LAZĂR ȘĂINEANU

II-60.729
60.729

SEMASIOLOGIA LIMBII ROMÂNE

EDITURA DE VEST

BIBL. CENTR. UNIV.
M. „EMINESCU" IAȘI
LITERE
II - 60729

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ÎNCERCARE ASUPRA SEMASIOLOGIEI LIMBEI ROMÂNE

STUDII ISTORICE DESPRE TRANZIȚIUNEA SENSURILOR

BCUIAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

LAZĂR ŞĂINEANU

ÎNCERCARE ASUPRA SEMASIOLOGIEI LIMBEI ROMÂNE

STUDII ISTORICE DESPRE TRANZIŢIUNEA SENSURILOR

BCUIAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

L. Sainearn

LAZĂR ŞĂINEANU

ÎNCERCARE ASUPRA SEMASIOLOGIEI LIMBEI ROMÂNE

STUDII ISTORICE DESPRE TRANZIŢIUNEA SENSURILOR

Cu o alocuţiune - prefaţă de
B. P. HASDEU

Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi indice
de
LIVIA VASILUŢĂ

325896
B.C.U. IASI

EDITURA DE VEST
TIMIŞOARA, 1999

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Editată cu sprijinul Agenției Naționale pentru Știință,
Tehnologie și Inovare

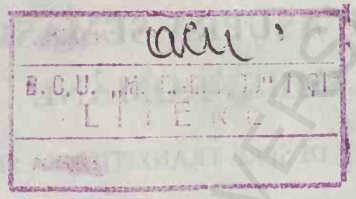

ISBN 973-36-0316-3

Redactor: OLIMPIA MĂRGINEAN

Bun de tipar: 27.07.1999
Apărut: 1999
Coli tipar: 32,5

© - 1999 - EDITURA DE VEST TIMIȘOARA
Piața Sfântul Gheorghe, nr. 1.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

STUDIU INTRODUCTIV

Dacă o istorie a semanticii româneşti şi-ar propune o selecţie cronologică a lucrărilor sistematice elaborate în domeniu, cea dintâi ar fi, cu siguranţă, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranziţiunea sensurilor* (Bucureşti, Tipografia Academiei Române, 1887) a lui Lazăr ŞĂINEANU. *Semasiologia* este un text important pentru semantica românească şi europeană. Deopotrivă, la noi, ea constituie unul dintre primele studii de stilistica limbii române. Fiecare din aceste valorizări ar merita o analiză aparte cu atât mai mult cu cât volumul lui ŞĂINEANU are un destin neobişnuit. Cum altfel s-ar explica împrejurarea că, deşi materia acestei cărţi este o noutate în lingvistica românească, şi chiar romanică, receptarea sa în epocă a fost anemică, lipsită de entuziasm din partea specialiştilor. Cum altfel s-ar putea înţelege utilizarea ei datorită materialului bogat pe care-l cuprinde, în marile lucrări ale limbii noastre - dicţionare şi istorii ale limbii -, fără să fi fost repusă într-un circuit de lectură binemeritat. Fiind o raritate bibliografică, necesitatea reeditării *Semasiologiei* a fost reclamată, implicit sau explicit, în mai multe rânduri de specialiştii români sau străini.

Astfel, opinia marelui romanist italian Carlo TAGLIAVINI (1977:32), care îl invocă pe lingvistul român alături de savantul francez Michel BRÉAL, este concludentă pentru o lucrare care, în epocă, a stat sub semnul noutăţii, privilegiul operelor cu adevărat semnificative: "De obicei este citat drept creator al semanticii, nu numai în domeniul romanic, marele indo-europenist francez Michel BRÉAL (1832 - 1915) cu al său *Essai de sémantique*, Paris, 1897 în care, între altele s-a introdus numele de *sémantique*, dar cu zece ani mai înainte Lazăr ŞĂINEANU (1859 - 1934) publicase la Bucureşti valoroasa *"Încercare asupra semasiologiei ...*, care este *prima monografie generală asupra*

semanticii unei limbi romanice, dar care, din păcate,a fost puțin răspândită"(s.n.). Maria ILIESCU (1992:188), o cunoscută romanistă, va constata: "ce livre, encore aujourd'hui précieux par le riche materiel qu'il présente, n'est pratiquement plus trouvable". Cel care a prefațat reeditarea monumentalei opere a lui ȘĂINEANU *Basmele române*, Ovidiu BÎRLEA (1978:V) sublinia că *Semasioligia* "a rămas o lucrare de referință, de bază în analele lingvisticii noastre care s-ar cuveni să fie repusă în circulație printr-o nouă editare".

Există însă și alte considerente care ne-au determinat să reeditâm *Semasiologia.*

Mai întâi, unul de natură subiectivă, oarecum patetică. Am intuit, păstrând desigur toate proporțiile, analogia dintre proiectul semantic atât de problematic al lui ȘĂINEANU și proiectele nu mai puțin scutite de dificultăți și de criza căutării ale semanticianului modern. Am regăsit în opera sa de tinerețe toate formele unei tensiuni, ale unei căutări tenace pe care le manifestă și astăzi cel ce încearcă o descriere riguroasă a complexului conținut al limbii. Din acest unghi, ȘĂINEANU cu a sa *Semasiologie* devine "contemporanul nostru", și ca atare merită a fie făcut cunoscut.

Apoi, un resort de natură obiectivă, ținând de situația lingvisticii românești. Ne lipsește încă o istorie sistematică, în sens modern, a constituirii și dezvoltării semanticii la noi. *Semasiologia* prezintă interes în perspectiva elaborării unei asemenea istorii. De asemenea, lucrarea interesează și în perspectiva constituirii inventarului soluțiilor explicative care s-au formulat în analiza uneia sau alteia dintre evoluțiile semantice ale cuvintelor din română[1].

Într-un context mai general se poate constata că opera lingvistică a lui ȘĂINEANU, până la plecarea definitivă în Franța, deși cunoaște realizări importante, dacă ar fi să invocăm *Influența orientală asupra limbei și culturei române* (București, 1900; rezumatele lucrării acestui "cercetător *per excellentiam* al elementelor orientale la noi" (BOGREA 1920-1921/ 1971:260), primul în "Romania" (1901-1902), cel de-al doilea în "Revue internationale de sociologie" (1902), au fost distinse cu premiul

Volney, respectiv Bibesco al Societății de lingvistică din Paris), sau *Istoria filologiei române* (București, 1892; 1895[2]) ori mulțimea de studii publicate separat în broșuri sau risipite în revistele vremii, nu a fost reeditată nici măcar fragmentar într-o culegere reprezentativă. Excepție face *Dicționarul universal al limbei române* [1896], cu zece ediții până în 1947 completate de autor sau de editori, repus recent în circulație, de un colectiv de lexicografi din Iași, în trei volume, după "modelul de reeditare a dicționarului *Larousse*". Din acest punct de vedere, credem că reeditarea *Semasiologiei* se află într-o fericită succesiune, chiar dacă nu în ordinea firească a apariților lor, cu republicarea *Dicționarului*, lucrare care a beneficiat mult de experiența autorului la lucrarea sa din 1887. În paralel, trebuie să observăm că, în domeniul folcloristicii, monografia *Basmele române*, premiată și tipărită de Academia Română în 1895, a fost reeditată în 1978, în condiții foarte bune, de Ruxandra NICULESCU.

Semasiologia este o carte de tinerețe a lui ȘĂINEANU. Are mai puțin de 30 de ani, dar, în ciuda tinereții sale, are deja un bun noviciat științific în revistele vremii[2]. Formația științifică, cum lasă să se întrevadă primele sale lucrări publicate, este solidă. Rolul formator al liceului Matei Basarab prin dascălii săi (în speță, profesorul de latină, Irimie CIRCA, "un bun latinist, [ce] se ocupase în treacăt cu studiul limbilor romanice..." (ȘĂINEANU 1897:170) și adept al purismului lui Aron Pumnul) și, mai ales, al Facultății de Litere din București sunt de necontestat. Prima întâlnire a lui ȘĂINEANU cu știința limbii este timpurie; ca elev în cursul superior, frecventa, după propia-i mărturisire, "cu cea mai mare asiduitate" cursul liber de *filologie (=linguistică) comparativă* ținut de B.P. HASDEU la Facultatea de Litere din București.

Evocarea acestor cursuri este interesantă nu numai ca aspect al unui fenomen de fascinație intelectuală, ci și pentru ceea ce a reținut semnificativ, peste ani, ȘĂINEANU din esența prelegerilor de atunci ale lui HASDEU: studiul limbii ca expresie a culturii și psihologiei unui popor. Este important să menționăm că în acest context ȘĂINEANU se recunoaște, fără nici o

reținere, unul dintre discipolii profesorului său: "La acele prelegeri - își amintește ȘĂINEANU (1897:170 - am dobândit prima inițiare în știința limbei, acolo am întrevăzut pentru întâia oară poezia și frumusețea acestei științe, care ne face să simțim pulsațiunile marei inimi a umanității sub învelișul adesea grosolan al cuvintelor unei limbi, care ne permite a recugeta gândurile ce au agitat mintea-i și a furișa o privire în sanctuarul inteligenței sale. Negreșit viitorul maestru era departe de a prevedea în liceanul umil și confuz de noutatea și vastitatea științei pe unul din continuatorii doctrinei sale".

Eminenții săi dascăli B.P. HASDEU, Titu MAIORESCU și Al. ODOBESCU au marcat decisiv formația viitorului lingvist și folclorist. Este unul dintre studenții preferați ai lui B.P. HASDEU. Cu prilejul unei lucrări de seminar (*Câteva specimene de etimologie poporană română*), ȘĂINEANU este descoperit de profesorul său care-i aducea, pentru explicațiile date unor cuvinte românești, "niște elogii ce covârșeau iluziunile cele mai îndrăznețe" (1897:170) și îi publica lucrarea în revista sa "Columna lui Traian" (1883). Sămânța aruncată de marele său profesor a căzut pe un teren prielnic și i-a nutrit multe din ideile sale lingvistice de mai târziu.

Cu o pregătire solidă, cu o tenacitate și o putere de muncă excepționale, tânărul ȘĂINEANU se avântă în cercetările cele mai grele ale limbii. Astfel, el are capacitatea să avanseze de timpuriu schița proiectului[3] unei cercetări lexico-semantice a românei în perspectivă romanică. Primele două părți ale lucrării ar urma să fie centrate asupra analizei dinamicii semantice în trecerea de la latină la română, fie în sensul unor dezvoltări proprii românei, fie în sensul conservării semantismului originar latin. Celelate două capitole vor fi rezervate comparației lexicale interromanice, propunându-și a urmări vocabulele care, pornind de la latină, unesc și despart româna de ansamblul Romaniei occidentale. Cum se poate deduce imediat, ȘĂINEANU este decis să aplice studiului lexico-semantic al românei metoda istorică și, după un criteriu genealogic, să expună faptele pornind de la latină.

Acest proiect, îndrăzneţ şi coerent, pe care orice cercetare de romanistică şi l-ar asuma, va constitui, după mărturisirea autorului, osatura, "liniamentele generale ale primei mele opere fundamentale: *Semasiologia limbei române*, apărută în 1887". Coborârea din domeniul teoretic al proiectului în concreteţea modificărilor de înţeles, în trecerea de la latină la română ori în interiorul românei, i-a ridicat dificultăţi serioase în redactare.

Semasiologia, teza de licenţă în litere a lui ŞĂINEANU, nu este o lucrare scrisă repede, rădăcinile ei trebuind să fie căutate cu cinci ani în urmă, când îi comunica maestrului său proiectul de cercetare şi, deopotrivă, faptul că începuse deja "colaţionarea" materialelor. Ea este rodul unei munci pline de râvnă şi a unui efort nebănuit. Scrisorile tânărului ŞĂINEANU schimbate cu Moses GASTER, "iubitul amic", sunt o dovadă. Într-o scrisoare datată 5 ianuarie 1886 (/1985:133), ŞĂINEANU îi comunica prietenului său, stabilit deja la Londra, că o prezentare globală a transformărilor de sens din română este descurajant de dificilă prin materialul bogat şi divers ce trebuie sistematizat, şi de aceea, se hotărăşte, prudent, să-şi numească lucrarea doar "încercări semasiologice", precizând imediat că este vorba "de o serie de studii asupra tranziţiunei sensurilor, în care să intre aproape toate fenomenele *mai interesante* sub acest punct de vedere". O sistematizare a acestei complexităţi, adaugă ŞĂINEANU (în *loc.cit.*), este "cu neputinţă" şi datorită slabelor cunoştinţe din acest domeniu, fie că este vorba de lingvistica europeană, fie de cea românească. Puţinătatea materialului din diversele epoci ale românei pentru ilustrarea valorilor semantice ale cuvintelor ridică o altă dificultate, invocată, cu dreptate, de ŞĂINEANU însuşi. La stăruinţa sa şi prin recomandarea binevoitoare a lui I. BIANU, un alt discipol al lui HASDEU, viitorul lingvist are acces nelimitat la cărţile aflate în Biblioteca Academiei, extrăgându-şi singur material ilustrativ.

Şi totuşi, tânărul filolog a reuşit să ducă la capăt cercetarea. Rezultatul a fost pe măsura marelui său travaliu ştiinţific. Teza sa de licenţă a fost publicată în "Revista de istorie, arheologie şi filologie" a lui Gr. TOCILESCU şi republicată la prestigioasa

tipografie a Academiei Române. Mentorul său, cel care i-a sugerat probabil tema, a consfinţit ca alocuţiunea referitoare la teza de licenţă, rostită în faţa juriului de promoţiune, al cărui preşedinte a fost, să constituie prefaţa cărţii publicate în anul 1887, susţinând-o astfel în modul cel mai evident. Facultatea de Litere însăşi recunoaşte originalitatea şi valoarea lucrării şi o distinge cu premiul Hillel de 5.000 de lei aur[4].

> În faţa unor atari evidenţe de sprijin venite din partea profesorului său, nu este nimic exagerat în recunoştinţa plină de superlative ce i-o arată discipolul şi în asigurarea, de mai multe ori reiterată, că va lucra în spiritul "doctrinei" hasdeene. Astfel, într-o scrisoare către HASDEU, din 17 septembrie 1887 (/1983:215), tânărul licenţiat în litere îl asigură de "profunda mea recunoştinţă pentru entuziastul concurs ce aţi binevoit a-mi da în obţinerea premiului Hillel" şi îi mărturisea că "singura mea ambiţiune va fi de a fi folositor ţării căreia datoresc totul şi de a păşi pe urmele bărbatului genial care m-a călăuzit mai întâi în calea cea largă a linguisticei"[5].

După atâtea probleme şi îndoieli, ŞĂINEANU este, în sfârşit, mândru şi fericit. Nu regretă deloc munca anevoioasă la *Semasiologie*. Această stare de spirit i-o împărtăşeşte lui M. GASTER, cel care îl încurajase mereu, printr-o scrisoare din 8 mai 1887 (/1983:138), alăturată *Semasiologiei* pe care i-o dăruieşte: "Admiră-mă: sunt licenţiat în litere de la Facultatea din Bucureşti, şi, de nu-ţi vine a crede, aruncă-ţi ochii asupra cărţii trimise spre a te convinge de adevărul spuselor mele".

Dacă *Semasiologia* s-a înfiripat şi s-a cristalizat sub influenţa ştiinţifică a lui B.P. HASDEU, nu este mai puţin adevărat că ea a avut sprijinul unor personalităţi importante ale vieţii ştiinţifice şi culturale româneşti: Petre ISPIRESCU şi Moses GASTER.

Primul, adevăratul său "maestru întru limba şi cugetarea poporului" (ŞĂINEANU 1897:170), i-a făcut numeroase precizări privind explicaţia unor cuvinte româneşti mai obscure şi i-a

descifrat semnificaţia multor "credinţe şi datini" româneşti. Toate aceste "comunicaţiuni orale ale culegătorului - tipograf - precizează ŞĂINEANU în scrisoarea către STĂNCESCU (1897:170) - se pot regăsi în mai toate publicaţiunile mele şi în special în *Semasiologie*".

Sprijinul lui GASTER, cu care ŞĂINEANU întreţinea relaţii apropiate a fost tot atât de benefic.[6] Cu binecunoscuta-i generozitate, GASTER l-a ajutat pe mai tânărul său prieten cu unele cărţi necesare, fie din bogata sa bibliotecă (împrumutându-i, între altele, *Dicţionarul* lui A. de CIHAC[7]; apud FLOREA 1895:103), fie trimise, "grabnic", de la Londra (volumul lui R.Ch. TRENCH, *On the Study of Words,* cum rezultă din scrisoarea datată 5 ianuarie 1886 (/ 1985:133), în care ŞĂINEANU confirma primirea acestei lucrări).

Tot el, fapt mai puţin cunoscut, l-a iniţiat pe viitorul filolog asupra metodei de excerptare a cuvintelor în contextele lor, "dând astfel un exemplu lexicografilor români, cum că orice bun dicţionar trebuie să conţină şi expresiile care arată înţelesul adevărat al cuvântului în variatele lui aspecte" (apud FLOREA 1985:103). În sfârşit, acelaşi GASTER este cel care i-a oferit, în zilnicele lor "întrevorbiri", informaţii şi sugestii preţioase în elaborarea dificilei lucrări.

Cu ocazia expedierii *Semasiologiei*, la Londra, tânărul filolog îi recunoştea lui GASTER într-o epistolă din 8 mai 1887 (/1985:139) că "citind această carte vei vedea cu câtă stăruinţă am căutat să profit de sfaturile d-tale, de părerile d-tale, de cărţile d-tale... Caldului d-tale îndemn datoresc stăruinţa cu care, timp de ani, n-am pregetat a lucra la această carte, al cărei coprins a format subiectul zilnicelor noastre întrevorbiri. Partea ei cea bună - dacă vei găsi ceva bun într-însa - revine şi se răsfrânge direct asupra d-tale". De aceea, nimic convenţional când îi promite mentorului său, în aceeaşi scrisoare, că "momentul nu-i departe când voi declara, *urbi et orbi*, că puţinul ce am lucrat şi multul ce voi lucra... îl datoresc impulsului pornit de la d-ta". Ciudată relaţia aceasta între ei! ŞĂINEANU strică geometria relaţiilor, nu-i va mulţumi public

niciodată pentru sprijinul dat, în felurite chipuri, elaborării *Semasiologiei*, deşi ar fi putut să o facă nu peste mult timp în scrisoarea-autobiografie pe care o trimite lui STĂNCESCU, când îşi invoca în cuvinte calde mentorii şi cărţile fundamentale pe care s-a sprijinit.

Este, într-adevăr, o gravă ingratitudine, o serioasă carenţă de caracter, dar câtă slăbiciune omenească, câtă groază de marginalizare transpar din acest gest al lui ŞĂINEANU, care, în nerecunoaşterea datoriei ştiinţifice pe care o avea faţă de mentorul său din Londra, nu urmărea, probabil, altceva decât menajarea susceptibilităţilor lui HASDEU, protectorul său din ţară.

Apreciată după un criteriu sociologic, *Semasiologia*, la apariţie şi după aceea, nu este ceea ce se cheamă o carte de succes, în librării trecând cu greu[8].

Ea a fost lipsită de şansă şi în receptarea contemporană. Nici un lingvist român n-a analizat, cu adevărat, la publicarea cărţii, ideile sau metoda autorului. Situată în epocă, ea apare astăzi în modul cel mai neaşteptat (şi întrucâtva curios) ca o cercetare ce nu a stârnit nici o emulaţie, deşi era o operă deschizătoare de drumuri. În nici una dintre revistele importante ale vremii, "Columna lui Traian", "Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", unde ŞĂINEANU îşi publica lucrările, specialiştii nu şi-au spus opinia. Singura "Convorbiri literare" (1889:1103-1106) face loc în paginile sale traducerii mai amplei recenzii a lui H. KÖRTING, apărută în "Litterarisches Centralblatt".

La noi, cartea va fi semnalată în "Familia" (1895), care vede în ea nu o lucrare secundară în marele joc ştiinţific ce împingea înainte semantica, ci "o lucrare de erudiţiune şi de o originalitate rară, unică aproape în toate literaturile europene" (apud VORNEA [1928]:64).

Recenziile apărute în străinătate, nici acestea numeroase, se datorează unor specialişti, care discută lucrarea în cunoştinţă de cauză. Semnificativ pentru epocă este faptul că referirile recenzenţilor sunt centrate în jurul câtorva puncte: ineditul şi bogăţia materialului arhaic şi popular supus analizei, orientarea fundamentală spre istorie şi cultură. Nimic despre concepţia teoretică a cărţii,

ori despre tipul de explicaţii puse la baza mutaţiilor de sens şi a direcţiilor de schimbare. Este limpede, ceea ce contează în epocă sunt cercetările empirice cuprinzătoare şi în mai mică măsură programul teoretic sau metoda utilizată.

Judecata după care numele lui ŞĂINEANU poate fi pus, fără ezitare, alături de numele lui DARMESTETER îi aparţine lui Paul MEYER, unul dintre directorii "Romaniei". Acesta, spre a face mai vizibile meritele semanticianului român, alătură *Semasiologia* micului volum al lui DARMESTETER, apărut în acelaşi an. Contribuţia cea mai importantă a lui ŞĂINEANU, arată romanistul francez în concisul semnal editorial din "Romania" (1887:631), constă, nu în vreo dezvoltare proprie a metodei sau a teoriei, cei doi autori împărtăşind "aceeaşi metodă şi asupra multor puncte, cum este şi firesc, având păreri absolut paralele", ci în analiza semantică a unui bogat şi prea puţin cunoscut material popular, pe fondul recunoaşterii faptului că "dezvoltarea sensurilor în această limbă, rămasă cincisprezece secole fără cultură scrisă, are un caracter cu mult mai popular şi nu se poate adeseori explica decât prin studiul obiceiurilor şi credinţelor" (trad. MACREA 1965:135).

Singura discuţie mai amplă care i-a fost rezervată *Semasiologiei* în epocă se datorează tot unui romanist german - H. KÖRTING (1889). Profesorul de la Lipsca, face o prezentare analitică, pe capitolele mari ale *Semasiologiei*, aducând completări bibliografice (unele cărţi indicate de recenzent, ca, de pildă, lucrarea lui WÖLFFLIN, *Über Bedeutungswandel* 1887, nu-i putea fi cunoscută lui ŞĂINEANU, apărând în acelaşi an cu cartea sa) şi unele rectificări de amănunt la explicaţia schimbărilor de sens ale cuvintelor româneşti. După aprecierea filologului german, ŞĂINEANU "a contribuit în mai multe privinţe prin opera sa la înaintarea doctrinei generale despre evoluţiunea semnificaţiilor". Cartea în totalitatea ei este atrăgătoare. Apariţia *Semasiologiei* - scrie KÖRTING - onorează lingvistica românească, "dând o probă lăudabilă despre seriozitatea cu care linguistica se cultivă în România" (trad. în "Convorbiri literare", *loc. cit.*).

Pentru a întregi imaginea receptării în străinătate a *Semasiologiei*, menționăm și prezentarea lui GASTER (1890). Cel care a susținut plămădirea *Semasiologiei*, nota fugitiv un număr de merite ale cărții, aceleași cu cele evidențiate de cei doi romaniști străini, adică: utilizarea unui material popular și arhaic bogat și "reconstrucția, pe baza vocabularului, a unor pagini de istorie culturală a poporului român". În ansamblu, GASTER va aprecia *Semasiologia* ca "una din cele mai temeinice lucrări care au apărut până acum în România" (apud VORNEA [1928]:64), dar FRISCH (1995:183) va rectifica această apreciere în sensul că în istoria cercetării semasiologice, opera lui ȘĂINEANU nu reprezintă numai una dintre lucrările apărute la noi, "ci este chiar prima operă de acest gen, în care demersurile teoretice generale sunt sprijinite și evidențiate totodată prin cercetări empirice cuprinzătoare".

Continuând panoramarea referințelor la *Semasiologie*, reținem că lucrarea figurează în *bibliografiile europene ale domeniului* (KRONASSER 1968; GIPPER & SCHWARTZ 1966, cu un foarte succint comentariu asupra cărții; GORDON 1982), în tratatele de romanistică (în a doua ediție a *Grundriss*-ului (1904-1906²:144), GRÖBER prezintă succint, dar pertinent cartea lui ȘĂINEANU; tot în acest tratat, TIKTIN în capitolul despre *Limba română* (p.570) înregistrează *Semasiologia* ca o "interesantă" lucrare despre evoluțiile semantice din română; cf. și TAGLIAVINI (1977:32; *infra.*, p.V), în unele *schițe generale ale istoriei semanticii* (DUCHÁČEK (1967:9) îl include printre "les premièrs semanticiens qui méritent d'être mentionnes"). Se poate spune că nu există până astăzi în semantica europeană un text românesc mai citat decât *Semasiologia*, dar tot atât de adevărat este că lucrarea nu a dobândit recunoașterea pe care ar fi meritat-o în raport cu contemporanele sale europene, lăsând impresia că ea se valorifică numai ca simplu fapt de istorie a evoluției domeniului. A contribuit la această nedreaptă stare de lucruri, limba "exotică" în care a fost scrisă (FRISCH 1995:174), dar și faptul că prea puține au fost analizele serioase din publicațiile românești și străine care i-ar fi putut deschide drumul spre recunoașterea europeană.

Acestei cărți, singulară în felul ei, nu i s-a dedicat la noi nici un studiu special. Totuși, lingvistica românească a recuperat *Semasiologia* într-o serie de manifestări specifice: în *micro-monografiile din istoriile lingvisticii* (GRAUR & WALD 1977:129; L. SECHE & M. SECHE 1978:98-99), în *lexicoane* (BALACCIU & CHIRIACESCU 1978:234), în interiorul unor *prezentări generale ale evoluției semanticii românești* (COTEANU & DĂNĂILĂ 1970:119; cei doi lingviști în expunerea asupra domeniului se opresc mai larg numai la *Semasiologie* ceea ce înseamnă că ea a fost considerată episodul cel mai important al dezvoltării semanticii istorice, cu observația că sunt omise din prezentare și din bibliografia care-i urmează lucrări importante de semantică istorică, aparținând lui DENSUSIANU, PUȘCARIU, BOGREA), ori europene (STATI 1968:11; BUCĂ & EVSEEV 1976:10 îl așează, într-o ordine aleatorie, pe ȘĂINEANU între "fondatorii semanticii"; IONESCU 1997:34 face aplicate referiri la *Semasiologie* în contextul semanticii istorice europene), în *studii despre viața și opera sa lingvistică* (cu varianta "concepția sa lingvistică": IORDAN 1934; PETROVICI 1934; MACREA 1965; 1978; L. SECHE 1970; MOCANU 1972; TĂTARU 1978; WALD 1984). Multe din aceste articole concepute ca inventar bio-bibliografic, însoțite de scurte comentarii la adresa *Semasiologiei* (contextualizări ale lucrării în lingvistica românească și europeană, modelul urmat, prezentarea generală a tipurilor de modificări semantice, succinte valorizări), au contribuit în prea mică măsură la recuperarea reală a cărții (cu atât mai mult cu cât unele afirmații se repetau cu obstinație de la un autor la altul). O excepție o constituie valoroasa lucrare a lui MOCANU (1972). După un sistem teoretic structurant, MOCANU face o serioasă analiză a concepției lingvistice a lui ȘĂINEANU, în care referirile la *Semasiologie* ocupă un loc important, mai ales în ce privește metafora. Esențială este constatarea lui MOCANU referitoare la consecvența în idei a lui ȘĂINEANU, faptul că multe din tezele sale din această carte de tinerețe se găsesc adâncite, rafinate în lucrări ulterioare.

Remarcăm un fenomen interesant în istoria receptării *Semasiologiei*: în mod simetric cu momentul recenzării la apariție, lucrările importante consacrate integral cărții sunt opera unor romaniști germani. După prezentarea lui KÖRTING (1889) și GRÖBER (1904 - 1906[2]), ȘĂINEANU datorează cele mai aplicate analize ale *Semasiologiei* lui BAHNER (1973), FRISCH (1995) și WINDISCH (1991). Cei trei romaniști au meritul de a fi integrat într-o viziune unitară și efortul descriptiv al istoricului disciplinei și punerea în perspectivă general-europeană și specific românească în epocă și mai târziu a acestei lucrări. Cu aceste studii, alăturate articolului deja citat al lui MOCANU, intrăm într-o nouă vârstă, cea a recuperării autentic valorizante a *Semasiologiei*.

În finalul unui studiu amplu și bine articulat despre *Semasiologia* lui ȘĂINEANU, WINDISCH (1991:60) în contextul trecerii în revistă a receptării ei în lucrările europene și a constatării că nu este reținută în unele lucrări importante de istorie a semanticii (ULLMANN 1952) și în unele tratate de romanistică (citată fiind chiar cunoscuta lucrare a lui IORDAN 1962), se întreabă, într-un sens pur retoric, dacă ar fi avut vreun rost ca lucrarea să fi fost inclusă în respectivele sinteze. Răspunsul romanistului german la această întrebare este categoric: "eingentlich nicht". Afirmația din urmă merită a fi rediscutată. Este exactă constatarea lui WINDISCH că semantica istorică europeană s-a pliat la modelul mult mai elaborat teoretic și metodologic al lui BRÉAL. Tot atât de adevărat este că nici una din orientările contemporane ale semanticii nu se revendică din această din urmă ipostază a semanticii, ceea ce a pus semantica lui BRÉAL într-un îndelungat con de umbră, dar aceasta nu înseamnă că ea nu ar trebui reținută într-o istorie generală a disciplinei, după cum, păstrând proporțiile comparației, nu înseamnă nici că antecesorii lui BRÉAL, DARMESTETER și ȘĂINEANU, autorii unor opere capitale în domeniu, nu ar trebui reținuți. Desigur, punerea sub semnul întrebării a unei asemenea concluzii, ca cea formulată de WINDISCH, implică o dezbatere mai amplă, principială, despre

modul de concepere a istoriei disciplinei. O asemenea discuție nu își găsește însă aici justificarea necesară. Obiecțiile noastre presupun nu transformarea istoriei domeniului într-un uriaș inventar de autori, ci doar păstrarea unui criteriu valorizator unitar și a unui sistem teoretic structurant în analiza evoluției domeniului.

Integrarea *Semasiologiei* într-un model al semanticii europene a constituit încă de la începutul receptării cărții o stăruitoare preocupare. Făcând un bilanț al acestei receptări, vom observa că lucrarea a fost racordată când ariei germane a semanticii, când celei franceze. Ambele determinări probează unul și același aspect, efortul specialiștilor de a afilia *Semasiologia* la un spațiu disciplinar mai larg, european. Într-o carte de mare cuprindere și adâncime care își centrează efortul asupra integrării lingvisticii noastre din secolul trecut într-un spațiu european mai complex și mai nuanțat decât cel în care ea fusese plasată de obicei, FRISCH (1995:173) subliniază, cu îndreptățire, situația "curioasă" în care se află lingvistica românească atunci când încearcă să fixeze modelul *Semasiologiei*, una dintre "cele mai originale contribuții românești la lingvistica secolului al XIX-lea".

Lectura grăbită a afirmațiilor lui P. MEYER (1887:631) din semnalul editorial al cărții și confuziile de date și autori au stat la baza afirmației eronate a lui MACREA (1965:134) că ȘĂINEANU a utilizat ca metodă și concepție *La vie des mots*. Câteva din referințele ulterioare la *Semasiologie* și-au asumat, fără să mai verifice, filiația propusă de MACREA (SECHE 1970:4; L. SECHE & M. SECHE 1978:99; BALACCIU & CHIRIACESCU 1978:234; GOIA 1987:116-117). Această neîntemeiată filiație este spulberată de BAHNER și, mai apoi, de FRISCH, sprijinindu-se, între altele, și pe propria mărturisire a lui ȘĂINEANU din *Adaosele și îndreptările* la carte, trecute în mod surprinzător cu vederea de exegeții amintiți. ȘĂINEANU afirmă aici că a cunoscut cartea semanticianului francez numai la încheierea cercetării sale și că în unele "puncte de vedere" au ajuns la același rezultat, lăsând să se înțeleagă că între cele două cărți există și deosebiri.

Bune sugestii pentru o corectă raportare a cărții lui ȘĂINEANU la cea a lui DARMESTETER pot fi recuperate tot din valoroasa lucrare a lui FRISCH. Romanistul german evidențiază, pentru prima dată la noi, mulțimea punctelor de vedere în care cei doi semanticieni, care au lucrat independent, se întâlnesc și în care se despart. Deplasarea discuției în zona diferențelor îi prilejuiește lui FRISCH o observație de mare importanță: divergențele țin de asumarea unor principii teoretice diferite, între altele în definirea factorilor schimbării lingvistice: la DARMESTETER factorii responsabili psihologici sunt "cu precădere inconștienți, instinctivi, deci naturali, în vreme ce ȘĂINEANU subliniază mai mult creativitatea individuală", dar aceste postulate teoretice nu influențează sistematizarea materialului semantic și nici scopul vizat de cercetările lor. Și dacă cei doi se întâlnesc în atâtea puncte de vedere, lucrând independent, înseamnă că trebuie să conchidem că ei practică o asemenea analiză nu în concordanță neapărat cu un model, ci cu un mod comun în epocă de "a face semantică" atât în ordine teoretică, cât și în ordinea criteriilor concrete în analiza semnificațiilor cuvintelor.

O observație este de făcut și aici: *semantica* europeană era bine cunoscută tânărului lingvist român. O dovedește bibliografia cărții, atât cea cuprinsă în note, cât și cea subsumată capitolului *Literatura semasiologiei*, în care, după moda epocii aproape fiecare lucrare apare însoțită de succinte comentarii și valorizări. El înregistrază multe din lucrările propriu-zise de semantică ale timpului (R.Ch. TRENCH 1851/1882 ed. a XVIII-a; F. HAASE 1874-1880; F. HEERDEGEN (1875-1881); H. LEHMANN (1880 citat și de DARMESTETER, op. cit. p.X); BRÉAL 1877 ș.a., lipsind surprinzător celebra *Prinzipien der Sprachgeschichte*, (1880), a lui H. PAUL, cf. și KÖRTING 1889). O comparație cu lista bibliografică furnizată de KRONASSER (1968:18) atestă imediat această constatare. Pe de altă parte, apelează la volume care conțin "prețioase și multiple materiale semasiologice" (POTT, PICTET, MIKLOSICH, SCHUCHARDT, DIEZ) și la numeroase studii care privesc domeniile particulare abordate de el.

Într-o evaluare de ansamblu a literaturii de specialitate existente pe tema evoluției semantice a cuvintelor, ȘĂINEANU arată că în multe dintre lucrări efortul circumscrierii teoretice devine "semantică", lipsind abordarea globală a evoluțiilor semasiologice ale unei limbi sau grup de limbi. Autorul se exprimă foarte clar: ceea ce intenționează, despărțindu-se de aceste cercetări, este o analiză concretă, inductivă, singura care poate garanta cunoașterea și sistematizarea evoluțiilor semantice dintr-o limbă.

Alăturarea *Semasiologiei* lucrărilor lui BRÉAL se datorează lui COTEANU & DĂNĂILĂ (1970:119) și, pe urmele lor, lui TĂTARU (1978:121). Pasajul constatativ este destul de echivoc formulat. Cei doi lingviști români, anterior citați, nu precizează explicit cu care dintre lucrările lui BRÉAL, "descoperitorul semanticii", *Semasiologia* pune, "exact în același an", problema "în termeni asemănători, dar independent de acesta": cartea lui ȘĂINEANU premerge cărții lui BRÉAL, *Essai de sémantique*, cu zece ani. Sutem îndreptățiți de realitatea faptelor să spunem că ȘĂINEANU a cunoscut direct și a apreciat ca interesante pentru semasiologie articolele mai vechi ale lui BRÉAL, *Les idées latentes du langage* și *De la forme et de la fonction des mots*, apărute în 1877 în volum, deci el nu a gândit "independent" de BRÉAL, ci în "relație" cu el, ajungând la puncte de vedere comune.

În fine, apropierea *Semasiologiei* de linia tradiției germane în semantică a fost sugerată de KÖRTING (1889), GRÖBER (1904 - 1906[2]) și, mai târziu, de BAHNER (1973) și WINDISCH (1991). Relația se stabilește aproape de la sine. Dacă ținem seama de faptul că cele mai multe trimiteri din capitolul bibliografic vizează semantica germană, în acel moment cea mai abundentă pe plan european, cum avea să arate ULLMANN (1952). Numele însuși al disciplinei care studiază "tranziținea istorică a sensurilor" a fost luat - afirmă ȘĂINEANU - după REISIG (1839). Realitatea este că prin semantică lingvistul român se alătură celor puțini în epocă - mai ales lingviștilor germani - care practicând-o încercau să readucă idealurile, trădate, ale concepției lui HUMBOLDT privitoare "la forma internă a limbii" și a modului în care ea funcționează în

raport cu istoria culturală şi socială concretă a popoarelor (cf. DE MAURO 1978:89). ŞĂINEANU însuşi înţelege opera sa ca pe o continuare şi o dezvoltare a căii deschise de HUMBOLDT, cum însuşi mărturiseşte la sfârşitul cărţii sale (p.410). El se apropie astfel de lingviştii posthumboldtieni, de la POTT până la GEIGER şi de la TRENCH până la BRÉAL care, în divorţ cu epistema neogramatică, invocau criterii metodologice psihologizante şi antimecaniciste, făcând astfel loc, în mod inevitabil, problemei sensului în conexiune cu viaţa spirituală a popoarelor.

În ceea ce priveşte sursele interne pe care se sprijină *Semasiologia*, ele se impun a fi privite sub un dublu aspect: teoretic şi practic. Până la ŞĂINEANU prea puţini erau la noi lingviştii preocupaţi de domeniul semnificaţiei cuvintelor. El invocă numai numele lui HASDEU, dar, în realitate, LAMBRIOR (1883/ 1976) şi GASTER (1883) făceau precizări asupra domeniului, asupra cauzelor schimbărilor semantice şi legat de acestea a chestiunii legilor care să explice schimbarea semantică. Este regretabil că ŞĂINEANU nu ia în consideraţie absolut deloc reflecţiile teoretice româneşti anterioare, consacrate aceluiaşi subiect, deşi el îi citează ca autori ai unor soluţii practice pe care s-a sprijinit în analiza evoluţiilor semantice ale cuvintelor. Oricum ar fi, ceea ce la LAMBRIOR, HASDEU şi GASTER apare ca intenţie sau teze teoretice, la ŞĂINEANU devine obiect de studiu. O cercetare de asemenea amploare, axată sistematic pe studiul evoluţiei semnificaţiilor cuvintelor româneşti, nu a fost realizată până atunci şi nu se mai întâlneşte într-o manieră similară în lingvistica românească.

Investigaţiile ştiinţifice concrete ale evoluţiilor semantice ale cuvintelor româneşti erau prea puţin dezvoltate. Pentru sinteza sa, ŞĂINEANU găseşte suport în lucrările lexicografice româneşti de atunci, în analizele etimologice ale lui HASDEU, în primul rând, care introducea criteriul sensului nu numai teoretic, între "condiţiunile obligatorii" pentru cercetările etimologice[9], ci şi în numeroasele sale analize practice. El a găsit şi în lucrările altor lingvişti

români (CIPARIU, LAMBRIOR, GASTER ş.a.) sau străini (MIKLOSICH, SCHUCHARDT, DIEZ ş.a.) un suport consistent.

ŞĂINEANU resimte însă nu numai lipsa studiilor prealabile de semantică, ci şi insuficienţa materialelor de lucru. Izvoarele, sursele de exemple îi apar insuficiente, cum i-a mărturisit lui GASTER (*infra* p.VII). El nu rămâne la citate scoase din textele vechi şi populare, ci aduce printr-un efort personal uriaş, citate din literatura modernă.

Ceea ce conferă *Semasiologiei* o indiscutabilă valoare este cantitatea mare de citate ilustrative ale semantismului cuvintelor româneşti. Am putea spune că prin aceasta aportul *Semasiologiei* la crearea condiţiilor favorabile redactării dicţionarului este covârşitor. Reconstituind corpusul operelor care i-a servit de exemple lui ŞĂINEANU, constatăm surse diverse şi bogate. El se sprijină pe textele de limbă veche publicate,fie în ediţii separate, fie reproduse în *Crestomaţia* lui CIPARIU, în *Cuvente den bătrâni* ale lui HASDEU, în "Columna lui Traian", în *Magazin istoric*, în *Arhiva istorică a României*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie* a lui TOCILESCU, în *Uricariul* lui CODRESCU, în *Cronicile României* ale lui KOGĂLNICEANU etc. Scrierile lui Zilot, Baronzi, Alexandrescu, Pann, Bolintineanu, Negruzzi, Alecsandri, Bălcescu, Russo, Filimon, Odobescu, Creangă, Jipescu, Delavrancea ş.a. sunt izvoarele lui pentru româna modernă. Citatele din folclor sunt extrase din colecţiile lui Ispirescu, Alecsandri, Jarník-Bârseanu, G. Dem. Teodorescu, M. Pompiliu, N.D. Popescu, Th.M. Arsenie, T. Burada, S. Fl.Marian ş.a. Faptele lexicale şi semantice din aromână şi din istroromână (meglenoromâna nefiind încă cunoscută) sunt extrase din lucrările lui I. Maiorescu, Kavalliotis, Miklosich ş.a.

Generalizând, putem conchide că ŞĂINEANU în aceste peste 250 de pagini ale *Semasiologiei* recapitulează şi integrează, printr-un efort ieşit din comun, nu doar suma datelor de analiză lingvistică din epocă, ci şi rezultatele unor investigaţii proprii în ce priveşte evoluţia semnificaţiilor cuvintelor româneşti şi ilustrarea lor cu un material lingvistic bogat.

De-a lungul timpului, cartea lui ŞĂINEANU a devenit un preţios punct de referinţă pentru cercetarea limbii române, pentru studiile de semantică şi lexicologie tradiţionale şi pentru cercetările etimologice. Totodată ea constituie unul dintre izvoarele de bază în bibliografia dicţionarelor academice (HEM; DLR; în DA, *Semasiologia* nu figurează în bibliografie), dar şi a altor dicţionare explicative (unilingve sau bilingve). Este aici o probă concretă că *Semasiologia* continuă să fie actuală prin bogatul material lexico-semantic pe care l-a interpretat adesea cu mare fineţe. WINDISCH (1991:61) însuşi a recunoscut importanţa cărţii pentru studiul istoric al românei.

O evaluare a *Semasiologiei* din unghiul modului în care faptele analizate aici au fost reflectate în dicţionarele sau în tratatele de istoria limbii nu s-a făcut până acum. Parcurgerea dicţionarului academic paralel cu *Semasiologia* ne-a relevat, pe de o parte, că multe din dezvoltările semantice ale cuvintelor şi atestarea lor cronologică sunt similare: DA[10] porneşte de multe ori de la aceleaşi contexte citate de *Semasiologia* lui ŞĂINEANU, fără să fi putut împinge mai în urmă atestarea (cf., de exemplu, cuvintele *gaşper* "poreclă populară a ţiganului", fem. *gaşperiţă*, unde trimiterile se fac la TDRG, dar sensurile şi citatele ilustrative utilizate sunt similare celor din cartea lui ŞĂINEANU). Pe de altă parte, în DLR, acolo unde *Semasiologia* figurează în bibliografie, deşi cele mai multe dintre faptele cuprinse în ea sunt reţinute, se întâlnesc semantisme, expresii şi, foarte rar, cuvinte a căror datare poate fi modificată, faptele respective fiind înregistrate în contexte anterioare în *Semasiologie*. De pildă, la cuvântul *mărturie*, ŞĂINEANU consemnează sensul "târg săptămânal", fără să explice evoluţia semantică (cf. POP, 1966:114), dar înregistrarea acestei semnificaţii regionale rămâne valoroasă sub aspectul datărilor, *Semasiologia* oferind surse mai vechi (1825;1882) faţă de DLR (1889 ş.a.). De asemenea, atestarea din *Semasiologie* ar trebui să figureze în DLR, înainte de DDRF (1893-1895) şi PHILIPPIDE (1894/1984:83) la cuvântul popular *pedepsie* "epilepsie"; în lucrarea lui ŞĂINEANU cuvântul este prima dată menţionat şi

ilustrat într-un context din Creangă (reluat identic de atunci în diverse lucrări) şi explicat prin etimologie populară (contaminare între *epilepsie* "considerată de popor pedeapsă divină" şi *pedeapsă*; cf. CDER nr.6239 unde se află istoricul soluţiilor etimologice formulate pentru *pedepsie*, dar unde pentru soluţia etimologiei populare se trimite numai la PHILIPPIDE, *loc. cit.* nu şi la *Semasiologie*). *Semasiologia* ar trebui invocată şi pentru atestarea expresiei ieşite din uz *n-au sâmbătat în sâmbetele (noastre)*[11] şi pentru trimiterea explicativă la ebraică.

Mai puţin se cunoaşte că în *Adaosele şi îndreptările Semasiologiei*, ŞĂINEANU aduce în discuţie, se pare prima dată la noi, termenul de *semantică* în contextul precizării că denumirea acestei ştiinţe a fost introdusă în Franţa de BRÉAL. Aceste constatări nu sunt importante numai ca rigoare a istoriei terminologiei lingvistice, ci ele sunt de natură să aducă noi date pentru atestările lexicografice ale acestor termeni. Astfel, în DLR la substantivul *semasiologie* este citată ca prima apariţie a cuvântului anul 1887, adică chiar anul apariţiei lucrării lui ŞĂINEANU, dar cuvântul este de dată mai veche, introdus fiind de HASDEU (în *Cuvente den bătrâni* III 1881/1984:94). Ca prima atestare a termenului de *semantică* ar trebui să figureze chiar lucrarea din 1887 (p.254) a lui ŞĂINEANU[12].

Cartea lui ŞĂINEANU s-a înfiripat, cum am arătat, sub înrâurirea concepţiei lui HASDEU şi trimiterea primă o face chiar autorul ei în paragraful referitor la locul semanticii între disciplinele lingvistice.

ŞĂINEANU reproduce după HASDEU "diviziunea linguisticei" şi raporturile disciplinelor între ele, în care "doctrinei semnificaţiunilor" i se recunoştea atunci, întâia dată, la noi, deplina legitimitate printre celelalte discipline lingvistice. Asumându-şi distincţia haşdeeană, între domenii de limbă definite fizico-psihic şi psiho-fizic, *semasiologia* este situată între cele două domenii. Sub influenţa directă şi imediată a lui HASDEU şi, desigur, în plan mai general al psihologismului din epocă, ŞĂINEANU admite acţiunea graduală a factorului psihic în limbă, acţiune marcată puternic în

semantică şi sintaxă. În distincţia amintită, ŞĂINEANU nu uită să invoce un timp al lingvisticii europene în care chestiunile teoretice ale definirii semanticii ca ştiinţă autonomă şi a locului ei în cadrul lingvisticii, filologiei sau al gramaticii, au fost analizate, dar un timp nu îndepărtat, căci existenţa acestei discipline este recentă, iar cercetarea sa, sugerează aluziv şi indirect ŞĂINEANU, se situează în chiar miezul acestor controverse.

Pe fondul constatării că numele "doctrinei semnificaţiunilor" nu se fixase în acea vreme, ŞĂINEANU provoacă o succintă discuţie terminologică.[13] În raport cu celelalte denumiri din epocă ale disciplinei (*sematologie, onomatologie,* şi, adăugăm noi, *ideologie*), ŞĂINEANU observă că denumirea de *semasiologie* (= *semantică*) este "deocamdată cea mai general admisă" (p.13) şi ca atare şi-o asumă, contribuind decisiv la impunerea ei în lingvistica românească.[14]

ŞĂINEANU se situează de partea unei concepţii dinamice, evoluţioniste asupra sensului, interesul arătat mutaţiilor succesive ale semnificaţiei cuvintelor legându-se de sensul primar. Obiectivul fundamental al semanticii, cum indică şi subtitlul cărţii, este studiul istoric - comparativ al sensurilor cuvintelor sau, cum spune autorul, "semasiologia ... caută a explica cauzele schimbării semnificaţiunilor şi a motiva diferenţiarea logică între primitiva şi posterioarele accepţiuni" (p.412). Pentru a face inteligibilă istoria cuvântului, conţinutul primitiv de la care au derivat sensurile ulterioare, mai ales în situaţiile când funcţionalitatea modernă a cuvântului este determinată de un sens derivat, ŞĂINEANU foloseşte în mod sistematic atestările primitive sau "tranziţiunile treptate ale semnificaţiunilor" furnizate de textele vechi româneşti sau de dialectele sud-dunărene, considerând că atestarea cea mai veche este "nodul istoriei cuvântului" cum avea să afirme, mult mai târziu, într-o formulă mereu citată,P. IMBS ("Cahiers de lexicographie" 1960, 2, p.7-8) (cf. discuţia asupra cuvântului *dihanie,* sau cea din jurul etimologiei cuvântului *sprânceană*).

Studiul evolutiv al semnificaţiilor cuvintelor nu rămâne un scop în sine, arată ŞĂINEANU, ci el duce la luminarea trecutului

nostru istoric şi socio-cultural, căci în semnificaţiile limbii se condensează experienţele istorice, culturale ale unui popor. În limbă se desluşesc sursele cele mai ascunse ale existenţei poporului, limba fiind "cheia care ne dă soluţiunea unora din problemele cele mai importante pentru viaţa culturală a unui popor. Şi dacă ea are o însemnătate atât de mare pentru o naţiune modernă, a cărei apariţiune pe scena istoriei se poate aproape apreţia, apoi ce lumină nu revarsă semasiologia asupra acelor timpuri primitive ale umanităţii, de la cari nu ne-a rămas nici un document scris"(p.28). Sau în alt loc: "Ea, [semasiologia], deschide istoriei culturali perspective întinse, permiţând a deduce din tezaurul lexical gradul de civilizaţiune, momente etice şi particularităţile spiritului naţional"(p.412). Am putea spune, fără exagerare, că întreaga carte se sprijină în conceperea unităţii de profunzime pe teza humboldtiană a consubstanţialităţii limbii cu cultura. Limba este şi oglinda istoriei străvechi a unui popor şi această idee este chiar punctul arhimedic în jurul căruia se desfăşoară multe din analizele sale concrete. De pildă, evoluţia semantică a lat. *veteranus*[15] "vechi în serviciu, bătrân" la rom. *bătrân* "în etate" este oglinda, după ŞĂINEANU, a specificităţii mediului militar din părţile Dunării, căci aici "trebuie ca viaţa legionară să fi pulsat puternic la Dunăre, trebuie ca, între elementele constitutive ale coloniilor romane, numărul *veteranilor* să fi fost preponderant, pentru ca soldatul *veteran* să devie, pentru locuitorul de la Dunăre, tipul omului *bătrân* în genere, cu alte cuvinte ca o expresiune curat soldăţească să se generalizeze în viaţa socială a românilor din întreaga Dacia" (p.39). Am invocat acest exemplu, între multele existente în *Semasiologie*, deoarece prilejuieşte constatarea unor afirmaţii teoretice valoroase care vor deveni celebre mai târziu. Prin discuţia pe care o face asupra evoluţiei semantice a lui *veteranus* "bătrân", ŞĂINEANU se apropie de un demers modern, sugerând că nu numai semnele se schimbă ci şi limitele lor interne (ceea ce J. TRIER numeşte *Innengrenzen*), raporturile dintre conţinuturile sensurilor lexicale datorită sistemului din care fac parte. Chiar dacă dinamica lexico-semantică

pe ansamblu suportă şi alte explicaţii[16], totuşi punerea în corespondenţă a sistemului latin al vârstei cu cel românesc, pe de o parte, şi mai cu seamă observaţia că *veteranus* a dus la pierderea lat. *senex* şi la restrângerea semnificaţiei lui *vetulus* (lat. pop. *veclus*) numai la calificarea lucrurilor, "vorba *bătrân* fiind rezervată pentru fiinţe", sunt în mare parte valabile şi astăzi. Tot un demers similar sesizăm în *Semasiologie* şi în discuţia privitoare la seria *suflet - abur - bleasc* (p.306-307), autorul pornind de la restrângerea semantică în română a lat. *anima* "suflet" la "inimă" şi observând redistribuirea masei semnificative, prin transferuri metaforice, între termenii amintiţi diferiţi între ei, după cum se referă la oameni şi/sau la animale. ŞĂINEANU nu ilustrează altceva aici decât ideea de mare importanţă că analiza semantică trebuie să se facă pe grupuri care exprimă aceeaşi noţiune, sau, cum ar spune PUŞCARIU (1922/1974 : 202): "în societatea stabilă a altor vorbe".

Concepţia lui ŞĂINEANU despre limbaj, ca şi cea a lui HASDEU, reprezintă o încercare de sinteză a două surse teoretice: ideile lui BRÉAL despre limbă ca fapt social şi concepţia lui STEINTHAL şi LAZARUS, şi a altor învăţaţi germani, despre limbă ca produs al vieţii psihice a omului. Potrivit interpretării date de filologul bucureştean limbajului, şi "miezul cuvântului" (1890 : 8), adică sensul, este dublu definit: ca reflex al societăţii şi ca produs al spiritului. Tot astfel, evoluţia semnificaţiei cuvintelor îşi află o explicare socială şi psihologică. Aceste componente sunt introduse fără multe comentarii, ca şi cum ar fi adevăruri a căror compatibilitate reciprocă ar fi dată dinainte. Sinteza principiilor propuse ar fi îndreptăţit cu siguranţă o serioasă evaluare, de vreme ce ŞĂINEANU afirmă că factorii istorici şi socio-culturali sunt "factori în mare parte accidentali" (p.40), a căror diversitate este imposibil de cuprins în principii ferme. Ei, aceşti factori, sunt opuşi de autorul *Semasiologiei* unor fenomene "de un caracter general" (p.40), "principiilor semasiologice", adică transformărilor semantice care se originează fie în "asociaţiunea", fie în "uitarea" ideilor. O scurtă privire în direcţia explicării mutaţiilor semantice, aşa cum

sunt ele descrise concret în *Semasiologie*, arată că perspectiva din urmă nu îi apare lui ŞĂINEANU satisfăcătoare pentru a explica motivele profunde, ultime ale schimbării semantice şi ca atare nu-i rămâne să invoce decât ceilalţi factori, cei externi. Acest fapt ne duce la un paradox central al concepţiei lui ŞĂINEANU: factorii externi responsabili de evoluţia semnificaţiilor cuvintelor sunt o dată criterii explicite de a ordona evoluţii semantice şi altă dată criterii tot explicite, dar în interiorul unei ordonări construite din perspectiva interioară asupra limbii. O poziţie clară, întemeiată pe un studiu atent al textului lui ŞĂINEANU, manifestă FRISCH (1995:178). Pornind de la constatarea numeroşilor factori socio-culturali invocaţi în explicarea evoluţiilor semantice legate de analogie sau uitare, romanistul german observă că metoda de lucru a lui ŞĂINEANU "evidenţiază cât se poate de clar că el vede în situaţiile şi schimbările extralingvistice şi socio-culturale adevăratele momente ce au prilejuit evoluţia semantică".

Pe de altă parte, în analiză ŞĂINEANU are în vedere subiectivitatea fiinţei umane, aşa cum se traduce în limbă, mai precis în expresivitatea "şablonizată" a comunicării. El invocă "fantezia cu multiplele ei combinaţiuni de pe terenul limbei", cea care "îmbogăţeşte mereu sfera logică a cuvintelor" (p.410). Introducerea acestui criteriu a libertăţii asociative ar părea că agravează situaţia în sensul instaurării unei contradicţii între schimbările produse de factorii istorici şi socio-culturali şi mutaţiile generate de spontaneitatea şi inspiraţia spiritului popular, coagulate în transferurile metaforice. În realitate, contradicţia dispare, dacă constatăm că există un teren unifiant pentru toate aceste elemente. Ele se află în activitatea psihică a omului, căci "nici fenomenele lumii obiective - afirmă FRISCH (1995: p.179) nu ajung să influenţeze evoluţia unei limbi decât în măsura în care ele sunt mediate de acte psihice, aceste procese decurgând în parte conştient, în parte inconştient". În ultimul caz, avem a face, după cum sugerează explicaţia lui ŞĂINEANU, cu "numeroase forme metaforice ale limbei populare" (p.89).

ŞĂINEANU recunoaşte prudent imensele dificultăţi pe care le are de întâmpinat când urmăreşte să studieze complexitatea mutaţiilor semantice într-o schemă, căci "evoluţiunea logică a tuturor cuvintelor unei limbi" nu se conformează strict cu principiile semasiologice (p.41). Dificultăţile particulare invocate de autor ţin de evoluţia sinuoasă a semantismului unor vocabule, evoluţie explicată însă psihologic ("cuvintele nu urmează totdeauna un drum logic şi drept, dar mersul lor e în genere raţional şi psicologiceşte explicabil"), de capacitatea analistului de a discerne nuanţele semantice apropiate "ce diferenţiază cuvintele unei aceleiaşi familii lexicale" şi, în sfârşit, de posibilitatea de identificare a verigilor intermediare ale trecerilor semantice ("nu totdeauna putem găsi punctele intermediare, cari au servit de staţiuni spre a trece de la una la alta" (p.42).

Între factorii externi responsabili de mutaţiile semantice, prin caracterul lor de "permanenţă şi relativă generalitate" (p.40), îi apar religia şi cultura. Ca urmare, el va dedica paragrafe speciale terminologiei creştine la români şi influenţei slavonei bisericeşti asupra semantismului unor cuvinte latineşti.

Ca şi HASDEU, (cf. BRÂNCUŞ 1988:XXX), ŞĂINEANU constată că terminologia creştină la români este, în bună parte, latină - fapt care susţine teza introducerii timpurii a creştinismului la noi - şi că de origine slavă sunt termenii specifici legaţi de organizarea cultului, de ierarhia bisericească, şi de unele sărbători[17]. Capitolul este interesant nu atât prin soluţiile etimologice ale unuia sau altuia dintre termeni, multe inexacte sau chiar eronate, ci prin materialul lexico-semantic invocat şi prin comentariile care însoţesc analiza. Găsim în aceste comentarii ceea ce lingvistica de după el va avea tot mai rar: lărgimea paralelismelor semantice, împletirea explicaţiilor semantice cu cele de ordin istoric, mitologic. În acest din urmă sens, reţinem sugestiile autorului referitoare la ritualurile păgâne transmise în haină creştină (cf. *frate de cruce*), sau la trecerea unor zeităţi sau ritualuri păgâne la valori antinomice (cf. discuţia de la *boz, bozoaie; strigoi; anatemă ş.a.*).

ŞĂINEANU face numeroase şi preţioase observaţii asupra dinamicii unor termeni creştini care au dezvoltat sensuri profane (vezi, de pildă, *creştineşte* "limpede, de înţeles", semantism reţinut în DA, s.v. după dicţionarul lui ŞĂINEANU, însă sensul fiind atestat şi ilustrat, deja, în *Semasiologie*; *cruce* "fiinţă iubită"; semantism propriu Transilvaniei, înregistrat şi în DA, s.v. cu aceleaşi citate ilustrative ca în cartea lui ŞĂINEANU). De asemenea, el valorifică şi analizează un bogat material sinonimic (cum este sinonimica *dracului*) sau relevă dezvoltări frazeologice bogate în jurul unor termeni creştini (vezi, de pildă, frazeologia *crucii*, a *sfântului*; multe din explicaţiile semantice şi din citatele ilustrative invocate de autor sunt identice celor reproduse mai târziu în dicţionarul academic, cu menţiunea că în *Semasiologie* ele sunt neordonate în raport cu semnificaţiile pe care le exprimă).

Studiind relaţional termenii, ŞĂINEANU evidenţiază în interiorul aceleiaşi terminologii ecleziastice micro-paradigme sinonimice constituite prin uitarea semnificaţiilor etimologice vechi ale unor cuvinte. El arată, de pildă, că în româna modernă termenii *a blestema*, *a afurisi*, *a da anatemei*, sunt similari din punct de vedere semantic, dar în textele vechi fiecare din ei avea înţelesuri diferite (p.105).

Tratând sinonimia pe sensuri, ŞĂINEANU observă şi fenomenul invers: *mărturie* având în româna veche, pe lângă sensul actual, şi semnificaţia "supliciu" era echivalent, în acest înţeles, cu *mucenicie şi martiriu* (p.58). Conţinutul semantic vechi al lui *mărturie*, fiind anulat de actualele sale întrebuinţări, seria lexicală în cauză s-a destrămat. În sumara discuţie privind raportul între aceşti termeni, autorul intuieşte una din trăsăturile vorbirii, ea, vorbirea, realizându-se numai în sincronie. Sensul etimologic al acestor cuvinte, care le făcea atât de deosebite ori de apropiate semantic între ele, este anulat de uzul lor actual. Întreaga istorie semantică a termenilor, sugerează ŞĂINEANU, este absentă pentru vorbitorul care le întrebuinţează numai cu semnificaţia lor actuală.

Analizând sensurile slavone ale unor cuvinte româneşti moştenite din latină, ŞĂINEANU nu face altceva decât să recu-

noască faptul că limba merge în pas egal cu istoria culturală a unui popor; aceste transferuri semantice sunt în modul cel mai direct efectul contactului lingvistic cult. În mod explicit, arată ŞĂINEANU, transferul de sens în discuţie, "nuanţele slavice ale unor cuvinte moştenite", s-a petrecut iniţial în mediul bilingvismului cult al traducătorului român de texte sacre din slavonă. Odată instalat noul semantism în limbă, el s-a generalizat, bilingvismul nemaifiind necesar. Utilizarea aceluiaşi material lexical în procesul analogiei semantice are ca rezultat, arată ŞĂINEANU, lărgirea sferei semantice a cuvântului în care sensurile preexistente ale termenului coincid cu cele dobândite prin transfer. Concluzia este că nu numai cuvintele, ci şi sensurile împrumutate în română se constituie în straturi cronologice diferite şi acest fapt propune să se numească "stratificare semasiologică". Nuanţele slavice ale cuvintelor moştenite reflectă, arată ŞĂINEANU, fenomenul interesant, dar dificil de cercetat, al *stratificării semasiologice.*

Dacă mecanismul care stă la baza împrumutului formei interne a cuvintelor este corect, fiind invocat de toţi cei care s-au ocupat de calcurile lingvistice ca efect al contactului lingvistic cult, în schimb componenţa listei sale de termeni moşteniţi, care au în sfera lor semantică un sens calchiat după slavona bisericească, este departe de a întruni aceleaşi sufragii. Pe de o parte, ROSETTI în celebra *Istorie a limbii române* (1978[2]) o reia aproape în întregimea ei, pe de altă parte, lingviştii contemporani lui ŞĂINEANU, cum este PHILIPPIDE (1894/1984, p.123), dar şi specialiştii de mai târziu (cf. COTEANU & SALA 1987 : 111) i-au infirmat multe dintre explicaţii. Interesant este că această listă este subminată de chiar prezentarea faptelor de către ŞĂINEANU însuşi. De pildă, autorul constată, pe de o parte, că sensul "arbore" al rom. *lemn* (< lat. *lignum*) este atestat în "latina poetică" (şi "în scrieri mai târzii", apud DA, s.v. *lemn*) şi că această evoluţie semantică se întâlneşte în limbi diferite, chiar în ciuda acestei evidenţe, el socoteşte că sensul arhaic în discuţie este un calc după v.sl. *drĕvo* "arbor, lignum" (p.134-135). Pe de altă parte, observarea unor dezvoltări semantice similare românescului *lume* "lumină" şi "univers" în limbi din

familii diferite l-ar fi putut conduce la considerarea sensului "univers" al rom. *lume* (< lat. *lumen*) nu ca un calc semantic după v.sl. *světŭ* "lumen, lux"; "mundus" (p.123), ci ca un proces semantic normal şi în română.

Un important set de evoluţii semantice ale cuvintelor se datorează, după ŞĂINEANU, unor procese psihice. Potrivit concepţiei asociaţioniste din epocă, cauzele transformărilor semantice stau în fenomenul de "asociaţiune a ideilor" şi în "uitare" (p.32); transferul metaforic, pe de o parte, restrângerea şi lărgirea sensurilor, pe de altă parte, îşi au rădăcinile în operaţiunile psihice amintite. Acestea sunt modalităţile esenţiale de transformare semantică, adică adevăratele "principii semasiologice" opuse unei alte surse a determinărilor evoluţiei semantice, cea externă, prea abundentă şi diversificată pentru a se lăsa prinsă în principii generale. Explicaţiile se situează la nivelul generalităţilor; reperele teoretice în epocă nu erau nici ele dezvoltate. Spre o prezentare mai amplă se îndreaptă ŞĂINEANU în exemplificarea acestor principii semasiologice în română.

Prin plasarea cauzelor mutaţiilor semantice în psihic, semantica este o ştiinţă a spiritului, dar una istorică, cum accentuează FRISCH (1995:179), şi nu una a istoriei naturale. De aceea, exprimări de tipul: "cuvintele unei limbi, asemenea organismelor vii, nu rămân staţionare: ele cresc şi scad necontenit" sau şi mai explicit, "pe terenul ideal al limbei" se constată "o transformare continuă analogă cu aceea care domneşte în lumea organică" (p.427) sunt simple metafore care trimit la "evoluţiunea istorică a limbei" (p.264; 337).

Indiscutabil, unul dintre cele mai importante capitole ale *Semasiologiei* este cel dedicat metaforei lingvistice. Am rămâne doar la suprafaţa lucrurilor dacă am afirma că acest capitol cuprinde unul din valoroasele corpusuri de metafore şi expresii idiomatice ale românei populare. ŞĂINEANU descoperă în transferul metaforic un mijloc fundamental de îmbogăţire a lexicului românesc.

Polemizând discret cu L. GEIGER, cel care a făcut "un pas înainte în scrutarea legilor semasiologice", lingvistul bucureştean clama necesitatea introducerii în analiza semantică a criteriului subiectiv, singurul care poate da seama de "nenumăratele nuanţe ce îmbogăţesc mereu sfera logică a cuvintelor". *Semasiologia* lui ŞĂINEANU pune astfel bazele studiului dinamicii semantice din unghiul subiectivităţii vorbitorului obişnuit, care "trăieşte şi acţionează", căci el "nu poate rămânea într-o absolută pasivitate faţă cu dezvoltarea facultăţii sale intuitive" (p.410).

Am lua lucrurile prea uşor minimalizând dificultatea şi originalitatea demersului său de a identifica din luxurianţa metaforică a românei specificul nostru spiritual. A căuta ce are specific spiritualitatea românească, înseamnă a te instala în zona cea mai sensibilă a disputelor pe care ea le-a iscat dintotdeauna. ŞĂINEANU se aventurează, precum vedem, într-o explorare temerară. Meritul autorului este că nu vine cu un parti-pris, ci construieşte argument cu argument trăsături fundamentale specifice ale spiritualităţii. ŞĂINEANU porneşte de la teza că spiritul poporului, cum spuneau romanticii, se vede cel mai bine în limba sa. Cu atât mai mult din expresiile metaforice, arată autorul, se poate deduce cel mai bine fizionomia spirituală a poporului. Laicizarea unui mare număr de termeni creştini cu o conotare specifică - glumeaţă, ironică, depreciativă, vulgară până la ocară sau înjurătură - constituie argumentul forte al demonstraţiei că dimensiunile spirituale specific româneşti sunt indiferenţa religioasă şi superstiţiile. La acestea autorul adaugă şi un redutabil apetit de parodiere "a cântărilor bisericeşti şi ale întrevorbirilor dăscăleşti" (p.188) conservate până în modernitate în limbajul copiilor şi în jocul păpuşarilor. Văzute în sine, sensurile metaforice profane ale termenilor creştini sunt corect descrise şi exemplificate cu citate clare.

Ceea ce nu se susţine este caracterul tipic românesc al acestui model de transfer metaforic, iar argumentele sunt servite de însăşi analiza lui ŞĂINEANU, el invocând transferuri metaforice similare chiar la aceiaşi termeni şi în alte limbi. Puţin cunoscut este

faptul că, mai târziu, ŞĂINEANU a abandonat definitiv teza indiferenței religioase ca trăsătură definitorie a spiritualității românești, constatând că unul dintre argumentele probante, cel referitor la apetitul parodic al textelor sacre din limbajul copiilor, este curent și în Franța începând cu secolul al XVI-lea (apud VORNEA [1928]:19). Ceea ce rămâne totuși este legarea actului parodic al textelor sacre, dar și al mutațiilor semantice profane ale unor termeni creștini, de nivelul cultural al lumii clericale și al comunităților tradiționale și de bariera lingvistică ridicată de slavona bisericească.

Demonstrația referitoare la planul metaforic al limbii ca memorie a istoriei poporului prinde în continuare rădăcini, căci ŞĂINEANU aduce în analiză "expresii metaforice" care păstrează urmele unor obiceiuri orientale demult dispărute (*a tăia nasul cuiva; a-ți aprinde paie-n cap* cf. și ŞĂINEANU II, 1, 1900; DUMISTRĂCEL 1980:178; COPCEAG 1989:78).

Autorul *Semasiologiei* tratează și alte aspecte mai puțin problematice. În intenția mărturisită de a scoate în relief creativitatea lingvistică populară sau, cum spune autorul, "originalitatea și geniul limbei" (p.153) sunt aduse în discuție metaforele limbajului popular. ŞĂINEANU lasă să se înțeleagă că metafora este cea mai fecundă dintre resursele stilistice ale românei populare, care din acest punct de vedere nu poate fi asemuită decât spaniolei și este posibil să fie așa. După JARNIK (1877) și înainte de IORDAN (1975), autorul *Semasiologiei* alcătuiește un catalog amplu de metafore expresive (cuvinte, sintagme, locuțiuni, expresii idiomatice) organizate în jurul a optzeci de termeni neutri din punct de vedere al expresivității. În acest din urmă sens, *Semasiologia*, afirmă DUMISTRĂCEL (1980:127), unul dintre cei mai avizați cunoscători ai dosarului bibliografic al problemei, are meritul unui pionierat, nu numai prin bogatul și diversul inventar de metafore înregistrate, ci și prin corpusul de exemple amplu, material excerptat în cea mai mare parte de autor din basme populare, căci, până la el, nici dicționarul lui CIHAC (1870; II, 1879), nici dicționarul acade-

mic al lui LAURIAN şi MASSIM (I, 1871; [/1873]; II, 1876) nu cuprindeau citate ilustrative. În ansamblul său, capitolul în discuţie rămâne un suport documentar valoros pentru oricine se interesează de resursele stilistice ale românei populare (cf. BÂRLEA 1979:70-71).

Câteva din reflecţiile sale asupra universalităţii metaforei antropomorfice, asupra sensurilor metaforice tocite prin uz, limba fiind în acest sens, după formularea lui JEAN PAUL, reluată de ŞĂINEANU, "un dicţionar de metafore ofilite", asupra metaforei ca mijloc de creare a noţiunilor abstracte (cf. şi 1891:73) şi asupra tendinţei de evitare în limbajul popular al termenilor abstracţi şi de înlocuire a lor cu vocabule mai concrete şi mai expresive (cu o "înfăţişare mai bădărănească" p.218), asupra salturilor semantice neaşteptate având la bază transferuri metaforice îndrăzneţe şi asupra faptului că în limbă nu există transferuri metaforice singulare, n-ar fi nepotrivite într-un studiu despre transferul metaforic în limbă.

Un amplu paragraf intitulat *Abstractum ex concreto*, temă recurentă în toate semanticile epocii şi, desigur, în retorici, dezvăluie, printr-un şir de exemple, o dinamică semantică metaforică a unor termeni care de la un semantism concret au ajuns la sensuri abstracte. De pildă, rom. *nimica* "nici un lucru" (expresia, după ŞĂINEANU, a "noţiunii celei mai nemateriale" p.214) este moştenit din lat. *ne mica,* literal cu sensul concret "nici o fărâmă"; trecerea semantică suferită de pronumele negativ în română este analogă, după autor, celei petrecute în cazul particulelor fr. *pas* şi *point*, întrebuinţate pentru exprimarea negaţiei (*ne ... pas; ne ... point*), particulele *pas* şi *point* provenind din subst. omonime latineşti cu sensul concret "pas" şi "punct". Din păcate, autorul, ca şi în alte multe cazuri, nu explică transferul la baza căruia, ştim azi, după demonstraţia lui MEILLET (1921), stau introducerea cuvintelor respective în anumite tipare de structuri gramaticale utilizate pentru exprimarea unei intenţii comunicative specifice, particulare.

ŞĂINEANU nu avea, desigur, la acea dată o idee asupra rolului pe care-l joacă relaţiile sintagmatice ale cuvintelor în evoluţia semantică. Totuşi, "dus" de realitatea limbii, observă că unele semnificaţii româneşti moştenite din latină reprezintă sensuri derivate, contextuale ale cuvântului latin. El nu formulează chestiunea contextului, dar explicaţiile sale într-acolo duc: sensul rom. *tare* este dezvoltat din accepţiunea derivată particulară a lui *talem* "grand, distingué, important, considérable". Între termenii care au în română alt sens decât în celelalte limbi romanice, ROSETTI (1978²) înregistrează pe *tare* şi arată textual că "pentru a explica sensul românesc, trebuie să pornim de la întrebuinţarea emfatică a lui *talis*, în construcţii ca: *talis vir*, adică cineva "mare, important, considerabil" şi trimite la explicaţia formulată de ŞĂINEANU.

Trecând la transformările semantice cauzate de uitare, ŞĂINEANU afirmă că lărgirea şi restrângerea semnificaţiilor constituie "fenomenele cele mai generale ce încearcă limbile în evoluţiunea lor istorică" (p.264).

Criteriul care diferenţiază direcţia mutaţiilor semantice este, în spiritul epocii, un criteriu logic, fondat, cum a demonstrat ULLMANN (1952:271), pe "une comparation, purement quantitative de l'aire de la signification avant et après le changement". ŞĂINEANU nu colaţionează aceste schimbări semantice tropilor, cum, de pildă, va face, mai târziu, chiar pe baza materialului din *Semasiologie*, PHILIPPIDE (1894/1984:38-39) când ilustrează "alunecarea înţălesului" din română. Dintre tropi, cum am arătat, ŞĂINEANU are în vedere numai transferul metaforic. Înţelegerea metaforei ca element fundamental în îmbogăţirea internă a limbii îl desparte nu numai de DARMESTETER, ci şi de viziunea neogramatică asupra limbii dominantă în epocă (MOCANU 1972:103). Pe de altă parte, ŞĂINEANU priveşte mecanismele semantice cu rădăcini în actul psihic al uitării ca nişte mecanisme discrete, care nu se pot combina. Interacţiunea între diferiţi factori este mai mult implicită în *Semasiologie*.

Fără a dezvolta ideea, ŞĂINEANU lasă să se înţeleagă că în sfera unui cuvânt există o notă principală şi mai multe note

secundare. În restrângerea sensului se produce pierderea notei generale din sensul primitiv şi păstrarea uneia din notele speciale care devine principală: "fiecare din aceste vorbe a pierdut semnificaţiunea primitivă generală şi a păstrat numai o însuşire specială a sferei sale logice" (p.305). Astfel, lat. *nutricium* (după MIHĂESCU 1993 nr. 187: **nutricium*) „hrană în genere" s-a restrâns la rom. *nutreţ* „hrana vitelor", nesubstituibil reciproc (ŞĂINEANU, p. 313 spune: „în opoziţiune") cu rom. arhaic *vipt* „hrana oamenilor" (v. rom. şi sensul „cereale") din lat. *victus* „hrană în genere". Se observă prin aceste comentarii ale lui ŞĂINEANU că demersul istoric este, din nou, fisurat de observaţii funcţionale subtile. Aspectul este semnificativ pentru ceea ce am numit „deschiderea" cărţii lui ŞĂINEANU spre semantica modernă.

În dinamica lărgirii sau restrângerii sensului se produce, arată ŞĂINEANU, o schimbare în raportul dintre conţinutul şi sfera noţiunii. În mod concret, lărgirea şi generalizarea semantică duce la o diminuare a notelor cuprinse în noţiune şi la o lărgire a sferei reflectate noţional (p.38). În cazul lărgirilor de semnificaţii, el constată o "determinologizare" a sferei semantice a cuvântului, sensul de bază având un caracter special, iar sensul derivat aparţine limbii comune: "Fiecare limbă posedă clase întregi de cuvinte al căror sens primitiv, special sau tecnic, a dobândit o accepţiune mai întinsă şi a devenit, în cursul timpului, de o întrebuinţare mai mult sau mai puţin generală" (p.268). El ilustrează afirmaţia cu lexeme latine sau cu derivate româneşti al căror semantism se leagă de agricultură, păstorit şi vânătoare, ca ocupaţii fundamentale pentru populaţia romanică de aici şi care au intrat în uzul general al limbii.

La aceste două clase fundamentale, ŞĂINEANU mai adaugă şi alte câteva tipuri de evoluţii semantice: *degenerarea* cuvintelor (prin care desemnează faptul că sensul cuvintelor dobândeşte o conotaţie peiorativă, neplăcută: *mârşav*: 1. (v.rom.) "slab de constituţiune"; 2. (sens modern peiorativ) "mişel, păcătos"; *rafinarea* cuvintelor (fenomen invers celui anterior: cuvintele cu semnificaţia defavorabilă pierd ceea ce aveau "neplăcut": *şugubăţ*: 1. (v.rom.) "criminal, ucigaş"; 2. (modern) "primejdios, răutăcios,

glumeț"); *scăpătarea* numelor proprii (trecerea numelor proprii sau a numelor etnice în nume comune însoțite de conotații neplăcute: *vlăduță* "prost" (< n.pr. *Vlad*); sensul peiorativ "șerb, rob" al numelui etnic *român*); "*decăderea din rang*" a termenilor și a apelativelor de adresare (*moțpan, jupân, chir, madamă* ș.a.; terminologia neinspirată nu a lăsat să se vadă cu claritate perspectiva sociolingvistică în care sunt analizați acești termeni, tratați ca indici sociali)[18].

ȘĂINEANU reușește în 1887 un incontestabil tur de forță înregistrând și clasificând în aceste capitole din urmă o cantitate impresionantă de evoluții semantice ale cuvintelor, fie în trecerea de la latină la română, fie în interiorul românei. El este interesat mai degrabă să strângă fapte cât mai numeroase, să le catalogheze, pentru a răspunde unor nevoi descriptive presante ale disciplinei, decât să le coreleze, să explice condițiile profunde care determină mutațiile semantice și să le sistematizeze în funcție de aceste condiții. Atunci când reușește să depășească simplele corespondențe diacronice, el descrie și explică schimbările semantice prin contextul socio-istoric și, deși sugerează, nu se referă explicit la sistemul lingvistic ca factor de schimbare.

O serie de cauze externe care stau la baza mutațiilor semantice, schițate sau abia sugerate de ȘĂINEANU, au fost încorporate definitiv, nuanțate sau aprofundate în patrimoniul explicativ al semanticii istorice prestructuraliste. Semnalăm aici cititorului câteva din aceste cauze externe, dar un studiu detaliat al lor rămâne de făcut.

El explică, de pildă, evoluții semantice prin ocupațiile esențiale ale românilor legate de agricultură (rom. *arunca* < lat. *eruncare* "a plivi un câmp de buruieni" - "a arunca bălăriile" - "a arunca orice" soluție asumată, după ȘĂINEANU, în HEM II 1974:433. Termenul românesc nu este ușor de explicat; etimologia latină a fost soluția cea mai acceptată, dar etimoanele concrete propuse au fost diferite; pentru semantismul verbului *arunca* trebuie avut în vedere, într-adevăr, derivatul popular lat. *eruncare* (< *runco*) "a plivi, a arunca", contaminat însă cu lat. *adruncare* =

evertere, alienare; cf. MIHĂIESCU 1993, nr.178 unde se înregistrează şi celelalte soluţii propuse), sau de păstorit[19] (*a înţărca*: propune corect linia generalizării sensului: "a pune vitele la ţarc pentru a le despărţi să nu mai sugă", apoi "a dezvăţa copii de ţâţă"; spre a da mai multă pondere acestei generalizări semantice a derivatului românesc, invocă procesul similar în trecerea de la lat. *separare* "a despărţi" la fr. *server* "a înţărca").

Credinţele, experienţele româneşti sunt invocate adesea pentru a face inteligibile evoluţiile semantice ale unor cuvinte. De exemplu, semantismul "boală manifestată prin pete roşii pe corp, ce se prefac în bube rele" al cuvântului *fapt* se poate înţelege, arată ŞĂINEANU, numai invocând nemijlocit credinţa populară că boala "o capătă [cineva] când i-o aruncă duşmanul în cale" (mai explicit în DA, s.v. care înregistrează semantismul cu comentariul: "*Faptul* se aruncă în calea celui descântat. Cine calcă întâi în descântece svârlite de babe, pe acela se ia *faptul*" [boala]).

O seamă de dezvoltări semantice au fost privite de ŞĂINEANU în legătură cu comportamentele, atitudinile unei clase dominante faţă de mediile subordonate, căci aceasta înseamnă "degradarea cuvintelor". Exemplifică acest fenomen prin evoluţia semantică a lui *mişel* "sărman" (< lat. *misellus* "sărman") la sensul "decăzut", peiorativ modern "ticălos, rău"; sau prin evoluţia semantică a lui *prost* (< sl. *prostŭ*) de la înţelesul vechi şi popular "simplu" la semantismul modern "din treapta de jos" (ca rang social). Itinerarul semantic invers, de la semnificaţia "ţăran" la sensul "grosolan, necioplit" pe care-l reflectă rom. *mojic*, ce a împrumutat, după ŞĂINEANU, ambele sensuri ale rus. *mužik*, îl găseşte apropiat ca tip de proces semantic de fr. *vilain* (cf., mai târziu, DENSUSIANU 1920-1921 : 158-159). Exemplele sunt semnificative şi pentru consecinţele metodologice pe care ŞĂINEANU le sugerează: izvorul comun al unor dezvoltări semantice se află în fenomene general umane fără să fie necesară o apropiere geografică între limbi.

Concepută, cum arată şi titlul, ca o "introducere" într-o disciplină ce abia îşi delimita obiectul în ansamblul ştiinţelor

limbii, cartea lui ŞĂINEANU constituie o primă punere în scenă, mai mult expozitivă decât explicativă, "a vieţii" cuvintelor româneşti ca evoluţie a semnificaţiilor lor succesive.

Meritul lui ŞĂINEANU rămâne, desigur, de a fi sistematizat prima dată la noi evoluţiile semantice fundamentale din română, înlăturând prăpastia dintre semantica românească şi cea europeană la care se ajunsese pe la sfârşitul secolului al XIX-lea. Dar nu este numai atât. El are meritul de a fi ataşat limbajul omului care-l întrebuinţează. Interesul lingvistului român pentru fantezia, subiectivitatea fiinţei umane, aşa cum se reflectă în limba vorbitorului obişnuit, reprezintă una din contribuţiile cele mai preţioase aduse de el la progresul disciplinei.

Prin înregistrarea şi categorisirea laolaltă a unui număr mare de procese semantice din română, ŞĂINEANU a contribuit, în chip decisiv, la noi, la crearea şi structurarea domeniului. Dar tot aici, se pot observa şi rezultatele mai modeste, căci adesea se acumulează şi se înregistrează evoluţii semantice, fără să li se dea o explicaţie cauzală şi fără să fie puse într-o perspectivă teoretică.

Dacă această din urmă realitate, împreună cu soluţiile etimologice eronate ale unor cuvinte româneşti, cu apropierile defectuoase ale românei de alte limbi europene vechi sau moderne, care au dus la soluţii pripite, motivează reticenţele faţă de cartea lui ŞĂINEANU, studiată în noutatea materiei, prin raportare necesară la condiţiile ştiinţifice în care a fost creată, *Semasiologia* îşi dezvăluie valoarea de moment fundamental în istoria disciplinei la noi şi în Europa. Studiile de semantică de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de al XX-lea, ilustrate prin A. PHILIPPIDE, Ov. DENSUSIANU, S. PUŞCARIU, V. BOGREA ş.a., au găsit în cartea lui ŞĂINEANU un reper esenţial, totdeauna citat, pentru elaborarea unor sistematizări mai nuanţate şi pentru explicaţii de mai mare adâncime ale cauzelor evoluţiilor semantice din română.

Citind fără prejudecăţi, specialistul va găsi, desigur, nu un model teoretic la care să se raporteze, având în vedere evoluţia disciplinei, ci o sumă de intuiţii teoretice dezvoltate de semantica

ulterioară, învederându-se existența unor fire, este adevărat subțiri, care leagă semantica mai veche de cea modernă.[20]

În efortul ordonator al schimbărilor semantice, L. ȘĂINEANU restituie, cititorului interesat de istoria limbii, sensurile originare, primare ale multor cuvinte românești, opacizate, în timp, prin evoluții semantice adesea uimitoare. Lăsându-se condus de explicațiile autorului, lectorul va descoperi, cristalizate, în luxuriança metaforică a românei, în diversele mutații de sens ale cuvintelor, experiențe ale trecutului nostru socio-cultural, comportamente și mentalități străvechi. De asemenea, cititorul va găsi, în paginile cărții, un fascinant repertoriu al metaforelor populare și, pe temeiul lor, incitante observații referitoare la specificul românei și la spiritualitatea, psihologia și simțul expresivității vorbitorilor ei. Rezultatele la care ajunge, atâtea câte sunt, întemeiază faptul, care stă și la baza unității de profunzime a cărții, că limba este consubstanțială culturii, fiind vehiculul și produsul cel mai rafinat al acesteia.

Iată de ce *Încercare asupra semasiologiei limbei române* nu este o simplă și posacă cercetare istorică asupra evoluțiilor semantice din română, ci este o carte plină de viață, invitând la o lectură sărbătorească.

LIVIA VASILUȚĂ

NOTE

[1] Reamintim observația mai veche și, în mare parte, viabilă și astăzi, a unuia dintre cei mai de seamă etimologiști români, V. BOGREA (1920-1921/ 1971:261), făcută chiar în contextul raportării la volumele lui ȘĂINEANU, asupra influenței orientale în limba și cultura română: "Misterele lexicografiei românești, ca și revelațiile ei recente, ar fi, desigur, mult mai puține dacă cercetătorii noi s-ar osteni să străbată prealabil, integral, opera înaintașilor".

[2] Asupra vieții și operei științifice a lui ȘĂINEANU, vezi VORNEA [1928]; IORDAN 1934; PETROVICI 1934-1937; Const. ȘĂINEANU 1935; 1946; MACREA 1965; 1978; SECHE 1970; TĂTARU 1978;

WALD 1984. Pentru prezentări mai generale, cf. DIM.R. ROSETTI 1897; DIACONOVICH 1904; PERPESSICIUS 1957; BALACCIU & CHIRIACESCU 1978; BÎRLEA 1974; 1978; DATCU & STROESCU 1979; DRĂGOI 1979; ANIVERSĂRI CULTURALE 1983; BRÂNCUŞ 1984; GOIA 1987. Sunt, fără îndoială, relevante, autobiografiile sale apărute în broşuri separate: la Bucureşti în 1901 (96 p.) şi, mai târziu, în 1930 la Paris (47 p.).

[3] Un demers asemănător, din păcate necunoscut direct în epocă, a schiţat I. BUDAI-DELEANU, atunci când a evidenţiat concordanţe lexicale între română şi unele limbi romanice occidentale. "Fundamentat teoretic, examenul comparativ întreprins de Budai-Deleanu reprezintă, în lingvistica românească - după aprecierea lui I. GHEŢIE (*Opera ligvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1966, p.46) - prima încercare amplă de a cerceta "elementele lexicale comune limbilor romanice".

[4] Acest premiu constituie o mare şansă pentru că îi va permite tânărului lingvist, aflat în serioasă dificultate financiară, continuarea studiilor în Franţa şi Germania, unde îşi va trece doctoratul.

[5] Este probabil că ŞĂINEANU, formulând atât de răspicat direcţia viitoarei sale activităţi ştiinţifice, să fi fost conştient încă de la acea dată, de necesitatea sprijinului lui HASDEU, atât pentru numirea sa la facultate, cât şi pentru obţinerea naturalizării. Anterior, aceeaşi interpretare a dat-o şi FLOREA (1985:140). Cunoscând animozităţile dintre profesorul său şi GASTER şi bănuind că prefaţa cărţii îl va mâhni pe cel care-l ajutase în elaborarea *Semasiologiei*, ŞĂINEANU îşi cenzurează bucuria reuşitei cu o fină autoironie, recunoscând "oarecari slăbiciuni locale", făcute însă, cum lasă să se înţeleagă, cu o motivaţie bine gândită pentru viitorul său ("iartă păcătosului că a ştiut ce face"). Din păcate, ŞĂINEANU nu a obţinut naturalizarea, şi în consecinţă, nici catedra de la Universitate, părăsind, în 1900, definitiv ţara. Amănunte despre refuzul împământenirii lui ŞĂINEANU, refuz însemnând "o adevărată pată pentru viaţa noastră publică de pe la sfârşitul veacului trecut" şi o probă indubitabilă că "valoarea personală necontestată a căzut victimă intrigilor puse la adăpostul naţionalismului" (IORDAN 1934:46), se pot vedea în ŞĂINEANU (1901); cf. şi Const. ŞĂINEANU (1935).

[6] Pentru o prezentare a raporturilor între M. GASTER şi L. ŞĂINEANU, cu multe date inedite din arhiva GASTER, vezi în lucrarea lui FLOREA (1985:101-113). Referirile la *SEMASIOLOGIE* se fac într-un număr de patru scrisori ale lui ŞĂINEANU către mentorul său de la Londra, datând din anii 1886 şi 1887.

[7] ŞĂINEANU (1897:170-171 cf. şi 1892 : 256) mărturiseşte că *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* Frankfort (vol.I 1870; II 1879) al lui A. de CIHAC a constituit, în ciuda scăderilor sale serioase, o operă importantă care i-a dat "posibilitatea de a îmbrăţişa orizontul lexical în conturele sale aproximative". Cele două volume fiind prea costisitoare, le-a împrumutat şi le-a transcris integral, dar această muncă anevoioasă i-a fost utilă căci i-a oferit "ocaziunea nu numai de a aprofunda limba însăşi, ci încă de a o îmbrăţişa în quasi-totalitatea ei".

[8] Într-o scrisoare de la Lipsca din 19 noembrie 1888 către HASDEU, ŞĂINEANU îl ruga să facă toate diligenţele pe lângă Ministerul Instrucţiunii Publice "să mai cumpere 100 exemplare din a mea *Semasiologie*" (1888/ 1983:232), căci se află într-o disperată criză financiară.

[9] Asupra principiilor de cercetare etimologică formulate de HASDEU, cf. POGHIRC 1968:141-145; BRÂNCUŞ 1988:XVIII; vezi şi Zamfira Mihail, *Quatre principes de l'étymologie énoncés par B.P. Hasdeu en 1866*, în "Revue roumaine de linguistique" *30*, 1985, 5, p.469-474.

[10] Siglele lucrărilor citate sunt cele curente în lingvistica noastră, astfel că nu am mai considerat necesară reluarea lor.

[11] Pentru atestarea şi explicarea acestei expresii, mai frecventă decât lăsa să se înţeleagă ŞĂINEANU, vezi excelenta micro-monografie a ei la Eugen Munteanu, *Studii de lexicologie biblică*, cap. *Calcurile frazeologice de origine ebraică*, Iaşi, Editura Universităţii Al.I. Cuza, 1995, p.56.

[12] Este interesant de remarcat că în prima ediţie a *Dicţionarului* său, ŞĂINEANU nu înregistrează decât adjectivul *semantic* "ce ţine de semasiologie", substantivul *semantică*, glosat "alt nume dat *semasiologiei*", apărând abia în ediţiile ulterioare.

[13] La începutul secolului nostru disputa terminologică asupra denumirii ştiinţei sensurilor cuvântului nu este încheiată de vreme ce BOGREA (1922-1923/ 1971:32) simte necesitatea unor precizări şi pregnante distincţii, pe de-o parte asupra corectitudinii denumirilor care circulă în domeniu şi pe de altă parte despre ideala lor potrivire cu obiectul pe care-l analizează ori cu denumirile altor discipline ale ştiinţei limbii.

[14] *Semasiologia*, ca nume al disciplinei care studiază sensul lexical al cuvântului, sinonim cu *semantica*, continuă să fie întrebuinţată şi astăzi. Pentru o discuţie clarificatoare, de mare adâncime şi cuprindere a terminologiei din domeniu, legat de distincţiile coseriene privind planurile limbii şi raporturile reciproce, vezi I. Mării, *Harta lexicală semantică*, în

Materiale şi cercetări dialectale II, 1983, p.118. Cf., totuşi, utilizarea nonsinonimică a denumirilor *semasiologie - semantică* la BUCĂ & EVSEEV 1976:10.

[15] Şăineanu notează că *bătrân* "se trage" de la una din formele "*vetranus, betranus*", dar propune ca etimon forma nesincopată *veteranus* (pentru întreaga discuţie cf. CDER nr. 742; MIHĂESCU 1993 nr.173). Pentru o sinteză asupra evoluţiilor semantice din lexicul românesc moştenit sub influenţa mediului militar, cf. Cristian Mihail, *Modificări semantice în lexicul latin al românei sub influenţa mediului militar*, în "Cercetări de lingvistică", 35, 1990, nr. 1, p. 21-31.

[16] Sistemul lexico-semantic al conceptului de "vârstă", privilegiat prin caracterul său clar structurat, a stat în atenţia specială a aplicaţiilor principiilor de semantică diacronică structurală: cf. COSERIU 1964:139-186; vezi şi pentru unele observaţii generale H.Geckeler, *Zur Wortfelddiskussion. Untersuchungen zur Gliederung des Wortfeldes «alt-jung-neu» im heutigen Französisch*, München, Wilhelm Fink Verlag, 1971.

[17] Există o bogată literatură privind originile creştinismului la români şi epoca în care a pătruns în Dacia. Cf., V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911; P.P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969; Radu Vulpe, *Romanitate şi creştinism - coordonate ale etnogenezei române*, în *De la Dunăre la Mare*, Galaţi, 1979. Despre descoperirile arheologice ce dovedesc vechimea creştinismului în Dacia Traiană, vezi Const. Daicoviciu, *Dacica*, Cluj, 1969; pentru bibliografia mai veche a problemei, vezi şi D.M. Pippidi, *În jurul izvoarelor literare ale creştinismului daco-roman şi Niceta din Remesiana şi originile creştinismului daco-roman*, în *Contribuţii la istoria veche a României*, Bucureşti, 1967; pentru rezultatele mai vechi şi actuale ale cercetărilor bogate în acest domeniu, cf. N. Gudea şi I. Ghiurco, *Din istoria creştinismului la români. Mărturii arheologice*, Ed. Episcopiei, Oradea 1988. Pentru istoria lingvistică a creştinismului în spaţiul romanic, cf., în special C. Tagliavini, *Storia di parole pagane e cristiane attraverso i tempi*, Brescia, 1963; W. Dahmen, G. Holtus, J. Kramer, M. Metzeltin, *Die romanischen Sprachen und die Kirchen. Romanistisches Kolloquium III*, Tübingen, Gunter Narr Verlag. La noi, mai recent, vezi excelentul articol al lui Traian Diaconescu, *Motivaţia semantică a cuvântului românesc Crăciun „Noël". Studiu asupra terminologiei creştine din Romania Orientală*, în „Anuar de lingvistică" (Iaşi), 32, A. Lingvistică, 1988-1991. Vezi şi Ion Ionescu, *Termeni de*

cultură creştină daco-romană, în "Limba română", 40, 1991, nr. 1-2, p. 57-63.

[18] Fără ca cercetările mai noi să adere la toate explicaţiile prin păstorit ale unor evoluţii semantice din română, citãm aici lucrările criticate, dar pline de idei ale lui DENSUSIANU (1920/1921; 1936/1937; 1968); cf. şi PUŞCARIU (1974; 1976). Vezi şi George GIUGLEA, *Cuvinte româneşti şi romanice. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie*, Bucureşti, 1983. Idem, *Fapte de limbă: mărturii despre trecutul românesc*, Bucureşti, 1988. Lipsa unei bibliografii analitice referitoare la studiile şi articolele din secolul trecut până astăzi, despre evoluţiile semantice de la latină la română sau pe teren românesc, explicabile prin diverse medii socio-profesionale, îngreunează mult cercetarea. Pentru clasificarea semantică a lexicului latinei dunărene din acest unghi de vedere, trimitem la fundamentala lucrare *Istoria limbii române* II, 1969, p. 163-166. Cf. şi I. FISCHER, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, Bucureşti, 1985.

[19] Aceste tipuri de evoluţii semantice se regăsesc tratate şi în semantica lui BRÉAL într-o terminologie mai elaborată. BRÉAL (1897:109-119) invocă şi el tendinţele peiorative şi meliorative ale sensului cuvintelor, slăbirea semnificaţiei şi nivelarea sensului (corespunzătoare, în terminologia lui ŞĂINEANU, "scăpătării" numelor proprii, comune şi a termenilor de apelare) sub numele generic de *tendances des mots*. Cei doi semanticieni operează deci cu principii în mare parte similare, numai că originarea lor este diferită.

[20] Într-un incitant articol, GEERAERTS (1988:32) a arătat că numai dacă avem asupra dezvoltării semanticii o viziune îngustă, nu putem reînnoda firele între orientări mai vechi şi mai noi, aşa cum sunt, de pildă, cele între semantica istorică prestructuralistă, lăsată multă vreme la o parte, şi între semantica cognitivă, amândouă abordările având o orientare non-autonomă, psihologică, socio-culturală şi dinamică.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Reproducem, acum, după mai bine de un secol, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranziținea sensurilor.* Cu o alocuțiune - prefață de B.P. HASDEU, singura ediție publicată separat de Lazăr ȘĂINEANU la Tipografia Academiei Române, București, 1887.

În transcrierea textului *Semasiologiei* au fost întâmpinate dificultăți obișnuite pentru oricine își propune să reediteze o lucrare publicată într-o epocă de fluctuații ale regulilor ortografice. Probleme suplimentare au provenit din natura însăși a lucrării: o semantică istorică, utilizând pentru ilustrarea valorilor semantice ale termenilor analizați citate din opere care aparțin la toate epocile de evoluție a românei scrise și din colecții de folclor. Am considerat necesar să facem o distincție între citatele din texte de limbă românească veche, pe de o parte, și citate din limba modernă, inclusiv textul explicativ al lui ȘĂINEANU, pe de altă parte.

Am păstrat cât mai exactă maniera lui ȘĂINEANU de transcriere a citatelor ilustrative luate din lucrările românești cu alfabet chirilic, fie că ele, excerptele, sunt reproduse după edițiile de texte curente în epocă, fie că, mai rar, sunt extrase din scrieri cu grafie chirilică nereeditate până atunci și transcrise în alfabet latin de elevul lui HASDEU. Acesta este motivul pentru care, în mod fatal, în lucrare coexistă sisteme diferite în transcrierea numeroaselor exemple extrase din asemenea scrieri (de pildă: transliterația mecanică a grafiei chirilice, derutantă pentru nespecialist: *di în* (ДИ↑) sau *muânții* (МѪ↑ЦЇИ), alături de transcrierea interpretativă: *din*, *munții*), editorii epocii redând diversele texte chirilice în alfabet latin într-o manieră neunitară și cu o pricepere variabilă. Îndreptarea acestor exemple conform transcrierii interpretative ale aceloraşi texte din edițiile filologice actuale, ar fi fost nu numai în contradicție cu opțiunea evidentă a autorului de a păstra neschimbat modul personal de interpretare a grafiei chirilice de editorii

diverselor texte vechi românești la care el a apelat sistematic, ci ar fi estompat nejustificat particularitățile filologice ale lucrării sale, ancorată firesc, în tradiția lingvistică a epocii. Să mai precizăm că redarea acestor citate potrivit normelor actuale academice ne-a ridicat unele probleme pe care le-am soluționat ținând seama de datele istoriei limbii române (inclusiv în cazul lui *sînt*).

Ortografia cărții lui ȘĂINEANU se întemeiază pe regulile ortografice ale Academiei Române oficializate în 1881, reguli care urmau, cum se știe, un principiu al fonetismului temperat prin necesități etimologice. În transcrierea citatelor extrase din textele literare aparținând secolului al XIX-lea și a celor din colecțiile de folclor, precum și a textului explicativ al autorului, am folosit, în principiu, actualele norme academice.

Principala noastră grijă în ceea ce privește reproducerea textului *Semasiologiei*, a fost să respectăm cu strictețe particularitățile limbii autorului ei. Acest lucru este dificil de realizat dacă ținem seama de împrejurarea că nu am putut confrunta textul tipărit cu manuscrisul autorului, ceea ce ar fi oferit posibilitatea unei mai sigure orientări în stabilirea faptelor de limbă caracteristice modului de exprimare al autorului. De aceea, pentru o reconstituire cât mai fidelă a particularităților limbii lui ȘĂINEANU, ne-am sprijinit pe textele publicate ale scrisorilor sale (FLOREA 1985:133-180) și pe ediția întâi a *Dicționarului universal al limbei române* [1896]. Dificultățile sunt sporite și prin aceea că însăși ortografia vremii era oscilantă. Ea prezenta numeroase alternanțe și inconsecvențe explicabile prin caracterul mai puțin restrictiv al regulilor legiferate în 1881 (de pildă: înseși normele ortografice permiteau redarea vocalei *ă* prin *ĕ* și *ă*, în textul nostru redată și prin *e* fără semn diacritic). Unificarea diverselor forme grafice, rezultate mai ales din aplicarea principiului etimologic și al regularizării gramaticale prin scris, s-a făcut doar atunci când am avut argumente pentru a presupune existența unui invariant fonetic corespunzător variantelor grafice (de exemplu: diversele grafeme pentru sunetul - tip |*ă*|, |*î*| au fost redate după norma ortografică actuală).

Potrivit normelor ortografice actuale, unele forme grafice au fost transpuse după cum urmează:

â (sub accent): *ă*: *alungâm - alungăm*; *băgâ - băgă*; *culcâ - culcă*; *luâ - luă*;

ă : *e* , grafie etimologizantă la finala substantivelor sau adjectivelor feminine cu radicalul în *-i* sau în consoană palatală: *căsătoriă - căsătorie*; *frazeologiă - frazeologie*; *lexicologiă - lexicologie*; *mărturiă - mărturie*; *semasiologiă - semasiologie* şi formele de pers. a III-a singular şi plural indicativ prezent ale verbelor cu tema în *-i* sau în consoană palatală: *apropiă - apropie*; *înviă - învie*;

ă : *â* , atât în silabă accentuată, cât şi în silabă atonă: *cănta - cânta*; *găştii - gâştii*; *mănji - mânji*; *mărşav - mârşav*; *tărziu - târziu*. Conştienţi de faptul că pentru unele cuvinte grafia primă are suport fonetic în limba veche sau populară, totuşi am procedat la unificare în sensul adoptării variantelor actuale de rostire şi scriere, bazându-ne pe situaţia oferită de propriul scris al autorului în care grafiile de tipul *tărziu - târziu* sunt alternante şi astfel greu de distins între simpla notaţie grafică sau grafie cu suport fonetic.

e : *ie* , la început de cuvânt sau de silabă (care urmează după o vocală) : *eri - ieri*; *ertat - iertat*; *grăesc - grăiesc*; *nevoe - nevoie*; *trebue* (în text în alternanţă cu *trebuie*) - *trebuie*;

e : *i* , la substantivele şi adjectivele feminine terminate în *-ie* şi la substantivele neutre terminate în *-iu*: *decenie - decenii*; *principiele - principiile*; *proprie - proprii*; *sacrificiele - sacrificiile*; *studie - studii*;

ê : *â* , *considerênd - considerând*; *expunênd - expunând*; *propunênd - propunând*;

ĕ : *ă* , grafie latinizantă şi/sau analogizantă: *amĕnunt - amănunt*; *douĕ - două*; *întrevĕzut - întrevăzut*; *pătrunzĕtoare - pătrunzătoare*. Am interpretat în acelaşi mod, drept grafii etimologizante, scrierea cu *e* (de cele mai multe ori fără semn diacritic) după *r* în cuvinte vechi româneşti ca: *remâne, resărit, reu*;

ĭ(postconsonantic sau component al unui diftong): *i, abĭa-abia; aduni-aduni;*

ia : *ea* , la finala imperfectului verbelor de conjugarea a IV-a: *numia - numea*; *stăpânia - stăpânea.* De asemenea, *ia* a fost transcris *ea* în verbul *chiamă.* Formele pronominale *aceia* şi *ceia ce* au fost transcrise cu *ea* : *aceea, ceea ce*, deşi pronunţia cu *ia* este frecventă în limbajul popular;

ŭ (final): ϕ , *traiŭ - trai*; *vechiŭ - vechi*; *voiŭ - voi*;

s : *z* , în poziţie intervocalică sau în faţa unei consoane sonore: *conclusiune - concluziune*; *groasnic - groaznic*; *isvor - izvor*; *ocasiune - ocaziune*; *poesie - poezie.* Am păstrat *s* când precede consoana *v* : *asvârli, svârcolea.* Grafia *s* pentru *x* reprezintă o modă ortografică şi de aceea am scris peste tot *x* (*esplica - explica*; *esprima - exprima*)

Grupările consonantice *qu*, *ch* au fost înlocuite cu *cu*, *h* : *aquila - acuila*; *eloquent - elocuent*; *psichologie - psihologie.*

Cuvintele compuse scrise cu apostrof sau cu cratimă în text au fost redate în ortografia de astăzi: *alt-minterea - altminterea*; *vr'o - vro.*

În ediţia noastră am conservat următoarele fapte:

- cuvinte care reprezintă fonetisme vechi şi populare: *aci, adecă, cătră, ceti, dintâi, întâi, nemerit, neşte, nicăiri, obicinuit, pasere, protivnic, vecinic*;

- neologisme cu toate caracteristicile fonetice şi morfologice pe care le aveau în epocă: *evangelie, evangeliar, caracteriză, depinge, dezvoaltă, discipuli, întroducere, învitat, linguistică, metoadă, portugeză, (se) rapoartă, sistema, spanioală, tecnic*;

- forme de genitiv - dativ feminin în *-ei* unde astăzi este *-ii*: *epocei, limbei, literaturei, vremei*, sau în *-ii* unde astăzi avem *-ei* : *hărtii*;

- pluralul în *e* la substantivele feminine care astăzi îl au în *-i*: *cronice, datine(le), epoce(le)*;

- adjectivul *nouă* (în text: *nouĕ*), singular şi plural, pentru toate genurile substantivelor. Formele de genitiv - dativ singular *nouei* şi cea de plural masculin *noui* au fost însă refăcute în *noii*, respectiv *noi*;

- sufixul *-ând* al gerunziului unor verbe cu tema în *-i* : *studiând*; *îmbiând*;

- pluralul *cari* al pronumelui relativ-interogativ *care*;

- scrierea cu *n* înainte de bilabială: *înpotrivă*; *înpărăţie*; şi litera dublă în *înnecat*, toate având suport, în pronunţarea reală;

- *e* precedat de o consoană bilabială în locul diftongului *ie* : *împedeca, perde, peri*;

- marca de durificare a unor consoane în poziţie finală, fenomen caracteristic unor graiuri populare (mai ales în citatele din *Opincaru* lui Jipescu): *îm, îţ, az (noapte)*.

Au mai fost conservate alternanţele de ortografie: *acum / acuma*; *alăturea / alături*; *asemenea / asemene*; *dacă / daca*; *dentâi / dentăi*; *origine / origină*; *sub / subt*; *ziua / zioa*. De asemenea, am păstrat formele ezitante ale numelor de popoare, de tipul *serb / sârb*.

Numele de persoane româneşti şi străine le-am reprodus în ortografia lui Şăineanu: *Alexandri, Dosofteiu, Varlam, Frantz Bopp* ş.a.

Din dorinţa de a oferi o imagine cât mai apropiată de original, am limitat pe cât posibil intervenţiile noastre în textul lui Şăineanu. Atunci când, totuşi, am fost nevoiţi să le facem, ele s-au referit la greşelile de tipar, la inconsecvenţele în folosirea semnelor de punctuaţie şi la unele erori în indicarea exactă a titlurilor izvoarelor folosite, a paginilor, ori de câte ori am avut posibilitatea să confruntăm textul cu sursele menţionate de Şăineanu.

Cartea lui Şăineanu utilizează, cum am arătat, un mare număr de citate. În măsura posibilului aceste citate au fost supuse unei migăloase operaţii de confruntare cu sursele indicate de autor. Sub aspectul corectitudinii am constatat unele carenţe (înlocuiri de cuvinte, modificări de timpuri şi moduri verbale) în transcrierea de către autor a citatelor, carenţe pe care tacit, le-am corectat. În sfârşit, se impune observaţia că nu toate citatele utilizate de autorul *Semasiologiei* sunt citate în sensul strict al cuvântului. Uneori autorul introduce în citat, pentru o mai bună comprehensiune a frazei scoasă din conexiunea sa textuală, inserturi privind numele personajului sau foarte succinte rezumate ale faptului sau acţiunii anterioare. Pentru a evidenţia în citate asemenea inserturi, le-am notat între paranteze drepte.

Tehnica redactării din *Semasiologie*, fluctuantă şi în epocă, a fost stabilită conform normelor actuale: numele revistelor încadrate între ghilimele, titlurile de lucrări au fost date cursiv, cuvântul analizat a fost subliniat iar sensul cuvântului a fost pus între ghilimele. Prescurtările trimiterilor bibliografice din subsol, foarte fluctuante au fost păstrate cu excepţia primei citări, unde am făcut completările necesare între croşete. Abrevierile utilizate, nu au fost unificate respectând originalul. De aceea am considerat potrivit ca lista de *abrevieri generale* să o dăm la începutul lucrării pentru a facilita parcurgerea textului.

Nu am integrat în text la locul indicat, pagina finală de *Adaose şi îndreptări*, aşa cum se procedează în mod firesc, deoarece am dorit ca ea să rămână mai vizibilă pentru controversata istorie a filiaţiilor *Semasiologiei*.

Indicele de cuvinte realizat de Şăineanu, fiind lacunar, am considerat oportun să adaugăm - în transcrierea proprie autorului - toate cuvintele sau expresiile frazeologice pe care le discută semantic, etimologic sau cărora le aduce atestări documentare, astfel încât să oferim, nu numai un instrument util de lucru, ci şi o imagine exactă a bogăţiei şi diversităţii materialului inclus în carte. ŞĂINEANU a înregistrat în indice toate verbele la indicativ prezent (*răscumpăr, răsfăţ* etc.). În carte, sub forma infinitivului lung (*blestemare, înclinare* ş.a.) a înregistrat atât formele verbale cât şi infinitivele lungi devenite substantive. Am modificat toate aceste procedee, trecând la indice forma de bază a verbului, infinitivul scurt; infinitivul lung a rămas să indice numai substantivele de provenienţă verbală.

Indicele de autori, (numit de ŞĂINEANU: *Indice de nume proprii*), elaborat superficial, a trebuit să fie redactat în întregime de noi. *Semasiologia*, carte atât de ambiţioasă, are nevoie de un inventar global de nume şi, implicit de opere, pentru a se evidenţia şi în felul acesta interrelaţiile ei cu semantica şi lingvistica românească şi europeană.

L.V.

ABREVIERI

adj.	adjectiv	mgr.	mediogrecesc
adv.	adverb	neogr./ngr.	neogrecesc
alb.	albanez	nsl.	neosloven
an.	anul	p./pag.	pagina
aor.	aorist	psl.	paleoslav
bulg.	bulgar	pl./plur.	plural
ceh.	cehesc	pol.	polonez
cit.	citit	pg./port.	portughez
comp.	compară	prep.	prepoziție
cr., croat.	croat	prov./provenț.	provențal
daco-rom.	dacoromân	răd.	rădăcină
de ex.	de exemplu	reto-rom.	retoroman
dial.	dialect(al)	rom.	român(eşte)
dimin.	diminutiv	rus.	rusesc
ebr.	ebraic	sanscr.	sanscrit
ed.	ediție	sârb.	sârb
engl.	englez(esc)	sec.	secol
ex.	exemplu	sing.	singular
fr.	francez	slov.	slovac
germ.	german	sp., span.	spaniol
gr./grec.	grecesc	subst.	substantiv
istriano-rom.	istrianoromân	ş.urm.	şi următoarele
it., ital.	italienesc	turc.	turcesc
lat.	latin(eşte)	ţig.	ţigănesc
limus.	limusin (dialect)	ungur.	unguresc
lit.	literar	v.	vechi
macedo-rom.	macedoromân	vulg.	vulgar

BCUIASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ÎNCERCARE
ASUPRA SEMASIOLOGIEI
LIMBEI ROMÂNE

Studii istorice despre tranziţiunea sensurilor

Cu o alocuţiune - prefaţă de
B. P. HASDEU

BCUIAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ÎN LOC DE PREFAȚĂ*

Domnule Șăinene,

Nemuritorul mitropolit Dosofteiŭ zice într-un loc din ***Viețile Sfinților****: "În ce chip doresc bogătaşiĭ să aĭbă cuconiĭ pre urmă la avuțâia lor, aşiia şi filosofiĭ la dăscăliia lor doresc să lase ucinicĭ pre urmă..."*

Ca istoric, ca filolog, ca linguist, las şi eu trei «ucenicĭ», de cari am tot dreptul de a fi mândru: unul, domnul Tocilescu, este astăzi coleg al meu, şi aş dori ca şi ceilalți doi, domnul Bianu şi dumneata, să-mi fiți, de asemenea, colegi cu o zi mai curând.

În curs de ani îndelungați, două şcoli, diametralmente opuse, deopotrivă tendențioase, dar fiecare într-o altă direcțiune, pretindeau a studia naționalitatea română. Una era mişcată de un patriotişm rău înțeles, care o făcea să vază pretutindeni numai acuila romană; cealaltă se zbuciuma a înnegri neamul românesc pe toate tărâmurile, scâlciând originile noastre, caracterul nostru, trecutul şi năzuințele.

Din cele două şcoli, cea pretinsă patriotică era mai bună, căci - cel puțin - ea pleca de la inimă; pe când cealaltă era mânată de patimă sau - ceea ce este şi mai rău - de neşte interese clandestine.

Dar ambele au început să dispară, dând loc unei şcoli curat ştiințifice, care urmăreşte adevărul şi numai adevărul.

* Această lucrare, reprodusă din *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, a fost prezentată ca teză pentru licență înaintea Facultății de Litere şi Filosofie din Bucureşti. Cu acea ocaziune, domnul Hasdeu, preşedintele juriului de promoțiune, a binevoit a rosti următoarea alocuțiune, ce ne-a permis a reproduce ca prefață la această carte.

Cercetările dumneatale de până acum, şi mai ales ultima lucrare, asigură un ager luptător în sânul acestei noua direcţiuni. Felicitându-te, îmi pare bine de a-ţi vesti că Facultatea te-a admis cu toate bilele albe.

B.P. Hasdeu

Bucureşti, 3 mai, 1887

BCU "A.SAGHENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

I
INTRODUCERE

§ 1

Locul semasiologiei în sfera ştiinţelor filologice

Peste două-trei decenii Europa va serba centenarul de când s-a pus temelia uneia din ştiinţele cele mai fecunde în rezultatele sale, cu care se făleşte secolul nostru. Linguistica sau ştiinţa limbei a dat o nouă direcţiune modului de a concepe şi studia viaţa şi sufletul popoarelor. De la întemeierea ei de către *Frantz Bopp* până astăzi, generaţiuni de discipuli au continuat opera maestrului şi au consacrat puterile lor spre a grămădi acele imense tezaure, cari au aruncat o lumină cu totul neaşteptată asupra epocei primitive a omenirii şi mai cu seamă a popoarelor ario-europee.

Ştiinţa limbei însă e departe de a se fi constituit în întregimea ei; ba încă, unele din ramurile sale, şi dintre cele mai importante, sunt abia în punctul de formaţiune. Până astăzi, linguiştii au acordat o importanţă exclusivă părţii empirice a ştiinţei lor, îndreptându-şi atenţiunea întru aprofundarea legilor fonetice, fără a ţinea seamă de mecanismul cu care spiritul operă diferitele tranziţiuni logice.

Şi cu toate acestea, forma cuvântului stă într-o intimă legătură cu ideea ce o încorporează, şi una e reciproc influenţată de cealaltă[1]. Sonul şi sensul merg paralel unul cu altul.

[1] Wilhelm von Humboldt: "Der Begriff vermag sich eben so wenig von dem Worte abzulösen, als der Mensch seine Gesichtszüge ablegen kann" ("Ideea se poate desface de cuvânt tot atât de puţin ca omul de fizionomia sa").

Mai toate fenomenele, cari supravin pe terenul foneticei, îşi au corespunzătoarele lor în viaţa ideală a limbei[1].

Este, într-adevăr, inexplicabilă concepţiunea mărginită şi unilaterală ce şi-au format-o unii despre obiectul linguisticei. Hovelacque, bunăoară, exclude din sfera acestei ştiinţe nu numai semasiologia, dar şi sintaxa: totul se reduce la studiul foneticei şi al morfologiei[2]. Pentru Steinthal ramura atât de interesantă a semasiologiei se pierde în vaga filosofie a limbei[3].

Trebuie dar determinat, înainte de toate, locul ce-l ocupă semasiologia în sfera linguisticei.

Domnul Hasdeu, expunând un nou punct de vedere asupra ramificaţiunilor gramaticei comparative, a supus unei analize pătrunzătoare diferitele clasificaţiuni linguistice, propunând o nouă ramificaţiune, cea mai vastă din cele existente, care satisface toate exigenţele, la cari au dat naştere progresele ştiinţei. Ea ne va servi drept punct de plecare în expunerea ce urmează[4].

Singurul care a acordat semasiologiei un loc special în linguistică a fost Schleicher. Pornind de la consideraţiunea că trei momente caracteristice determină existenţa cuvântului izolat, adică *sonul*, *forma* şi *sensul*, Schleicher împarte glotica, cum numeşte el linguistica pozitivă, în următoarele doctrine:

[1] Totuşi sensul, ca element intelectual al limbei, poate încerca mai multe schimbări decât sonul, elementul său material. Comp. Steinthal, *Ueber den Wandel der Laute und der Begriffe*, în "Zeitschrift für Völkerpsychologie [und Sprachwissenschaft]", t. I, [1860], p.416-432.

[2] Hovelacque, *La linguistique*, [Paris, 1876], p.4

[3] Steinthal, *Abriss der Sprachwissenschaft*, Berlin, 1871, p.86.

[4] Hasdeu, *Studii de ştiinţa limbei:* [*Un nou punct de vedere asupra ramificaţiunilor gramaticei comparative*], în "Columna" din 1882, p.19-31.

1. *Fonologia* sau doctrina sonurilor;

2. *Morfologia* sau doctrina formelor gramaticale;

3. *Ideologia* sau *semasiologia,* adică doctrina semnificațiunilor, ori, după dânsul, a «funcțiunii» cuvintelor.

Cuvântul, privit apoi ca membru al propoziționii, dă naștere la:

4. *Sintaxa* sau doctrina propoziționii[1].

Heerdegen a modificat această clasificațiune a lui Schleicher în sensul următor:

I. Doctrina despre cuvântul în sine sau, pe scurt, *lexiologia*, coprinzând:

1. Doctrina formelor cuvântului în sine sau *etimologia*, sub care înțelege și fonologia precum și teoria despre formarea cuvintelor;

2. Doctrina funcțiunii cuvintelor în sine sau *semasiologia*, care cercetează semnificațiunea formelor lexicale ale limbei.

II. Doctrina despre cuvânt ca membru al propoziționii sau, pe scurt, *sintaxa*, coprinzând:

1. Doctrina formelor cuvântului în propoziționе sau *doctrina flexiunii*;

2. Doctrina funcțiunii cuvântului în propoziționе sau *sintaxa propriu-zisă*[2].

Noua clasificațiune a lui Heerdegen, precum se vede, nu se deosebește în fond de cea propusă de Schleicher. Acela mai adaogă:

"Baza științifică a dicționarului este acea parte a gramaticei, care, sub rubrica cuvântului în sine (I), se ramifică

[1] Schleicher, *Die deutsche Sprache* [Stuttgart, 1860], p.122 și urm.

[2] Heerdegen, *Untersuchungen zur lateinischen Semasiologie*. I. Heft: *Ueber Umfang und Gliederung der Sprachwissenschaft*, Erlangen, 1875, p.44-47.

în cele două părți: *etimologia*, ca doctrina despre modul cum o limbă și-a constituit forma cuvintelor sale din rădăcinile și tulpinile dobândite în viața sa istorică; și *semasiologia*, ca doctrina despre modul cum această limbă a desvoltat istorice ște ideile inerente acelor forme, sau, pentru a vorbi cu Schleicher, cum ea a determinat individual *funcțiunile* acelor forme[1].

Domnul Hasdeu analizând, la rândul său, diviziunea lui Schleicher, relevează lipsele ei, lipse comune și noii diviziuni a lui Heerdegen, și ajunge să împarță glotica în șapte doctrine: "Un *quadrivium* fizico-psihic, compus din fonologie, morfologie, lexiologie și onomatologie, unde elementul fizic s-ar putea pretinde ca dominant asupra celui psihic; și un *trivium* psihico-fizic, anume semasiologie, sintaxă și noematologie, unde elementul psihic se emancipează și se ridică din ce în ce mai pe sus de cel fizic[2].

Iată și argumentarea d-sale privitoare la partea a doua din diviziunea de mai sus, parte care ne interesează aci în special.

"Graiul este un mijloc de înțelegere mutuală. O înțelegere mutuală se operă nu numai prin sensul cel expres, care constitue obiectul *semasiologiei*, ci mai mult încă printr-un sens ascuns, lăsat fără expresiune, subînțeles, care se manifestă, mai cu deosebire, în sintaxă. Din dată ce după morfologie sau după lexiologie noi punem doctrina separată a semnificațiunii, care rezultă d-a dreptul din studiul formelor gramaticale și al cuvintelor, urmează dară ca după sintaxă să punem cu același drept o doctrină separată pentru ceea ce Bréal a numit atât de bine *idei latente* (*Mélanges*, p. 295-322); o

[1] *Ibidem*, p.48.

[2] *Columna*, loc.cit.,p.31.

doctrină căria, în lipsă de alt termen, noi îi vom zice *noematologie*, de la *νόημα* "cugetare intenţională"[1].

În rezumat, semasiologia, oricare ar fi diviziunea linguisticei, ocupă un loc intermediar între studiul cuvântului izolat şi al cuvântului în propoziţiune şi formează ca o punte de trecere de la *quadrivium* fizico-psihic la *trivium* psihico-fizic al domnului Hasdeu.

§ 2.

Literatura semasiologiei

Nu numai totalitatea limbilor ario-europee, dar nici o limbă particulară nu posedă o lucrare generală asupra semasiologiei. Cărţile, ce poartă acest titlu, sunt sau simple prolegomene (*Heerdegen*), sau conţin lucruri afară din sfera semasiologică (*Haase*). Enumeraţiunea de mai la vale coprinde mai cu seamă acele opere, ce le-am putut utiliza pentru lucrarea de faţă.

Becker, K. F., *Das Wort in seiner organischen Verwandlung*, Frankfurt, 1883, p.X, 322.

Coprinde unele vederi interesante, dar rătăceşte, vrând a deduce toate ideile şi reprezentările noastre din 12 "idei cardinale".

Humboldt, W. [von], *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechts*, Berlin, 1836.

[1] *Ibidem*, p.28.

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI
LITERE

Introducere la scrierea *Ueber die Kawisprache auf der Insel Java*, din care Pott a publicat o excelentă ediţiune în două volume, cu întroducere şi note, Berlin, 1876.

Trench, R. Ch., *On the Study of Words*, London, 1851. Avem înainte-ne a XVIII-a ediţiune din 1882, p.IX, 348.

Cercetează, în şapte prelegeri, semnificaţiunea cuvintelor în conexiune cu viaţa intelectuală a omului. Asupra primei ediţiuni a acestei interesante cărţi a arhiepiscopului din Dublin, comp. "Archiv für das Studium der neuern Sprachen", vol XIX, p.235.

Ca o complinire şi totdeodată ca o imitaţiune se poate considera:

Kares O., *Poesie und Moral im Wortschatz*, Essen, 1882, p.178.

Tobler L., *Versuch eines Systems der Etymologie mit besonderer Rücksicht auf die Völkerpsychologie*, în "Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft" de Lazarus şi Steinthal, vol.I, 1860, p.349-387.

Geiger L., *Ursprung und Entwicklung der menschlichen Sprache und Vernunft*, [Bd.] I-II, Stuttgart, 1868-72.

Opera capitală asupra originei graiului omenesc.

Westphal R., *Semasiologie und Syntax der griechischen Sprache*. Band I: *Bedeutungslehre der Formen nebst den nominal-Kompositionen*, Jena, 1872.

O cunoaştem numai din auzite.

Haase F., *Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft, gehalten ab 1840*. Band I: *Einleitung und Bedeutungslehre;* Band II: *Bedeutungslehre*. Leipzig, 1874-1880, p.VI, 220 şi p.VII, 267.

Comp. *Litterarisches Centralblatt* pe 1881, p.377.

Chaignet A., *La philosophie de la science du langage étudiée dans la formation des mots*, Paris, 1875.

Heerdegen F., *Untersuchungen zur lateinischen Semasiologie.* Heft I-III. Erlangen, 1875-1881, p.48, 58, 102.

Făscioara I-a tratează despre sfera şi ramificarea linguisticei în general şi a gramaticei latine în special; a II-a despre scopul şi metoda semasiologiei latine; a III-a aplică teoria expusă la un exemplu lexical. Comp. *Litter. Centralblatt* din 1875, p.782; din 1879, p.335; din 1881, p.1724; "Revue critique" din 1882, II, p. 27-29.

Gerber, G., *Die Sprache und das Erkennen,* Berlin, 1884, p.VIII, 336.

Acelaşi, *Die Sprache als Kunst*, [Bd.] I-II. A II-a ediţiune. Berlin, 1885.

Scriere cu deosebire interesantă pentru expunerea procederilor artistice, ce omul a ştiut să tragă din limbă.

Bréal, M., *Mélanges de mythologie et de linguistique,* Paris, 1887, p.VIII, 416.

Două din aceste monografii interesează pe semasiolog: *De la forme et de la fonction des mots* şi *Les idées latentes du langage.* Comp. J. Darmesteter, *Essais orienteaux,* Paris, 1883, p.215-227.

Chavée H., *Idéologie lexiologique des langues indo-européennes,* Paris, 1878, p.IX, 66.

Acelaşi, *Idéologie positive. Familles naturelles des idées verbales dans la parole indo-européenne* în "Revue de linguistique [et de philologie comparée]", vol.I, p.139-165 şi 253-281.

Despre prima operă postumă şi, în general, despre metoada lui Chavée, comp. "Revue critique" din 1878, I, p.218: "Ne sachant ce que c'est de douter, procédant par axiome et par déductions aimant les formules empruntées aux sciences naturelles, tel était, tel se montre encore dans ce dernier livre l'apôtre de l'idéologie lexiologique".

Brinkmann, F., *Die Metaphern. Studien über den Geist der modernen Sprachen. Bd.I: Die Thierbilder der Sprache.* Bonn, 1878, p.600.

Lucrare fundamentală şi una din contribuţiile cele mai importante ale acestei noi ramuri a linguisticei. - Comp. "Litter. Centralblatt" din 1879, p.934.

Bechtel, F., *Über die Bezeichnungen der sinnlichen Wahrnehmungen in den indogerm [anischen] Sprachen: [Ein Beitrag zur Bedeutungsgeschichte]*,Weimar, 1879.

Lehmann, [H.], *[Über den] Bedeutungswandel im Französischen,* Erlangen, 1880. p.VII, 130.

Comp. "Romania", vol.XIII, p.490. Despre semasiologia limbei franceze au mai scris: Chevallet, *Origine et formation de la langue française*, Paris, 1857, partea II-a, p.190-244; Duméril, *Formation de la langue française*, p.318-340 şi Fuchs, *Die romanischen Sprachen*, p.191 [şi] urm.

Noiré L., *Logos, Ursprung und Wesen der Begriffe,* Leipzig, 1885.

Cercetează chestiunea din punctul de vedere filosofic.

Boltz A., *Zur hellenischen Sprache,* în "Magazin für die Literatur des Auslandes". Anul 1879.

Tractează despre mai multe cuvinte neo-greceşti cari şi-au schimbat sensul în cursul timpului.

Următoarele două opere conţin asemenea preţioase şi multiple materiale semasiologice:

Pott F., *Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen [unter Berücksichtigung ihrer Hauptformen: Sanskrit; Zend-Persisch; Griechisch-Lateinisch; Littauisch-Slawisch; Germanisch und Keltisch*]. A doua ediţiune cu totul prelucrată în 7 volume. Lemgo & Detmold, 1859-1873.

Pictet A., *Les origines indo-européennes ou les Aryas primitifs. Essai de paléontologie linguistique,* 2 volume, Paris, 1859-63

Comp. Max Müler, *Essai sur la mytologie comparée,* trad. Perrot, [Paris, 1873], p.63, notă: "Le grand ouvrage de Pictet est le recueil où se trouve réunie la plus riche collection de matériaux; mais on ne peut l'employer qu'avec une extrême réserve. C'est pour les mots sanscrits surtout qu'il faut se tenir sur ses gardes. M. Pictet n'a pas apporté à cette partie de son travail le même soin que pour les termes empruntés au celtique, au latin, au grec et au slave".

§ 3

Scopul şi necesitatea semasiologiei

Cuvântul semasiologie sau doctrina semnificaţiunilor (σεμασια, *significatio*) e de origină recentă[1]. El figurează pentru întâia oară în cartea lui Reisig asupra filologiei latine[2]. Cu câţiva ani înainte, Pott[3] şi Benary[4] atrăseseră

[1] Domnul Körting , *Enzyklopädie der romanischen Philologie* II, 151, propune forma *sematologie* după cum se zice şi *onomatologie.* Forma adoptată de noi este însă deocamdată cea mai general admisă.

[2] Reisig, *Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft,* herausg. v. Haase, Leipzig, 1839, p.18 şi 286: "Die Entfaltung der Gedankenreihe in Betreff der Bedeutung der Wörter ist ein anziehendes, anmuthiges Geschäft für einen Jeden der rein menschliches Interesse besitzt. Die Lexica sind hierin sehr mangelhaft und unvollkommen..."

[3] Pott, *Etymologische Forschungen,* Lemgo, 1833-36, partea a II-a, p.370-371: "De la etimologie la sintaxă se face un *salto-mortale*".

[4] Benary, *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik,* an. 1834 [9 Juli.], p.67 [şi] urm.

atenţiunea filologilor asupra importanţei unor asemenea studii. Dar lui Reisig îi revine meritul de a fi fixat semasiologia (*Bedeutungslehre,* cum o mai numeşte) ca o parte integrantă a gramaticei şi de a fi reclamat pentru dânsa o tractare specială.

Scopul semasiologiei este de a urmări mersul spiritului omenesc în desvoltarea feluritelor semnificaţiuni ale rădăcinilor şi cuvintelor unei limbi, pornind de la semnificaţiunea etimologică fundamentală.

Ea este o ştiinţă deopotrivă de interesantă pentru linguist şi pentru filosof, dar prea puţine brazde au fost încă trase în ogorul ei. Studiile fonetice, în alăturare cu cele sintactice şi semasiologice, sunt fără contestare mai uşoare. Aceasta ne explică şi faptul că, pe când fonetica indo-europeană a fost studiată în toate direcţiunile ei, astfel încât terenul ei prezentă numai puţine asperităţi, sintaxa indo-europeană nici că a fost începută. Metoada comparativă, atât de potrivită pentru studiul foneticei, e adesea incompatibilă cu sintaxa, deoarece analogiile şi diferenţele sintactice sunt de multe ori cu totul independente de gradul de înrudire al limbilor. Şi dacă sintaxa comparativă a limbilor indo-europene e un monument al viitorului, apoi nu mai puţin viitorului îi este rezervată o semasiologie comparativă[1] a acestor idiome.

Pe de altă parte, tranziţiunile logice, ce încearcă cuvintele unei limbi în viaţa lor istorică, nici nu pot fi constatate

[1] W. Freund, autorul marelui *Dicţionar latin,* a făcut în dizertaţiunea *Despre ideea unei lexicografii comparative universale* [*Über die Idee einer allgemeinen sprachvergleichenden Lexikographie*], citită înaintea Congresului filologic din Dresda (1844), un început de asemenea natură, studiând modalităţile generale ale evoluţiunii semasiologice, privitor la vorba *limbă,* în 23 de idiome (clasice, orientale şi europene moderne). Vezi *Tranzacţiunile* numitului Congres, p.69-79.

cu acea preciziune şi evidenţă ca înrudirile sonurilor. Întâmpinăm anumite asociaţiuni de idei, cari nu corespund totdeauna modului nostru de a vedea şi numai o cercetare comparativă ni le poate înfăţişa sub o nouă lumină. Şi cu cât urmărim mai departe această comparaţiune, cu atât mai mult ajungem la convingerea că nu întâmplarea sau jocul fantasiei a produs asociaţiunile semasiologice, ci pretutindenea se pot constata, în evoluţiunea limbilor, anumite legi şi afinităţi logice. Dar tocmai aflarea şi relevarea acestora îngreunează atât de mult studiile semasiologice[1].

"Cu mult mai greu decât pentru legile fonetice - zice Curtius în clasica sa operă - este negreşit a deduce principii fixe pentru schimbarea şi tranziţiunea sensurilor. Deoarece majoritatea sonurilor indo-europene au rămas neschimbate în greceşte, iar restul s-a transformat după nişte legi simple, n-ar trebui să fie prea mare numărul rădăcinilor şi cuvintelor, cari au păstrat întreaga lor semnificaţiune, probabil, din acel timp primitiv. De regulă, se vor constata diferenţe mici, pe cari va fi cu greu de a le reduce la legi sau şi numai la analogii, chiar acolo unde e vorbă de desvoltarea semnificaţiunilor la o singură limbă..."

"Semasiologia unei limbi oarecare - afară de semnificaţiunea formelor flexionale, care se tractează obicinuit în sintaxă, şi afară de aceea a elementelor formative, care

[1] "Istoria schimbării sensurilor este poate disciplina cea mai grea a filologiei; în tot cazul ea este disciplina a cărei tractare reclamă cea mai mare pătrundere, un talent format de observaţiune şi un dar desvoltat de combinare, căci semnificaţiunea e oarecum sufletul, elementul spiritual al cuvântului, pe când forma fonetică se poate compara corpului. În semasiologie ne întâmpină deci un proces psihologic şi un atare proces e, după esenţa sa, mai complicat şi mai greu de observat şi de înţeles decât un proces fizic, cum este adesea tranziţiunea fonetică". Körting, *Enzyklopädie der romanischen Philologie*, Heilbronn, 1884, vol.II, p.157.

aparține doctrinei despre formațiunea nominală - ar avea de obiect să arate în care mod particular s-au desvoltat într-însa sensurile cuvintelor, evident un obiect de cel mai înalt interes, întrucât, fără îndoială, în modul cum un popor a traficat cu ce-i mai spiritual în limbă, se va manifesta într-un chip cu deosebire luminos viața intelectuală proprie acelui popor. Dar, precum nu putem judeca despre schimbările fonetice ale unei limbi înainte de a fi expus de la început efectivul sonurilor ei, tot așa avem nevoie, pentru schimbările semasiologice, de baza solidă a tulpinelor existente înainte de acele schimbări. De aceea, nu rămâne altceva de făcut decât a aduna, deocamdată, pentru fiecare limbă, materialul cu cea mai mare precauțiune posibilă și de a lăsa viitorului realizarea unei semasiologii indo-europene sau a unei semasiologii speciale pentru o limbă particulară. Mai e, negreșit, și un punct de vedere mai înalt. Precum linguistica generală va ajunge, poate, odată a deduce, pentru schimbările fonetice, legi cu totul generale, comune tuturor limbilor... tot așa va fi posibil de a găsi, pentru tranzițiunile logice, legi și analogii generale întregei omeniri, cari, apoi, firește, vor fi de cea mai mare însemnătate pentru linguistica filosofică, ba chiar pentru filosofie în genere. De ce interes, bunăoară, n-ar fi când teza, în genere recunoscută, cum că *abstractul* provine din *concret*, când această teză s-ar aplica la un bogat număr de exemple luate din diferite limbi! Dar acestea sunt perspective în viitorul neîndoios mare și bogat al linguisticei, ale cărei elemente ne preocupă încă îndestul"[1].

E curios că pe când Curtius cere o tractare individuală a semasiologiei, ca cu timpul să se poată ajunge a îmbrățișa subiectul în generalitatea sa ario-europee și chiar universal-umană, Steinthal, din contră, e de părere că cu greu s-ar

[1] Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie* [ed. 3], Leipzig, 1869, cap. XII.

putea simți vrodată necesitatea de a compune pentru fiecare limbă o semasiologie specială, deoarece generalul apare pretutindenea în acelaşi mod[1].

Geiger critică, pe de altă parte, observațiunea lui Curtius că semasiologia apare linguistului ca un fel de pespectivă filosofică.

"Sistema lui Copernic, zice el, deveni necesară, când faptele astronomice nu mai erau în concordanță cu ale lui Ptolomeu. Acelaşi lucru se întâmplă din norocire pretutindenea pentru omenire. Specialul şi generalul, practicul şi idealul sunt împletite laolaltă într-un mod particular; adeseori, seceră una ceea ce seamănă cealaltă. Astfel dar perspectiva filosofică, ce şi-o depinge Curtius, s-ar realiza cu greu, dacă semasiologia n-ar fi decât un interesant lux filosofic; dacă adică fără dânsa planetele linguistice şi-ar urma cu regularitate cursul lor. Ba încă cine ştie, dacă o atare doctrină, apărând, ar găsi măcar considerațiune chiar la aceia cari o reclamă cu atâta pricepere! Dar în realitate lucrurile nu stau astfel; din contra, abia s-ar susținea prea mult zicând: nu-i cu putință vrun progres şi în genere vro siguranță în etimologie, dacă nu izbuteşti *mai dinainte* a găsi acele legi semasiologice, aşteptate ca ultima țintă nesigură"[2].

[1] Steinthal, *Abriss der Sprachwissenschaft.* [I, Berlin, Dümmler, 1871], p. 36 : "Für die Entwicklung der Bedeutungen der Wörter hat die Sprach-Philosophie die Grundsätze aufzustellen. Wie wenig auch diese Seite der Sprache noch bisher bearbeitet ist, so ist doch kaum anzunehmen, es dürfte sich je die Nothwendigkeit herausstellen für jede einzelne Sprache eine besondere Lehre von der Entwicklung der Bedeutungen der Wörter zu begründen. Vielmehr scheint hier das Allgemeine überall in gleicher Weise aufzutreten. Nicht als ob hier individuelle Züge den einzelnen Sprachen völlig fehlten. Irgend eine Möglichkeit wird in dieser und eine andere in jener Sprache vorzugsweise häufig wirklich geworden sein. Dies würde aber in der allgemeinen Charakterisierung einer Sprache, mit der die Geschichte derselben zu beginnen hätte, genügend dargelegt werden können".

[2] Geiger, *Ursprung und Entwicklung der menschlichen Sprache und Vernunft.* [I, Stuttgart, Cotta, 1868], p.XII.

Aceste consideraţiuni sunt cu atât mai adevărate pentru limbile moderne. Sensul, pe lângă forma cuvântului, trebuie să fie steaoa polară, care să conducă pe etimologist în calea adevărată a deducţiunilor sale[1]. Şi numai atunci o etimologie va fi pe deplin justă şi satisfăcătoare, când, afară de o corespundere conformă cu legile fonetice ale limbei, ea va putea explica şi diferitele semnificaţiuni, ce cuvântul a dobândit în viaţa sa istorică. O mărginire la actualitate, atât în privinţa formei, cât şi a sensului, conduce la un punct de vedere unilateral, care dă naştere celor mai multe rătăciri etimologice.

Vom da două-trei exemple din istoria limbei române, menite a concretiza reflecţiunile noastre.

Domnul Cihac, luându-se numai după semnificaţiunea modernă a cuvântului *dihanie* pre care îl traduce prin "animal prodigieux, monstre, horreur (au fig.)", îl derivă din paleoslavicul *divĭ n* "mirus, admirabilis"[2].

Urmărind însă cuvântul în viaţa sa istorică vedem că, în vechile tipărituri româneşti, el are însemnătatea exclusivă de "suflare, popor".

Astfel, în *Psaltirea* diaconului Coresi din 1577, Ps. CL[3]:

[1] Jacob Grimm a spus-o de mult (*Deutsche Grammatik*, vol.II. p.67): "Etymologie will die Mannigfaltigkeit der gereiften Sprache auf anfängliche Einfachheit der Formen und Begriffe zurückführen. Dass es hier um zweierlei zu thun sei, um den Buchstaben und um den Geist, haben leicht alle eingesehen. Das Leibliche mit seinen Stufen und Farben reicht nimmer aus die Gänge und Wege von Sinn auf Sinn, von Gestalt auf Gedanken zu deuten, denen sich die menschliche Seele ergiebt; dahingegen in dem Meere der Begriffe alle Bedeutungen, wenn sie nicht durch die Formen der Sprache geordnet und festgehalten werden, fehl und irre schweifen".

[2] Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane.* II, [1879], 95.

[3] *Psaltirea, publicată româneşte la 1577*, ed. Hasdeu, Bucureşti, [Tipografia Academiei Române] 1881.

"Toată *dâhania* să laude Domnul = Tota ipsa *anima* laudet Iehovam"

În *Pravila* lui Matei Basarab de la 1652, p.370[1]:

"Aceasta ştim, că orice face (Dumnezeu) toate sînt bune şi dreapte şi în mâna lui marginile pământului şi toată *dihania* vie".

În *Viaţa svinţilor* de Dosoftei din 1682, sept.24: "Şi de aciia va veni sfârşitul a toată *dihania*".

Pretutindenea, în aceste exemple, *dihania* are sensul de "suflare, vietate în genere".

În cea mai veche traducere a *Pentateuculuí*, în *Paliia* de la Orăştia din 1581, cuvântul are însemnarea mai restrânsă de "popor", ca aplicaţiune directă către Israel. Astfel în următoarele două pasaje, (Ex.XXXII, 7 şi 28)[2]: "Zise ĭar Domnul luĭ Moĭsi: pasă şi te du în gĭos, că *dihania* ta, care ai scos afară den Eghipet aŭ greşit". - "Şi într-acea zi căzură dentre *dihanie* aşa ca la treĭ mie de bărbaţĭ".

Traducerile moderne înlocuiesc, în aceste pasaje, pe *dihanie* cu *popor*.

Tot aşa, în *Catehismul calvinesc* din 1643, ed. Bariţ [Sibiu, 1879], p.76:

"Carele aĭ slobozit maĭ de mult pre I s r a i l, pre *dihaniĭa* ta, pentru ce s-au rupt de către tine, de câte orĭ se mânie *dihaniĭa*".

Interesant este că, în *Cronica* lui Moxa, scrisă în Oltenia, la 1620, cuvântul are sensul intermediar de "suflet animal" în opoziţiune cu "suflet" aplicat exclusiv omului:

[1] *Indireptarea legiei* [1652], ed. Bujoreanu, Bucureşti, 1884.

[2] Cipariu, *Crestomatia seaŭ Analecte literarie deîn cărţile mai vechi şi noue româneşti, tipărite şi manuscrise*, Blaş, 1858, p.76; 78.

"Când stătu plo[a]ĭa şi scăzură apele, eşi Noe deîn corabie cu toate sufletele şi *dihaniile* câte era în corabie"[1]

Iată încă două pasaje din *Divanul* lui Cantemir, tipărit la 1698, în cari vorba are atât accepţiunea generală de "animal" cât şi cea specială, deteriorativă, de "animal de pradă", proprie limbei moderne:

"Dară pentru alalte în mine (lume), ce sînt nepovestite cununе de dăruit şi pe cela ce fără îndoinţă îmi slujeşte de împodobit: precum sînt peştii mării, piticii păraelor, f e a r e l e şi toată *dihania* pământului".

"Ce chip de trai va să trăiască (un om într-un munte pustiu?) pururea în răcnetele leilor, în mormăiturele urşilor, în şueretele bălaurilor şi a şerpilor; neprestanno, ca să nu zic nepărăsit, groaza şi frica cumplitelor j i g a n i e, sau să le zic *dihanie* purtând"[2].

Ca şi latinul *animal*, care însemnează "fiinţă însufleţită în genere", deopotrivă aplicabil la tot ce viază, la dobitoace ca şi la om (<<*animal* providum et sagax>>), tot aşa *dihania*, derivând din paleo-slavicul *dyhaniĭe* "πνοη, spiritus" de la *dyhati* "spirare, respirare, flare"[3], de la sensul general de "suflare" trecu la acela de "popor" (compară româneşte: toată *suflarea* românească = tot *poporul* român) şi în urmă s-a restrâns la înţelesul special de "feară răpitoare" sau "animal monstru", singurul cunoscut astăzi[4].

[1] După ediţiunea domnului Hasdeu în *Cuvente den bătrâni*, t. I, p. 348.

[2] După ediţiunea domnului Hasdeu în *Arhiva istorică a României*, t. II [1865], p. 96; 97.

[3] Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum* [emendatum auctum edidit... 2. Aufl.] Vindobonae, 1862-65, p.184.

[4] Domnul Cihac mai pune în legătură cu *dihanie* pe adverbul *dihai*, care s-aude numai în Moldova şi care corespunde, în privinţa sensului, munteanului *abitir* (Alexandri, *Teatru*, p.684: "Aş vrea s-aleg şi nu ştiu că-s toate (copilele) una mai *dihai* decât alta) derivând însă d-a dreptul din

Astfel, în doina bucovineană *Nevasta fugită*:

Eu la tine n-oi veni
Să ştiu bine c-oi muri
În al munţilor fundoaie
Unde nu vezi nici o oaie
Numai c e r b i şi c ă p r i o a r e
Şi *dihănii* r ă p i t o a r e[1].

Sau în basmul muntean *Roş împărat şi Alb împărat*:

"Deodată se umplu câmpia de o mulţime de *dihanii* care de care mai grozave, care de care mai înfiorătoare şi care de care mai pocite: unele ca cai, altele ca bivoli, altele ca balauri şi altele ca fel de fel de lighioane, cari se alergau, se muşcau, se încurau, se împungeau cu fel de fel de coarne ciudate şi se sbeguiau prin câmpie şi vărsau din ochi şi nări flacări şi scântei, astfel încât ar fi băgat spaima morţii în trupul omului celui mai nefricos, care i-ar fi văzut"[2].

Al doilea exemplu e vorba *mângâiere*.

În vechile tipărituri, acest cuvânt are un sens diferit de cel modern. Astfel, în *Psaltirea* lui Coresi din 1577, Ps.LVII:

lituanicul *divai*=paleo-slavicul *divij* "ferus"; *divesa* "res mirae", *diviti san* "mirari" (Miklosich, *Radices* [*linguae slovenicae veteris dialecti*, Wien, 1845], p. 23). Tot aci trebuie raportat substantivul *diva* "mirare" şi verbul *mă divesc* "a se mira", ambele la Nicolae Costin (*Cronice* I, 61: "Ce aceea nu-i *diva*, că italienii târziu şi-au scornit limba din latineasca, aşa de iscusită şi desmierdată, cât că este limba îngerească îi zic, şi într-unele peste seamă îşi rudeşte cu a noastră"; Ibidem. II, 68: Aice te poftesc, iubite cetitor, să nu ne *diveşti* că s-au prea delungat această istorie cu acest război de la Poltava). - Cât priveşte pe *Samodiva*, pomenită tot acolo, vezi studiul meu *Ielele* [*Dânsele, Vântoasele, Frumoasele, Şoimanele, Măiestrele, Milostivele, Zânele*, în "Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", III, 1885, vol.VI], p.41-42.

[1] Marian, *Poezii poporale române*, vol.II, Cernăuţi, 1873, p.125.

[2] *Calendarul basmelor* pe 1875, p.30.

"Mănia lor dupâ chipul zmeului, ca aspida surdâ ce astupâ urechile sale; ce ĭa nu aude glasul *măîngăetoriului, măîngăĭatul măîngăe-se* de preamândrul".

Lătineşte acest pasaj sună: Venenum illis simile veneno serpentis, sicut aspidis surdae, obturantis aures suas, quae non auscultat voci *mussitantium*, utentis cantationibus peritissimi".

În *Psaltirea* lui Silvestru, tipărită la Belgrad în 1651, ultima parte a pasajului e redată astfel: "Carea nu aude cuvântul *fermecătorilor, fărmăcătura fărmăcătorĭului* măestru".

În *Palia* din 1581 ne întâmpină vorba *mângănietură*, corespunzând modernului *mângâietură*, cu înţelesul de "jertfă spre îmblânzire", Ex.XXIX, 36:

"În toate zile să omori câte un gĭunc jertveeĭ pentru păcate, pre *mângănietură*", unde traducerea modernă a *Bibliei* (Pesta, 1873) zice: "Şi în toată ziua vei mai sacrifica şi un viţel, drept sacrificiu pentru păcat, pe lângă *sacrificiile de expiare*".

Adevăratul sens, precum şi forma primitivă, ne întâmpină din nou în *Viaţa svinţilor* de Dosoftei. Astfel, în *Viaţa svintei muceniţe Agni*, ghenarie, 24:

"Că cu farmecĭ şi cu *mângâniĭ* le face acĭaste minunate cu năluciriĭ".

O notă marginală explică aci pe *mângânii* prin *fapturi*, adică "farmece, vrăji".

Sensul primitiv de "a fermeca" a mai lăsat o urmă în modernul *a mângăia* cu înţelesul de "a răsfăţa", dar mai cu seamă în adjectivul *mângâios* "care încântă şi farmecă prin blândeţea şi dulceaţa sa".

Cantemir, în prefaţa *Divanului* său din 1698 (Hasdeu, Arhiva ist., II, 85-86): "Frumoasă dară şi arătoasă la chip şi *mângăioasă* la videre (iaste) poama morţii; nu te amăgi".

Şi aiurea (Ibidem.125): "Şi mai vărtos cu ale lumii desfătări, să nu zic ocăre, pre acel cu dânsele îngurluit, aţipindu-se îl adorm şi ca cum de neşte *măngăioase* ar fi măngăiat de cântare versuri".

Sau (Ibidem.153): "Precum şi sirenele - acestea se chiamă fete de mare - pre cei ce pre mare înnoată, cu ale lor blânde şi *măngăioase* c â n t e c e precum să fie înnecat şi afundat se grăieşte".

Derivând din grecul μαγγανευω "a fermeca", μαγγανεια "farmec, amăgire", μαγγανον "leac şi farmec"[1], *mângăierea* este, pentru sufletul omenesc, un *leac*[2], un *farmec*, menit a alina orice durere, sau, după spusa poetului:

... *mângăierea* este ca vise ce se adună
Dorinţele umane cu dor a legăna![3]

Şi, pentru sufletul românului, doina, viersul său cu foc, îi procură acel farmec:

Bate vânt de primăvară,
Eu cânt doina pe afară
De mă-ngân cu florile
Şi privighitorile.

[1] Cipariu, *Principia de limbă şi de scriptură*, p.146.

[2] Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. Acad. Rom. p.267: "Cuvântul *mângâios* la întristare este ca numele d o f t o r u l u i la zăcare". Într-un document de la Ioan Sandu Sturza voievod din 1828 (*Uricariu* II,181): "Casă de odihnă şi mâncare potrivită şi câte alte căutări aduc b o l n a v i l o r o *mângăiere* şi, cum s-ar zice, o î n v i o ş a r e.

[3] Bolintineanu, *Poezii*, [Culegere ordinată de chiar autorul, cu o prefaţă de G. Sion], vol.II, 1877, p.181.

Vine iarna viscoloasă,
Eu cânt doina-nchis în casă
De-mi mai *mângăi* zilele,
Zilele şi nopţile[1]

§ 4

Importanţa studiilor semasiologice

Limba e prima producţiune intelectuală a spiritului unui popor şi în acelaşi timp expresiunea sa cea mai perfectă. Totul poate ea înlocui: istoria, credinţele, tradiţiunile sale, căci toate acestea se fosilifică şi se oglindesc în limba sa. În cuvintele unei limbi se manifestă, într-adevăr, toate particularităţile etnice ale unui popor şi de aceea mijlocul cel mai eficace de a pătrunde în viaţa-i sufletească e a se adânci în limba sa.

Fiecare vorbă, a zis un poet oriental, e o bucată a sufletului[2]. Şi câte nu destăinuieşte limba aceluia care ştie să o cerceteze. "Cred, zice Leibnitz, că limbile sunt cea mai bună oglindă a spiritului omenesc şi că o analiză exactă a semnificaţiunii cuvintelor ne-ar face să cunoaştem mai bine decât oricare alt lucru operaţiunile inteligenţei umane[3].

[1] Alexandri, *Poezii populare* [*ale românilor. Adunate şi întocmite de* ..., Bucureşti, 1866], p.224.

[2] Formula de salutare a ţiganilor: *lacidir dives!* "zi mai bună!" nu ne depinge ea oare toată imensitatea mizeriei în care zace acest nenorocit popor şi dorul după un timp mai fericit?

[3] Vezi în această privinţă Lazarus şi Steinthal, *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* I, 40 urm., precum şi Wedewer, *Ueber die Wichtigkeit und Bedeutung der Sprache für das tiefere Verständnis des Volkscharakters.* Frankfurt, 1859.

Un poet englez, Emerson, a numit limba "o poezie fosilă" (*a fossil poetry*), dar cu acelaşi cuvânt ea s-ar putea numi o etică, o istorie fosilificată. Un singur cuvânt conţine adeseori un capitol istoric în miniatură şi uneori mult mai elocuent decât o istorie în volume, sau, după poetul-filolog Rückert:

In jeden Wort, wenn wir's erwägen, liegt ein ganzes Buch;
Und mannigfach ist auszulegen der einfachste Spruch.[1]

"Poate fi anevoie pentru şcolar, zice Max Müller, de a studia cuvintele ca şi pentru cantonier de a sfărâma pietrele de pe drumuri; dar, pentru ochiul atentiv al geologului, aceste pietre sunt pline de interes: el vede minuni pe drumul mare şi în fiecare şanţ citeşte o pagină de istorie. Limba are de asemenea minunile sale proprii, pe cari le descopere privirilor iscoditoare ale muncitorului harnic: sunt anale ascunse pe sub suprafaţa sa şi fiece vorbă conţine un învăţământ"[2].

Despre acest adevăr, etimologistul se poate convinge la fiecare pas. Chiar dacă istoria nu ne-ar spune ce importanţă extraordinară dobândise viaţa legionară pentru coloniştii de la Dunăre, singurul cuvânt *veteranus*, generalizat în *bătrân*, ne-ar povesti despre aceasta.

Dacă nu posedăm nici o dată pozitivă despre creştinarea românilor în Dacia, singurele cuvinte ca *botez, biserică* - fără-a vorbi de altele - ar fi de ajuns a constata faptul că

[1] "În fiecare vorbă, de-i luăm seama, stă o carte întreagă
Şi în felurite chipuri se poate tălmăci zicătoarea cea mai simplă".
[2] Max Müller, *La science du langage*, p.3.

românii din aceste locuri au adoptat creştinismul cu multe secole înainte de atingerea lor cu bulgarii.

Apoi, câte nu ne spun cuvinte ca *rumân, litfă!*

Întâiul, întrebuinţat fără excepţiune, în vechime, în sens de "clăcaş sau rob", conţine într-însul suferinţele seculare îndurate de ţăranul român din momentul în care unul din cei mai viteji ai săi Domni a consfinţit răpirea existenţei sale individuale, până la era fericită, când, desfiinţându-se şerbia săteanului, s-a redat şi numelui de *român*, nobila sa semnificaţiune.

Cel de-al doilea ne aminteşte pe o naţiune, ale cărei apucături neleale în raport cu vecinii săi au făcut ca numele său să devie tipic pentru orice individ sau popor, care nu posedă nici cele mai elementare noţiuni de morală şi de umanitate.

Vorba *a iscăli* conţine o pagină din istoria culturală a ţării.

Numărul neştiutorilor de carte printre clasele de jos era, în vremurile dinainte, cu mult mai mare decât astăzi. Iscălitura, pentru necărturari, se făcea prin *punere de mână, de deget,* sau *de pecete* şi deci nu era la început decât o *mânjitură* a hârtiei, cum o arată şi origina cuvântului, care derivă din paleo-slavicul *iskalĭati* "inquinare".

Astfel, într-un document din 1640 (Hasdeu, "Arhiva" I, 1. 24): "Şi pântru credinţă *ne-am pus şi deagetele*".

Într-altul din 1636 (Ibidem 87): "*Ne-am pus peceţile* noastre, ca să să crează această a noastră scrisoare".

Document din 1650 (Ibidem 95): "Şi noĭ toţĭ aceştĭ a *ne-am pus deagetele, şi peceţile* pentru cridinţa".

Într-un act de vânzare din 1699 (Ibidem III, 265) găsim traducerea slavică a formulei româneşti: *Mierla perstŭ* adică "Mĭerla a pus degitul".

Într-o narațiune din viața socială a țăranilor de la începutul secolului al XVIII-lea (Ibidem 278): "Noĭ oamenĭ din Livenĭ, care mai gios *ne-om pune degitile*, făcut-am această mărturie".

Termenul de *iscălitură*, care primitiv era identică cu *punerea de deget* sau cu *mânjitura* hârtiei, s-a aplicat apoi cărturarilor, rezervând formula-i corespunzătoare pentru cei necărturari.

Într-un document din 1665 (Hasdeu, "Arhiva" I, 1. 80): "Şi pentru maĭ mare credință *au iscălit* aceştĭ boĭarĭ, şi şoltuzul aŭ pus peceatea oraşuluĭ, şi popa Ionaşco *iscălitura* şi noĭ toţĭ *deagetele* ce să cheamă peceţĭ".

În documentul breslei calicilor din Iaşi 1666 (Codrescu, *Uricariu V.*, 309): "Şi pentru maĭ mare credință noĭ toţĭ vornicĭĭ de poartă, carĭ am fost de față, *am iscălit* şi am pus peceţĭ şi cu alţĭ oamenĭ buni şi bătrânĭ, carĭĭ aŭ ştiut locul şi s-aŭ prelejit de față, toţĭ şi-*aŭ pus degitile*, ca să se ştie".

Într-un act de donațiune din 1667 (Hasdeu, "Arhiva" III, 251): "Şi pântru crădență *mi-am pus degitul*, ca să să crează şi marturi care *aŭ iscălit*".

Vorba *iscăli* cu sensul de a "subscrie" nu mai păstrează, bineînțeles, nici o reminiscență din vechea sa semnificațiune[1]. În limbagiul judecătoresc însă, când se aplică celor ce nu ştiu carte, iscălitura n-a pierdut nimic din sensul ei originar: ea este o curată *mânjitură*, pe care agramatul o trage cu degetul cel mic peste crucea făcută pe

[1] Compară francezul *signer*, englezul *to sign*, germanul *(unter) zeichnen*, care ne aminteşte de asemenea o vreme, când scrierea era încă atât de puțin răspândită, încât chiar baroni şi regi nu se ruşinau a-şi înlocui semnătura sau iscălitura printr-un *semn* sau *marcă* (obicinuit o cruce). *A iscăli*, pentru acele timpuri, însemna a face în josul hârtiei un *semn*, sau, cum se exprimă documentele româneşti, *a pune pecetea*.

hârtie în locul semnăturei. Progresele culturei naţionali au ridicat şi emancipat cuvântul din însemnarea sa primitivă, dându-i o accepţiune mai nobilă, mai generală. Pentru ţăran, însă, *a iscăli*, mai cu seamă cu slove, e tot *a pune talpa gâştii pe hârtie.*

În piesa *Arvinte şi Pepelea* de Alexandri ne întâmpină următorul dialog (*Teatru*, p. 830):

Arvinte: Na! *iscăleşte!*

Pepelea: Bucuros!... (Ia condeiul) Dar îmi dai pe Măndica?

Arvinte: Ţi-o dau!... *pune-ţi talpa gâştii pe zdelcă.*

Limba, dar, este cheia care ne dă soluţiunea unora din problemele cele mai importante pentru viaţa culturală a unui popor. Şi dacă ea are o însemnătate atât de mare pentru o naţiune modernă, a cărei aparițiune pe scena istoriei se poate aproape apreţia, apoi ce lumină nu revarsă semasiologia asupra acelor timpuri primitive ale umanităţii, de la cari nu ne-a rămas nici un monument scris. Studiul comparativ al cuvintelor, comune limbilor ario-europee, ne poate revela starea strămbunilor rasei arice şi a ne face cunoscut gradul lor de civilizaţiune.

Astfel, starea primitivă a acestei familii ne înfăţişează o mică idilă a vieţii pastorale, în care tatăl (sanscr. *pitár*, πατηρ, *pater*) nu-i decât "protectorul sau sprijinul" copilului său; fratele (*bhrâtar, frater*) "cel ce poartă sau ajută" pe soră, sora (*svasâr*, *soror*) "aceea care place să mângăie" şi fiica (*duhitár*, θυγατηρ) "mica lăptăreasă", care mulgea vacile atât de folositoare într-o casă nomadă[1].

[1] Asemenea expresiuni dezmierdătoare le întrebuinţează uneori şi limbile moderne, dar numai pentru înrudirile convenţionale - cele de mai

Fiinţa supremă, pentru arii primitivi, era personificarea cerului (*deva*) adică a vizibilului pentru invizibilul (*dêvas*, θεός, *deus*) căci către cer căta ochiul omenesc lăcaşul Dumnezeirii, cum o spune deja vechiul poet roman:

Adspice hoc sublime candens quod invocans omnes Jovem![1]

Printr-o analiză comparativă a vocabularului arioeuropeu primitiv s-a putut astfel restaura, cu o preciziune analoagă istoriei documentali, mai întregul tablou despre cultura primordială a celei mai nobile rase a umanităţii. Limba a fost, pentru timpurile preistorice, ceea ce Michelet a numit istoria, o adevărată *resurecţiune*[2].

§ 5

Principii semasiologice

Indicaţiunile lui Reisig asupra semasiologiei latine sunt cu totul nesistematice. Pe lângă aceasta, el tractează sub

sus exprimând relaţiuni naturale - ca, bunăoară, româneşte *mire*, albaneşte *miră* "bun", corespunzând francezului *beau-fils* (= *gendre*), pe când englezul întrebuinţează compoziţiunea *son-in-law*, adică fiu după "lege", nu după "natură".

[1] Cicero, *De natura deorum* II, 25. Ennius identifică aci pe *Jovem*, numele divinităţii, cu *coelum*, reşedinţa ei. Şi în vorbirea zilnică, cerul se ia în înţeles de Dumnezeu: *deie Cerul* (= Dumnezeu); *facă Cerul* (= Dumnezeu)! Chinezeşte, de asemenea, vorba *tien*, propriu "cer, zi", e totodată şi numele divinităţii.

[2] Pictet, în marea sa operă *Origines indo-européennes*, a fost cel dentâi care a întemeiat, ceea ce el însuşi numeşte, o *paleontologie linguistică*. Cercetările sale fură continuate de August Fick, *Wörterbuch der indo-germanischen Grundsprache*, (Göttingen, 1868) şi, pe o scară mai restrânsă, dar mai fecundă, de Victor Hehn, *Kulturpflantzen und Hausthiere* (Berlin, 1874) şi monografia *Das Saltz* (Berlin, 1873).

aceeaşi rubrică şi unele chestiuni pur stilistice şi cari, mai curând, şi-ar fi putut găsi loc în retorică. Discipulul său Frideric Haase, editorul cărţii lui Reisig, a lăsat, ca operă postumă, nouă prelegeri asupra filologiei latine, din cari volumele apărute conţin întroducerea şi semasiologia.

Pornind de la teza că "semnificaţiunea nu-i arbitrar unită cu un son arbitrar", ci că ea a fost la început naturală, ba chiar necesară, şi că stă orişicum în raport cu forma sa, Haase ne dă următorul schematism semasiologic[1]:

I. *Raportul semnificaţiunii către forma sa*, şi anume:

1. către tulpina simplă (rădăcina);
2. către tulpina formală (sufixată) şi
3. către flexiune.

Semnificaţiunea poate fi însă şi separată de raportul ei către acest cuvânt; atunci e noţiune, care există şi se mişcă pentru sine, de unde:

II. *Raportul semnificaţiunii către conţinutul său*, adică către noţiune ca obiect al cugetării libere, fără privire la semnele sale. Semnificaţiunea proprie adică nu concordă adesea precis cu ceea ce se desemnează. Aceasta provine dintr-o întreită împrejurare:

1. sau că semnificaţiunea însăşi s-a schimbat în virtutea mobilităţii sau a vivacităţii noţiunii şi în urma desvoltării relaţiunilor vieţii sociali (de ex. *hostis*). Aceasta aparţine gramaticei, fiindcă nu depinde de o aplicaţiune arbitrară, ci e stabilă: ea formează principiile generale ale lexicografiei;

2. ea în sineşi nu se schimbă, dar e transportată, prin particularitatea expunerii, asupra unei noţiuni diferite după anumite analogii (metaforă): aceasta este, în mare parte, subiectul retoricei şi al poeticei;

[1] Haase, *Vorlesungen über lat. Sprachwissenschaft*, vol.I, p.73 urm.

3. schimb între noţiuni înrudite, o noţiune mai restrânsă cu una mai largă, cauză şi efect, tot şi parte, etc. (metonimie şi sinecdocă).

III. *Raportul semnificaţiunii sau noţiunii unui cuvânt către alte noţiuni*, prin care rezultă o determinare mai de aproape şi anume:

1. determinare adjectivală, concordanţă, egal cu egal;

2. determinare adverbială (prin cazuri sau adverbe);

3. determinare corelativă, care formează tranziţiunea cea mai naturală la sintaxă.

Această dispoziţiune a materialului semasiologic o supune Heerdegen unei cercetări amănunţite[1] şi constată: *a*) diferenţa între obiectul semasiologiei şi al sintaxei nu-i îndestul de pronunţată; *b*) tractează chestiuni cari aparţin mai mult stilisticei şi *c*) punctele de vedere filologice (individual-latine) se încrucişează mereu cu cele ce aparţin filosofiei generale a limbei, ba chiar filosofiei (anume logicei). Astfel, partea finală (III) ar intra mai de-a dreptul în sintaxă decât în cadrul semasiologiei, Haase având o deosebită predilecţiune pentru diviziunea tricotomică.

Heerdegen se încearcă, la rândul său, a stabili principiile unei noi ramificări şi împarte semasiologia indo-europeană în două părţi principale:

A. Radicale demonstrative şi

B. Radicale apelative.

Lăsând la o parte pe cele dântâi, el s-ocupă cu a doua categorie subdivizând-o:

I. Evoluţiunea reală a noţiunilor prin

1. determinare şi

[1] Heerdegen, *Untersuchungen zur lat. Semasiologie*: II. *Allgemeine Principien*, p.12-18.

2. asociaţiune.

II. Evoluţiunea modală a noţiunilor, cari pot fi:

1. abstracte şi

2. concrete.

Asupra acestei diviziuni, o reducţiune simplificată a schematismului lui Haase, s-au făcut două observaţiuni generale.

Întrucât priveşte evoluţiunea modală a noţiunilor, cu cele două subdiviziuni în abstracte şi concrete, s-a observat că n-are ce căuta într-o sistemă semasiologică, deoarece supoziţiuni despre origina şi semnificaţiunea primară a elementelor sufixale nu pot forma baza pentru judecarea fenomenelor funcţionale, ce întâmpinăm în viaţa istorică a limbilor[1].

Pe de altă parte, limba nu se mărgineşte numai de a aplica o vorbă cu sens general la un caz particular şi de a *preciza* sau *limita* astfel semnificaţiunea sa, ci, câteodată, ea şterge nuanţa particulară, ce exprimă vorba, şi-i atribuie astfel un sens mai *general*, mai *vag*, mai *nedeterminat*[2].

Dacă am căuta să ne dăm seamă de operaţiunile spiritului omenesc, cari prezidă la formaţiunea fenomenelor semasiologice, am constata că sunt în număr de două: *asociaţiunea ideilor şi uitarea.*

Să ne oprim un moment asupra fiecăreia dintr-însele.

Când două percepţiuni se întâlnesc împreună şi succesiv într-o conştiinţă comună, una din ele nu se poate reproduce fără ca şi cealaltă să tinză a se reproduce asemenea, şi cu cât mai des cele două fapte se prezentă

[1] "Litterarisches Centralblatt" din 1879, p.336.

[2] "Revue critique" din 1882, II, p.29.

asociate, cu atât tendența de a le împreuna devine mai energică. "Cum că o cugetare sugeră o alta, zice Dugald-Stewart, cum că vederea unui obiect aduce adesea aminte spiritului nostru de situațiuni, de sentimente, cari l-au afectat altă dată, e un fapt cunoscut de toată lumea, chiar și de aceia cari s-au aplicat câtuși de puțin la studiul spiritului omenesc... Legătura care se stabilește între cuvinte și idei; aceea care unește cuvintele și frazele unui discurs, ce am învățat pe din afară; aceea a diferitelor note ale unei bucăți de muzică în spiritul celor ce o execută din aducere aminte, ne oferă exemple familiare, unde se verifică această lege a asociațiunii, care face o parte esențială a naturei noastre"[1].

Principiul cel mai important al acestei filiațiuni a ideilor e *legea de asemănare,* din care derivă, pentru semasiologie, *analogia și metafora*[2], cari joacă un rol predominant în viața istorică a limbilor.

Pentru ce latinul *orbus* a înlocuit pe *caecus* în limba românească și în unele limbi romanice? Pentru că poporul a identificat pe nenorocitul lipsit de părinți (*orbus*) cu acela lipsit de vedere (*caecus*), a făcut cu alte cuvinte o metaforă.

Pentru ce românul *păs* a pierdut semnificațiunea concretă a latinului *pensum* și s-a restrâns la noțiunea abstractă de apăsare sufletească? Pentru că totdeauna și la toate popoarele fenomenele din ordinea morală și psicologică au fost exprimate prin cuvinte împrumutate din ordinea fizică; pentru că metafora e puternicul instrument, cu care s-a servit inteligența umană spre a idealiza noțiunile lumii materiale.

[1] Dugald-Stewart, *Eléments de la philosophie de l'esprit humain,* chap. V.

[2] Se înțelege, de sineși, că aci nu este și nu poate fi vorbă de metafora artificială, care, ca figură stilistică, aparține retoricei.

Dar nu numai memoria, ci şi *uitarea* e unul din factorii de căpetenie în viaţa semasiologică a unei limbi. Nimeni n-a dat o descriere mai admirabilă asupra acestui fenomen intelectual ca marele filosof Locke în a sa *Încercare asupra inteligenţei umane*:

"Ideile întipărite în sufletul nostru slăbesc în curând şi, adesea, se şterg pentru totdeauna din inteligenţă făr-a lăsa vro urmă, ca şi umbra făcută pe pământ de zborul unei păsări, aşa că ele nu mai sunt în spirit, ca şi cum n-ar mai fi fost niciodată. Astfel, mai multe din ideile produse în spiritul copiilor, de îndată ce au început a avea senzaţiuni, se pierd cu totul făr-a rămânea cea mai mică urmă, dacă nu sunt împrospătate apoi în viaţa lor..."

"Memoria unor oameni e foarte tenace, miraculos de tenace; şi totuşi mi se pare că totdeauna supravine o scădere în toate ideile noastre, chiar în acele ce s-au gravat mai adânc, şi aceasta în spiritele, cari le conservă cât mai îndelung; aşa că, dacă nu sunt uneori reînnoite printr-un exerciţiu repetat al simţurilor sau printr-o întoarcere a spiritului asupra speciei de obiecte, cari mai întâi le-a dat naştere, întipărirea se şterge şi, în cele din urmă, nu rămâne nici o imagine. Astfel, ideile din tinereţele noastre, ca şi copii noştri, mor adeseori înainte de noi şi spiritele noastre ne reprezentă aceste morminte de cari ne apropiem; aceste morminte, cari păstrează încă îmbrăcămintea lor de aramă şi de marmură, când timpul le-a şters deja inscripţiunile şi a surpat bucată cu bucată figurile ce le decorau. Imaginile, ce primeşte spiritul nostru, sunt depinse într-însul cu culori supuse a se şterge şi cari, dacă nu sunt câteodată împrospătate, pier şi dispar. Oare constituţiunea corpurilor noastre şi temperamentul spiritelor noastre animale influenţează asupra puterii memoriei? Oare natura creierului face o astfel de diferenţă, încât la unii reţine

întipăririle, cari s-au gravat într-însul, cum face marmura, la alţii cum face cremenea şi la alţii, în fine, ca nisipul prundurilor? Astea sunt nişte chestiuni pe cari nu le vom examina aci, deşi ar putea să pară probabil că constituţiunea fizică are câteodată influenţă asupra memoriei, fiindcă se întâmplă, adesea, ca o boală să despoaie cu totul spiritul şi toate ideile noastre, şi ca fierbinţeala frigurilor în câteva zile să calcineze şi să reducă într-o pulbere, în care totul se confundă, toate aceste imagini cari păreau tot aşa de durabile, ca şi când ar fi fost săpate în marmură"[1].

Uitarea este, într-adevăr, una din cauzele cele mai imediate ale schimbării sensurilor. Un cuvânt ca *şugubăţ*, ce însemnează astăzi "glumeţ", a putut dobândi acest sens, numai după ce a dispărut din conştiinţa poporului înţelesul primitiv de "ucigaş". Când zicem *slăbănog*, nu ne mai gândim deloc la "picioare (*noga*)", cum nu ne vine în minte nici la *copilandru*[2] că "omul" sau "bărbatul" (ανηρ) zace ascuns într-însul[3].

Dacă am lua următorul pasaj din Coresi[4]:

> Spuneţi întru *limbi* slava lui,
> între toţi oamenii *cĭudele* lui.

[1] Locke, *Essay on the Human Understanding*, cartea II, cap.10, § 4 şi 5.

[2] Şi grecii formau, uneori, argumentativele lor cu vorba βους, "bou", ca βουπαις, în loc de μεγας παις, dar o asemenea formaţiune e de tot transparentă.

[3] Mult regretatul Lambrior, în articolul său *Ceva despre conjunctivul românesc*, publicat în "Revista" domnului Tocilescu (an I, 1882, vol.I, p.37-39), arată că, prin uitarea înţelesului, conjuncţiunea *să*, din latinul *si*, a pierdut însemnarea primitivă de "dacă", păstrată în vechile texte precum şi în anumite locuţiuni moderne, şi a rămas o simplă particulă, care serveşte a deosebi conjunctivul de indicativ.

[4] *Psaltirea*, ed. Hasdeu, Ps. XCV, rândul 5-10.

Că mare e Domnul şi lăudat foarte,
cu fricâ e spre toţi zeii.
Că toţi dumnezeii limbilor draci.
E Domnul cerîul feace.

şi l-am compara cu pasajul corespunzător din traducerea cea mai recentă[5]:

Spuneţi între *popoare* mărirea lui,
Între toate popoarele *minunile* sale.
Căci mare este Iehova şi foarte de laudă,
Înfricoşat este preste toţi zeii.
Căci toţi zeii popoarelor *idoli* sunt,
Dară Iehova făcut-a ceriul.

vom fi în stare a aprecia efectele, ce a produs uitarea, numai în timp de trei secole, pe terenul limbii româneşti: *limba*, astăzi, abia se mai aude în sens de "naţiune", sens direct influenţat de cuvântul slavic corespunzător; *ciudă* a suferit o scădere însemnată de sens, redusă fiind a desemna o anumită stare psicologică; *drac*, în sens de "zeu păgân", oferă un interesant fenomen semasiologic, întrucât fiecare sectă considera ca vrăjmaşi sau ca demoni pe zeii cei străini.

Uitării se datoresc două din principiile fundamentale ale semasiologiei: *restrângerea* şi *lărgirea* semnificaţiunii sau *limitarea* şi *generalizarea* sensului.

Un cuvânt, fie trecând dintr-o limbă într-alta, fie în cursul vieţii istorice a unei aceleiaşi limbi, poate suferi o specializare a semnificaţiunii sale primitive.

[5] *Sânta Scriptură a Vechiului şi Noului Testament*, Pesta, 1873.

Astfel, vorba *înecare*, care în unele localităţi[1] şi în vechile texte s-află sub forma *necare*[2], a restrâns semnificaţiunea primitivă de "a ucide" în genere a latinului *necare, enecare* la un anume fel de moarte, adică prin apă (=*aquis necare*)[3]

Cuvântul *greaţă* poate oferi un alt exemplu interesant de restrângerea sensului chiar în istoria unei aceleiaşi limbi, implicând, în acelaşi timp, o nuanţă deteriorativă. În vechile tipărituri, acest cuvânt are exclusiv sensul de "greutate, anevoinţă (=1. **grevitia* din *gravis*)".

În *Codicele Voroneţian* c. 1558 (ed. Sbiera), *Faptele Apost.* LVIII, 13-14:

"De[a]cĭ veînre Lisiia miĭaşul şi cu multă *greaţă* scoase el".

Acest pasaj sună astfel în traducerea *Bibliei* din 1688: "Iară venind Lisia căpitanul cu multă *silă* din mânile noastre l-au luat".

În *Palia,* sau cea mai veche traducere a *Pentateuculuĭ* din 1581, Exod. IV, 10 (Cipariu, *Crestomatie* p.60): "Zise ĭară Moĭsi Domnuluĭ: rogu-te, Doamne, tot dentăiuş nu ş-am fost grăitoriu frumos, ce nice den aceaĭa vreame de când grăieştĭ cu sluga ta, că grăesc cu *greaţă,* şi am limba g r e a.

Într-o predică, cam de la 1600: "Şi amu deacia *greaţâ* de nimenilĭa nu voru avea, nece o mâhnire"[4].

[1] În Banat, asigură domnul Xenopol (*Convorbiri lit.* XVII, 458) s-aude *necare*, păstrând şi sensul cuvântului latin "a ucide" în genere.

[2] Bunăoară la Moxa (Hasdeu, *Cuvente* I, 318, 403): toţi se *necară.* La macedo-români s-află asemenea forma simplă *ncu* "suffoco" (Kavalliotis).

[3] Latinul *enecare* are, în latinitatea medievală, şi sensul restrâns de moarte prin î n e c a r e, ca la Gregor de Tours (VI, 35): "Alias *enecat*, alias i n c e n d i o trahit".

[4] Hasdeu, *Cuvente* II, 226. La macedo-români *greaţă* a păstrat însemnarea pur materială de "onus" (Kavalliotis).

În limba modernă, vorba însemnează numai "aplecare", adecă o anumită greutate sau aplecare patologică şi-şi găseşte o analogie semasiologică în germanul *eckelhaft*, pe care Leibnitz, încă, îl întrebuinţează cu înţeles de "greu, delicat" şi care, astăzi, nu însemnează decât "ceea ce cauzează dezgust"[1].

Tot sub rubrica generală de *restrângerea sensului*, va trebui să intre şi *scăderea* cuvintelor în privinţa semnificaţiunii lor sau degenerarea semasiologică în cursul timpului. Cuvinte dobândesc, adeseori, o nuanţă pesimistă sau peiorativă, vorbe originar nobile scapătă într-o însemnare joasă, vorbe sacre devin profane etc. Şi în această circulaţiune vecinic neîntreruptă a limbei[2] vom constata, şi aci, tristul adevăr, că pe cât e de deasă şi de generală *scăpătarea* cuvintelor primitiv nobile până în prăpăstiile cele mai adânci ale bastardismului linguistic, pe atât de rară, de fenomenală chiar, este *înălţarea* vorbelor ignobile la rangul de fii legitimi ai societăţii.

Alăturea de restrângerea sensului merge, paralel, *lărgirea* sau *generalizarea* sa. O mulţime de cuvinte încearcă o lăţire a sensului primitiv în trecerea lor dintr-o limbă într-alta sau în cursul istoriei acelei limbi. O asemenea lăţire îmbogăţeşte însă numai sfera noţiunii şi reduce, pe de altă parte, conţinutul ei. Căci, pentru ca o idee să devie generală, ea trebuie să suprime diferenţele şi să nu conserve decât analogiile. Şi prin urmare cu cât o idee va fi mai generală, cu atât se vor suprima mai multe diferenţe sau caractere distinctive, de unde legea logică: "sfera unei idei generale e în raport invers cu conţinutul ei", sau, după Drobisch, "pe când sfera creşte sau descreşte după o progresiune geo-

[1] Max Müller, *Nouvelles leçons sur la science du langage*, vol.II, p.315.

[2] "Consuetudo loquendi est in *motu*" zice Varro, *De lingua latina* IX, 17.

metrică, conținutul crește sau descrește după o progresiune aritmetică"[1].

Românește *blând*, din latinul *blandus*, și-a lărgit sfera accepțiunii sale întinzându-se și asupra animalelor (= domesticit), pe când termenul general latin *mansuetus* (de om și de animale) s-a restrâns românește numai asupra acestor din urmă și încă asupra unei anumite specii (*mânz*: comp. it. *manzo* "junc"; sp. "berbece").

Bătrân, din latinul *veteranus*, poate oferi un alt exemplu de generalizare. *Bătrân* se trage de la una din formele metatetice posterioare *vetranus, betranus*[2] pentru *veteranus*, cu sensul lui "vetus" la Varro (b o s *veteranus*), la Columella (v i t i s *veterana*) și la Liviu (h o s t i s *veteranus*); la scriitorii posteriori, însemnează soldații cei vechi, cari și-au făcut anii de serviciu și cu cari romanii colonizau țările cucerite. Cuvântul latin a alungat, pe de o parte, pe *senex* și a restrâns, pe de altă parte, semnificațiunea lui *vetus*, aplicându-l numai la lucruri (*vechi* = *vetulus*), vorba *bătrân* fiind rezervată pentru ființe. Trebuie ca viața legionară să fi pulsat puternic la Dunăre, trebuie ca, între elementele constitutive ale coloniilor romane, numărul v e t e r a n i l o r să fi fost preponderant, pentru ca s o l d a t u l *veteran* să devie, pentru locuitorul de la Dunăre, tipul o m u l u i *bătrân* în genere, cu alte cuvinte ca o expresiune curat soldățească să se generalizeze în viața socială a românilor din întreaga Dacia[3].

[1] Drobisch, *Logik*, p.III.

[2] Schuchardt, *[Der] Vokalismus des Vulgärlateins*. II [Leipzig, B.C. Teubner, 1867], 424.

[3] Cuvântul s-află și în ambele dialecte române: macedo-rom. *bătărnu*, istriano-rom. *betăr*. În celelalte limbi romanice a păstrat numai sensul milităresc: fr. *vétéran*, it. sp. port. *veterano*. Cihac. I. [1870], 24 rapoartă tot aci și pe albanezul *vjetără*, care însă nu-i decât lat. *veterem* (*vetus*), cum a observat-o și Miklosich, *Alb[anische] Forschungen* II, [în Denkschriften Wien, phil.-hist. Bd. XX], 1871, 70.

Rezumând acum vederile noastre asupra acestei noi ştiinţe vom zice că semasiologia unei limbi particulare, având a studia semnificaţiunile cuvintelor din punctul de vedere istoric, va trebui să îmbrăţişeze următoarele fenomene de un caracter general, cari supravin în viaţa semasiologică a tuturor limbilor:

I. Metafora;

II. Restrângerea sau limitarea sensului şi scăderea lui;

III. Lărgirea sau generalizarea sensului.

Pe lângă aceasta, semasiologia unei limbi moderne nu va putea trece cu vederea diferiţii factori de un caracter religios, cultural[1] sau social, cari dau naştere sau cel puţin influenţează multe din fenomenele semasiologice. Nu poate fi vorbă, bineînţeles, de a analiza aci, pe rând, fiecare din aceşti factori, în mare parte accidentali. Vom căuta a ne îndrepta atenţiunea asupra acelora mai cu seamă cari prezentă un caracter mai permanent şi ale căror rezultate sunt mai generali. Religiunea şi cultura unui popor sunt factorii, cari ofer un asemenea caracter de permanenţă şi de relativă generalitate.

Înainte de a intra deci în cercetarea fenomenelor generali ale semasiologiei va trebui mai întâi să studiem influenţa ce a exercitat-o creştinismul asupra limbei, adică asupra elementelor ce constituiesc terminologia sa religioasă, şi să acordăm apoi o atenţiune specială fenomenului atât de interesant al analogiei, care se datoreşte contactului cu elemente stăine externe şi unor anumite condiţiuni sociali. Vom avea

[1] Schuchardt, în *Suplement* la *Cuvente den bătrâni*, observă foarte bine (p.XXX): "Die Geschichte der Bedeutungen steht in einer solchen Abhängigkeit von der Kulturgeschichte, dass wir uns völlig ausser Stand sehen für jene in gleicher Weise feste Richtschnuren zu ziehen, wie für die Geschichte der Leute; tausend Zufälligkeiten greifen störend ein".

dar de adăogat încă două momente semasiologice: influența religioasă și cea socială - *terminologia creștină și analogia* - cari formează ca un corolar la principiile schemei precedente.

Iată acum în ce mod am dispus materialul semasiologic al limbei române:

I. Influența religioasă și culturală:
   1. Terminologia creștină;
   2. Nuanțe slavice;
   3. Analogii albaneze.

II. Metafora:
   1. Simbolismul corpului omenesc;
   2. Vorbe sacre devenite profane;
   3. Cuvinte abstracte din concrete.

III. Restrângerea sensului:
   1. Scăderea sensului;
   2. Degenerarea cuvintelor;
   3. Rafinarea lor.

IV. Lărgirea sensului:
   1. Înnobilarea cuvintelor;
   2. Nume proprii generalizate.

Stabilind aceste principii semasiologice, nu suntem nicidecum de părere că evoluțiunea logică a tuturor cuvintelor unei limbi se conformează strict cu dânsele. Cuvintele nu urmează totdeauna un drum logic și drept, dar mersul lor e, în genere, rațional și psicologicește explicabil. Foarte bine exprimă aceasta Renan, când zice: "La liaison du sens et du mot n'est jamais nécessaire, jamais arbitraire; toujours elle est motivée"[1].

[1] Renan, *De l'origine du langage*, p.149.

Nu totdeauna, ce-i drept, suntem în stare a prinde în zborul lor nenumăratele nuanțe ce diferențiază cuvintele unei aceleiași familii lexicale[1]. Nu totdeauna putem găsi punctele intermediare cari au servit de stațiuni spre a trece de la una la alta. Dar în majoritatea cazurilor ne este îngăduit a pătrunde în sanctuarul psicologic al unui popor și a deduce marșruta inteligenței umane.

"Cugetarea aleargă, sare, zboară, totuși ea se supune vecinic unor legi neschimbătoare. Limba, adesea, unește nu numai extreme - ce se ating -; aceasta n-ar fi atât de surprinzător, căci fiece extrem trebuie să provoace un contrast; - ci și reprezentări și noțiuni, cărora cea mai dibace ingeniozitate abia le-ar găsi apriori un singur punct de contact. Dar ce sunt doi ochi ai unui individ în comparațiune cu instrumentele optice de generațiuni întregi! De la noțiune la noțiune se trag multe - infinit de multe - fire de unire, adesea nevăzute; adevărata etimologie scoate la lumină mii de asemenea fire. Cuvintele etimologicește înrudite ale unei limbi s-ar putea compara cu un lanț electric omogen, dar întrerupt; o străfulgerare a minții a răzbit o dată printr-însul și, dacă faci să treacă din nou printr-însul adevărata scânteie, îl aduci reciproc în cea mai frumoasă și surprinzătoare lumină"[2].

[1] Cât de departe poate merge dezvoltarea semnificațiunilor, a arătat-o Max Müller la radicalele arice AR și MAR, pe cari le urmărește în colinda lor aventurosă prin lume: *La science du langage*, p.321-328 și *Nouvelles leçons sur la science du langage*, vol.II, p.24-47.

[2] Pott, *Etymologische Forschungen*, vol. II, ediția I-a, Lemgo, 1836, p.213.

II
CREŞTINISMUL ŞI LIMBA

§ 1

Influenţa creştinismului asupra limbei

Religiunea creştină a produs o adevărată revoluţiune în modul de a cugeta şi de a simţi al popoarelor europene. Această transformare extraordinară a trebuit să-şi găsească expresiunea şi în limbă. Nu mai mică fusese zguduirea, ce noua credinţă, sinteza spiritului semitic şi a celui aric, o adusese deja elenismului şi lumii romane. Aceste limbi, suficiente pentru a exprima ideile cele mai înalte ale vieţii păgâne, se simţiră cu totul strâmtorate în sfera noii doctrine, cu ale cărei idei pur spirituale trebuiră să se adapteze. Renan, vorbind de cei dintâi creştini, zice:

"La langue leur faisait défaut. Le grec et le sémitique le trahissaient également. De là cette énorme violence que le christianisme naissant fit au langage"[1].

Influenţa, ce au suferit limbile clasice în asemenea împrejurări, a fost nespus de mare. O mulţime de cuvinte au fost emancipate din sfera lor zilnică, dobândind o semnificaţiune mai pură, mai nobilă, mai profundă; sensul şi mai multora suferi o restrângere, o specializare, care îşi poate găsi explicaţiunea numai în această influenţă[2].

Vom da un singur exemplu de această influenţă moralizatoare a creştinismului.

În toate limbile indo-europene noţiunea de *pedeapsă* era exprimată prin ideea de "răzbunare, onorare" (grec. *τιω*

[1] Renan, *Les Apôtres*, p.81.
[2] Comp. Trench, *On the Study of Words*, p. 194-199.

τινω "poenam luere"; mediu τιομαι "a pedepsi, a răzbuna, a onora"; χολαζω e propriu "a plivi", de unde figurat "a pedepsi"), prin aceea de "legare, răpire de libertate" (sanscr. *bandh* "punire", proprie "ligare"), prin aceea de "regulare" (sanscr. *çâsti* "a pedepsi, a regula" din radicala *çâs* "regere, jubere, docere et punire") şi, în fine, prin aceea de "purificare" (comp. lat. *punire* în raport cu *purus*, lat. *castigo* din *castus*)[1].

Noua credinţă, care privea pedepsele dintr-un punct de vedere mai umanitar, făcându-şi din limba elenă organul învăţămintelor sale, a căutat să aplice noţiunea de pedeapsă unui cuvânt corespunzător. După principiile creştinismului, pedeapsa, nefiind decât "o instrucţiune, o învăţătură", menită a îndrepta şi înţelepţi, verbul grecesc παιδευω, care, la scriitorii clasici, însemnează numai "a instrui, a învăţa", dobândi în greaca ecleziastică sensul de "a pedepsi", sens păstrat, până astăzi, în românul *pedepsesc* (din aoristul παιδευσα), şi în slavicul *pedepsati* "castigare", pe când limba neo-greacă posedă sensul clasic şi creştin al cuvântului. Dar şi în vechea limbă românească *pedepsesc* are înţelesul de "instruire".

Iată câteva texturi în ordine cronologică:

În *Pravila* lui Matei Basarab din 1652, p. 343: "Cum vedem şi ispitim dobitoacele de vrednicie şi de p e d e p s i t e[2] şi de bărbăţia lor, au de fel[iŭ] bun sânt, au sălbatece şi n e p e d e p s i t e şi fără de folos, aşa trebue să căutăm şi să vedem şi ruda cea bună a oamenilor, să nu căutăm părinţii unor copii, ce aŭ fost vrednicĭ şi cu bun felĭu, să zicem că doar vor fi coconiĭ lor aşa, ce să căutăm p e -

[1] Pictet, *Les origines indo-européennes*, vol.II, p.452 urm.

[2] Traducătorul, punând *pedepsit* în loc de *îmblânzit, dumesnicit*, comite unul din acele abuzuri de limbă, de cari furnică această *Pravilă*.

d e a p s a şi lucrurile şi îndreptările acelor copii, de vor fi hărnici şi cu bun feliŭ; pentru că de vor fi fost părinţiĭ ai vreunor copiĭ cu bun feliŭ, cariĭ au ajuns cinste într-aceasta deîn minte şi deîn bunătate ce aŭ avut şi deîn p e d e a p s ă şi deîn bune lucrure, iar coconii lor se-au făcut protivnici fără minte neiscusiţi, n e p e d e p s i ţ i şi de nimica, întrebu-te ce folos sau ce cinste au deîn blagorodia părinţilor săi? Ia să luaţi pildă [de] această [poveaste]: "Un voinic era odinioară şi, de p e d e a p s ă şi de bunătate ce avea, vrednicise de la împărăţie; şi se făcu boĭar polateĭ, adecă divanului împăratului; şi, pentru hărnicia ce să cinsti tatăl, avea şi feciorii luĭ cinste şi slavă, ce nici unul nu sporĭa întru p e d e a p s a şi bunătatea tătâne-sâŭ, numai ce avea obiceaĭu împotrivă, n e p e d e a p s a , nefolosinţa, neiscusirea şi vărvăria. Muri tatăl lor, rămaseră aceĭ copii, şi pentru căci nu ajunseră întru bunătatea şi p e d e a p s a tătâne-sâu, nu se vredniciră întru cinstea tătâne-sâŭ. Însă deîn ceale darure ce avea tată-sâŭ nemica alt nu moşteniră, ce numai numele, adecă le zicea fecĭoriĭ cutăruĭ boĭarĭu; şi era ruşine mare şi dosadă pre dânşiĭ, fiind tatăl lor harnic, iar fecĭoriĭ să se ijderească fără folos şi n e p e d e p s i ţ i : că omului bunătatea şi p e d e a p s a şi isprăvile ceale bune iaste-i blagorodia şi felĭul cel bun, iar nu împărăţiile, domniile, boieriile şi avuţiile".

În *Predoslovia* întâia a *Bibliei* lui Şerban vodă din 1688 (Cipariu, *Crestomatie*, p.186): "Şi aceasta am făcut la tălmăcirea aceştiĭ sfinte Scripturĭ, făcând multă nevoinţă şi destulă cheltuĭală, despre o parte puind dascălĭ ş t i u ţ ĭ foarte den limba elinească... şi despre altă parte ai noştriĭ oameni ai locului nu numai *pedepsiţi* întru a noastră limbă ce şi de limba elinească a v â n d ş t i i n ţ ă".

În cuvântarea "pentru a fiilor creaştere" din *Mărgăritare sau Cuvinte de multe fealuri* din 1691 (Cipariu, p. 197-

198): "Î n v ă ț a ț i (copii voştri) direptatea, curăţiia, înţelepţiia, vitejiia sufletului. Învăţaţi-ĭ să cunoască pre sineşi şi daca vor cunoaşte pre sineş[ĭ], pot să cunoască şi pre Dumnezeu. Şi aceasta într-alt chip nu poate să fie, fără numaĭ cu î n v ă ț ă t u r ă şi voĭ de-ĭ veţĭ lipsi dentâiŭ de î n v ă ț ă t u r ă, şi-ĭ veţi lăsa *nepedepsiţĭ* şi varvarĭ, îi lipsiţĭ şi de cunoştinţa lui Dumnezeu... *Pedepsiţĭ* copii voştri împreună cu voi, pentru ca să mântuiţĭ şi pre voi şi pre copiĭ voştri şi să [dobândiţi] împărăţiia cerĭurilor".

În *Divanul* lui Cantemir din 1698 (Hasdeu, "Arhiva" II, 138-139): "Această dară către fiiĭ săi a părinţilor datorie este, ca c e r t â n d u - i, *pedepsindu-i*, în î n v ă ț ă t u r a a sfintelor Scripture a-i întemeia li se cade... Mai vârtos încă pentru copiĭ, c e r t a ț i şi *pedepsiţi* fiind, în legea Domnului î n v ă ț a ț i, de vei sfintele sau şi alte de citit vrednice scripture cerca, pre mulţi vei afla carii în copilărie cu vârsta, însă în bătrâneţe cu mintea erau; precum cei trei copii Anania, Azaria şi Misail... învăţătura cinstită pre dânşii, în chip omenesc fiind, cu minte îngerească i-a prefăcut; înpotrivă, copiiĭ *nepedepsiţi* din chip omenesc în minte dobitocească se premenesc... căci pedeapsa şi î n v ă ț ă t u r a lipsind, nu numai în copilărie, ci aşiaşi şi în bătrâneţe, tot dobitoc se va numi şi asemenea celor fără socoteală se va socoti".

În fine, în *Pilde filosofeşti* din 1713 (Gaster, *Crestomatie* I, 375): "Nu iaste sărac cela ce n-are tată, ci cela ce n-are î n v ă ț ă t u r ă şi bună *pedeapsă*".

Proverbul (Pann, *Povestea vorbei*, p.29): "Copilul *nepedepsit* ajunge n e p r o c o p s i t" e deci just din ambele puncte de vedere: pedagogic şi moral.

Mai adăogăm, încă, că vorbele *învăţ, învăţătură* au dobândit, sub influenţa lui *pedepsesc, pedeapsă* sensul de "a

pedepsi, pedeapsă", sens străin limbilor romanice. Atari influenţe semasiologice vom întâmpina adeseori în cursul acestui studiu. Iată câteva exemple, luate din *Pravila de la Govora* din 1640, p.17, 18, 29:

"Iară omul, de va lovi muĭarea cu lovitură mică şi dentru aceasta va muri... *învăţăm* jumătate de uciderea cea de bună voe, să facă pocăinţa".

"Iară de va şti neştine un tălhariu şi va mearge fără de vină fiecarĭa şi-l va prinde de-l va ucide, ĭară nefăcându-i nimica într-acel cĭas, pre unii ca aceĭa îi *învăţăm* să li se risipească casele şi să se gonească dentr-aceale locure şi dentru avearea lor...".

"Orecine va arde o curte oarecarea sau stog cu aria sau casă, să ĭa c e r t a r e în 8 aĭ, deacă se va ispovedi duhovnicu-său şi să-l apuce pre dânsul să-l bată şi să ia avearea şi atunce să ĭa *învăţătură* 10 aĭ..."[1].

Cât de importantă a fost acţiunea creştinismului asupra limbilor slavice şi germanice, ne-o dovedesc scrierile speciale, ce au fost consacrate acestei chestiuni[2].

[1] La istriano-români *pedepsire* se zice numai din partea lui Dumnezeu; pentru "pedeapsă omenească" dânşii zic *căştig*. (Maiorescu, *Itinerar* [în Istria, Iaşi, 1874], p.108). Aceeaşi corelaţiune logică o observăm la cuvintele slavice *kazanie* "învăţătură, predică" şi *caznă* "pedeapsă, chin", ambele de la verbul paleo-slavic *kazati* "monstrare, instituere, punire".

[2] Raumer, *Die Einwirkung des Christenthums auf die althochdeutsche Sprache*. Stuttgart, 1845.

Kraft, *Die Kirchengeschichte der germanischen Völker*. Berlin, 1854.

Weinhold, *Die gothische Sprache im Dienste des Christenthums*. Halle, 1870.

Miklosich, *Die christlische Terminologie der slavischen Sprachen*. Wien, 1875.

Asbóth Oszkár, *Szlávság a magyar keresztény Terminologiában* (*Elementul slavic în terminologia bisericească maghiară*) publicat în organul linguistic al Academiei de Ştiinţe din Buda-Pesta (1883), vol.VIII, I, p.321-427.

§ 2

Terminologia creştină la români

Asupra nomenclaturei religioase române au influenţat trei izvoare linguistice diverse: limba latină, slavică şi greacă.

Fondul creştinismului la români e, incontestabil, de origină latină, şi majoritatea elementelor sale constitutive, precum se va vedea în paginile următoare, datează încă de la această primitivă influenţă. Cât pentru data sau epoca, când s-a introdus creştinismul la români, opiniunile sunt diferite şi nici nu pot fi altfel, de vreme ce nu există un indiciu pozitiv în această privinţă.

Unii, ca mitropolitul Şaguna, sunt de părere că creştinismul în Dacia datează încă din epoca romană[1], o părere împărtăşită şi de domnul Hasdeu[2].

Alţii, bunăoară, Cantemir[3], dintre ceilalţi pomenim numai pe răposatul Roesler[4], au susţinut că creştinismul, în

[1] Şaguna, *Istoria bisericei ortodoxe răsăritene universale,* Sibiu, 1860. - Comp. şi Ghen. Enăceanu, *Creştinismul în Dacii şi creştinarea românilor.* Bucureşti, 1878. E de regretat că autorul acestui studiu nu cunoaşte lucrările predecesorilor săi, mai cu seamă ale d-lui Cipariu. - Cum că între coloniştii transportaţi în Dacia se aflau şi creştini, o confirmă şi des citatul pasaj din Tertulian, *Contra Judaeos*, cap.VII: "Jam Getulorum varietates, et Maurorum multi fines, et Hispanorum omnes termini, et Galliarum diversae nationes, et Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero Deo subdita, et Sarmatarum et D a c o r u m et Germanorum et Scytharum et abditarum multarum gentium, in quibus omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnat".

[2] Vezi mai jos.

[3] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Papiu, p.139: Quando autem desierit gentilis in Moldavia superstitio, eaque gens Christo nomen dederit, nullis evidentibus historicorum testimoniis potest demonstrari, tamen probabile est non nisi s u b C o n s t a n t i n i M a g n i i m p e r i o p u b l i c u m C h r i s t i a n a e r e l i g i o n i s c u l t u m i n D a c i a m f u i s s e i n t r o d u c t u m.

[4] Roesler, în opera sa *Romänische Studien*, Leipzig, 1871.

special creştinismul român, adecă latin, fu întrodus în Dacia, pe timpul lui Constantin cel Mare (323-337) .

Ceea ce voim a constata aci, printr-o analiză a cuvintelor româneşti privitoare la terminologia religioasă, este fondul primitiv latin al creştinismului român. Printr-o tractare generală şi metodică a chestiunii voim să aducem nouă elemente întru demonstrarea acestei teze, care a fost controversată în timpul din urmă[1].

Peste această pătură primitivă creştinismul din Dacia primi mai târziu o nouă altoire slavică din partea slovenilor din Panonia, cari locuiau de ambele laturi ale Dunării.

"Slavii au fost cei dentâi a propaga la noi *ortodoxia.* Da. Graţie acestei propagande, limba slavică aşa-zisă bisericească ni s-a impus de pe la finea evului mediu ca limbă oficială, a cării urme se recunosc şi se vor recunoaşte totdauna în graiul român, jucând la latinii din Dacia acelaşi rol ca urmele limbei oficiale latine la bohemi sau la poloni. Nu slavii însă, nu şi nu, au activat prima noastră cunoştinţă cu *creştinismul.* Sublima doctrină a Evangeliului au străbătut la Dunăre o dată cu legiunile Romei, sub a căror acuilă se luptau braţ la braţ romani pagani şi romani creştini..."[2].

[1] Miklosich, *Formenlehre der altslovenische [Sprache,* Wien, 1850], p.XXV: "În treacăt voi numai să observ că terminologia creştină a românilor precum şi neîntrerupta întrebuinţare până cam târziu a cărţilor bisericeşti slavone permite a conchide la o participare a slavilor la c r e ş t i n a r e a c a m t â r z i e a poporului român". - Jireček, *Geschichte der Bulgaren,* p.221: " Terminologia creştină a românilor dă o mărturie neîndoioasă, cum că au primit de la slavi doctrina lui Crist". - Cihac, *Dictionnaire* II, *Préface*: "(Le vieux slave) nous a donné presque la totalité de la nomenclature ecclésiastique" D-sa nu găseşte (*ibidem,* p.XIII) în creştinismul român decât "trois ou quatre mots" de origină latină, ba chiar acestea "nous sont venus, sans aucun doute, d'une source greco-latine du moyen-âge".

[2] Hasdeu, *"Columna"* pe 1882, p. 638, în articolul: «*Nu e în toate zilele Paştile*» : *Originea creştinismului la români* - Tocmai acest amestec al păgânismului şi creştinismului printre legionarii de la Dunăre ar explica până la un punct - după o comunicare orală a d-lui Hasdeu - i n d i f e r e n ţ a r e l i g i o a s ă atât de caracteristică românului, şi asupra cărei vom avea ocaziune de a reveni într-un capitol special al acestei lucrări.

În fine, o a treia îmbogățire primi terminologia religioasă română din partea bisericei greceşti, adevărata reprezentantă a ortodoxismului.

Se va vedea, în cursul acestei expuneri, că numărul elementelor religioase slavo-greceşti e fără asemănare mai mic în alăturare cu al cuvintelor de origină latină, cari constituiesc chiar fondul creştinismului român[1].

Distribuirea materiei este aproape analoagă cu cea adoptată de Raumer, urmată şi de Miklosich în clasica sa lucrare asupra *Terminologiei creştine a limbilor slavice.*

A. BISERICA

Religiunea lui Crist afirmându-se definitiv, omenirea fu împărțită de noua credință în *păgâni* sau necreştini şi în *creştini.*

A. Vorba *păgân*, din latinul *paganus*, însemnează propriu "locuitor de la țară sau sătean", iar accepțiunea de "idolatru" o dobândi de la Constantin cel Mare, când romanii fură siliți a căuta un adăpost prin sate spre a scăpa de influența noii religiuni, ce triumfase deja în cetăți[2]. Precum

[1] Domnul Chițu a publicat deja o serie de articole excelente, în "Columna" din 1882 şi 1883, asupra acestei materii, cari însă, din nenorocire, au rămas neterminate. Iată aceste articole: *Despre numirea lunelor la români,* în "Columna" pe 1882, p.303-306; *Cuvintele creştine în limba română,* I, în "Columna", ibidem, p.452-458 (*D[umne]zeu, sfânt, înger, martur, biserică, altar, cruce, mormânt*); II, ibidem, p.607-611 (*creştin, păgân,* etc.) şi III, în "Columna" pe 1883, p.82-88 (*săptămână, sărbători*).

[2] Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* s.v.: "*Pagani* scriptoribus christianis vulgo appellat i Gentiles et Idololatrae (cum tres sint in mundo religiones, judaerorum, Paganorum et Christianorum) a *pagis*, quod cum Constantini Magni et filiorum edictis proscriptus esset ab urbibus et civitatibus profanus Deorum cultus, eorumque fana passim in iis clauderentur, in pagos sese reciperent, ibique deos suos colerent et clandestina sacra peragerent".

paganus nu-i decât locuitorul unui *pagus* sau *sat*, tot aşa germanul *der Heide*, "păgân" stă în legătură cu *die Heide*, "câmp, ţară"[1].

Românește, *păgân* s-aplică, deopotrivă, de către ţărani oamenilor de alt neam sau de altă lege, ca nemţi, unguri, greci, turci, despre cari săteanul zice: "Fie oricum, tot îs *păgâni* şi ne voiesc răul nostru"[2].

"Românii - zice domnul Alexandri - dau numele de *păgân* la toate neamurile ce nu era de relegea lui şi cu cari se găsea în lupte"[3].

Negruzzi în *Aprodul Purice*, aplică acelaşi epitet ungurilor:

... Iată duşmanul, flăcăi!
Năvăliţi la el cu toţii, voinicește vă luptaţi,
Ţara şi casele voastre în prada-i să nu lăsaţi.
Daţi de tot! Să n-aveţi milă de un vrăjmaş,
ce ne-au prădat,
Care cu foc şi cu sânge urma lui şi-a însemnat;
Buciumaţi şi Doamne-ajută!" - Cu toţii strigă:
Amin!
Aideţi fraţi din ţara noastră, să alungăm pre
păgân!

Autorul face, la acest pasaj, următoarea observaţiune: "Ţăranul român, cinstit, dar superstiţios, nu putea crede că ungurul, care nu se ţinea de tractaturi şi nu posteşte vinerea şi miercurea, nu e *păgân*. Vrând să arate pe un om necinstit

[1] Grimm, *Deutsche Mythologie*, p.1198.

[2] *Obiceiele juridice ale poporului român*, în "Columna" pe 1882, p.36.

[3] Alexandri, *Poezii populare*, p.82.

şi ateu, îl numeau *papistaş* ... Zicerea aceasta până astăzi încă este ocărâtoare în gura ţăranului moldovean"[1].

Macedo-românii zic *pângân*. Astfel, într-o poezie populară din Macedonia:

Multe mulĭerĭ sun şi 'nvĭaste,
Ma Dailiani unu ĭaste,
Şi tră grecĭ şi tră românĭ
Se li aperă de *pângâni*[2].

Păgân, mai având şi sensurile secundare de "cumplit, varvar; blestemat, nelegiuit, necurat", a dat naştere verbului *pângăresc*[3] în loc de *pângânesc*, cum sună vorba la macedo-români, cu înţelesul de "a profana" - o tranziţiune logică, ce ne întâmpină asemenea în limbile slavice şi în limba albaneză: psl. *sŭpoganiti* "maculari", croato-serbicul *poganiti* "profanare"; alb. *păgăi* "murdăresc, molipsesc", *pegam*, "polluere, inquinare".

În fine, vorba *pogan*, cu accentul pe prima silabă, se întrebuinţează numai în Moldova cu sensul de "urât, urâcios", iar în Transilvania cu acela de "straşnic, grozav".

Creangă, în *Amintiri din copilărie* (Conv. lit. XV, 452): "Pesemne că noi, cum s-ar prinde, las' că, de scris, talpa

[1] Negruzzi, [*Scrierile lui* ...] vol.I, [Bucureşti, Librăria Socec & Compania], 1872, p.134. Cantemir, *Descrierea Moldovei* (ed. Negruzzi), p.283: "Nici o religie nu este mai urâtă moldovenilor ca acea *papistăşească*, măcar de se şi ţin de biserica apusului mulţime de locuitori unguri, carii au şi episcop la Bacău". - Vezi şi vorba *limbă* din capitolul următor.

[2] Caragiani, *Românii din Macedonia şi poezia lor populară*, în "Convorbiri literare", an II, p.388.

[3] Notăm aci şi adjectivul nevariabil muntean *pângară* cu sensul de "spurcată". Ispirescu, *[Legende sau] basmele [românilor]*, 1882, p.64: "Şi *pângara* de cioară începu a se ciorovăi cu doamna sa".

gâştii; dar apoi şi de vorbit, păcatele noastre, se vede că vorbim *pogan* şi rău de tot; nu româneşte, ci ţărăneşte"...

Stamati, *Muza românească*, p.405: "Un drac bătrân, *pogan*, desmăţat".

Pogan vine, de-a dreptul, din croato-serbicul *pogan* "murdar", psl. *poganinŭ, poganŭ* "gentilis, impurus", care se trage tot din latinul *paganus*, vorbă răspândită mai întâi printre slavonii din Panonia de către misionarii germani[1].

Cuvântul *creştin,* macedo-român *crisčin*, alb. *căşteră, gărşten*, derivă din forma latină vulgară *chrestianus*[2], pe care o găsim în Tertulian, de unde şi francezul *chrétien.* Româneşte, vorba a dobândit un sens mult mai larg.

Într-un text din secolul al XVI-lea, *Cugetări în ora morţii, creştina* însemnează deja "nevastă" în genere: "O, fericaţi de soţii, bărăbaţii şi *creştinele*, ceîa ce curundu se voru lăsa şi să voru erta"[3].

În graiul ţăranului de astăzi, *creştin, creştină* însemnează "om", "femeie" în genere; adjectivul *creştinesc* şi, mai cu seamă, adverbul *creştineşte* are sensul de "bun, cum se cuvine să fie" şi când s-aplică la limbă, de "limpede, de înţeles".

[1] Miklosich, *Christliche Terminologie der slavischen Sprachen*, p.10; Idem, *Alb[anische] Forschungen* I, [în Denkschriften Wien, phil.-hist. Bd. XIX-XX], 1870, 29; II, 1871, 46; Cihac *Dictionnaire* II, 237.

[2] Poporul rostind greşit *Chrestus* în loc de *Christus* prin influenţa lui χρηστός "folositor" pentru χριστός "uns" ca traducerea ebraicului *maşia'h* (Mesia). Lactantiu: "Sed exponenda hujus nominis ratio est propter ignorantium errorem, qui cum immutata littera, *Chrestum* solent dicere", apud Schuchardt, *Vokalismus des Vulgärlateins,* vol.II, p.62

[3] Hasdeu, *Cuvente*, vol.II, p.467.

Astfel, în basmul muntean *Dracul şi cana* (Cal. basm. 1881, p.72):

"Şmecherul zări printre obloanele unei cârciumioare o mică rază de lumină şi alergă fuga de bătu la uşă.

- Cine e? strigă dinăuntru un glas femeiesc.

- Om bun, răspunse şmecherul nostru.

- Ce cauţi?

- Voi să mă găzduieşti până mâine dimineaţă.

- Cată-ţi de drum, *creştine*, că aicea nu este han de găzduit oaspeţi.

- Fă-ţi pomană, *creştina* lui Dumnezeu, şi mă primeşte, zise el cu un glas rugător, căci sunt străin şi nu cunosc drumul. Astă bunătate ţi-o fi primită înaintea sfântului.

- Nu pot, măi *creştine*, căci şi eu-s săracă şi nu-mi dă mâna să dau nimic de pomană".

În piesa *Drumul de fier* ne întâmpină următorul dialog între mama Bălaşa, jupăneasa bătrână şi cucoana Caliopi, văduvă (Alexandri, *Teatru*, p.963):

Bălaşa: Ce face?... Cum ai zis?

Caliopi: Zic că ai abuzat de încrederea boieriului.

Bălaşa: Ce am făcut boieriului?

Caliopi: Ai abuzat...

Bălaşa: Buzat?... Cine-i buzat? Coconu?

Caliopi: Nu te preface că nu înţelegi.

Bălaşa: (exasperându-se) Da ce să-nţăleg, ce să-nţăleg? Vorbeşte-mi *creştineşte*.

Tot aşa şi în piesa lui Molière *Les précieuses ridicules* (scena VI) servitoarea Marotte, auzind pe stăpână-sa Madelon numind salonul "le conseiller des grâces", observă:

"Par ma foi! je ne sais point quelle bête c'est là, il faut parler *chrétien*, si vous voulez que je vous entende". Adică:

"Zău! nu ştiu ce bâzdâganie o mai fi şi aia, vorbeşte *creştineşte*, dacă vrei să te înţeleg"[1].

"Un *om,* un *creştin* sau un *român* - ne spune domnul Slavici în frumoasa sa lucrare etnografică - sunt, în genere, în graiul obicinuit al ţăranului român, cuvinte cari s-acoperă reciproc. Şi când românul zice că a avut o ceartă c-un *creştin,* sub acest creştin el poate înţelege şi un turc. Mai cu seamă când vorbeşte de alţi oameni, el îi numeşte totdeauna *creştini* sau şi *români.* Când însă zice într-un mod absolut *oameni,* atunci înţelege numai români şi în special ţărani[2].

O asemenea generalizare a sensului o întâlnim şi în limbile romanice şi slavice. În reto-romană *crastianu* (=*christianus*) şi în ladină *crastianu* au sensul general de "om". În limba provenţală *crestiano* se întrebuinţează uneori pentru *"om"* ("aită mal *crestiano* vestestiane". Gir. Ross); franţuzeşte, în stilul familiar, *un chrétien,* "un homme", *une chrétienne,* "une femme" (Littré). Tot aşa, în dialectul toscan *cristiano* însemnează "om", iar în cel sicilian "bărbat, nevastă"[3]. Ruseşte *hristianinŭ* e "creştin", dar forma colaterală *krestĭaninŭ* e "ţăran"; sloveneşte *krščenica* (cit. crăşceniţa, lit. creştină) însemnează "servitoare" şi sârbeşte *kšesčan* desemnează pe "creştin" şi pe "om"[4].

[1] *Parler chrétien,* loc. prov. "parler un langage intelligible": expression qui nous vient sans doute des italiens et qui est très ancienne dans notre langue. Dialogue du nouveau langage français italianisé:

Sancte dame, comme il b a r b o t e
Par le corps bleu, il b a r b e l o t e
Les mots, tant qu'on n'y entend rien;
Il ne parle pas *crestien* ... (Bescherelle)

[2] Slavici, *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bucowina,* p. 66.

[3] Chiţu, *Cuvinte creştine în limba română,* în "Columna" pe 1882, p.609.

[4] Miklosich, *Christliche Terminologie,* p.10,11.

Pe de altă parte, românește, *creștin* se identifică într-atâta cu naționalitatea poporului, încât, pentru țăran, *creștin* e sinonim cu *român* și *lege românească* e totuna cu *religiune ortodoxă.*

Astfel, în balada *Iancul Mare* (Teodorescu, *Poezii populare române.* [*Culegere de...*, București, Tipografia Modernă, 1885], p.480):

Foaie verde-a briiului,
Strigă pașea-al Diiului
Din vârful mecetului:
– Turcește-te, Iancule,
Turcește-te, beiule,
Beiule *creștinule*;
Lasă-ți *legea românească*
Și dă-te-n legea turcească.

"D-voastră știți foarte bine - zise sfătosul nostru unchiaș - că românul când vede pe câte cineva din neamurile apusene, fie el catolic, protestant sau orice o fi el acolo, îi zice "neamț". Dacă știe că este d-ai papei de la Roma, îi zice "papistaș"; iar dacă vede, că nu ține posturile, îi zice "spurcă-miercuri" ori "letin". Românul socotește de creștini adevărați numai pe cei ce se țin de legea noastră pravoslavnică, adică drept-credincioasă. *Și când zice creștin, el zice român. Asemenea, când zice român, el înțelege creștin, drept-credincios ca și dânsul.* Mai mult nu știe"[1].

[1] Ispirescu, *Despre pomul Crăciunului*, p.5 - *Obiceiele juridice ale poporului român* în "Columna" pe 1882, p.36: "Sătenii numesc creștini pe toți acei ce cred în Hristos și-și fac pe față semnul crucii, adică pe pravoslavnici; iară ceilalți nu-s priviți decât ca eretici". Compară cuvintele *harți, litfă.*

Oricine nu-i de legea ortodoxă e poreclit de țăranul român cu epitetul de *spurcat*, fără ca el însuşi s-aibă o noțiune clară de înțelesul acestui cuvânt. *Lege spurcată* e sinonimă cu *lege păgână*[1].

Această identificare a naționalității cu religiunea, pe care o găsim la toate popoarele Orientului, conduce pe domnul Slavici a admite că a trebuit să fie un timp, când această identificare era un adevăr, un timp, adică, când pentru români nu existau alți creştini decât ei înşişi şi când oricine, prin faptul că era creştin, devenea în acelaşi timp şi român[2]. Noi credem că o asemenea identificare, exclusiv populară şi comună numai Orientului, provine din ignoranța aproape completă, în care s-aflau aceste populațiuni, ignoranță, care produse, pe de o parte, indiferență religioasă, iar pe de alta, un bigotism exagerat.

B. *Sfânta Fecioară,* la istriano-români *Maria fetă* (=*fată*), numită şi *Maica Precista* sau simplu *Precista,* din psl. *prečistŭ* "valde purus", de unde şi *Maica prea curată.* Albanezii numesc pe Maica Domnului *perndilìème* literal "împărătească": *perăndi* (= *l. imperans, -tem*) fiind "Dumnezeu" şi "împărat"[3].

Mártur, ca şi macedo-românul *mártiru*, a păstrat sensul originar de "testis", pe care cuvântul grecesc μαρτυς (μαρτυρος pro μαρτυς) îl avusese exclusiv înainte de a fi fost modificat de creştinism. În latina ecleziastică, *martyr* era acela care suferea tortură şi moarte pentru adevărul credinței creştine[4].

[1] Unii săteni consideră pe armeni ca evrei, zicând că-s spurcați şi poreclindu-i "arie spurcată", *Obiceiele juridice ale poporului român,* ibidem, p.37.

[2] Slavici, *op. cit.*, p.71.

[3] Miklosich, *Chr. Terminol.*, p.11; *Alb. Forschungen* II, p.32.

[4] Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis,* s.v.: "*Μαρτυρες* dicti qui fidem christianam ejurare jussi omnia veritatis dicendae ac testificandae causa perpetiebantur".

La albanezi *martür* şi la grecii moderni *μαρτυρας*, *μαρτυς* posedă ambele semnificaţiuni: *testis* şi *martyr*.

În cărţile vechi, vorba românească are şi sensul religios, care a dispărut cu totul din limba modernă.

Iată câteva pasaje din *Viaţa svinţilor* de Dosoftei, în cari *mărturie* însemnează "martyrium" sau "mucenicie"[1].

"Deci svântul Clavdie aruncat în mare luâ frăşenie de *mărturie*, iară cuconii lui şi cu alalţi toţi cari să botezară alergară fără nice o săială de *mărturisiră* (=îndurară martiriu) pre Domnul H[risto]s, şi li s-au tăiat capetele". Octomvrie, 71[a].

"Şi nu numai ei, ce şi alţi mulţi vor creade pentru mine să dobândiţi toţi cununa *mărturiei*". Noiemvrie, 166[a].

"Năvăli asupra-i un varvar cu o lance de l-au gĭunghĭatu-l şi aşa ş-au săvărşât *mărturiia*". Ghenarie, 23[a].

Dar şi în limba modernă, *mărturia credinţei* însemnează "*confessio* fidei", alăturea de *mărturisirea păcatelor* sau "*confessio* peccatorum"; vorbele *mărturesc* sau *mărturisesc* "spovedesc" corespund celor greceşti: μαρτυρω (aor. μαρτυρησα) "testari" μαρτυρειν "martyrium subire".

Singura vorbă întrebuinţată azi de popor cu sens de "martyr" e slavicul *mucenic*, croato-serbicul *mučenik*, psl. *ma"čenikŭ*, al cărui sens literal de "qui cruciatus est" pentru martirul credinţei e de origină panonică şi direct influenţat de vechi-germanul *martaron* (modern *martern*) "excruciare", *martira* "cruciatus", din lat. *martyr*[2].

[1] În Transilvania, vorba *mărturie* mai are şi sensul de *"târg săptămânal"* (*Lexicon Budan*, 1825). Astfel, într-o poveste de pe Someş ("Contemporanul" II,1882, p.595): "Mere la o *mărturie* în oraşul cel mai de aproape".

[2] Miklosich, *Chr. Termin.*, p.12.

Pe când dar *martirul*[1] era cel ce *mărturea* credința persecutată, *mucenicul* era acela care suferea *munca* sau tortura pentru această credință, cum citim într-un vechi cronicar român: "Și [Dechei împărat] rădicâ goana mare spre creștini, și mulți se m u n c i r ă pentru H[risto]s de luară cunună de *m[u]c[e]nic*"[2].

Latinul *sanctus* trăiește, până astăzi, în gura poporului român sub forma *sânt*, prescurtat *sân*, la macedo-români *sâmptu*[3]. Peste acest cuvânt primitiv s-a suprapus, mai târziu, slavicul *sve"tu,* unul din acele puține cuvinte slavice, care, pierzând semnificațiunea sa păgână de "vârtos", și-a modificat sensul prin influența creștină[4].

Formele latine *sân, sânt, sântă* s-au păstrat, mai cu seamă, în următoarele compuneri cu nume proprii de sfinți: *Sân-Petru*[5], alb. *š Pietrit*, nsl. *Șem-Peter* (=*sanctus Petrus*); *Sâm-Medru* (=Dumitru), *Sân-Giorgiu* (=Gheorghe); *Sân-Nicoară* (=Nicolae); *Sân-Toader* (=Tudor); *Sân-Vasiiu* (=Vasile); *Sân Jeane* (=Ioan) pentru "Nașterea sfântului Ioan Botezătoru"; *Sântă-Maria,* alb. *Șinda Maria*, dar istriano-românește

[1] Și în limbile romanice, *martyr* dobândi sensul de "tortură", Diez, *[Etymologisches] Wörterbuch* [*der romanischen Sprachen,* 2 Aufl., Bonn 1861] I, p.116.

[2] Moxa, apud Hasdeu, *Cuvente* I, p.363.

[3] Istriano-românii au numai forma slavică *svet.* Proverb: *Svetu* en baserica, ma dracu en casa = ital. santo in chiesa, ma diavolo in casa (Miklosich, *Rumunische Untersuchungen.* I. [*Istro- und Macedo-rumänische Sprachdenkmäler*, Wien, 1881], 15). Albanezii posed, asemenea, forma latină *șăint*, pe care o prescurtează, ca și românește, în *șin, șe, șă, ș* înaintea numelor de sfinți, ca *șen Mathei.*

[4] Miklosich, *Chr. Termin.*, p.2.

[5] *Sân-Petru* și *Sfântu-Ilie* se numesc și unele varietăți de pere sau mere, apud Baronzi, [*Opere complete,* vol.I:] *Limba română* [*și tradițiunile ei*, Galați, G.D. Nebunely și fii, 1872], p.93.

Sveta Maria (Maĭa lu Domnu); în fine, pluralul *Sâmți* pentru sărbătoarea catolică a tuturor sfinților.

În balada *Bogdan* (Alexandri, p.176):

Nuntașii încăleca,
Cu Bogdan vesel pleca;
Ei pleca pe la *Sân-Petru*
Ș-agiungea pe la *Sân-Metru*.

Miron Costin în *Letopisețul Țărei Moldovei* (*Cronice[le Românieĭ*. I. ed. a II-a de M. Kogălniceanu, București, 1872], p.360): "Iară vizirul Chiuprilăul, înțelegând de nește amestecături ce se făceau la împărăție, precum era tânără împărăția, s-au întors cu mare sârguială la Țarigrad; iară noi, cu acel pașă, am șezut până la *Simedru*, de am tocmit cetatea Inăul; și au mai luat pașa de Buda nește pălănci mai pre aproape".

Într-o colindă[1]:

Tu să-mi mai slujești
Până la *Sân-Vasii*,
Când împart domnii...

În balada *Oprișanul* (Alexandri, p.204):

Știi tu, Mihneo, ori nu știi
Că-n ziua *Sântei Mării*
Era, Doamne, ca să-ți vie
Firman de la-mpărăție
Să te scoată din domnie?

[1] Teodorescu, *Poezii populare române*, p.47. Într-altă colindă (*Ibidem*, p.68) s-află și forma *Sân-Vasile*:

Ziua de Crăciun
Și de *Sân-Vasile*.

Afară de confuziunea lexicală între latinul *sanctus* şi paleo-slavicul *sventŭ* s-a mai operat şi o confuziune logică în sfera accepţiunilor cuvântului românesc *sfânt*, în care pare a se fi contopit reminiscenţe păgâne cu creştine.

Astfel, pe când *sfântul* este pe de o parte nu numai epitetul, ci şi unul din numele lui Dumnezeu, întocmai ca ebraicul *kadoş*, bunăoară la Pann, [*Culegere de proverburi* sau] *Povestea vorbei*, [Vol. I, Bucureşti, Tipografia lui Anton Pann, 1852], p.14:

"Numai sănătate *sfântul* să trimeaţă";

sau la Jipescu *Opincaru,* [*cum este şi cum tribuie să hie săteanu.* Scriere-n limba ţăranului muntean, Bucureşti, 1881], p.50:

"De ţi-o ajuta *sfântul* s-ai târlă, cireadă şi turme";

acelaşi epitet se aplică, deopotrivă, şi unor spirite rele, de pildă, *Ielelor*, şi, în genere, la orice acţiune în gradul superlativ (comp. accepţiunea păgână a paleo-slavicului *sventŭ*): *sfântă bătaie* (a da cuiva o *sfântă de bătaie*), *sfântă frică, sfântă moarte, sfântul soare*[1].

Într-o colindă (Teodorescu, *Poezii,* p.61):

Fată mare
Cu cosiţa pe spinare
Strălucind ca *sfântul soare...*

[1] Slavici, *op. cit.*, p.65: "*Soarele* e considerat de români ca sfânt - *sfântul soare* - şi adevăratul român stă plecat şi cu capul descoperit la răsărirea darnicului dătător de lumină" - Sofia Nădejde, *Credinţele religioase la români* în "Contemporanul" IV, 1884, p.662: "Oamenii bătrâni zic uneori *sfântul soare*: această numire se dă mai ales în poveşti şi în unele tirade, cum e aceea ce o rostesc copii:

Stăi, ploaie călătoare,
Că te-ajunge *sfântul soare!*

În balada ardeleană *Voina* (Pompiliu [*Balade populare române,* Iaşi, 1870], p.78):

Dimineaţa pe răcoare,
Când răsare *sfântul soare...*

În balada bucovineană *Craiul şi sora sa* (Marian I, 156):

La biserică n-oi pleca,
Pân-ce tu nu ţi-i chema:
Sfântul soare
Nănaş mare,
Sfânta lună
Mare nună
Şi steluţe
De druşcuţe,
Luceferii vătăjei...

Aiurea (*Ibidem.* p.151):

Frate, frate, viţă mare!
Fie-ţi viţa lucitoare
Ca raza *sfântului soare!*

Într-un basm muntean (Cal. basm. 1883, p.22): "Să trăieşti, flăcăul moşului, că ţi-ai făcut pomană cu mine şi m-ai învrednicit să mai văd lumina *sfântului soare*"[1].

[1] Acest epitet explică, în acelaşi timp, şi pe verbul *sfinţesc, asfinţesc* în sens de "a apune" despre soare sau lună. Într-o doină ardeleană (Jarnik-Bărseanu, [*Doine şi strigături din Ardeal,* Date la iveală de... Bucureşti, 1885], p.15):

Şi de dragul dumitale
Ştie chiar şi *sfântul soare:*
Că la tine când priveşte,
Stă şi nu mai *asfinţeşte.*

In balada *Inelul şi năframa* (Alexandri, p.21):

Şi pe dânsul l-a zidit

Zilele săptămânei au fost asemenea personificate în *sfinte* şi în basme se vorbeşte, adeseori, despre *sfânta Duminecă,* prăznuită cu rugăciune şi cu încetare de lucru; de *sfânta Miercuri*, a cărei zi se petrece în posturi; de *sfânta Vineri,* rea de trăsnete, grindină şi vifore[1].

În basmul *Ileana Cosinzana* de Pompiliu (Conv. lit. VI, p.26): "Acum, fătul meu, zise baba, pregăteşte-te de drum şi te du până la *Sfânta Miercuri.* Dacă n-a şti ca să te îndrepte la Mama-Ciumei din marginea lumei de lângă mările albastre, are să-ţi arate calea ce duce la *Sfânta Vineri*, iar dacă nici aci nu te-i putea folosi, atunci la *Sfânta Duminică* nesmintit ai să afli încotro bate ţara zmeoaicei".

Pentru *rămăşiţele* sfinţilor, *reliquiae* (*λειψανα*), se întrebuinţează vorba *moaşte* din pluralul paleo-slavic *mošti*, care literal însemnează "puteri" (*vires*), numit astfel după puterea miraculoasă a relicuielor[2].

Dosoftei întrebuinţează uneori, pentru aceeaşi noţiune, cuvântul *rămăşiţe*, ca în pasajul următor din *Viaţa svinţilor*, noiemvrie 113[b]: "Atunce creştinii pre ascuns luând sfintele *rămăşiţe*, le astrucară".

Nota marginală explică vorba prin: *moştile.*

În altar, la r ă s ă r i t,
Pe ea-n tindă, l-*asfinţit!*

Această scăpătare sau moarte aparentă a soarelui, această *sfinţire,* o exprimă albanezii prin *perănduem* (din *perăndi* = lat. *imperantem* "Dumnezeu"), literal "a împărăţi": *dilе perendóne* "sol occidit", ca şi neogrecul *βασιλευω* "a apune" literal "a domni". Vezi Miklosich, *Alb. Forsch.* II, p.32.

[1] Asupra întrebuinţării profane a cuvintelor sacre vom reveni în capitolul asupra metaforei.

[2] Miklosich, *Chr. Termin.*, p.12.

C. *Preot,* din latinul *presbyter* (πρεσβυτερος), vulgar *prebiter*, corespunde, în privinţa sensului, lui *senior*. Isidorus, în ale sale *Origines,* explică astfel această numire (VII, 12): "*Presbyter* graece-latine *senior* interpretatur, non pro aetate vel decrepita senectute, sed propter honorem et dignitatem" - deci o numire onorifică ca *stareţ* din paleo-slavicul *starĭcĭ* "senex" şi ca şi *călugăr*, despre care vom vorbi mai la vale.

Macedo-românii zic *preftu*, pe lângă care mai posed şi *afèndulu* (=ngr. αφεντης din turc *efendi*), literal "domn", care, ca şi rusul *vladyka,* însemnează ἱερευς "sacerdos". Istriano-românii rostesc *prevt,* albanezii *prift, prifteră.*

O altă numire latină a preotului ortodox, *părinte,* din latinul *parentem*, corespunde semasiologiceşte vorbei *popă,* din paleo-slavicul *popŭ*, care, la rândul său, vine din vechi germanul *phapho* (modern *Pfaffe*) din greco-latinul *papa* (παππας) "tată". Accepţiunea specială de "papă", adică de căpetenie a catolicismului, o dobândi vorba latină numai de la Gregorie I (590-604).

Preotul catolic se numeşte, în Bucureşti, *barat* din ungur. *barát* "călugăr" de la psl. *brat* "frater"[1], de unde *Bărăţia*, numele bisericei catolice din Bucureşti.

Dintre dregătoriile bisericeşti relevăm pe *vlădica* "episcopus, επισκοπος", împrumutat din paleo-slavicul *vladyka* literal "dominus, δεσποτης ". Observăm însă că româneşte *vlădică*, ca şi croato-serbicul *vladyka,* deseamnă numai pe episcopul bisericei ortodoxe, iar pe cel catolic românii îl numesc *píscup* (= psl. *piskup* din επίςκοπος), istriano-românii *biscop* şi *scof* (= nsl. *škof*) ca şi sârbii *biscup.*

[1] Comp. alb. *frat* "preot catolic, călugăr"; it. *frate, fra*; sp. *freile, frey,* "călugăr".

Diaconul şi *diacul* vin din neo-greaca: διακονος, διακος. Acest din urmă de la sensul de "cântăreţ" trecu la acela de "scriitor", întocmai ca francezul *clerc* (= lat. *clericus*) cu aceleaşi tranziţiuni logice: "popesc – învăţat – scriitor".

Expresiunile pentru viaţa monastică au fost împrumutate de către români din izvorul lor, adică din limba grecească . Astfel, *călugăr* "monachus, μοναχός" din neo-grecul καλόγηρος literal "bunul bătrân", o numire onorifică ca şi *preot*[1]. Lăcaşul călugărilor e *mănăstirea* din grecul μοναστηριον.

Pentru noţiunea de *eremit,* poporul se serveşte de două cuvinte: *săhastru* din grecul ησυχαστης "călugăr" literal "care trăieşte liniştit (ησυχος)" şi *pustnic* din paleo-slavicul *pustyn* / *nikÐ* "eremita", adică cel ce-şi petrece viaţa în *pustie*, corespunzând grecului μοναχός.

Tot aci pomenim, pentru intresantele sale tranziţiuni semasiologice, şi cuvântul *mătanie,* de la grecul μετανοια, care, de la sensul de "schimbarea cugetării (rele în bună)", adică de "căinţă", s-a restrâns, româneşte, la manifestarea externă a actului moral, la mijlocul de a ispăşi păcatele, la "închinăciune, îngenunchiare". Pluralul *mătănii*[2], ca şi albanezul *metaní*, însemnează "rozariul" sau globuleţele cu cari călugării îşi numără rugăciunile. Uneori, cuvântul *mătanie* pierde, româneşte, orice urmă din semnificaţiunea sa primitivă abstractă şi religioasă şi, întocmai ca paleo-slavicul *metaniïa*, însemnează orice înclinare a corpului sau a capului.

[1] Vorba *părinte,* mai sus pomenită, s-aplică şi călugărilor, iar *maică* călugăriţelor (comp. nota precedentă şi it. *suora*, sp. *sor* "călugăriţă").

[2] Macedo-românii zic rosariului *orle* (= horae), pluralul articulat din singularul *oară* "tempus" (Daniil).

Astfel, în balada *Codreanul* (Alexandri, p.89):

Capul de-a dura sărea,
Sângele bolborosea,
Trupul metanii făcea.

Această semnificaţiune curat fizică reiese, mai cu seamă, la verbul *mătănăesc*, bunăoară, într-un basm muntean (Cal. 1881, p.21): "Capetele tinerilor se îngreunară de somn aşa de tare, încât începură *să mătănăească* pe piept".

D. *Biserică*, arhaic *băsearecă, besearecă*, din mediolatinul *baseleca* pentru *basilica* cu sensul de "aedes sacra, templum, ecclesia" (Du Cange). Acest sens datează din secolul al IV-lea, când creştinii începură a ridica *bisericile* lor în stilul *basilicelor* romane: «*Basilicae* prius vocabantur Regum habitacula, unde et nomen habent ... Nunc autem ideo divina templa *basilicae* nominantur, quia ibi Regi omnium Deo cultus et sacrificia offeruntur"[1].

Macedo-românii au, asemenea, *băsiarică* "templum"; istriano-românii, pe lângă *biserică*, *beserică*, mai au şi *ghiesa, chiesa*[2] din italianul *chiesa* (= lat. *ecclesia*), de unde şi albaneşte *kišă, klišă*, pe lângă *naó* din grecul ναός.

O idee analoagă cu a latino-grecului *basilica* (βασιλικη sc. στοα), adică "casa *Domnului*" pentru "biserică", a prezidat şi la formaţiunea cuvântului corespunzător la popoarele germano-slave: vechi-german *chiricha*, paleo-slavic *crŭky* din grecul κυριακη[3]; pe când termenul greco-

[1] Isidorus, *Collectio Canonum ecclesiae Hispaniae*, lib.XV, cap.IV, sectio XI. - Interesant este că *basilica* există şi la reto-romani sub forma *baselgia*, despre care vezi Schuchardt, *op. cit.* II, 16; III, 163.

[2] Maiorescu, *Itinerar în Istria*, p.86.

[3] "Sicut domus Dei *Basilica*, i.e. Regia a Rege, sic etiam *Kyrica*, i.e. Dominica a Domino, nuncupatur" spune un vechi cronicar medieval, apud Raumer, *Einwirkung des Christenthums auf die althochdeutsche Sprache*, p.288.

latin propriu-zis, εκκλησια, *ecclesia* (de unde apoi în toate limbile romanice) însemnează "adunarea credincioşilor" ca o adaptare analogică cu vorba ebraică corespunzătoare.

Un alt termen latin *templum*, plural *templa*, sub forma *tâmplă*, s-a restrâns, româneşte, la acea parte a bisericei care desparte altarul de public şi care e împodobită, în faţa altarului, cu icoanele şi chipurile sfinţilor - de unde *tâmplar* însemna primitiv "meşterul care făcea tâmplele sau iconostasele". La albanezi *tembl*, din grecul τεμπλον, însemnează "partea bisericei ortodoxe neaccesibilă mirenilor"[1]. Cu neologismul *templu*, poporul deseamnă casa de rugăciune a celor neortodocşi, fie ei protestanţi sau evrei. La templele zeilor păgâneşti, românii aplică vorba *capişte* din paleoslavicul *kapište* i.e. "locus idolorum" (*kapĭ* "imago"): "Noi chemăm besearecile latineşti româneaşte *capişte*"[2].

Neculai Costin în *Cartea pentru descălecatul Ţărei Moldovei* (*Cronice* I, 72): "Arătatu-s-au şi în Râm multe semne rele de moartea lui Traian împărat, că biserica sau *capiştea* cea *păgânească*, ce se cheamă *Pantheon*, care era cea mai de frunte, fu detunată şi arsă".

Altar, albaneşte *alter*, din latinul *altare*[3]. O altă formă, ce se aude în gura poporului, e *oltar* din slavicul *oltarĭ*, de aceeaşi origine. Din aceeaşi limbă mai avem: *prestol* (psl. *prĕstolŭ*, thronus), *jertfelnic* (forme arhaice: *jrătivnic*, *jertvenic*) din paleo-slavicul *žrŭtvĭnikŭ* (žrŭtva, θυσία "jertfă"), corespunzând astfel grecului θυσιαστηριον "altare"; *trebnic*, odinioară, "altar" (psl. *trĕbĭnikŭ* din *trêba*,

[1] Miklosich, *Albanische Forschungen* II, 66.

[2] Moxa, apud Hasdeu, *Cuvente* I, 356.

[3] Exemple pentru forma populară *altar* în culegerea de cântece transilvăneşti de Jarnik-Bărsanu, p.173: "în uşa *altarului*"; p.469: "strigă popa din *altar*".

θυσία). Pentru ultimele două cuvinte iată câte un exemplu din *Viaţa svinţilor* de Dosoftei, ale cărui note marginale formează o interesantă sinonimică: "Oborâră şi răsturnară *vetrile* idoleşti (n. m. *jretivnicile*)". Octomvrie 75[b]. "Şi răsturnând *vatra* cu sfărăle (n. m. *trebnicul* cu jrătvele)". *Ibidem* 76[a].

Pentru lăcaşul morţilor, românii din Muntenia n-au avut o numire specială, deoarece până mai deunăzi se îngropa în curtea fiecărei biserici. Mănăstirile îşi aveau însă cimitirele lor. Cu întroducerea acestora în oraşe deveni populară vorba *chimitir* din grecul κοιμητηριον "lăcaş de dormire". Moldovenii şi ardelenii întrebuinţează, pentru aceeaşi noţiune, cuvântul *ţintirim*, ungureşte *cinterem*, din latino-grecul *coemeterium*.

Mormânt, macedo-român *mărmintu*, nu derivă de-a dreptul din latinul *monumentum*, ci dintr-una din formele posterioare *monimentum* sau *morimentum*, ce se citesc pe inscripţiunile funerare din catacombele romane. Etimologia populară, care a pus în legătură pe *monumentum* cu *morior*, a dat naştere formei *morimentum*. "Este influinţa fonetică a unui cuvânt [românesc] asupra unui alt cuvânt [românesc], înlesnită prin asemănarea materială a ambelor şi provocată prin asociaţiunea lor ideologică. Tot aşa în meso-latinul *moriment* dintr-o inscripţiune şi-n al nostru *mormânt*, sonul *n* din latinul *monumentum* ar fi rezistat de a trece în *r*, dacă destinaţiunea funerară a monumentelor nu făcea să se nască o etimologie poporană de la *morior* sau *mortuus*"[1].

E. Trecând la calendar, care joacă un rol atât de important în viaţa religioasă, observăm că, afară de numirile

[1] Hasdeu, [*Creştet şi urzică. Etimologie poporană din epoca formaţiunii limbei române*], în "Columna" pe 1882, p.546.

ca să zic, aşa, oficiale, ale lunilor, împrumutate pe cale literară din greceşte , adică: *ianuarie* sau *ghenarie, fevruarie, martie, aprilie, mai, iunie, iulie, august, septemvrie, noiemvrie* şi *dechemvrie* - afară de aceste numiri greceşti s-a mai păstrat în popor o nomenclatură româno-latină[1]:

Cărindar sau *gerar*: primul din latinul *calendarium*, ca şi albanezul *kalendúer*, restrâns numai asupra primei luni a anului; cel de-al doilea, o etimologie populară din *genar* adică "luna g e r u l u i ".

Făurar sau *luna lui faur*, ca şi albanezul *fruer*, o formă populară a latinului *Februarius*. Albanezii mai cheamă această lună *škurt*, macedo-românii îi zic, asemenea, *şcurtu*, adică "scurt", fevruarie fiind luna cea mai scurtă a anului.

Marţ sau *mărţişor*, macedo-rom. *marţu*, din latinul *Martius* (sc. *mensis*); *mărţişor*, ca şi neo-grecul μαρτιτζα, insemnează şi "laţ împletit din fir roş şi alb, ce se pune la mâini şi la gât în prima zi a lunei martie".

Prier, albaneşte *pril*, ţigăneşte şi macedo-româneşte *aprir*, o transformare populară din latinul *Aprilis*.

Florar sau *luna lui prătar* adică "luna livezilor" (*pratum*). Întâia zi de mai se numeşte, în Transilvania, *arminden* propriu "ziua sfântului Ieremia" (sărbeşte *Ieremindan*), care se serbează la 1 mai. Acelaşi cuvânt [*arminden*] mai însemnează, după *Lexiconul de Buda*, "pom sau ram cel verde, care-l pun românii înaintea caselor în numita zi".

Cireşar sau *cireşel*, alb. *kĭirşuer*, macedo-rom. *ciraşarlu*, sârbeşte *čerešnĭarĭ* pentru "iunie", căreia istriano-românii îi zic *pomaiču* adică "(luna) ce vine după *mai*".

Luna lui cuptor, din cauza marilor călduri, pentru *iulie*.

[1] Comp. Alexandri, *Poezii populare*, p.34 şi Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* I, passim.

Gustar, formă populară din *Augustus*, numit de popor *Gustea*; şi *măsălar,* adică "luna s e c e r i ş u l u i " (*messis*). Macedo-românii îi zic *alunariu*, adică "luna când se culeg *alunele*".

Răpciune, din latinul *raptio, -nem*, de asemenea, "luna s e c e r i ş u l u i ", ca şi albaneşte *vĭeşt* "toamnă", literal "luna culegerii *viei*" (*vieştă epară*, întâia lună a toamnei = septemvrie; *vĭeştă dută,* a doua lună a toamnei = octomvrie; *vieştă trètă* = noiemvrie). Aceeaşi lună mai poartă încă numirea populară de *vinicer* adică "luna v i n a ţ u r i l o r " (*vinaceum*), întocmai ca la macedo-românii *yinar* din *yin* "vin". Dânşii mai zic acestei luni *ĭezmăcĭune,* adică "luna *aiazmei*".

Brumărel pentru "octomvrie"; *Brumar*, macedo-rom. *brumarlu,* pentru "noiemvrie", adică lunile de brumă mică sau mare; tot aşa, la albanezi *brim-i i pare* literar "bruma cea dântâia", pentru octomvrie şi *brim-i i dite* "bruma cea d-adoua", pentru noiemvrie.

Andreá sau *Undreá* pentru "dechemvrie", adică luna sfântului *Andrei*, a cărui sărbătoare cade în 30 noiemvrie (de aceea italieneşte sard. *sanct Andrea* "noiemvrie") şi care joacă un rol atât de important în superstiţiunile popoarelor creştine[1]. Macedo-rom. *'Ndreĭlu*, sloveneşte *Andreĭščak,* ungureşte *szen András hava*, albaneşte *şăn Endré* desemnează, asemenea, luna lui dechemvrie[2]. Aceeaşi lună se mai numeşte româneşte şi *ningău*, adică "luna *ninsorilor*".

[1] Comp. poezia *Noaptea sfântului Andrei* de Alexandri.

[2]. Istriano-românii desemnează slavoneşte prin nume de sfinţi unele luni ale anului: *Antòşnĭac,* luna sfântului Anton (17 ianuarie) pentru ianuarie; *Mihòlsnĭac,* luna sfântului Mihail (29 septemvrie) pentru octomvrie; *Martisnĭac*, luna sfântului Martiu (11 noiemvrie) pentru noiemvrie. Iulie se cheamă *zodnĭæ* sau *zedvenĭæ* literal "luna secerişului" (sl. **žetvenĭak*), iar dechemvrie *bojitnĭac* "luna Crăciunului". V. Miklosich, *Rumunische Untersuchungen* I, passim.

Aceste numiri populare erau întrebuinţate uneori, chiar, de scriitorii bisericeşti. Aşa în *Omiliarul* lui Coresi, din 1580 (cap. XIV): "Trei praznice prăznuia iudèii, întâi praznicul Paştilor în *luna lu marţi*..., al doilea praznic cincizeci de zile de în Paşti în *luna lu prier*..., al treilea praznic în *luna lu răpciuni*"[1].

Diviziunea ebdomadară a săptămânei e de origină semitică. Vorba daco-română *săptămână*, ca şi cea macedo-română *septămână*[2], a fost împrumutată posterior din latinitatea ecleziastică, cum dovedeşte neasibilarea lui *s* iniţial[3].

Toate zilele săptămânei sunt de origină latină: numai origina *sâmbetei* (macedo-rom. *sămbată*, istriano-rom. *sòmbată*) e încă controversată şi Miklosich prescrie cuvântului următorul itinerar linguistic: ebraica (*şabat*), greaca (σαββατον), latina (*sabbatum*), vechi-germana (*sambaz*), slavona (*sa^{n}bota*) şi româna[4].

Duminica, din latinul *dominica*, ar fi trebuit să sune, după legile foneticei române, *dumenică*; dar origina-i latină e necontestabilă.

Mai observăm că din trei fântâne linguistice diferite au izvorât numirile creştine ale zilelor săptămânei: pentru cinci dintr-însele (*luni, marţi, miercuri, joi, vineri*), a triumfat păgânismul; dintre celelalte două, una (*sâmbăta*) se trage din limba ebraică, iar cea de-a doua (*duminica*) datoreşte existenţa sa noii religiuni.

[1] Citat de domnul Chiţu în articolul d-sale din "Columna" pe 1882, p.305.

[2] Istriano-românul *setimana* vine din italieneşte.

[3] Comp. lat. *septem* în raport cu daco-rom. *şapte* şi cu macedo-rom. *ş|apte* (dar istriano-rom. *sapte*).

[4] Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rum[unischen] Dialekte*. I. [*Vocalismus*, Wien, 1881] 20.

De la români au împrumutat ţiganii din România numele câtorva zile ale săptămânei[1].

Românii din Istria, şi anume jeiunenii, au păstrat trei numiri latine pentru zilele săptămânei: *virerĭ*, *dumirecă* şi *lurĭ*; iar cei dintre Monte-Maggiore şi Adriatica numai una: *dumirecă*[2]. Pentru celelalte zile au numiri slavice.

Sărbătoare, de la verbul *a serba* din latinul *servare*, "a păstra, a ţinea[3] zile anumite". Cuvântul *praznic*, din paleo-slavicul *prazdĭnikŭ* (*prazdĭnŭ* "vacuus, otiosus"), are acelaşi sens, dar mai adesea se ia, ca şi ţigăneşte, cu înţeles de "ospăţ funebru, comândare".

Macedo-românii zic şi dânşii *sarbitore* (Daniil), dar mai des *ĭeortie* din grecul εορτη "dies festus"; istriano-românii au *feştă* din italianul *festa*.

O altă expresiune pentru sărbătoare e *bulci* sau *bâlci*; la moţii din Ardeal, *bunci*[4], din ungur. *búcsú, búlcsú* "peregrinare", care întruneşte sensul de "sărbătoare"[5], azi în special "sărbătoare patronală", cu aceea de "târg"[6], întocmai ca paleo-slavicul *trŭgŭ*, πανηγυρις (româneşte *târg*),

[1] Numirile ţigăneşti ale zilelor: *luia, marţi, tetradi, joia, parasti, savato* şi *kurko* (=gr. κυριαχη), care, ca şi psl. *nedĕlĭa*, însemnează *duminică* şi săptămâna întreagă. Vezi dr.B. Constantinescu, *Probe de limba şi literatura ţiganilor din România*, p.22

[2] Maiorescu, *Itinerar*, p.121.

[3] În Transilvania *a ţinea* însemnează şi "a serba". Într-o strigătură ardeleană (Jarnik-Bărsanu, p.425):

Lunea, marţea n-am lucrat,
A *ţinea* m-am apucat.

[4] Slavici, op. cit., p.348.

[5] Dosoftei, *Viaţa svinţilor*. Dechemvrie, 213[b] "Şi să face *bulciul* lui, adecă p r a z n i c u l lui".

[6] Jipescu, *Opincaru*, p.107: "Naţia rumânească azi ie un z b o r, un bâlci, un t â r g, unde streini d-afară de hotare şi dinăuntru îşi vând mărfurili lor nouo".

macedo-rom. *panigìru* (= ngr. πανηγυρι) "publica celebritas, nundinae".

O singură dată am găsit şi vorba *sâmbătă*, generalizată în sens de "sărbătoare", ba chiar un verb *sâmbătare* pentru "a serba", adică "a se odihni", ceea ce este, propriu vorbind, un ebraism.

Astfel, în traducerea *Bibliei* din 1688, Exod. XXVI, 34: "Şi voĭ veţĭ fi în pământul vrăjmaşilor voştri, atuncĭa va *sâmbăta* pământul şi bine va vrea *sâmbetele* luĭ, toate zilele pustiriĭ lui va *sâmbăta*, carele n-au *sâmbătat* în *sâmbetele* noastre, când lăcuĭaţĭ pre dânsul".

În cel mai vechi text biblic, scris circa 1560, acelaşi pasaj e redat astfel (Hasdeu, *Cuvente* I, 12): "Veţi hi în pământul vrăjimaşilor voştri; atunce va fi pământului *sărbâto[o]re* şi se va îndulci în *sărbătoarea* sa, că până au fost[u] pre el, n-au avut *sărbâto[o]re,* cându au vrut tribui cum să aibă *sărbâto[o]re,* atunce când[u] voi aţi lăcuit[u] întru el[u]".

Tot de origină latină e şi *ajunul*, macedo-rom. *adjunu*, istriano-rom. *jun*, alb. *adĭănim*, sp. *ayuno*, din latina vulgară *adjunum* pentru clasicul *jejunium*, româneşte "ziua ce precede o sărbătoare mare", când se şi ajunează . Ajunarea propriu-zisă se numeşte, obicinuit, *post*, psl. *postŭ* "jejunium", [=] goticul *Fastan*, germ. *Fasten* "ajunare".

Sărbătorile mai însemnate ale anului bisericesc, numite şi *sărbători împărăteşti*, sunt:

Crăciunul sau sărbătoarea Naşterii Domnului, vorbă de origină obscură, dar probabil latină[1], aşa că paleo-slavicul

[1] După Schuchard [*Christi jejunium* în "*Archiv für slavische Philologie*", IX, 1885 Berlin, p.526-527], *Crăciun* ar fi o contracţiune din *Christi-jejunium*, iar după domnul Hasdeu, vorba derivă din lat. vulg. *crastĭnum* (+ajun) = "(sărbătoarea) *de mâine*" în opoziţiune cu (Moş) Ajun "preziua", *Etym. Magnum Rom.*, p.615

Kračun, care există la bulgari (*Kračun*), la ruteni (*Kerečun*), la slovaci (*Kračún*), la unguri (*Karácson*) ar fi un împrumut (poate de la români), cum îl şi consideră Miklosich. Istrianoromânii îi zic *bojicĭn* din neo-slavicul *božič* literal "Dumnezeul cel mic" adică "Fiul".

Tot o origină latină trebuie atribuită şi vorbei *colindă*, latineşte *calendae*, vulgar *calandae* (καλανδαι)[1], adică cântecul semi-religios din ajunul Crăciunului sau Anului Nou, ce copiii recitează mergând din casă în casă[2]. Obiceiul e străvechi şi el se practica deja la Roma: "*Kalendae* Januarii, quibus Romae pueri domos ingredientes bona adprecantur" spune Du Cange, care descrie pe larg obiceiul sărbătorilor de la începutul anului - *festum calendarum* - interzise de canonul al II-lea al Conciliului trullan. Noi reproducem pasajul după traducerea înserată de codicele lui Matei Basarab: "*Calande* sînt zilele a fieşcării luni, ceale de întâi, în carele avea obiceaiu ellinii de făcea nişte jertve, iară Vota şi Vrumalia[3] aceastea era nişte praznice ellineşti, pentru că Vrumos era poreclă a lu Dionis, aşijderea şi altele aseamene acestora, carele toate le opresc părinţii a le face creştinii; opresc iar şi jocul muerilor dă pre la zborure, carele pornesc pre oameni spre şutiliri văzându-le, şi căte se făcea de oamenii şi de muerile ellineşti cu numele dumnezăilor lor celor mincinoşi; şi poruncesc să nu se înbrace bărbaţii în haine muereşti, nice muerile în haine

[1] Varro: "Primi dies mensium nominati ab eo quod his diebus *calantur* ejus mensis Nonae, quintanae an septimanae sint futura".

[2] Cantemirii, *Descriptio Moldaviae,* ed. Papiu, p.342: "*Colinda*, calendis veterum Romanorum respondet, et singulis novi anni initiis a cunctis Moldavis, tam nobilibus, quam plebiis, peculiaribus ritibus, celebrari solet"

[3] Despre aceste sărbători din timpul păgânismului elen, vezi Miklosich, *[Die] Rusalien.* [*Ein Beitrag zur slavichen Mytologie*, Wien, 1864] p.2 şi urm.

bărbăteşti[1], carele făcea pre la praznicele lu Dionis, jucând, aşijderea iară să nu pue pre ei nice feaţe cu păr flocoase, nice de ţapi, nice de satiri. Însă obrazele aceale flocoase sînt făcute a fi de batjocura unora, iar ceale de ţapi sînt făcute a îndemna spre jale şi spre întristare, iară satirii era numai când făcea praznic lu Dionis, pentru că satirii, zicea, că sînt jucătorii lu Dionis, horă împrejurul lui; nice să cheame şi să pomenească numele lu Dionis pre la teascure, când calcă vinul, nice să râză şi să răcnească, când bagă vinul pre în plitare. Iară Dionis se chema că iaste Dumnezăul ellinilor, învăţătoriul beţiei şi dătătoriul vinului, *carele şi acuma fac ţăranii, neştiind ce fac.* Drept aceaia părinţii scoţând şi lepă-

[1] Comp. Cantemir, *Descrierea Moldovei,* ed. Negruzzi, p.263: "Osebit de jocurile, ce se obicinuiesc pre la veselii, mai sunt şi alte giocuri cu eres, alcătuite cu număr nepotrivit adică 7, 9, 11 şi giucăuşii se cheamă *căluşeri* şi se adună odată într-un an, se îmbracă în haine femeieşti şi pun pe cap cunună de pelin împletită şi împodobită cu alte flori, vorbesc cu glas femeiesc şi, ca să nu se cunoască, îşi învălesc faţa cu pânză albă şi în mâini poartă sabie goală, ca să taie cu dânsa ori şi pre cine ar cuteza să le descopere faţa, căci puterea aceasta le-au dat-o lor un obicei vechi, aşa încât nimenea nu-l poate trage la giudecată, când fac vro ucidere pentru acel chip".

Vorba *căluşer*, cu care şi-au bătut atâta capul etimologiştii noştri (comp. Cihac, *Dictionnaire* II, 487), nu-i decât un denominativ din *căluş*, diminutiv de la *cal*, şi dânşii au fost astfel porecliţi din cauza multelor şi feluritelor *sărituri*, ce caracterizează jocul lor*: "pentru că ei au mai mult de o sută de s ă r i t u r i şi unele aşa de potrivite, încât aciia carii gioacă se pare că nu se ating de pământ, ce se poartă în văzduh şi cu acest feliu de urmări, cu giocuri şi cu săltări, prin toate târgurile şi satele se petrec acele zece zile, ce sunt întru praznicul înălţării şi al coborîrii Sfântului Duh" (*Ibidem,* p.254).

* Tot astfel, un insect din familia lăcustelor, care sare prin iarbă, se numeşte în Bucovina *căluţi, căiuţi* şi *căluşei*, iar, aiurea, *cosaşi*, din cauză că sărind produc un sunet asemenea *cosaşului* (Marian, *Ornit[ologia] pop[orană] rom[ână].* I, [Cernăuţi, Eckhardt, 1883, p].59) Acelaşi animal se numeşte it. *cavaletta*, sp. *caballeta*, fr. *cheval du bon dieu* (= grillon).

dând, de întru viaţa creştinilor toate deşertările şi rătăcirile idoleşti, nu lasă să facă creştinii câte de rând se-au zis în canonul acesta; ce de vor fi carii fac aceastea clirici, porunceaşte să li se ia darul, iară mireani de vor fi, să se afurisească"[1].

La sloveni *kolede,* la bulgari *koladŭ, kolede, kolende*, la litfani *kalêdos* şi, în fine, la ţiganii din Sirmia *kolunsa* e chiar numele Crăciunului. Aplicarea numelui *calendae* zilei de Crăciun corespunde numirii de *mali božič* (literal: "Crăciunel" sau "Crăciunaş") la sloveni şi de *kis karácson* la unguri pentru "Anul Nou". Ca un cântec de Crăciun, regăsim *colinda* la croaţi şi la sârbi *kolenda* "cântec de An Nou", la grecii moderni καλαντα "cântec de heretisire în ajunul sfântului Vasile".

Colindeţul sau *bolindeţul* e darul de Crăciun, constând din covrigi, nuci şi mere. Tot aşa la albanezi *kolăndră* "covrig pentru seara de Crăciun" şi la grecii moderni κολλαντος "turtă rotundă dată copiilor, cari merg din casă în casă strigând: Hristos s-a născut!"

De la *colindă* s-a format verbul *a colinda*, care, de la semnificaţiunea specială religioasă de "a cânta colinde sau a merge din casă în casă cântându-le", a trecut la una mai generală " a merge din loc în loc, a cutreiera sau a străbate un loc oarecare în toate direcţiunile sale".

Astfel, în balada bucovineană *Darie* (Marian I, 5):

Şi când pungile-mi umpleam
Multe s a t e *colindam*,
La săraci bani împărţeam
Şi puţini îmi mai păstram.

[1] *Îndireptarea legiei* [1652], p.306 (*Începătura a săborului a VI, carele se-au făcut la Trulla, Canonul 61*: pentru Vota şi Vrumaliile ale zborurelor elleneşti şi a altor obiceaiure ale lor).

Ostaşul, în *Cântecul Vicleimului* (Teodorescu, p.110):

Eu am fost foarte departe:
Am umblat, am cercetat,
S a t e , o r a ş e *am colindat*
Dar nimica n-am aflat.

În poezia *Epigonii* de Eminescu (Poezii, p.195):

Când privesc zilele de-aur a scripurelor române,
Mă cufund ca într-o mare de visări dulci şi senine
Şi în jur parcă-mi *colindă* dulci şi mândre p r i m ă v e r i ,
Sau văd nopţi ce-ntind deasupră-mi oceanele de stele,
Zile cu trei sori în frunte, verzi dumbrăvi cu filomele,
Cu izvoare-ale gândirii şi cu râuri de cântări.

În poezia *Strigoii* de acelaşi (*Ibidem*, p.220):

De-ai fi cerut pământul cu Roma lui antică,
Coroanele ce regii pe frunte le aşează,
Şi s t e l e l e ce vecinic pe ceruri *colindează*,
Cu toate la picioare-ţi eu le puneam în vază...

În cele două din urmă exemple, *colindare* nu ne mai aminteşte nimic din primitiva sa semnificaţiune. Ca analogie, pomenim pe croato-serbicul *kalendati, koledovati* "a alerga din casă în casă la Crăciun sau la sfântu Vasile pentru a cânta colinde sau a cere daruri" şi, mai cu seamă, pe sloveanul *koledrati*, asemenea, cu sensul general de "a alerga încoace şi încolo".

Tot aci, trebuie raportat şi vorba *calendroi* care a căpătat sensul peiorativ de "vagabond" sau "berbant bătrân"[1].

A doua mare sărbătoare e *Paştile* sau *Invierea*, formă plurală din latinul *Pascha* (πάσχα din ebraicul *pesa'h*);

[1] Pentru răspândirea cuvântului *colindă*, vezi Miklosich, *Chr. Termin.*, p.22, 23; Idem, *Alban. Forschungen* II, p. 8; Cihac, *Dictionnaire* II, p. 69, 494.

franţuzeşte *Pâques* "Paştele creştinilor" (singularul *Pâques* "Paştele evreilor") se întrebuinţează, asemenea, ca singular, ca şi româneşte, bunăoară, în proverbul: Nu *e* totdeauna *Paştile*, corespunzând proverbului istriano-român: *Paştele viŭn saki l'an o vota* "Pasqua viene una volta l'anno"[1]

Singularul *pască* are, ca şi ruteanul *paska*, sensul special de "turtă de Paşte". *Pascalia,* la început, însemna un fel de calendar perpetuu, în care se indica epoca *Paştilor* şi a celorlalte sărbători[2]; astăzi, vorba are mai mult înţelesul de "cartea norocului" în care se ghiceşte norocul fiecăruia.

Rusaliile, latineşte *Pentecoste*, le serbează poporul timp aproape de o săptămână, începând din duminica a şaptea după Paşte. Sâmbăta *Rusaliilor* obicinuiesc românii a împărţi pentru morţi vase pline cu vin şi mâncări încununate cu flori - rămăşiţa unei datini străvechi, ce exista în Tracia şi aiurea. "Obiceiul de a mânca în anumite zile pe lângă morminte - zice un arheolog francez - şi de a răspândi acolo roze nu era o datină coprinsă numai în Tracia. În diferite părţi ale Italiei regăsim sărbătoarea mortuară a rozelor supt numele de *rosalia* şi de *dies rosationis*; ofrandele depuse pe mormânt sunt desemnate cu vorbele *escae* şi *rosae, escae rosales, propinatio per rosam.* Formula *ad monimentum vescentur* e asemenea consacrată pentru ospăţul comemorativ. Astăzi încă, în toată Rumelia, s-a conservat obiceiul ospeţelor funebre sub forma sa aproape antică"[3].

[1] Miklosich, *Rum. Unters.* I, p. 47.

[2] Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*, s.v.: Πασχαλία, Paschale festum, in paschalibus istis cyclis non modo paschalis diem, sed et annos vel mundi vel Diocletiani aliaque festa praecipue et jejunia describebant". Proverbul *şi-a pierdut p a s c a l i i l e* corespunde variantei *şi-a pierdut c a l e n d a r u l .*

[3] Heuzey în *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres de l'anée* 1868, p.226.

Românește, *Rusale, Rusalii*[1] - ca și paleo-slavicul *rusaliia*, serbește *rusalĭe, rusaliĭ* - se trag din ρουσαλια, forma greacă a latinului *rosalia*. După legile foneticei române ar fi trebuit să fie *Rusaĭe* (comp. *minutalia: măruntaie*) ca și albanezul *rșaĭ*. Dar dificultăți analoage am întâmpinat la *săptămână* și la *duminică*, fără ca filiațiunea lor latină să poată fi pusă la îndoială. Despre *Rusalii* ca ființe mitice, ca duhuri rele, am tractat pe larg în studiul meu despre *Ielele* (p.38-41).

La sărbătorile de mai sus adăogăm încă:

Boboteaza "epiphania", care, după Eliade și Miklosich, ar fi în loc de *Bogobotează*, adică "botezul Domnului" (βαπτισις τοὺ κριστου)[2], iar după Cihac, o reduplicare cu semnificațiunea de "rebotez"[3].

Într-o *Colindă de flăcău* (Teodorescu, *Colinde*, 54):

Ziua de Crăciun
Și de *Bobotează*,
Când preoții b o t e a z ă,
Lumea c r e ș t i n e a z ă.

Trecând peste *Floriile* sau *Duminica florilor*, care corespunde latinului *Floralia*, mai pomenim:

Păreasimile, din latinul *quadragesima* literal "*a patruzecea* zi [înainte de] Paști", adică postul Paștelor, scurtat în *păresi* mai cu seamă în compoziținea *miezi-păresi*, adică "mijlocul postului Paștelor".

[1] Istriano-românii numesc această sărbătoare *duhovă* din croatul *duhovo*.

[2] Miklosich, *Chr. Term.*, p.27. Istriano-românii îi zic *trikrali*, literal "cei trei crai".

[3] Cihac, *Dictionnaire* I, 27. După d. Hasdeu, din *apă botează*, cum s-ar fi numind această sărbătoare în munții Abrudului în Transilvania.

Grigorie Ureche, în *Domnii Ţărei Moldovei* (*Cronice* I, 233): "Petru vodă, îndată după aceea, au strâns oaste turcească şi muntenească şi ungurească şi au încungiurat pre Alexandru vodă în curte în Iaşi, şi au bătut pregiur curtea, din câşlegi păn-la *meză-păresime*".

Într-o variantă a aceleiaşi relaţiuni se citeşte (*Ibidem*, 469): "Den căşlegi până la miază-părese".

În *Amintirile din copilărie* de Creangă (Conv. lit. XIV, 374): "Am dus-o noi aşa până pe la *Mezii-Păresii*".

Macedo-românii zic *păresìni* (Daniil), istriano-românii *kurizmă*, albanezii *kreşmă*, vechi franţuzeşte *quaresme* (*carême* = *quadragesima*).

În fine, "dulcele Crăciunului" poartă numele de *câşlegi*, numit, ne spune *Lexiconul Budan* (p.104), şi *cărnilegĭ* "quia cum fine horum dierum, et initio quadragesimae *ligatur* sive interdicitur usus *carnium*". Vorba *câşlegi* ar reprezenta pe latinul *caseum liga* adică "réjouissance de carnaval dans la semaine de beurre, de fromage (nommée *săptămână albă*) avant le grand carême, pendant lequel même le manger de laitage est défendu dans l'église grecque-orientale"[1].

Lăsatul de carne corespunde italianului *carnasciale* (= *carnelascia*), ruseşte *mĭasopust*, ungureşte *húshagyó*[2].

F. Trecând la serviciul divin, pentru care se întrebuinţează grecul *liturghia* (λειτουργία), întâmpinăm vorba *rugăciune* din latinul *rogatio,-nem*, sau abreviaţiunea verbală *rugă*[3], ca termenul general pentru "preces"; slavicul

[1] Cihac, *Dictionnaire* I, 46. Comp. Laurian şi Maxim, *Dicţionariul [limbei române]*. I. [Bucureşti, 1871(1873)] 458-460. Istriano-românii zic *căşlegilor pocladele* din sârb. *poklade*.

[2] Miklosich, *Chr. Term.*, p.47.

[3] *Rugă*, în Transilvania, însemnează şi "sărbătoare pentru hramul bisericei". Vezi Slavici, *op. cit.*, p.130.

molitfă (*molitva* "oratio") fiind o rugăciune pentru anumite împrejurări religioase, pe când în dialectul istriano-român *molitva* e singura expresiune pentru rugăciunea religioasă. A face rugăciune se exprimă prin *a se ruga,* istriano-român *rugare*[1], dar mai cu seamă prin termenul special *a se închina*, care nu-i decât latinul *inclinari*[2], macedo-rom. *mĕ 'nclĭín* "oro" (comp. psl. *klanĭati seⁿ* "inclinare, adorare": psl. *pokloniti seⁿ* "inclinare, adorare" cu rom. *a se ploconi* "a se închina" ca semn exterior de politeţă).

Dintre *tainele*, psl. *taĭna* "sacramentum, μυστηριον", bisericei creştine pomenim:

Botezul şi *a boteza*, din latinul *baptizo* (*bautizo*), la rândul său din grecul βαπτιζειν, care, de la sensul general de "a cufunda în apă" sau de "a uda", ce cuvântul avea în grecitatea clasică, fu restrâns de creştinism la o anumită cufundare simbolico-religioasă. Macedo-românii au, din aceeaşi sorginte, forma *pătedzu*, iar românii din Istria, afară de puţin cunoscutul *batez* şi *botez*, întrebuinţează, în general, vorba *cărşti* din slavicul *krŭstiti* literal "a creştina", care, ca şi în româneşte, e identic cu *a boteza.*

În balada *[Român] Gruie Grozovanu* (Alexandri, p.81)

Creştinează
Şi botează
Dă de fin
Câte-un tretin
Şi de fină
O tretină...

Biserica dă copiilor, prin botez, un tată şi o mamă ca părinţi *spirituali*, meniţi a înlocui pe părinţii naturali, când

[1] Macedo-românii zic *pălăcrăsesc* "orare" (Daniil) din aoristul verbului παρακαλω.

[2] Vezi şi vorba *urare.*

mor. Românește, un asemenea tată spiritual se cheamă *cumătru* din latinitatea ecleziastică *compater*, de unde și albanezul *kumptăr*. Dreptul canonic interzice călugărilor privilegiul cumetriei (*Îndireptarea legiei*, p.107): "Nu se cuvine, nice e lucru cinstit, nice [e] priimit călugărul sau călugărița să priimească copii dă pre sfântul botez, adecă să se facă *cumetri*, sau să ție cununi la nunte, adecă să cunune".

Cumătrul se mai numește și *naș* sau *nănaș*, care stă în legătură cu vorbele *nană, nene* și pornește prin urmare de la o idee analoagă[1].

Fiul din botez poartă numele de *fin* sau *fiin*, ca și albanezul *fiĭan*, dintr-o formă latină ipotetică *filianus* din *filius*. De la români vorba a trecut la huțeani și la ruteni: *fiyin*[2].

Cuminecare, din latinul *communicare*, vulgar *communecare**, de unde și *cuminecătură* "communio, eucharistia"[3], e un cuvânt interesant din punctul de vedere semasiologic, deoarece creștinismul i-a specificat sensul în toate limbile romanice. Latinul *communicare*, care, la scriitorii clasici, are sensul general de "a împărtăși", dobândi, în latinitatea ecleziastică, înțelesul particular de "a lua parte sau a se împărtăși cu sfintele taine", de unde a trecut apoi în toate limbile romanice. Unele din acestea au conservat ambele sensuri - pe cel clasic și pe cel ecleziastic - diferențiând cuvântul în două forme colaterale: spaniolește *comunicar* și *comulgar*, portugezește *communicar* și *commungar*, provențalește *comunicar* și *comenegar*, franțuzește *communiquer* și

[1] Șăineanu, *Elemente turcești în limba română* [București, Tipografia Academiei Române], p.75 . Comp. mai la vale vorba *nun*.

[2] Miklosich, *[Über die] Wanderungen der Rumunen* [in den dalmatischen Alpen und den Karpaten, Wien, 1879], p.15.

[3] Albanește *kunguem* (= *communico*); pe când *kungă* însemnează "partea bisericei ortodoxe închisă mirenilor".

communier. Formele modificate după regulele fonetice ale limbilor romanice fac parte din fondul popular al acestor idiome, pe când formele rămase staționare au fost introduse și suprapuse mai târziu asupra celor dintâi. Tot așa și românește *cuminecare*, ca cuvânt popular, nu are decât sensul religios și formează un dublet cu neologismul *comunicare*, care n-a pătruns, încă, în popor.

În vechile tipărituri vorba figurează sub formele *cuminecare* și *cumenecare*.

Astfel, în *Cronica* călugărului Moxa, [în *CUV.D.BĂTR.* I], p.387: "Mihail [feciorul lui Teofil și al Teodorei] se îndeletn[i]ia cu jocurile, făcea vrătealniță și se făcea sechiraș[u] de înbla cu carul cu 4 cai, prindea cumătri, boteza finii, cununa, până svrăși și lăsă vistearul pustiu, bea de se înbăta. De-aciia să făcea patriarh, de băga muștariu într-un potir și *cumeneca* boïarii".

În *Pravila lui Matei Basarab*, p.65: "Așijderea și preoții cariĭ *cuminecă* pre creștini cu svânta *cuminecătură* să nu ia, nici să ceară plata nemic, nice multă, nice puțină, pentru că trupul și sângele Domnului nostru Iis. Hs. sfântul și presfântul și neprețuitul nu să vinde, ce numai după dumnezăescul dar se dă".

Pentru aceeași noțiune religioasă, limba românească mai posedă și alte expresiuni.

Împărtășire, care nu-i decât o traducere recentă a cuvântului *pricestuire* din paleo-slavicul *priče"štiti se"* "communicare" literal "participem reddere" (*če"štĭ* "pars"), întrebuințat de slavi, pe lângă *komŭkati* din latinul *communicare* pe care l-au adoptat slavonii din Panonia[1].

Un alt termen identic, de care se servește biserica, e *grijire*, al cărui sens material a fost idealizat.

[1] Miklosich, *Chr. Term.*, p.31.

În balada *[Român] Gruie Grozovanu* (Alexandri, p.78)

Las'să mă m ă r t u r i s e s c
Şi de suflet să-mi *g r i j e s c*
La un popă creştinesc
Care zice din psaltire
În cea sfântă monastire.

Comândare e un alt cuvânt foarte important, care dovedeşte latinitatea terminologiei bisericeşti române. El derivă din latinul *commendare*, care în evul mediu dobândise deja sensul de "pomană, prinos sau rugăciuni făcute în memoria răposaţilor"[1].

În vechile texturi biblice *comândare* înlocuieşte pe posteriorul cuvânt slavic *jertfă*[2], încă o dovadă că asupra fondului latin din nomenclatura religioasă română s-a suprapus o posterioară pătură slavonă. Iată câteva exemple:

În *Codicele Voroneţian,* Faptele Apostolilor XXI, 10: "Se ferească-şi se înre de *cumândari* şi de sânge".

Acelaşi pasaj e redat astfel în *Biblia* din 1688: "Fără numai să să ferească ei de *jârtva* idolilor şi de sânge".

În *Psaltirea* lui Coresi, Ps. XIX: "Pomeneaşte toată *comândarea* ta, şi toate arsele tale grase fie = Odoretur omnia *munera* et holocaustum tuum in cinerem redigat".

Ps. IL: "Nu de *cumândarile* tale oblici-voĭu tine, toate arsele tale între mine, sănt pururea = Non propter *sacrificia* tua arguam te, ut holocausta tua sint coram me jugiter".

[1] Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis,* s.v.: "*Commenda*, eleemosyna, munus sponte oblatum; certae preces pro defuncto faciendae; *commendationes,* officium vel orationes pro defunctis; *commendare*, απλως, vel *diis commendare* est ευχεσθαι υπερ τινος; *commendare,* nude: pro aliquo preces fundere".

[2] Macedo-românii zic *curbáne,* albanezii *kurban* "sacrificium". Vezi, *Elemente turceşti,* p.36.

Ps. LIII: "Şi cu voie *cumând* ţie" = "Îţi voi *sacrifica* cu spirit binevoitor" (trad. modernă).

În limba modernă, *comândul* sau *comândarea* însemnează "ospăţul de aducere aminte la un mort". Acest sens îl găsim deja în *Leatopiseţul* spătarului Ioan Canta (1741-1769). Cronicarul, descriind efectele dezastroase ale văcăritului, zice (*Cronice* III, 188): ["Constantin Racoviţă voievod] îndemnându-se din râvnă dumnezeiască şi prin duhovnicescul sfat al preasfinţitului Iacov, mitropolitul Moldovei şi socotind, cum că toată ticăloşia şi stricăciunea ţărei aceştia nu este dintr-altă, fără numai dintr-acea dajde stricătoare şi urâtă, că măcar că vaci nu rămăsese la lăcuitorii ţării, dară de vreme că văcăritului tot trebuia să deie sumă de bani, şi o babă săracă, ce torcea în furcă să-şi agonisească hrana şi *comândul* său, trebuia la acea vreme să deie şi ea bani la văcărit".

Alexandri, în poema *Dumbrava Roşie* (*Poezii* III, 12):

> Şi însă vântul nopţii prin lagăr vâjîieşte,
> Ş-un glas din umbra neagră la toţi strigă de-a rândul:
> «Orbi!; orbi! la masa morţii voi vă mâncaţi comândul!»

Proverbul moldovenesc (Negruzzi I, 249): "Vrabia mălai visează şi calicul *comândare*".

Comândul, în acest din urmă sens, mai poartă numele de *praznic* şi, mai cu seamă, de *pomană*.

Etimologiceşte, *pomană* e identică cu *pomenire* sau "amintire", sens exclusiv familiar vechilor texturi.

Astfel în *Psaltirea* lui Coresi, Ps. IX: "Peri *pomeana* lui cu sunet = Istorum *memoria* periit".

Ps. XXIX: "Cântaţi Domnului preapodobnicii lui şi ispovediţi *pomeana* sfinţiei lui = Psallite Jehovae, quos ipse benignitate prosequitur, et celebrate ad *memoriam* sanctitatis ejus".

Ps. XXXIII: "Faţa Domnului spre făcătorii rău, cumple-se de pământ *pomeana* lor = Irata facies Jehovae ad facientes malum, ut excindat e terra *memoriam* eorum".

În *Cărare pre scurt spre fapte bune* de popa Ioan din Vinţi, tipărită la Belgrad, în 1685 (Cipariu, p.128): "Dobândi-vei nume bun şi *pomeană* neuitată pre pământ, şi în ceriu odihnă de vecie şi fericăciune sufletului".

În *Letopiseţul* lui Miron Costin (*Cronice* I, 259): "Rămasu-i-au (lui Ieremia vodă) *pomană* în ţară, monastirea Suceviţa zidită de dânsul".

Uneori cuvântul are acest sens etimologic şi în limba modernă, dar foarte rar, bunăoară, în următoarele două pasaje din basme:

"Da nici nu putea să nu fie frumoasă cum era, după ce fiinţă de om ea încă nu zărise şi de împărăţii şi oraşe nici *pomană* pentru dânsa"[1].

"Apucând peste deşerturi năsipoase, pe unde nu era *pomană* de copac şi de iarbă verde"[2].

Precum bulgăreşte, paleo-slavicul *pomênŭ* "memoria" s-a diferenţiat în *pomană* "aumône" şi *pomên* "mémoire", tot aşa avem româneşte, alăturea de *pomână* "ospăţ întru amintirea mortului sau milostenii date cu acea ocaziune[3], şi forma colaterală *pòmină* "pomenire, aducere aminte" întrebuinţată în basmele muntene.

În basmul *Pasăre măiastră* (Ispirescu, p.79): "Pe lângă multe bunătăţi ce făcuse oamenilor din împărăţia lui, a ridicat şi o monastire, de care să se ducă *pomina*".

[1] *Codreana Sânzeana* de Pompiliu în *"Convorbiri literare"* IX, [1875, nr.5], p.189.

[2] *Ileana Cosinzeana*, de acelaşi în *Conv. liter.* VI, [1872, nr.1], p.20.

[3] De unde înţelesul figurat de "ocaziune rară sau noroc", bunăoară: "dară unde fu *pomana* aia, ca să stea la un loc", Ispirescu, *Basme*, p.237.

Într-un alt basm (Cal. 1883, p.12): "Şi făcu o petrecere, de se duse *pomina*".

Cu înţelesul de "aducere aminte ce se dobândeşte prin milostenii şi daruri", vorba românească *pomană* a trecut la huţeani şi la rutenii din Bucovina[1].

Preotul *binecuvântează*, din *bine* şi *cuvânt* (latineşte *conventum*), pe *soţi* "conjuges" (=lat. *socios*) şi săvârşeşte *căsătoria* "matrimonium", vorbă formată din adjectivul arhaic *căsătoriu*[2] "casnic, om cu casă sau familie" din latinul *casa*, ca şi italieneşte *casare*, spaniol., portug. provenţal *casar* "a căsători", propriu "a face casă", medio-german *heimen* "a căsători" din *Heim* "casă"[3].

Căsătoria e termenul general; *însurare*, dintr-o formă ipotetică latină *insorare* pentru *uxorare* din *uxor* ["soţie"] (comp provenţ. *molherar* din *mulier*), fiind rezervată anume pentru bărbaţi[4] ; iar *măritare*, din latinul *maritare*, pentru femei.

Cununia nu-i decât o *încununare* sau *încoronare* şi datoreşte semnificaţiunea sa ceremonialului, ce observă biserca ortodoxă la o atare ocaziune: naşii sau *nunii*[5] tinerei perechi ţin asupra capetelor celor logodiţi o *cunună* de flori în tot timpul binecuvântării nupţiali. Deja la evrei, *kallah* "mireasă" însemnează literal "încoronată", fiindcă purta o

[1] Miklosich, *Wanderungen*, p.18.

[2] Hasdeu, *Cuvente* II, 51: "Şi vai de [de] *căsătoriul* cela ce no-ş va deştepta fomeaia diin casă sfânta domerecă de noapte să miargă la besearecă".

[3] Diez, *Wörterbuch* I, 115.

[4] În expresiunea *a însura cizmele*, adică a le *căputa*, vorba are o altă origină: ea se trage dintr-o formă ipotetică *insolare* din latinul *sola* "talpă de cizmă".

[5] În privinţa acestui cuvânt de origină obscură, comp. Cihac II, 679

coroană pe cap. Tot aşa, la grecii moderni, στεφανωνω "a încorona" şi "a cununa", στεφανος "cunună şi cununie"; la albanezi, *koronă, kuronă, kunoră* "coroană şi cunună de mireasă", *kunoruem* "a încorona", dar *kunorzuem* "a cununa pe mirele cu mireasa"[1]. Aceeaşi analogie, în fine, o observăm la paleo-slavicul *vêničati na brakŭ* "a cununa", trecut la bulgari (*venčê*), la sârbi (*vĭenčati*), la ruteni (*vinčaty*), la ruşi (*vênčati*) şi la litfani (*venčavoti*)[2].

Nunta "nuptiae" vine de la latinul *nupta*, de unde şi macedo-rom. *numptă* pentru *nunptă* din *nuntă*.

G. Totalitatea cărţilor sfinte poată numele de *Sfânta Scriptură*, latineşte *Scriptura,* compusă din *Legea veche* "Testamentum vetus" şi *Legea nouă* "Testamentum novum"[3]. *Prorocii* "prophetae" vin din slavoneşte (*prorokŭ*), iar *Psaltirea* şi *Evanghelia*, popular *Vanghelia*, din greceşte (ψαλτηριον, ευαγγελιον).

Cuvântul "ο λογος" are şi semnificaţiunea teologică, pe care o exprimă celelalte limbi romanice prin latinul *verbum*, vorbă generalizată în limba românească.

B. ÎNVĂŢĂTURA CREŞTINĂ

A. Latinul *deus* a păstrat româneşte, sub forma *zeu*, numai accepţiunea specială de "zeitate păgână, idol"; ca formulă de jurământ, menită a da mai multă tărie cuvintelor noastre[4], *zău!* are totuşi semnificaţiunea creştină a cuvântului

[1] Miklosich, *Alban. Forschungen* II, 18.

[2] Miklosich, *Chr. Terminol.*, p.33.

[3] Asupra acestei nuanţe slavice a cuvântului latin vom reveni în capitolul următor.

[4] *Lexicon Budanum*, p.769: "Acest cuvânt (*zău*) se întrebuinţează în traiul de obşte drept o formă a întăririi, ba şi în chip de jurământ, cum ar fi "*edepol, me herele, ne, sane, profecto*".

latin[1]. În vechile tipărituri însă nu întâmpinăm această nuanță proprie limbei moderne. Coresi, bunăoară, întrebuințează indiferent *zeu* şi *dumnezeu*. Astfel, *Ps*. V: "Judecâ lor, *Zeul!*"; *Ps*. XVII: "Viu Domnul şi blagoslovit *zeul*, şi se rădică *Dumezeul* spăseniei meale"[2].

Pentru numele divinității creştine propriu-zise, pentru singurul *zeu* adevărat, limba românească a admis, ca şi celelalte limbi romanice, o compoziţiune a lui *deus* cu vocativul cristalizat *domine* şi astfel a rezultat: *Dumnezeu*, arhaic *Dumnezâu*; macedo-rom. *Dumnidzău* (Daniil), *Dumnedză* (Kavalliotis); italieneşte *Domene-ddio, Domine-ddio* scurtat în *Iddio*; provenţaleşte *Domini-Dieus*, vechi-francez *Dame-dieu*[3].

Această compoziţiune a lui *deus* cu vorba *domine* nu s-a făcut "după modelul lui Jupiter, Jous-pater, Dominus Deorum", cum ar crede domnul Chiţu[4], ci ea este o rezultantă a concepţiunii ebraico-creştine: după cum ebraicul *Adonai* "Dominus" se întrebuinţează exclusiv pentru *Iahve*, tot aşa

[1] Comp. greceşte modern μὰ τὸν θεὸν!; italieneşte *madio*, spanioleşte *madios*, franţuzeşte *maidieu* (= *m'aide Dieu* "deus me adjuvet"), Diez, *Wörterbuch* I, 154.

[2] Tot în vechile traduceri biblice, găsim pe *ze* în sens de "*judecător*", ceea ce este un curat idiotism ebraic, după analogia lui *Elohim*, întrebuinţat uneori (*Exod.* XXI, 6; XXII, 7-8) pentr. "preoţii - judecătorii", cari reprezentă Dumnezeirea. Astfel, în Coresi, *Ps.* LXXXI: "Dumnezeu stătu în zbor de *Zei*; pre mijloc de *Zei* judecâ = Deus adstat in coetu fortis (Dei), inter *magistratus* judicat".

[3] Tot aşa nemţeşte *Herrgott*. Pe lângă aceste forme compuse, popoarele romanice au păstrat şi forma simplă, de multe ori, nealterată din cauza caracterului sacru al cuvântului: it. *dio*, sp. *dios*, vechi-port. şi sard. *deus*, port. *deos*, prov. *deus, diéus*, fr. *dieu* - toate la latinul *deus*. Diez, *Wörterb.* I, p.153.

[4] *"Columna"* pe 1883, p.85. Neexactă este deci şi aserţiunea: "Romanii au dat lui Sabaoth, lui Iehova numele naţional roman de *Dominus Deus*", în *"Columna"* pe 1882, p.455.

Dumnezeu e *Domnul* "κύριος, Dominus" pentru traducătorii greco-latini ai Bibliei[1]. Asemenea paleo-slavicul *gospodĭ* "Dominus" s-aplică numai la Dumnezeu, iar *gospodinŭ* omului; pe când vocativul românesc *Doamne* se adresează, deopotrivă, divinității supreme și capului statului, forma colaterală *domnule* se întrebuințează pentru oameni în genere.

Românii din Istria nici că au forma compusă *Dumnezeu*, ci simplu *Domnu*. Astfel, începutul crezului sună la dânșii: "Io credu en *Domnu*" și proverbul "Carle crede en *Domnu, Domnu*-l juta" e redat italienește "Chi crede in *Dio, Iddio* l'ajuta"[2].

Tot așa și albanezii numesc cu același nume pe *Dumnezeu* și pe *împărat* (comp. românește: Împărate ceresc): *perăndí*, din latinul *imperans, -antem,* propriu "domn" ca și *zoti* "Dumnezeu" literal "dominus"[3].

În *Pentateucul* de Tordaș din 1581 (Cipariu, p.70):

"Să neștine pre altul va vădi pentru atare lucru strâmb, săva bou fie, săva asin, săva oae, săva veșmânt, săva ce aceaia ce-au perit, și aceasta va zice, cum la cutarele iaste, amânduror leagea înaintea *zeilor* să meargă; și carile *zei* vinovat vor lăsa, acesta de doao ori atâta să dea priiatnicului său. *Exod.* XXII, 29.

"În ver-ce cauză de nedreptate, fie bou sau asin sau oaie sau vestmânt sau alt lucru pierdut, de care va zice: acesta este al meu; cauza amândurora să vină înaintea *judecătorilor* și acela pre care *judecătorii* îl vor osândi să plătească aproapelui său îndoit". (*Traducerea modernă*).

[1] Du Cange, *Glossarium,* etc. s.v. *[dominus]* a exprimat deja o părere analoagă: "*Dominus* pro *Deus,* κύριος, occurrit passim in libris sacris, unde forte Itali *Domenedio,* Galli nostri *Damedieu* dixerunt, id est, *Dominus Deus*".

[2] Miklosich, *Rumunische Untersuchungen* I, 3; 9; 73.

[3] Albanezii mai au pentru *Dumnezeu* și alte expresiuni, în mare parte de origine obscură, pe cari vezi-le la Miklosich, *Alban. Forsch.* II, 32.

Şi mai la vale (Cipariu, p.71; *ibidem* XXII, 29):

"*Zeilor* rău să nu grăeşti şi domnilor dentre dihaniĭa ta să nu-i blastimi".	"Pre *judecători* să nu-i blastemi şi pre domnitorul poporului tău să nu-l defaimi".

În ambele aceste pasaje figurează, în textul original, vorba *Elohim*.

Vorba *Dumnezeu* pierde accepţiunea monoteistă la plural şi devine un nume general pentru zeii mitologici sau idoli.

Iată un frumos pasaj din *Cronica* lui Moxa, p.348: "Acest Seruh începu întâiu a face *dumnezei*; deci începură oamenii a se închina b o z i l o r şi uitară cu totul pre *Dumnezeu*".

În *Cartea pentru descălecatul Moldovei* de Nicolae Costin (*Cronice* I, 78): "*Dumnezeii* cei de pădure, cum îs f a u n i i şi s a t i r i i".

Aci e locul de a vorbi şi despre numirile date falşilor zei sau idoli.

Termenul cel mai general, în vechea limbă românească, este *boz* din polonul *bożek*, diminutiv din *bogŭ* "deus" (comp. nemţeşte *Goetze* din *Gott*).

În *Cronica* lui Miron Costin (*Cronice* I, 13): "Şi aşa s-au făcut troadenii moşteanii Italiei, aşezaţi şi legaţi întru sine cu italienii: să trăiască troadenii pre limba şi pre pravile de giudeţe a italienilor, şi italienii să primiască *bozii* şi rugile şi obiceiurile de biserică a troadenilor".

În aceea a lui Nicolae Costin (*Ibidem*, p.45): "Feciorul lui Aran au murit în vederea tătâne-sâu Thara pentru lauda idolească, carele însuşi cu mintea s-au aflat de au sleit *bozi*, c h i p u r i şi *bozoaie* sau d u m n e z e i ţ e de lut".

O altă numire arhaică, pentru divinităţile păgâne, e *strigoi*, ca în următoarele două pasaje din *Viaţa svinţilor* de Dosoftei, ghenarie 18ª, 61ª:

"Osândiră de frigări de a lui Dumnezâu şarbă, robii a *strigoilor* (notă marginală b o z â l o r) celor fără de treabă".

"Spusă c-au văzut capul *strigoaei* ceii mare, D u m n e z ă o a e i Artemidei, la un sărac purtându-l".

Această numire ciudată se explică prin aceea că, cu surparea păgânismului, vechile divinităţi deveniră nişte spirite necurate pentru adoratorii noii credinţe. Sfântul Augustin, în controversele sale contra păgânismului, vorbeşte de zeii păgâneşti ca de nişte demoni înzestraţi cu puterea de a face rău. Dar, deja, într-un pasaj din *Deutoronom zeii cei stăini* se numesc *demoni*[1] şi ebraicul *şed,* plural *şedim,* pentru "idol" propriu vorbind "daemonia", ne oferă deja o asemenea tranziţiune logică: numele pentru idoli însemna metaforiceşte şi *demoni*, fiindcă în idolatrie se recunoşteau influenţe demoniace[2]. Un fenomen analog se poate observa în privinţa grecului δαιμων, la început "divinitate" în genere bună sau rea, care dobândi sensul de "spirit rău, drac" cu triumful noii religiuni. Tot aşa, zendicul *daêva,* sanscritul *dêva* "deus" are deja în Zend-Avesta sensul peiorativ de "cacodaemon", religiunea lui Zoroastru anatematizând primitiva-i semnificaţiune[3].

[1] Iată acest pasaj (*Deutoron.*, XXXII, 17):

Ei sacrificară *demonilor* şi n e d u m n e z e i l o r,*
Zeilor, pe cari nu-i cunoscură,
Zeilor noi, de curând, veniţi,
De cari părinţii voştri nu s-au temut.

[2] Gesenius, *Hebräisches und chaldäisches Handwörterbuch*, p.829[a].

[3] Persianul *dic* "demon" a pătruns, prin intermediarea limbei turceşti, şi în unele limbi slavice, ca bulg. *divi* şi *samodiva*, despre care comp. studiul meu *Ielele,* p.41-42. Asupra lui *daemon = diabolus,* vezi Lecky, *Istoria originei şi influenţei spiritului de raţionalism în Europa,* trad. germ. de Jolowicz, vol.I, p.17.

* În textul original: "Yizbe'hu *laşedim* l o e l o h a"

Trecând peste arhaicul *bolovan*, întrebuințat uneori[1] în sens de "idol" (psl. *bolŭvanŭ* "stipes, statua, columna", rus. *bolŭvan* "idolum"), pomenim singurele două cuvinte, cu cari se servește limba modernă pentru a exprima aceeași noțiune: *idol*, din neo-grecul ειδολον, și *chip* sau *chip cioplit*, din ungur. *kép* literal "imago" (comp. psl. *kapĭ* "idolum"), care își găsește analogie în polonul *obrazŭ* "sculptile, simulacrum" și în paleo-slavicul *istukanŭ* "idolum" literal "cioplit"[2].

B. Sfânta *Troiță*, din paleo-slavicul *troița* "τριάς, trinitas", compusă din *Dumnezeu Tatăl*, din *Dumnezeu Fiul: Isus Hristos*, popular *Ristos* (dar *Antihrist*, popular *Antihârț*[3] din grecul Ιησους Χριστός, primul traducându-se grecește prin σωτηρ "Salvator", românește prin *Mântuitor*; și din *Sfântul Duh*, paleo-slavicul *duhŭ sve"tŭ* "spiritus sanctus", de unde românește și *duhovnic* "confessor" (psl. *duhovŭ ă nikŭ*), corespunzând grecului πνευματικος din πνευμα "spiritus" și germanului *Geistliche* din *Geist* "spirit".

C. *Crucea* din latinul *crux,-crucem*, macedo-rom. *cruțe*, dar istriano-rom. *criju* din paleo-slav. *križĭ* "crux", de unde românește *cârjă*, "toiagul pastoral în forma crucii".

În graiul popular din Transilvania, *crucea* are și sensul figurat de "ființă iubită"[4]. Astfel, într-o doină ardeleană (Jarnik-Bărseanu, p.40):

[1] Coresi, *Psaltirea*, Ps LXXVIII: "Și întru *bolovanii* săi întărâtară el".

[2] Miklosich, *Chr. Terminol.*, p.36.

[3] Alexandri, *Teatru*, p.846: "Bată-l crucea, *antihârț!*". *Ibidem* p.1118: "Se vede, c-am agiuns în vremea lui *Antihârț*".

[4] *Lexicon Budan*, p.149: "În chip de mădărire, sau pentru arătarea dragostei zic unii: *crucea mea!* "mi anime!, mea vita!".

Aiuiu, *crucea* mea, l e l e ,
Tu cu ochii faci belele!
Intri-n cas', se luminează;
Ieşi afar', se-nsenineză!

Sau într-o strigătură (*Ibidem,* p.342)

Cruce mîndră, *cruce* dulce,
Cruce-n pămînt mă duce;
Cruce mândră, *cruce* dragă,
Cruce-n pămînt mă bagă!

Într-o baladă din valea Crişului (Pompiliu, p.47):

Mîndra mea, *cruciţa* mea,
Poartă-mi-l (brâul) duminica
În ciudă la soro-mea.

Din bogata frazeologie a crucii vom cita numai locuţiunile cele mai obicinuite. *A se cruci* sau *a-şi face cruce*, de mirare ori de spaimă: "Nici pe dracu să-l vezi, dar nici *cruce să-ţi faci*" (proverb); *a pune cruce* la casă sau la altceva, în semn de vânzare: "Tot eram hotărât să vânz casa, acum negreşit am *să-i pui cruce*" (Ispirescu, *Snoave,* p.83); de aci însemnarea figurată: *a pune cruce cuiva,* a părăsi pe cineva, de pildă sluga la ieşire de la stăpân; *a pune cruce* mai înseamnează "a nota cu cruce într-un catastih spre a se găsi lesne cele însemnate"[1]. *A se face cruce*, despre drumul sau calea, ca în următoarea doină ardeleană (Jarnik-Bărseanu, p.210):

[1] *A pune cruce la cap,* după moarte, ca într-o doină ardeleană (Jarnik-Bărseanu, p.74):

Foaie verde trei pătace,
Zis-a maica, că mi-a face
Un pieptar ş-un buibărac
Şi m-a da după diac.
Dar eu zic, că nu m-oi duce,
Pân'*mi-or pune la cap cruce!*...

De urât m-aş duce, duce,
C a l e a mi *se face cruce*;
De urât aş mere, mere,
Calea mi s e f a c e s t e l e.

În basmul muntean *Greuceanu* (Ispirescu, *Basme*, p.220): "Iar Greuceanu şi frate-său merseră cale lungă şi mai lungă, până ce li *se făcu calea cruci*; se opriră". De aci, *răscruce,* drum încrucişat sau răspântie (comp. sârbeşte *raskrižie*; nemţeşte *Kreutzweg*). *A fi în cruci* sau *a sta în cruci*, despre soare fiind la amiazi. Ispirescu, *Basme,* p.127: "Îi zise că tocmai la amiazi, când va fi s o a r e l e *în cruci,* să înalţe o prăjină şi în vârful ei să puie o mahramă roşie". *Ibidem,* p.260: "Drăcoaica de mumă a zmeului dormea numai la nămiezi când s o a r e l e *stă în cruci*".

Ucigă-l-crucea, una dintre numeroasele numiri ale dracului; *cruce de aur în casă!* exclamaţiune prezervativă la pomenirea necuratului, cu care se poate compara expresiunea nemţească *Gottseibeiuns* (=Dumnezeu fie cu noi!) pentru "dracu". În povestirea *Stan Păţitul* de Creangă (*Convorbiri lit.* XI, 27): "Om bun, na-ţi bani în locul grâului ce mai ai a lua, şi lasă-mă în pace. N-am crezut că am a face cu dracul. - Ferească Dumnezeu, cucoane, *cruce de aur cu noi în casă!* Departe de pe locurile aceste".

Cruce-ajută! identic cu *Doamne-ajută!* ca semn de îmbărbătare. În balada *[Român] Gruie Grozovanu* (Alexandri, p.79):

Gruie vreme nu perdea,
Două c r u c i numai făcea,
Doamne-agiută! el zicea,
Barda-n mână apuca
Şi-n tătari se arunca
Ca un vânt înviforat
Într-un lan de grâu uscat.

În poema *Dumbrava Roşie,* de Alexandri:

Pe loc tot omul verde ce poartă capul sus
Şi-au sărutat odorii, şi-au ascuţit toporul,
Şi-au prins din câmp fugarul ce-i sprinten ca o ciută,
Apoi, făcându-şi c r u c e , zicând un: «*Doamne-ajută!*»
Ca şoimul de la cuibu-i voios şi-au luat zborul.

A umbla sau *a fi cu crucea în sân,* în stilul familiar, "a fi fățarnic, a năpăstui pe cineva, a lua mită". *Cruce de voinic,* bărbat integru, din punctul de vedere fizic şi moral. Jipescu, *Opincar,* p.79: "[Muierea] ĭe jumătate de cruce; rumânu ĭe c r u c e ' n t r e a g ă , *cruce de voinic*". Într-un basm de Ispirescu, p.388: "Văzând însă că cu boceala nu o scoate la [nici un] căpătâi, se ruşină singur de sine, cum de să se arate el, *cruce de voinic,* aşa puţin la inimă, când se întâmplă de caz în nevoie...". În basmul *Tăleruş* de acelaşi (II, 1. 113): "Mă duc, tată, unde mă va povăţui Dumnezeu, şi voi munci. Mi-oi scoate eu pâinea de toate zilele, că doar nu sunt *cruce de voinic* aşa de florile mărului".

În fine[1], *frate de cruce*, tovarăş pe viaţă şi pe moarte, unit prin amestecul simbolic al sângelui. "Când doi bărbaţi se decideau a se î n f r ă ţ i , trebuia să-şi facă ei pe braţul drept câte o tăietură în formă de c r u c e şi să unească sângele lor"[2].

În balada *Balaurul* (Alexandri, p.12):

Apoi, mări, cât trăia
Fraţi de cruce se prindea
Şi-mpreună voinicea
Pe balauri de stârpea!

[1] Asupra altor câtorva locuţiuni, cari intră în frazeologia crucii, vom reveni în capitolul asupra metaforei.

[2] Alexandri, *Poezii populare*, p.13

În basmul *Bogdan Viteazul* (Ispirescu I, 134): "Zmeul sări înapoi cu groază, apoi îi zise: -Nea Bogdane, aici e moşia noastră, şi daca te-a adus Dumnezeu la noi, apoi aide *să ne prindem fraţi până la moarte*; vino să trăieşti cu noi, şi ştiu bine că şi fraţilor mei a să le placă prietenia ce legăm".

Acest obicei străvechi al ţăranului român - *frăţia de cruce* sau mai bine zis *frăţia de sânge* - îl regăsim şi la alte popoare din Peninsula Balcanică. *Fratele de cruce* poartă la sârbi numele de *pobratim* "fărtat sau frate de suflet" (ba dânşii au încă şi o *posestrim* "surată sau soră de cruce"); la greci (mai rar) σταυράδελφος "frate-cruce" sau αδελφοποιτὸς "înfărtăţit"; la albanezi frăţia de cruce, numită *văliamări* din *văliam* "frate de cruce", se face în biserică cu binecuvântarea popii, după care "fraţii" îşi zgârie uneori pielea şi sorb sângele unul altuia[1].

După părerea d-lui Hasdeu[2], frăţia de cruce prin amestec de sânge, aşa cum o practică ţăranul român, o datină la început exclusiv păgână, derivă de la cumani, o părere cu atât mai probabilă, cu cât o instituţiune analoagă s-a perpetuat până astăzi la turci sub numele de *kan kardaş* sau "frate de sânge".

Frazeologia *crucii* nu e mai puţin bogată la spanioli. Iată câteva exemple: *cata la cruz* "cată la cruce", adică "bagă de seamă"; *adelante con la cruz!* "înainte cu crucea" corespunde românescului *"cruce-ajută!"; entre la cruz y la agua bendita* "între cruce şi aiasmă", adică "în mare pericol"; *desde la cruz*[3] *hasta la fecha* "de la crucea (iscălitura) până

[1] Hahn, *Alb[aneischen] Studien*, [Jena, 1854] p.145, 178.

[2] Hasdeu, *Originile Craiovei* în *Columna* pe 1878, p.5-11, unde se poate citi interesanta escursiune, ce d-sa consacră *frăţiei de cruce*.

[3] Tot aşa şi franţuzeşte: *faire une croix, faire sa croix* însemnează "a iscăli" pentru cei ce nu ştiu carte: iscălitura lor consistă dintr-o cruce făcută cu condeiul în josul actului.

la data", adică "de la început până la sfârşit"; *hacerle la cruz á alg.*, "a-şi face cruce înaintea cuiva", adică "a se teme, a se feri de cineva"; *por la cruz!* "pe cruce!" corespunde românescului *"crucea ta!"*...etc.[1].

Crucea e simbolul *credinţei*, vorbă formată din latinul *credere*, ca şi italianul *credenza*, şi pe dânsa creştinii jură sau fac *jurământ*, latineşte *juramentum*.

Răstignire "crucifigere, σταυρουν" e de origine slavică: bulgăreşte *rastegnŭ*.

D. Cele două spirite, cari, după credinţa populară, sunt motorul tuturor faptelor omeneşti - unul al faptelor bune, celalt al *păcatelor*[2], latineşte *peccatum* - *îngerul* şi *dracul* - sunt ambele de origine latină.

Înger, din latinul *angelus* (αγγελος), albaneşte *ăngĕăl*, al cărui sens general de "trimis" s-a restrâns, în latinitatea creştină, la ideea de "trimis ceresc"[3]. Istriano-românii zic *ándĭel*, probabil, din italieneşte; macedo-românii au *ánghelu* de-a dreptul din greceşte, de unde şi numele propriu dacoromân *Anghel*. Tot de acolo vine şi *arhánghel*, αρχαγγελος, rostit de popor *aránghel* (comp. *Ristos* pentru *Hristos*), pe când albanezul *arkanĕgel* se trage din latinul *archangelus*.

Principiul răului, *dracul*, macedo- şi istriano-român *dracu*, albaneşte *dreki*[4], a fost închipuit sub forma de ş a r p e sau b a l a u r, semnificaţiunea primitivă a latinului

[1] *Diccionario de la lengua castellana* compuesto por la real Academia Española s.v. *Cruz*.

[2] Macedo-românii zic *amărtíe* din grecul αμαρτία "peccatum".

[3] Tot aşa ebraicul *mala'h* "înger" însemnează încă în Iov (I, 14) "trimisul regelui".

[4] Pe lîngă care albanezii mai posed: *dĭemăn* lat. *daemon; dĭal* lat. *diabolus; pandhi* literal "nelegiuitul, răutăciosul" şi *papĭesă*, pentru *pabesă* (?), "necredinciosul".

draco[1]. Chipul *balaurului* de pe prapurele, ce se purta la alaiuri, înfăţişa, ne spune Du Cange[2], pe *dracul*, care, după spusa sfântului Augustin, se aseamănă şarpelui pentru cursele, ce întinde muritorilor[3]. Spiritul cel rău, ce a amăgit pe strămoaşa Eva, este asemenea înfăţişat, în primele capitole ale *Genezei* sau *Facerii*, sub forma de şarpe, speţa cea mai vicleană dintre animale[4]. La unii scriitori din latinitatea posterioară se găseşte, câteodată, şi *anguis* pentru *diabolus* (compară şi medio-germanul *Helletrache*). Toate acestea dau o explicaţiune suficientă elementului semasiologic al cuvântului românesc.

Domnul dr. Gaster atribuie cuvântului o origine bogomilică: "*Diavolul* sau *satana*, zice d-sa, se numeşte românește *drac*, care, în fond, nu însemnează altceva decât "şarpe uriaş". Puterea vrăjmaşă care a zidit lumea şi care e părintele răutăţii a fost deci, mai întâi, închipuită sub forma unui *şarpe*, care închipuire [apoi] s-a uitat şi a păstrat numai înţelesul de "diavol", ceea ce se şi spune de-a dreptul de bogomilii: *"dyabolus, qui vocatur draco* aut serpens: "diavolul, care se numeşte dracul sau şarpe"[5].

[1] Vorba însemnează literal "(animalul) cu vederea ageră". *Etymologicum Magnum*: δρακων παρα το δερκω, το βλεπω, οξυδρεκες γαρ το ζωον ap. Curtius, *Griechische Etymologie*, p.129.

[2] Du Cange, *Glossarium* s.v. *draco*: "Effigies *Draconis*, quae cum vexillis in Ecclesiasticis processionibus deferri solet, qua vel *Diabolus* ipse, vel haeresis designantur, de quibus triumphat Ecclesia. *Diabolus* enim, ut ait S. Augustinus, in Scripturis sanctis, *Leo et Draco est*: Leo propter impetum, Draco propter insidias".

[3] Pann, *Povestea vorbei*, p.23: "*Dracul* nu face punţi şi biserici, ci întinde curse şi piedici".

[4] Albanezii consideră, asemenea, ca spirit rău pe un şarpe mare şi pestriţ, numit de dânşii *eşterha* din pluralul persian *aždarha* din *ažder* "balaur", Miklosich [*Die*] *türkischen Elemente* [*der südost- und osteuropäischen Sprachen*, Wien, 1884] I, 16.

[5] Gaster, *Literatura populară română*, [1883], p.256-257.

Interesantă din punctul de vedere semasiologic e semnificaţiunea de *vrăjmaş*, ce vorba *drac* are în vechile tipărituri româneşti, o semnificaţiune care îşi găseşte analogii în diferite limbi. Deja ebraicul *satan*, prototipul lor, întruneşte sensul de "protivnic, duşman" cu acela de "demon care îndeamnă pe oameni a păcătui"[1]. Paleo-slavicul *nepriĭazni* "πονηρὸς, διάβολος" literal "neprietenul" corespunde vechi-germanului *unholda* "inmitis, inimicus, diabolus". Tot aşa, neo-sloveanul, bulgarul şi serbo-croatul *vrag*, polonește *vrog*, paleo-slavicul *vragŭ* literal "învrăjbitorul" însemnează "inimicus, hostis, diabolus"[2].

Izvorul acestei comparaţiuni metaforice trebuie căutat în parabola evangelică a semănătorului (Matei XIII, 37-39), pe care o reproducem după forma cea mai veche din Evangeliarul manuscript de la 1574, descoperit de domnul Hasdeu în British Museum[3], alăturând-o de cea coprinsă în traducerea *Bibliei* din 1688:

Cine seamănă cea sămânță bună iaste fiĭul omenesc; e agrul iaste lumea; e bună sămânță, aceştia sînt fiii împărăteşti; e pleavele sînt fiii nepriitoriului; e *vrăjmaşul* ce o seamănă *iaste dracul*; e secerăciunea, sfrăşitul veacului iaste; e secerătorii îngerii sînt. (1574).

Cela ce samănă sămânța bună, iaste fiiul omenesc; iară țarina iaste lumea; şi sămânța cea bună, aceştia sînt fiii împărăției; iară neghinele sînt fiii hicleanului: iar *vrăjmaşul* cela ce au semănat pre iale iaste *diavolul* (1688).

[1] Comp. *Îndireptarea legiei*, p.66: "Niciodată nu încetează *vrăjmaşul* şi luptătoriul nostru *satana* să spurce cu pără şi cu clevete traiurile oamenilor celor buni".

2 Miklosich, *Chr. Terminol.*, p.42.

[3] [*Manuscriptul românesc din 1574 aflător la London în British Museum. Descriere analitică.* II: *Extracte* în], *Columna* pe 1882, p.84.

Iată acum câteva exemple din *Psaltirea* diaconului Coresi, în care cuvântul ne întâmpină foarte des.

Ps. IX: "*Dracului* scăzură armele în cumplit, şi cetăţile spărseşi = O *inimici*, consumatae sunt vastitates in aeternum, et civitates extirpasti".

Ps IX: "Când toarnă-se *dracul* mieu înapoi, nu putu şi pier de faţa ta = Revertentes *inimicos* meos retrorsum corruere et perire a facie tua".

Ps XXIV: "Vezi *dracii* miei, că mulţirâ-se şi cu urâtul nederept urârâ-mă = Aspice *inimicos* meos, quia potentiores sunt, et odio violento oderunt me".

În *Cântecul lui Moisi* de acelaşi (p.10-11): "Dereapta ta mână, Doamne, frânse *dracii* şi cu multă slavă ta tărât-ai v r ă j m a ş i i".

În *Tetravanghelul* de acelaşi (Cipariu, p.12; Luca VI, 27): "Iubiţi *dracii* voştri, bine faceţi ceia ce au urât voi = Diligite *inimicos* vestros; benefacite iis qui vos oderunt".

Asupra diferitelor nume ale dracului e interesant a reproduce un fragment dintr-un manuscript de pe la finea secolului trecut întitulat *Întrebări şi răspunsuri* (cap IV. *Pentru draci*). E un dialog între dascălul şi ucenicul său[1]:

Dasc[*ălul*]: S a t a n a ce să înţelege?

Ucen[*icul*]: Şi lepădat şi p r o t i v n i c.

Dasc.: Dar Veelzavel?

Ucen.: Dumnezeul muştilor.

Dasc.: Numeşte-să dracul şi într-alt chip?

Ucen.: Să numeşte în multe feluri.

Dasc.: Zi, să auzim.

Ucen.: Să numeşte *bălaur, şarpe, otravă, leu viclean, pârâş, năpăstuitor, înşălător, ucigaş, începător răutăţilor, întunerec, duh*

[1] Gaster, *op. cit.*, p.264-265.

viclean, lup hrăpitor, boieru' lumii, vrăjmaş adevărului, tatăl minciunii, că el au născut minciuni, şi cine spune minciuna este fiul dracului.

Domnul Jipescu a consacrat aceluiaşi subiect o pagină foarte importantă, din care extragem următoarele:

"Necuratului (î)i mai zic rumâni[i], îl policresc: *naiba, aghiuţă, dracu, ucigă-l-viderea, cornea, ucigă-l-toaca, diavolu, idolu, ucigă-l-tămâia, satana, spurcatu, ucigă-l-crucea, întunicatu, nodea şi codea*"[1] ... Rumânu-şi 'nchipuie, că hiïecare om poartă pă umere un înger ş-un drac. Dracu - hiïe dăparte d-ăst loc - dă pă umăru stâng învaţă pă om dă rău, ca să intre în ïad pă lume' ailantă; îngeru dă pă umăru drept sfătuie pă rumân dă bine să intre la rai cu mâïnili'n şolduri. Că dracu crapă, când faci bine. Că un rumân e slab de înger. Că e dă bine să hiï stângaci, ca să'mpuşti pă dracu; că necuratu umblă cu tichiïe şi că să te păzeşti d'a te juca cu tichia dracului. Că dracu nu face nici pomeni, nici punţi, nici uşi dă biserică...; Că d'o va Domnu cu omu, dracu îi iese'nainte cu colaci. Că dracu ïe spărgător dă case; că un rumân are pă dracu. Altu dă dracilor pă om. Că cine ïe spân a mâncat din pomana dracului. Că l-a dus unde a înţărcat dracu copii. Dracu ştie, da el nu. Că muierea a'mbătrânit pă dracu cu dăscreţirea unui hir dă păr. Că dracu să dă'n lături din calea fărmecătoari[i]. Că pă dracu l-au zărit oamini ca o nălucă, ba ca o mogândeaţă, ba că ïera cu coarne, ba că şedea

[1] Laurian şi Maxim, *Dicţionariul* I, 1128: "Femeile nu cutează a numi numele dracului. Ele îi zic *spurcatul* sau *ducă-se în pietre*". Această din urmă numire s-aude mai des sub forma *ducă-se-pe-pustii.*

în casă pustiie cu spahiili, cu muma păduri[i], cu joĭmăriţa: toate baţagoniili astea sînt scoase dă-l dă n-are dă lucru!..."[1].

Clasificând toate aceste numiri ale dracului după elementele lor linguistice, avem:

a) din greceşte: *diavol* (διαβολος), popular *ghĭavol; dimon* (δαίμων); şi *satana (*σατανας);

b) din ruseşte: *scaraoţchi* (= *iscariotski*), literal *iscarioteanul*, porecla lui Iuda vânzătorul[2], cuvânt întrebuinţat mai cu seamă, în Moldova. Stamati, *Muza românească*, p.136: "Pe *scaraoschi* chemând şi vorbe d i a v o l e ş t i bâiguind". Alexandri, *Teatru*, p.242: "Adică mare hâtru mai eşti!... să juri, că te-o înţărcat *scaraoţchi*". Acelaşi, *Despot-vodă*, p.71: "*Scaraoţchi* îi este lui nănaş";

c) din turceşte: *naĭbă* de la turco-arabul *nâĭbe* "nenorocire"; şi *han-tătar* sau numai *tătar*[3], amintindu-ne de un popor, care, prin înfricoşatele sale pustiiri, umpluse ţara de groaza numelui său;

d) din ţigăneşte: *benga*, care s-aude în Moldova, de la *benga* "drac" (comp. ţig. *bango* "olog")[4]. "Lăieşii - zice Stamati (*Muza*, p.144) - ţiganii făcând pe români a crede mai mult în *Benga*, z e u l ţ i g ă n e s c, decât în Dumnezeul creştinesc";

[1] Jipescu, *Opincaru*, p.114-115. Dacă mai adăogăm la acestea: că sfântu Ilie are necaz pe draci, că el umblă cu car şi cu cai de foc prin nori şi dă cu biciu într-înşii, lovindu-i adeseori; că el, când tună şi fulgeră, face aceasta spre a lovi pe draci, cari fug ascunzându-se sub pisici şi alte animale; că el nu-şi cunoaşte ziua numelui, alminteri ar omorî pe toţi dracii şi ar prăpădi lumea în acea zi - avem un tablou aproape complet despre credinţele populare privitoare la duhul răului.

[2] Hasdeu, *Cuvente*, vol.II, XVII.

[3] Asupra acestor două cuvinte, vezi *Lex. bud.*, p. 254, 412 şi ale mele *Elemente turceşti*, p. 15; 103.

[4] Miklosich, *Ueber die Mundarten [und Wanderungen der Zigeuner Europas]* VI; Pott, *Zigeuner* II, 407.

e) de origine necunoscută: *aghiuță*, nume comic dat dracului[1]; *luceflender*, probabil din *Lucifer* sau *Luceafăr*[2] și *fleandură*, care se anină la cuvinte spre a le da un sens peiorativ (comp. *lipcioflendură* sau *liopciofleandură*; *ciocoflendură* sau *ciocorofleandură*)[3], bunăoară, în următorul pasaj din basmele lui Ispirescu, p.293: "Fugiți, zmeilor, și vă ascundeți, căci iată că vine Ilie Pălie, să vă potopească, să vă pârjolească, și după el *Luceflenderu*, să vă ia s u f l e n - g h e r u "[4]; *pîrdalnicu* și *sarsailă*[5].

În fine, numirile de *michiduță* sau *mititel*[6], epitetele de *spurcat* și *necurat* ce se dau dracului, își găsesc analogii în

[1] După domnul Hasdeu (*Etym. Magnum Rom.*, p.510), *aghiuță* ar fi de origină dacică, înrudindu-se cu albanezul gheghic *Ago* "Dumnezeu", suferind o tranzițiune de sens analoagă cu a grecului δαίμων, în privința căruia am adus mai sus un paralel românesc.

[2] În *Divanul* lui Cantemir: "...În acele de trup și de suflet ucigătoare și omorâtoare a oceaniei să te lege legături, din cari a te dezlega în veci să nu mai poți, în care legături *Luceafărul* și I u d a au căzut..." Hasdeu "Arhiva" II, 128.

[3] Xenopol, *Brazi și putrigai* [în "Timpul", 1880], p.159: "*Lipcioflendura* cea de advocat"; Alexandri, *Teatru*, 1328, 1330: "Din *liopciofleandură*, ciocoi de coada trăsurei, am agiuns hop-ciocoi...și din hop-ciocoi para-ciocoi..."; - "Cred și eu, *ciocorofleandură*"; Millo, *Chiriția*, p.4: "Pentru că se ducea mai toți de la noi, și boieri mari și boieri mici și ciocoi și *ciocoflenduri* și numai eu să nu mă duc?"

[4] *ghero*, din *suflengheru*, e desinența cazală a pluralului țigănesc, care corespunde sufixului sanscrit *kara* "făcând". Țăranii numesc luceafărul dimineții *foi-engher*, apud Odobescu, *Pseudokynegeticos*, București, 1874] 51.

[5] Asupra acestor două vorbe, vezi Costinescu, *Dicționar româno-frances*, vol.II, [București, 1870], p.247; 287.

[6] În povestea *Dănilă Prepeleac* de Creangă (*Conv. lit.* IX, 457): "Măi *michiduță!* doar eu te credeam mai tare decât ești!...". În povestea *Harap alb* de același (*Ibidem* XI, 189): "Măi, nu cumva să vă împingă *mititelul* să intrați înaintea mea, că nu mai ajungeți să vedeți ziua de mâne".

Hasdeu, *Etymol. Magnum Rom.*, p.508: *micuțul*, *tichiuță*, *ghighiuță*. - Polizu, *Dict[ionar] rom[âno]-germ[an*, Brașov, 1857], p.273: *neguiță* "Teufel".

ruteanul *nečystyĭ*, neo-sloveanul *pogan* "diabolus" proprie "immundus"; iar acela de *întunecat* în polonul *czarny* din *črŭnŭ* "negru" (comp. pol. *czart*, rus. *čort*, ceh. *čert* "dracu")[1].

Blăstămare, muntenește *blestemare*, din latinul *blasphemare* (βλασφημειν), medio-grecul βλαστημειν, cu schimbarea anorganică a lui *f* în *t* ca și în celelalte limbi romanice: ital. *biastemmare, bestemmiare*; rumonș *blastemmar*, prov. *blastemar*, fr. *blasphémer*. Sensul cuvântului în latinitatea ecleziastică de "a huli sau a-și bate joc de cele sfinte", conservat în formele romanice de mai sus, s-a generalizat românește la contrarul lui *binecuvântare*, la "male dicere" și la "înjurare". O diferențiare logică a latinului *blasphemare*, care figurează în glosarele medievale cu sensul de "vituperare, reprehendere", a produs următoarele forme romanice colaterale celor citate: it. *biasimare*, prov. *blasmar*, fr. *blâmer* (*blasmer*)[2].

Blestemare mai are, în limba bisericească, și sensul special de "excomunicare", o noțiune exprimată și prin verbul *afurisesc*, format din aoristul grecului αφοριζω, al cărui sens general de "despărțire sau mărginire" a fost restrâns de biserică la o anumită separare religioasă, la depărtarea din comunitatea credincioșilor: "*Afurisania*, zice vechiul drept canonic, *iaste despărțire de Dumnezeu*"[3]. Pe de altă parte, semnificațiunea special bisericească a lui *afurisire* a suferit, în graiul comun, o generalizare identică cu a cuvântului *blestemare*.

[1] Miklosich, *Chr. Term.*, p.45.
[2] Diez, *Wörterbuch* I, 65.
[3] *Îndireptarea legiei*; p.72.

Aceeaşi noţiune se mai redă româneşte şi cu *anatemă*, popular *anáftimă*[1], din grecul αναθεμα, αναθημα, al cărui sens primitiv fu asemenea modificat de biserica creştină. Cuvântul, în clasicitatea greacă, însemna "expunere, obiect expus în templu ca prinos zeilor", adică orice ofrandă consfinţită zeităţilor păgâneşti, pe cari noua religiune, identificându-le cu demoni, a dat, în acelaşi timp, vorbei însemnarea de "ceva închinat diavolului" şi deci care trebuie despărţit de Dumnezeu şi de adunarea credincioşilor: " *A n a - t e m a ce se zice lepădat de creştenătate*"[2] sau " *A n a - t e m a iaste despărţire de Dumnezeu şi împreunare şi moştenire satanei*"[3]. De aci, *a da anatemei* deveni o expresiune sinonimă cu *afurisesc*, deşi ambele pornesc din puncte de vedere fundamental diferite.

E. Ziua *giudeţului,* latineşte *judicium,* sau *judecata,* lat. *judĭcatum, d e a p o i* , când cei drepţi vor intra în *Împărăţia ceriurilor*, lat. *imperium coelorum,* sau în lăcaşul fericiţilor, în *rai,* paleo-slavic *raĭ* "paradisus"; iar cei răi în lăcaşul întunecat sau i n v i z i b i l , în *iad,* arhaic *ad,* paleo-slavic *ĭadŭ* "orcus" din grecul αδης[4], numit în sfânta Scriptură şi *gheèna* din ebraico-grecul γεεννα (*ghê hinnôm*), lat. *gehenna*, care însemna primitiv "valea lui Hinnom" lângă

[1] Alexandri, în piesa *Iaşii în carnaval* (*Teatru,* p.1140):

Săbiuţă: Ia, nebunii de-a lui coconu Tachi ... Viseză un complot.
Vadră: Iar compot!... De vă-nţăleg, să fiu *anaftima* ... .

[2] *Pravila de la Govora,* ed. Bujoreanu, p.19.

[3] *Îndireptarea legiei,* p.71.

[4] Interesant este că, la grecii moderni, "Αιδης conservă încă semnificaţiunea sa antică (pentru iadul creştin ei au χολασις "chin, pedeapsă", alb. *kolias* "iad"), pe când vorba a primit sensul de "orcus" la popoarele slavice ortodoxe.

Ierusalim, unde se jertfea copii lui Moloh, de unde, apoi, în graiul bisericesc, lăcaş de groază şi de chinuri, adică "iad".

Interesantă este tranziţiunea semasiologică, ce o întâlnim în mai multe limbi între *păcură* şi *iad,* după închipuirea făcută despre acest lăcaş. Româneşte, am întâmpinat-o, o singură dată, într-un text arhaic şi anume în *Catehismul românesc,* tipărit la Alba Iulia în 1648 şi scris după ortografia ungurească (Hasdeu, *Cuvente* II, 726): "Resztignisze si mori engrupesze, pogori proe pekuroe (cit. păcură), a treja dzi de la morcz esze szkuloe".

La istriano-români *peke* însemnează, asemenea, "iad"[1]

Păcură şi *peche* se trag ambele din paleo-slavicul *pĭklŭ* "pix, ardens sulphur; infernus" (comp. *mătură* cu psl. *metla*).

Iată, acum, câteva exemple linguistice de analogia mai sus relevată: neogrecul πίσσα, de unde şi macedo-românul *pisă, chisă* "pix, infernus" (*tru chisă ică in intunerecu* "in inferno aut in tenebris"); alb. *pisă* "păcură; iad" pe lîngă *seră* "catran; iad" din psl. *sêra* "sulphur, bitumen"; polabic *smüla* "răşină; iad" din psl. *smola* "bitumen"[2].

Tot de la paleo-slavicul *pĭklŭ* se trage şi *pâclă,* formă colaterală cu *păcură,* care a încercat o importantă scădere logică, redus fiind la însemnarea figurată de "negură, mare întuneric".

Stamati, în balada-i *Dragoş* (*Muza rom.,* p.25):

> Ochii minţii mele îndărăpt se uită
> Răzbătând prin *pâcla* trecutelor seculi...

[1] Miklosich, *Rum. Unters.* I, p.39.

[2] Miklosich, *Chr. Termin.,* 49. - *Alb. Forsch.* I, 32. - Cihac, *Dictionnaire* II, 236.

În *Legenda de la Dorna* de Alexandri (*Poezii* III, 63):

Ca fiinţele din basme
Pe sub *pâclă* se arată
Munţi, gigantice fantasme,
Stânci cu fruntea fulgerată.

Dar sensul primitiv de "infern" al vorbei *pâclă* reiese la adjectivul *pâclisit* "infernal, îndrăcit", care s-aplică deopotrivă fiinţelor sau lucrurilor.

În povestea *Harap Alb* de Creangă (*Conv.* XI, 185): "Călătoria sa la împăratul Roş, care zice cică era un om *pâclişit* şi r ă u t ă c i o s la culme; nu avea milă de om nici cât de un câne".

Într-o povestire moldovenească ("Contemporanul" II, 882): "Nişte locuri p o n o r o a s e şi *pâclişite*, de-ţi stupeai sufletul".

Iadul se mai numeşte româneşte şi *tártar*, latineşte *tartarus*, o interesantă rămăşiţă încă din epoca păgână.

În *Cugetări în oara morţii* c. 1550 (Hasdeu, *Cuv.* II, 465): "O, amar ceĭa ce nu se pocâescu de păcatele sale, că aceĭa toţi se ducu în focul[ŭ] nestinsu şi în vermii neadurmiţi şi în *tartaru*"!

În *Alexandria,* p.22: "Fost-au toţi oamenii ca şi tine şi pentru trufia şi mărirea lor ei se muncesc aici până la al şaptelea veac, apoi vor merge la *tartar* în veci petrecuţi".

Acelaşi cuvânt poporul l-a diferenţiat în *tártor* cu sensul de "diavol, căpetenia dracilor; căpetenie de oameni răi, om rău în genere".

Ispirescu, *Basme*, p.221: "Ştia acum că zmeii se duseseră la vânat în Codru Verde şi aveau să se întoarcă unul de cu seară, altul la miezul nopţii şi *tartorul* c e l m a r e despre ziuă".

Poveştile unchiaşului, p.6: "Vezi că era p-acolo şi *tartorul* z e i l o r , pre nume Joe".

Pilde şi ghicitori, p.4: "Dihorul ca un *tartor* te muşcă înveninat".

Femininul *tartoriţă* posedă, pe lângă sensurile masculinului, şi semnificaţiunea specială de "femeie îndrăcită".

Ispirescu, *Poveştile unchiaşului*, p.6: "Cum văzură mărul, câtetrele *tartoriţele* d e z e i ţ e (Junona, Minerva şi Vinerea) se repeziră la el, care de care să-l apuce mai curând".

Jipescu, *Opincaru*, p.56: "Când e'ndârjit rumânu pă fămeĭa lui îi zice ce-i ghine'n gură, adică: muiere, muieruşcă, calu dracului, dracu'mpeliţat, vulpe'n patru labe, scorpiĭe, iazmă, pui de lele, teleleĭcă, talpa iadului, petrecută, hăcuită, târâtură, papină, paţachină, fleoarţă, târfă, beşoandră, başoldină, bahorniţă, magmuză, ploscaşă, verigaşă, hârlavă, tigoare, 'ngălată, trântoriţă, *tartoriţă*, hoancă, toantă, mototoală, hoaşcă, ciumă".

Tartor, în înţeles de "îndrăcit, rău", îşi află o analogie în adjectivul *pâclisit*, citat mai sus.

BCUIASI CENTRAL LIBRARY

III. ANALOGIA

§ 1

Analogia ca factor semasiologic

Un rol cu totul preponderant joacă analogia în linguistică, în care, după Curtius, domină două principii fundamentale de cea mai înaltă importanță, adică analogia și legea fonetică[1]. Nu mai puțin mare este însemnătatea analogiei pe terenul semasiologiei, în care unele dintre cele mai interesante ale ei fenomene își găsesc printr-însa o deplină și sigură explicațiune. Ea ar putea da o nouă confirmare tezei, pretutindenea recunoscută în domeniul etnopsihologic, despre o transmisiune intelectuală de la un popor la altul, o transmisiune, adesea, pur ideală, mărginindu-se uneori în sfera ideilor, fără a se atinge, câtuși de puțin, de formele ce le încorporează. Analogia, în acest caz, nu contribuie decât a nuanța unele idei reprezentate prin niște tipare turnate dinainte. Aceasta este, ce-i drept, un caz mai rar, dar cu atât mai interesant pentru evoluțiunea istorică a unei limbi. De cele mai multe ori acțiunea analogiei este mai puternică, exercitându-se deopotrivă asupra elementului ideal și material al cuvintelor.

Analogia produce o convingere cu atât mai întemeiată, cu cât se bazează pe un șir de cazuri evidente[2], dar adeseori "un singur exemplu sigur poate arunca o lumină surprinzătoare asupra unui caz analog"[3].

[1] Delbrück, *Einleitung in das Sprachstudium,* Leipzig, 1878, p.104.

[2] Welcker, *Griechische Götterlehre,* p.116: "Seria analogiilor întărește convingerea ca lungimea pârghiei forța efectului".

[3] Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie,* ed.3, [Leipzig, 1869], cap.XV.

Orice limbă, care abia aspiră a deveni literară şi care ia drept model o alta mai cultă, nu se poate desvolta cu totul liber de sineşi, ci, influenţată de modelul ei, ea-şi îmbogăţeşte necontenit capitalul intelectual prin imitaţiuni analogice.

Când limba latină începu a se bucura de o cultură literară, ea căută să-şi sporească materialul lexical prin traducerea şi imitarea cuvintelor greceşti. Iată câteva din aceste derivate analogice, cari, nereducându-se la prototipurile lor, ar rămânea neexplicabile prin limba latină: *accentus* - προσωδια; *dispositio* - διαθεσις; *suscipio* - υποδεχομαι; *disputo* - διαλεγομαι; *dissolvo* - διαλυω; *contendo* - συντεινω; *suffero* - υποφερω; *subjicio* - υποβαλλω, etc. Unele dintr-aceste analogii sunt greşite, neînţelegându-se bine originalul. Astfel, termenul gramatical *accusativus* e o traducere neexactă după grecul αιτιατικη sc. πτωσις (*casus*) "cazul pricinuitului sau săvârşitului"; tot aşa *genitivus* (= *casus gignendi*), în loc de "casus *generalis*", după gr. γενικη "privitor la g e n (γενος)".

Limba germană poate oferi, asemenea, un exemplu istoric despre influenţa analogiei. Pe când gotica se modela după greceşte, vechea germană căuta să imiteze limba latină şi o mulţime de cuvinte, azi de o întrebuinţare zilnică şi cu o înfăţişare neaoş germană, datează din acea epocă de formaţiuni analogice. Cităm câteva dintr-însele: *Genugthuung - satisfactio; Schiffbruch - naufragium; Anblick - aspectus; Gewissen - conscientia; angenehm - acceptus; Zufall - accidens; einmüthig - unanimus; Ausnahme - exceptio; Theilnehmer - particeps,* etc.

Toate aceste formaţiuni datoresc culturei existenţa lor: ele au fost introduse pe cale literară, prin traduceri, de cărturari şi dobândiră treptat un drept de cetate în limbă.

Cauza analogiilor semasiologice trebuie deci căutată în influența culturală, ce popoarele exercită unele asupra altora. Contactul unui popor cu națiunile învecinate, şi mai cu seamă un atare contact îndelungat, produce, adeseori, în limba națională nişte tranziții logice, a căror lămurire am căutat-o zadarnic în fondul propriu al acelei limbi sau în considerațiunea unor procederi identice ale spiritului omenesc.

Particularitatea fenomenului iese la iveală de îndată ce ținem seamă de înrâurirea graiului noilor vecini. Peste forma şi sensul unor cuvinte deja existente în limbă vine, mulțămită unor puternice influențe culturali, de se suprapune o nouă pătură intelectuală, care lărgeşte sfera accepțiunilor unui cuvânt cu noțiuni nouă şi străine idiomei originali. Un asemenea fenomen s-ar putea numi *stratificarea semasiologică a limbei,* una din cele mai interesante şi mai grele părți ale semasiologiei, în acelaşi timp, un tărâm şubred, pe care nu se poate păşi decât cu cea mai mare prevedere. Ne vom încerca a-l aborda în paragraful următor.

§ 2

Nuanțe slavice

Max Müller, într-un articol de câteva pagini, care a făcut mult zgomot şi care conține, ce-i drept, orecari exagerațiuni - cum, altminterea, o recunoaşte el însuşi - s-a încercat să explice un fenomen curios, care surprinde pe cunoscătorul limbilor romanice, anume nuanțarea nelatină a unor cuvinte romanice de origine latină[1].

[1] *Ueber deutsche Schattierung romanischer Worte* în Kuhn, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung [auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen und Lateinischen, Berlin],* vol.V, p.11-24.

În franţuzeşte, bunăoară, e o clasă puţin numeroasă de cuvinte, cari nu sunt nici germane, nici romanice, şi formează ca o trăsătură de unire şi reprezentă un compromis într-aceste două familii. Ele au o aparenţă latină, dar nu s-ar putea raporta la limba Romei, ştiind că oamenii, cari vorbeau acea latină, erau germani şi gândeau încă nemţeşte. Germanii, cari se fixară în Italia şi în Galia, învăţând a se exprima bine-rău latineşte, îmbrăcau adesea germanisme c-un vestmânt latin. Supuşii lor romani repetau, probabil, de politeţă, acest jargon al stăpânilor lor şi astfel se introduse în limba vulgară.

Aceasta este, pe scurt, teoria lui Max Müller[1].

Iată acum şi două-trei exemple. Francezul *entretenir* corespunde formei latine *intertenere*, care însă n-are nici un sens pe latineşte. Germanii, obicinuiţi cu vorba lor *unterhalten*, traduseră, în jargonul lor latin, pe *unter* cu *inter* şi pe *halten* cu *tenere* şi formară astfel o compoziţiune, care nu aparţine nici latinei, nici germanei.

Tot aşa, francezul *avenir* corespunde germanului *Zukunft*, literal "ce are să vie". Germanul *Gegend* "regiune, ţară", literal "ceea ce-i în faţă sau contra", se traduse pe latineşte: *gegen* cu *contra*, *Gegend* cu *contrata* sc. *terra*, de unde italieneşte *contrada*, franţuzeşte *contrée*, englezeşte *country*.

Littré a combătut această teorie, pe care o rezumă "que les langues romanes sont du latin parlé par des germains" - exagerând astfel, la rândul său, părerea ilustrului linguist - şi a redus-o la aceea "qu'une influence germanique s'est fait sentir, non seulement dans l'introduction d'un certain nombre de mots, mais aussi d'un certain nombre de tournures et de locutions"[2].

[1] Max Müller, *Nouvelles leçons sur la science du langage*, vol.II, p.342 urm.

[2] Littré, *Histoire de la langue française*, Paris, 1863, p.96-104.

Nu un asemenea fenomen voim noi a constata pe terenul limbei române. El presupune un "amestec primar", căci "niciodată prin cel secundar, o semnificaţiune, o simplă idee sau asociaţiune de idei, dezbrăcată de cuvântul în care fusese întrupată, poate să treacă dintr-o limbă într-o altă limbă"[1]

Influenţa slavică asupra limbei române a fost îndestul de puternică; dar, provenind dintr-un contact de vecinătate, iar nu printr-un amestec etnografic, ea n-a putut modifica constituţiunea internă şi primitivă a limbei. "Acţiunea slavilor asupra limbei române a fost eminamente culturală, introducându-se prin cirilism după secolul IX, apoi răspândindu-se şi întărindu-se în graiul poporan şi-n terminologia topografică mulţumită uzului oficial, mulţumită liturgiei şi mulţumită modei, o triplă presiune exercitată fără întrerupere în curs de opt veacuri până la 1700"[2].

Cu mai mult drept cuvânt s-ar putea aplica limbei române, în ceea ce priveşte elementul ei slavic, cele zise de

[1] Hasdeu, *Principii de linguistică*, cap.: *Cum se amestecă limbile?*

[2] Hasdeu, *Istoria critică*, p.306. Vezi şi monografia *Baudouin de Courtenay şi dialectul slavo-turanic din Italia. Cum s-au introdus slavismele în limba română?* în "Columna" pe 1876, p.448-463. Răposatul Lambrior era de părere că toate cuvintele slavice au intrat în româneşte pe cale literară, adică prin slavona bisericei şi a documentelor oficiale (*"Romania"* X, 363). - La aserţiunea curat ipotetică a d-lui Cihac, cum că elementul slav în limba română "entre pour le double ou pour $^2/_5$ à peu près", pe când cel latin "ne représente guère aujourd'hui qu'un cinquième de son vocabulaire" (*Dictionnaire* II, p.VIII), d. Hasdeu *opuse originala şi ingenioasa sa teorie a circulaţiunii în linguistică şi a mişcării productive a valorilor*, prin care conchide că "un calcul serios în linguistică, ca şi-n economia politică, are în vedere nu u n i t a t e a b r u t ă, ci *valoarea de circulaţiune*". Vezi *Principii de linguistică*, cap.: *În ce consistă fizionomia unei limbi?*

Littré cu privire la elementul germanic al limbei franceze: "En fait de langue l'élément germanique est purement néologique; et si je puis ici transporter les termes de la physiologie, il est de juxtaposition, non d'intussusception; il apporte un certain nombre de mots, il n'apporte pas des actions organiques qui dérangent la majestueuse régularité de la formation romane"[1].

Românii, primind în evul-mediu o nouă altoire slavică peste fondul latin al creştinismului lor, adoptară în acelaşi timp, pentru liturghia lor, limba sacră a slavonismului, care rămase nu numai pentru popor - ceea ce uşor se înţelege - dar şi pentru majoritatea preoţilor români o *terra incognita*[2].

În secolul al XV-lea, pre cât se cunoaşte, se începu traducerea cărţilor sfinte din slavoneşte în româneşte. Aceste traduceri fură de o însemnătate nespus de mare pentru desvoltarea intelectuală a poporului român. Ele numai au păstrat şi au făcut posibilă crearea unei limbi literare, comună întregei românimi[3]. Într-însele poporul găsea, pe lângă un izvor de întărire morală, şi o mină nesecată pentru expresiunea plastică a gândirii. Nu degeaba numeau bătrânii

[1] Littré, *op.cit.*, p.XXVI.

[2] Asupra acestui punct vom reveni în capitolul asupra metaforei.

[3] Admirabil exprimă aceasta ieromonahul Silvestru, traducătorul Noului Testament, tipărit la Bălgrad la 1648, în *Predoslovie către cetitori* (Cipariu, p.83): "Aciasta încă vă rugăm să luaţi aminte că rumânii nu grăesc[u] în toate ţărâle într-un chip, încă neci într-o ţară toţi într-un chip. Pentr-aceaia cu nevoe poate să scrie cineva să înţeleagă toţi, grăind un lucru unii într-un chip, alţii într-alt chip: au veşmânt, au vase, au altele multe, nu le numesc[u] într-un chip. Bine ştim că cuvintele trebue să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate ţărâle; aşea şi cuvintele acealea sînt bune, carele le înţeleg toţi. *Noi derept aceaia ne-am silit, de în cât am putut, să izvodim aşea cum să înţeleagă toţ[i].* Iară să nu vor înţeleage toţi, nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat rumânii printr-alte ţări, de ş-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăesc[u] toţi într-un chip".

Psaltirea cheia ce deschide mintea: ea le modela acele tipare măiestrite, in cari dânşii îşi turnau cugetările, înaintea cărora, nouă urmaşilor, nu ne rămâne decât o neputincioasă admiraţiune. Dintr-însele s-a inspirat un Neagoe vodă spre a compune acele minunate tractate de înţelepciune practică, ce le adresează către fiul său Teodosie. Şi tot spiritul biblic însufleţeşte măiastra epopee naţională în proză *Cântarea României,* izvorită din patriotica închipuire a lui A. Russo şi pe care nemuritorul Bălcescu a redat-o în acea românească admirabilă, calchiată şi dânsa pe vechiul stil biblic, care mângâie auzul şi înduioşează inima, ca un răsunet îndepărtat al graiului profetic.

Citite şi răscitite de toate clasele societăţii[1], aceste scrieri sfinte au trebuit, firește, să aibă o înrâurire cu atât mai puternică, cu cât nu putea fi contrabalanţată de o literatură profană, care nici că există pentru primele secole ale literaturei române. Aci deci, ca şi pretutindenea, *Biblia* a conlucrat la formarea unei culturi naţionali.

O interesantă urmă, rămasă în popor despre această înrâurire intelectuală a cărţilor sfinte asupra spiritului naţional,este şi locuţiunea românească: *a paşte p ă c a t u l* pe cineva cu sensul de "a pândi păcatul pe cineva", un sens străin limbilor romanice şi care nu-i decât un idiotism ebraic, modelat după prototipul verbal *ra'ah* "pascere" cu o mare varietate de semnificaţiuni secundare, într-altele aceea de "a

[1] Cantemirii, *Descriptio Moldaviae,* ed. Papiu, p.153: "Nobilium filii non alii sermoni nisi slavonico dabant operam, in quo cum aliae scientiae tradi non possent, postquam legere didicissent, Horologium orientalis ecclesiae, Octoichon et Psalterium memoriae mandare iubebantur. His finitis, Evangelium, Apostolica scripta, et Pentateuchus, raro reliqui Veteris Testamenti libri illis explicabantur, ut saltem intelligere possent, quid in sacro codice contineretur. Iisdem studiis etiam cunctae baronum filiae imbuebantur...".

sfărâma, a zdrobi", bunăoară, în *Ps.* II, 9 (Coresi): "Paşte-veri ei cu t o i a g de fier, şi ca uân vas de lut zdrobi-veri ei. = *Confringes* istos virga ferrea, ut vas figulinum d i s s i p a b i s e o s; apoi aceea de "a pândi, a urmări" ca în versetul din *Ieremia* XXII, 22: "V â n t u va *paşte* pre toţi păstorii tăi şi iubiţii tăi vor merge în robie".

Mai cu seamă versetul 15 din *Ps.* XLIX, în care ne întâmpină locuţiunea: *m o a r t e a îi paşte* adică "moartea îi p â n d e ş t e" (ebr. *maweth yirem*): "Ca oi sînt puşi în şeol ("lăcaşul morţilor"), m o a r t e a îi *paşte*, o locuţiune, care se aude şi astăzi în graiul popular, cum arată o citaţiune de mai la vale.

Iată acum câteva exemple. În balada *Vidra* (Alexandri, p.98):

Ei prânzea şi veselea,
De nime grijă n-avea,
Dar p ă c a t u l mi-i *păştea,*
Pe Stoian îl z ă d ă r e a...

Beldiman, în *Tragodia* (*Cronice* III, 354):

Boierii cu toate-acestea încep a se sfătui
Ce urmare să apuce de ei a se mântui,
Căci răul întru sporire se vede că s-au urcat,
Simţea, cunoştea pre bine, cum că-i *paşte* un p ă c a t.

În *Iorgu de la Sadagura* de Alexandri (*Teatru*, p.1000): "Iar să leagă surdul de mine... se vede că-l p*aşte* p ă c a t u l astăzi".

În *Despot - Vodă* de acelaşi, p.100:

Limbă-Dulce: Ce-o fi făcând el oare (Lăpuşneanul)?
Jumătate: El?... *paşte* b o b o c e i.
Limbă-Dulce: Ba, mai degrabă aş crede că Vodă alungatul
Pe Despot, mări-l *paşte* întocmai ca p ă c a t u l.

Acelaşi sens metaforic al lui *paşte* se aplică, în graiul popular, şi la alte locuţiuni, bunăoară, într-o poezie populară (Alexandri, p.172):

"M o a r t e a - i *paşte* ca o turmă,
P ă c a t u - i mână din urmă."

În *Chiriţa în Iaşi* [sau *Două fete ş-o neneacă*] de Alexandri (*Teatru,* p.457):

Cuculeţ: Mare noroc ai, domnule!

Pungescu: Nu fie dă diochi... mă *paşte* bine n o r o c u l cărţilor.

Şi mai la vale (*Ibidem*, p.459):

Cuculeţ: Aud?... Ha! coţcarule, cu de-aste-mi umbli?... bine că te prinsei...

Pungescu: Ce?... Ce vorbe sunt alea, domnule?

Cuculeţ: Ce vorbe?... da de când vă *pasc* eu cu p r ă - j i n a ?...

Pungescu: Domnule! numai b o b o c i i *se pasc* cu prăjina... Auzitu-m-ai?..[1]

Tot asemenea, locuţiunea *a paşte* v â n t u l , pentru a exprima o îndeletnicire zadarnică, bunăoară, la Anton Pann (*Povestea vorbei,* p.137):

Mulţi nerozi găuresc pământul,
Comori în el căutând,
Dar, neştiind cum, *pasc* v â n t u l ,
S u r d a şi î n d e ş e r t umblând.

[1] Acelaşi sens «a pândi» îl are, pare-mi-se, cuvântul *paşte* şi în locuţiunea arhaică *a paşte cinstea cuĭva* «a compromite pe cineva», ce o întâmpinăm în *Pravila luĭ Vasile Lupu*, p. 33: «Cela ce va zminti solii de pre cale viind saŭ de le va lua cărţile ce aduc, este adevărat suduitoriu de domnie, mai vârtos când va face aceasta pentru să facă ruşine domnu-săŭ sau pentru să cunoască din cărţi taĭna aceluĭ domn; ĭar de va face pentru să-ĭ *pască* c i n s t e a luĭ saŭ şi într-alt chip...»

Ibidem, p. 57: «Cela ce cunoaşte, că este datoriu să pască c i n s t e a altuĭa să cade să fugă dinainte-ĭ, când îl va vedea, că vine suduind, pentru să lipsască de pricina uciderii».

Această locuțiune este, de asemenea, o reminiscență biblică și o regăsim, cu același sens, la *Osea* (XI, 12; XII, 1): "Efraim încunjuratu-m-a cu m i n c i u n i și casa lui Israel cu î n ș e l ă c i u n i ... Efraim *paște* v â n t ..."

Dar, pentru a putea realiza traducerea cărților sfinte, se cerea, înainte de toate, dispunerea de un capital lexic îndestul de bogat - Biblia fiind o adevărată enciclopedie religioasă - spre a reda comoara de idei coprinse într-însele. Pentru noile idei, cari nu-și găseau un echivalent în graiul popular, primii traducători le supliniră în două moduri: pe de o parte, prin introducerea unui însemnat număr de cuvinte slavone, pe de alta prin adaptarea analogică a sensului cuvintelor deja existente cu cele corespunzătoare slavice.

Aceste analogii externe, odată introduse și constant conservate de traducătorii următori, deveniră, prin popularizarea cărților sfinte, proprietatea națiunii întregi.

Teza mai sus stabilită de către domnul Hasdeu, cu privire la amestecul "primar" și "secundar" al limbilor, s-ar părea deci a nu fi, cel puțin în semasiologie, de o absolută generalitate. Căci se poate, cum se va vedea mai la vale, ca, mulțumită unui factor cultural important, în acest caz influența religioasă să pătrunză dintr-o limbă într-alta și să persiste "o semnificațiune, o simplă idee sau asociațiune de idei dezbrăcată de cuvântul în care fusese întrupată". Căutând însă bine, vom constata că și aici amestecul a fost primar, dar nu *colectiv*, adică nepornind de la un popor întreg, ci mai mult *individual*, datorindu-se unei anumite cauze, de astă dată traducătorilor cărților sfinte.

Cu alte cuvinte nu e și nu poate fi vorbă aci de o "prelungită bilinguitate a două neamuri întrunite", ci acea bilinguitate a existat - și a trebuit necesar să existe - în capetele primilor noștri cărturari religioși, de la cari au purces acele *nuanțări* semasiologice.

Acela, bunăoară, carele a îmbrăcat pentru întâia oară cuvântul românesc *lume*, din latinul *lumen* "lumină", cu ideea de "mundus" a trebuit să ştie că paleo-slavicul *svĕtŭ* întruneşte ambele aceste sensuri, a trebuit adică să ştie slavoneşte. Această necesitate bilinguistică, care a existat pentru primii traducători, a dispărut, bineînţeles, cu desăvârşire, când cuvântul fu adoptat, format de-a gata de majoritatea naţiunii. Astfel, s-a operat, printr-un fel de inconştienţă relativă, acel fenomen curios, pe care l-am numit *nuanţe slavice* şi care consistă întru a îmbrăca vorbe româneşti de origină latină cu accepţiuni proprii cuvintelor slavice corespunzătoare.

Şi cum că acest fenomen se datoreşte exclusiv culturei religioase, iar nu unei participări generale a naţiunii, ne-o dovedeşte faptul că mai toate acele semnificaţiuni "nuanţate", cari au intrat în popor, fac parte din domeniul religios. Printr-o întrebuinţare deasă ele au fost apoi generalizate, dobândindu-şi dreptul de cetate în tezaurul lexical al limbei.

Înainte însă de a face o mai de aproape cunoştinţă cu aşa numitele *nuanţe slavice*, ne vom opri, un moment, asupra unor ciudate neînţelegeri, la cari a dat naştere o cunoştinţă superficială a limbei slavone. Eroarea, în acest caz, îşi are importanţa sa istorică.

Iată câteva pasaje, cu traducerea latină corespunzătoare, din *Psaltirea* diaconului Coresi.

Ps.XLIII: "Toată zi r u ş i n e a mea între mine iaste şi *reacele* feaţeei meale coperi-mâ = Toto die i g n o m i n i a mea observatur mihi, et *pudor* faciei meae obtegit me".

Ps.LXVIII: "Că tu şti[i] împutarea mea şi *reacele* mieu şi r u ş i n e a mea = Tu nosti opprobrium meum *pudorem*que meum, et i g n o m i n i a m meam".

Ps.LXIX: "Să se *răceascâ* şi să se r u ş i n e a z e ce cerură sufletul mieu. Să se toarne înapoi şi să se *răceascâ* ce

cugetâ mie rău = *Pudefiant* et r u b o r e perfundantur quaerentes animam meam: agantur retrorsum et *ignominia* afficiantur, qui delectantur malo meo".

Ps.LXX: "Să se *râceascâ* şi să piarâ ce clevetesc sufletul mieu, să se îmbrace în *reace* şi în r u ş e n e ce ceru rău mie = *Pudefiant*, deficiant adversantes animae meae; opperiantur *opprobrio* et i g n o m i n i a quaerentes malum meum".

Reacele pentru *pudor* şi *a se răci* pentru *pudefiere* nu sunt decât o grosolană confuziune a paleo-slavicului *stydŭ* "pudor" cu *studŭ, studĭ* "frigus"[1].

O confuziune cam analoagă a avut loc în exemplele următoare.

Psaltirea lui Coresi, Ps. CV: "Şi măniiarâ suind în *marea n e a g r â* = Ci răsculatu-s-au *la Marea R o ş i e* " (traducere modernă).

În *Alexandria*, p.41: "Selevechie ieşi la ţara a r ă p e a s c ă pre *marea n e a g r ă* şi făcu cetate pre numele lui".

Traducătorii au confundat aci pre paleo-slavicul *črŭmĭnŭ* "ruber" cu *črŭnŭ* "niger"[2].

Codicele lui Matei-Basarab a fost întitulat *Îndireptarea Legiei*: ce sens are locuţiunea *Directio Legis?*

Dosoftei, în *Viaţa svinţilor*, noemvrie, 127[b]: "Fericitul Elpidie fiind unul din sfatul senatului, credincios în tainele împărăteşti şi scriind *dereptările pravilelor* den giudeaţe".

Ce va să zică: "scribens *directiones legum* judiciorum"?

Titlul *Pravilei din Govora*: "P r a v i l a , aceasta iaste *direptătoriu de leage*".

Îndreptarea legei e un pleonasm, ca şi cum am zice "legiuirea legei" şi provine din următoarea împrejurare:

[1] Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico*, p.898.
[2] Miklosich, *Lex. Pal.-Slov.*, p.1121, 1122.

paleo-slavicul *pravŭ* a fost tradus românește cu "drept" (*rectus*), *pravĭ* cu "dreptate" (*rectum, jus*), iar *pravilo* cu "îndreptare" (*regula*); slavicul *pravilo* dedese însă deja românește cuvântul *pravilă* "lege", așa că *îndreptarea legeĭ* e identic cu *pravila legeĭ*, adică un pleonasm[1].

Codicele lui Matei-Basarab explică astfel, în prefață, origina slavicului *pravilă*: "Părinții au pus numele răspunsurilor și învățăturilor lor c a n o n sau *pravilă*, adecă numele de la lemnul cela ce lucrează meșterii, carele se cheamă î n d r e p t a r i u, când lucrează leamne sau pietri, fiind nodoroase, strâmbe și colțoroase și neneatede, puind acel dreptariu le t o c m e s c și le netezesc și așa le alcătuesc una cu alta".

Iată încă două pasaje, extrase din același *Codice*, în care vorba *îndreptare* are sensul de "lege" sau "canon", ceea ce este un curat idiotism slavic (*Îndireptarea legiei*, p.257, 258):

"*Îndreptările* cealea ce se au tocmit la Nicheea, carele părinții noștri le-au adus cu dânșii de la săbor, acelea să se păzească".

"Drept aceaia p r a v i l e l e, legile și poruncile lui Dumnezeu și învățăturile și *îndreptările* lui: acialea sînt carele d r e g și î n d r e p t e a z ă pre cale pre firile oamenilor cealea reale întru bune".

Prin *nuanțe slavice* înțelegem deci sensurile nelatine, ce le-au dobândit în cursul timpului unele cuvinte românești de origine latină, sensuri suprapuse peste primitiva lor

[1] Asemenea pleonasme inconștiente întâlnim adesea în viața limbei: comp. mă î n c h i n cu p l e c ă c i u n e. Uneori chiar două vorbe de origină diferită, dar cu aceeași semnificațiune, se încorporează într-una singură, ca: *rotocol* din lat. *rota* și sl. *kolŭ* "rota", *uligaie* din *uliu* (ung. *ölyü*) și *gaie* (sl. *kanĭa*); *cocostârc* din *cocor* (= lat. *cicon*) și [*stârc*], psl. *strŭkŭ* "ciconia"; *ciuhurez* sau *ciurez* din *ciuf* sau *ciuh* și *hurez*, ambele "strix otus".

semnificaţiune în virtutea legii de analogie semasiologică. Vom studia, în paginile următoare, câteva dintr-aceste "nuanţe slavice"[1].

Lume. Acest cuvânt conservă, în vechile tipărituri, semnificaţiunea latinului *lumen,* adică "lumină".

Astfel în *Psaltirea* lui Coresi:

Ps.XXXVI: "Şi el face şi scoate ca *lumea* dereptatea ta şi judeţul tău ca amiazăzi de zi = Proferens tanquam *lucem* justitiam tuam, et jus tuum tanquam meridiem".

Ps.XXXXVIII: "Şi până în veac nu veade *lumea* = In aeternum non sunt fruituri *luce*".

Expresiunea metaforică *lumina ochiului* "pupilla", pe care o vom studia mai la vale, e redată, la Coresi, prin *lumea o c h i u l u i.*

Ps.XVI: "Păzeaşte-mâ, Doamne, ca *lumea o c h i u l u i* = Serva me tanquam nigrum *pupillae* oculi".

Ps.XXXVII: "Inema mea turburâ-se şi vrătutea mea lăsâ-mâ şi *lumea ochilor* miei şi ĭa nu e cu mine = Cor meum palpitat, derelinquit me virtus mea; et *lux oculorum* meorum, et jam ipsi non sunt penes me".

În *Cântarea lui Moisi* de acelaşi: "Încungĭuru el şi învaţâ el şi h r ă n i el ca *lumea o c h ĭ u l u i* ".

Sensul arhaic de "lumină" a vorbei *lume* îl întâmpinăm, dar mai rar, şi în limba modernă.

În balada *Novac şi Corbul* (Alexandri, p.145):

> Turcii iute-l cuprindea
> Şi-ntr-un beci îl închidea
> *Lumea* să n-o mai p r i v e a s c ă ,
> S o a r e să nu mai zărească!

[1] Deja Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen,* [Wien, 1861], p.11-12 a observat că limba slavică nu şi-a mărginit influenţa numai în sfera lexicală a limbei române, ci s-a întins şi în domeniul semasiologic, modificând sensurile câtorva cuvinte de origine latină.

În povestea lui *Harap Alb* de Creangă (*Conv.* XI. 174): "Lasă-mă în pace, că nu-mi văd *lumea* înaintea ochilor de necaz".

În *Povestea vorbei* de Anton Pann, p.170:

> Valuri mari ca munţii se ridic ca spume,
> Se turbură cerul, nu mai v e d e *lume.*

În basmul *Fata cu pieze rele* de Ispirescu, p.396: "Şi aşa fata, îmbrăcată în haine de cerşetoare, plecă din casa babei şi începu a o r b ă c ă i prin bungetul cela de pădure, că doar' d-o găsi vro potecă care să o scoată la *lume*".

Tot în corelaţiune cu acest sens primitiv stă şi epitetul de *albă* ce întovărăşeşte, în graiul poeziei şi al basmului, vorba *lume.*

Într-o poezie de Alexandri (III, 81)

> "Mai sunt cai traşi prin verigă şi cu mintea năzdrăvană,
> Mândri ca o nălucire şi ca fluturi de uşori.
> Ei, când poartă-n *lumea a l b ă* pe Ileana Cosinzană,
> Fără ca să le îndoaie, calcă gingaşele flori.

În basmul *Ileana Simziana* de Ispirescu, p.12: "Ce să ştiţi voi face, dragele mele! De când sunteţi pe *lumea* asta *a l b ă*, voi aţi îmblat cu furca, cu acul, cu războiul; ştiţi toarce, coase, ţese. Numai un viteaz mă poate mântui ..."

Etimologiceşte vorbind, este deci imposibilă următoarea poetică antiteză:

> "Iată pajuri năzdrăvane carii vin din *n e a g r a lume,*
> Aducând pe *lumea a l b ă* feţi-frumoşi cu falnic nume.[1]

[1] Alexandri, *Poezii,* vol.III, p.20. - Acelaşi epitet se aplică şi *zilei* şi, în special, *aurorei* sau revărsatului zorilor, numită româneşte *alba* (a intrat *alba* în sat) întocmai ca sanscritul *svetî* "aurora", literal "alba" şi francezul *aube.*

În basme, *lumea a l b ă* se ia în opoziţiune cu *tărâmul celălalt,* unde domneşte o noapte adâncă în mijlocul zilei. Un vârtej desparte ambele aceste coprinsuri. Astfel, în basmul *Ileana Cosinzeana* de Pompiliu (*Conv. lit.* VI, 21): "Om pământean aici, pe unde nici pasăre măiastră de pe *lumea a l b ă* nu străbate. Fii dar de acum înainte copilul meu şi tovarăş nedespărţit în această l u m e s t r â m t ă şi f ă r ă l u m i n ă ..."

În expresiunea *lumea i n e l u l u i* "umba annuli", adică *lumina* sau *piatra inelului,* s-a conservat, asemenea, primitiva accepţiune.

În genere însă, *lumea* are astăzi sensul de "mundus, κοσμος", pe care îl posedă deja în cele mai vechi tipărituri româneşti[1], după analogia paleo-slavicului *svêtŭ,* propriu "lumen, lux", apoi "mundus"[2].

"Precum κοσμος exprimă, propriu vorbind, lumea întocmită şi simetrică, *mundus* pe cea curată, împodobită, strălucitoare, cum se zice şi în legile frisonilor *thi skene wrald,* tot aşa la slavi *svêtŭ* e mai întâi lumină, lucire, strălucire, apoi lume, adică ceea ce-i deschis, ce-i public, oarecum totul ce soarele încălzeşte şi luminează, ce este sub soare"[3].

Tot aşa şi la leţi, pe lângă *svêtas* "lux" din psl. *svêtŭ,* vorba *pasaule* "lume" însemnează literal "(ce-i) sub soare (*saule*)[4], adică tocmai cum zice şi cântecul ardelenesc (Jarnik-Bărseanu, p.114):

[1] În acest sens s-află în *Codicele Voroneţian* şi în *Evangeliarul* din British Museum: "voi seţi l ù m i n a *lumiei* ("Columna" pe 1882, p.79), adică un pleonasm.

[2] Miklosich, *Lex. psl.,* p.831. - Tot după analogia slavică, s-a format şi ungur. *világ* "lumină, lume", de unde românește *vileag* "public, obşte".

[3] Grimm, *Deutsche Mythologie* I, 753.

[4] Miklosich, *Chr. Term.,* p.41.

Câtu-i *lumea* p e s u b s o a r e ,
Nu-i bine ca-n şezătoare.

Macedo-românii zic, asemenea, *lúme.* Astfel, într-o poezie populară din Macedonia:

S-fugim departe d-aestă *lume,*
Să s-agărşască ("uite") şi al nostru nume[1].

În traducerea macedoneană a unui basm daco-român: "Să mă alaşi să amvărlighez *lumea* şi căte alte amirii se află sti loc = Să mă laşi să străbat *lumea* toată şi câte alte împărăţii s-află pe pământ"[2].

Dar mai întrebuinţate sunt, pentru aceeaşi noţiune, cuvintele *dunĭaĭa,* alb, *dünĭa*, ngr. ντουνιας din turc. *dunya* "monde": "Peturíclĭa, cându şeade tru căfasu, cântă gyíne şi va se o aude *dunĭáĭa* = Perdix quando sedet in cavea canit bene et amat ut eam audiat *mundus* (Kavalliotis)" şi *ĭetă, etă* "mundus, aeternitas, seculum", ca şi albanezul *ĭetă,* din lat. *aetas*, care are şi sensurile de "vita, seculum, mundus" (comp. germ. *Welt,* engl. *world,* vechi german *wëralt,* literal "vârstă de om", însemna în vechime şi "seculum", pe când alb. *şekul*, din lat. *seculum,* înseamnează "seculum, mundus")[3].

[1] Caragiani, *Românii din Macedonia şi poezia lor populară,* în "Convorbiri literare" an II, [1869] p.381.

[2] Cruşoveanu, *Mostre* II, 16.

[3] Miklosich, *Rumunische Unters.* I,16. - *Alb. Forsch.* II, 56. - Cruşoveanu, *Mostre* II, 144: "*Ietă*, gr. αίτος, însă nu "an" ca în greceşte, ci "secol, eternitate". Nu numai că are sensul de "eternitate", dară şi seamănă cu vorbele latine *aetas, aeternus.* Şi după cum în latineşte vorba *seculum* însemnează: a) "timpul de o sută de ani"; b) "lumea toată", asemenea şi *ĭetă* însemnează: a) "secol", b) "lumea toată, lumea întreagă". Se zice *lume* în Macedonia, dară şi *ĭetă.* Astfel, când dă omul de nevoi multe, se zice: *Apucăm pe ĭetă laĭe,* adică "apucăm pe un secol negru, intrăm în timpuri rele".

Istriano-românii au şi dânşii *lumă* "mundus": *Lumele*-i de celyĭ curaĭni "il mondo è de'solleciti"[1], dar pentru "lumină" ei întrebuinţează pe slavicul *sviča*, pe când macedo-românii zic *lunyină* "lux".

Limbă, din latinul *lingua*, a primit, sub influenţa paleo-slavicului *ŕezyk* "vox, lingua; gens, populus"[2], sensul de "naţiune, popor" în genere.

În *Psaltirea* lui Coresi:

Ps.II: "Ceare de la mine şi da-ţ-voĭu *limbile* partea ta = Pete a me et donabo *gentes* in possessionem tuam".

Ps.IX: "Turna-se-vor păcătoşii întru iad, toate *limbile* ce ultară Dumnezeu = Retro agentur improbi ad sepulcrum usque, omnes *gentes* oblitae Dei".

Ps.CXVI: "Lăudaţi Domnul toate *limbile*, prea lăudaţi el toţi oamenii = Laudate Jehovam, omnes *gentes*, laudationibus commendate eum, omnes n a t i o n e s ".

În prefaţa *Psaltirei* sale, Coresi motivează astfel traducerea ei: "Dacă văzuĭu, că mai toate *limbile* au cuvântul lu Dumnezâu în l i m b ă , numai noi rumânii n'avâm..."[3].

Dosoftei, în *Viaţa svinţilor*, noiemvrie, 98: "Într-această zi (noiemvrie 1) svântul mucenic Erminighild. Acesta s-au născut din tată Liuvighild, craiul Goţălor, ce le dzâc acmu Şvezi, fiind arian cu toată *limba* lui".

În *Psaltirea în versuri* de acelaşi, Ps.XLVI, 1-4:

[1] Miklosich, *Rumun. Unters.* I, 23.

[2] Miklosich, *Lex. psl.*, p.1167.

[3] Traducătorul *Pravilei din Govora* repetă acelaşi lucru în *Predoslovia* sa: "Socotit-am că mai toate *limbile* au carte pre *limba* lor, cu aceai cugetai şi eu, robul Domnului mieu Is. Hs., să scoţ ceastă carte anume Pravilă".

Limbile să s a l t e [1]
Cu cântece nalte,
Să strige-n tărie
Glas de bucurie.

Cuvântul e întrebuinţat la plural, mai cu seamă, în sens de "popoare păgâne", ca pluralul slavic *ĭezycĭ* "εθνη, gentes", sub forma *limbile,* absolut sau întovărăşit de adjectivul p ă g â n .

În *Codicele* lui Matei Basarab p.362: "Pentru răotăţile, carele fac noaă *limbele* adecă p ă g ă n i i , oare cu porunca a lui Dumnezeu le fac?"

În *Divanul lumii* de Cantemir (Hasdeu, "Arhiva" II, 156): "Încă şi din *limbe,* adecă de la p ă g â n i culege pilde".

Grigorie Ureche în *Domnii Ţărei Moldovei* (*Cronice* I, 163): "Eşindu-i înainte [lui Ştefan vodă] mitropolitul cu toţi preuţii, aducând sfânta Evangelie şi cinstita cruce în mânile sale, ca înaintea unui împărat şi biruitor de *limbi p ă -g â n e* , de l-au blagoslovit".

În limba modernă, acest sens abia se mai aude[2] şi e întrebuinţat foarte rar chiar de scriitorii care au o predilecţiune pentru limba arhaică. Iată câteva exemple.

[1] Vorba *salte* în acest vers este un non-sens; de îndată ce înlocuim pe *salte* cu *psalte* "a cânta psalmi, a cânta în genere", versul devine clar. Se ştie că acest psalm a intrat şi în cântecele de stea şi într-un manuscript al acestora din 1821, publicat de domnul dr. Gaster (Tocilescu, "Revista", an. II, vol.I, p.104), [unde] figurează această variantă. Versurile sună acolo astfel:

Limbile să p s a l t e
Cu cântări înalte.
Să cânte în arăţie(!)
Cu glas de bucurie.

[2] Laurian şi Maxim, *Dicţionariul [limbei române]* II. [Bucureşti, 1876] 167: "*Limbă* adeseori în loc de n a ţ i u n e : multe *limbi* străine au cutreierat pământul patriei noastre; părinţii noştri au suferit multe şi mari rele de la *limbele* străine; de ce *limbă* să fie acel străin? *limbă* spurcată". - *Lexicon Budanum* s.v.: *limbă păgână* "gens pagana".

În *Santinela română* de Alexandri (*Poezii* II, 14):

Iată oardele avane,
Iată *limbile* dușmane
De g e p i z i și de b u l g a r i,
De l o m b a r z i și de a v a r i!

În *Cântarea României* de Bălcescu: "Astfel p o p o a r e l e se făcură părtaşe la nelegiuirile şi nedumnezeirea căpeteniilor lor, sleiră sângele şi topiră carnea de pe oasele lor în luptă, până când, rănite de moarte şi dându-şi sufletul, cunoscură în sfârşit rătăcirea lor, cum că toate *limbile* pământului sunt surori şi fiice iubite ale Domnului...".

Într-una din satirele lui Eminescu (*Poezii*, p.251):

Un sultan dintre aceia ce domnesc peste vro *limbă*,
Ce cu-a turmelor păşune, a ei patrie ş-o schimbă,
La pământ dormea ţinându-şi căpătâi mâna cea dreaptă...

Acest sens particular al daco-românului *limbă* lipseşte dialectului macedo şi istriano-român.

Lege. Limbile slavice, neposedând un termen pe deplin corespunzător latinului *religio*, întrebuinţează în locu-i vorba *zakonŭ* propriu "lex", sau alte expresiuni analoage, ca *vêra* "credinţă", *učeniže* "învăţătură"[1]. Primii traducători români ai cărţilor sfinte din slavoneşte au aplicat,de asemenea,sensul de "religiune" cuvântului *lege*, care corespunde logiceşte paleo-slavicului *zakonŭ*.

În *Cronica* lui Miron Costin (*Cronice* I, 74): "Iară în al cincelea an al împărăţiei [lui Antonin Piu] s-au aţâţat iară goana asupra creştinilor de ispravnicii ce era puşi pre la

1 Miklosich, *Chr. Term.*, p.34. - Ebraicul *mişpat* întruneşte asemenea ambele sensuri de "lege" şi de "religiune".

oraşe şi ţări; şi văzând împăratul că se îmulţise creştinii, au dat poruncă tare să nu se citească cărţile Sibilelor, în care se afla mare hulă *legilor* p ă g â n e ş t i şi laudă mare *legii* c r e ş t i n e ş t i".

În *Cronica* lui Grigorie Ureche (*Ibidem*, p.206): "Şi într-alte multe f ă r ă d e l e g i, ce făcea Iliaş vodă, împlându-l satana de învăţătura sa, lăsat-au domnia şi ţara pe seama frăţine-său, lui Şefan vodă, şi a măne-sa, în anii 7059, mai 1; iară el s-au dus la sultan Suleiman de au primit *legea* l u i M e h m e t, lepădându-se de Hristos, socotind că va dobândi cinste mare de la turc".

Şi aiurea (p.234): "Dacă au mazilit împăratul pre Pătru vodă Şchiopul, dat-au domnia Iancului vodă, carele de naştere era sas, de *lege* l u t e r a n ; creştinătatea cea dreaptă nu iubia.

În balada *Constantin Brancovan[ul]* (Alexandri, p.211)

Constantine Brancovene!
Nu-mi găsi vorbe viclene.
De ţi-e milă de copii
Şi de vrei ca să mai fii,
Lasă *legea* c r e ş t i n e s c ă
Şi te dă-n *legea* t u r c e a s c ă.

Vorba *lege* mai caracterizează şi pe fiecare din cele două mari diviziuni ale Bibliei, latineşte *Testamentum* (διαϑηκη).

Astfel, *Biblia* tipărită în Bucureşti la 1688 poartă următorul titlu: B i b l i i a, adecă Dumnezeiasca Scriptură ale cei vechi şi ale cei noao *leage* toate, care s-au tălmăcit dupre limba elinească pre înţelegerea limbii rumâneşti.

Cea tipărită la Blaj în 1795: "B i b l i i a, adecă Dumnezeiască Scriptură a *legii* vechi şi a cei noă toate, care s-a tălmăcit de pre limba elinească pre înţelesul limbii româneşti".

Acest sens particular aparţine asemenea slavicului *zakonŭ*, care însemnează şi *testamentum.*

Compoziţiunea *fără de lege* "iniquitas, injuria" literal ανομια, corespunde perfect compoziţiunii slavice analoage: *bezakoniĭe* propriu "sine lege"[1]. Sensul moral al cuvintelor *nelegiuire, nelegiuit* "sacrilegium, impius" derivă, asemenea, de la nuanţa slavică a lui *lege.*

Bălcescu, în *Cântarea României,* p.563: "S-a zis odată că Domnul pre cei *fără-de-lege*, când voieşte a-i pierde, îi orbeşte şi le însuflă cugete nebune şi neînţelepte".

Şi mai la vale, p.578: "Toate aceste ispite le cercaşi, ţara mea... şi le suferi încă şi acum... Paharul *fără-de-legii* s-a împlut peste măsură şi palaturile lor de strâmbătate se prăvălesc, surpate de blestemele poporului!..."

Vorba *fără de lege* se întrebuinţează, uneori, şi cu înţelesul său propriu de "sine lege".

Aşa, într-una din învăţăturile lui Neagoe-vodă către fiul său Teodosie, citim următorul frumos pasaj, în care vorba are ambele sensuri, cel propriu şi cel figurat: "Pentru *făr-de-legile* voastre curând va să se sloboadă pre voi, iar mie nemic nu-mi este de aceia ce ziceţi voi, că puterea şi tăria mea este l e g e a . Că pre soru-ta, care o ai măritat dupre Bogdan *făr-de-lege,* având el muiere c u l e g e şi o a lăsat el făr-de nici o vină şi a luat pre soru-ta"[2].

Proverbul: Cine l e g e a nu-şi cinsteşte, *fără lege* se numeşte[3].

[1] Acest cuvânt slavic, sub forma *bazacónie*, a încercat, româneşte, o mare scădere semasiologică, pe care o vom cerceta la locul său.

[2] Hasdeu, "Arhiva istorică [a României]", tom.I, partea II, [1865], p.138.

[3] Hinţescu, *Proverbe[le românilor*, Sibiu, 1877], p.24.

Sensul religios al cuvântului *lege* a persistat, în mare parte, şi în limba modernă[1].

Jipescu, *Opincar,* p.57: "Limba şi *legea,* două otare 'nhipte în cheptu rumânului dă la strămoşi şi păstrate mie din neam în neam".

Acelaşi, p.104: "Ai drept d-a te închina în *legea* ta şi datoriïa d-a suferi şi p-altu să se roage în *legea* lui".

Alexandri, *Despot-Vodă,* p.17:

Moţoc: Cum? tu, Spancioc, om tânăr, cu mintea luminată;
Te-nchini la vorbe proaste din timpi de altădată?
Spancioc: Mă-nchin şi cred, Moţoace, în datini strămoşeşti
Ca-n dogmele preasfinte a *legei* creştineşti;
Cred că treptat se pierde a neamului fiinţă
Când el se depărtează de-a bunilor credinţă.

Domnul Slavici e de părere că amestecul (d-sa zice "confuziunea") noţiunilor de "lege" şi de "religiune" conduce la ipoteza că "a trebuit să fi fost pentru români un timp, când religiunea şi legea erau într-adevăr identice"[2].

Răposaţii Laurian şi Maxim credeau, asemenea, că "astă identificare a legei religioase cu legea civilă sau politică este un ce caracteristic pentru noi românii. Ea coprinde o învăţătură profundă, ereditată de la cei mai vechi străbuni, învăţătură preţioasă, de care nu s-ar cădea să ne uităm"[3].

[1] Laurian şi Maxim, *Dicţionariul* II, 144: "Poporul prin *lege* mai totdeauna înţelege *religiunea* şi *confesiunea religioasă*: de ce *lege* eşti? au trecut la *legea* calvinească; acela nu-i de *legea noastră*;... ba încă adesea *lege*, luat în sens religios, se confundă cu naţionalitatea genetică, uneori şi cu cea politică: *legea* noastră r o m â n e a s c ă ; ai mai văzut tu român de *legea* u n g u r e a s c ă ?..." *Lexicon Bud.*, p.347: "*Legea*, cuprinsul acelor dogme, care le crede fieştecine despre Dumnezeu şi cu care se osebeşte de către alţii, adecă *religie*". - Comp. şi locuţiunea exclamativă "pre legea mea!", adică "pre *credinţa* mea!"

[2] Slavici, *Die Rumänen in Ungarn,* p.64.

[3] *Dicţionariul,* vol.II, p.41.

Atari afirmaţiuni sunt lipsite de orice temei. Singura observaţiune, că nu poporul a produs acest amestec, confuziune fie, ci că el s-a operat de către cărturari pe cale literară, e de ajuns a constata faptul că n-avem aci a face cu una din acele creaţuni ale spiritului popular, capabilă a ne destăinui anumite momente istorice, ci c-un product artificial al culturei religioase, care a căutat pur şi simplu să umple, prin analogie, una din lacunele graiului românesc.

O falşă analogie a prezidat la formarea vorbei *relege*, printr-o pretinsă corelaţiune cu *religio*, ce a fost întrebuinţată de unii dintre scriitorii noştri, mai cu seamă de Constantin Negruzzi.

În *Alexandru Lăpuşneanu* (*Opere* I, 144): "Ştefan fu mai rău decât fratele său Iliaş: începu a sili pre străini şi pre catolici a-şi lepăda *relegea*".

Şi mai la vale (*Ibidem*, p.145): "Rucsandra văzuse pre părinţii săi, privise pe un frate lepădându-şi relegea şi pre celalt ucis".

A zice *relegea*, pentru a pune cuvântul în armonie cu latinul *relegio*, e tot atât de greşit ca şi pretinsele analogii între *lăcaş, lăcuiesc* (ung. *lakás, lakni*), *război* (psl. *razboĭ*) şi *năravŭ* (psl. *nravŭ*) cu vorbele latine *locus*, *belum* şi *mos*, dând naştere unor forme ibride ca *locaş, locui, resbel şi moravŭ*, atât de afecţionate de unii scriitori moderni.

Mai observăm încă, în fine, că nuanţa slavică a vorbei *lege* e proprie numai dialectului daco-român.

Faţă, din latinul *facies*, sub influenţa corespunzătorului său slavic *obrazŭ* "forma, species, figura, imago, persona"[1], a dobândit şi semnificaţiunea de "persoană"

[1] Miklosich, *Lex. psl.*, p.473: de unde şi româneşte *obraz* în sens de "persoană" în genere, bunăoară, în *Condica* lui Caragea din 1818, p.201: "Împărţim *obrazele* în b ă r b a ţ i şi f e m e i". - Mai observăm încă, că atât ebraicul *panim* cât şi grecul προσωπον întrunesc, de asemenea, sensul de "faţă" cu acela de "ins, individ".

străină limbei latine şi limbilor romanice. *Faţa*, ca "persoană", s-aplică atât termenului special teologic de "personae trinitatis, υποστασις" cât şi celor ce fac parte din starea ecleziastică, de pildă "*feţe* bisericeşti".

Pravila lui Matei Basarab din 1652, p.353: "Creştinul, când se închină, cade-i-se să-şi împreune ceale trei deagete ale mânii dreapte, cel deîntâi, al doilea şi al treilea, că aceştia închipuesc trei *feaţe* ale Dumnezeirii, sfinte troiţe, în carele creade şi iaste botezat..."

Lemn din latinul *lignum,* care numai la Virgiliu are sensul poetic de "arbor", ni se prezentă, în vechile texturi româneşti, mai totdeauna, cu acest sens. Iată câteva citate în ordine cronologică.

Fragment biblic c. 1560, *Levit.* XXXVI (Hasdeu, *Cuvente* I, 6): "Şi pământul va da hasna sa şi *leamnele* vor fi r o d i t o o r e".

Evangeliarul lui Coresi din 1570, Luca III, 9 (Cipariu, p.10): "Tot amu *lemnul* ce nu f a c e p l o d bun, tăiat va fi şi în foc arunca-se-va".

Psaltirea aceluiaşi din 1577:

Ps.XCV: "... Atunce bucura-se-vor toate *leamnele* dumbrâvilor = ... tunc cantabunt omnes *arbores* silvae".

Ps.CIII: "Saturâ-se *leamnele* cămpilor, chedrii Livanului ce i-ai răsâdit = Satiantur *arbores* Jehovae, cedri Libani, quos plantavit".

Palia de la Orăştia din 1581, Gen.III (Cipariu, p.50): "Să nu mâncaţi de tot *lemnul* raiului".

Legenda Duminicei, 1600 (Hasdeu, *Cuvente* II, 44): "*Leamneloru*-vă dedu plod de rodescu".

Divanul lumii de Cantemir din 1698, Gen.III (Hasdeu, "Arhiva" II, 115): "Căci ai ascultat glasul muierii tale şi ai mâncat din *lemnul*, carele poruncisem ţie să nu mănânci".

În limba modernă, acest sens s-a păstrat doară numai în compoziţiunea *unt-de-lemn,* în care *lemn* însemnează "a r - b o r e", anume "măslinul (comp. nemţeşte *Baumöl* şi paleo-slavicul *maslo d r e v e n o*) şi în *lemn verde* pentru *arbore* (*Lex. Bud.*); pe când, viceversa, vorba *arbore* are, în Moldova, şi înţelesul de *lemn.*

Aceeaşi asociaţiune semasiologică o întâmpinăm la paleo-slavicul *drêvo* "arbor, lignum", albaneşte *dru* "lemn, arbore"; vechi saxon *trio* (englezeşte *tree*) "trabs, lignum, arbor", sanscritul *drus* "lemn, arbore" şi ebraicul *eţ,* care întruneşte, de asemenea, ambele aceste sensuri.

Măruntaie, din *mărunt*, latineşte *minutus*, deci literal "res minutae" pentru "exta, intestina", îşi găseşte o analogie în slavicul *drob* "maţe" (din psl. *drobiti* "comminuere"), de unde românește *drob,* care s-a restrâns la "măruntaiele dobitoacelor" şi *darab* "bucată" (ung. *darab* = sl. *drob*)[1].

Mâţă, ca şi *cătuşă*, în sens de "ancoră de corabie"[2] se datoreşte asemenea analogiei cu slavicul *kotva* "ancoră" din *kotŭ* "pisică" (de unde românește *cotoi*; sârbeşte *mačka* "pisică, ancoră").

[1] Schuchardt, în *Suplement* la *Cuvente* (p.XXX), aduce totuşi şi unele analogii romanice, ca medio-lat. *minutia porcorum,* sp. *menudo, menudencias* "măruntaie de vite", fr. *menu* "măruntaie de paseri", italieneşte *minugia* "maţ". Vorba *maţ, maţe,* macedo-rom. *maţu* "intestinum", pl. *maţi* "viscera" (Daniil), istriano-rom. în Jeiune *maţ* se trage din medio-latinul *matia* "intestina quae sordes emittunt, unde *matiarii* dicuntur qui eadem tractant ac vendunt". Vezi Miklosich, *Rum. Unters.* II, 23.

[2] *Lex. Budanum*, p.22: a n g h i r ă, *cătuşă, mâţă* de fier; p.396: *mâţă*, ce de fier la corabie, adică a n g h i r ă , ancoră.

Iată două pasaje din *Codicele Voroneţian* c.1550, alăturate cu corespunzătoarele lor din *Noul Testament* de la Belgrad din 1648:

Act. Apost. XVII: ... şi din nasulu corabieei lepădară 4 *cătuşi.*

Ibidem: E corabnicii ceindu să fugă di în corabie, spânzurară luântrea în mare cu părere că di în nasu vremu *cătuşi* tiânde.

... de în pisc aruncând 4 mâţe.

Iară corăbiiarii să ispitea să fugă de în corabie, şi sloboziră luntriţa în mare pă supt cumpăt, cum ară vrea să sloboază mâţele de în pisc.

La primul pasaj, redat în *Biblia* bucureşteană din 1688 prin: "den fund aruncând patru fiară", editorul Noului Testament din Belgrad face următoarea notă marginală: "*Mâţele* de fier, carele ţân corabia în loc de nu mearge, că-s cu unghii de fier".

Pluralul *cătuşi,* literal *pisici*, s-a generalizat în limba modernă la sensul de "fiare, lanţuri".

În balada *Blăstemul* (Alexandri, p.17):

Să te duci, bădiţă, duci,
Pan-îi pica rob la turci,
Cu piciorele-n butuci
Şi cu mânele-n *cătuşi!*

Tot aci trebuie raportat, din cauza analogiei sale metaforice, şi vorba *caţă,* "bătă", care stă în legătură cu rusticul *catus* (nemţeşte *Katze*), pe care Isidorus îl explică astfel: "Hunc (murionem) vulgus *catum* a c a p t u r a vocant"[1], de unde d. Hasdeu derivă pe *acaţ, agăţ,* primitiv "a prinde cu *caţa*" şi pe *căţărare, acăţărare,* literal "a se acăţa de mai multe ori"[2].

[1] Diez, *Wörterbuch* I, 203.
[2] Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae,* p.128, 131.

În fine, mai pomenim şi următoarele două *nuanţe slavice*, cari au rămas mărginite în limba literară a vechilor texturi.

Întuneric a dobândit sensul de "miriadă", de "zece mii" sub influenţa paleo-slavicului *tŭma*, care însemnează în acelaşi timp "tenebrae" şi "numerus infinitus, myrias"[1]. Aceeaşi asociaţiune logică o vedem la turcul *tuman, duman* "brouillard; nombre de dix mille, myriade" (Zenker), de unde bulgăreşte *tuman*, ruseşte *tumanŭ*, cumanic *tumen* "decem millia"[2] şi la ebraicul *rebhabha* "miriadă, număr mare şi nehotărât" din radicala *rabh* "des, gros, mult" (Gesenius).

Iată acum o serie de texturi în ordine cronologică, în cari vorba *întuneric* însemnează *zece mii* sau în genere *număr nehotărât.*

Codicele Voroneţian c.1550 alăturat de *Biblia* lui Şerban Vodă de la 1688:

Act. Apost. VI: Destui de ceiĭa ce făcea farmăce adura-şi cărţile şi le arde[a] între toţi şi băgară sama preţului loru şi aflară c i â n c i *întune[a]rece...*

Ibidem: Câte *întune[a]rece* sântu ludei ceiĭa ce am crezut...

Şi mulţi den aciea ce făcuse iscodirile, aducând cărţile le arde înnainte tuturor şi socotiră preţurile lor şi aflară de argint c i n c i *zeci de mie...*

Câte *zeci de miĭ* sînt din jidovii care au crezut...

Psaltirea lui Coresi din 1577, Ps.LXVII: "Roata Zeului *untunearec* şi u n t u n e a r e c în o mie rodeaşte-se... = Curuum Dei duae sunt *myriades*, m i l l i a multiplicia..."

În *Cântarea lui Moisi* de acelaşi: "Cum goneaşte unul m i i şi doi rădică *untunearece*".

[1] Miklosich, *Lex. psl.*, p. 1021.
[2] Miklosich, *Türkische Elemente* II, 78.

Şi în prefaţa *Psaltirei* sale (ed. Hasdeu, p.443): "Şi Hs. zise, Matei 99: cine ceteaşte să înţeleagă; şi Pavel apostol încă scrie, la Corint 155, că întru besearecă mai vrătos c i n c i cuvinte cu înţelesul mieu să grăesc, ca şi alalţi să învăţ, decât un *întunearec* de cuvinte neînţelese într-alte limbi".

Cronica lui Moxa din 1620, p.380: "Era o besearecă aproape de s[ve]ta Sofia şi era strânse cărţi într-însa: trei *întunearece* şi trei m i i , şi era a toată lumea filosofii într-înse adunate, de le ţinea 4 dascali plini de toată înţelepciunea şi ştiia filosofiia toată şi adâncul scripturilor elineşti şi creştineşti.[Leu Iconobreţ] aduse găteaje uscate denprejur de besearecă, deci arse pre acei sfinţi părinţi împreună cu cărţile în besearecă".

Pravila de Govora din 1640, p.36: "După priceştenie, n o o r ă de pasări în multe chipuri ce mânca sânge căzură împrejurul bisearecii... auzi preotul... şi zise: acest *întunearec* de pasări pentru mine veni".

Pravila lui Matei Basarab din 1652, p.59: "Până la atâta userdie şi vitejie veniră, cât mulţi îşi urâră trupurile şi răbdară *întunerice* de munci şi morţi pentru adeverinţă".

Dosoftei în *Vieţile svinţilor* din 1683, oct. 80[a]: "Şi deacolo eşind văzum şi era ca nişte vrăbii *întunearecele* şi graiul lor omenesc striga: iartă-ne Doamne, iartă-ne Dumnezău!"

Ibidem, noiemvrie 184[a]: "Că cu mijlocul morţâi dobândim împreunare cu Domnul Hs., carele iubi de muri pentru noi, mutându-ne de la stricăcioase a împărăţâei ceriului şi acolo spodobiţi cu *întunearecele* de bunuri".

Într-un manuscript,de la începutul secolului, *Întrebări şi răspunsuri,* citim următoarele:

Câte palme este ceriul nalt de la pământ?

- 30200 pălmi dumnezeieşti; palma dumnezeiască ţine o mie de palme omeneşti.

Dar adâncul pământului, câte palme este?

- De o mie de *întunerici* de pălmi dumnezeieşti.

Câte cete îngereşti sînt în cer?

- Zece cete îngereşti: întru o ceată au fost 12000 de *întunereci*, deci 144 (?) de î n t u n e r e c i au căzut din cer şi s-au negrit şi s-au făcut draci şi până acuma fac pacoste rodului omenesc şi au rămas nouă ceţi îngereşti în cer[1].

Vorba *ţinere*, latineşte *tenere*, are în vechile texturi şi înţelesul de"a stăpâni", datorit influenţei paleo-slavicului *družati* "tenere, imperare", *družava* "imperium, potestas; nsl. ditio"[2].

Psaltirea lui Coresi, Ps.II: "Ceare de la mine şi da-ţ-voĭu limbile partea ta şi *ţinearea* ta sconceniĭa pământului = Pete a me et donabo gentes in possessionem tuam et fines terrae j u s *possessionis* tuae".

Cronica lui Moxa, p.352: "Cleopatra înpărăteasa *au ţinut* înpărăţiia Eghipetului".

Ibidem, p.354: "Să începem a scrie de acuma tăriia şi putearea rumânilor (cit. râmleanilor), de unde s-au început şi *au ţinut* pământul".

Miron Costin, *Cronice* I, 20: "Ţarigradul şi câte ţări *ţin* turcii în această parte de loc, care se cheamă Evropa, parte de înpărăţia Râmului este".

[1] Gaster, *Literatura populară română*, p.266 - Comp. documentul, fără loc şi dată,de la Mircea cel Mare (Hasdeu, *"Arhiva"* I, 1. 3), prin care scuteşte de vămi pe neguţătorii poloni şi litfani, fiindu-le venirea slobodă în ţară cu o avere cât de multă, "makar da doneset bezčislа bezčislŭ, t y s a š č a t y s a š č *tum*", tradus acolo literal prin: "fie măcar cu nenumăratele nenumăratelor, cu m i i l e m i i l o r de întunerice", ceea ce-i neinteligibil în limba de astăzi. Sensul este "cu miile miilor de miriade", adică cu un număr nemărginit de mare.

[2] Miklosich, *Lex. psl.*, p.177-178.

De aci, substantivul *ţiitoriu* cu sensul de "domn, stăpân".

Pravila de Govora, p.45: "Crez într-unul Dumnezeu, părintele a tot *ţiitoriul,* făcătoriul ceriului şi al pământului, tuturor văzutelor şi nevăzutelor".

Miron Costin, *Cronice* I, 16: "(Traian) ...îndată s-au apucat de oaste împrotiva tuturora, carii eşise de sub ascultarea împărăţiei Râmului, şi întâi asupra dacilor, *ţiitorilor* acestor părţi".

Grigorie Ureche, *Cronice* I, 178: "Domnit-au Ştefan vodă 47 de ani, 2 luni şi 3 săptămâni; şi au zidit 44 de mănăstiri, şi biserici şi era însuşi *ţiitor* peste toată ţara".

Asemenea, substantivul *ţinut* cu sensul de "stăpânire, putere".

Psaltirea diaconului Coresi:

PsXLII: "Că tu eşti, Doamne, *ţinutul mieu* ... = Nam tu es Deus r o b o r i s mei..."

Ps.LVIII: "*Ţinutul* mieu cătrâ tine hrănesc... = R o b u r, obtinente illo, te observabo..."

Legenda sfintei Vineri c.1580 (Hasdeu, *Cuvente* II, 150): "Toate slugile meale şi *ţinutul* înpărăţiei meale".

Ibidem, p.155: "Doamne d e s p u e t o r i u l, părintele a tot *ţinotul*".

De unde, *ţinut* în sens de "ţară stăpânită", fie mai mare "regio, plaga ditio", fie mai mică "districtus, tractus", sens exclusiv cunoscut în limba de astăzi[1].

[1] În sens de "regio, ditio" mai întâlnim, în vechile texturi, vorbele *latură* şi *parte*, ambele influenţate de psl. *strana* "regio, pars, gens, populus", de unde românește *strană* "*partea* bisericei unde stă corul, corul însuşi". - În privinţa lui *ţinut* compară totuşi medio-latinul *tenementum*, pe care Du Cange (*Glossar. med. lat.*, s.v.) îl traduce prin "territorium, districtus alicujus loci". - În fine, mai pomenim aci şi *bunătate* în sens de "avuţie, stare", de pildă la *Moxa*, p.352: "Deaca se întoarse Menelai de în cale şi nu-ş găsi muiarea, nice *bunătatea*, puse scrăbă mare şi-ş dăriia faţa şi-ş

Constantin Căpitanul, "Magazin istoric" I, 293: "Şi au luat sultan Murat Rovanul, cetate mare ce este aproape de marea Caspie, care avea multe o r a ş e şi c e t ă ţ i şi *ţinuturi* sub ascultarea ei".

§ 3

Analogii româno - albaneze

Miklosich[1] şi, după el, Schuchardt[2] au analizat o serie de cuvinte latine comune limbei române şi albaneze, cari au suferit în ambele limbi o schimbare analoagă de sens. O atare coincidenţă se explică, cum a admis-o mai întâi şi Miklosich[3], prin omogeneitatea substratului primitiv traco-latin din

rumpea hainile" sau p.389: "Cetăţile ceale tari şi pline de *bunătate*" şi în *Alexandrie*, p.1: "Netinav era atâta de măestru, cât lua *bunătăţile* şi dulceaţa de la patru ţări adică: grâul, vinul şi untul şi era ţara lui toată sănătoasă şi plină de toată dulceaţa lumii". Acest sens se poate compara cu psl. *blagyni* "bonitas" în raport cu rus. *blagaŕa* pl. "avoir fortune". Vorba *stare*, în înţeles de "avuţie", datoreşte această accepţiune unei influenţe analoage.

[1] Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Viena, 1861, p.8-11.

[2] Schuchardt, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, Lipsca, 1866-68, vol.III, p.50.

[3] Miklosich, *Slavische Elemente*, p.6: "Toate particularităţile comune limbilor vorbite în ţările balcanice (cari nu-şi găsesc explicaţiune în nici una din limbile înconjurătoare) trebuiesc, probabil, să fie reduse la *elementul autohton*. Ele sprijină părerea, cum că acest element e esenţial identic cu *albaneza de astăzi*. Şi dacă albanezii sunt consideraţi, cu drept cuvânt, ca urmaşii *vechilor iliri*, va trebui, cu bună seamă, a se da *dacilor* şi *geţilor* o origină comună cu *ilirii*". Una din aceste particularităţi - *postpunerea articolului* - a fost deja relevată la 1829 de către Kopitar ("Wiener Jahrbücher" XLIV, 95). Tomaschek explică, asemenea, ca o *moştenire indigenă a limbii ilirice* particularităţile sintactice comune popoarelor din peninsula Emului (Oest. Gimnas. Zeitschr. 1877, p.449).

Peninsula Balcanică, limba română şi albaneză fiind "două dialecte d-opotrivă traco-latine, desvoltate însă fiecare pe o cale individuală nedependinte"[1].

Analogiile româno-albaneze, relevate de Miklosich şi repetate de Schuchardt, nu sunt toate exacte. Unele dintr-însele ies din sfera unei atari comparaţiuni, necunoscându-li-se un prototip sigur[2], iar altele neprovenind *de-a dreptul* de la una şi aceeaşi formă primitivă[3]. Domnul dr. Gaster a făcut, asemenea, câteva observaţiuni excelente în această privinţă[4], dar nici d-sa n-a accentuat cu rigurozitate analogiile *exclusiv* particulare celor două limbi, implicând în

[1] Hasdeu, *Istoria critică*, p.294 şi monografia *O pagină din sintaxa româno-albaneză* (*Cuvente* II, 611 urm.), în care tractează despre reduplicarea şi triplicarea articolului definit. După Schuchardt, limba albaneză ocupă, în raport cu cea română, o poziţiune identică ca basca către spaniolă sau ca celtica către franceză (*Cuvente, Suplement*, p. XIX). Pe lângă înrudirile de baştină, mai e un mic număr de cuvinte albano-române, cari se datoresc unei importaţiuni posterioare şi chiar recente, întroducându-se prin arnăuţi, dintre cari câţiva ajunseseră chiar pre tronul ţărilor române (Vasile Lupul şi Ghica vodă "fiind, de neamul lor, a r b a n a ş i "). Aceste cuvinte se rapoartă mai toate: a) la regnul animal (*barză, broască, cioară, năpârcă, şopârlă, viezure*); b) la regnul vegetal (*brad, bunget, codru, copaci, mazăre, mugur, sâmbure*); c) la terminologia geografică (*măgură, noian pârâu, sat*); d) la rudenie (*moş, mire*). Dintre părţile corpului omenesc numai *grumaz* (comp. metafora populară *omuşor* "luette", ce o vom cerceta mai la vale, întocmai aşa exclusiv la albanezi). În fine, mai relevăm şi numele de *Andilandi*, pasăre măiastră din basmele muntene şi care nu-i decât alb. *ndelandi(şe)* "rândunică". Vezi asupra-i studiul meu *Ielele*, p.31.

[2] Comp. rom. *buză*, macedo-rom. *budză*, alb. *buză*, sp. *buz* şi chiar persieneşte *buz*, toate "labium" - cuvânt, probabil, de origine onomato-poetică.

[3] Cuvinte ca alb. *varvat* "animal necastrat de parte bărbătească" şi *kuvând* "întrevorbire, adunare, mănăstire" - ambele provenind din formele neo-greceşti βαρβατος şi χουβεντα - nu pot oferi puncte de comparaţiune cu rom. *bărbat* şi *cuvânt*, cari se trag de-a dreptul din latinele *barbatus* şi *conventum*.

[4] *Stratificarea elementului latin în limba română*, în Tocilescu, "Revista", an. I, p.7-32 şi 345-356. Observaţiunile semasiologice s-află la paginile 352-355.

cercetarea sa cuvinte comune şi unora din limbile romanice (comp. *drept, orb*), sau limbei copilăreşti a tuturor popoarelor (comp. *mamă*).

Ne vom încerca a da, în paginile de mai la vale, o serie de cele mai sigure analogii semasiologice ce se pot constata într-o cercetare comparativă a limbei române şi albaneze[1].

Bătaie, din forma latină vulgară *battalia*, în sens de "pedeapsă" în special "divină" adică "plagă, rană", bunăoară, în următoarele două pasaje din cel mai vechi fragment biblic, circa 1560 (Hasdeu, *Cuvente* I, 9) în alăturare cu corespunzătoarele lor din *Biblia* Şerban-vodă de la 1688:

Ex. XXXVI: Iară să nu veţi nici aşa îngădui mie, cu 7 ori mai tare voĭu *bate* pre voi [peîntru păcatele voastre] şi voĭu frânge jos pre trufiâ vostră şi pre mariâ trufiei vostre.

Ibidem: Să veţi hi înblându înprotiva mea şi nu veţi asculte pre mine, de 7 ori voĭu mai tare mulţi *bâtăile* pre voi, după păcatele vostre.

Şi de nu-m[i] veţi asculta nice până într-atâta şi voiu adaoge a vă *certa* pre voi cu r a n e de 7 ori pentru păcatele voastre. Şi voiu surpa semeţia mândriei voastre.

Şi după aciasta de veţi mearge curmeziş şi nu veţi vrea să mă ascultaţi, voĭu adaoge voao şapte r a n e după păcatele voastre.

În blesteme: *bată-te* (D-zeu, Precista, sfinţii, crucea etc.) vorba are iarăşi înţelesul de "a pedepsi".

În limba albaneză, *bătaie* însemnează asemenea "spaimă, epilepsie" (comp. ital. *battigia* "epilepsie")[2].

Latinul *calendarium* a dobândit, cum am spus-o şi

[1] Vezi Miklosich, *Albanische Forschungen*, Viena, 1870-71: Partea II *Die romanischen Elemente im Albanischen.*

[2] Şi românul consideră "epilepsia" ca o "pedeapsă divină", ca o "bătaie cerească", de unde etimologia populară moldovenească *pedepsie* în loc de *epilepsie*. Creangă în *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.* XV, 450): "Unii dondăneau ca nebunii, până-i apuca ameţeala; alţii o duceau numai într-un muget, cetind până le perea vederea; la unii le umblau buzele parcă erau cuprinşi de *pedepsie*".

într-un capitol precedent, atât româneşte cât şi albaneşte, sub formele *cărindar* şi *kalenduer*, sensul restrâns de "ianuarie".

Tot aşa, vorba *draco*, sub formele *drac* şi *drekĭ*, posedă, în ambele aceste limbi, sensul metaforic de "diavol".

Latinul *faux* "gâtlej, înghiţitoare" a produs româneşte *falcă* "maxilla" şi *falce* "măsură agrară", întocmai precum albanezul *fălkinĭă* însemnează în acelaşi timp "falcă" şi "şchioapă".

Gula "înghiţitoare", printr-una din acele metafore populare, ce caracterizează limbile romanice, a luat locul clasicului *os* în limba română şi albaneză: *gură* (macedo-rom. *gură*; istriano-rom. *gură*) şi *golĭă* sau *goĭă*.

Granum a produs româneşte *grâu*, la plural *grâne* cu sensul de "cereale", adică de orice fel de grăunţe; tot aşa albanezul *grun, grur* însemnează "grâu" şi "cereale". Dar şi în limbile romanice se ia câteodată pluralul lui *granum* pentru *frumentum*.

Languor însemnează româneşte şi albaneşte "o boală îndelungată şi lipicioasă": *lângoare* sau *lungoare* "typhus" şi *lĭăngăer* sau *lĭunĭără* "Seuche" (Hahn).

Magister, vulg. *magester*, ital. *maestro*, a produs româneşte *măiestru*, de unde derivă *măiestrie*, care avea, odinioară, şi sensul de "cursă", bunăoară, în *Pravila lui Vasile Lupu*, p.5: "Când va întinde nişte *măestrii* la vro vie sau la vrun pomât"; sau în *Istoria ieroglifică* de Cantemir, p. 356: "Corbul la dulăii vănători porunci că de vor videa, că într-alt chip inorogul în *măiestriile* lor a cădea cu putinţă nu iaste ..." Tot astfel, albaneşte *maştri* însemnează "dolus", *mastrim* "artificio", *maştrim* "frode" (Miklosich).

Musculi a produs româneşte *muşchi*, care mai are şi sensul de "bucate gătite de plămâni" (*Lex. Bud.*); albaneşte *muşkărí, muşkání* însemnează, de asemenea, "muşchi" şi "plămâni".

Orare "a ruga" a devenit românește *urare* "gratulari"[1] și *oraţie* "gratulatio"[2]; tot așa albanește: *uruem* "augurare", *uroiĭă* "saluto, faccio buon augurio", *urim* "congratulazione", *urată* (= lat. *oratum*) "benedizione".

Palus "baltă", sub forma sa posterioară *padules* (*paludes*), a dobândit accepţiunea de "silva", românește și albanește: *pădure* și *pül.*

Socius "tovarăș", *socia* "tovarășă" au înlocuit românește pe "conjux": *soţ, soţie*[3]; tot așa albanește *şokĭ*, fem. *şokĭe* "conjux".

Din latinul *stupa* avem românește *stupă* "câlți", de unde verbul *a astupa* "a închide o gaură, a acoperi o spărtură", literal "a umplea sau acoperi cu *câlți*"; albanezul *stupós* are asemenea sensul generalizat de "astupare". Dar tot așa și neo-grecește στουπωνω.

Latinul *venenum* s-a transmis românește sub forma *venin,* care însemnează "venenum" și "bilis", ca și albanezul *văner, vărer* "venenum, bilis". Compară macedo-românul *nvernare* "tristitia", literal "înveninare" și *nverinatu* "tristis"

[1] La *Moxa,* p.355 și cu sensul de "a vesti, a da sfară": "După aceaĭa zidi Romil cetate prea mare și frumoasă... și cu glas de bucin *ură*: să asculte toată lumea de cetatea, ce i se puse numele Rim".

[2] Forma corectă este *oraţie*. În *Condica de obiceiuri vechi și noi* (*Cronice* III, 309) citim: "... Diaconul curţii începe a ceti *oraţiile* sărbătorii"; *Ibidem,* p. 311: "Întâi mitropolitul rădică un pahar de vin făcând *oraţii* pentru slava lui Dumnezeu"; *Ibidem,* p.313: "Dacălul cel mare elinesc... pune pe ucenicul său cel rânduit de spune e n g o m i o n elinesc, adică *oraţie*".

[3] În loc de *soţie* "conjux" s-află la *Moxa* forma masculină *soţ*, ca în următoarele două exemple: "Deci deacă veni în vrâstă de î n s u r a t , soru-sa Polhiriia grijiia să-i afle *soţ*" [p.366] sau (p.367): "Înpărăţiĭa Teodosie înpreună cu *soţu*-său, înpărăteasa Evdocsiia".

Pe de altă parte, femininul *soţie* are, în vechile texturi, înţelesul masculin de "complice". Astfel în *Pravila lui Matei Basarab* p.88: "Cela ce va da altuia arme... pentru să meargă să ucigă pre altul... acela se va pedepsi ca un ucigătoriu și ca un fur, pentru că se cheamă *soţie* cu dânșii". *Ibidem,* p.95: "Mai mare iaste răpirea, când va fi cu soţiĭ multe".

(Kavalliotis) cu alb. *vrere* "λυπη", literal "venin", *işte vreret* "temps obscur, troublé" (Miklosich).

Ver a înlocuit românește pe "aestas": *vară*; albaneza a întrunit ambele aceste sensuri: *vără* "vară, primăvară"[1].

Virtus a transmis românescului *vârtute* numai semnificațiunea sa materială[2] de "putere, tărie", macedo-rom. *vârtute* "δυναμις" (de unde la dânșii și adjectivul *vârtos* pentru *tare*) întocmai ca și albanezul *vărtit* "robur, vis".

Încheiând această parte a lucrării, care îmbrățișează niște fenomene mai mult sau mai puțin fluctuante din viața limbei, ne vom îndrepta acum privirile către acele modificări inerente spiritului omenesc, cari constituiesc cauzele fundamentale ale tranziținii sensurilor: m e t a f o r a , oarecum elementul vital al graiului, precum și fenomenele generale de l ă r g i r e , de r e s t r â n g e r e și de s c ă d e r e a cuvintelor, în cercul cărora se efectuează evoluțiunea lor istorică.

IV. METAFORA

§ 1

Viața metaforică a limbei

Abstracțiunea e caracterul distinctiv al prozei. Însușirea principală a poeziei e, din contră, sensibilizarea impresiunilor. Toată măiestria poetului stă tocmai în această

[1] Pictet I. 99 compară, sub raportul semasiologic, pe litfanul *wásara* "vară" în raport cu sanscritul *vásanta* "primăvară", pe când *primăvara* o numesc litfanii *pawasaris* literal "înaintea verei".

[2] Cic. *Tusc.* II. 18: "Appellata est a viro *virtus*: viri autem propria maxime est f o r t i t u d o , cujus munera duo maxima sunt, mortis dolorisque contemptio".

concretizare şi individualizare a ideilor abstracte şi generale. Pe când vorba prozaică e seacă şi lipsită de viaţă, expresiunea poetică deşteaptă în noi o sumă de amintiri, capabile a ne reproduce icoana vie ce-i a dat naştere şi impresiunea, ce ea lasă prin aceasta asupră-ne, e, firește, mult mai energică. Să luăm, bunăoară, următoarele două strofe din poezia *Groza* de Alexandri:

Galbân ca făclia de *galbână* ceară
Ce-aproape-i ardea,
Pe-o scândură *veche,* aruncat afară,
De somnul cel vecinic Groz-acum zăcea;
Şi după el nime, nime nu plângea!
. . . . . .
. . . . . .

Un moşneag atunce, cu o barbă *lungă,*
La Groza mergând,
Scoase doi bani *netezi* din *vechea* sa pungă,
Lângă mort îi puse, mâna-i sărutând,
Mai făcu o cruce şi zise plângând ...

Ceea ce revarsă un farmec deosebit asupra imaginilor, ce trec pe dinaintea noastră la citirea acestei poezii, sunt *epitetele*, cari întrupează şi însufleţesc plăzmuirile poetului. Iată ce spune Schoppenhauer în această privinţă:

"Pentru a pune în mişcare fantasia trebuie ca noţiunile abstracte, cari sunt materialul imediat al poeziei ca şi al prozei aride, să fie astfel coordinate, încât sferele lor să se întretaie aşa, ca nici una să nu poată subzista în generalitatea sa abstractă, ci în locu-i să treacă dinaintea fantasiei un reprezentant intuitiv, pe care cuvintele poetului îl vor modifica din ce în ce mai mult după scopul său. Precum chimistul obţine substrate solide prin combinarea unor fluide cu totul

limpezi şi străvăzătoare, tot aşa ştie poetul să producă din generalitatea abstractă şi transparentă a noţiunilor, printr-o anumită împreunare, concretul, individualul, reprezentarea intuitivă. Căci numai prin intuiţiune ajungem la cunoaşterea ideii (platonice), care e scopul oricării arte. Măiestria în poezie, ca şi în chimie, dă posibilitatea de a obţinea totdeauna tocmai substratul propus. Pentru acest scop servesc multele epitete în poezie, prin cari se restrânge până la intuiţiune generalitatea oricărei noţiuni"[1].

Ceea ce sunt epitetele pentru poezie, aceea este metafora pentru limba în genere, adică elementul ei de viaţă şi de mişcare. Metafora este, într-adevăr, poezia limbei, o poezie adeseori latentă, care rămâne neobservată şi necunoscută.

În viaţa metaforică a graiului nu pulsează, ce-i drept, aceeaşi vioiciune de concepţiune, şi numai arareori putem surprinde imediatul proces al fantasiei. Păture succesive au acoperit primele imagini şi au stins într-însele orice urme de viaţă[2]. Prin zilnică tocire cele mai frumoase, cele mai strălucite din aceste imagini au ajuns pentru noi simple sunete, cari nu ne mai spun nimic despre primitiva lor splendoare. Această uzare continuă a elementelor imaginative prin deprinderea zilnică merge din ce în ce crescând şi o reacţiune rămâne posibilă doar în domeniul poeziei. Numai poetului îi mai este dat a reîmprospăta, din când în când, aceste imagini, cari s-au înfăţişat odinioară popoarelor în copilăria şi în juneţea lor şi cari n-au păstrat din frăgezimea lor primitivă decât urmele unei adânci gârboviri...

[1] Schoppenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung* (*Lumea ca voinţă şi reprezentare*), vol.I, p.286.

[2] Jean Paul: *Jede Sprache ist in Rücksicht geistiger Beziehungen ein Wörterbuch erblasster Metaphern*: "Fiecare limbă este, din punctul de vedere intelectual, un dicţionar de metafore ofilite".

§ 2

Definiţiunea şi însemnătatea metaforei

Aristotele dă asupra metaforei o definiţiune prea întinsă[1], făcând dintr-însa orice "schimbare a semnificaţiunii proprii a cuvântului" (ονοματοδ αλλοτριου επιφορα). Definiţiunea lui Quintilian,"metaphora brevior est s i m i l i t u d o "[2], a rămas clasică până în ziua de astăzi şi o regăsim, într-alţii, la Iordache Golescu, care amplifică întrucâtva cugetarea retorului latin, fără a o lămuri: "*Metafora*, adecă după a s e m ă n a r e, să zice când vrem să arătăm un obraz sau altceva, asemănăm înţelegerea acelui nume (cu care facem arătare) cu altă înţelegere. Cum când zicem: *Înţelepciunea este comoara faptelor bune*: la această vorbă înţelegerea numelui *comoară* (ce se dă numai la avere) o asemănăm cu dobândirea faptelor bune, ca şi când am zice: dobândirea faptelor bune este înţelepciunea"[3].

Asemănarea, condiţiunea neapărată a metaforei, e totdeauna parţială: printre feluritele însuşiri, ce constituie caracterul dinstinctiv al unui obiect, e destul să se găsească una singură ca moment esenţial şi la alt obiect. Câte de asemenea însuşiri va avea deci un obiect, atâtea metafore se va putea forma despre dânsul.

Dar definiţiunea de mai sus consideră metafora exclusiv din punctul de vedere al retoricei, care nu intră în cercetarea noastră. Din punctul de vedere linguistic, metafora este, după cum a definit-o Max Müller, "faptul de a transporta un nume al obiectului, care îi aparţine propriu, la alte obiecte, cari participă într-un mod sau altul la proprietăţile

[1] Aristotelis, *Poetica*, cap.XXI.

[2] Quintiliani, *Institutiones orat.*, lib.VIII, cap.VI.

[3] Iordache Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor gramăticeşti*, Bucureşti, 1840, p.241

celui dintâi"[1]. Dorințe *arzătoare,* cuvinte *înfocate*, rugăciuni *fierbinți* sunt expresiuni metaforice. Vrând a denumi principiul vieții din interiorul omului sau animalului, alegem un semn exterior al acestui principiu vital - *suflarea* gurei - și avem vorba *suflet.*

Max Müller distinge două feluri de metafore: *radicală* și *poetică*. Metafora r a d i c a l ă "când o rădăcină, care însemnează "a străluci" e întrebuințată pentru a forma nume, nu numai al focului sau al soarelui, ci și al primăverei, al luminei matinali, al strălucitoarei lumini a cugetării sau al acelei bucurii sufletești, care izbucnește în imnele de laudă. Limbile vechi sunt pline de asemenea metafore și, sub microscopul etimologiei, mai fiecare vorbă lasă a se întrevedea urmele primei sale concepțiuni metaforice"[2].

Mai scurt, s-ar putea zice: când o idee se transmite de la forma sa primitivă sau radicală asupra unui nou obiect. Dacă luăm, de pildă, verbul românesc *născocire* "a afla, a închipui un lucru" și-l comparăm cu paleo-slavicul *naskočiti* "insilire" (*skočiti* "salire") vedem că însemnează propriu-zis "*a sări în* (cap) ceva neașteptat", precum pentru francezul *saillie* "vorbă isteață spusă pe neașteptate" literal "săritură" (*saillir* "a sări") avem românește cuvintele *trăsnaie* sau *plesnaie*, ambele pentru a desemna o cugetare ivită deodată în spiritul nostru[3]. Animalul caracteristic prin neașteptatele și

[1] Max Müller, *Nouvelles leçons sur la science du langage,* vol.II, p.71.
[2] *Ibidem,* p.73.
[3] Sinonimul modern al lui *născocesc* adecă *scornesc* - ambele cu o nuanță pesimistă - este primitiv o expresiune a graiului vânătoresc și însemnează literal "a chema cu *cornul*" câinii la vânat, ca într-o colindă (Teodorescu, *Poezii pop. rom.*, p.69):

La v â n a t că mi-am ieșit,
Ciutalina mi-am *scornit*
Ciutalina mi-am g o n i t ...

deci a pune în mișcare, a turbura (comp. *zbucium,* literal "a cânta cu b u c i u m u l") aplicându-se, și în vechile texturi, la vânt sau vijelie, de pildă

repezile sale sărituri - *capra*[1] - a fost luat în diferite limbi ca o expresiune metaforică pentru "trecătoarele fantasii", ce abat cuiva, pentru acele mişcări iuţi şi nesocotite ale spiritului atât de asemuitoare săriturilor unei capre. Astfel, franţuzeşte *caprice*, italieneşte *capriccio* "toane" etc. (comp. ital. *ticchio* "toane" din germ. *Zikkin* "căprioară"). Dar chiar româneşte avem vorba *pârţag* "furie, mânie cu toane" din *pârţ* "ţap", care se întrebuinţează, mai totdeauna, în unire cu *arţag*, ca în următoarele două exemple din *Povestea vorbei* de Anton Pann, p.108; 112:

"A r ţ a g u l îşi găseşte *pârţagul*". - "Şi el, cum se leagă să-i rabde a r ţ a g u l, şi ea să se lege să-i rabde *pârţagul*"[2].

în următorul pasaj din *Sicriul de aur* din 1673 (Cipariu, *Crestom.*, p.120): "Şi să *scorni* de către pustie v i h o r de v â n t mare şi s c u t u r ă tuspatru unghiurile casii"; sau, în sens figurat, la Cantemir, în *Istoria ieroglifică*, p.28: "Cu cât veastea otârâtă mai de năprasnă vine, cu atâta mai mare t u l b u r a r e şi g r i j ă *scorneaşte*". Sensul modern al lui *scornire* "plăzmuire, născocire mincinoasă" (comp. expresiunea *minciună cu coarne*) îşi găseşte o analogie în francezul *tromper* "a înşela", la început "a cânta cu t r o m p a sau t r â m b i ţ a". Vezi interesantul studiu *Scornesc şi stârnesc [Un specimen de necesitate a vechilor texturi pentru orice cercetare linguistică]*, publicat de domnul Hasdeu în "Columna" pe 1883, p.48-63.

[1] Buffon o descrie în modul următor: "L'inconstance de son naturel se marque par l'irrégularité de ses actions, elle marche, elle s'arrête, elle court, elle bondit, elle saute, s'approche, s'éloigne, se montre, se cache ou fuit, comme par c a p r i c e, et sans autre cause déterminante que celle de la vivacité b i z a r r e de son sentiment intérieur, et toute la souplesse de ses organes, tout le nerf du corps suffisent à peine à la p é t u l a n c e et à la rapidité de ses mouvements, qui lui sont naturels".

[2] Pentru aceeaşi noţiune de "toane" limba românească mai posedă încă două expresiuni *gărgăuni* şi *greieruşi*, împrumutate de la numele a două insecte cu o cântare zbârnăitoare, cel din urmă - greierele - caracteristic asemenea pentru săriturile sale. Francezul le zice *şoareci* (*avoir des rats*), iar italianul *broaşte* (*aver delle rane*), dar şi *greieri* (*il grillo mi salta*). - Numele latin al greierului *cicada* a păstrat româneşte, sub forma *cicală*, numai semnificaţiunea figurată de "flecar, târâie-brâu". Faptul că macedo-românii au *chincală* cu înţelesul de "greiere", dovedeşte că şi în dialectul daco-român vorba va fi avut la început acest sens propriu, şi, mai târziu, numai, trecu la cel figurat, tocmai ca în limba italiană şi spaniolă (comp. şi franţuzeşte "b a b i l l a r d en *cigale*" Littré).

Cu totul diferită e *metafora poetică,* "prin care un verb sau un nume deja creat şi aderent la vro noţiune sau la vrun obiect determinat e transportat într-un mod poetic asupra unei alte noţiuni sau asupra unui alt obiect. De pildă, când razele soarelui sunt numite mâinile sau degetele soarelui, numele, care însemnează mâini şi degete, exista deja şi e aplicat, printr-o figură poetică, la razele cari ies din acest corp luminos".

Cu alte cuvinte: când reprezentarea ideii anterioare rămâne şi când se face o contopire analogică sau o identificare. Astfel, româneşte: uşa are o *broască*, trăsura o *capră*, puşca un *cocoş,* usturoiul un *căţel*, stativele două *iepe* (comp. *cobila* plugului) etc. toate împrumutate regnului animal şi aplicate la obiecte neînsufleţite. Iată, încă, câteva metafore poetice luate de la părţile corpului omenesc: româneşte plaiul are un *picior,* moneda o *buză,* carul o *inimă,* pământul o *sprânceană,* ziua o *geană,* (geana zilei = aurora); asemenea un *ochi* de lanţ (= ineluş), de sticlă (= geam) sau de funie (= laţ); clopotul are o *limbă* şi cosciugul o *pleoapă* (= capac). Pe de altă parte, *còpil* (= copil "enfant") e "ţâţâna uşei", *babă* (= babă "vieille femme") e "grindă, tălpoaie", *pop* (popă "prêtre") e "stâlp, proptea" etc.[1].

[1] Tot astfel, numesc românii din Moldova, Ardeal şi Bucovina *pupăză* un fel de prăjitură din aluat de grâu, din cauza asemănării sale cu cuibul acestei pasări, întocmai precum engl. *pie* şi fr. *pie* "coţofană" însemnează, totdeodată, "plăcintă cu carne". Cu *pupeze* se împodobesc pomii daţi de sufletul morţilor şi la parastas se dau de pomană, pe când *colacul* se împarte la praznic sau comândare.

Într-o poezie populară din Bucovina (Marian I, 162):

Fă doi c o l a c i
Din patru saci
Şi o *pupăză*
Dintr-o mierţă
Ş-un c o v r i g
Dintr-un mertic...

De aci, şi locuţiunea proverbială: *colac peste pupăză,* când cineva sufere o îndoită pagubă.

Această diviziune a lui Max Müller nu-i tocmai clară. Mai cu seamă numirea de *poetică*, dată categoriei a doua în opoziţiune, nu cu una prozaică, ci cu una radicală, e rău aleasă. Pentru scopul nostru, în special, sunt de deosebită importanţă numai acele metafore sau expresiuni metaforice, cari sunt rezultatul instinctiv al inspiraţiunii populare, cari se datoresc adecă spontaneităţii spiritului popular, iar nu reflexiunii şi geniului poeţilor. Metaforele limbei poetice formează o lume ideală aparte, cu totul diferită de metaforele ce izvorăsc din fantasia vecinic vie a poporului.

Metaforele "ca revelaţiunile spiritului omenesc, ca oglindă credincioasă a lumii externe şi interne a omului, ca monumente de atâtea fapte ale istoriei sale"[1] merită să atragă o serioasă atenţiune din partea acelora cari urmăresc, în desvoltarea limbei, mersul progresiv al spiritului omenesc. În metaforele şi în expresiunile metaforice stă originalitatea şi geniul limbei şi într-însele se oglindesc particularităţile spiritului naţional.

"Transportul sau metafora a fost procederea cea mare a formării limbei. O analogie a târât o alta şi aşa sensul cuvintelor a colindat, în aparenţă, în chipul cel mai capriţios; adeseori chiar semnificaţiunea primitivă a dispărut şi n-a lăsat să subziste decât accepţiunile derivate. De aci, în sânul unei aceleiaşi familii de limbi, acea diversitate extraordinară, care face ca idioame învederat ieşite din aceeaşi tulpină... să nu se recunoască de loc la distanţă şi ca ştiinţa cea mai atentivă să le poată singură găsi fraternitatea. Fiecare popor s-a alipit, în crearea metaforelor sale, de raporturi diverse după caracterul său individual şi după natura, ce-l înconjura[2].

[1] Brinkmann, *Metaphern*, p.4.
[2] Renan, *De l'origine du langage*. Paris, 1858, p.123.

Mărgăritare poetice zac adeseori ascunse în aceste metafore. Admirabile sunt, în această privinţă, numirile romanice pentru *talazurile mării*: italianul le caracterizează prin plastica expresiune de *cai* (*cavalli, cavalloni*), asemuind furtunoasele valuri cu caii cei aprigi, pe când spaniolul dă micilor unde spumoase poetica numire de *porumbiţe* (*palomas, palomillas*). Francezul le numeşte *moutons* "berbeci", italianul *pecorelle* "miei", marea privindu-se ca o câmpie înverzită[1].

Animalul *mustela*, căruia închipuirea populară îi atribuie tainice puteri, poartă în diferite limbi un nume dezmierdător: rom. *nevăstuică* literal "petite femme", paleo-slavicul *nevêstŭka* "nova nupta, mustela"; fr. *belette* "frumuşica", portug. *dominja*, ital. *donnola* "domniţă", span. *comadreja* "cumătriţă", neo-gr. νυμφιτζα din νυμφη "logodnică, noră", germ. *Jüngferchen* "coconiţă", în Bavaria *Schönthierlein* "frumuşelul animal" şi în alte localităţi *Mühmlein* "mătuşica", danes *kjönne* "frumoasa", ungur. *memjét* "noră, nevăstuică" şi basc. *andereigerra* "nevăstuică" din *andrea* "femeie, fecioară".

Dulcea cântăreaţă a nopţii

care spune cu uimire

Tainele inimei sale, visul ei de fericire...

a primit româneşte frumoasa numire de *privighetoare*, pasăre, care, după legendă, "priveghează mai toată noaptea"[2] şi umple aerul cu duioasele-i accente, aşa că

"Lumea întreagă stă pătrunsă de-al ei cântec fără nume..."

[1] Brinkmann, *Metaphern*, p.9, 40, 298, 573. - Şi românul numeşte *oiţe*, sp. *ovejitas*, nouraşii aducători de ploaie.

[2] A se vedea legendele privighetoarei la Marian, *Ornitologia pop. rom.* I, 239-251.

Unele dintr-aceste numiri metaforice date animalelor se întemeiază pe legende străvechi, care datează, probabil, din epoca cea mai depărtată, ceea ce explică existența lor la popoare diferite. Pasărea "Troglodytes parvulus" se numește, bunăoară, în Transilvania, *Împăratul păsărilor* sau *Piț împărătuș*, iar în Bucovina, *împărătuș, împărățel*[1]. Aceeași pasăre se numește de greci βασιλισχος "crăișor", de latini *regulus* "regișor", de francezi *roitelet* dimin. din *roi* "rege" și de germani *Zaunkönig* "regele gardurilor".

Flora românească este, mai cu seamă, bogată în asemenea poetice numiri. Una și aceeași floare *Convallaria majalis* a fost împodobită, în diferitele regiuni românești ale Daciei, cu nestemate poetice ca: *sufletele* "petites âmes", în Transilvania, *lăcrămioare* "petites larmes", în Moldova, *mărgăritari* sau *mărgăritărele* "petites perles", în Muntenia și *cerceluși* "petites boucles d'oreille", în Dobrogea[2].

Nu mai puțin admirabile sunt numirile de *brânduș*ă, sinonim cu *mângâioasă*, și *primăveruțe, luminărica Domnului, luminița nopții* și întreaga acea lume feerică de flori, ce poetul face să treacă pe dinaintea noastră în *Concertul în luncă*:

Iată, vin pe rând, păreche, și pătrund cole-n poiană
Bujorelul vioi, rumen, cu năltuța *odoleană*,
Frățiori și *romănițe* care se ațin la drumuri,
Clopoței și *măzărele*, îmbătate de parfumuri.

Iată frageda *sulcină, stelișoare*, blânde *nalbe*,
Urmărind pe *busuiocul* iubitor de sânuri albe.
Dediței și *garofițe*, pârguite-n foc de soare,
Toporași, ce se închină gingașelor *lăcrimioare*.

[1] Marian, *op. cit.*, I, 304. A se vedea la pag. 306-318 o legendă cu variante privitoare la această pasăre.

[2] Brândză, *Limba botanică a țăranului român* în "Columna" [III] pe 1882, [nr. 7-9], p.392.

Vine *cimbrul* de la câmpuri cu *fetica* de la vie,
Nufărul din baltă vine întristat, fără soție,
Și când el apare galbin, oacheșele *viorele*
Se retrag de el departe, râzând vesel între ele.

În poiană mai vin încă elegante floricele,
Unele-n *condurii doamnei* și-n *rochiți de rândunele,*
Altele purtând în frunte, înșirate pe o rază,
Picături de rouă dulce care-n umbră scânteiază[1].

Foarte semnificative sunt, în această privință, puținele numiri de plante, ce ne-au venit din Orient: *enibahar* "mireazmă nouă", *indrișaim* "esență regală", *sefterea* "suc regal", *zarnacadea* "potir de aur"[2].

Pepelea, spiritul satiric al poporului, este și el uneori întipărit în aceste metafore. Nu e oare comic că animalul *viezure,* alb. *vĭédhulă* din *viedh* "a fura", se numește *hoțoman,* adică animalul ce fură grânele? Francezul îl poreclește "grăuncior": *blaireau*, vechi-fr. *bléreau* diminutiv de la *blé* "grâu", iar englezul "negustorul de grâne" (*badger*). *Dropioiul* poartă, în unele localități[3], numele de *mitropolit.* Pasărea *muscicapa* adică "prinzătoare de muște" se numește, în Banat, *gelatul*, propriu "călău". Pasărea *mulge-capră* se numește, în Moldova, *păpăludă,* adică "paparudă", *codobatura* se cheamă, în Bucovina, *pasere țigănească* sau *jumătate de pasere, sticletele, domnișor*, în Banat, *turculeț, cioara* · "Corvus monedula" se numește, în Muntenia, *papagal țigănesc...*[4].

[1] Alexandri, *Poezii*, vol.III, p.54.
[2] Șăineanu, *Elemente turcești,* p.42; 58, 88, 114.
[3] Odobescu, *Pseudokyn.*, p.7.
[4] Marian, *Ornitologia* I, 428,328,592; II, 25.

Un văl de jale acopere, alteori, aceste metafore. O lume de suferinţe conţin într-însele cuvinte ca *muncă, agonisesc* etc. şi, la cercetarea lor, pare că auzim răsunând la urechile noastre sentenţa biblică: "Blestemat fie pământul pentru tine, cu dureri vei mânca dintr-însul în toate zilele vieţii tale: spini şi pălămidă îţi vor creşte ţie ... întru sudoarea feţei tale vei mânca pâine, până ce te vei întoarce în pământ din care eşti luat; că ţărână eşti, şi în ţărână te vei întoarce".

De aceea, există, în cele mai multe limbi, o conexiune intimă între cuvintele cari însemnează "chin, durere" şi între cele cu sensul de "muncă, lucru", care consumă puterile omului. Astfel: latineşte *labor* "lucru, suferinţă", greceşte πόνος "muncă, durere"; vechiul-nordic *verk* "labor" şi *verkr* "dolor"; anglo-saxon *veorc* "muncă, osteneală, sarcină, durere"; vechi-germ. *susla*, vechi-nordic *sysla* "treabă, lucru"; anglo-saxon *susl* "labor, afflictio, tormentum, supplicium"; germ. *Arbeit* "muncă", din vechi-germ. *arabeit* "trudă, nevoinţă"; francezul *travailler* "a lucra" e înrudit cu *entraver* "a împiedica" de unde englezeşte *travel* "a călători", călătoria fiind totdeauna întovărăşită de trude şi de nevoi.

Trecem, acum, la cercetarea cuvintelor româneşti cari prezentă aceeaşi corelaţiune logică.

Muncă însemna, odinioară, aproape exclusiv "caznă, chin", derivând[1] din paleo-slavicul *ma"ka* "cruciatus, tormentum, supplicium, punitio, dolor, poena, tyrannis" (ung. *munka* "labor, opus").

1. În sens profan: "tortură".

Codicele Voroneţian c. 1550, p.150: "Iară se greşind *muânca* răbdaţi, care e lauda? = Pentru că ce laudă iaste de veţi răbda b ă t a e greşiţi fiind?" (*Biblia* din 1688).

[1] Miklosich, *Lex. psl.*, p.395.

Pravila de la Govora din 1640, p.34: "Ore ce muiare se va dovedi de ore carii, că pre bărbatul ei l-au pierdut cu otravă sau cu alt oarece, aceaia să se cearce, oare iaste adevăr, de-aciia să se dee *muncii* şi jăhuită să fie avuţiia ei..."

Pravila lui Vasile Lupu din 1646, p.48: "Ore cine va ascunde şi va tăcea uciderea şi moartea tătâne-său... direpţ aceia să-i se dea s t r â n s o a r e să spue, iar de nu, să-i se dea *muncă* tare".

Cronica lui Constantin Căpitanul (Mag. Ist. I, 213): "Deci Ion Vodă rămăind în scaun, zic că mari şi multe răotăţi au făcut, vărsări de sânge, jafuri de faţă pe ţară şi de biserici şi den zi în zi se m u n c e a şi se nevoia de găsea *munci* noao de m u n c e a pre supuşii lui pentru avuţie".

2. În sens religios: "chinurile iadului, martiriu".

Evangheliarul lui Coresi c.1575 (Cipariu, p.8): "Şi vor mearge aceia în *munca* veacilor, iar dereptii în viaţa de veac".

Nicolai Costin, *Cronice* I, 73: "Acest împărat (Adrian) multe *munci* au făcut creştinilor; pe Eustatie Plachida, sfântul şi dreptul, ce se numea al doile Iov, vestit hatman al lui Traian, împreună cu femeia sa şi cu copii săi, i-au pus pe bou de aramă aprins de foc; lăsăm a pomeni creştinii câţi au luat *muncă* pe vremea lui Adrian".

Beldiman, în *Jalnica Tragodie* (*Cronice* III, 351):

. . . . . pe toţi eteriştii greci
Îi făceau părtaşi g h e e n i i şi *muncei* celei de veci.
Blăstămau pe toţi aceia ce nu se vor rădica
Să-i gonească, să-i ucidă şi în picioare a-i călca.

Limba modernă a păstrat, mai ales, sensul religios de "chinuri pentru pedeapsa păcătoşilor" în locuţiunea: *muncile iadului.* Semnificaţiunea însă cea mai generală a vorbei *muncă* e aceea de "labor", o semnificaţiune, ce o întâlnim deja în cele dintâi texturi, bunăoară, în cel mai vechi

fragment biblic, circa1560, Exod XXVI (Hasdeu, *Cuvente* I, 9): "Şi *muânca* vostră va peri, că pământul vostru nu-şi va da hasna, şi leamnele pre căânpul vostru nu vor fi roditore".

"Românul, zice domnul Slavici, are pentru "labor" cuvintele: *lucru, muncă, robotă şi clacă*: *Lucrul* e p l ă c u t , *munca* t r u d i t o a r e , *robota* s i l i t ă şi *claca* e f ă r ă p l a t ă[1].

Agonisesc exprimă ceea ce ştiinţa pozitivă a secolului a numit "lupta pentru existenţă", o adevărată luptă de întrecere, în care izbândeşte totdeauna cel mai fericit înzestrat din fire. A-şi *agonisi* traiul de toate zilele e deci a *lupta* pentru existenţă. Prin opintiri şi anevoinţe de tot felul omul ajunge a c â ş t i g a , a-şi face stare. Macedo-românul *agonisire* conservă încă semnificaţiunea etimologică de "luptă", iar forma secundară *avhonisire*[1] are pe aceea de "grăbire": ambele derivând din aoristul verbului αγωνιζω "lupt"[2].

Cantemir, în *Divanul lumii* (Hasdeu, *"Arhiva"* II, 103): "Ce iarăşi a lui poruncă sfântă ascultând voi m u n c i şi în s u d o r i voi *agonisi* hrana mea".

Jipescu, *Opincar*, p.109: "*Agoniseală* c â ş t i g a t ă din m u n c ă şi din păstrare te face mare ".

Câştig "lucrări", din latinul *castigo* "pedepsesc" adică "sufăr", cum însemnează vorba şi în dialectul istriano-român. În vechile tipărituri, vorba însemna încă "a purta grijă, a îngriji", bunăoară, în următorul pasaj din *Omiliarul* lui Coresi (Cipariu, p.17): "Şi de veşminte ce vă *căştigaţi*...Nu vă *căştigareţi* amu, grăind: ce vrem mânca sau ce vrem bea

[1] Slavici, *Die Rumänen*, p.154

[2] "Sub raportul logic, (românul *agonisesc*) e un produs al cugetării proprii româneşti, căci vorba greacă însemnează "luptă", niciodată "câştig"... Din latinul *lucrum* "câştig", românul a făcut *lucru* "muncesc"; din grecul αγωνιζωμαι "muncesc", el a făcut *agonisesc* "câştig". Nici o muncă temeinică fără câştig; nici un câştig trainic fără luptă" Hasdeu, *Etym. Magnum Rom.*, p.524.

sau în ce ne vom îmbrăca". Acest din urmă sens îl are *câştig* şi în dialectul macedo-român.

Tranziţiunea metaforică a latinului *castigo* la românul *câştigare* e analoagă cu cea de la cuvintele *muncă* şi *agonisesc*: munca şi rezultatul ei sunt, deopotrivă, considerate ca o *caznă*, ca o *luptă*, ca o *pedeapsă*, sau, cum zice Cantemir în *Istoria ieroglifică*, p.43: "... spre a g o n i s i r e a şi *câştigarea* cinstei s u d o r i l e trupului destule sunt; iară spre paza nebetejirii ei, l a c r i m i d e s â n g e trebuiesc".

Tot aşa gr. καματος "labor, quaestus" (de unde *cămătă* adică "câştig"), fr. *peine* "pedeapsă, suferinţă; lucru, muncă, plata muncii" şi germ. *Gewinn* "câştig" în raport cu vechiul-german *gewin*"labor"[1].

Cât de multiplă poate fi varietatea unei expresiuni metaforice, o putem constata la adjectivul poetic *dalb*, primitiv identic cu *alb*, şi care nu-i nicidecum cum pretinde domnul Macedonschi

... roze *dalbe*,
O vorbă, ce a fost născocită ca o rimă pentru a l b e ...

ci este o formaţiune organică românească c-un *d* protetic ca în *dalei* pentru *alei*, *daolică* pentru *aolică*, *dodoraş* pentru *odoraş*, etc.

Iată un şir de exemple poetice, în cari se poate urmări feluritele nuanţe de sens ale vorbei *dalb* "alb, candid, frumos, gingaş, delicat, graţios, mândru, strălucit, încântător..."

[1] O consideraţiune de altă natură a prezidat la formaţiunea cuvântului *lucru* "labor opus" din latinul *lucrum* "câştig, folos": s-a luat drept noţiune fundamentală izvorul câştigului adică "munca", întocmai precum litfanul *lobá* "lucru zilnic" însemnează propriu "câştig" (sanscr. *lâbha* "folos"). Sanscritul *apnas* "posesiune, câştig, folos, lucru, muncă" întruneşte ambele aceste sensuri. Româneşte *lucru* s-a aplicat şi la productul lucrării "res", precum şi latineşte *res* însemnează în acelaşi timp "avere şi lucru".

Balada *Cucul şi turturica* (Alexandri, *Poezii pop.*, 7):

Dulce turturică,
Dalbă p ă s ă r i c ă!
Hai să ne iubim...

Balada *Erculean* (*Ibidem*, p.15):

Lumei se arată
O *dalbă* de fată...

Balada *Soarele şi luna* (*Ibidem*, p.26):

Haideţi să ne logodim
C-amândoi ne potrivim,
Şi la plete, şi la feţe
Şi la *dalbe* f r u m u s e ţ e ...

Balada *Doncilă* (*Ibidem*, p.113):

Apoi adă-mi haine *dalbe*
Cusute cu firuri albe...

Balada *Holera* (*Ibidem*, p.38):

Lasă-mi-te de beţie
Şi de *dalba* v e s e l i e...

Balada *Codreanul* (*Ibidem*, p.91):

El în sân mâna-şi băga
Dalb de p a l o ş că scotea...

Alexandri, *Doine* (*Poezii* I, 95):

Şi spre ei înainta o t e l e a g ă sprinteoară.
Aurită, *dălbioară*
Ca un cuib de zânişoară...

BCU "SIC-TIBERIU" UNIVERSITY LIBRARY

Acelaşi, *Mărgăritărele* (*Ibidem* II, 177):

Şi o *dalbă* de p o v e s t e ,
Cum n-a fost şi nu mai este...

Acelaşi, *Dumbrava Roşie* (*Ibidem* III, 87):

Deci îi plăcea să înfrunte, cu *dalba*-i v i t e j i e
Pe cei cari pe lume purtau bici de urgie...

Bolintineanu, în *Cea de pe urmă noapte a lui Mihai Cel Mare* (*Poezii* I, 3):

Dar pe-un vârf de munte stă Mihai la masă
Şi pe *dalba*-i m â n ă fruntea lui se lasă...

În *Ştefan la moarte* (I, 92):

E mai demn, mai nobil, oameni şi pământ
Faţa lor să-şi schimbe sub un *dalb* m o r m â n t...

În *Naidé* (I, 346):

Păru-n valuri râzătoare
Râura pe sânu-i a l b ,
Cum se varsă pe ninsoare
Focul s o a r e l u i cel *dalb*.

În *Fluturele* (I, 467):

Vino p-al meu piept,
Dar fii înţelept,
Şi-mi spune mie
Dalbă i s t o r i e ,
Ce nimeni nu ştie!

În *Păstoriţa şi miaua* (II, 6):

Primăvara viitoare
Când la Pind te-i înturna
Şi-amintind oiţa ta,
Să verşi *dalbe* l ă c r i m i o a r e...

BCU IASI/CENTRU UNIVERSITAR LIBRARY

În *Edessa* (II, 134):

[Vai!] Omul trece iute cu f a p t e l e lui *dalbe*,
Ce pierd pe calea vieţii nestătătorul pas!

În *La piramide* (II, 467):

Colo se arată v a l e a *dalbă*, v e r d e,
Unde Nilul vesel, şerpuind, se pierde
Printre sicomori.
Cairul înalţă albele-i palate,
Vesele moschee, graţios săpate
În marmură cu flori.

Nu mai puţin variate sunt sensurile metaforice ale cuvântului *îngânare*, a cărui însemnare primitivă "a-şi bate joc; a râde de cineva" (comp. alb. *ingheniem* "decipere", *găniĕi* "fallo" din it. *ingannare*, medio-lat. *gannat*, χλεβαζει) ne întâmpină în *Psaltirea* diaconului Coresi, Ps.LXXIX: "Pusu-ne-ai în ocărire vecinilor noştri şi dracii noştri *îngânară*-ne = Exponis nos contentioni vicinis nostris et inimici nostri *subsannant* nos (ne iau în râs, îşi râd de noi)".

1. Sensul cel mai obişnuit "a imita în batjocură, a se preface, a gângăvi" (comp. istriano-rom. *gănesc* "causer").

Ispirescu, *Legende*, p.223: "Spune-mi, zmeule spurcat, unde ai ascuns tu soarele şi luna, căci azi nu mai ai scăpare din mâna mea. Se codea zmeul, *îngâna* v e r z i şi u s c a t e..."

În balada *Constantin Brancovan* (Alexandri, p.211):

Sultanul se minuna
Şi cu m i l ă se-*ngâna*...

2. Accepţiunea metaforică "a mângâia, a încânta, a dezmierda..."

În balada *Fata cadiului* (Alexandri, p.150):

Grădină cu flori plină
Unde stau cadânele,
De se-*ngân* c u f l o r i l e...

În *Doine* de Alexandri (*Poezii* I, 44, 79, 93):

Cele umbre bălăioare,
Cu guriţe zâmbitoare,
Pluteau lin, se legănau
Şi pe fete le-*ngânau*...

Ici, în lunca înverzită,
Este-o i a r b ă înflorită
Ce se-*ngână* c-un izvor.

Mărioara le (florile) asculta,
Şi pe rând le săruta,
Şi cu e l e se-*ngâna*...

În *Lăcrimioare* (*Ibidem*, p.125):

Veniţi, n ă l u c i r i scumpe, d o r i n ţ i, v i s u r i măreţe,
Veniţi de-*ngânaţi* vesel a mele tinereţe...

În *Mărgăritărele* (*Ibidem* II, p.45):

Fie talazuri în astă lume!
El (suveniru-i) pe deasupra zboară voios
Şi se *îngână* cu al tău nume
Ca floarea mică cu-al ei miros.

3. A se îmbina (de lumină şi de întuneric), a se confunda (de culori) încât să nu se poată deosebi: *îngânatul dimineţii* "crepuscul", *îngânatul luminei cu întunericul,* când se *îngână* ziua cu noaptea, la revărsatul zorilor, la răsărirea luceafărului.

În poezia *Baba Cloanța* de Alexandri (I, 13):

Iară-n urmă liniștită
Dulce unda-și alina,
Și-n taină legăna
Fața l u n e i înălbită,
Ce cu ziua se-*ngâna*...

Bolintineanu în *Muma lui Ștefan cel Mare* (I, 7)

R o z e l e și c r i n i i pe față-i se-*ngân*..."[1]

În *Baia* de același (I, 85):

Peste tot răsună c â n t e c e de dor
Cu suspine triste *'ngânate*-ușor!

Forma secundară *îngăimare*, pentru *îngăinare*, se ia mai cu seamă în al doilea sens: "a se încurca în vorbă, a zăbovi, a petrece".

Alexandri, *Poezii populare*, p.55:

Costea mult nu se *îngăima*
El dulăii toți chema...

Stamati, *Muza românească*, p.183:

Dar îndelung nu se sufăr *îngăimări* așa de line...

Cunoștința acestor metafore este câteodată neapărată și pentru urmărirea originei cuvintelor. Vom da un exemplu în această privință.

Din studiul comparativ al metaforelor privitoare la animale, rezultă, învederat, că câinele joacă în limbă rolul de

[1] A se apropia de acest din urmă sens forma populară *înghina* pentru *îmbina*, ca într-o doină ardeleană (Jarnik-Bârseanu, p.375):

Nu căta în bogătate
Ci la sprâncene-*nghinate!*

"linguşitor"[!]. Astfel, în vechea limbă franceză *casnard*, italieneşte *cagnotto* însemnează "linguşitor"; tot astfel în franceza modernă *calin* (= canin) şi *patelin* "qui donne la patte" au ambele acelaşi sens[1]. Românește, chiar vorba *linguşire*, pentru latinul *adulari*, vine de la imaginea câinelui ce *linge* în semn de insinuare şi, de la această aplicaţiune specială, a trecut apoi la semnificaţiunea metaforică generală "a lăuda peste măsură" întocmai ca spaniolul *lagotear* "a linguşi" din goticul *bilaigon* (= germ. *belecken*) "a linge"[2].

Aceeaşi imagine metaforică ne va înlesni găsirea originei cuvântului românesc *gudurare* "a linguşi, a răsfăţa", mai cu seamă, de câini.

Într-o snoavă de Ispirescu (p.92): "C ă ţ e l u l , cum este el l i n g u ş i t o r , tot f â ţ â i a din c o a d ă şi se *gudura*..."

Vorba s-aplică şi la pisici şi, figurat, la om, bunăoară, într-un basm muntean (Cal. 1881, p.37): "Baba Şoimana îl aştepta cu masa pusă şi cu blidurile pline cu fel de fel de bucate şi, cum îl văzu, începu să-l d e z m i e r d e şi să se *gudurească* pe lângă el ca o p i s i c ă , când vrea să te zgârie mai rău".

După unii, *gudurare* ar fi o contracţiune din latinul *co-adulare* (Cihac; Laurian-Maxim), după domnul dr. Gaster, vorba ar deriva din ung. *gedély* "a se gudura" (Tocilescu, "Revista" I, 31).

Ambele aceste afirmaţiuni sunt inadmisibile.

Latinul *catulire* "a simţi gâdilici" propriu "a fi înfocat (după împerechere)" de căţei (*catuli*), care a dat naştere

[1] Brinkmann, *op. cit.*, p.5.

[2] Latinul *adulatio* se aplica, asemenea, mai întâi la câini, după cum spune Nonius: "*Adulatio* est blandimentum proprie c a n i s , quod et ad homines tractum consuetudine est".

francezului *chatouiller* (vechi *catiller*) şi nou-provenţalului *gatilhar* "a gâdila" (Diez, *Wörterb.* II, 253) a produs româneşte interesantul dublet: pe de o parte, *gudurare* (= **căturire, găturare, gădurare*), iar pe de alta, pe posteriorul *gâdilare* (alb. *gudulis*), de unde vorba trecu la unguri (*gedély*) şi la bulgari (*guduličkam*). Din punctul de vedere al sensului ambele noţiuni se acoperă una pe alta. Englezeşte *wheedle*, identic cu germanul *wedeln* "a da din coadă (în semn de gudurare)", însemnează, de asemenea, "a linguşi"[1].

[1] Tot din radicala lui *căţ-el*, lat. *cat-ellus* pentru *catulus*, se trage vorba *căţăun*, *caţaon*, care corespunde francezului *canaille*, literal "mulţime de c â i n i " şi care e porecla obişnuită a grecilor. Astfel, cronicarul, ascuns sub pseudonimul de Zilot Românul, vorbeşte (Col. Tr. IV, 1883, nr. 3-6, p.123) de abuzurile călugărilor greci asupra mănăstirilor închinate, cari "au ajuns a fi pe din lăuntru gazde de oameni, călugări în faţă, iar într-ascuns vase pline de toată spurcăciunea, hoţi de sculele ctitoriceşti, vânzători şi înstrăinători moşiilor şi altor bunuri pentru ale lor interesuri în toate chipurile cele sataniceşti; iar pe din afară au ajuns neguţătorie a hoţomanilor g r e c i , *caţauni*, cu carii întovărăşindu-se cei de o seminţie cu dânşii egumeni, vând arenzile moşiilor mănăstireşti cu tocmeală necinstită..."

Beldiman, în *Tragodia* (*Cronice* III, 343):

> De-o pildă ca aceasta şi de râvnă grecii traşi,
> Unii dau bani Eteriei, alţii se scriau ostaşi.
> După dânşii *caţaonii* toţi orbeşte năvălesc...

În *Nunta ţărănească* de Alexandri (*Teatru*, p.366): "Mări, nu-mi mai pomeni de *caţaonul* cel de d a s c a l , lua-l-ar năbădaicele"! că m-am săturat de dânsul ca de mere acre".

§ 3

Simbolismul corpului omenesc

Diferitele părți ale corpului omenesc au fost desemnate prin niște metafore populare, cari prezentă analogii izbitoare în graiurile popoarelor celor mai depărtate. Adeseori concepțiunea populară e atât de îndrăzneață, încât o putem înțelege numai în urma unei cercetări comparative. Acest fapt a fost întrevăzut și constatat, ca mai toate principiile linguisticei moderne, pe la mijlocul secolului trecut, de vestitul economist Turgot într-un articol admirabil, publicat în faimoasa *Enciclopedie* a lui d'Alembert și Diderot, articol, pe care Brachet îl numește cu drept cuvânt o "profeție filologică". Importanța metaforelor populare e astfel relevată de Turgot:

"Pour ce qui regarde les métaphores très éloignées, le rapprochement des tours semblables dans plusieures langues très différentes devient alors une preuve que cette façon détournée d'envisager l'objet était aussi nécessaire pour pouvoir lui donner un nom qu'elle semble bizarre au premier coup d'oeil. Voici un exemple assez singulier qui justifiera notre règle. Rien ne paraît d'abord plus étonnant que de voir le nom de *pupilla*, petite fille, diminutif de *pupa*, prunelle de l'oeil. Cette étymologie devient indubitable par le rapprochement du grec χόρη qui a aussi ces deux sens, et de l'hébreu *bath-gnaïn* (citește: *bath'aïn*), la prunelle, est mot pour mot la *fille de l'oeil*: à plus forte raison ce rapprochement est-il utile pour donner un plus grand degré de probabilité aux étymologies fondées sur des métaphores moins éloignées"[1].

[1] Partea respectivă reprodusă după Brachet, *Dictionnaire des doublets ou doubles formes de la langue française.* Paris, 1868, p.52.

Să reluăm exemplul dat de Turgot, dându-i o desvoltare mai întinsă.

Latinul *pupilla,* adecă "fetiță", ca şi grecul χόρη "fată", numită astfel din cauza imaginii ce se oglindeşte în ochiul privitorului, româneşte *lumina ochilor*, adecă găurica prin care lumina pătrunde înăuntrul ochiului (comp. litfan *vyzdis* "pupilla" din *veizdmi* "văz"), e asemuită, în mai toate limbile, unei fiinţe, mai cu seamă unui copil: spanioleşte *la niña de los ojos* "copilița ochilor", catalan-provenţal *nina*, portugez *menina*; veneţian *putina* "copiliță", romaniol *bamben* "copil", poloneşte *malčik* "băieţel", turceşte *bebek*, albaneşte *bebăză* "copil de faşă, pupilă". În limba ebraică "fiica ochiului (*bath'aïn*) sau şi "bărbăţelul ochiului" (*işon*), în siriaca "băieţel"; în arabă "fecioraş", etc. Provenţalul o mai numeşte *ninha* "mioară", francezul *prunelle* "prună neagră", germanul *Augapfel* "mărul ochiului", englezul *eyeball* "globul ochiului", etc.

Pe de altă parte, numele ochiului s-a aplicat, în diferite limbi, la noţiunea de *fereastră*, privită ca "ochiul casei": sanscrit *grhâkša* "fereastră" propriu "ochiul casei", gotic *augadaurô* "uşa ochiului", englezeşte *window* (= scand. *vindauga*) "ochi, adecă deschidere pentru vânt", paleo-slavicul *okno* "fereastră" (de unde rom *ocnă* şi *ocniță*) din *oko* "ochi" şi, în fine, româneşte *ochi de fereastră*, adecă "geam".

Precum lumina ochiului a fost asemuită unui copil, tot aşa se numeşte, româneşte, *omuşor* literal "petit homme" nodul gâtlejului, numit de latini *uvula* "struguraş", de spanioli *campanilla* "clopoţel", de poloni *ĭazykzok* "limbuliță", dar de albanezi *nĭeridh*, diminutiv de la *nĭeri* "om", adecă tocmai ca româneşte[1].

[1] Hasdeu, *Suplement* la [tomul I]: [*Addenda et corrigenda.* I. *La Schuchardt*] *Cuvente d. bătr.*, p.LXXVI.

În denumirea *cerului gurei,* limbile arată o analogie nu mai puțin remarcabilă, întrebuințând unul și același cuvânt pentru *bolta cerului* și pentru *bolta gurei:* grec. ουρανος "cer, cerul gurei"; psl. *nebo* "coelum" în raport cu croat *nebo* "palatum"; litfan. *dangus burno's* corespunde, întocmai, expresiunii românești *cerul gurei*, ital. *il cielo della bocca,* span. *el cielo de la boca,* port. *o ceo da boca*, nou prov. *lou ciel de la bouca*; alban. *kĭel* "coelum" și *kĭelăză* "palatum", *cĭelța* "gâtlej". În sens invers: lat. *palatum coeli*, fr. *palais de la bouche*, de unde și românește *împărătuș* (= lat. *palatum*) cu înțelesul de "limburuș" sau de "omușor".

Partea capului, unde se simte bătaia arterei, se numește românește *tâmplă*, provențal *templa*, vechi-fr. *temple*, nou fr. *tempe* din latinul *tempora,* plur. din *tempus* "timp". De la sensul de "vreme potrivită" sau "punct de timp", cuvântul trecu la acela de "loc potrivit, parte delicată sau mortală", întocmai ca grecul καιριον "tâmplă" diminutiv de la καιρος "vreme"[1]. Portugezul îi zice *fonte* "fântână" după pulsarea arterei, de unde provențalul și catalanul o numește *pols* "puls"; spaniolul *sien*, formă diferențiată din *sueño* "somn", venețianul *sono* (= *somnus*) ca germanul *Schlafe* și bascul *loac* din *loa* "somn".

Dintre linguiștii moderni, Diez s-a priceput mai cu seamă a trage rezultate fecunde din comparațiunea metaforelor populare. "Caracteristica distinctivă pentru origina și poziționea limbilor romanice către cea latină, zice el, sunt acele expresiuni, în cari elementul popular al celor dintâi reiese fără teamă, uneori în acea bădărănească desemnare a părților corpului omenesc, ca *testa* "ciob, oală" pentru *caput,*

[1] După Pott, *Etym. Forsch.* II, 54 *tempus*, de la radicala τεμ, ar însemna primitiv "o despărțire sau regiune a capului". Noi am preferit a-l explica după analogia cu grecul καιρος.

concha "scoică" pentru aceeaşi noţiune, *gurges* "prăpastie" pentru *guttur*, *spathula* "lopăţică" pentru *scapula*, *perna* "măciucă" pentru *crus*, *pulpa* "carnea poamelor" pentru *sura*, etc.[1].

Expresiunile romanice pentru cap, derivate din latinul *testa* "vas, oală", îşi găsesc o analogie în cuvintele româneşti pentru *craniu*, numit de spanioli la *tapa de los sesos* "capacul simţurilor sau al minţii", *hârcă* din paleo-slavicul *hrŭgŭ* "vas quoddam", *tidvă*, *tivgă*, *tigvă* din serb. *tikva* "calebasse, crâne" ca şi românește *curcubetă şi craniu* (comp. *bostan* în sens de "cap"); *scafă* sau *scăfârlie* din ngr. σκαφη "albie" (comp. alb. *kafkă* "hârcă" din ngr. καυχι "vas de lemn").

Una din însuşirile, ce limba atribuie capului mare - *căpăţânei* - e îndărătnicia, de unde *încăpăţânat*, care corespunde ital. *testardo*, fr. *têtu*; sp. *cabezudo*.

De asemenea, românește *gură* e propriu-zis "înghiţitoare sau gâtlej" din latinul *gula*, care deja în evul mediu dobândise înţelesul lui "os", bunăoară,în următorul text de Du Cange: "In *gulis* eorum fustes a parte post cum cordis ligando, ne l o q u i possent seu a p p e l l a r e "[2].

Românește *ficat*, lat. *ficatum*, sc. *jecur* în loc de *hepar*, nu-i decât "maiul unui animal îngrăşat cu *smochine* (ficus)", întocmai ca neo-grecul σικοτι "ficat" din vechiul-grec συκοτον sc. ηπαρ "ficat cu smochine", precum şi românește prin *cartaboş* "maţul cel gros" se înţelege în unele localităţi "ficatul" (*Lexicon budanum*). Dintre toate limbile romanice, numai românescul *ficát*, macedo-rom *χicát*, a păstrat cu

[1] Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*. Bonn, 1870, vol.I, p.55.

[2] O altă metaforă a suferit paleo-slavicul *grŭlo* "guttur, gula", devenind românește *gârlă*, propriu "gâtlej (de rîu)", dar *gârlan* conservă primitiva însemnare.

fidelitate accentul latinului *ficátum*, pe când italianul rostește *fégado*, spaniolul *hégado*, portugezul *fígado*.

Tot o metaforă populară este și expresiunea românească *bot* pentru "gura animalelor sau ciocul păsărilor", care se trage de la o formă primitivă *botum*, ce a produs diminutivul *botulus* "maț umplut, cârnaț", de unde it. *budello*, fr. *boyau* "maț" (= lat. *botellus*, nou dimin. din *botulus*). Aul Geliu numără acest cuvânt printre *verba obsoleta et maculantia ex sordidiore vulgi usu* și adaogă că comicii întrebuințau pe vulgarul *botulus* pentru clasicul *farcimen*.

Spatele, cu care se desemnează "spinarea" sau "dosul", derivă din latinul *spatha* "sabie lată", de unde și *spată* "partea stativelor, cu care se bate bătătura pânzei"; limbile romanice întrebuințează pentru aceeași metaforă populară diminutivul *spathula:* it. *spalla*, fr. *épaule*.

Simbolismul corpului omenesc reiese, mai cu seamă, în denumirile metaforice derivate de la mâna *dreaptă* și de la cea *stângă*. "Puterea și dibăcia sunt darul firesc al mâinii drepte, care e însărcinată cu principalele funcțiuni active. Ea prezidă la lucru și la muncă, ea mânuiește, deopotrivă, uneltele și armele; de unde ideile de stimă și de respect, cari se asociază la tot ce o privește. Astfel, ea deveni simbolul rectitudinii, chezășia sincerității, semnul onoarei[1]. Și latinește, *dexter* "drept, dibaci, fericit, priincios", *dextra* "mână dreaptă", plural *dextrae* "dar" (de unde românește *zestre*, vorbă trecută la bulgari *zestra* și la ruteni *zastra*): comp. sanscritul *dakṣina* "drept, just, onest, amabil; dar, ofrandă, promisiune, ajutor" - fiindcă mâna dreaptă dă, îndatorează, ajută.

În toate limbile arice, noțiunea de justiție și de adevăr se rapoartă la aceea de rectitudine: linia dreaptă fiind

[1] Pictet, *Les origines indo -européennes*, vol.I, p.485 și urm.

considerată ca simbolul binelui (comp. lat *rego, regula, rectus, directus)*[1]. Tranziţiunea de la mâna dreaptă la noţiunea materială şi morală a rectitudinii o exprimă: latineşte *directus*, propriu "aliniat", figurat "sincer": fr. *droit*, it. *diritto*, sp. *derecho*, rom. *drept*. Tot astfel, germ. *die Rechte*, engl. *the right* "mâna dreaptă" din goticul *raihts* "rectus, justus" întocmai ca ruseşte *pravaĭa ruka*, poloneşte *pravica* "mâna dreaptă" din paleo-slavicul *pravŭ* "rectus, justus".

Ideile contrare limba le rapoartă, fireşte, la mâna stângă. Româneşte *şui* "stângaci, neghiob, nerod" (comp. *deşu-chiat* "nebunatic, prost") vine din paleo-slavicul *šuĭ* "sinister", *šuica* "sinistra" (comp. polon. *szuĭa* "misérable"). Lat. *sinister* "stâng, rău-prevestitor, nenorocit"; sanscritul *vâma* "stâng, rău, prost". Numele mâinii stângi este foarte semnificativ în diferite limbi: rom. *stângă*, macedo-rom. *stăncă* din ital *mano stanca* "mâna stângă" propriu "obosită, leneşă". Grecul întrebuinţează, pentru aceeaşi noţiune, eufemismul αριστερα "cea bună" sau η ετερα "cealaltă" ca germanul *die andere Hand*; francezul o numeşte "cea slabă" sau "cea veştedă": *gauche* din germ. *welk*; italianul "stricata, lipsita": *manca*, de unde polon *mańca* şi alb. *mânger* "mâna stângă"; spaniolul "surda": *zurda* se aplica "á la mano siniestra", sau "nedreapta": *izquierda*; proveţalul "baba, gârbovita": *man seneco*.

Părţile cărnoase ale corpului se numesc *muşchi*, propriu "şoareci"[2], din cauza asemănării exterioare, o metaforă

[1] Pictet, *op. cit.*, p.429.

[2] "Il faut voir dans ce double sens (*souris et muscle*) un de ces faits qui montrent que le langage n'est pas seulement l'oeuvre des savants, mais que tout le monde y collabore, hommes, femmes, enfants. Ceux qui avaient vu une fois courir sous la peau la souris ou le rat en ont retenu le nom, en sorte que la langue a gardé dans ces mots le souvenir d'une amusette populaire". M. Bréal et A. Bailly, *Dictionnaire étymologique latin*, II-e ed., Paris, 1886, p.207.

ce o regăsim în diferite limbi: gr. μυς "şoareci, muşchi", lat. *musculus*, dimin. din *mus* "şoarece", psl. *myšica* "brachium (*myši*, μυς, mus) proprie "musculus, qui a forma hoc nomen nactus est in linguis gr., lat. et slav." (Miklosich).

Tot astfel se zice: *melcii ochilor* adică "orbitele"[1], *coşul pieptului* pentru partea superioară a corpului, *ouăle genuchilor* sau *scăfârlia genuchiului*[2] pentru partea cea găunoasă şi *fluierele picioarelor* sau *ţurloaiele* (= *surloaie* din *surlă* "fluier).

Iată, în fine, încă un exemplu interesant despre o metaforă populară românească

Vorba *sprânceană*, macedo-rom. *sufrănţeá*, istriano-rom *suprageană*, posedă deja o mică literatură etimologică, pe care ne vom încerca a o rezuma.

Cihac, *Dictionnaire* I, 107 derivă vorba "du latin *super in gena* i.e. au-dessus des joues - des yeux".

Hasdeu, *Cuvente* I, 111 din lat. *superincilium* pentru *supercilium*.

Schuchardt, *Suplement* XXXVI *Suprincella* (comp. rumonş *survaschella*; pl. rom. *sprinceale* de origină necunoscută) pentru *supercilium*: *sufrenţeào*, *sufrănţeào*. Forma *sprinceană*, istriano-rom. *suprageană* ar fi provenit prin etimologie populară.

Miklosich, *Rumunische Untersuchungen* II, 36: "*Sufrentsiáo*, supercilium; *sufrângéo* din *sufrăndzélla*. Probabil sunt diferite formele istriano- şi daco-române: *suprageană*, *sprânceană* "Romania" IX, 100; Supl. XXVI. Diefenbach,

[1] Dosoftei, *Vieţile svinţilor*, dechemvrie 218[a]: "Şi-i băgară undiţe în *melcii ochilor* şi-i înpunsără svinţii cu bolduri". *Ibidem*, ghenarie 56[b]: "Găvănat la *melcii ochilor* şi bulbucii mare la ochiu".

[2] Dosoftei, *Ibidem*, dech. 127[b]: "Şi spânzurară de un picior pre svântu Samona şi-i tăiară *scăfârlia genunchĭului* de o lepădară".

Völkerkunde I, 244.Roesler cugetă la un συφρωνω: compară-se macedo-rom. *sufrosescu* "rugas contraho" din aoristul gr. συνοφρυοομαι "a încrunta din sprâncene" şi ital. *sopracciglio.*

Vezi şi *Beiträge zur Lautlehre* II, 37; V, 58.

Să constatăm, mai întâi, că forma primitivă, atât daco-cât şi macedo-română, e *sufruncea* şi *sufrănţea.* Forma macedo-română e aceea care există şi astăzi; pentru existenţa anterioară a formei daco-române reproducem următorul text important.

Dosoftei, în *Vieţile svinţilor* din 1683, descrie astfel portretul săhastrului Macarie (octomvrie, 81[a]): "Şi-i era părul alb ca omătul, ni să punea pe ochi ceaţa de albirea lui. Şi văzum faţa lui, şi de multă bătrâneaţe nu-i să vedea ochii, că-i era slobozâte *sufruncealele* (notă marginală: s p r â n c e a n e) preste ochi. Iară unghile la mână şi la picioare câte de un cot era, iară mustaţa acoperindu-i gura pogoriia de să mesteca cu gârba şi împreună-i agiungea până la picioare şi când grăia [î]ţi părea că grăiaşte de a fund şi-i era piialea ca de ţăstul de broască".

Sufruncealele din textul de mai sus e forma plurală articulată de la singularul *sufruncea*, articulat *sufrunceaoa.*

Dar de unde provine această formă?

Spre a răspunde la aceasta, trebuie să reproducem încă şi următoarele două pasaje tot din *Vieţile svinţilor* de Dosoftei (ghenarie 1[b], 47[a]):

"Smad la peliţă, cum zâcem noi smolit, gălbeneţ, nasul plecat, s p r â n c e a n e l e rătunde, *frunceaoa* încreţită şi sămănând a om gânditoriu şi grijiliv".

"Iară marele Vasilie era în pusoarea trupului lung foarte şi direpţ la stat; uscat şi lipsit de carne, smolit, galbân la faţă, mare la nări, rătund la s p r â n c e a n e ; cu

frunceaoa eşită, samănă a om grijiliv; cu puţâneale steale stropit pre obraz, lung la faţă, găvănat la tâmple; cam pâros la trup, barbă de agĭuns pogorâtă şi gĭumătate căruntă".

În ambele aceste pasaje figurează vorba *fruncea*, diminutiv de la *frunte* (macedo-rom. *fremtia*), propriu *fruntiţea*, adecă fruntea cea mică din partea afundată a feţei, sub care - *sufruncea* - sunt aşezate *sprâncenele*, adecă s u *f r u n c e a*- l e l e, macedo-român *sufrănţeale*. De la această formă primitivă s-au format apoi, sub influenţa lui *geană*, formele actuale daco- şi istriano-române: *sprânceană* şi *suprageană* adecă, după explicaţiunea domnului Cihac,"ceea ce-i de-*asupra genelor* sau ochilor", precum *sufruncea* e partea ochiului aşezată *sub frunte*[1].

§ 4

Importanţa metaforei pentru precizarea caracterului naţional

Spiritul unei naţiuni şi caracterul limbei sale sunt într-o legătură din cele mai intime. Mai tot elementul caracteristic al unei limbi stă însă în metaforele cu cari poporul a ştiut să îmbogăţească tezaurul său intelectual. Într-însele putem surprinde, adeseori, momentele etice ale vieţii naţionali, ceea ce constituie fizionomia proprie a fiecărui popor. Şi istoria poate puternic contribui întru precizarea elementelor etnice; dar în limbă, în metaforele sale, se pot găsi dovezile cele mai autentice. În acest focar al inteligenţei sale se concentrează năzuinţele, speranţele, apucăturile bune sau rele ale unei naţiuni.

[1] Benfey, *Griech. Wurzellexicon* I, 100 aduce pe grecul οφρυς "sprânceană" în legătură cu latinul *frons*, care ar însemna primitiv "partea feţei prevăzută cu s u *f r u n c e a* l e (mit Augenbrauen begabt).

Adeseori, un singur cuvânt, o simplă formulă caracterizează geniul şi misiunea unui popor. Formula de salutare a evreilor şi a mai întregului Orient "Pace cu tine!" nu denoată ea oare particularitatea popoarelor semitice, al căror ideal e pacea, seriozitatea şi solemnitatea vieţii? Şi cât de mult contrastează dânsa cu zilnica salutarea a grecilor "Bucură-te!", care zugrăveşte atât de bine firea cea veselă şi vioaie a poporului celui mai genial al vechimii. Din contră, romanul ţi se adresa cu *Vale* "fii zdravăn!" căci *arta* lui era de a deveni stăpânul universului:

Tu regere imperio populos, Romane, memento!

Reisig a observat, cel dântâi, că cele două trăsuri principale ale caracterului naţional roman, adecă firea-i războinică şi viaţa-i agricolă, se oglindesc în metaforele limbei latine.

"În cei mai obicinuiţi tropi, zice el, se poate recunoaşte ceva caracteristic pentru o naţiune, adecă anumite reprezentări favorite. Aşa, de exemplu, romanii ca un popor războinic se exprimă bucuros cu frângere, lovire, călcare; *frangere* este un trop, care nu ne întâmpină aşa la greci, de pildă, *fractae vires,* aşa *affligere* şi *inculcare* "întipărire" propriu "a bate cu maiul". Şi viaţa lor agricolă produse câţiva tropi, de pildă, eleganta expresiune deasă la Cicero *cumulus* "grămadă" spre a exprima o "mulţime": *beneficiorum cumulus, cumulate* "îmbelşugat", *cumulare*; tot aşa se întrebuinţează şi *silva* pentru o "mulţime", de pildă, *magna exemplorum silva, rerum sententiarumque silva, virtutum et vitiorum silva*; de acolo provine şi întrebuinţarea lui *fructuosus* pentru "folositor, priincios", unde noi întrebuinţăm noţiunea de "roditor"; *depascere* pentru "a tăia, a smulge (penele)", ceea ce romanii ziceau chiar despre foc, că mistuieşte regiunea, *flamma*

depascit. Aci aparţin mai departe desele imagini ale udării şi curgerii, de pildă, *manare*, *emanare* în sens de "izvorire, provenire" din ceva. Apoi *imbuere* "a uda", aşa că *imbutus aliqua re* e cel "care a sorbit ceva, cu care e udat"[1].

Să vedem, acum, ce însuşiri etnice s-ar putea deduce din o cercetare a metaforelor limbei româneşti. Dar, înainte de a întreba limba, să consultăm istoria neamului, care ne va revela trăsăturile caracteristice.

Românii sunt din fire poporul cel mai tolerant şi cel mai superstiţios din lume. În viaţa-i zilnică se pot surprinde, la fiecare moment, cele două trăsuri distinctive ale caracterului său etic: indiferenţa religioasă şi superstiţiunea. Dacă este adevărat proverbul "extremele se ating", apoi el nu poate găsi o aplicaţiune mai nimerită decât aci. Alăturea de cele mai îndrăzneţe manifestări de liberă cugetare întâlnim credinţe copilăreşti, eresuri băbeşti, cari umplu spiritul său. Ce poate fi, într-adevăr, mai îndrăzneţ decât zicale populare ca:

De ce să-mi plec capul sănătos la Evanghelie?[2]
Cine crede în cruce, ca crucea se usucă!..."[3]

Domnul Hasdeu a observat deja că "din toate popoarele creştine, numai şi numai românii, din momentul de când apar pe scena istoriei ca o naţionalitate separată până la ora de astăzi, n-au dat naştere nici unui s f â n t ..."[4].

[1] Reisig, *Vorlesungen über lat. Sprachwissenschaft*, § 173.

[2] Pann, *Povestea vorbei*, p.22. Variantă: *erau n e b u n i să-şi vâre capul z d r a v ă n sub Evanghelie?* - D. Hinţescu, posedat ca mulţi alţii de mania de a ştirbi tot ce-i curat românesc şi a-l adapta cu pretinsul său simţ estetic, schimbă şi aicea proverbul citat (*Proverbele românilor*, Sibiu 1877, p.26): *de ce să nu plec capul sănătos la Evangelie?...*

[3] Ispirescu, *Zicători populare* (Tocilescu, "*Revista*" II, 1. 150) aduce varianta: *Cine umblă cu crucea în sân, ca crucea rămâne uscat.*

[4] Hasdeu, *Istoria toleranţei religioase* [în *România*, Bucureşti, 1868], p.15.

Şi cu toate acestea, dacă dânşii n-au îmbogăţit nici cât negru sub unghie calendarul agiologic, fantasia românului a produs totuşi o creaţiune originală pe acest teren, o creaţiune, care, întrucât priveşte numărul adoratorilor săi, ar putea rivaliza cu oricare dintre confraţii săi: pe *s f â n t u l Aşteaptă!*

Arhidiaconul Paul de Aleppo, carele a călătorit între anii 1650 - 1660 prin Moldova şi Ţara-Românească, constată deja pomenitele două extreme[1] la poporul român, fracţionat, pe atunci, în munteni şi moldoveni.

"Postul cel mare, scrie călătorul oriental, e foarte păzit de către Curte şi clasele cele de sus; *dar poporul de jos nu păzeşte nici un post, nu face nici o rugăciune, pare a nu ţinea nici o religiune.* Ei sunt creştini numai cu numele şi preoţii lor le dau pildă de a petrece nopţi întregi în desfrânări şi beţie. *Am fost martur al acestor scene în Moldova, dar în Ţara Românească, pe care Dumnezeu să o păzească, e cu totul altfel: religiozitatea locuitorilor, moderaţiunea şi buna lor purtare sunt extreme*"[2].

Într-alt loc, acelaşi călător relatează buna primire ce patriarhul avu din partea poporului din Ţara Românească, accentuând că "în Moldova e cu totul altfel. Acolo, când patriarhul intra în casa oricărui din locuitori, *nimeni nu-i ieşea înainte, nici îi oferea o bucăţică de pâine; decât cariĭ (moldoveni) chiar şi tătarii sunt mai religioşi!*"[3].

[1] Sofia Nădejde, *Credinţele religioase la români* în "Contemporanul" IV, 1. p.665: "Ca orice popor aproape sălbatic, poporul român e foarte schimbător, de nenumărate ori pe zi se strică şi se împacă cu Dumnezeu. Se anină capătul, se rupe sapa, Dumnezeu e de vină şi sudălmile curg ploaie; orice greşesc, tot pe Dumnezeu se descarcă. Nu mult după aceea, de începe ceva, ori de se porneşte la drum, nu uită şi-şi face obiceiul de zice: Doamne-ajută!"

[2] Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, tom.I, part.2, [1865], p.69.

[3] *Ibidem*, p.88.

Cam în acelaşi mod descrie şi Cantemir caracterul moldoveanului: "Dârzia şi semeţia este maica şi sora lor; căci, dacă are vrunul cal bun şi arme bune, atuncea gândeşte că nici un om nu poate să-l întreacă şi nu s-ar feri, de ar fi cu putinţă, însuşi cu Dumnezeu să se lupte"[1].

Nu ştim întru cât a contribuit la perpetuarea acestei indiferenţe religioase ignoranţa proverbială a clerului român din trecut. Sigur este că neştiinţa popească a fost factorul de căpetenie întru menţinerea şi sporirea eresurilor populare. În privinţa superstiţiunilor, poporul român n-are nimic de invidiat celorlalte popoare. Izvorul este atât de îmbelşugat, încât e cu neputinţă de a fi secat.

Principele Dimitrie Cantemir relevează mai întâi credinţa orientală a fatalismului, atât de încuibată, şi astăzi, în clasele de jos ale poporului: "Locuitorii din Ţara de Jos ... pentru dumnezeiasca slujbă au puţină ştiinţă şi mulţi dintru dânşii, mai ales oamenii cei proşti, cu toţii zic: că fiştecăruia om este hotărâtă de Dumnezeu ziua morţii sale şi mai-nainte de ziua aceea nu poate nimenea să moară nici să peară la război"[2].

Mai la vale, observă, despre locuitorii din Ţara de Sus, că "asupra religiei sunt plecaţi mai până la eres..."[3].

Tot ignoranţa a fost şi cauza pentru care "vreun eres sau vreun eretic nu s-a arătat nici odinioară în Moldova, cu cât mai puţin să se poată încuiba"[4].

Iată şi pagina ce Cantemir o consacră superstiţiunilor moldoveneşti:

[1] Cantemir, *Descrierea Moldovei* ed. Negruzzi, p.254.
[2] *Ibidem*, p.259 - Comp. locuţiunile: *aşa i-a fost scrisa, aşa i-a fost să fie.*
[3] *Ibidem*, p.261.
[4] *Ibidem*, p.283.

"Osebit de miercuri şi de vineri, moldovenii postesc de două ori într-un an la vremile orânduite[1]... şi mai sunt unii, carii din eres mare ce au nici lunea nu mănâncă carne şi singuri ei îşi mai fac încă şi alte posturi, precum la praznicul sfântului Atanasie, Gheorghe şi Dimitrie... Osebit de aceste, prostimea, în Moldova, ca şi într-alte ţări, care încă nu are ştiinţă pentru învăţături, este foarte plecată asupra eresurilor şi nu este încă desăvârşit spălată de tina sa cea veche; încât şi la nunte, la îngropări şi la alte întâmplări ştiute de dânşii, cinstesc, prin versuri şi cântări, nişte dumnezeiri necunoscute şi duhluitoare a idoli daci, adecă: *Lado* şi *Mano, Zâna, Drăgaica, Doina, Stahia, Dracul din tău, Ursitele, Frumoasele, Simzienele, Joimarţele, Papaluga, Chiraleisa, Colinda, Turca, Zburătorul, Miază-Noaptea, Striga, Pricoliciul, Legătura, Dezlegătura, Farmecul, Descântecul, Vergelatul* şi altele de acestea"[2].

[1] Ion A r m a n u l, zice Cantemir (*Ibidem*, p.87) "s-au chemat aşa, pentru că el în postul sfinţilor apostoli au mâncat carne după obiceiul armenesc". - Miron Costin, vorbind de moartea lui Gaşpar vodă, observă (*Cronice* I, 273): "Acest Gaşpar vodă nici o dată post nu au avut; ce, pre ascuns, în toate posturile mânca carne".

[2] *Ibidem*, p.286-291. De tot ciudată e superstiţiunea populară relevată de mitropolitul Iacov în cărţulia-i publicată în 1757 (la p.55-57) "adecă (la unii din creştini) de-i va ieşi înainte preot, nu-i va mearge bine... iară de-i va ieşi înainte ţigan sau turc sau jidov sau oarecari din fierele ceale sălbatice, ei atuncea cred că le va mearge bine şi-şi va face calea cu norocire. O, ticăloşii acei creştini! Dară nu pot ei atâta cunoaşte, cum că diavolul face pacoste, fiind voitoriu de rău omului ..." (Lambrior, *Carte de citire*, [Iaşi, 1882], p.199). Compară următoarea zicătoare din manuscriptul lui Golescu (Conv. lit. VIII, 73): "Călugăr ai văzut cât de departe, du-te la o parte, că îndată te poticeşti". Acest eres s-a perpetuat până astăzi. În povestea *Moş Nichifor Coţcariul* de Creangă (Conv. lit. X, 381): "Bre! c-a n a p o d a l u c r u ! se vede că azi-dimineaţă *mi-a ieşit înainte vrun popă, sau dracu ştie ce!*".

E interesant a pune în paralel cu descrierea cantemiriană o pagină dintr-un scriitor popular recent asupra aceluiaşi subiect.

"La noi, scrie d. Jipescu în graiul ţăranului muntean, popi şi hoaştili scorniră sute dă sărbători pă an... Cui-s dragi tare sărbătorili, cine-ascultă dă iresuri, dă băbării, rămâne şi dăsculţ şi dator la toţi câini[i] şi mort dă foame... Sfinţi[i] aibă-şi sărbători, că nici nu sapă, nici nu ară, nici la moară nu pleacă... Dumnezeu n-are sărbători. Dânsu te iartă, nu că sărbătoreşti şi benchetui, ci că munceşti. N'ascultaţi la gura popi or a babi, c-ajungi or hoşcotină dân cruce dă voinic ce ieşti, or ca popa cu căldăruşa colindândă pân sat, cându îşi face dă lucru dă ghine să-ţi vestească, că să pune altă lună... În toţi ani şi vacurili... nu mai continieşti şi nu te supune nici ghiforu nici zăpucu: muncă şi iar muncă! Parca-i hi dă oţel şi nepotu răbdări dumnizeieşti, care ţine lumea d'atâtea milioane dă vacuri. M ă r i n a , când să'mparte pelin şi puici; C i u r i c a , rău de păruială; F o c a , rău dă foc; T r i f o n , rău dă lăcuste; j o i l i dăpă P a ş t e , rău dă peatră, iar m a r ţ i l i , rău dă trăsnet; v i n e r i l i , rău dă ochi; P i l i p i , rău dă jigănii; s â n - T o a d e r , când să tund ghitili'ntre coarne, la coadă şi la copită şi păru să pune bine, să nu să prăpădească ghita or s'o mănânce lupu; oilor să nu le fure dân sare or dân lână, că nu le merge bine; vacilor, să nu le ia dân lapte, că le piere ţâţa: toate astea şi alte sărbătorele şi iresuri pierd vara şi te dă leni[i], te'ntinzi, caşti şi te smintesc din multe lucruri dă făcut or dă'nceput. Streini[i] n-au atâta nuntă dă sărbători ca noi, dară au sănătate şi bănet, pântru că în an lucrează mai mult timp... Ai învăţăturili tale, hine: nu pui făimcia s'aprinză candila câteodată, zicând că nu i să cade nici să s'apropie dă icoane or dă sfintili daruri; când te-apuci dă lucru, când începi

la călcat în lin, când mănânci pârga, când bei ghin nou întâi or apă, faci cruce; când ie să'mbuci, te cureți pă mâini, când te'ntorci dă la mort, te speli și-i faci pomeni pântru să-i hiie sufletului; dă te-ntîlnesc fămeili cu doniţa plină, nu-ți taie calea, ci stau dă le treci înainte; când ie fămeia borțoasă, n'o lași să șază pă prag, că-i pune dușmanu cuțitu"[1].

Dar, în trecut, majoritatea preoților români n-a fost mai luminată în ale religiunii decât masa poporului. Nimic nu ne poate edifica mai bine în această privință decât hrisovul lui Grigorie Ghica Vodă din 15 iulie 1764 spre a tămădui și îndrepta:

"Multe strămutări și fără de cuviință lucruri, fapte și necuvioase stări și orânduiele, care vremea și lenevirea și acea de către cele dumnezeești răceală, nesocotință și nebăgare de seamă, ce din puțin în puțin au adus biserica la o vedere și la o tânguită aflare ca aceasta... Ce dar întâi și acel mai mare din lucrurile cele necuvioase și necăzute, ce s-au înmulțit, după cum s-au zis la biserică, socotit-am că este înmulțirea preu-

[1] Jipescu, *Opincar*, p.76, 80. - Comp. *Superstițiile băbești* din plaiul Prahova (Tocilescu, "Revista" II, 2, p.387) și, mai cu seamă, *sărbătorile băbești* culese din aceeași localitate (*Ibidem*, p.388): "...a treia marți după Paști este zi mare ca și în ziuă de Paști și să cheamă *ropotinul*: stau gătiți și fac hore, jocuri mari; a doua săptămână după Paști... multă parte o postesc, mai cu seamă muierile, zicând că-i *Săptămâna Negrilor*; joia a opta după Paști se numește *Joia Iepilor*, joia a noua, *Joia Verde*; 19 iunie ține sărbătoare pă *Iuda*, care poartă furtunile și bate țarinile cu piatră; 15 iulie este sărbătoare mare numită *Ciurica*; 17 iulie să ține 3 zile, care se numește *Circovii Mariei;* de la 10 noiembrie țin *Filipi* șapte; alți 7 *Filipi* de la 25 ianuarie până la 2 fevruarie, alți 3 Filipi, ce se zic *Berbecari*, toamna de la 26 septemvrie... în care nu lucrează nimic, zicând că-i rău de lupi și păgubitori la dobitoace; pă mucenicul *Foca* 22 iulie îl zic că-i rău de foc; la 9 martie aprind gunoaie până în curte, în casă la patru colțuri aprind bucățele de cârpă nouă, pentru ca să nu intre *Joimărița* în casă a-i vătăma, după credința lor".

ţilor, dintre care se află f o a r t e p u ţ i n i la număr, care după cum să cade intră prin uşă în staulul acesta, iară c e i m a i m u l ţ i sînt acei ce se suie pe aiurea şi tâlhăreşte, din carii pre unii îi îndeamnă nevrednicia, ticăloşia şi lenevirea, ca să răpească şi să apuce darul preoţiei, a cărora roadă este neaverea, sărăcia şi supărarea, neavând de aiurea alt venit de chivernisală a-l câştiga mai lesne şi fără de osteneală, fără numai pe biserică şi pe oltariu; iară pre alţii îi învitează iubirea de argint şi nesăţioasa avere, din care fără de lege şi fără de credinţă neguţitorind cele dumnezeeşti şi, ca Simon vrăjitoriul, întâi cumpărând aceste dumnezeeşti de la cei ce le vând, după aceea vânzându-le către acei ce le cumpără, cu multe feliuri şi chipuri diavoleşti şi amăgitoare şi vrăjitoare, câştigă şi dobândesc venit din pricina necunoştinţei a sufletelor celor proşti şi lesne crezători... cu care chip amăgind lumea nu socotesc că iau în râs şi cum că hulesc mai-nainte mult pe acest neamăgit Dumnezeu şi, arătându-să că cârmuiesc starea bisericii şi slujesc tainele cele înfricoşate, ei sînt cei mai mulţi omenaşi urâţi şi pângăriţi după fire şi de tot nesocotiţi şi netrebnici şi de nimica vrednici fiind de tot lipsiţi de minte şi de crieri, *varvari cu totul şi neînvăţaţi, nu numai la credinţă, ce nici la propoveduire... nici cunoscând ce va să zică credinţa, nici aducându-şi aminte de cele căzute..., ce încă neştiind ce sînt soboarele şi câte sînt..., nu numai că nu arată cu învăţătură şi propovăduire în duminicile din sfânta şi dumnezească Scriptură, ce încă se află lipsiţi de toată priceperea a sfintelor acestora Scripturi şi cel desăvârşit neştiind a ceti şi cele proaste a rânduielii bisericeşti, nu cunosc starea şi slujba sfintei Liturghii şi a sfintelor Taine, de care greşesc cu vărvăria şi cu neînvăţătura lor şi la acele mai tăinuite şi necuprinse de minte molifte a sfintei Liturghii şi bagiocuresc (vai!) şi hulesc şi blastămă*

fără de dumnezească credinţă şi către aceste pre înfricoşate şi mai pre sus de fire taine şi dogme..."[1].

Ceea ce a contribuit mai cu seamă la acestă ignoranţă a clerului a fost, până mai deunăzi, întrebuinţarea în biserică a limbei slavone, care, cu totul ignorată sau puţin ştiută de preoţimea de jos, degenerase într-un fel de jargon slavo-român. Despre aceasta ne pot da o idee unele compuneri superstiţioase, dintre cari două merită o deosebită atenţiune "ca dovadă de ignoranţa cea mare a clerului românesc sub dominaţiunea slavismului"[2].

Prima este o formulă de exorcizare în contra grindinei, de la sfîrşitul veacului al XVII-lea, numită de P.sf. sa episcopul Melchisedec "rugăciune-vrajă" şi care, în traducere, începe cu aceste cuvinte:

"În numele Tatălui şi al Fiului şi al săntului Duh. Şedea Isus Hristos Ioan pe loc ţelin şi 4 Evanghelişti şi ţineau pre Hristos, carele grăia. Şi iată un nor de grindină adumbri de asupra lor şi a început Domnul nostru Isus Hristos a-şi face cruce şi a zis: astâmpără-te şi te linişteşte, fă-te miere şi lapte şi fă-mi apă..."

A doua este o rugăciune slavonă, de la începutul secolului al XVIII-lea, ce o citeau preoţii femeilor după naştere. "Această rugăciune - zice învăţatul autor al *Cronicei*

[1] Codrescu, *Uricariu[l]* [sau *Colecţiunea de diferite acte care pot servi la istoria românilor,* vol.] I, [Iaşi, 1871, p.] 147-157. - Chiar şi în timpul nostru, ne spune domnul Slavici (*Die Rumänen,* p.99), "pentru ca să fie cineva *bun de popă*, nu se cerea decât 2 lucruri: să ştie a citi şi a scrie-scrierea nu era de rigoare... Viaţa morală a preotului nu era tocmai conformă cu învăţăturile Evangheliei şi chiar cu ale sale proprii. *Fă ce-ţi zice popa, nu face ce face el!* căci numai el poate lucra altfel decât cum recomandă celorlalţi".

[2] Melchisedec, *O rugăciune-vrajă,* în Tocilescu, "*Revista*", an.II, vol.2, p.381.

Huşilor - este monumentul monstruoasei ignoranţe despre ale religiunei; ignoranţă, în care zăcea clerul şi popii români sub domnirea limbei slavone. Neştiinţă de limbă, lipsă de idei, necunoştinţă de istoria religiunei şi de învăţătura ei; pietate înlocuită cu superstiţia. Această rugăciune seamănă mai mult cu acele fraze bizare şi neînţelese, ce pronunţă babele la descântece şi vrăji, decât cu rugăciunea unui preot creştin... Spre a simţi idositatea acestei *molitfe* să ne cercăm a o traduce, deşi sunt locuri cari nu produc nici un sens:

"Doamne Isuse Hristoase, al lui Dumnezeu pe muntele Rarâul (munte în judeţul Suceava) în chivotul lui Noe. Sta femeia lui Noe şi suspina minţind să nască să zică: Doamne, Dumnezeul meu, ce m-ai lăsat! Atunci Domnul Dumnezeu a trimis la ea îngerul la această nevastă şi zi: Lazar, Lazar, Lazar, ilivanca, ilivanca, ilivanca! Înseamnă cruce pe mine, fă cruce pe încheieturele mele, pe sânul meu. Cu crucea alungând s-a depărtat diavolul de la robul lui Dumnezeu cutare, amin! Fugi, diavole, de la locaşul acesta, de la credinţa lui, de la roaba lui Dumnezeu. Aici este crucea lui Hristos. Aici este mama mucenicului lui Hristos, Nichita. Şi eu mă închin bisericei cei sfinte, Tatălui şi Fiului şi sfântului Duh"[1].

În magistrala sa monografie asupra mitropolitului Grigorie Ţamblac, P.sf. sa episcopul Melchisedec se exprimă astfel asupra influenţei dezastroase, ce această ignoranţă a limbei bisericeşti de pe atunci avu mai târziu asupra societăţii ecleziastice şi laice.

„În această decadenţă a învăţământului limbei slavone şi în lipsă de carte românească, ce făcea oare poporul român şi bisericaşii, mai ales cei de prin sate, de pre la ţară, cum se zice? La aceasta ne răspund anecdotele, păstrate până astăzi în popor, despre *blasgoniile*, *becisniciile*, *bazaconiile* şi

[1] Melchisedec, *Cronica Huşilor.* Apendice, p.96-97.

năstărâmbele bisericaşilor ţărani. În ele găsim parodii ale cântărilor şi rugăciunilor bisericeşti slave, substituiri de cuvinte ciudate, inventate şi purtând oarecare analogie cu cele slave, cel puţin la auzul omului simplu, de exemplu: "*Oce naşca taşca, da bună-i budaşca*" sau "*Oce naşe ije ese şi ne b... Da pinde ţarca, dă-ĭ bulĭarcă* şi *hliban*" (parodie a rugăciunii "Tatăl nostru" slavoneşte: *Otce naşŭ*...). Sau ca aceasta: "*Ije, ije* (sau *mije, mije*) *panimatca coţobeica, cuţitele Domnului, sabia curcanului, limbirici, custurici, cioc boc, treci la loc*". Toate, cuvinte fără nici un înţeles, precum era limba slavă pentru români şi pe care le repeţesc până astăzi copii în jocul lor numit "mijoarca". (Eu cred că aceste cuvinte reprezintă o parodie a imnului cheruvic, pe care dascălii slavoni îl începeau cu zicerile: *Ije, ije*). Popii de la ţară născoceau cuvinte de cântare şi de rugăciune, amestecate cu slavone şi române, combinate cu interesele lor, uneori chiar imorale. Aşa tradiţia ne reprezintă pe un popă, carele îmblând cu icoane în ziua de ajun, împreună cu dascălul Filip, cânta: "*Hristos rajdaetse slavite - şterge dalta, Filipe*". Dascălul răspundea tot prin cântare: "*O ştersei şi în traistă o pusei, dar mă şi fripsei*". Apoi popa încheia: "*ĭaco proslavise*". Prosomia slavonă a sfântului George, carea se începe cu cuvintele: *ĭako doblĭa vŭ múčenicêhŭ, Strastoterpče Georgie...*" dascălii români, nepricepând cuvintele slavone, au parodiat-o astfel, cântând-o pe glasul bisericesc: "*ĭacă Dobra cu papuci galbeni, strânge-o în braţe, George, ş-o sărută şi-i dă drumul să se ducă*". Un popă cânta, adresându-se către dascălul Pascăl: "*Dascăle, Pascăle! adus-ai pe behehe?*" Dascălul răspundea: "*Ba naiba să te ia, că mi-a luat şi pe mihoho şi mi-a dat pe bububo...*"[1].

[1] Melchisedec *Mitropolitul Grigorie Ţamblac* în Tocilescu, "*Revista*" an.II, vol.I, p.54.

Apoi câte snoave de acestea hazlii nu circulă şi azi prin popor în pofida neştiinţei popeşti, ca "*ştiţi voi ce zice în cartea asta?*", ca "*glasul al şaptelea*", ca "*neajusurile socotelii cu bobii*", ca "*popii de la Richiţele*" etc. etc.[1], cari sunt tot atâtea ţâşniri satirice, cu cari isteţimea poporului a împroşcat această proverbială ignoranţă.

Să nu se crează, însă, că numai cântările bisericeşti slavone au fost un obiect de parodiare pentru dascălii şi poporenii necărturari. Cele curat româneşti n-au avut o soartă mai bună. Materia, fiind nesleită în această privinţă, ne vom mulţumi numai cu câteva indicaţiuni[2], cari vor fi îndestulătoare pentru a constata amestecul grosolan, uneori obscen, al cugetării profane cu cea religioasă.

Iată câteva specimene de parodii ale cântărilor bisericeşti şi ale întrevorbirilor dăscăleşti, cari, cele mai multe, se aud, astăzi, în gura copiilor şi în jocul păpuşilor[3].

I. Sfinte Dumnezeule,
Ce mai faci nătăraule?
Sfinte Tare,
Ce mai faci cutare?
Sfinte fără de moarte,
Ce mai faci cumnate?
Miluieşte-ne pre noi!
De ce nu mai vii pe la noi?

II. În numele Tatălui,
În capul satului;
Şi al Fiului,
În capul dichiului,
Şi al sfântului Duh,
În capul lui Burduf.
Amin!
C-o oca de vin şi alta de pelin.

III. Tatăl nostru
În podul vostru,
Fură (mănâncă) prune
Şi nouă nu ne spune.

IV. Doaoaoamne Iiisu-see Hristoaoaose
Cuuură-ţăăă-i gu-raa de oaoaoase...

[1] Ispirescu, *Snoave*, p.9-12, 18-21, 86-89, 94-95.

[2] Cele mai multe dintr-însele le datoresc binevoitoarei comunicări din partea domnului Ispirescu.

[3] Comp. Teodorescu, *Poezii pop. rom.*, p.130 urm.

V. Doamne miluieşte,
Popa prinde peşte,
Preoteasa le găteşte.
VI. Doamne Maică plăcintă
Şi Taică bogace!
VII. Popa toacă,
Preoteasa joacă,
Popa trage clopotele
Preoteasa joacă ropotele.
VIII. În Iordane
Şterge-o, Stane.
O ştersăi
Şi mă fripsăi...
IX. Da zi-i, părinte, condacul,
Să-l ia mai iute dracul,
Că nu ne iese colacul!
X. Pentru rugăciunile
Oala cu tăciunile,
Să schimbăm căciulile.
XI. Popii de la Richiţele
Toţi avea ciubuce şi lulele;
Când ieşea la rugăciune,
Luau toţi câte-un tăciune.
Numai biet popa Stoian
Cu luleaua de cocean.
XII. Dumnezeu să-l ierte[1]
Cu trei poame fierte
Şi cu una moaoaoale,
Să nu se mai scoaoaoale!

Dar, nicăirea, indiferenţa românului pentru ale religiunii nu se manifestă într-un mod mai învederat ca în limba sa. E, într-adevăr, cu totul caracteristică în româneşte întrebuinţarea metaforică a celor mai multe expresiuni din domeniul religios într-un sens profan, care, adeseori, nu ne mai lasă să întrevedem nici o urmă din sacra lor origină. Acest fenomen de laicizare a cuvintelor bisericeşti, fiind de mare importanţă, îi vom consacra o atenţiune particulară cu atât mai mult, cu cât această parte - ca şi întreaga psicologie populară - e cu totul lăsată afară din dicţionarele popoarelor celor mai culte. Vom cita o serie de expresiuni din viaţa religioasă, cari au încălcat în cea socială şi cari au suferit, în acestă trecere, o tranformare aproape completă. Vom căuta, după putinţă, a alătura totdeauna de cuvintele româneşti analogii din limbile romanice şi, în special, din cea spaniolă, al cărui dicţionar

[1] Ironic se mai zice şi: *Dumnezeu să-l i e p u r e !* (Creangă) sau : *Dumnezeu să-l n e a g o e în ziua de Caracal!* (Ispirescu).

academic - singurul, carele s-a interesat cu predilecţiune de elementul popular - e o comoară nesleită în această privinţă[1].

Aghiasma sau *aiasma* e "apă sfinţită". În stil comic, vorba se aplică şi la "vin" sau "rachiu". În povestea *Popa Duhu* de Creangă (Conv. lit, XV, 315):

"Lasă-mă în pace, cuvioase, că se învârteşte lumea cu mine de-atâta *aghiasmă* r u s a s c ă"[2].

Când românul vrea să bea niţel r a c h i u , cere: "*Ia dă-mi niţică aiasmă*" (Ispirescu).

Verbul *aghesmuiesc*, propriu "stropesc cu aghiasmă", în acelaşi sens profan. Creangă în *Amintiri din copilărie* (Conv. lit. XV, 453): "Iaca ne trezim cu popa Buligă,[...] Ciucălău, din uliţa Buciumenii, t ă m ă i e t şi *aghezmuit* gata des-dimineaţă, Dumnezeu să-l iepure! Şi cum ne binecuvântează, după obiceiul său, cu amândouă mânile, ca vlădicii, ne şi trage câte-un ibrişin pe la nas despre fata popei de la Folticenii-Vechi.

Alexandri, în piesa *Harţă răzăşul* (*Teatru*, p.260):

Măriuca: ...Când se leagă vreun hâtru de mine, am leac de alungat dracu.
Harţă: Care leac?
Măriuca: Îl a g h e z m u i e s c cu astă... l a b ă , cum o numeşti d-ta.

Aci verbul are sensul de "lovire" ca mai multe expresiuni identice de mai la vale.

Aghios însemnează un cântec bisericesc, care începe cu vorbele: *aghios, aghios, aghios!* adică *sfânt, sfânt, sfânt!*

Într-o anecdotă populară (Ispirescu, *Snoave*, p.95):

[1] Utilizăm ediţiunea următoare: *Diccionario de la lengua castellana compuesto por la real Academia Española*, reducido á un tomo para su mas fácil uso. Quarta edicion. Madrid, 1803.

[2] Vezi mai la vale expresiunea sinonimă *sângele Domnului.*

Când era pe l-*Aghios*
Ieşea fumul gros;
Iară când pe l- A x i o n
Nu se vedea om cu om.

Anton Pann, *Povestea vorbei* III, 142: "I-a cântat popa *aghiosul*", adică "a murit, l-a prohodit".

Preoţii recitează acest cântec, ca pe toate celelalte, pe nas după psaltichia orientală; acest recitativ fornăitor şi monoton poporul l-a asemănat cu horcăitul unui om adormit, de unde locuţiunea: *a trage aghioase* " a horcăi tare în somn, a dormi adânc". Astfel, Creangă în *Amintiri din copilărie* (Conv. lit. XVI, 375): "Ei, măi băeţi, ia amu *trageţi la aghioase,* zise un plăieş, scăpărând şi dând foc unui brad".

Aliluiia, vorbă ebraică, însemnând "lăudaţi pe Domnul", ce figurează în capul sau la sfârşitul mai multor psalmi, deveniţi cântece bisericeşti. Creangă în *Amintiri din copilărie* (Conv. lit. XV, 3): "Iar stropşitul de Ion, cu talanca de la oi, cu cleştele şi cu vatrarul, face o hodorogeală şi un tărăboiu, de-ţi iè auzul; apoi îşi pun câte-o ţoală în spate şi câte-un coif de hârtie în cap şi cântă "*Aliluiia*" şi "Doamne miluieşte, popa prinde peşte", de te scot din casă".

Într-o parodie copilărească (Ispirescu):

Alilui, alilui
Căzu popa din gutui...

În vorbirea zilnică, *aliluiia* însemnează "s-a dus, s-a isprăvit", un fel de burlesc *consummatum est!* Astfel, într-un basm muntean (Ispirescu II, 1.141): "Am văzut, n-am văzut *aliluiia*... Frumuseţe, tinereţe, *aliluiia* ... Dumnezeu şi gândul meu, *aliluiia* ... P-aicea belea în veci ne-i vedea, *aliluiia*..."

Xenopol, *Brazi şi putrigai*, p.189: "Tragere la sorţi!... Numai cu norocul nu aveţi a face: nu scapă cine e norocos,

scapă numai cel care-i bine cu boierul; iară de cumva nu te are la stomac vrun ciocoi de pe moşie, *aliluiia!* poţi să-ţi tai pletele, fătul meu!"

În Moldova, se zice, cam în acelaşi sens, *parapanghelos*, despre care vom vorbi mai la vale.

În limba spaniolă, *aleluya* însemnează *timpul Paştelor, iconiţă de hârtie* (la palavra *aleluya* escrita en elle) şi planta *Trifolium acetosum.*

Amin, vorbă ebraică, întrodusă în cărţile bisericeşti şi însemnând "adevărat, aşa e, aşa să fie": *să fim cu toţii sănătoşi; a m i n, să dea Dumnezeu* (Lauriam-Maxim). Vorba intră în locuţiunile populare: *cât aminul*; *nici la amin* în sens de "un moment" adecă "cât ai zice amin" sau "niciodată".

Calend. 1882, p.44: "Dacă vei zăcea mereu [...] pe coaste, n-o să te pricopsesc cât *aminul* ..." Acelaşi pe 1883, p.57: "Un oblon făcut cu meşteşug în pardoseala chioşcului să nu-l zărească cât *aminul* nici măcar cu lumânarea".

Într-o *Poveste ţărănească* (Ispirescu, p.254): "Vezi că duhul ştia că de nu va putea nici în a treia seară să izbutească, apoi trebuia să-şi mute gândul; nu mai putea adecă să-l dezgroape, *nici la amin*".

În limba franceză *amen* însemnează, în stilul familiar, "sfârşit": *il m'a tout dit jusqu'à a m e n* (Littré). Spaniolește, locuţiunea prepoziţională *amen de* e sinonimă cu *excepto, fuera de* "afară de".

Anaftemă, rostirea populară a vorbei *anatemă,* intră într-un mod ironic în înjurăturile sau jurămintele populare. Astfel, într-o doină oltenească (Alexandri, p.313):

Să mă bată *anaftema*,
De-am mai dat gura cuiva
Afară de dumneata...

Aranghel, rostirea populară a vorbei *arhanghel*[1], se aplică în Muntenia "biciului", căruia îi zic *sfântu Aranghel* (Ispirescu). Tot aşa se zice, cum vom vedea mai jos, "ciomagului" *Crăciun* şi "gârbaciului" *Sfântu-Nicolae.*

Blagodori, din paleo-slavicul *blagodariti* "ευχαριζειν, gratias agere", păstrează încă acest sens bisericesc în *Codicele Voroneţian,* de pildă Fapt. Ap.XCIII, 1: "Zicându aşa, luo păînre şi *blagodari* Dumnezeu între toţi"; sau C, 2-3: "Ei văzură Pavelu şi *blagodariră* Dumnezeu".

Traducerea *Bibliei* de la 1648 înlocuieşte, în aceste pasaje, vorba cu: d e a d e h a r şi d â n d h a r ; cea din 1688 cu: m u l ţ ă m i şi m u l ţ ă m i n d.

Astăzi vorba se ia numai în înţelesul de "a vorbi în bobote" mai cu seamă de popi: *Ce tot b l o g o d o r e ş t i, popo?*

Această interesantă tranziţiune logică rezumă într-însa toată ignoranţa preoţilor, cari rosteau rugăciunile slavone ca nişte curate galimatii.

Iată câteva exemple de această întrebuinţare profană a cuvântului.

Calend. basm. pe 1881, p.44: "Zicând aceste cuvinte puse mâna pe buzduganul său împărătesc, ameninţă spre ei de trei ori, izbi văzduhul cu dânsul spre miază-noapte, spre miază-zi, răsărit şi apus, *blogodorind* din gură a n a t i m e l e cele mai înspăimântătoare. Acelaşi pe 1883, p.12: "Ascultă î n t r - o d o a r ă tot ce *blogodorea* ea".

Vorbirea popească îngăimată o mai numeşte poporul şi *blasgonie,* probabil, şi *blagomanie,* corupţiune populară din *blagoslovenie.* Comp. şi verbul *bogonisesc* în acelaşi sens,

[1] Jipescu, *Opincar,* p.66: "Numa cu ceapă, cu castravete şi cu mămăligă goală, te duci iute pă copcă, [...]; te ia gaia, fără timp, aghiuţă or *sfântu aranghiel,* ăl dă cere sufletu, când e să moară rumânu".

bunăoară, la Odobescu, în *Mihnea vodă cel Rău,* p.16: "Alături de bolnav ardea o făclie de ceară galbină şi un biet călugăr *bogonisea* pe s l o v e n e ş t e rugele agoniei".

Bobotează în sens de "boroboaţă" sau ceva neplăcut, bunăoară, în locuţiunea: *a păţit o b o b o t e a z ă , de-i s-a dus numele,* adică "a păţit-o cât de bună".

Bogdaproste sau *bodaproste* "Dumnezeu să vă i e r t e (păcatele)", formulă de mulţumire a cerşetorilor, care, mereu repetată, devine o monotonă flecărie, de unde locuţiunea: *a umplea pe cineva de bogdaprosti* "a-l ameţi cu gura". Într-o povestire de Creangă (Conv. XI, 213): "Ia să-l fi pus păcatul să se întreacă cu dedeochiul, căci baba şi cu fiică-sa *îl umpleau de bogdaprosti".*

Botez, ironic, "udătură", bunăoară, într-o snoavă de Ispirescu (p.109): "Îndată se pomeniră în apă; cei mai mulţi se scăldară scăldatul din urmă, vro câţiva scăpară numai cu un *botez...*"

Canon însemnează "lege bisericească" şi "pocăinţă", ce se impune celor păcătoşi. Acest din urmă sens s-a generalizat în "pedeapsă grea, caznă, chin".

Într-o satiră populară din Bucovina ("Columna lui Traian" pe 1883, p.140):

Lelea 'naltă, sprâncenată
A fost astăzi la spovadă...
Ce *canon* popa i-a dat?...
Ia popa c a n o n mi-a dat
Să nu ţiu drăguţ în sat,
Că mi-a fi mare păcat.

Într-o doină ardeleană (Jarnik-Bărseanu, p.194):

Nu mă b a t e sfinte Doamne
Nu mă b a t e cu *canoane*

Dacă nu m-ai fi bătut,
Cînd faptele le-am făcut!

Anton Pann, *Povestea vorbei* I, 77: "Dă-mi un *canon*, cum îţi place, şi eu să mă p o c ă i e s c ".

De aici *canonesc*, propriu "dau un *canon*", cu sensul de "pedepsesc aspru, chinuiesc", bunăoară, la Jipescu, *Opincar*, p.54: "Iartă-l Mântuitorule, nu-l mai p e d e p s i , că destul s-a *canonit* săracu".

Chiraleisa, contras din Κυριε ελεησον "Doamne-miluieşte", ce se cântă de copii pe uliţi la Bobotează. Creangă, în *Amintiri din copilărie* (Conv. XIV, 368): "Când veneau cele două ajunuri, câte treizeci-patruzeci de băieţi fugeam înaintea popei, de rupeam omătul de la o casă la alta, şi la Crăciun nechezam ca mânzii, iar la Bobotează strigam *chiraleisa* de clocotea satul".

Tot astfel se numeşte şi un duh rău, care îşi trage numele - după Cantemir (*Descr. Moldovei*, p.288) - de la "*crucea de lemn*, împodobită cu pânză albă sau cu materie de mătase, ce fiecare casnic obicinuieşte a face la botezul Domnului; şi, după vecernie, o poartă ca o litanie prin toate casele întovărăşită de o mulţime de copii, care de multe ori strigă cuvântul acesta *kiraleisa* (= *Kyrie eleïson!*)"

În piesa *Doi morţi vii* de Alexandri (*Teatru*, p.416): "...Acu, ziua ca ziua... mă mai ieu cu caprele, dar noaptea... toate s t i h i i l e năpădesc pe mine... strigoii, moroii, tricolicii, vârcolicii, dracii din tău, drăgaicele, simzienele, strigile, până şi papaluga, până şi turca, până şi *c h i r a l e i s a* !... şi c h i r a l e i s a !... ştii tu ce-i c h i r a l e i s a ?"

În Italia, la Arezzo, *cria* sau *crialesa* corespunde ital. *raganella*, fr. *crécelle*, adecă "huruitoarea întrebuinţată odinioară la catolici în loc de clopot în săptămâna Paştelor" şi care - după Caix (*Studj di etimologia romanza*) - s-ar trage

asemenea lui *kyrie, kyrie eleïson,* fiindcă instrumentul în chestiune cheamă pe credincioşi să cânte această litanie.

Coliva, în locuţiunile următoare: *îi sună coliva în piept* "a fi bolnav de moarte" şi *a mânca coliva cuiva* "a urmări pe cineva şi a-l omorî sau a-l nenoroci".

Pann, *Povestea vorbei* II, 146: "Ca mâine *o să-mi mănânce coliva*".

Crăciun se numeşte, în Muntenia, *ciomagul.* Într-un cântec de lume (Teodorescu, p.339):

Surda zbieri, cântând pe drumuri
Ameţit de proaste fumuri,
Că se va găsi vreunul
Să-ţi dea minte cu *crăciunul*
Să-ţi scoată din nas amorul
Şi să-ţi potolească dorul...

Crucea, ca mai toate cuvintele sacre, intră în invocaţiuni, în blesteme şi în înjurăturile cele mai obscene. Lăsându-se afară vorba iniţială a formulei de înjurat, cuvântul *cruce* capătă, astfel, o înfăţişare mai puţin urgisită şi devine o înjurătură de o nevinovată banalitate: *Crucea (ta, lui, voastră, lor) de...*!

Într-o doină din Moldova (Alexandri, 259):

Bată-l crucea om bogat,
Om bogat şi făr' de sfat!

Sau (*Ibidem*, p.299)

Dorul râde şi se duce,
Ba-te-mi-l-ar sfânta cruce!

Într-o doină din Ardeal (Jarnik-Bărseanu, p.160):

Badea-i călător, se duce,
Nu-i ajute sfânta cruce!

Sau *(Ibidem*, p.242)

Bat-o cruciuliţa lele,
C-aseară i-am dat inele
Ş-acum o văz fără ele"

Într-o doină din Bucovina (Marian II, 107)

Bată-te crucea, nănaş,
Cu cine mă cununaşi,
Cu propteaua gardului,
Cu urâtul satului!...

Într-o snoavă de Ispirescu (p.67): "*Crucea lui de pai* al dracului! De două lăţimi de unghie l-am tăiat şi tot a crescut?!"

Darul, în stilul bisericesc, identic cu *har* "graţie divină", se aplică într-un mod comic şi unor învăţuri sau porniri rele. Creangă, în *Amintiri din copilărie* (Conv. XIV, 368): "(Dascălul Iordache) ştia şi el glasurile pe dinafară de biserică, nu-i vorbă, dar clămpănea de bătrân [ce era]; ş-apoi mai avea şi *darul* s u p t u l u i ".

Doamne-ajută în sens de "bătaie neaşteptată", de pildă, la Pann, *Povestea vorbei*, p.115: "Să nu te pomeneşti c-un *Doamne-ajută* pe sp i n a r e ".

Comparativul *mai de Doamne-ajută* exprimă un grad mai înalt al unei însuşiri, aplicată la fiinţe sau la lucruri, ca în următorul exemplu dintr-un basm de Ispirescu, p.206: "Ar fi voit şi el, de! să-şi boteze copilul cu vrun n a ş *mai de Doamne-ajută*, să facă şi el o cumetrie".

Locuţiunea: *a zice Doamne-ajută,* când cineva scapă de o primejdie. Astfel *Calend.* 1875, p.26: "Tocmai când era *să zică Doamne-ajută,* îi ieşi înainte o fiară mare şi groaznică". Acelaşi pe 1883, p.42: "Când *să zică Doamne-ajută,* adecă tocmai la toiul petrecerii, se pomeniră cu zâna necunoscută".

Dumnezeu, ca şi *anafură, biserică, candelă, cruce, feştanie, Hristos, lumânare, Paştile, parastas, paraclis, spovedania, Vangelia,* etc. intră în formulele înjurăturilor celor mai obscene. De asemenea în exlamaţiunile: *cum Dumnezeu!; păcat de Dumnezeu!; dreptul lui Dumnezeu!; du-te cu Dumnezeu!;* sau, cum se zice într-o doină ardeleană (Jarnik-Bărseanu, p.158):

Frunză verde şi iar verde,
Mândra şi cu d-altul şede.
Da *şază cu Dumnezeu*
Că mie nu-mi pare rău...

Locuţiunea: *a se face mai de Dumnezeu,* bunăoară, într-un basm muntean (*Calend.* 1883, p.22): "De când îl tunsese, *se făcuse mai de Dumnezeu".* Apoi *boul lui Dumnezeu* "la brebis du bon Dieu" figurat "prost": *dă-i pace, că e b o u l l u i D u m n e z e u* (proverb).

Interesant este mai cu seamă adverbul *dumnezeieşte*, care exprimă o acţiune în gradul superlativ, ca în basmul *Codreana Sânzeana* de Pompiliu (Conv. lit. V, p.187): "Învârti îngerul sabia de la răsărit la apus, şi iar de la apus la răsărit, şi dând odată colea *dumnezeieşte*, reteză cele două (capete ale balaurului) cum ai bea o lingură de apă".

Foarte remarcabile sunt zicătorile populare: *bun e D u m n e z e u , meşter e d r a c u , un Dumnezeu dă şi altul ia,* rămăşiţe ale străvechii credinţe dualiste în două fiinţe supreme, protivnice una alteia şi amândouă înzestrare cu aceeaşi putere, credinţă transmisă românilor de secta lui Bogomil.

Spanioleşte *Dios y ayuda* corespunde lui *Doamne-ajută, anda con dios* "du-te cu Dumnezeu!" *mas puede dios que el diablo* "mai mult poate Dumnezeu decât dracu", care contrastează cu proverbul românesc *bun e Dumnezeu, meşter*

e dracu. Por dios! formulă de înjurătură comună. Pe când spaniolul zice resignat: *quando dios no quiere, santos no pueden* "când Dumnezeu nu voieşte, sfinţii nu pot (n-au încotro)", românul susţine, din contră, că: *până la Dumnezeu te mănâncă sfinţii sau până la Dumnezeu sfinţii îţi ieu sufletul.* Până şi în aceste locuţiuni reiese bigotismul spaniol faţă cu pronunţata nepăsare a românului pentru ale religiunii.

Mai pomenim, încă, două zicători spaniole, foarte importante pentru istoria civilizaţiunii: *Hacer la de Dios es Cristo* "a se îndeletnici cu (dezbaterea că) *Dumnezeu e Hristos*" pentru a zice "a se certa" şi *Ir, ponerse á lo de Dio es Cristo* " a se bizui pe (dezbaterea că) Dumnezeu e Hristos" în loc de "a se purta ca un fulău şi bătăuş": rămăşiţe culturali din epoca disputelor religioase între ariani şi atanasiani despre firea lui Hristos.

În fine, acest nume sacru se alterează în unele limbi spre a şterge odiosul înjurăturei. Astfel, franţuzeşte *corbleu* e în loc de *corps de dieu, morbleu* pentru *mort de dieu, parbleu* e *par dieu!* La germani *Potz Wetter* este o întorsură poporană pentru *Gottes Welt!*

Înfruptare sau *a se înfrupta* e a mânca bucate de dulce în zile de post. Aşa, într-o anecdotă populară de Speranţă ("Contemporanul" I, 395): "Să te *înfrupţi* în p o s t u l m a r e şi apoi iar să mai păţeşti".

Acelaşi cuvânt se întrebuinţează, în stilul glumeţ, când cineva caută a da o sărutare pe furiş, ca în piesa *Rusaliile* de Alexandri (*Teatru*, p.696):

Suzana: Ce-i, bărbăţele?
Toader: Nu mă-i lăsa să mă-nfrupt c-o sărutare?
Suzana: Ba te-oi lăsa, Todirică, că doar nu suntem în p o s t.

Lege, în formule ca *legea ta, legea voastră!* e un fel de înjurătură glumeaţă şi nevinovaţă, care, prin omiterea

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

cuvântului obscen, ce figurează la începutul tuturor înjurăturilor, pierde orice urmă din primitiva-i idozitate. Acestă formulă o întâmpinăm adeseori în poeziile populare.

Într-o doină bucovineană (Marian I, 102):

Legea ta de b r a d cumplit,
Ce te legini făr-de vânt,
Făr-de vânt, făr-de cuvânt,
De-ajung crengile-n pământ.

Sau (II, 43):

Legea voastră de f e m e i!
Pentru voi am dat cinci lei?
Pluguşoru-mi să se strice,
Să rămân cu el aice?...

Sau (II, 163)

Legea ta de c o d r -uscat!
Mulţi feciori ai depărtat,
Mulţi voinici ai înstrăinat...

Apoi, locuţiunea *a-şi face de lege* adecă "a chibzui", ca într-o doină ardeleană (Jarnik-Bărseanu, p.150):

Unde văd picioru rece,
Stau în loc şi-*mi fac de lege,*
Peste care munte-oi trece!

Mai observăm, încă, şi întrebuinţarea vorbei *lege* pentru unele apucături, care n-au de loc a face cu religiunea. Iată, de pildă, două exemple din basmele lui Ispirescu (p.170, 233): "Iar când îl întetea vrăjmaşul, calul se urca ca fulgerul în sus şi se ţinea bine de coama lui. Apoi când se lăsa în jos, t ă i a cum ştia el în *legea* lui s ă t a i e. Aşa, vezi, îl învăţase calul". - "Argatul de la grădinărie îşi î m p l i n e a s l u j b a cum ştia el în *legea* lui.

Liturghie adecă o parte anumită a serviciuluui divin sau rugăciunile rostite întru amintirea mortului. Într-o doină ardeleană (Jarnik-Bărseanu, p.198):

Din partea mea din moşie
Dă, maică, o *liturgie*
Şi-mi fă p o m a n ă mie!

Vorba are, în graiul popular, diferite aplicaţiuni profane. Astfel, când se face o lucrare, care nu-i după toată rânduiala, poporul zice: e l i t u r g h i e cu bragă (Ispirescu). Dar mai cu seamă se ia vorba în înţeles de "duşcă".

În balada *Vâlcan* (Teodorescu, p.557):

Ia fii bună dumneata
De nu-mi da
Cu ocaua;
Cară vinul
Cu vadra,
Pelinul
Cu doniţa,
C-am s f i n ţ i t d-o *leturghie*
Cu părintele Ilie
Ş-am rugat pe Dumnezeu
Ca să-mi dea pe gândul meu.

De la Vrancea *Sultănica,* p.7:

- Suge, (primărie), suge, că doar nu te-a bătrânit calea bisericei...
- Mai trage-i, părinţele, *o leturghie.*
- Să te văz, logofete, care pe care...

Franţuzeşte *messe* "liturghie" se ia, în stilul familiar, în sens de "preot": *voilà une m e s s e qui sort de la sacristie*, voilà un prêtre qui sort de la sacristie pour aller dire la messe (Littré).

Mir adică "unt-de-lemn sfinţit" se ia,uneori, în graiul popular, în înţeles de "frunte", pe care se ung cu mir copiii la botez.

Iată două exemple de această aplicaţiune metonimică. *Cal. basm.* 1877, p.10: "Îl lovi cu copitele drept la *mir*" şi mai la vale, p.34: "Ciomăgel, ştii colea tocmai bun de pălit la *mir*".

De aci şi expresiunea metaforică *a lua mirul cuiva* pentru "a-l omorî". Ispirescu, *Poveştile unchiaşului*, p.54: "Cum văzu Ercule (iazma), se năpusti asupra ei cu toroipanul şi-i *lua mirul din frunte* şi o dete cu gaibaracele în sus".

De asemenea, verbul *miruiesc*, literal "a unge cu mir", în sens de "a lovi", bunăoară: *a mirui cu g h i o a g a pe cineva.*

Naşterea Domnului aplicat, în stil comic, la "lovitură". Creangă, *în Amintiri din copilărie* (Conv. XV, 4): "Cum a văzut popa că ne aşezăm la fereastră şi ne pregătim de u r a t, a început a n e t r a g e câteva *naşteri* î n d e s a t e".

Compară cânticelul comic [*Mama*] *Angheluşa [doftoroaie]* de Alexandri (*Teatru*, p.12): "S-aduci vro patru surugii de la poştă şi să le poronceşti ca să *ureze* ca în agiunu Sfântului Vasile, cu h a r a p n i c i l e pe spinarea lui".

Nicolae adecă *sfântul Nicolae* însemnează, în Moldova, "gârbaci". Creangă în *Amintiri din copilărie* (Conv. XIV, 365): "În altă zi ne trezim că iar vine părintele la şcoală, cu moş Fotea, cojocarul satului, care ne aduce, dar la şcoală nouă, un drăguţ de b i c i u ş o r de curele, împletit frumos, şi părintele îi pune nume *Sfântul Nicolai*, după cum este şi hramul bisericei din Humuleşti... Şi a pus părintele pravilă şi a zis că în toată sâmbăta să se procitească băieţii şi fetele, adică să asculte dascălul pe fiecare de tot ce-a învăţat peste săptămână; şi câte greşele va face să i le însemne cu cărbune pe ceva, iar la urma urmelor, de fiecare greşală să-i a r d ă şcolarului câte un *sfânt-Nicolai*".

În piesa *Chiriţa în Iaşi* de Alexandri (*Teatru*, p.408): "... Măi Ioane, rămâi aici cu ţiganca ca să păziţi lucrurile, păn' ce-or veni boii să râdice trăsura... da doar îţi perde vro cutie... c-apoi *sfântu-Neculai* îi gata..."

În *Drumul de fier* (*Ibidem*, p.941): "Un păcat cu nişte ţigani! de nu s-ar teme de *sfântu Neculai* cel din cui, ar da foc casii".

Păcătos, aplicat la lucruri, cu sensul generalizat de "stricat" la propriu şi la figurat: *ţară păcătoasă*. Ispirescu, *Basme*, p.388: "Dintr-o *păcătoasă* de b u t i e , unde mi se făcu un palat, de nici împăratul [...] nu avea aşa palat bogat şi împodobit cu de toate frumuseţile lumei".

Parapanghelos adecă "vecinică pomenire" se întrebuinţează, în Moldova, într-un sens identic cu *aliluia*. Astfel, în cânticelul comic [*Ion*] *Păpuşăriul* de Alexandri (*Teatru*, p.59): "... Doar să pun să le tragă clopotele (la bietele păpuşi) ca la cele multe obiceiuri strămoşeşti... *Parapanghelos*, de-acum!"

În piesa *Doi morţi vii* (*Ibidem*, p.647): "De acum *parapanghelos!*... Am răposat!..."

În *Creditorii* (p.1062): "*Parapanghelos*... De acum zi să-mi tragă clopotele... Am murit!"

În *Kir Zuliaridi* (p.1178): "O păţit-o bietu cuconaş!... de acum *parapanghelos!*"

Xenopol, *Brazi şi putrigai*, p.38: "Am voit să-ţi fac bine, dar dacă eşti aşa de îndărătnic... *parapanghelos!*"

Popeşte, în locuţiunea *calcă popeşte* sau *calcă a popă*, cu care se poate compara francezul *se prélasser* "a lua aer de om mare" din *prélat* "persoană bisericească". Pann, *Povestea vorbei* III, 28: "Carte nu ştie, dar c a l c ă *popeşte*".

Precista în invocaţiuni, bunăoară, într-o baladă din Valea Crişului (Pompiliu, p.66):

Să mă bată *Precista*,
De-am călcat porunca ta;
Să mă bată D u m n e z e u,
De-am călcat cuvântul tău!

Dar şi în blesteme, în care figurează chiar "p a p u - c u l *Precistei*".

Sângele Domnului are, în stilul familiar, înţelesul de "vin". În povestea *Harap-Alb* de Creangă (Conv. XI, 191): "Şi tocmai de asta mă bucur şi eu că d-abia m-oi mai încălzi o leacă bând *sângele Domnului...*"

Tot astfel, numirea franceză *eau-de -vie* "rachiu", literal "apa vieţii" este o imitaţiune profană a cuvintelor Evangelistului Ioan despre făgăduinţele lui Hristos (IV, 14): "... a p a , care eu îi voi da, se va face într-însul izvor de apă ţâşnitoare în v i a ţ a eternă". Această băutură, pricina atâtor boale, crime şi escese, ar fi fost mai cu cale a se porecli "apa morţii"decât "apa vieţii".

Aci, mai raportăm şi expresiunea românească *tămâiare* "a se îmbăta", ca în citaţiunea următoare din *Şezătoarea* lui Pann (I, 12): "Cum şi de vinul din ploscă *tămâiat* şi ameţit..."

Sfânt, ca adjectiv, exprimă, cum am zis deja în capitolul consacrat terminologiei religioase, o însuşire luată în gradul cel mai înalt, alăturându-se mai cu preferenţă la acţiuni neplăcute, la păţeli involuntare: *a da cuiva o s f â n t ă de bătaie*, în privinţa căruia se poate compara proverbul: *bătaia e ruptă din rai. Calend basm.* 1882, p.58: "Ce să pat? m-au dat bine căţeaua, mi-au tras şi o *sfântă de bătaie* de dăruială şi pe urmă m-au făcut scăpat cu părul ţurloi burloi".

Alexandri, în *Despot-Vodă,* p.41:

Haramu-i cu năravv.
Pe toţi mereu trânteşte şi, fără de sfială,
I-a tras lui însuşi Vodă o *sfântă de t r â n t e a l ă.*

Acelaşi epitet întovărăşeşte diferite alte însuşiri. Aşa sună încheierea unui basm de Ispirescu (p.159)

Un năpăstroc de ciorbă
Ş-o *sântă* de c o c i o r b ă
Pentru cei ce-s lungă vorbă.

Acelaşi, în *Poveştile unchiaşului sfătos,* p.64: "Se puseră pe ţărm să-i tragă o *sfântă* de m â n c a r e ".

Calend. basm. pe 1882, p.48: "Nunta mergea agale-agale, făcând conace pe la soroace şi mai sărutând în vreme a *sfântă* de p l o s c ă , dar cotoiul mergea de zburau copacii pe lângă el".

Tot astfel: *sfântă p l o a i e , sfântă f r i c ă , sfântă m o a r t e ,* etc.

Admirabilă este metafora *a fura s f â n t u l pe cineva* pentru "a adormi", în care "sfântul" reprezentă pe Dumnezeu sau personifică pur şi simplu somnul, care figurează, asemenea, în această locuţiune. *Cal. basm.* pe 1883, p. 23: "După ce se ridicară de la masă, se aruncară pe un maldăr de paie şi, cât să zici Doamne ajută, îi f u r ă *sfântul*". Acelaşi, pe 1882, p.21: "N - a d o r m i de teamă, ca să nu-l fure *sfântul*".

Uneori, poporul, pentru a da expresiunii o nuanţă de răutate învederată, înlocuieşte pe *sfântul,* din locuţiunea de mai sus, cu *Aghiuţă,* numele comic dat dracului. Aşa, într-un basm din Vlaşca (Ispirescu, p.106): "În paharul ce (zăcaşul de proprietar) dete lui Făt-Frumos, amestecă, fără să ştie el, nişte buruieni adormitoare. Cum bău, îl şi *f u r ă A g h i u ţ ă .* Căzu într-o amorţeală soră cu moartea".

De aci, locuţiunea contrară *a uita sfântul pe cineva* pentru "a rămânea deştept", bunăoară (*Cal.* 1882, p.30): "Ceea ce nu putu însă să facă deprinderea, putu să facă duhul lui, care era plin de isteciune; el încetul cu încetul cu glume, cu snoave şi cu poveşti hazlii şi pipărate făcu pe stăpână-sa să nu

se mai uite la chipul său şi să stea de vorbă şi să asculte cu tragere de inimă snoavele şi poveştile lui, că era mucalit, bată-l să-l bată, de nu te mai îndurai de el şi *te uita sfântul*, ascultând cu gura căscată nagodele lui".

Diminutivul *sfântuleţ* e o numire dezmierdătoare a sfinţilor şi chiar a lui Dumnezeu, numit obicinuit *Sfântul,* ca în pasajul următor (*Cal.* 1881, p.13): "Bieţii creştini începură să-şi facă cruce ca tot omul, când aud tunând şi să se roage de *sfântuleţul* ca să nu-i pedepsească după păcatele lor".

În vorbirea zilnică însă *sfântuleţ* însemnează mai mult "făţarnic", ca şi augmentativul *sfântoi*, care corespunte ital. *santone,* sp. *santon, santurron,* fr. *sainteron* "făţarnic".

Verbul *a se sfinţi* "a face după voia sau gândul cuiva" cu diferite nuanţe de sens, cari vor reieşi în exemplele următoare.

Pann, *Povestea vorbei* I, 61:

Dă-i, să nu se nărăvească
Nu-l lăsa să se *sfinţească.*

Ispirescu, *Basme,* p.249: "... Unul din (boieri), care era şi mai semeţ, se otărî să se ţie de capul ciobănaşului, să nu-l lase *să se sfinţească*".

Acelaşi, *Poveştile unchiaşului sfătos,* p. 74: "Nemernicul de centaur o luase la sănătoasa cu Deianira în cârcă. Pasămite îi plăcu şi lui o aşa bucăţică, şi voi să o ia cu japca ca să se drăgostească cu dânsa. Ercule nu-l lăsă *să se sfinţească*".

Hinţescu, *Proverbe,* p.2: "Adună, unde n-a risipit, dar nu *se sfinţeşte*".

Spanioleşte *santo dia*, literal "sfântă zi", însemnează "ziua întreagă", precum şi româneşte *sfântă ziuă* e identic cu "ziulică albă", exprimă adică aceeaşi idee. *Santo mocarro,*

propriu "sfântul Mucii", un sfânt mai ciudat, încă, decât românescul *sfântu Aşteaptă*, e numele unui joc spaniol: *jugar con alguno al santo mocarro* "a juca cu cineva de-a sfântul Mucii", la figurat " a lua peste picior, a bate pre cineva", precum verbul *santiguar* "a-şi face cruce", familiar "a bate pe cineva" corespunde românescului *a sfînţi pe cineva,* adică *a-i trage o sfântă de bătaie.* O altă locuţiune e adverbialul *á santo-tapado,* literal "la sfinte ascunsele", în loc de "pe furiş".

Întrebuinţarea profană a vorbei *sfânt* îşi găseşte o analogie în latinul *sacer* "închinat zeilor, venerabil", dar şi în sens rău "bletemat, afurisit". În limba ebraică, *kadoş* însemnează "sfânt" şi *kadeş* "închinat desfrânării, prostituată sacră". Francezul *sacré,* pus înaintea substantivului, nu producea nici un efect neplăcut la scriitorii din secolul al XVIII-lea, bunăoară, în *Cid* de Corneille (acte I, sc.III):

> A l'honneur qu'il m'a fait ajoutez-en un autre;
> Joignons d'un *sacré* noeud ma maison à la vôtre.

Astăzi, adjectivul *sacré* e un epitet injurios şi aparţine limbajului celui mai de rând: "*Sacré* s'ajoute aux termes d'injures, aux imprécations, aux blasphèmes pour leur donner plus de force. Ce sens est du langage le plus bas, le plus grossier et ne doit jamais être employé. On ne l'entends que dans la bouche des gens sans éducation et dans les locutions analogues à celles-ci: *sacré* d i e u ! *sacré* a n i m a l ! *sacré* c o q u i n ! *sacré* b a n d i t ! *sacrée* b ê t e" (Bescherelle). În aceste exemple *sacré* însemnează "blestemat, afurisit": *sacré* c h i e n , de l'eau de vie très forte (Littré), în graiul popular: *avoir du s a c r é c h i e n dans le ventre* "a fi dracu gol". Exclamaţiunea populară *cré*, prescurtare din *sacré*, de pildă: *cré nom d'un chien* ca şi *cré bleu*, în loc de *sacré dieu*! însemnează "la naiba, carnaxi, plesnire-ar!"

§ 5

Abstractum ex concreto

Teza, astăzi în genere recunoscută, cum că cuvintele, cari exprimă concepțiuni abstracte, derivă metaforicește din vorbe cu însemnare materială și sensibilă, a fost, pentru întâia oară, constatată de filosoful englez Locke. Iată cum se exprimă dânsul, în această privință, în a sa celebră *Încercare asupra inteligenței umane* (cartea III, cap.I, § 5):

"Un lucru, care asemenea va putea să ne ajute puțin a descoperi origina tuturor noțiunilor noastre, e de a observa întrucât cuvintele, de cari ne servim, depind de idei sensibile și obicinuite; și cum cele ce le întrebuințăm pentru a reprezenta acțiuni și noțiuni cu totul îndepărtate de simțuri își trag origina lor chiar din aceste idei sensibile, de la cari trec la semnificațiuni mai abstracte spre a exprima niște idei, ce nu cad supt simțurile noastre. Astfel vorbele *a-și închipui, a pricepe, a înțelege, a adera, a concepe, a insinua, a dezgusta, turburare, liniște* etc. sunt toate împrumutate de la operațiunile unor lucruri sensibile și sunt aplicate la anumite moduri ale cugetării. Vorba *spirit* însemnează primitiv "suflare" și *înger* "trimis"; și nu mă îndoiesc că, dacă am putea conduce până la izvorul lor toate cuvintele, am găsi, în toate limbile, că vorbele, cari exprimă lucruri ce nu cad sub simțurile noastre, și-au tras prima lor origină de la idei sensibile. De acolo am putea conjectura până la un punct, ce fel erau și de unde se derivau noțiunile, cari umpleau spiritul acelora ce începură mai întâi a se servi de limbă; și am mai putea vedea prin aceea că, în actul chiar de a pune nume lucrurilor, natura a sugerat pe negândite oamenilor origina și principiul tuturor cunoștințelor, fiindcă pentru a da nume, cari să poată face cunoscut celorlalți operațiunile, ce simțeau în ei înșiși sau orice altă idee, care nu cădea supt simțurile lor, ei

trebuiră să împrumute cuvinte de la ideile sensibile cele mai cunoscute, ca, prin acest mijloc, să facă pe ceilalţi să înţeleagă mai uşor operaţiunile, ce simţeau în ei înşişi şi cari nu se puteau revela în afară prin nişte manifestări sensibile. Când oamenii se aflară în posesiunea numelor cunoscute şi adoptate pentru a exprima aceste operaţiuni interioare ale spiritului lor, ei fură în stare de a reda prin cuvinte toate celelalte idei, deoarece ele puteau numai a se compune sau din percepţiuni exterioare şi sensibile sau din operaţiuni interioare ale spiritului lor, exercitându-se asupra acestor percepţiuni: căci, cum s-a dovedit, n-avem absolut nici o idee care să nu fi venit originar de la obiecte sensibile şi exterioare, sau pe care să nu o simţim produsă în noi prin lucrarea interioară şi conştientă a spiritului nostru".

Dacă am examina mai de aproape cuvintele citate de Locke, am găsi tot atâtea dovezi în sprijinul acestei teze.

Spiritus derivă de la verbul *spirare* "a sufla" întocmai ca românul *suflet* şi slavicul *duša* "anima" de la *dihati* "flare". Cele trei cuvinte ebraice pentru "anima, spiritus", adică *nefeş, n^{e}şama* şi *rua'h,* derivă toate de la noţiunea de "a sufla". Latinul *animus* e identic cu grecul ανεμος "vânt", iar grecul θυμος "suflet" cu latinul *fumus* "fum".

Închipuire se trage de la noţiunea materială "a face un chip"; *a pricepe* însemnează "a coprinde cu mintea" (comp. fr. *comprendre* "a înţelege") cam acelaşi lucru cu *a concepe*[1]:

[1] Sensul primitiv material al lui *concipere* "a lua în pântece, a rămânea grea" a fost, apoi, aplicat la noţiunea abstractă "a lua în minte", pe când limba românească a procedat într-un mod invers, aplicând slavicul *zamyslati* "cogitare" (**myslĭ** "cogitatio"), o noţiune pur abstractă, la acţiunea materială a procreaţiunii (comp., totuşi, Ispirescu, *Basme,* p.288: "V r e m e a închisă *zămisleşte* v i s u r i spăimântoase..."). Am pomenit de acest exemplu, fiincă o asemenea procedere inversă, de a lua adică abstractul pentru concret, e de o raritate fenomenală în toate limbile. Tobler, *loc. cit.,* p.368 abia citează câte un exemplu: it. *animella* "sîmbure de poame" literal "sufleţel" şi span. *alma* "partea găunoasă a unui instrument", propriu "suflet".

latineşte *percipere, concipere* din prep. *per*, *cum* şi *capere* "a prinde, a lua, a apuca" (comp. *luare-aminte*); *conceperea* fiind întâia operaţiune intelectuală a inteligenţei, operaţiune care nu-i decât un fel de *apucare* sau *prindere* în treacăt *(apprehensio)* a noţiunilor, pe cari le împreună sau le separă *judecata* şi *raţionamentul,* operaţiunile posterioare ale inteligenţei; a *adera* la o părere e *a se alipi* de dânsa; *a înţelege* e "a lega ideile între dânsele" (interligo); *a insinua* înseamnă propriu "a băga *în sân*" de unde "a băga pe nesimţite şi cu pricepere în capul cuiva"; *a dezgusta* era a insufla contrarul gustului; *turburare* e ceea ce-i *turbure*, precum *linişte* e ceea ce-i *lin*: imagini împrumutate de la "apa turbure" şi de la "marea lină".

Această teză poate fi confirmată, mai cu seamă, printr-o cercetare comparativă şi linguistul carele a explorat ideologia limbilor indo-europene a ajuns la nişte rezultate identice cu cele dobândite de Locke.

"S-a observat adesea, zice Pictet, că ideile abstracte şi lucurile, ce nu cad supt simţurile noastre, se exprimă figurat prin nişte termeni de o însemnare concretă şi mai mult sau mai puţin materială. Exemple de acest fel abundă în toate limbile şi sunt, mai cu seamă, izbitoare la rasele cu o cultură puţin înaintată. Căci, nicăirea, limba n-a fost formată de filosofi şi cu reflexiune, ci de oameni cu impresiuni vii, cari se traduceau imediat în imagini. Dar aceşti oameni nu deosebeau, în sentimentul complex al vieţii, elementele de o îndoită natură, şi dânşii se alipeau instinctiv la ceea ce izbea simţurile lor. Astfel, s u f l e t u l nu era pentru dânşii decât suflarea de viaţă, c u g e t a r e a o vedere, o vorbă sau mişcare interioară, i d e e a o imagine vizibilă. Aceste expresiuni figurate sunt cu atât mai naiv materiale, cu cât cultura poporului e mai puţin înaintată. Între *a vorbi în burtă* pentru *a gândi,* cum zice,

după Forster, sălbaticul din Oceania, şi *cogitare*, din *co-agitare*, al romanului, care depinge mişcarea spiritului, e o mare diferenţă, cu toate că cele două expresiuni n-au decât un sens material. Din această singură faptă s-ar putea deja conchide la superioritatea intelectuală a romanului.

În cursul timpului şi cu progresul spiritului omenesc, termenii de acest fel, făr-a dispare din limbă, tind a pierde din ce în ce însemnarea lor primitivă pentru a lua aparenţa unor semne imediate ale ideii... Ajuns la un oarecare grad de independenţă şi de viaţă proprie, spiritul se desface de imagine spre a merge drept la idee. Se înţelege uşor că, ţinând seamă de fapte analoage, s-ar putea judeca, prin cercetarea cuvintelor, de gradul de desvoltare intelectuală la o anumită epocă a evoluţiunii unei limbi"[1].

Iată o serie de noţiuni abstracte şi de expresiuni metaforice undite din tezaurul limbei române.

Asuprire "injuria afficere" nu-i decât a apăsa *asupra* cuiva (= lat. *opprimere*), precum *a înjosi* "humiliare" e numai a apăsa *în jos*. Expresiunea *supărare* "mâhnire", din latinul *superare* "a trece peste, a întrece", conţine într-însa ideea de exces, de trecere *peste* (**super**) marginile cuvenite, de unde apoi noţiunea abstractă de "jignire, întristare".

Bun, cu înţelesul latinului *avus*, e un termen metaforic, prin care un simplu titlu de dezmierdare a dobândit o însemnare personală de "moş, bunic", oarecum *tată-bun* pentru *tatăl tatălui* (comp. fr. *bon papa = grand père*, pe când fr. *bonne* = rom. *bună* "bunică" însemnează numai "dădacă", adică femeia însărcinată cu privegherea şi creşterea copilului[2].

[1] Pictet, *Les origines indo-européennes* I, 538.

[2] La Moxa (p.366) *bunii* corespund latinului *patres* "senatori": "Atunce se adunară *bunii* Râmului depreună şi sfătuiră să nu mai fie împăraţi". - De la români *buna*, ca şi *bunica*, a trecut la rutenii din Bucovina şi s-aude în special la mica noblеţe de la ţară.

Cumpăt, din latinul *computum* "socoteală", a păstrat românește numai noțiunea abstractă de "moderatio", pe când limbile romanice au diferențiat cuvântul latin în două nuanțe concrete: *socoteală* și *poveste* (comp. *zählen* "a număra", *erzählen* "a povesti": narațiunea considerată ca o enumerare): it.*computo, conto*; sp. *cuento, cuenta*; fr. *compte, conte.* "Caracteristica românului - zice domnul Slavici - e b u n a c h i b z u i a l ă și b u n u l c u m p ă t; cu greu numai îl scoți din sărita: el e considerat de vecinii săi ca un model de cumințenie"[1]. Alte cuvinte românești, cari implică de asemenea noțiunea de "socoteală", servesc a exprima idei abstracte: astfel, *seamă* "număr, socoteală" însemnează, totdeodată, "atențiune, reflexiune"; *semuiesc,* ca și *socotesc*, are sensul de "aleg cu cugetul, reflectez, judec" (comp. engl. *I reckon* "calculez"; la americani identic cu *I suppose* "socotesc").

Cuvânt, în înțeles de "vocabulum, sermo", exprimă propriu o "adunare", "o reuniune" de idei particulare sub o idee generală și corespunde astfel definițiunii lui Condillac, după care "tout *mot* est une *collection*". Diferite limbi au pornit de la același mod de a vedea, întrebuințând noțiunea de *adunare de oameni* pentru aceea de *cuvânt* sau *adunare de idei*: gr. ομηλια "colloquium, sermo, coetus, concio"; serb. *divaniti* sau *zboriti* (de unde macedo-rom. *zburescu*) "loqui" din *divan, zbor* "conventus". Tot așa românește *taifas* "convorbire" vine de la *taifă* "adunare". Aceeași vorbă (*cuvânt*) însemnează românește și *rațiune*, întocmai precum grecul λογος, propriu "adunare", întrunește de asemenea ambele sensuri: *cuvânt* și *rațiune.* Această unitate a *cugetării* și a *limbei* a fost formulată de Max Müller prin aforismul

[1] Slavici, *Die Rumänen,* p.144.

fundamental: *sans le langage point de raison; sans la raison, point de langage*[1].

Despreţuiesc, pentru latinul *contemnere*, înseamnă propriu "a micşora preţul, a depreţia", de unde sensul metaforic "a pierde stima sau consideraţiunea pentru cineva".

Dor sau *dorinţă*, pentru latinul *desiderium*, e identic cu *durere*[2] şi, într-adevăr, *dorul, dorinţa* nu este altceva decât o simţire complexă de plăcere şi de durere după lipsa unui lucru.

Dreptate, pentru latinul *justitia*, exprimă însuşirea materială a lucrului *drept*, care se află adică în linie dreaptă: în morală, ca şi în geometrie, linia dreaptă fiind drumul cel mai scurt pentru a ajunge la ţinta dorită[3]. De timpuriu încă, noţiunea concretă a latinului *directum* a înlocuit abstracţiunea *jus* în toate limbile romanice.

Fior, pentru latinul *horror*, înseamnă propriu "tremur de *friguri*", din latinul *febris* (*feuris*), care fu înlocuit românește cu pluralul vorbei *frig*, lat. *frigus* (comp. *algor* "ger" cu gr. αλγος "durere"; ριγοω "a-i fi frig şi a suferi").

Îndemnare, pentru latinul *hortari*, e o formă scurtată din *îndemânare* şi implică deci noţiunea materială de "mânare", adică "împingere, îmboldire".

[1] Max Müller, *Nouvelles leçons sur la science du langage* II, 84. - Comp. rom. *glagore* "pricepere, minte, raţiune" (Pann, *Povestea vorbei*, p.158: "Am eu *glagore* în cap" şi *Cal. basmelor* pe 1883, p.13: "Şi se puse băiatul pe învăţătura cărţilor şi a armelor şi învăţă de nu mai ştiau dascălii, ce să-i mai arate, încât nu se mai vorbea în coprinsul împărăţiei decât de *glagoria* şi isteţimea lui") în raport cu psl. *glagolu* "verbum".

[2] Zilot în "*Columna*" pe 1882, p.538: "Pe bolnav de-l întrebi să-ţi spue unde-l d o a r e , De are *dor* la cap". Macedo-rom. *doru* "dolor".

[3] Matematicul englez Isaac Barrow (1630-1677), predecesorul marelui Newton, obicinuia a zice; *A strait line is the shortest in morals as well as in geometry.*

Îndoială, pentru latinul *dubium*, exprimă propriu poziţiunea între două puncte, de unde şovăirea între două lucruri.

Înfruntare, pentru latinul *reprehendere*, însemnează literal a da peste *frunte* sau peste nas, ambele - *fruntea* şi *nasul* - fiind considerate de limbă ca reşedinţa sumeţiei, a mândriei, a batjocurei şi a mâniei: comp. româneşte *obraznic* cu ital. *sfrontato*, fr. *éffronté*. *Răsfăţare* e a da cuiva prea multă f a ţ ă sau prea mult n a s : it. *sfacciato* = *sfrontato*.

Pentru noţiunea latinului *gratias agere*, românul întrebuinţează metafora *mulţumesc*, în care e implicată urarea *mult!* şi care îşi găseşte o analogie, de o parte, în spaniolul *viva V. mil años!* pentru a zice "vă mulţumesc", iar, pe de alta, în paleo-slavicul *spolavame*, care, după Leskien, derivă din grecul εις πολλα sc. ειη (de unde bulgăreşte *spolaĭ* "mulţumire", ruseşte *ispolat* "salutare") adică "la mulţi (ani)!" caracteristică formulă de mulţumire.

Nimica, noţiunea cea mai nematerială, din latinul *nemica*, însemnează literal "nici o fărămitură", precum: lat. *nihilum* "nici un fir"; fr. *ne pas* "nici un pas", *ne point* "nici un punct".

Orb, pentru latinul *caecus*, e asemenea rezultatul unei metafore: lat. *orbus* însemnează "lipsit de ceva" şi în special "părinţi lipsiţi de copii" sau "copii lipsiţi de părinţi", adică *orfani*, de unde, apoi, metaforiceşte "lipsit de *vedere*", bunul cel mai preţios al omului. Isidorus consideră însemnarea posterioară (*caecus*) ca cea primitivă: "*Orbus*, quod liberos non habet q u a s i o c u l i s amissis"; tot aşa şi Festus: "*Orba* est quae patrem aut filios q u a s i l u m e n amisit".

Orb are şi româneşte, la figurat, sensul său etimologic "lipsit de ceva" ca în următorul pasaj din *Divanul lumii* de Cantemir (Hasdeu, *"Arhiva"* II, 145): "O *oarbele* a oamenilor m i n ţ i ! o s ă r a c e l e de lumină!"

În poezia *La un orb* de Bolintineanu (II, 231):

Sunt însă *orbi* în lume de i n i m ă, de m i n t e:
Aceştia, c-un cuvânt,

Merită ca să-i plângem...
Trăiesc *orbi* în l u m i n ă şi morţi în viaţă sunt!

O analogie oarecum identică se observă în limba română, ca şi în alte limbi, între noţiunea de *sărac* sau *sărman* şi aceea de *orfan* sau *văduv*.

Iată câteva exemple vechi şi nouă:

Palia de la Orăştie, Ex. XXII, 24 (Cipariu, p.71): "Şi vor fi muerile voastre v ă d u o şi ficiorii voştri *săraci*".

Psaltirea lui Coresi, Ps. CXLV: "Domnul hrăneaşte pribeagii, *săraca* şi v ă d u a priimeaşte şi calea păcătoşilor piiarde = Jehova servat peregrinos, *pupillum* et viduam statuminat; viam vero improborum subvertit".

Sinaxarul lui Dosoftei, oct. 98[a]: "Aceştia svinţi să trăgea de rudă din pământul Asiei, tatăl le fusese elin, iară maica creştină, carea rămânând *săracă* de b ă r b a t u l ei..." *Ibidem*, 92[b]: "Această prea cuvioasă maică a noastră Anna iaste hiica unui diacon... şi rămânind de p ă r i n ţ i *săracă* au nevoit moaşe-sa de o au măritat".

Într-un bocet (Burada, *Datine*, 112):

Casele se pustiesc,
Copii se *sărăcesc*
Femeile v ă d ă n e s c ...

Pann, *Povestea vorbei*, p.61:

Au plecat odată câţiva după milă
Ca să strângă zestre pentru o copilă,
Care prea s ă r a c ă era şi *sărmană*
Şi să-o mărite-şi făcea pomană.

Negruzzi în *Alexandru Lăpuşneanul* (I, 146): "Ajungă atâta sânge vărsat, atâte v ă d u v i i , atâţia *sărimani*!"

Ispirescu, *Legende*, p.229, 393: "A fost odată un flăcăiandru *sărman* de p ă r i n ţ i " - "Vezi că el era bun la inimă , şi nu supără întru nimic pe popor, şi nu asuprea pe v ă d u v ă , nici pe *siriman*".

În macedo-română *oarfănu*, ca şi albaneşte *varfără* "orfan", însemnează şi "sărac".

Păs, pentru latinul *cura, angor, aerumna*, e latinul *pensum* "greutate, lucru greu", care a p a s ă asupră-ne (comp. sp. *pesadumbre* "necaz"); tot aşa verbul *păsare* "interesse, laborare" *din pensare*, care a produs în limbile romanice dubletul nuanţat într-o noţiune materială "a cântări" şi alta abstractă "a gândi" (comp. germ. *wägen* "a cumpăni, *erwägen* "a gândi"); it. *pesare* şi *pensare*, sp. pg. *pesar, pensar*, fr. *peser, penser*.

Ruşine, pentru latinul *pudor*, exprimă propriu *roşirea* feţei, care însoţeşte mai totdeauna acest sentiment sufletesc.

Vis, pentru latinul *somnium*, nu-i decât o *vedere* (*visus*), o cugetare proprie somnului, cu toate că visul nu provine exclusiv din somn (fr. *songe* = lat. *somnium*). Cele mai multe v i s u r i nu sunt decât nişte v i z i u n i , cari au de bază mai cu seamă simţul v e d e r i i .

Abstracţiunea este mai cu seamă caracterul dinstinctiv al limbilor semitice. Ilustrul autor al *Istoriei generale a limbilor semitice* constată astfel particularităţile caracteristice ale celor două reprezentante ale stadiului flexionar al limbei.

"Abstracţiunea este necunoscută limbilor semitice; metafizica, imposibilă... Rădăcinile lor sunt mai toate împrumutate de la imitarea naturei şi ne lasă să întrevedem, ca printr-un cristal străvăzător, impresiunile, cari, reflectate de conştiinţa primilor oameni, produseră limba... Se poate zice, că limbile arice, comparate cu cele semitice, sunt limbile abstracţiunii şi ale metafizicei asemuite

cu ale realismului şi ale senzualităţii... Şi limbile indo-europene îmbracă adesea abstracţiunea într-o formă concretă şi sensibilă. Dar ceea ce distinge familia semitică e că totdeauna s-a conservat într-însa unirea primitivă a senzaţiunii şi a ideii, că unul din cei doi termeni n-a făcut să uite pe celălalt, cum s-a întâmplat cu limbile arice, că idealizarea cu un cuvânt nu s-a operat niciodată într-însa cu desăvârşire. Percurgând seria de rădăcini semitice abia se va întâmpina vruna, care să nu ofere un prim sens material, aplicat, prin tranziţiuni mai mult sau mai puţin imediate, la lucruri intelectuale. De e vorba a exprima un sentiment sufletesc, se recurge la mişcarea organică, care obicinuit este semnul său. Astfel, m â n i a se exprimă evreieşte într-o mulţime de chipuri deopotrivă de pitoreşti şi toate împrumutate de la fapte fiziologice. Când metafora este luată de la suflarea repede şi însufleţită, care însoţeşte pasiunea; când de la căldură, de la fierbere; când de la fapta de a sfărâma cu răsunet; când de la înfiorare. D e s c u r a j a r e a , d e s p e r a r e a sunt exprimate în această limbă prin licuefacere interioară, prin topirea inimei; f r i c a , prin slăbirea sau slobozirea rărunchilor. M â n d r i a se zugrăveşte prin înălţarea capului, prin boiul-nalt şi ţeapăn. R ă b d a r e a e îndelungarea suflării, n e r ă b d a r e a scurtimea ei. D o r i n ţ a e setea sau serbezimea... Alte idei mai mult sau mai puţin abstracte au primit semnul lor, în limbile semitice, de la o procedere analoagă. Ideea de a d e v ă r se trage de la soliditate, de la stabilitate; aceea de f r u m o s de la strălucire; aceea de b i n e de la rectitudine; aceea de r ă u de la abatere, de la linia curbă sau de la împuţire. A f a c e sau a c r e a este primitiv a tăia; a h o t ă r î ceva este a reteza; a g â n d i este a vorbi"[1].

O mulţime de cuvinte, foarte întrebuinţate în limbile clasice, nu le regăsim în limba română şi nici în celelalte limbi romanice. Ele fură înlocuite cu alte expresiuni, cari sau că nu

[1] Renan, *Histoire générale des langues sémitiques.* Paris, 1863, p.18-25.

figurează decât foarte rar ori deloc la scriitorii clasici, sau că au, cel puțin la dânșii, o accepțiune de rând ori ignobilă. Regăsim, mai cu seamă, asemenea cuvinte la scriitori cari se servesc de expresiuni populare, în proverbe sau locuțiuni proverbiale, cari au un caracter stereotip. Toate acele cuvinte aparțin graiului popular latin, ce l-au adus coloniștii odată cu *descălecarea* lor în aceste locuri.

O tendență foarte pronunțată a graiului popular e tocmai de a evita, cât se poate, termenii abstracți și de a-i înlocui cu vorbe mai mult sau mai puțin materiale. Pretutindenea, preferă omul din popor acele cuvinte cari au o înfățișare mai *bădărănească* și mai concretă. Acest fenomen important, ce ne întâmpină la fiecare pas, când studiem limbile romanice în alăturare cu latina clasică, se constată, de asemenea, și la limba greacă modernă în comparațiune cu cea elenă. Noi ne vom mulțumi de a urmări fenomenul în sfera limbei române.

Pentru clasicul *accidere* sau *contingere* s-a împrumutat românește noțiunea de la *timp: întâmplare*, adică "ceea ce vine în cursul t i m p u l u i ".

Latinul *apis* fu înlocuit cu metafora *albina* "muscă de *stup*(*alvus*)", *quasi musca alvina,* pe când limbile romanice au păstrat forma primitivă sau diminutivul *apicula.*

Currere e reprezentat de expresiunea metaforică *alergare,* cum am zice "a lua *largul* ", precum *pellere* fu înlocuit cu *alungare* adică "a face pe cineva să fugă de-a *lungul*". Nici *currere* însă n-a dispărut din limbă, ci a luat locul lui *fluere* în limba modernă, sub ambele forme de *curere, curare* și de *curgere,* această din urmă prin analogie cu *mergere.*

Moxa, *Cronica* 1620, p.391: "Năvăli de în oltar un om, de lovi pre înpăratul cu un băț în cap de-i crepă capul rău. Și să spăre că va muri, și-i *curea* s â n g e mult".

Psaltirea lui Silvestru de la 1648, Ps.CXVII, 136: "I z v o a r ă de ape *cură* den ochii miei".

Astăzi, forma *curare* o întâlnim numai în cântecele populare şi în poezie.

Într-o strigătură ardeleană (Jarnik-Bărseanu, p.370):

> Badea lucră, p l o a i a *cură,*
> Ieşi, mândruţă, şi-i dă gură!

Bolintineanu, în *Cea din urmă noapte a lui Mihai Viteazul* (*Poezii* I, 3):

> Astfel astă dată v i a ţ a lor *cura;*
> Cugetele triste nu-i mai turbura.

În *Muma lui Ştefan cel Mare* (Ibidem, p.7):

> Pe o stâncă neagră, într-un vechi castel,
> Unde *cură*-n poale un r â u mititel,
> Plânge şi suspină tânăra domniţă,
> Dulce şi suavă ca o garofiţă.

Într-o poezie de Eminescu (*Poezii*, p.19)

> Şi când gândesc la viaţă-mi, îmi pare că ea *cură*
> Încet repovestită de o străină gură,
> Ca şi când n-ar fi viaţa-mi, ca şi când n-aş fi fost...

Cu toate acestea vorba posedă, în vechile tipărituri, şi sensul originar de "alergare". *Pentateucul* de la Orăştie din 1580, Gen.XVIII: "Şi deacă văzu pre ei (îngeri) înaintea lor *curse* (Avram) de la uşa cortului său şi pre pământ plecându-se zise..."[1]

[1] Pentru alte exemple vezi Cipariu, *Principia,* p.148.

Defendere fu înlocuit cu *apparare* "a face pregătiri (spre a se apăra)" deci cu o noțiune mai materială. În limbile romanice, ambele cuvinte latine s-au păstrat cu înțelesul lor propriu.

Ignis cedă locul concretului *focus* "vatră", expresiune mai sensibilă și deci mai la îndemână poporului. Sârbește a avut loc o procedere inversă: *vatra*, probabil luat de la români, ca și ruteanul *vatra*, polonul *watra*, însemnează "foc". Limbile romanice au adoptat, asemenea, *focus* pentru *ignis*.

Indicare e reprezentat prin *arătare*, vorbă formată din *a* și *rectum*, adică "a pune în față, înpotrivă", expresiune, asemenea, mai sensibilă.

Iris fu înlocuit cu o metaforă cam analoagă latinului "*arcus* coelestis": *curcubeu* din *concurvus* "arcuit". De la români vorba a trecut și la rutenii din Bucovina sub forma *korkobeč*.

Iter și *via* au dispărut, lăsând în locul lor pe *callis* "potecă", românește *cale*, de unde *călătorie*, și pe concretul *cărare* "loc de umblat cu *caru*".

Juvenis, deși păstrat în *june*, avu însă un adversar mai norocos în *tener* "fraged, plăpând", care, tocmai din cauza însemnării sale mai concrete, izbuti a deveni mai popular.

Liber cedă locul lui *charta* "hârtie, scrisoare", de unde *carte* (la macedo-români numai cu sens de "cărți de joc"; la istriano-români *cartă* "hârtie"), și *cărturar*, latinește posterior *chartularius* "arhivar", în sens de "scriba, doctus".

Mater fu înlocuit cu *mamma* "țâță, mamă" în graiul copiilor, precum *pater* cu *tata* din același izvor. Varro citează pe Nonius: "Quum c i b u m ac p o t i o n e m *buas* ac *pappas* vocent (pueri), m a t r e m *mammam*, p a t r e m *tatam*".

Mensis fu înlocuit cu *luna,* satelitul pământului fiind considerat ca "măsurătorul timpului", de aceea sanscritul *mâs* şi grecul μην întrunesc ambele sensuri: "mensis" şi "luna". Macedo-românii au conservat pe *mensis* sub forma *mesu.*

Onerare cedă locul expresiunii mai concrete *carricare, incarricare,* de unde *încărcare,* propriu "a pune în *car* (*carrus*)", care se găseşte la sfântul Ieronim şi la Venanţiu Fortunat. În acelaşi chip au procedat şi celelalte limbi romanice.

Purus e reprezentat de participiul *curatus* "îngrijit", noţiune mai materială.

Sinere fu înlocuit cu *lăsare* din *laxare* "a destinde, a face slobod", expresiune mai concretă şi deci mai populară.

Vir dispăru înaintea bădăranului *barbatus* "bărbos, cu barbă", cu care Cicero desemnează uneori pe romanii din vremea veche, cari nu-şi rădeau încă barba: unus aliquis ex *barbatis* illis, exemplum imperii veteris, imago antiquitatis (Pro Marco Coelio XIV, 33). Neo-grecul βαρβατοσ "fortis" corespunde românului *bărbat* în sensul adjectival: αλογον βαρβατον "armăsar", de unde şi albanezul *varvat* "animal necastrat de parte bărbătească". Macedo- şi istriano-românii (din Schitazza) au asemenea pe *barbat* "vir".

§ 6

Psicologia populară română

"Dacă limba unui popor reflectează cu fidelitate lumea, în care trăieşte şi se desvoltă, ea e încă şi mai imediat expresiunea modului său de a vedea şi de a simţi, fiindcă ea constituie manifestarea chiar a spiritului. Facultăţile sufletului

omenesc sunt, ce-i drept, pretutindenea identice în principiu; raţiunea, inteligenţa, simţul estetic şi moral se supun pretutindenea aceloraşi legi generale; dar gradul lor de dezvoltare variază la infinit după timp şi rase, şi această varietate, care dă fiecărui popor caracterul său propriu, găseşte în limbă expresiunea ei cea mai directă. Alăturea de ceea ce se numeşte gramatica generală, care se bazează pe logica înnăscută a spiritului omenesc, se observă tot atâtea sintaxe particulare, câte există limbi deosebite. Fondul esenţial nu se schimbă, dar procederile se modifică neîncetat"[1].

Nu-i nici un popor, oricât de înapoiat fie el pe treapta culturei, a cărui limbă să nu fie susceptibilă de o evoluţiune morală şi care să nu posedă mai multe sau mai puţine elemente etice. Astfel, poporul aproape sălbatic al botocuzilor din Brasilia posedă, în limba lor, o expresiune pentru p u - d o a r e . Despre limba antropofagilor caribi susţine Alexandru de Humboldt că "ea întruneşte bogăţie, graţie, energie şi gingăşie. Nu-i lipsesc expresiuni pentru noţiunile abstracte; ea poate vorbi de viitor, eternitate şi existenţă şi posedă destule numerale spre a exprima toate combinaţiunile posibile cu cifrele noastre". Limba hotentoţilor sau a koikoinilor, cari au fost număraţi între rasele cele mai de jos ale omenirii, posedă un cuvânt pentru u m a n i t a t e: *koi* "om", *koi-b* "bărbat", *koi-s* "femeie", *koi-si* "amical", *koi-si-b* "afabil" şi *koi-si-s* "omenie".

Bogăţia sau sărăcia unei limbi în comparaţiune cu altele nu stă în numărul cuvintelor, adică ele nu se pot recunoaşte dintr-un paralelism lexical, căci orice limbă, fie ea cât de incultă, are expresiunile sale particulare şi ingenioase,

[1] Pictet, *Les origines indo-européennes* II, 537.

cari ar fi intraductibile în limba cea mai cultă. "Alminterea, observă Fuchs, s-ar şterge particularităţile popoarelor şi tocmai cuvintele dialectale, ce nu le găsim în dicţionare, sunt foarte adeseori cele mai ingenioase şi mai expresive, pentru că poporul, pornit spre materializare, ştie a desemna lucrurile sensibile mult mai elocuent decât omul cel mai cult şi mai învăţat"[1].

Nu există, vorbind la adică, o limbă săracă. Fiecare grai are o bogăţie proprie, care lipseşte celorlalte.

"Toate limbile, zice Renan, sunt bogate în ordinea ideilor ce le este familiară... Ebraica posedă, pentru lucrurile naturale şi religioase, un bogat seceriş de sinonime, cari ofer poetului nesecate izvoare pentru paralelism. E de ajuns a cita psalmul alfabetic (Ps. CXIX), împărţit în 22 de octave sau 176 de versete, dintre cari fiştecare, fără a excepta vrunul, conţine expresiunea totdeauna diversificată a *legii lui Dumnezeu.* S-a numărat 14 sinonime pentru a exprima *încrederea în Dumnezeu*, 9 pentru *iertarea păcatelor*, 25 pentru *observarea legii.* În fine, numele cari exprimă obiectele şi fenomenele naturale prezentă la evrei o mare bogăţie de nuanţă. Boul se poate numi: *elef, aluf, şor, bakar.* Leul numără 7 sau 8 sinonime după diferitele sale vârste. În fine, nu-i vrun fel de ploaie care să nu fie desemnată cu un nume particular... Popoarele au, în general, multe cuvinte pentru ceea ce-i interesează mai mult. E natural ca oamenii cari duc o existenţă pastorală sau agricolă, cari trăiesc familiar cu natura şi cu animalele, să fi perceput

[1] Fuchs, *Die romanischen Sprachen in ihrem Verhältnisse zum Lateinischen,* Halle, 1849, p.123. - Germanii impută francezilor că nu posed cuvinte ca *Gemüth, Gemüthlichkeit, Häuslichkeit*, la care Fuchs (p.117) opune o serie de cuvinte franceze pentru care germanii au o mulţime de sinonime, dar nici unul nu exprimă întreaga lor accepţiune. Acelaşi lucru se întâmplă în toate limbile.

şi căutat a exprima prin limbă nişte nuanţe ce ne scapă, fiindcă ne sunt indiferente"[1].

Particularităţile unei limbi se manifestă, cu deosebire, în ceea ce s-a numit *psicologie populară,* adică tiparul original în care poporul îşi toarnă cugetările, chipul cu care dânsul îşi zugrăveşte lucrurile din afară, izvorul, în fine, din care îşi adapă mintea spre a însufleţi obiectele lumii intelectuale şi a şi le înfăţişa prin icoane potrivite cu firea şi geniul său. Această parte a fost numită, în înţelesul cel mai larg, şi *ştiinţa poporului - folklore* - căci într-însa se rezumă credinţele, obiceiele, bucuriile şi suspinele sufletului său. Foarte puţină importanţă s-a dat până astăzi, întrucât priveşte limba, acestei părţi atât de interesante a spiritului popular. Numai *Dicţionarul Academiei spaniole* a tratat ca o mamă adevărată pe aceşti copii de suflet ai fantasiei populare - metaforele graiului - şi s-a ocupat cu dragoste cu dânsele. Ele merită, într-adevăr, un interes excepţional, căci nimic nu poate scoate mai bine în relief fizionomia specială a unui popor ca un studiu asupra expresiunilor sale metaforice. În aceste creaţiuni populare rezidă tot geniul unei limbi şi ele dau tiparul propriu fiecărei idiome.

În psicologia populară o idee atrage adesori pe o alta de departe. Astfel, românul zice: *a se face l u n t r e şi p u n t e* adecă "a stărui din răsputeri"; *a se face l e u p a r a-*

[1] Renan, *Histoire générale des langues sémitiques,* p.138-139. În privinţa sinonimiei limbei arabe, Hammer, într-un memoriu special, a enumerat unul după altul cuvintele privitoare la *cămilă* şi a găsit 5744. Majoritatea acestor numiri nu sunt, bineînţeles, decât epitete luate ca substantive sau metafore poetice. "Această sinonimie exuberantă se observă mai cu seamă la numele lucrurilor naturale; dar nu numai limba arabă întruneşte, pentru această ordine de idei, un mare număr de sinonime; se zice că lapona numără mai mult de 30 de cuvinte pentru a desemna *renul* după sex, vârstă, culoare şi talie". Renan, *op.cit.*, p.387

l e u în loc de "a se îmbărbăta, a se înfuria"; *a umbla cu ş o - ş e l e şi cu m o m e l e* pentru "a căuta să amăgească pe cineva"; *a c ă d e a d r ă g u ş l a c ă u ş* adecă "a veni la îndemână", etc.[1].

Dar cea mai importantă din aceste asociaţiuni metaforice e locuţiunea românească *a fi unghie şi carne cu cineva* pentru a exprima deplina brodire a două caractere, cel mai înalt grad de prietenie, lucru foarte rar, despre care Cantemir zice în *Istoria ieroglifică* (p.315): "Pre aur focul, iară pe priiatin primejdiia ispiteaşte; şi după hotărârea filosofască adecă u n s u f l e t î n d o a ă t r u p u r i a fi de abiia unul cineva şi mai nici unul să nu fie aflat".

Creangă, în *Amintiri din copilărie* (Conv. XV, 456): "Aproape de Crăciun, Pavel făcu o păreche de ciubote de iuft vărului meu Ioan, cu care era p r i e t i n *unghie şi carne*".

Această frumoasă metaforă îşi găseşte o analogie tocmai la celalt capăt al lumii latine, în spaniolul *ser uña y carne* "haber estrecha amistad entre algunas personas" şi este vrednic de observat că ea există numai la aceste două popoare romanice, pe când celelalte exprimă aceeaşi idee în diferite chipuri: francezul *être deux têtes sous un bonnet* "a fi două capete supt o scufie", sau *être les deux doigts de la main* "a fi (ca) cele două degete de la mână"; italianul *esser anima e corpo d'uno* "a fi suflet şi trup cu cineva", corespunzând locuţiunii româneşti *a fi trup şi suflet cu cineva*[2]; *essere due*

[1] Atari asociaţiuni psicologice difer fundamental de compoziţiunile lexicale, ca: *ciga-miga, talmeş-balmeş, tanda-manda, târţa-pârţa, treanca-fleanca, terchea-berchea,* etc.

[2] Ispirescu, *Poveştile unchiaşului sfătos,* p.103: "Şi, cum zisei, acest Baccus, fiind de firea lui cam chefliu, avea pre lângă dânsul tot p r i e - t e n i de teapa lui. Printr-aceştia unul, pre nume Silen, *era trup şi suflet cu dânsul...*" Românește aceeaşi idee se mai exprimă prin expresiunea *fraţi juraţi* sau *fraţi de cruce*, despre care am tractat aiurea.

anime in un nocciolo (dicesi di due intrinsechissimi amici) "a fi două inimi într-un sâmbure"; sau *essere come pane e cacio* (cioè amicissimi) "a fi ca pâine şi caş"; neamţul *ein Herz und eine Seele sein* "a fi o inimă ş-un suflet"; englezul *to be hand and glove* "a fi mână şi mănuşă"...

Brinkmann, carele a supus unei analize comparative aceste expresiuni metaforice, găseşte că locuţiunea spaniolă, prin urmare şi cea românească, e superioară tuturor celorlalte. Nicăirea desăvârşita potrivire în păreri a doi oameni, amicia cea mai intimă, nu-i mai firesţe şi mai nimerit exprimată, decât când zicem *a fi unghie şi carne cu cineva.* Această imagine împlineşte toate cerinţele: ea e nobilă, fiindcă e luată din natură şi anume din partea cea mai nobilă a corpului omenesc, de la mână, şi cei doi termeni de comparaţiune, u n g h i e şi c a r n e , nu stau într-un raport extern sau juxtapus (cum sunt celelalte metafore), ci raportul lor este lăuntric şi intim; ele sunt făcute laolaltă de natură şi nu pot fi despărţite fără a suferi o mare vătămare[1].

Limba metaforică românească nu are seamăn decât doară în cea spaniolă, despre care Brinkmann susţine că "î n d r ă z n e a l a limbei metaforice spaniole e nepilduită, nemaiauzită. Nici o altă limbă romanică sau germanică, nici vruna din limbile clasice, nu ofere ceva analog"[2]. Dacă filologul german ar fi cunoscut bogatul tezaur de metafore româneşti, ar fi găsit într-însele un demn *pandant* la acea extraordinară cutezanţă, ce caracteriză metaforele spaniole.

Iată câteva exemple.

Pentru a exprima un dor mare spaniolul zice: *beber los vientos por uno* "a sorbi vânturile pentru cineva"; românul: *a*

[1] Brinkmann, *Die Metaphern*, p.137-138.
[2] Brinkmann, *op. cit.*, p.131.

sorbi cu privirea sau *a mânca cu ochii pe cineva*; pentru tare amorezat: *morirse por sus pedazos* "a muri bucată cu bucată" în alăturare cu: *a se topi d-an picioarele; qué aires te traen por aca* corespunde perfect locuțiunii românești: *ce vânt te aduce pe aici?* în care *vânt* e luat în înțeles de "intențiune"ca în pasajul următor dintr-un basm muntean (*Calend. basm.* 1882, p.19): "Și fetelor le dăduse prin gând, ce fel de *vânt* adusese pe voinicii noștri spre ele din așa smârcuri depărtate".

Alminterea, această îndrăzneală metaforică se constată la popoarele cele mai înapoiate în cultură și ea este cu deosebire remarcabilă la sălbatici. Cu cât o limbă s-află într-o stare mai primitivă, cu atât e mai bogată în expresiuni figurate și descreșterea lor merge paralel cu evoluțiunea limbii. Graiul cel plin de imagini poetice al sălbaticilor are multe foloase și multe lipsuri. Indianul, de pildă, zice: *vasul e bolnav*, când are o crăpătură și *vasul e mort*, când se sparge[1].

Caracteristica limbei metaforice e tendența de a împrumuta necontenit de la lumea reală imaginile sensibile, menite a reprezenta ideile lumii nemateriale. Această sensibilizare nu se mărginește numai la noțiunile abstracte propriuzise (adjective, verbe), ci ea se întinde și asupra particulelor (adverbe), pe cari metafora caută a le înlocui cu reprezentări luate din viața zilnică. Și tocmai în aceasta stă îndrăzneala și farmecul metaforelor, ca imaginea să fie cât se poate mai amărunțită și mai întipărită de culoarea realității.

Spaniolul, pentru a exprima adverbul interogativ "pentru ce", zice: *por qué carga de agua* "pentru care cărătură de apă"? Pentru "nicidecum" el zice: *ni por un Cristo* "nici măcar pentru un Hristos (icoană)". Pentru adverbialul de timp "într-o clipă, îndată" el zice: *en un alzame y quitame esas*

[1] Pott a studiat pe o scară întinsă acest subiect în Kuhn, "Zeitschrift" II, 101-127.

pajas "într-un ridică-mi şi du-mi aste paie" sau *en dacame esas pajas* "într-un dă-mi aste paie". Dacă am compara aceste din urmă locuţiuni cu metaforele corespunzătoare din limba românească, vom vedea că aceasta, prin bogăţia şi plasticitatea lor, e superioară de astă dată chiar şi limbei spaniole.

Iată în câte moduri diferite exprimă românul aceeaşi noţiune adverbială[1]:

I. *Cât te ştergi la un ochi*, copaciul fu răsturnat la pământ. *Cal.* 1880, p.30.

Şi, *cât te freci la un ochi,* se întoarse c-un sfert de pâine sub subţioară. *Ibidem,* p.70.

El se găti numai *cât te-ai freca la ochi* şi se luă după dânşii. Isp. *B.* II, p.139.

O dată, *cum ai clipi cu ochii* se zguduiră şi se înfiorară încheiturile ceriului ş-a pământului. Conv. IX, p.188.

Şi copacii de pe de lături îşi plecau capetele ca cel puţin *cât ai strânge din ochi* să se îndulcească de frumuseţile Codrenei. *Ibidem,* p.189.

II. Şi, *cât să te scobeşti într-un dinte*, simţi fata mişcându-i-se ceva în pântece. Stăncescu, p.12.

III. Zbură în slava cerului şi, *cât dai o dată într-un amnar*, fu pe pământ. *Cal,* 1883, p.20.

Om vechi, credincios şi iute la slujbă, care să nu se deslipească de stăpânul său, nici *cât ai da în amnar.* Isp. *B.*, p.104.

(Dădaca) o ţinea de aproape şi n-o scăpa din vedere nici *cât ai da în cremene. Ibidem*, p.120.

IV. Şi câte alte lucruri de gospodărie, făcute de mâna lui Chirică, *cât ai bate din palme!* Conv. XI, 25.

V. O rupse d-a fuga spre partea locului şi, *cât să zici*

[1] Pentru prescurtări a se vedea mai la vale lista operelor populare utilizate pentru acest capitol.

Doamne-ajută, ajunse într-o câmpie mare. *Cal.* 1881, p.57.

Şi unde mi-i dete la bâte şi la toiege d-alea ţepenele, de mi-i strivi capul, numai *cât ai zice mei.* Isp. *Pov.*, p.17.

Şi *cât ai zice mei,* făcu mici fărâme pe necuratul de zmeu. Isp. *B.*, p,131; 163.

Calul se opinti o dată şi, *cât să zici miau,* el fu în slava cerului. *Cal.* 1883, p.17.

VI. Cum să facă el să-şi aleagă un copil de suflet şi pe cine să ia pe lângă dânsul, el, care n-avea rude, nici *cât ai îmbuca o dată.* Isp. *Pov.*, p.11.

VII. Reteză cele două capete, *cum ai bea o lingură de apă.* Conv. IX, 188.

VIII. Atunci Chirică, *nici una, nici două*, scoate o funie. Ibidem XI, 27.

Pentru a exprima o stare de completă anarhie, un loc unde fiecare e stăpân, un sat fără câini unde umbli cu mîinile în şolduri, poporul alege o localitate din geografia sa fantastică şi-i zice: *satul lui Holbură* sau *târgul lui Cremene.*

Într-un cânticel comic de Ianov (Conv. lit. II, 42): "Toţi răii umblă noaptea pe uliţă ca *prin satul lui Holbură*". Într-o poveste de Creangă (Ibidem. V, 402): "Măi, babo, mănânci ca *în târgul lui Cremene*".

În cânticelul comic *Surugiul* de Alexandri (*Teatru,* p.47): "Ian o ţ e a r ă d e j a c , *satu lui Cremine*, f ă r ă c â n i şi f ă r ă j i t a r i". Sau în *(Ion) Păpuşăriul* (*Ibidem*, p.62): "Iaca mâţa şi cu şoarecii, în pilda celor mici care-şi fac mendrile în ţeară, când nu-i struneşte nime. Vorba ceea: lipseşte mâţa, şoarecii îşi fac de cap; lipsesc câinii de pază, te primbli prin sat fără băţ, ca în *satu lui Cremine*".

Tot astfel, când voieşte să zică în ironie că n-a avut nici un spor de la ceva, românul întrebuinţează locuţiunea: *m-a umplut de Filipeşti...*

O altă localitate închipuită este *Cucuiata,* propriu "ceva ridicat în sus", cu care se desemnează obicinuit biserica în curtea căreia se înmormântează morţii, de unde locuţiunile: *du-te* sau *duce-te-ai la Cucuiata* ori *să te văd la Cucuiata*, în cari vorba echivalează cu "cimitir"; *l-a pus la Cucuiata*, identic cu *l-a pus la ciochină* adecă "l-a uitat".

Uneori, poporul calchiază vorba pe o localitate quasi-omonimă, reală sau plăzmuită, şi, brodind-o, dă naştere unui joc de cuvinte, bunăoară, în pasajul următor dintr-o povestire a lui Creangă, *Dănilă Prepeleac,* în care *s-a dus pe urlaţi* este echivalent cu *s-a dus urlând* (Conv. lit. V, 460): "Ş-au început dracul a ţipa cât îi lua gura; şi scăpând cu mare greu din mânile lor, [...] stâlcit cum era, a lăsat şi bani şi tot şi *s-a dus pe urlaţi* după ceilalţi".

Aceasta se apropie întrucâtva de expresiunile înflorite şi jocurile de cuvinte, numeroase mai cu seamă în limba franceză şi italiană, asupra cărora domnul Kristoffer Nyrop a scris o interesantă monografie. Francezul, de pildă, pentru verbul *engouler* "a înghiţi deodată" recurge la perifraza: *aller à Angoulème*; pentru *j'ai besoin d'argent* el zice: *j'ai besoin d'aller à Argenton.* Tot astfel, italianul, în loc de *maltrattare co'calci* "a bate cu călcâie", zice *andare a Calcinaja*[1].

Pentru a caracteriza o muncă foarte grea, românul îi zice *muncă j i d o v e a s c ă .* Aşa, într-un basm muntean (Ispirescu, p.207): "Din nou se puse pe muncă, *m u n c ă jidovească,* se svârcolea omul şi în dreapta şi în stânga, noaptea o făcea zi, da şi din mâini şi din picioare, cum se zice, şi folos nici cât negru sub unghie". Într-alt basm *Pipelcuţa sau Cenuşăreasa* (*Cal. basm.* 1883, p.33): "Fata, învăţată de mică copilă cu nevoia, *muncea c a j i d o v i i* din zi până în noapte şi făcea toate slujbele cele mai grele".

[1] Nyrop, *Forblommede Ord* (*Cuvinte înflorite*). Copenhaga, 1885.

Grijile şi supărările, cari zbuciumă traiul nostru, sunt asemuite cu *valurile*, cari tulbură marea. "Atunce - zice cronicarul Moxa, p.383 - puţină vreame văzu ţara grecească mare răpaos şi multă pace şi a l i n a t ă viaţă, fără *valuri.*" Într-un document de la Radu Leon-vodă din 1665 (Hasdeu, Arh. ist. I, 1. 56): "... să fie în pace dă birul... şi dă toate dăjdiele şi măncăturile, căte vor fi pre ţara Domniei meale, dă nemic *val* sau b â n t u e a l ă să n-aibă..."

De aci, verbul arhaic *a învălui* "a turbura, a jigni", care, ca şi *val*, ar merita să fie împrospătat în limba de astăzi.

O cantitate neînsemnată, puţină sau mai deloc, e poreclită de popor cu *brumă*; dinpotrivă, la o cantitate mare, la o mulţime îi zice *spuză.* O adunătură de oameni de nimic e *ceata lui Baboi...*

Însuşirile îşi au, în graiul popular, caracteristica lor, de pildă: vicleanul: *îi joacă ochii în cap; e dracu gol; l-a înţărcat Scaraoţchi*; fulăul: *ia-l după mine, că-l omor*; fătarnicul: *taler cu două feţe, lup cu piele de oaie,* căci "fătarnicul mănâncă sfinţi şi scuipă draci" (Pann).

Câteva din aceste expresiuni metaforice sunt rămăşiţele unor obiceiuri sau datini de mult dispărute, şi ele singure mai vorbesc încă de existenţa lor de odinioară. Locuţiunile: *a avea nas* sau *a nu avea nas*, în care *nas* echivalează cu "cutezanţă, neruşinare"; *a da nas* sau *a tăia nasul cuiva,* în care *nas* însemnează "curaj, îndrăzneală, îngâmfare" - acele locuţiuni ne aduc aminte de un timp când tăierea nasului era o pedeapsă obicinuită în vechea legislaţiune românească[1] şi când persoana, lovită de o asemenea

[1] *Pravila* lui Vasile Lupu, p. 18: "Carele va fura din biserică vrun lucru ce va fi sfinţit, măcar de va fi furat atunci întâi, tot să-l spânzure; iară de nu va fi sfinţit lucrul acela ce au furat, de i-ar fi atunce întâi, tot *să şi-i tae nasul,* [...]; iar de va face şi al doilea rând, să-l spânzure".

pedeapsă, era expusă disprețului și înjosirii. "În această țară - zice arhidiaconul Paul de Aleppo - este obiceiu, că *o persoană sluțită la nas cade într-un fel de infamie* și nu mai poate deveni bei"[1]. Posesiunea nasului era deci considerată, în acele vremuri fericite, ca un semn de onoare, ca un brevet de capacitate, ce pierdea sărmanul lipsit de această podoabă a feței...

O altă locuțiune *a-și aprinde paie în cap* adecă "a întărâta pe cineva asupra sa" pare a sta în legătură cu datina următoare, care își poate găsi explicațiune în graiul figurat al Orientului. Mai-nainte, când boierii se duceau la Constantinopole cu pâri înpotriva domnului țării, pândind trecerea sultanului spre a-i preda plângerea lor, dânșii obicinueau, pentru a atrage atențiunea împăratului, a aprinde o rogojină deasupra capului - ceea ce, după simbolismul oriental, însemna, că inima jeluitorului arde de obidă întocmai ca obiectul aprins.

Astfel Neculai Costin, *Cronice* II, 92: "Iară simțind și pentru Nicolai vodă, precum nu doarme, și se cearcă la Poartă pentru domnie, au și orânduit (Dumitrașco vodă) câțiva boieri să meargă la Țarigrad cu pâră asupra lui Nicolai vodă... Ce, când au sosit boierii la Țarigrad, n-au apucat pe vezirul acolo, fiind acmu ieșit și purces la Odriu. Deci, nefiind vezirul, dat-au boierii ruga la singur împăratul, a p r i n z â n d u - ș i ș i o r o g o j i n ă î n c a p, că despre vezirul își tocmise acmu lucrurile Nicolai vodă, că înțălesăse cum vin boierii cu pâră".

Acsinti Uricarul, *Cronice* II, 123: "Văzând (boierii) că nimica n-au putut isprăvi (cu vezirul)... și sfătuindu-se ce vor face, i-au îndemat acel Ianio să dea ruca, adecă răvaș de

[1]Hasdeu, "Arhiva istorică a Românici", tom. I, partea 2, p.107.

jalobă, la singur împăratul. Şi aşa, într-o zi venind împăratul de la Scudari, că mersese să se închine, după obiceiul împăraţilor turceşti, cari merg în toată vinerea căte la o geamie, de se închină la geamiile cele mari împărăteşti, i-au ţinut calea boierii; şi, a p r i n z â n d r o g o j i n a î n c a p, au dat rucaua. Spun să fie zis atuncea împăratul către Bostangi-başa: aceia, precum se văd, seamănă să fie nişte t ă l p i z i, d e v r e m e c e a u a p r i n s r o g o j i n a î n c a p".

Cronicarul, ascuns sub pseudonimul *Zilot Românul,* în *Domnia a III-a a lui Alexandru vodă Şuţul,* editată de domnul Tocilescu (*"Revista"*, III, 1. 82), povesteşte, pe larg, strigătoarele nedreptăţi ale acestui fanariot, cari împing obştea târgoveştenilor a porni la Ţarigrad şi a se jelui Porţii:

> Mămăligă la traistă şi beţigaş în mână.
> Supunerea la inimă, î n c a p c u r o g o j i n ă.
> Aşa mic, mare să plecăm şi până să ajungem
> Lacrămile, ce vom vărsa, în vase să le strângem,
> Ca s-arătăm cu ce acum grădina lui s-adapă,
> Pământul Ţării Româneşti de nedreptate crapă...
> Cuţitul a ajuns la os, sîntem pustie turmă,
> Aşa c-o gură să strigăm: "Prea înalte Împărate,
> Vezi *rogojini aprinse în cap,* în grab fă-ne dreptate!

Această datină s-a păstrat, prin ţărănime, până mai deunăzi şi Nicolae Filimon o descrie în modul următor în capitolul intitulat *Cu rogojina aprinsă-n cap şi cu jalba-n proţap* din admirabilul său roman (*Ciocoii vechi [şi noi*, în "Revista română" III, 1863], p.326): "[Nenorociţii ţărani] intrară în Bucureşti pe la opt ore de dimineaţa, tocmai pe cînd domnitorul se afla în divan, şi, ca să atragă mai mult atenţiunea publică, unul dintr-înşii *făcu un sul de rogojină şi, dându-i foc la partea de sus, îl puse în cap;* apoi scoţând jalba din sân, o puse în vârful unui proţap lung şi intră în curtea domnească".

De la a atrage luarea aminte asupra unei nemulţumiri sau plângeri până la a întărâta pe cineva din pricina acestei jeluiri - distanţa nu-i mare[1].

Locuţiunea: *Asta-i altă căciulă* adică "asta-i cu totul altceva" aduce aminte una din năzdrăvăniile vechilor pehlivani sau scamatori, cari, aruncând pe pământ o căciulă, o schimbă în felurite căciuli ori scoteau din cap o mulţime de căciuli deosebite precum şi panglici din gură, de unde *panglicar* în sens de "farmazon, înşelător".

Pe cât de mult limbile literare tind către abstracţiune, pe atâta graiul popular caută, din contră, a o înlocui necontenit cu reprezentări luate din lumea materială. Această ocolire a ideii abstracte, această sensibilizare a noţiunilor este chiar unul din caracterele distinctive ale graiului sătean. Pentru inteligenţa ţăranului abstracţiunea propriu-zisă nici nu există. Cu bagheta magică a închipuirii sale, el face să încolţească, pretutindenea în locul ei, cele mai delicioase flori poetice.

Comparaţiunile, întrebuinţate la diferite ocaziuni de omul din popor, se pot pune, adeseori, alături de cele mai sublime concepţiuni, ce au izvorit vrodată din capul unui poet genial. Quintilian, deja, a observat despre metaforă (VIII, 6, 4) că ea "...ita ab ipsa nobis concessa natura, ut i n d o c t i quoque ac non sentientes ea frequenter utantur". Într-adevăr, ca şi *Bădăranul boierit* al lui Molière, care vorbea de atâţia amar de ani în proză făr-a o şti, tot aşa întrebuinţăm inconştient, mai la fiecare moment, anumite expresiuni metaforice,

[1] În acelaşi sens se mai zice *a lua părul foc*, bunăoară (Ispirescu, *Poveştile unchiaşului*, p.50): "Erau nişte muieruşte, cu cari nu se putea juca cineva *că-i lua părul foc*". Zicătoarea germană: *Feurige Kohlen auf Jemandes Haupt sammeln* însemnează dinpotrivă "a face bine duşmanului său".

pe cari le găsim ticluite cu cea mai mare îngrijire în diferitele manuale de retorică[1].

Despre fantasia vecinic vie a poporului, care întrebuinţează imaginile nu ca o podoabă, ci ca o trebuinţă firească pentru exprimarea ideilor, a putut zice, mai cu seamă, Rückert, în admirabila sa *Înţelepciune a brahmanului* (VII, 89):

Mit Freuden greifest du nach allen neuen Bildern
Der Welt und der Natur, was sie auch mögen schildern,
Nicht um mit Bilderkram dein Zimmer auszuschmücken,
Sondern um deinen Sinn mit Ihnen auszudrücken.

Aceste imagini revarsă un farmec neasemuit asupra basmelor noastre, ele exală acel miros îmbătător, care ne încântă la citirea producţiunilor muzei populare. Să reproducem, bunăoară, următorul pasaj al unui basm muntean (Ispirescu, *Basme,* partea I, p.119 urm.):

"Ajunseră într-o poiană verde şi frumoasă, cu fel de fel de floricele, se puseră a se odihni şi *a trage câte un pui de somn*, mai cu seamă că erau şi obosiţi de drum. Pe unul dintr-înşii, cum puse capul jos, *îl fură sântul*; celălalt însă, *nu ştiu cum, nu ştiu de ce*, dară *nu-l putea fura somnul, nici cât ai da în cremene.* Se întoarse pe o parte, se întoarse pe alta, să adoarmă nicidecum; strânse ochii cât putu şi cu toate acestea nu fu cu putinţă nici măcar a aromi, *parcă ar fi fost cu ochii în soare.* Daca *văzu şi văzu,* se puse şi el pe brânci cu coatele pe pământ şi cu capul rezemat de mâni, şi privea la tovarăşul său cum dormea de dulce".

[1] Marmontel, în *Éléments de littérature* [Paris, 1787], a adunat, cu mult spirit, într-o cuvântare de câteva rânduri, ce o pune în gura unui om din popor, supărat pe nevastă-sa, toate figurile retorice. A se vede Blair, *Leçons de rhétorique et de belles-lettres* [traduit de l'anglaise par J.P. Quénot], 2 ed., tome III, [Paris, 1930] p.267-271.

Citind aceste rînduri - exclamă domnul Hasdeu (*Ibidem*, p.VIII) - cine oare nu se simte cu desfătare stămutat pe de-ntregul în viguroasa atmosferă de la țară, unde expresiunile sunt tot atât de energice ca și arșița soarelui, ca și trosnetul gerului,ca și bătaia vântului!

Iată încă o probă despre farmecul graiului țărănesc (Stăncescu, *Basme,* p.14):

"Măi, da mândră ai fost, nene!... *să te uiți la razele soarelui și la ea ba; parcă e luceafăr între stele...* mâini *ca de zână...* curat de zână; chip *de Ileană, soare nu altceva*; sânul ei taman *ca luna a plină*; d-apoi părul?... *parcă e raze din soare...* ochii? *ce e mura pe lângă ei?* parigorie, nimica toată; *s-o sorbi într-o lingură și mai multe nu*; halal d-așa fată!..."

Chiar acolo, unde nu voiește a ocoli ideea abstractă, omul din popor se pricepe, totdeauna, a o întovărăși cu epitete, cari însuflețesc proza populară și fac să scapere dintr-însa poetice scântei. Așa, în basmul muntean *Bogdan Viteazul* (Ispirescu, p.132):

"*Pustia* de S ă r ă c i e dejugase la casa (cizmarului) și *cucoana* L e n e a își făcuse cuib la dânsul. El avea o *spuză* de c o p i i și nevastă... Într-una din zile, pe când umbla tăind câinilor frunză, se tot gândea și se socotea, cum ar face, cum ar drege, să scape și el de *strigoaica* de l i p s ă . Acasă nu cuteza să se ducă cu mâinile goale,.căci *liota* aia de c o p i i și *leșinătura de* n e v a s t ă , cum îl vedea, îi ieșea înainte și îi cerea pâine".

Personificarea este, într-adevăr, elementul de viață a graiului popular. Iată câteva exemple:

"Cum scăpă moșneagul de băiat, dete bolduri boilor și *nici tu carul tău, nici tu vitele tale,* până ce ajunse acasă cu vitele în cap. (*Cal. basm.* 1881, p.37).

"Dar când să dea după un stufiș, *ce să vezi, neiculiță!* o mândrețe de fetiță fragă și frumoasă mai presus decât toate frumoasele". (*Ibidem*, 1883, p.24).

"Când deschise ochii a doua zi, ce să vezi! el zăcea sub un copaciu într-un loc necunoscut, *nici tu sabie, nici tu buzdugan* și pe Arăpușca cu tot sultanatul ei ia-o, de unde nu e". (*Ibidem*, p.54)

"De unde până aci era veselie mare în bordeiul lor, de când intrase mia de galbeni în casa lor, parcă intrase dracul neunirei și al zarvei. *Nici tu cântare, nici tu jocuri, nici tu nimic*" (Ispirescu, *Povești morale,* p.39).

"După ce trase cu urechea și află de la gurile flecare ale slugilor că roaba e fata bărbatului său făcută cu nevasta dântâi, *atunci să te ții pânză să nu te rupi!* una două s-o dee din casă afară și s-o urgisească cu desăvârșire" (*Cal.* 1883, p.34).

"Îndată ce mă născui, *apoi să te ții nevoi și dosădiri!* Pe tata îl schimbă la minut în dafinul ce-l vezi, pe mama o închise în cele mai dosnice cămări ale palatului..." (*Ibidem,* p.26).

"Atunci *să te ții chefuri și ziafeturi,* cari țineră cât ținu și viața lor..." (*Ibidem,* p.29)

Tot astfel, întrebuințarea vorbei *pui* pentru a exprima diminutivul lucrurilor neînsuflețite, de pildă (Ispirescu, *Basme*, p.252): "Ciobanul adormi și trase un *pui* de s o m n ", sau (*Ibidem,* p.387): "Rămase curat și luminat ca un *pui* de b r a d " și, în fine, (p.292): "Puse de le făcu un *pui* de n u n t ă , de știu că s-a dus pomina".

În aceste exemple, *pui de somn* e echivalent cu *somnișor, pui de brad* cu *brăduleț* și *pui de nuntă* cu *nunticică.*

Vom spicui, în paginile următoare, din basme şi poveşti, elementele metaforice zămislite de poetica închipuire a poporului spre a scoate la iveală geniul şi măndreţea limbei româneşti[1]. Fiecare din aceste metafore este întipărită de pecetea spiritului popular şi de acea naivă expresivitate, proprie muzei ţărăneşti. Ele vor putea da o idee şi de bogăţia limbei noastre şi de tezaurele de adevărată poezie, ce zac ascunse în plăzmuirile unor oameni cu sufletul pururea adăpat la limpezile şi înviorătoarele izvoare ale naturei. Ele vor deveni o sorginte de inspiraţiune pentru viitorii poeţi şi artişti ai graiului românesc, căci limba poporului a izbutit, în fine, să se desfacă din scutecele unui pedantism rău înţeles şi să reînoade firul tradiţiunii liguistice a trecutului.

Vom arăta dar, în ce chip poporul ştie a materializa noţiunile abstracte, reprezentate printr-o serie de adjective, verbe şi adverbe[2].

[1] Domnul dr. Joan Urban Jarník, profesor la Universitatea din Praga, iubitor şi adânc cunoscător al limbei noastre, a făcut prima încercare de acest fel într-o interesantă monografie, *Sprachliches aus rumänischen Volksmärchen,* publicată, mai întâi, într-un Raport anual al şcoalei reale din Viena, 1877.

[2] Iată lista operelor utilizate:

Arsenie - *Noua colecţiune de basme*, I-II, Bucureşti, 1874.
Calend. - *Calendarul basmelor* [*şi legendelor populare române,* întocmit] de N.D. Popescu, Bucureşti, 1875-1883.
Conv. - "Convorbiri literare" anii VI-XVI, Iaşi, 1872-82.
Isp. B. - *Legende sau basmele românilor* . Bucureşti, 1872.
" B. I, II - *Legendele sau basmele românilor,* I-II, Bucureşti, 1882.
" Sn. - *Snoave sau poveşti populare,* Bucureşti, 1879.
" U. sf. - *Din poveştile unchiaşului sfătos,* [Basme păgâneşti întocmite de... Cu o precuvântare de A.I. Odobescu, Partea I] Bucureşti, 1879.
Isp. Pov - *Poveşti morale.* Bucureşti, 1886.
Odobescu - *Pseudokynegetikos* ("basmul vânătoresc"). Bucureşti, 1874.
Stăncescu - *Basme culese din popor,* [cu o introducere de M. Gaster]. Bucureşti, 1885.

Locuţiunile urmate de (I.) figurează în importanta colecţiune de *Zicători populare,* ce domnul Ispirescu a început a publica în *"Revista"* domnului Tocilescu (I, 244 urm.), cele neurmate de nici o citaţiune sunt auzite din gura poporului.

Adevărat:

Bine ar fi, măi Chirică, dacă ar fi toate *cu lapte* căte le spui. Conv. XI, 25.

aprig:

Acolo ne aşteaptă o căruţă cu 12 cai *de foc*. Isp., *B.*, 116.

Trase la scară o căruţă ferecată în aur, cu patru t e l e g a r i *de mâncau foc. Ibidem*, 38.

avut:

Cum te văd, sameni *a avea său la rărunchi*. De ce te scumpeşti pentru nimica toată şi nu-ţi iei o slugă vrednică. Conv. XI, 177.

bătrân:

Femeia lui era b ă t r â n ă ca nu ştiu cine să spun; era ca *sfânta Vineri*. Conv. XI, 185.

Un pustnic b ă t r â n , bătrân *ca Dumnezeu de bătrân. Ibidem*, 186

beat:

I. Nu e destul, că-i cu minte năroadă, *a luat şi purceaua de coadă*. Pann I, 112.

A prins ciocârlanul de coadă. Marian, *Ornitologia* I, 353.

A prins prepeliţa de coadă, Alexandri, *Proză*, 492.

II. *A luat (furat) luleaua neamţului*. Isp., *U. sf.*, 30.

III. *A-şi încălzi (stropi) măseaua. Ibidem*, 30.

IV. Umblă *cu ochii logodiţi*. Pann, 174.

V. *A umbla pe două poteci (cărări).*

VI. *A merge drept ca neamţu;*

A merge ca funia în sac.

VII. *A face burta butie şi gura pâlnie.*

VIII. *A avea sămânţă de vorbă*

IX. *A fi înţepat (pişcat) la limbă.*

X. *A-şi umplea pipota.*

XI. *A suflat în fundul oalei;*

Mustăţile îi caută a oală;

I-a crescut mustaţa în oală.

XII. *S-a afumat (cu luleaua);*

L-a bătut cărbunii la cap.

XIII. *Picioarele nu-l mai ţin;*

I-atîrnă într-o parte,

Căci a pus mai mult de o parte.

bun:

I. *Ca pâinea cea b u n ă (albă)*. Pann III, 120.

II. *Ca sânul mamei.* Alexandri, *Proză*, p.157.

III. *De să-l pui la rană şi să se vindece.* Conv. VII, 369

cinstit:

Vezi că el în viaţa lui nu a l u n e c a s e până atunci, era c u r a t, cum îl făcuse mă-sa; şi pe fata împăratului *o găsise acasă.* Isp., *B.*, 354.

descurajat:

I. Măzărel împărat era ofilit şi f ă r ă c u r a j *de parcă l-ar fi opărit cineva cu apă fiartă.* Isp., *B.* I, 52.

II. Parcă nu te-aş fi crezut aşa s l a b d e î n g e r; dar, după cât văd, eşti mai f r i c o s decât o femeie. Hai, nu mai sta *ca o găină ploată.* Conv. X, 182.

Văzându-l calul, că se întoarce *ca o curcă ploată,* îi zise. Cal. 1875, p.44.

III. Totdeauna îl lasă *cu buzele umflate.* Isp., *U. sf.*, 11.

Un om verde şi harnic carele face pe dracul în patru şi nu se întoarce *buzat* de la slujba cu care îl însărcinează cineva. *Ibidem,* 50

IV. Ce-aş mai da să te văd întorcându-te *cu nasul în jos.* Isp., *B.*, 15.

V. Se întoarce *cu coada între picioare* (I.).

flecar:

I. V o r b a r e ţ i şi u ş o r i d e g u r ă, *parcă ar fi mâncat numai la picioare de găină.* Isp., *U. sf.*, 112.

II. Ţăranul fiind iar un *d'ăi de palavre cam bun.* Pann, 142.

III. *Bun de fleoancă* (I.)

frumos:

I. Ca un vis, ca o părere, se coborî de pe stâncă m ă n d r a albă fată, naltă, mlădioasă ca o trestioară, cu părul de aur, cu ochi de balaur, *r u p t ă d i n s o a r e, întocmai ca Ileana Cosinzana.* Odobescu, 239.

O fată f r u m o a s ă ca *Iana Cosinzeana din poveste.* Cal., 1882, p.44[1].

II. Împărăteasa născu pe rând trei cuconiţe f r u m o a s e *ca soarele.* Cal., 1875, p.47.

O fată *împărţită cu soarele* de f r u m o a s ă. Cal., 1883, p.14.

Fata era nurlie de tot şi *împărţită cu soare.* Cal., 1882, p.47.

[1] *Iana Cosinzeana* cu părul de aur şi ochii de foc, după care se înnebuneşte lumea toată; sau: *Ileana Cosinzeana,* cosiţă de aur, câmpul înverzeşte, florile înfloreşte; sau: *Ileana Cosinzeana* din cosiţa-i floarea cântă, nouă împărăţii ascultă!

Ai avut trei surori f r u - m o a s e *ca stelele cerului.* Cal., 1877, p.4.

Zăriră o femeie f r u - m o a s ă *ca ziua senină.* Ibidem. 5.

Împăratul avea o fată f r u m o a s ă *ca un luceafăr.* Cal., 1881, p.28.

O zână f r u m o a s ă *ca lumina cerului.* Ibidem, 43.

III. O zână gingaşă, şi plăpândă, şi f r u m o a s ă, *cum nu se mai afla sub soare.* Isp., *B.*, 35.

De astă dată era gătită şi mai f r u m o s, avea nişte haine *de la soare te puteai uita, dar la dânsa ba.* Ibidem, 187.

Cea mai tânără fată Ileana era atât de f r u m o a s ă, încât şi *sfântul soare se oprea în cale, ca s-o vază şi să se desfăteze de frumuseţea ei.* Conv. VI, 226.

Toţi aveau neveste f r u - m o a s e, dar ca nevasta lui Voinea, adică cea mică, nici c-a stat, nici c-o mai sta: *soarele cu stelele şi câmpul cu florile îşi găsise loc pe chipşorul ei cel de zahăr*, care băga nebunii de moarte în voinicul, ce o vedea. Dar nici bărbăţelul ei nu era de lepădat: *perişorul lui pana corbului, mustăcioara lui spicul grâului şi ochii lui zarea cerului,* astfel că pereche mai potrivită nici că se mai putea. Cal., 1882, p.19.

IV. Este atât de f r u - m o a s ă, încât *s-o vezi şi să n-o uiţi în toată viaţa ta.* Isp., *B.*, 101.

V. Un tânăr f r u m o s *de pica* şi îndelecat şi la trup şi la faţă, de parcă era t r a s p r i n i n e l. Stăncescu, 39.

Împăratul acelei împărăţii avea o fată, *de se dusese pomina* de f r u m o a s ă ce era. Ibidem, 53.

Era o casă f r u m o a s ă *de speriat.* Ibidem, 26.

VI. Ajunseră la un palat, o f r u m u s e ţ e *de-ţi lua ochii.* Ibidem, 26.

O cloşcă de aur cu pui tot de aur aşa de f r u m o ş i, *de-ţi fug ochii pe dânşii.* Conv. X, 114.

Ţi-a găsit tăiculiţa o fată *să o mănânci cu ochii.* Cal., 1883, p.15.

VII. Faţa-i are pe *vinoncoace.* Isp., *B.*, 20.

Vorba-i şi faţa îi erau *cu lipici.* Ibidem, 22.

VII. Văzu zugrăvit un chip

de fată atâta de f r u m o a s ă, încât băiatului *îi rămase la inimă.* Arsenie I, 190.

Ochii ăia mari, f r u m o ş i şi vioi *de te bagă în boale.* Isp., *U. sf.*, 20.

Viersul ei p l ă c u t, *de pare că te ungea la inimă.* Isp., *B.*, 37.

Sânziana era f r u m o a s ă, dar frumoasă ... *încât mă tem s-o laud şi să spun, cum şi [în] ce fel era de frumoasă.* Conv. IX, 189.

Prin prejurul lor cântau păsărelele nişte viersuri *de rămâneai în loc.* Stăncescu, 15.

IX. Boiul ei era aşa de g i n g a ş, încât *îţi venea s-o bei într-o bărdăcuţă de apă.* Isp., *B.*, 20.

Atât de f r u m o a s ă şi de drăgălaşă, încât *să mi-o sorbi într-un pahar cu apă.* Isp., *U. sf.*, 91.

Mărul numai nu zice: *mănâncă-mă surioară.* Conv. VI, 231.

X. Un fecior alb şi f r u m o s *ca un pui de român.* Cal., 1881, 57.

XI. El era un bărbat *ca un brad* de f r u m o s. Isp., *B.*, 60.

Era *un brad de românaş. Ibidem*, 125.

XII. O frumuseţe de fată, a cărei m â n d r e ţ e *îngheţa puţul.* Cal., 1883, p.50.

iconom:

Mai avea strânse şi părăluţe albe pentru zile negre, căci *lega paraua cu zece noduri* şi tremura după ban. Conv. IX, 283.

Numai astfel putuseră *să lege [şi ei] două-n tei.* Isp., *Sn.* 9.

Am putut *lega şi noi gura pânzei.* Ibidem, 23.

învăţat:

I. Când se făcu ca de nouă ani, *ştia câte în lună şi în soare.* Isp., *B.*, 98.

II. Unii ziceau că *ştia carte până în glezne.* Ibidem, 161.

III. Î n v ă ţ a s e carte până la brâu, adică *se făcuse burduf de carte.* Isp., *Sn.*, 27.

mare:

I. Făcu o turtă *cât toate zilele* de m a r e. Isp., *B.* I, 150.

II. O gură l a r g ă *cât o şură.* Conv. VI, 28.

Deschise o gură l a r g ă *ca o prăpastie.* Cal., 1883, p.20.

meşter:

I. Mă-sa, care era o v r ă j i t o a r e de *închega şi apele cu farmecele ei.* Isp., *B.*, 60.

Român dezgheţat care *scoate lapte dulce din piatră seacă.* Isp., *U. sf.*, 80.

II. *Calul dracului* de b a b ă nu putea să vază în ochi pe băiatul unchiaşului. Isp., *B.* II, 112.

Un t ă l p o i de babă m e ş t e ş u g o a s ă la trebile sale, cum-i *sfredelul dracului.* Conv. XI, 31.

N e p o t u l meu e chiar *salba dracului.* Alexandri, *Teatru*, 772.

nebun:

I. Da 'ce! *am mâncat laur* ca să mă ostenesc eu cu tine până să te sleiesc. Isp., *B.*, 349.

II. Cel ce umblă mereu cercând este un nesăbuit, căruia trebuie *să-i lipsească vro doagă.* Isp., *B.* II, 2, 242.

Boierul nu e în t o a t e a p e l e, *îi lipseşte o sâmbătă.* Alexandri, *Teatru*, 1717.

norocos:

Amândoi erau proşti, de dădeau în gropi, dar n o r o c o ş i, *de parcă le pusese Dumnezeu mâna în cap.* Stăncescu, 68

II. Unde dă Dumnezeu *să cază o asemenea tiflă peste mine!* Isp., *B*, 87.

III. Da noi ce suntem? împăraţi cu s t e a u a î n f r u n t e ?... *scoborâţi cu hârzobul din cer?* Alexandri, *Teatru*, 463.

IV. Ştiu *că i-a cântat cucul.* Marian, *Ornitologie* I, 46.

obosit:

I. Ştiu că eram *rupt de osteneală.* Isp., *B.* I, 121.

II. O s t e n i t, *de era să crape fierea în el.* Isp., *Sn.*, 14.

III. *Mi-a trecut ciolan prin ciolan.* Conv. IX, 283.

pătit:

Frecat prin multe nevoi în străinătate, [el] d a s e c u c a p u l d e p r a g u l d e s u s, *trecuse şi prin ciur şi prin dârmon.* Isp., *B.* I, 49.

prost:

I. Deoarece surorile tale cele mai mari n-au putut-o scoate la căpătâi, mă mir cum îţi mai vine să vorbeşti de tine, *care nu ştii nici cum se mănâncă mămăliga.* Isp., *B.*, 14.

II. Omul nostru era un om de aceia, căruia *îi mănâncă cânii din traistă* şi toate trebile făcea pe dos. Conv. IX, 453.

III. Oamenii de pe atunci *dădeau în gropi* de p r o ş t i ce erau. Isp. *U. sf.*, 103.

IV. Fără el, ei ar fi daţi pe bete din curtea împărătească, căci *nu-i tăia capul nici două mere degerate.* Cal., 1881, p.25.

V. *El nu ştie nici ce e laie nici ce e bălaie.* Pann, 25.

VI. Epimeteu, *carele era boul lui Dumnezeu.* Isp., *U. sf.*, 95.

VII. Păcat că te-a făcut Dumnezeu *român cu căciulă.* (I.).

VIII. Nu-i *om de doftă.* (I.).

rău:

I. Nevasta acestui sărac era muncitoare şi b u n ă l a i n i m ă ; iar a celui bogat era *pestriţă l a m a ţ e* şi zgârcită. Conv. V, 453.

Acu, străinu ca străinu, dar cum sunt unii ciocoieşi, *cu maţe pestriţe,* seca-le-ar sămânţa! Alexandri, *Teatru,* 49.

II. Zeul se supără foc. Şi de ce *atâta inimă albastră?* Isp., *U.sf.*, 45.

III. Stăpâna acestei slujnice era *viespea, care a înălbit pe dracu.* Conv. X, 113.

Baba era r e a *ca o viespe.* Cal., 1881, p.35.

Dar mumă-sa era r e a foc, *o scorpie de zână, să dai şi să fugi.* Ibidem, 26.

Iată se apropie *zgripsoroaica* d e S c o r p i e. Isp., *B.*, 6.

IV. Plângând într-una şi chemând făr-de curmare pe *câinele de* t a t ă - s ă u , care îl părăsise fără îndurare. Cal., 1881, p.37.

Neomenoasa purtare din partea *câinosului de* t a t ă . *Ibidem,* 53.

sărac:

I. El era s ă r a c lipit. *de n-avea după ce bea apă.* Nici tu casă, nici tu masă, nici tu nimic, dară nimic n-aveau după sufletul lor. Isp., B. I, 49.

II. Şi ea era s ă r a c ă *lipită pământului.* Cal., 1883, p.35.

III. Din fruntaş *s-ajungă în sapă de lemn.* Cal., 1881, p.55.

IV. Erau şi aşa de s ă r a c i , încât *nu se ţinea zdreanţă de zdreanţă.* Cal., 1876, p.16.

Care de care mai chipeş şi mai îmbrăcat, *de se târâiau*

aţele şi curgeau oghelele după dânşii. Conv. XI, 188.

V. *Când mălai are, sare n-are; când sare are, mălai n-are.* Pann, 74.

Când mălai aveau, n-aveau sare; când aveau sare şi mălai, n-aveau legumă. Isp., *B.*, 313.

VI. De la o vreme încoa *două în tei nu putea lega.* Isp., *B.*, 205.

Leagă şi el din tei curmei. (I.).

VII. Viaţă *cârpită cu aţă.* Pann, 45.

VIII. *Pirpiri cosac sac-sana briceag.* (I.).

Este ififliu, lefter de parale. (I.).

strălucit:

I. Într-o clipă balaurul şi împărătiţa fură înaintea unor palaturi aşa de frumoase şi de s t r ă l u c i t o a r e, *încât la soare te puteai uita, iar la ele ba.* Cal., 1875, p.55.

Aurul cu care erau poleiţi stâlpii şi ciubucele de pe lângă streaşină l i c ă r e a *de-ţi lua ochii.* Isp., *B.*, 37.

Ceva roş şi s c l i p i t o r *de-ţi lua văzu.* Cal., 1877, p.7.

Un palat mare şi s t r ă l u c i t o r de frumuseţe, *să tot fi avut ochi ca să priveşti.* Cal., 1883, p.17.

II. Făcură o nuntă *d-alea împărăteştile* de se duse vestea de dânsa. Isp., *B.*, 400.

trist:

I. Văzând-o bărbatul său că cam t â n j e ş t e şi *nu-i sunt toţi boii acasă,* începu să cam intre pe gânduri. Isp., *B.* I, p.51.

Găsi pe stăpânu-său stând pre laviţa de la poartă p o s m ă g i t, *ca cum i-ar fi luat boii şi l-ai lăsat cu carul în drum.* Cal., 1877, p.47.

II. Da unde te duci, măi vericule, aşa pe gânduri şi t r i s t, *de pare că ţi s-a înecat corăbiile pe mare.* Isp., *B.* I, 51.

III. Bărbierul, întorcându-se *fluierând a pagubă,* povesti la toţi ce se întîmplase. Isp., *B.* I, 105.

IV. Părinţii băgară de seamă că *nu mai e fata în apele ei* şi se puse s-o cerceteze şi s-o ispitească. Cal., 1882, p.35.

V. Baba ştiu că nu mai putea de bucurie [...]. Unchiaşul [...] *era cu cuiul la inimă;* ştia el ce ştia, dară la nimeni nu spunea. Isp., *B.*, 98.

VI. Iana nu mai era copila zburdalnică şi v e s e l ă de mai-nainte, ci umbla t r ă s n i n d şi b u f n i n d, *ca cum toată lumea îi strica* şi s t a într-una c u n a s u l î n j o s. Cal., 1882, p.34.

*Parcă toată lumea i-e datoare. (*Pann).

VII. Din v e s e l şi mândru ce era, unde mi se întunecă şi cătrăni, *de parcă i-ar fi murit cine ştie câte neamuri.* Cal., 1883, p.35.

Parcă i-au fript şerpi pe burtă. (Pann).

Parcă-i tot nige şi plouă. (Pann)

vesel:

I. Fata ieşi din curte ca fulgerul; *n-o mai ţinea pământul de bucurie.* Isp., *B.,* 13.

Nu-i mai prindea somnul de bucurie. Ibidem, 97.

Aruncă inelul în faţa lui Făt-Frumos, *pe care nu-l mai încăpea pielea de bucurie.* Cal., 1875, p.21

Pe fată *n-o mai încăpea casa de bucurie.* Stăncescu , 59.

II. Văzând acele capre crezu *că a apucat pe Dumnezeu de un picior* Cal., 1881, p.38.

III. După ce se văzu scăpată de zmeu, *răsări iarăşi soarele în chipul* fetei de împărat. Cal., 1881, p.60.

Ea cum îl văzu, îl ghici cine e şi numaidecât *i se înseninâ faţa, fragele începură să se coacă pe buzele ei şi trandafirii să-i înflorească pe obraji.* Cal., 1882, p.35.

IV. Sfintei Vinere *îi râdea inima de bucurie,* Conv. VI, 102.

Prin ţară, până şi în cel din urmă bordei, era v e s e l i e şi petrecanie *ca în ziua de Paşti. Ibidem,* 24.

viteaz:

I. Unde mi se repeziră, neiculene, ăi arapi, c a n i ş t e z m e i şi *ca nişte lei paralei.* Isp., *B.,* 107.

Numai un v i t e a z mă poate mântui, care să ştie să răsucească buzduganul, să mânuiască sabia cu vârtute şi să călărească *ca un zmeu-paraleu. Ibidem,* 12.

II. Numim pe v i t e a z u l care face multe izbânzi: *Făt-Frumos* ori *pui de românaş.* Isp. *U. sf.,* 15.

III. *Tare de înger.*

Tare de sfânt. Alex., *Proză,* 497.

a aiuri:

I. *A bate câmpii;*

II. *A visa codrii verzi; A visa deştept.*

III. *A vorbi în bobote (dodii);*

A vorbi duşilor de pe lume;

A spune la cai verzi.

a ameţi:

I. Auzind aceste înfricoşări, bietul Peneş *văzu stele verzi înaintea ochilor.* Cal., 1883, p.59.

Mâncă o tistea de calcavuri, *de văzu stele verzi înaintea ochilor.* Cal., 1883, p.59.

II. Destul acum, că *ne-ai făcut capul călindar* de dragostea fetei. Conv. XI, 189.

a avea daravere:

De omul dracului să dai şi să scapi. *Să n-ai nici în clin, nici în mânecă cu dânsul.* Isp., *B.*, 43.

a bănui:

Pasămite ea îi poruncise să stea acolo ghemuită şi ascunsă, ca nu care cumva să dea împăratul şi de ea, căci de un cârd de vreme *îi cam intrase rața în traistă,* să nu fie ea zâna cu pricina. Cal., 1883, p.43.

a bate:

I. Văzând pe Cheleş şi florile din mâna împărătiţei, unchiaşul pricepu cine i-a jucat festa şi vru *să-l ia în spăngi.* Cal., 1882, p30.

II. Îl mai făţuiră, îl mai trudiră, îl l u a r ă din nou la r a p a n g h e l e, şi-*l mai dară căţeaua.* Isp., *B.*, 108.

Voi *să-i dea pe foi*, pentru că nu îngrijise de grădină. *Ibidem*, 152.

III. Ai dat peste nişte oameni ai lui Dumnezeu, dar să fi fost cu alţii, hei, hei! *mâncai păpară* până acuma. Conv. XI, 190.

IV. *A freca ridichea cuiva* (I.).

a batjocori:

I. Începu *a-l* [*cam*] *lua peste picior* cu vorbe în doi peri şi cu glume nesărate. Isp., *B.*, 36.

II. Îi luau vorba din gură, şi-*l cam dedeau în tărbăceală* cu graiuri care mai de care păcălitoare. *Ibidem*, 36.

III. *A lua în trei parale* (I.).

a se căsători:

I. (Împăratul) intrase la grije că o să-i îmbătrânească fetele în vatră şi o să împletească cosiţa albă, fără *să puie pirostriile în cap.* Isp., *B.*, 233

D-apoi când află tată-său că fie-sa are să fie mumă, fără *să fi pus pirostriile pe cap?* se făcu foc şi pârjol. *Ibidem*, 353.

II. *N-a văzut încă alba în căpistere.* Isp., *B.* I, 168.

Până să văz albe în căpistere, mi-a ieşit părul prin căciulă. Baronzi, 62.

Cei mai mari feciori se făcură flăcăi ungureşti şi chiar băieţanilor li se făcuse de î n s u r ă t o a r e , de le sfârâia inima şi unchiaşului i se apropiase vremea de a sta în colţul patului şi de a vedea pe alţii *adunând pentru el alb în căpistere.* Cal., 1882, p.17.

III. *A pune colivia cu sticleţi pe capul cuiva.* Baronzi, 45.

IV. Azi *cântăm Isaia-dăn-ţuieşte* împreună. Alexandri, *Teatru,* 578.

Eu *am giucat Isaia* la 1821, când cu răzmiriţa. *Ibidem,* 955.

a căuta ceartă:

Cu mine *ţi-ai pus boii în plug?* Conv. IX, 342.

Cu capra *ţi-ai pus în cârd?* Capra ţi-a venit de hac. *Ibidem,* 343.

a chibzui:

El tot plănuia, *se frământa cu firea* cum ar face să scape de ponosul acesta. Isp., *B.* I, 51.

Pe când *se frământa cu firea* că ce ar face. Ibidem II, 126.

a da a înţelege:

Dascălul *bătea şeaua ca să priceapă iapa.* Isp., *B.*, 271.

a deprinde:

Încet, încet, nora *s-a dat la brazdă.* Conv. IX, 284.

Până *l-am dat la brazdă,* mi-am stupit sufletul. Ibidem XI, 184.

a dori (rîmni):

I. Cum văzură ele condurii, *li se scurseră ochii* după dânşii. Isp., *B.*, 24.

II. *Se topea d-a-n picioarele,* bietul împărat, să aibă şi el, ca toţi oamenii, măcar o stârpitură de fecior. Ibidem, 41.

III. Îi zâmbea mustaţa împăratului şi *îi lăsa gura apă,* când se gândea că a doua zi o să aibă la masa sa mere de aur. Ibidem, 72.

Diamante de mărimi nepovestite, robinuri mari ca nuca, smaranduri, mărgăritare, safiruri şi alte pietre nestemate, mari şi cu neasemănare de frumoase, împleau până la buze o

mulţime de vase de aur şi de porfir, cari erau rânduite cu meşteşugire în dulapuri, ca să ia ochii privitorilor şi *să le facă a le lăsa gura apă.* Cal., 1875, p.59.

IV. Vasilică uitându-se c u j i n d *ca la un cireş copt* la fata zmeului, ce zăcea leşinată pe oblâncul calului. Cal., 1881, p.65.

a dormi:

I. Se culcă şi el în pat, *dete puţin ochii în gene*, dar n-a d o r m i , de teamă ca să nu-l f u r e s o m n u l . Cal., 1881, p.21.

A venit moş Ene pe la gene. (I.).

Şi dacă *Enachi se punea pe gene*-i, ea îndată lua apă rece şi-şi spăla faţa, ca nu cumva s-o vază neadormita soacră. Conv. IX, 284.

Se zvârcolea bietul sârb în pat şi ca *să-i dea pleoapele în gene* nici cât. Isp., *B. Sn.*, 84.

II. Se culcă pe iarbă verde şi *trase un pui de somn.* Cal., 1881, p.26.

După ce-şi făcură burta doldora, se trânti pe iarbă sub umbra unui copaciu şi *trase un puişor de somn zdravăn. Ibidem,* 38.

III. (Fata) sări ca o pisică de uşure peste prag, de nici nu atinse pe călugăriţa *pe care o furase somnul.* Isp., *B.*, 30.

Îndată ce trecu miezul nopţii, ochii începură să i se împovăieze şi el se puse să mijească făr-de voie, chiar *l-ar fi şi furat sfântul*, dacă n-ar fi fost sus în copaciu, şi nu l-ar fi stăpânit teama de cădere. Cal., 1882, p.22.

IV. După ce-şi făcură *povara de somn*, se sculară şi se găteau a-şi urma calea. Isp., *B.* I, 121.

V. Strânse ochii cât putu şi cu toate acestea nu fu putinţă nici [măcar] a a r o m i ; *parc-ar fi fost cu ochii în soare.* Ibidem. 120.

VI. Atunci se culcă şi omul nostru şi îndată ce a d o r m i , *parcă l-ar fi lovit cineva cu muchea în cap.* Ibidem, 120.

Eu alerg şi fac totul pentru tine şi tu d o r m i *ca un buştean.* Ibidem II, 137.

Şi pe când toţi zeii d o r m e a u *bumbeni.* Isp., *U. sf.*, 87.

Se culcă şi d o r m i *dusă.* Isp., *B.*, 20.

a dovedi:

I. Ca să-şi ajungă la scop

se siliră, cercetară, do[a]r vor găsi vrun cusur fratelui lor, do[a]r *îl vor prinde cu mâța în sac,* dar nu fu chip. Cal., 1881, p.25.

Dară să ferească Dumnezeu *să fi fost prins el pe cineva cu rața în traistă.* Isp., *Pov.* 3.

De *te-oi prinde cu ocaua mică,* greu are să-ți cadă.

A intrat vulpea în sac. (I.).

II. Câtăva vreme se purtă bine, dar peste puțin *își dete în petec.* Cal., 1877, p.14.

Pre la prag și pre la cheie se zărea câte o mică geană strălucitoare, care *da de gol* ființa luminei dinăuntru. Ibidem, 19.

a se dumeri:

Tocmai atuncea *își veniră și țăranii de acasă.* Acum înțeleseră (ei) șiretenia vorbei. Isp., *B.,* 181.

a se face iarnă:

Cât ținu vara, băiatul moșului trăi cum trăi, tărișgrăpiș, dar când *veni alba în sat* și nu mai fu chip de muncă, sărăcia începu să-și arate colții săi cei scălămbăiați. Cal., 1881, p.52.

a se face ziuă:

Când se întoarse la frații săi, începu *a intra alba în sat.* Isp., *B.,* 316.

Împărate! scoală, c-*a sosit alba în sat.* Ibidem, 380.

a flecări:

I. Baba te va căina pentru gustul tău și-ți *va toca câte în lună și în soare* ca să-ți iei un harmasar frumos și înalt. Conv. VI, 27.

Toacă dracului bureți. (I.).

Spuse[...] *câte în lună și în soare,* de rămăsese împăratul cu gura căscată la dânsul. Isp., *B.* I, 50.

Spune câte vrute și nevrute. Alexandri, *Teatru,* 241.

Un călugăr bătrân *spunea alandala* din gură. Isp., *B.* II, 141.

A spune gogoși de tufă. (I.).

II. Boierul făcu clacă, adunând pe toți copiii și fetele din sat *ca să înșire mărgăritare.* Isp., *B., 67.*

Și vorbește neisprăvite la *înșiră-te-mărgărite.* Pann, 9.

III. Acolo, la șezătoare, unde se strânseră toți de *vorbea la verzi și uscate.* Isp., *B.,* 67.

Nu-mi tot *spuneți cai verzi de pe pereți.* Conv. XI, 34.

Să stai de vorbă cu ea, *să-i*

îndrugi verzi şi uscate. Cal., 1883, p.23.

A îndruga de vinerea mare. (I.).

IV. Ce e dreptul, că era şi bun de gură: *tăia la lavre şi palavre* de gândeai că-i iese din gură mărgăritare. Isp., *B.* I, 50.

a fugi:

I. Băiatul *o luă la sănătoasa* pe potecuţă. Cal., 1883, p.18.

Voinicul *o apucă la sănătoasa* şi scăpă cu faţa curată. Isp., *B.*, I, 66.

El luă şi legătura cu hainele şi *o porni la sănătoasa. Ibidem* 19.

II. Pivniţarul *îşi luă picioarele pe umere* şi se depărtă. Conv. VI, 229.

III. Se gândi el, se mai răzgândi şi iată că *o luă papuc la drum* să caute. Isp., *Pov.*, 18.

Apoi *o ie la papuc* şi hai, hai, hai! ajunge în sat la fratesău. Conv. IX, 456.

Apoi *îşi ie tălpăşiţa* spre casă. Ibidem, 455.

A o lua la picior (drum).

A lua largul (I.).

A despica vântul. (I.).

IV. În ziua când *au spălat putina* Anica cu Leonaş, am găsit lada sămişiei deschisă. Alexandri, *Teatru*, p. 226.

V. Răspunse voinicul *dând dosul* cu cloşca în braţe. Cal., 1881, p.27.

Dos la faţă şi tupiluş prin năgăruş. Alexandri, *Teatru*, 216.

VI. Niţu îşi bagă fluierul în sân şi *p-aci ţi-e drumul*, dând f u g ă spre palat. Cal. 1881, p.45.

VII. Acum n-aveam de ce mai sta aici... aidem *să ne luăm lumea în cap.* Ibidem 49.

VIII. Când m-aş potrivi eu babei la toate cele, apoi *aş lua câmpii* .Conv. X, 106.

IX. Toate fearele pre care iuţeala sângelui le împinge, în f u g a lor, *a se aşterne pământului* ca iarba câmpului la suflarea vântului. Odobescu, 223.

X. Îşi luă cârja de după cuptoriu şi *se şterse din cale.* Conv. VI, 349.

XI. Pune mâna pe iapă şi pe-o secure şi *tunde-o!* Conv. IX, 456.

Şi *zbughi-o!* înapoi lângă sobă. Isp., *Sn.*, 8.

XII. *Ar fi rupt-o d-a fuga*, dară graiul ei cel dulce şi viersul cu lipici ce avea, îl făcu

să-i rămâie tălpile lipite de locul unde sta. Isp., *B.*, 35.

Caz împăratul [...] se temu [...] şi *o tuli d-a fuga.* Ibidem I, 139.

Iepurii *o croiră la fugă.* Cal., 1877, p.10.

a îmbărbăta:

Fata cea mai mare *îşi luă inima în dinţi* şi-l întrebă într-o zi la masă, că de ce este supărat. Isp., *B.*, 11.

Preoteasa, care avea cuvintele ei d-a se teme de gândurile ce o fi având veneticul despre dânsa, stătu deocamdată la pândă, ca să-l vază î n c e a p e s e a d a p ă el, dar, după ce-l văzu că el n-aude, n-a vede, n-a greul pământului, mai *prinse inimă în ea* şi începu iarăşi să d e a c u p r a ş t i a cu ăl de pârcălabul prin c i n s t e a popii. Cal., 1881, p.82.

Fata împăratului, după ce mai *prinse niţică inimă,* strânse frâul calului. Isp., *B.*, 18.

Când luă voinicul în mână (piatra de rubin) şi o băgă în sân, pare că *îi mai crescu de o şchioapă inima într-însul.* Odobescu, 223.

Oricât îl durea de tare, el tot *îşi ţinu inima cu dinţii.* Conv. IX, 460.

a îndemna:

I. Calul o îmbărbăta şi-*i da ghes* să meargă înainte şi să-şi cate de drum. Isp., *B.*, 18.

Inima *îi dete brânci* şi ea nu se putu opri, ci îl sărută. Ibidem, 47.

II. Băieţii tăcură, dar se vedea cât de colo că *le umbla furnici prin mâini şi picioare,* ca să afle cine sunt miresele lor. Cal., 1882, p.17.

a înduioşa:

(Călugăriţa) începu a se boci de *ţi se rupea rărunchii* de milă. Isp., *B.*, 30.

Mi se rupe inima din mine când văz pe buna mea stăpână cum i se stinge viaţa din sine. Ibidem, 128.

a însera:

Îl făcu să-l bată sfântul într-un colţ, până ce *intră murga în sat.* Cal., 1882, p.58.

a înşela:

I. Taci, că-i cu buche; *l-am potcovit* bine. Conv. V, 454.

Ei că bine mi *te-am căptuşit. Ibidem* IX, 178.

Ia, pe acesta ştiu că *l-am boit. Ibidem,* 454.

L-a fript.

II. (Pe aceşti bărbaţi mai adesea) îi *îmbrobodesc* femeile lor. Isp., *Sn.*, 33.

I-a pus perdele la ochi. (I.).

III. Credea că *a fost tras pe sfoară* de unchiaş. Cal., 1883, p.23

IV. Cotoiul, căruia îi da prin cap toate drăcoveniile, *puse* şi aici *calâpul.* Cal., 1882, p.46

V. Maica preotească *le punea ghiocei la ureche. Ibidem* 68.

Vrei *să-mi pui flori după urechi* cu sfrájitu cel de Găluşcă. Alexandri, *Teatru,* p.708.

VI. *A purta de nas pe cineva.* (I.)

I-a atârnat iabaşaua de nas. (I.)

Târziu te-ai deşteptat, bărbăţele; acum *eşti cu iabaşaua de nas.* Isp., *Sn.*, 70.

VII. Sileşte-te a-i intra pe sub piele şi *a fura cu şoseli, cu momeli de la ea* orice vrei să afli. Cal., 1882, p.30.

Sluţenia de neom se topea de dragostea fetei [...] şi *umbla cu şosele, cu momele* să înduplece pre fată a-l lua de bărbat. Isp., *B.*, 47.

VIII. Numără 50 de lei *şi nu mai umbla cu mâţa în sac.* Alexandri, *Teatru*, p.1453.

IX. *Îl duce pe la icoane.* (I.).

a înştiinţa:

Se dete sfară în ţară că oamenii carii se duceau şi nu se mai întorceau intrau în acea peşteră. Isp., *B.* I, 105.

Se duse[...] prin sat şi *dete gură* la toţi megieşii că în seara cutare [...], ei să se adune toţi cu totul la biserică. Isp., *B.*, 98.

a învinge:

I. Cu ajutorul lui Dumnezeu *o să dăm peste cap* pe procletul de zmeu. Cal., 1881, p.20

Oameni, cari au fost în stare *să dea de mal* un zmeu aşa de spurcat. Ibidem, 25.

II. Ei bine, *i-oi veni eu de hac.* Isp., *B.*, II, p.119.

III. Să dau numai eu de dânşii, că *am eu ac de cojocul lor.* Cal., 1881, p.58.

Nu găsesc eu vrunul din ei, că *i-aş găsi eu ac de cojocul lui.* Cal., 1877, p.36.

a iubi:

I. Trei fete, la cari ţinea el *ca la lumina ochilor.* Cal., 1881, p.24.

El o iubea *ca ochii din cap.* Ibidem, 28.

II. Îi venea flăcăului, de drag, *să o soarbă într-o lingură de apă.* Isp., *B.*, 35.

III. Se uita la dânsul parcă *să-l soarbă cu privirea.* Ibidem, 34.

Bucuria tatălui său era aşa de mare, unde vedea că fiu-său are să fie procopsit ca nici unul din fii de împăraţi, încât se uita la dânsul *ca la soare.* Ibidem, 84.

Băieţii se uitau la ele *ca la un cireş copt.* Cal., 1882, p.18.

IV. Împăratul, care se rănise de frumuseţea cea peste măsură a fetii cei mici, se mai uită încă o dată şi nebăgând în seamă sărăcia veştmintelor ei, *o mânca cu lacoma sa privire.* Cal., 1877, p.19.

Băieţii se u i t a u la ele, *ca cum ar fi vrut să le mănânce cu ochii.* Cal., 1882, p.18.

V. Bărbatul îşi i u b e a nevasta, încât *o ţinea ziua şi noaptea numai în palme.* Cal., 1882, p.63.

a izbuti:

Mulţumim lui Dumnezeu că *şi-a spart dracul opincile.* Cal., 1882, p.65.

a lega:

Pe când împingea, el o l e g ă de copaciu *cobză* şi porni înainte. Ips., *B.* I, 66.

M-a l e g a t *snopi.* Ibidem II, 5.

Il l e g a r ă *fedeleş.* Isp., *Sn.*, 9.

A l e g a *cot la cot.* Isp., *U. sf.*, 89.

A l e g a *bute.* Baronzi, 206.

a mâhni:

I. Când auzi muma zmeului ce fel de armă îşi alese, *se da de ceasul morţii* că nu putea descoperi adevărul. Isp., *B.*, 21.

II. Această pierdere *mi-a rupt băierile inimii.* Isp., *Sn.*, 112.

I se rupea rărunchii împăratului de m â h n i r e pentru răpunerea fiicei sale. Isp., *B.*, 395.

Ea se ruga lui Dumnezeu *cu zdrobire de rărunchi* ca să o scoată la liman bun. Isp., *B.*, 121.

Plecă şi el cu cornul său şi *cu rărunchii zdrobiţi* de m â h n i r e. *Ibidem* II, 123.

a mânca:

I. Se puse iute la masă şi începu *a da fălci* bucatelor, d e

nu-l întrecea trei flămânzi. Cal., 1877, p.35.

II. Începu iarăşi a mânca, *de părea că se bat lupii la gura lui.* Isp., *B.*, 216.

Unde mi se puse să îmbuce ăl Făt-Frumos şi să înghiorţăie pe nemestecate *ca cum s-ar fi bătut şapte nebuni la gura lui.* Cal., 1883, p.23.

Înghiţeau la merinde şi sorbeau la vin *parcă s-ar fi bătut zece nebuni la gura lui.* Cal. 1881, p.19.

III. Mănâncă aşa de iute şi cu aşa poftă, *de ţi se părea că nici pe o măsea n-are ce pune.* Conv., IX, 340.

IV. Mânca şi bea *până chiuia şi cu pălăria după lună asvârlea.* Conv. IX, 192.

a muri:

I. Era *să lase ortul popii.* Cal., 1876, p.8.

De teamă *să nu dea ortul popii.* Isp., *U. sf.*, 106.

Amândoi bătrânii *dară ortul popii*, rămâind în urma lor casa toacă şi o sărăcie lucie. Isp., *B.*, 286.

Bătut la talpe până *au dat mangărul* cel de apoi. *Cronice* III, 8.

A da pielea popii.

Căscă gura de trei ori şi-*şi dete sufletul.* Isp., *B.*, 41.

II. Cât p-aci *să-i rămâie pielea* acolo; de chiu de vai scăpă de moarte. Isp., *Sn.*, 14.

III. Dacă *voi adormi somnul cel de veci.* Isp., *B.*, 147.

IV. Era *să-i cânte popa* - dar a sărit groapa. Pann III, 141.

V. Văz eu, că mi se apropie şi mie *să-mi leapăd potcoavele.* Isp., *U. sf.*, 2.

VI. Aşa ne-a fost învoiala şi aşa are să fie până *vei intra în pământ.* Isp., *Pov.*, 13.

VII. Mătuşa... *s-a făcut oale şi ulcioare.* Conv. IX, 340.

a necăji:

I. Astă cioară spurcată, astă băhanie urâcioasă *îi făcea zile fripte,* gura ei calapanta mergea toată ziua ca o moară odorogită. Cal., 1877, p.21.

Alergând mereu după pisoiaş, care nici nu fugea, nici nu se lăsa a fi prins, ci-*i făcea numai sânge rău* fugind niţel. Cal., 1881, p.65.

II. Năzdrăvanul trecuse râul şi-*i da cu sâc* de dincolo după mal. *Ibidem,* 28.

a nimeri:

I. Pe loc cârpeşte o minciună, care se potrivea *ca nuca*

în perete. Conv. IX, 456.

Se lovi *ca nuca în perete* şi vorba ta. Isp., *B.*, 36.

II. Spune-le niţel mai cu moţ, iar nu aşa *hodoronc-tronc* ca din topor. Isp., *Sn.*, 59.

Ba că chiar, *hodoronc-tronc!* Alexandri, *Teatru,* p.995.

Tronc Marico, mere acre. (I.).

Cioc s e l e a m d e l a j u p â n l b r i a m *că şi-a făcut căciula şalvari.*

a omorî:

I. Ţugulea cum aduse buzduganul său şi lovi pe zmeu, *îi luă mirul,* apoi îi tăie capul. Isp., *B.*, 317.

II. Ei însă cu cât se înălţau şi se însufleţeau prin ajutorul lui, cu atât s-aprindea şi mai tare în ei dorinţa de *a-i face de petrecanie.* Cal., 1881, p.28.

III. E mai bucuroasă *să-şi facă seamă* singură decât să-l ia pe el de bărbat. *Ibidem,* 43.

IV. Mie-mi vine câteodată *să-i sorb zilele.* Cal., 1877, p.21.

Găteşte-te mai iute de luptă, căci mi-e sete *să-ţi sorb şi ţie sângele* precum am supt pe al frate-tău. Cal., 1881, p.61.

a pălmui:

Venind zmeul acasă, fata îl întrebă unde îi stă puterea? El îi t r a s e o p a l m ă *ca la Urlaţi.* Isp., *B.*, 261.

Aleodor, cum se deşteptă, îi t r a s e o p a l m ă *de auzi câinii în Giurgiu.* Ibidem, 47.

Zmeul t r a s e fetei şi de astă dată o c a l c a v u r ă *de auzi câinii în Giurgiu.* Ibidem, 262.

a peri:

Începu să-şi caute bărbatul, da *ia-l de unde nu e.* Cal., 1882, p.21.

Când ajunse popa la câmpul pârcălabului abia gâfâind, *ia* pe pârcălab *de unde nu e.* Ibidem, 72.

a pierde răbdarea:

I. Limbuţia nevestei *îl scosese afară din ţâţâni.* Isp., *B.*, 333.

Din *pepenii tăi te scoate* şi-ţi vine să plesneşti. Pann, 157.

Să nu fii rău de gură, că apoi mi-i *să nu mă scoţi din sărita* şi să mă faci câteodată să-mi i e s d i n r ă b u ş a f a r ă . Conv. XI, 25.

II. *A ajunge cuţitul la os.* (I.).

a plăcea:

(Împăratul) cum o văzu, *îi căzu tronc! la inimă.* Se îndră-

gosti după dânsa, vai de lume! Isp., *B.*, 309.

Ochii lui *căzu tronc!* pe un bou. Isp., *B.* II, 115.

a prăpădi:

I. Dar să nu te sperii că *te-ai dus pe copcă.* Cal., 1883, p.16.

II. Stăpânul cel dântâi nu era de lepădat, dar cu toate astea *l-a mâncat fript* cel mai fără putere dintre zmei. Cal., 1881, p.58

III. Alţii le snopeau şi mi ţi le striveau sub genuchi ca pe nişte alte alea; iar pe altele, pe unde mi le ajungea, p-acolo *le lua Avram sporul.* Isp., *U. sf.*, 53.

Întăreşte-ţi bine mâna, ca să-i zbori capul numai c-o lovitură, că de unde nu, *ţi-a luat Avram sporul.* Cal., 1883, p.17.

a procopsi:

Îţi vorbesc, hine Moţăilă, după cât mă duce capu; dă ţi-o plăcea, bine mi-o părea; dă nu, *mă umplusi dă Hilipeşti,* c-aşa o să- ţi zic. Jipescu, p.127.

M-ai umplut de Filipeşti. Baronzi, 86.

a răbda:

I. Se întoarse acasă, unde îşi găsi stăpânul tot cu nasul pe tăciune şi *hrănindu-se cu răbdări prăjite.* Cal., 1882, p.45.

Înghite la răbdări prăjite. Pann, 74.

II. Şi iac-aşa *înghiţ şi eu în sec* şi-mi l i n g b u z e l e, numai gândindu-mă la vinurile şi mâncările lor împărăteşti. Stăncescu, 42.

Baba de silă, de milă fu nevoită *să-şi înghiţă necazul.* Cal., 1881, p.37.

Ţugulea *înghiţi ruşinea,* plecă capul în jos şi tăcu. Isp., *B.*, 314.

Văzură în cele din urmă că sunt păcăliţi, se cătrăniră de mânie, însă *înghiţiră găluşca.* Ibidem, 248.

Nevasta, ne mai având încotro, tăcea şi *înghiţea noduri.* Conv. IX, 453.

III. *A-şi pune pofta-n cui.*

IV. Am să svârl buzduganul, dar îţi spun dinainte *să te ştergi pe bot* despre dânsul. Conv. IX, 459.

A se spăla pe mâini.

A da din buze.

a răpi:

I. Se luă după dânsul, şi cugeta că, mai cu marghiolii, mai cu şoalda, mai cu prefăcătorii, să înşele pe Făt-Frumos

şi *să-i dea pui de giol la inel.* Isp., *B.*, 109.

II. Se apropie de patul său în vârful picioarelor şi vârând binişor mâna sub căpătâi, îi *şterse* cheia fără să simţă. Cal., 1881, p.41.

III. Scrisa m-a osândit ca să fur pentru vulturul ce mi-a furat nevestica, pe Iana Cosinzeana, şi să i-o duc plocon în soroc de un an, că de unde nu îmi *suflă* nevestica. Cal., 1882, p.25.

a răzbuna:

I. Ei prinseră pizma pe dânsa pentru că văzuse că împăratul o lua în nume de bine, *îi purtau sâmbetele.* Isp., *B.*, 22.

D-acel necaz şi eu dară *sâmbetele i-am păstrat.* Pann, 126.

II. Pasă-mi-te fraţii-mei *îmi cocea turta.* Isp., *B.*, 308.

Feciorii de boieri nu putură mistui vorbele ciobănaşului. Îşi puseră în gând *să i-o coacă.* Ibidem, 247.

III. Acesta, cum văzu *ce plăcintă i se pregăteşte,* înfipse sabia în pământ. Ibidem, 138.

Nea Bogdan mirosi iară cam *ce păpară i se găteşte* şi viclenia lui întrecu p-a zmeilor. Isp., *B., I, 137.*

a risipi:

Se puse *să bată vânt de primăvară* peste toată averea lui. Cal., 1881, p.55.

a speria:

I. Nu e vorbă, fiul împăratului *o cam băgase pe mânecă* de frică, dară îmbărbătat de fată [...] îşi luă inima în dinţi. Isp., *B.*, 260.

Ei, cum văzură pe Prâslea, *o sfecliră.* Isp., *B.* I, 48.

II. Urlau dobitoacele, de *ţi se făcea părul măciucă* pe cap. Isp., *B.*, 7.

Începură să auză în depărtare un zgomot care făcea *părul să se ridice măciucă* în capul omului. Cal., 1875, p.17.

I s-a suit tot părul în vârful capului. Conv. XI, 276.

III. Când auzi porunca asta şi ameninţarea ce-i făcu, *i se tăie inima* bietului Pici, [şi cât] p-aci era să-i vie rău. Isp., *B.* II, 136.

Fata, cum văzu furca, *îi trecu un fier ars prin inimă.* Isp., *B.*, 92.

Mumă-sa îl bagă de seamă şi de astă dată şi-*i sări inima din loc.* Cal., 1877, p.3.

Îi intră un cui în inimă,

când auzi aceste cuvinte. Cal., 1882, p.68.

IV. Tâlharii *rămaseră ca scrişi pe părete* şi tăcură mâlcă. Isp., *B.*, 143.

Fiii de împăraţi şi de boieri *rămaseră ca bătuţi de Dumnezeu,* când văzură una ca asta. Ibidem, 168.

Acesta când văzu pe fie-sa la cununie, *rămase ca trăsnit de Dumnezeu.* Ibidem, 312.

Strejarii, cari *rămaseră ca nişte bostromengheri.* Ibidem. 323.

V. Zmeii *intrară în grozile morţii* când auziră de la Nea Bogdan că loviturile lor de topor la el era nişte pişcături de ţânţari. Isp., *B.* I, 137.

Am *să te vâr în toate grozile morţii.* Conv. IX, 459.

Un urs grozav, care *m-a vârât în toţi spărieţii.* Conv. XI, 173.

I-a umplut de spărieţi. Ibidem IX. 342.

Un lup cu nişte ochi turburaţi şi sgâiţi *de bagă fiori în oase.* Isp., *B.*, 17.

Ceea ce am auzit *mi-a băgat groază până la măduva oaselor.* Isp., *B.* I, 130.

Cum văzu fata (balaurul) că este aşa de grozav, *nişte răcori o apucară.* Ibidem, 18.

A băga în alte-ale.

VI. (Făt-Frumos), cum o văzu (pe zână), *se pierdu cu firea.* Isp., *B.*, 78.

Ileana Cosinzana şi ea tresări năpădită de fiori reci şi *pierdu de pe obrazul ei* în clipeală *trandafirii cei gingaşi.* Conv. VI, 25.

VII. Auzind toate astea, Strâmbă Lemne *se făcu verde de frică* şi voi să se facă nevăzut. Cal., 1877, p.50.

Împăratul *se făcu de parcă era mort.* Stăncescu, 7.

Băiatul care *se făcuse mârcă pe pământ.* Cal., 1881, p.39.

Boierii şi bogătaşii împărăţiei cari *se făcuse teacă de pământ.* Ibidem, 54.

Unchiaşul plecă de la palat *făcut pământ.* Cal., 1882, p.59.

I s-a făcut faţa ca pământul.

VIII. Inima *era în el ca un purice.* Cal., 1881, p.22.

Sufletul său *se făcu cât puricele,* când se văzu atât de aproape de acea dihanie spăimântătoare. Cal., 1882, p.23

IX. Văzând astă dihanie, flăcăiandrii *înţeleniră în loc.* Cal., 1881, p.18.

Băiatul văzând că zmeul deschide o gură cât toate zilele, *îngheţă ca cum ar fi intrat de şapte palme în pământ.* Ibidem, 48.

Se ţinu bine de copaci să nu cază jos *înlemnit de frică.* Cal., 1882, p.23

a stărui:

I. Când cădea câte un pârjol asupra ţărei sale, *el se făcea luntre şi punte* şi-şi scăpa ţara de nevoie. Isp., *B.*, 11

Trebuie *să ne facem munte şi punte* şi să-i venim de hac ispravnicului. Alexandri, *Teatru,* 217.

II. Pentru dragostea ta *voi face pe dracul în patru,* numai să izbutesc. Isp., *B.*, 15.

III. Ăst pârdalnic de dor îl făcu *să se puie caţă pe capul* nevestei sale, ca să-i dea voie de a purcede. Cal., 1883, p.52.

a supăra:

Auzind (zmeul) aceasta, *se făcu foc şi pară de mânie.* Isp., *B.*, 27.

George *se cătrăni de mânie* când văzu necuviincioasa purtare a haiducului. *Ibidem,* 143.

Tună şi fulgeră de mânie (I.).

A se face Dunăre de mânie. Odobescu, 172.

A se face Dunăre turbată.

a tăcea:

I. Biata fata unchiaşului torcea, ţesea, făcea pâine, mătura şi scutura *fără să zică nici pis!* Isp., *B.*, 347.

Toţi lăsară ciocurile în jos şi *nu zise nici cârc.* Cal., 1875, p.37.

II. Nu făcu nici un zgomot, t ă c u *ca pământul* şi ascultă. Cal., 1881, p.22.

Voinea t ă c u mâlc. Cal., 1882, p.25.

Eu t ă c e a m *chitic.* Alexandri, *Teatru,* p.227.

Iedul cel cuminte t ă c e a *molcum* în horn, *cum tace peştele în borş la foc.* Conv. IX, 341.

a trăi:

I. Până mai *fac umbră pământului.* Isp., *U. sf.*, 3.

II. Abia-*mi mai târăsc pe pământ ale păcate.* Isp., *Pov.*, 16.

III. V i a ţ a , ce duse fata împăratului în târla baciului,... *parcă sta în rai nu altceva.* Stăncescu, 14.

Ţugulea t r ă i acolo *ca în sânul mă-si.* Isp., *B.* II, 263.

A t r ă i *ca în sânul lui Avram.*

a vorbi:

Nu-i s p u s e *verde* ce are de gând să facă. Cal., 1881, p.45.

Ca să nu mai ocolim, ţi-oi s p u n e românește *pe șleau.* Isp., *B.*, 271.

A v o r b i *ca o carte.* (I.).

fără căpătâi:

I. Și plecă și el, știi, cam *în dorul lelii.* Isp., *B.*, 33.

Plecă *într-o doară*, ia așa peste câmp unde o vor duce-o ochii. Isp., *B.*, 398.

II. Pe când umbla *tăind câinilor frunză,* se tot gândea. Isp., *B.* I, 132.

III. Să se apuce și el de ceva și să nu mai umble *ca un pierde-vară după icre verzi.* Isp., *B.*, 281.

Umblă *după potcoave de cai morți.* (I.).

IV. Să umblați numai așa, *frunza frăsinelului,* toată viața voastră. Conv. XI, 174.

degeaba:

I. Calul știa de toate astea, căci nu era el năzdrăvan *de florile mărului.* Isp., *B.*, 29.

Nu ți-i greu să-ți pierzi vremea *de flori de cuc.* Alexandri, *Teatru,* 910.

II. Se sculă cum putu și vru să sară peste zid. Sări, însă *în sec.* Isp., *B.*, 319.

III. Dară d e g e a b a *să te pui în picioare și în cap,* tot nu poți ghici. Isp., *B.* II, 118.

IV. *Dă cu puşca (barda) în Dumnezeu.* Conv. XIII, 410.

de mult:

I. *De când făcea plopșorul pere și răchita micșunele; de când se băteau urșii în coade; de când se luau de gât lupii cu mieii de se sărutau, înfrățindu-se; de când se potcovea puricele la un picior cu nouăzeci și nouă de oca de fier și s-arunca în slava cerului de ne aducea poveşti; De când se scria musca pe părete,* / Mai mincinos cine nu crede. Isp., *B.*, 1.

II. *Pre când erau mușțele cât găluștele, de le prindeau vânătorii cu puștele; pre când peștii cei mici înghițeau pre cei mari, iar lumea le zicea tâlhari;* când se potcoveau puricii cu nouăzeci și nouă de oca de fier la un picior *și așa la cer zbura și pre sfinții îi chișca.* Arsenie, 11.

III. *Pe când oamenii de pe lumea asta știau și puteau mai mult decât ce pot și știu cei de*

acum, pe când pruncul de trei zile îți număra numai într-o clipă toate stelele de pre cer, și vedea cu ochișorii cum crește iarba câmpului și auzea cu urechile cum sfârâie fusele când toarce păiajinul. Odobescu, 207.

IV. Pe când se potcovea puricele cu câte 99 de oca de fier și *cu câte 99 de oca de oțel* la un picior, și zbura în slava cerului și *se lăsa pe foaia teiului, de se spurca în gura grecoteiului, și se lăsa pe foaia lipanului, de se spurca în gura țiganului; d-atunci și nici d-atunci, că e mai din-coace cu vro trei conace, de când își ungea fetele fețile și flăcăii mustățile.* Stăncescu, 1.

E mult de atunci și dacă m-ați apuca de scurt, *nici n-aș ști când.* Ibidem, 33.

Pe când era bunica bunichei fată mare. Ibidem, 68.

V. *Pe când lupii cu oile în staul se culca și ciobanii cu împărații și craii la masă verde ospăta.* Conv. IX, 185.

VI. Scos-ai încalte vin *de cel din vremea lui Han-Tătar?* Alexandri, *Teatru,* 1080.

VII. *De când lupul era cățel și se juca de-a baba-oarba cu mielușeii* (I.).

VIII. *De când era mitropolitul unter-ofițer* (I.).

De când ploa cu cârnați,

De când cu moșii verzi,

De când cu moș Adam (I.).

departe:

I. (Împăratul) își întinsese hotarele împărăției sale *pe unde a înțărcat dracul copiii.* Isp., *B.,* 11.

II. Se duse, se duse, *peste nouă mări, peste nouă țări. Ibidem,* 55.

Făt-Frumos se cunună cu fata lui Leru-Împărat *de peste nouă mări, de peste nouă țări și de peste nouă vineței.* Cal., 1875, p.28.

Trecând *peste nouă mări, peste nouă țări și peste nouă ape mari.* Conv. XI, 178.

Străbătu *nouă țări și nouă mări și lu㠄 lumea în cap.* Isp. *U. sf.,* 57.

Porni doar într-o călătorie foarte d e p ă r t a t ă *peste mări și țări.* Isp., *B.,* 270.

III. Se duseră, se duseră *cale lungă și lătângă* și d-abia ajunseră. Arsenie I, 69.

Mâine apucăm *cale lungă să ne ajungă.* Cal., 1882, p.17

Și merse, și merse *zi de vară până în seară.* Stăncescu, 36.

Şi merse, merse *ca cuvântul din poveste, ce d-aci înainte se gătește.* Isp., *B.* II, 2, 267.

niciodată:

I. Vei mai căpăta şi tu cap *la moşii ăi verzi,* ori *la paştele cailor.* Isp., *B.,* 261.

II. Cum văd eu, frate-meu se poate culca pe o ureche din partea voastră; *la sfântul Aşteaptă* s-a împlini dorința lui. Conv. XI, 174.

III. Nu mai văzu soarele cu ochii *cât cucu.* Isp., *U. sf.,* 58.

IV. Să-l văd, *când mi-oi vedea ceafa.* Conv. XI, 183.

repede:

I. O văzură venind după dânşii ca o leoaică, *cu o falcă în cer şi una în pământ* şi aruncând văpaie din gura ei ca dintr-un cuptor. Isp., *B.,* 25.

Văzu un balaur *cu o buză în cer şi alta în pământ . Ibidem* 358

II. Dară lupul, *să te ții, pârleo!* lungi pasul lupește, se duse, *duluță,* de nu mai dete cu mâna de dânsul. Isp., *B.,* 79.

Muma zmeului făcu ce făcu şi trecu muntele, căţărându-se din colţ în colţ, şi *să te ții după dânşii!* Ibidem, 25.

Dracul ieşi ca vântul din casă şi o rupse d-a fuga şi *să te ții pârleo să nu te rupi* până la baltă!. Cal., 1881, p.76.

III. O întind la fugă... să fugi *duluță...* Alexandri, *Teatru,* 46.

IV. El fugea spre sat *de mânca pământul.* Cal., 1882, p.72.

De omul rău să fugi *mâncând pământul.* Pann I, 167.

V. Făcea sărituri *ca de trei conace.* Isp., *U. sf.,* 57.

Apoi ca gândul porni *sărind câte zece conace deodată.* Isp., *B.,* 324.

VI. Venea iute, ştii, *ca ceasul rău.* Cal., 1881, p.60.

Trecea zilele *ca păcatele* de iute. Isp., *B.,* 337.

Feciorul de împărat a pornit *ca primejdia,* s-a dus *ca pedeapsa lui Dumnezeu.* Conv. VIII, 288.

VII. Purcelul începu a se înfiripa şi a creşte *văzând cu ochii.* Conv. X, 106.

V. GENERALIZAREA ŞI LIMITAREA CUVINTELOR

§ 1

Observaţiuni preliminare

Cuvintele unei limbi, asemenea organismelor vii, nu rămân staţionare: ele cresc şi scad necontenit. Variabilitatea este caracteristică tuturor limbilor. "În viaţa limbei domneşte universalul *discursus*, ideea nu se odihneşte niciodată, ci colindă mereu, primeşte lucruri nouă în sfera sa, se generalizează prin aceea, sau rămâne alipită la un fenomen particular, specializându-se"[1].

Această sporire şi descreştere a conţinutului cuvintelor o întâmpinăm nu numai când studiem comparativ limba primitivă în paralel cu cea derivată, ci şi în diferitele epoce ale uneia şi aceleiaşi limbi. Restrângerea şi lărgirea semnificaţiunilor sunt fenomenele cele mai generale, ce încearcă limbile în evoluţiunea lor istorică. "Viaţa lor este, propriu vorbind, o oscilare şi o fluctuaţiune într-aceşti doi poli"[2].

O problemă filosofică mult timp controversată a fost aceea dacă limba provine din numiri generale sau din nume proprii, dacă, adică, primul pas, ce l-a făcut limba, a fost către specializare sau către generalizare[3]. Unii filosofi, ca Locke, Condillac, Adam Smith, Brown şi, cu oarecari restricţiuni, Dugald Stewart, susţin că toţi termenii exprimă, în accepţiunea lor originară, obiecte individuale.

[1] Noiré, *Logos, Ursprung und Wesen der Begriffe*, p.275.
[2] Tobler, *Versuch*, etc. în Lazarus şi Steinthal, "Zeitschrift" I, 369.
[3] Max Müller, *La science du langage*, p.469 urm.

Adam Smith expune astfel această opiniune, după care întâiele cuvinte au fost nume proprii devenite apoi nume comune, în a sa *Dizertaţiune asupra originei limbilor*:

"Alegerea cuvintelor speciale, zice el, pentru a desemna obiecte particulare, adică crearea numelor substantive, a trebuit să fie, probabil, unul din primele acte, prin care omul a debutat în formarea limbei. Doi sălbatici, cari ar fi fost crescuţi departe de societatea oamenilor şi cari niciodată n-ar fi învăţat să vorbească, ar începe firește a compune o limbă, care le-ar permite a-şi împărtăşi unul altuia trebuinţele lor mutuale, preferind anumite sunete ori de câte ori ar voi a desemna unele obiecte. Numai lucrurile, cari le-ar fi mai familiare şi pe cari ar fi avut ocaziunea de a le numi mai des, ar primi mai întâi numiri speciale. Peştera, care i-ar adăposti de intemperiile anotimpurilor; arborele, ale cărui fructe le-ar stâmpăra foamea; fântâna, a cărei apă le-ar potoli setea, ar fi mai întâi desemnate cu cuvintele *peşteră* (*antrum, caverna*), *arbore, fântână* sau prin oricare altă numire, ce-ar voi să adopte în acest jargon primitiv. Mai târziu, când s-ar întinde experienţa lor şi când ar avea ocaziune de a observa alte peşteri, alţi arbori şi alte fântâni, dânşii ar da firește fiecăruia din noile obiecte numele, prin cari obicinueau să exprime obiectul analog, care îi izbise mai întâi şi a cărui amintire s-ar înfăţişa atunci vie memoriei lor... În acest chip, cuvintele, după ce au fost la început nume proprii consacrate indivizilor, devin nume comune şi se aplică unui număr mare. Un copil, care începe să vorbească, numeşte tată sau mamă pe toate persoanele, ce le vede venind în casă, şi aplică, astfel, speciei întregi nişte nume, ce învăţase a le da la doi indivizi. Am cunoscut pe un ţăran care nu ştia numele râului ce curgea pe dinaintea porţii sale. Era râul, zicea el, şi niciodată nu auzise numindu-se altfel. Experienţa sa, pare-mi-se, nu-i făcuse cunoscut nici un alt râu. Vorba râu era, dar, evident, pentru dânsul un nume propriu, însemnând un singur obiect; şi, de-i ai fi arătat un alt curs de apă, fără îndoială că l-ar fi numit pe dată un râu".

Alţi filosofi susţin, din contră, că termenii generali constituiesc chiar esenţa limbei şi că numele la început comune au devenit în urmă numai nume proprii. Leibnitz, reprezentantul acestei opiniuni, se exprimă astfel în ale sale *Nouă încercări* (cartea III, cap.3):

"Copiii, zice el, şi cei ce cunosc puţin limba, ce vor să vorbească, sau materia, de care vor să vorbească, se servesc de termeni generali ca *lucru, plantă, animal,* în loc de a întrebuinţa termenii proprii ce le lipsesc. Şi e sigur că toate *numele proprii* sau individuale au fost la început *apelative* sau generale... Astfel, aş cuteza să zic că mai toate cuvintele sunt în origină termeni generali, fiindcă, foarte rar, se va întâmpla să se inventeze un nume dinadins fără motiv spre a arăta pe un anume individ. Se poate, dar, zice că numele indivizilor erau numele speciilor, cari se dădeau prin excelenţă sau altminterea vrunui individ, ca numele de *cap gros* aceluia din tot oraşul, care îl avea cel mai mare şi care era cel mai considerat dintre capetele groase cunoscute".

Max Müller, examinând aceste două teorii, le găseşte pe amândouă juste, fiecare din punctul ei de vedere:

"Adam Smith are învederat dreptate să zică că prima *cavernă* individuală, ce a primit această numire, a dat numele ei tuturor celorlalte caverne. Asemenea, toate palatele poartă numele primei reşedinţe imperiali de pe muntele Palatin şi englezul *town,* după ce a însemnat primitiv o simplă îngrădire, a devenit, apoi, englezeşte numirea generală a tuturor oraşelor. Se neglijează lesne diferenţele uşoare, cari deosebesc cavernele, oraşele şi palatele diverse, şi numele primitiv se generalizează din ce în ce mai mult, cu cât e aplicat la obiecte nouă. Toate acestea sunt necontestabile şi istoria mai tuturor substantivelor ar confirma, pe deplin, această teorie a lui Adam Smith. Dar nu mai puţin adevărate sunt cuvintele lui Leibnitz care, pătrunzând dincolo de aparitiunea numelor ca

cavernă, palat, etc., ne explică cum aceste nume au putut fi formate"[1].

După Max Müller, rădăcinile, adică elementele cele mai vechi ce putem dobândi prin analiză linguistică, exprimând toate câte unul din numeroasele atribute inerente aceluiaşi obiect, care atribut - fie calitate sau acţiune - e reprezentat într-un mod necesar printr-o idee generală. Astfel, spre a ne mărgini la exemplele citate de Adam Smith, *antrum* (*peşteră*), identic cu *inter,* însemnează primitiv "tot ce-i *năuntru*" fie în pământ, fie aiurea; *caverna*, din radicala *kav* "găunos", însemnează originar "ceea ce *acopere*"; *râul,* de la radicala *ru* sau *sru* "a curge", e "curgătorul" - toate, atribute generale ale obiectelor, cari devin apoi individuale şi, în fine, comune.

Această teorie a ilustrului linguist a fost contestată de către domnul Michel Bréal, care susţine că cele mai vechi rădăcini presupun alte rădăcini anterioare, din cari dânsele sunt nişte sfărămături sau ramificaţiuni. Necunoscându-se sensul acestor rădăcini primitive, ele au putut fi individuale[2].

Aci, ca şi aiurea, rezultatul final va fi probabil un compromis între-ambele aceste teorii. Goethe a spus-o: *Das Besondere unterliegt ewig dem Allgemeinen, das Allgemeine hat ewig dem Besondern sich zu fügen:* "Specialul e vecinic subordinat generalului, generalul trebuie vecinic a se supune specialului".

[1] Max Müller, *op. cit.*, p.472.
[2] Bréal, *Mélanges,* p.404.

§ 2

Lărgirea sensului

Fiecare limbă posedă clase întregi de cuvinte al căror sens primitiv, special sau tecnic a dobândit o accepţiune mai întinsă şi a devenit, în cursul timpului, de o întrebuinţare mai mult sau mai puţin generală. Diferite împrejurări culturali au contribuit a scoate mai la iveală acele elemente mărginite fiecare în propria sa sferă şi de a lărgi din ce în ce mai mult cercul primitiv al accepţiunii lor. O asemenea treptată generalizare a semnificaţiunilor o compară Fuchs[1] cu o apă: un mic pârâu la început, apoi o apă mai mare care, sau că devine din ce în ce mai largă, sau răschiră dintr-însa câteva braţe mai înguste.

Latineşte cuvintele *considero* "cercetez astrele", *contemplo* "caut piezile" aparţineau primitiv limbei augurali (religioase), precum *calamitas* "nenorocire" era, la început, o vorbă agricolă (= "stricăciunea grăunţelor": R o b i g o genus est vitii quo c u l m i pereunt, quod a rusticanis *calamitas* dicitur. Serv. ad Georg. I, 151) şi *intervallum* "(spaţiu) între şanţuri" un termen de fortificaţiune. Tot astfel, *aestimo* (= *aes* şi *timo*) "a preţui bani" s-a generalizat la o preţuire morală; *emolumentum* nu era decât "câştigul morarului pentru *măcinat*", iar *pecunia* desemna originar o "bogăţie în *vite*". Toate aceste cuvinte au încercat o desvoltare a sensului lor special.

Dacă vom cerceta, din acest punct de vedere, tezaurul lexical al limbei române, vom constata că expresiuni, astăzi de o însemnare generală, ca *arunc, cutrier,* etc. erau odinioară restrânse la o anumită sferă profesională, erau la început nişte

[1] Fuchs, *Die romanischen Sprachen [in ihrem Verhältnisse zum Lateinischen*, Halle S., H. W. Schmidt, 1849], p.209.

termeni tecnici în sensul cel mai adevărat al cuvântului, aparţinând exclusiv graiului agricol.

Astfel, *arunc* derivă din latinul *eruncare*, cuvânt întrebuinţat numai de scriitorii agronomi, în înţelesul de "a plivi un câmp de buruieni, *a arunca* b ă l ă r i i l e ". Importanţa extraordinară ce agricultura a avut şi are în viaţa socială a poporului român a făcut să se generalizeze această expresiune agronomică, luând locul clasicului *jacere*.

Printr-un proces identic, celalt termen agricol *cutrier*, pentru latinul *peragrare*, adică *a treiera*, luat în înţelesul de "umblare sau străbatere", şi-a rezervat exclusiv accepţiunea metaforică mai generală.

Tot astfel, *înţarc* şi *smulg* sunt primitiv exclusiv proprii graiului ciobănesc, precum *zbucium* aparţine graiului vânătoresc; *înţărcarea* era la început "punerea, închiderea vitelor în *ţarc* sau ocol" spre a l e d e s p ă r ţ i să nu mai sugă, de unde apoi sensul metaforic mai larg aplicat pruncilor cari se desvaţă de ţâţă; francezul *sevrer* "a înţărca" vine de la latinul *separare*, va să zică asemenea "a despărţi"; *a smulge* însemna primitiv "*a mulge tare*": ideea fundamentală dispăru încetul cu încetul din conştiinţa vorbitorilor spre a da mai multă însemnătate însuşirii secundare de "violenţă", de unde generalizarea "a scoate, a trage cu violenţă", luând locul latinului *evellere*; în fine, prin *zbucium* se înţelegea "a cânta din *bucium*", de unde apoi "a face zgomot, a se mişca sau agita": *al inimei zbucium* (Eminescu) este deci o turburare sufletească analoagă cu zgomotul produs de trâmbiţarea simultană a mai multor instrumente muzicale diferite.

Lărgirea sensului ne întâmpină, cum am spus-o şi în capitolul introductiv, nu numai în trecerea unui cuvânt dintr-o limbă într-alta, ci şi în cursul desvoltării istorice a uneia şi aceleiaşi limbi. Va trebui deci să considerăm fenomenul

semasiologic sub acest îndoit punct de vedere. Vom analiza astfel, mai întâi, o serie de cuvinte latine al căror sens a încercat o generalizare trecând în limba românească şi vom încheia paragraful cu o altă serie de vorbe latine sau nelatine cari au suferit o schimbare analoagă numai în limba modernă.

A. CUVINTE LATINE GENERALIZATE ROMÂNEŞTE

Bucca s-a conservat româneşte în *bucă*, care a mai lărgit sfera accepţiunii cuvântului latin, implicând într-însa şi pe latinul *gena* "obraz".

Iată pasajul evangelic Mat. V, 39 redat după trei vechi traduceri române şi anume: *Evangeliarul* de la British Museum din 1574, *Noul Testament de la Belgrad* din 1648 şi *Biblia* de la Bucureşti din 1688:

Să te neştine lovire în *buca* dereaptă, întoarce lui şi alaltă.	Să te-are lovi cineva preste faţa *obrazului* de-a dereapta, întoarce lui şi ceaĭalaltă.	Cel ce-ţi va da palmă preste *falca* ta cea direaptă, întoarce lui şi ceaĭalaltă.

Vorba *bucă* se întrebuinţează, uneori, şi în sens de "îmbucare" ca în următoarele versuri din *Povestea vorbei* de Anton Pann, p.40:

Ursul pravila cum vede, că e cea cu fleici gândind,
Ca un flămând se repede, o ia-n mâini nezăbovind,
O deschide şi apucă să mormăiască în loc,
Negăsind nimic de *bucă*, întoarce foi într-alt loc.

Acest sens se cam apropie de înţelesul de "gură", ce *bucca* dobândi în limbile romanice şi de acela de "pâine",

propriu "bucată de pâine" (comp. nsl. *kruh* "panis", lit. "frustum" şi ngr. ψωμί = vgr. ψωμίον), ce vorba are în limba albaneză. Aceeaşi noţiune o exprimă mai precis daco-românul *bucată*, de unde ruteneşte *bukata*, care de la sensul de "cantitate de îmbucat" sau "îmbucătură" s-a generalizat la "frustum", diferenţiându-se la plural în *bucăţi* "frusta" şi *bucate* "mâncare, grâne (de hrană)".

Caballus "cal de puţin preţ, mârţoagă" şi-a generalizat sensul, înnobilindu-se în limba română şi în limbile romanice: rom. *cal*; alb. *kali*; it. *cavallo*; fr. *cheval*, etc. În latinitatea clasică şi ante-clasică, întîmpinăm vorba numai la poeţi, mai târziu şi în proză, în anumite locuţiuni proverbiale, bunăoară, la Petroniu: *caballus in clivo* "ca o mârţoagă la scoborâş" care caracterizează mersul alene al omului zăbavnic. Tot astfel, germanul *Pferd* "cal", de la medio-latinul *paraverêdus*, însemna, la început, "cal lăturaş" sau "povodnic".

Casa "colibă, bordei" e un alt exemplu de înnobilare generalizătoare a cuvintelor în cursul timpului. De timpuriu, *casa* începu a lua în evul-mediu sensul de "domus, aedes", dar la Isidorus e tot încă o "locuinţă ţărănească": "*Casa* est agreste habitaculum palis, arundinibus et virgultis contextum".

Emergere "a ieşi d-asupra din adâncul apei, a ieşi din, a se ivi" s-a generalizat româneşte, luând locul lui *ire* sau *vadere*. În Transilvania, se zice *mere* pentru *merge*, ca şi la istriano-români, adică invers de cum s-a făcut cu *curge* pentru *cură*.

Astfel, într-o doină ardeleană (Jarnik-Bărseanu, p.106):

Foaie verde pe şindile,
Cântă cucul de trei zile;..
Ş-aşa cântă de cu jele,

De stă Oltul şi nu *mere*;
Ş-aşa cântă cu căldură,
De stă Oltul şi nu c u r ă...

Alteori, în loc de *mere*, se zice scurt *me*, ca în următoarea baladă din valea Crişului Negru (M. Pompiliu, p.27):

Pe drumul Orăzii
M e r g carele Gheorghiţei...
Cel cu sare
Me mai tare,
Cel cu vin
Me mai lin...

O analogie logică oferă oarecum verbul care exprimă noţiunea de "a merge" în limbile romanice: it. *andare*, sp. port. *andar*; cat. prov. *anar*; fr. *aller* (*vfr* = *aner*) şi care se deduce obicinuit din *adnare* "a înota către, a ieşi la mal prin apă" (Diez, *Wörterb.* I, 22-26).

Hostis însemna primitiv "peregrinus" (Cic. Off. I, 12: apud majores nostros *hostis* is dicebatur quem nunc p e r e g r i n u m dicimus); apoi "duşmanul armat sau al statului" (comp. ebr. *zar, ne'har* "străin, duşman" şi gr. ξεινος, la Erodot "duşman"), de unde s-a generalizat, în română şi în limbile romanice, la "putere înarmată" adică "oameni înarmaţi (fie duşmani, fie prieteni)": rom. *oaste* (comp. *oştire* cu alb. *uštări* "armată"), it. *oste* (la poeţi), sp. *hueste*, port. *hoste*; prov. şi vfr. *ost*. După Diez (*Wörterb.* I, 297), accepţiunea romanică s-a desvoltat din locuţiunea obicinuită *ire in hostem* "a merge înpotriva duşmanului", adecă a m e r g e l a o a s t e . Italianul mai întrebuinţează, pentru aceeaşi noţiune, *armata* şi *esercito*; francezul numai *armée*, spaniolul *armada* "putere navală" şi *ejército* "puterea de pe uscat".

Levare "a ridica, a uşura" şi-a lărgit sensul în românescul *luare,* care implică şi accepţiunile latinului *capere* sau *prehendere.* Cu toate acestea, vorba a păstrat sensul originar în multe locuţiuni, ca în cea următoare: *mă duc la ţară, ca să mă mai ieu,* adică "să mă u ş u r e z , să mă descarc de griji, să mă distrez" (Lambrior), locuţiune populară, mai ales, în Moldova. În piesa *Doi morţi vii* de Alexandri (*Teatru,* p.416): "... Acu, ziua ca ziua... mă mai *ieu* cu c a p r e l e , dar noaptea... toate stihiile năpădesc pe mine..."

Merenda "gustare, mâncare între prânz şi cină", o vorbă de orgină rustică, s-a generalizat româneşte, *merinde,* la orice proviziune de bucate, ce-şi ia cineva în călătorie sau la lucrul câmpului; la macedo-români *merinde* "crepusculum" (Kavalliotis) ca într-o poezie populară din Macedonia (Conv. lit. II, 388):

> Spuneţi lui Dailiani se-nsară (să sară)
> Păn' *merinde,* păn' de sară.

Iar la istriano-români *merinde* "prânz" (timp de mâncare). De la români cuvântul a trecut şi la ruteni, la cari *merendĭa* însemnează "Mundvorrath auf der Reise" (Miklosich).

Palus "baltă" a dobândit în evul-mediu formele metatetice *padulis, padules* alăturea cu *paludis, paludes,* bunăoară, într-o diplomă din 551 d.Cr. (Schuchardt I, 29). Însemnarea primitivă de "baltă" s-a restrâns mai întâi la "baltă cu trestii sau păduroasă" (comp. istriano-român *pâlude* "loc apos şi plin de plante mari " din italianul *palude* "baltă") şi s-a generalizat apoi, româneşte şi albaneşte, în *pădure* (tot aşa la macedo-români) şi *pül* (= *paül, padül*) "silva"; comp. psl. *lagŭ* "silva, palus" în raport cu psl. *laka* "palus", de unde româneşte *luncă* "livede şi pădurice (într-o vale)".

Această modificare semasiologică este motivată şi de conformaţiunea de odinioară a mlaştinilor dunărene, "Columna antonină - zice domnul Hasdeu (*Ist. crit.* I, 290) - arată, că b ă l ţ i l e danubiane din epoca colonizării romane erau în adevăr nişte p ă d u r i în toată puterea expresiunii, în a căror vegetaţiune se ascundeau barbarii în timp de resbel".

Despre pădure în sens de "munte" vom tracta, mai la vale, sub vorba *codru.*

Dintre celelalte expresiuni româneşti pentru "pădure", cari au suferit o generalizare mai mult sau mai puţin pronunţată, pomenim: *dumbravă,* propriu "pădurice de copaci, apoi codru în genere": psl. *dabrava* "arbores, nemus" din *dabĐ* "arbor"; *bunget,* literal "pădure de stejari", în Muntenia "pădure veche şi deasă": alb. *bungh* "stejar"; *branişte*, literal "pădure oprită (de tăiat)", în Muntenia, obicinuit, "pădure cu tufiş des" de la psl. *braniti* "impedire": *branişte* n u m a i d e o t u f ă nu se face niciodată (Pann).

Passer "vrabie", adică o anumită specie de "avis", s-a întins româneşte asupra întregului gen, ca şi în limba portugeză şi spaniolă: rom. *pasere*, sp. *páxaro,* port. *passaro* "avis". În unele localităţi, însă, s-a păstrat, pe lângă sensul general, şi accepţiunea originară a cuvântului latin. "Sub cuvântul *pasere* - zice eminentul folklorist, domnul Marian (*Ornitologia* I, 408) - înţeleg românii din Bucovina, pe de o parte, toate zburătoarele fără abatere, iară pe de altă parte, numai *vrăbiile* şi spun, în loc de *vrabie de casă* şi *vrabie de munte*, încă şi *pasere de casă* şi *pasere de munte".*

Pentru "paseri de curte" se zice *oare*, poate din latinul *alae* "aripate" şi *galiţe* din psl. *galica* "monedula, avis quaedam", de unde şi *gaiţă* "graculus", al cărui sens s-a generalizat. În Moldova, li se mai zice *cobăi* sau *gobăi* din *cobe*

"piază rea", de unde apoi ca sens intermediar "pasere rău ogurlie".

Pavimentum, pe o inscripţiune *paimentum* "pardoseală", s-a generalizat sub forma *pământ,* luând înţelesul de "terra", care, la rândul ei, a suferit, româneşte, o specializare de sens. Macedo-românii au înlocuit vorba *pământ* cu *locu* "terra", propriu "locus" (de unde *sumloc* "sub-pământ" corespunde în basme munteanului *tărâm*), dar istriano-românii o posed, asemenea, sub forma *pământ*, uneori *pământ.*

Spargere "a semăna, a împrăştia, a presăra" şi-a lărgit sensul româneşte, implicând pe acela de "rupere, sfărâmare, despicare". Sensul fundamental de "risipire" nu-i atât de accentuat în limba modernă, cu atât mai mult însă în cea arhaică.

Psaltirea lui Coresi, Ps.XXI: "Ca apa v ă r s a ŭ u - mâ şi *se sparserâ* toate o a s e l e meale = Sicut aqua effundor, et *disparant se* omnia ossa mea".

Cronica lui Moxa, p.351: "De aciia se sculă deîn Persida Chir cu unchiu-său Darie Mideanul şi *sparseră* î n - p ă r ă ţ i ĭ a Vavilonului şi peri râu Valtazar".

Sau aiurea p.369: "(Aurul) poate *s p a r g e* cetăţi şi a r ă s i p i ziduri. [Aurul] poate birui războiul, poate piiarde toate bărbăţiile, că e segeată lucie şi se înfige lesne la inimă de om".

Cu sensul de "a rupe, a sfâşia", bunăoară, în următoarele două pasaje din *Pravila* lui Matei Basarab, p.95, 99:

"Cându-ş *va sparge* neştine h a i n e l e de mânie şi va înjura pre altul, atunce încă se cheamă că face acea sudalmă mare".

"Cela ce va găsi vro s c r i s o a r e cu sudălmi sau cu ocări asupra cuiva, şi de nu o *va sparge* sau să o arză, ce o va arăta priatinilor săi sau cuiş va găsi, acela se va certa..."

Alexandrie, p.110: "Şi-şi *sparse* împărăteasa lui Por c o n t e ş u l până în pământ şi se despleti şi plângea cu jale mare".

Sensurile "a risipi" şi "a sfâşia" au persistat în graiul popular în anumite locuţiuni, dar semnificarea cea mai generală a cuvântului *spargere* e aceea de "sfărâmare". La macedo-români *aspargere* "a strica, a ruina": *bucate asparte* "bucate stricate sau împuţite", *orologhiu aspart* "ceasornic stricat", *casă aspartă* "casă dărâmată", *un faur îşi asparse lucrul* "un ferar s-a ruinat" (Vangeliu Petrescu).

În basmul "Zâna munţilor" de Ispirescu, p.186: "Tocmai când era *să se spargă n u n t a* , (fata cea necunoscută şi frumoasă) peri de lângă dânsul din horă".

Într-o strigătură din Ardeal (Jarnik-Bărseanu, p.442):

Frunzuliţă dintre vii,
Are mândra nouă i i :
Trei sunt r u p t e , patru *sparte,*
Două nu se ţin pe spate.

Tornare "a întoarce, a da la s t r u g (*tornus*)" s-a generalizat mai întâi în întoarcere", ceea ce limba modernă exprimă prin compoziţiunea *înturnare*, rezervând forma simplă *turnare* pentru sensul de "fundere" desfăşurat din cel dintâi, întocmai precum latinul *versari* a produs româneşte pe *vărsare.*

Iată câteva exemple istorice despre *turnare* în sens de *înturnare*, ca la istriano-români şi în limbile romanice, un sens ce-l întâmpinăm, deja în secolul al VII-lea, în cuvintele "*torna, torna, fratre*", roştite "τη πατρωα φωνη", după cele raportate de Teofan Bizantinul în *Cronografia* sa. Semnificaţiunea romanică a cuvântului *tornare* trebuie, altminterea, să fi existat deja în limba populară latină, căci numai astfel se

poate explica deplina-i consonanţă semasiologică în mai toate limbile romanice.

Psaltirea lui Coresi, Ps.LII: "Când *toarnâ* Zeul prădarea oamenilor săi, bucură-se Iacov şi veseleaşte-se Israil = *Reducente* Iehova reducem turbam populi sui, exsultabit Jacob, laetabitur Israel".

Paliia din Orăştia, Gen.III (Cipariu, p.52): "În sudorile feaţiei tale veri mânca pâinea ta, până când te veri *turna* iară în pământ, de în care eşti luat, că eşti pământ şi iară pământ veri fi".

Ex. XXXII (*Ibidem*, p.77): "*Toarne-se* izbânda mâniei tale şi fii milostiv către greşită dihaniia ta".

Sicriul de aur din 1673 (*Ibidem*, p.123): "Faptele bune nu numai ce să vor pomeni la dzua de apoi, ce să vor şi *turna* înapoi cu bună plată, că unii ca acestea vor mearge în viiaţa cea de vecie".

Macedo-româneşte *tra se yinu t o r i* "ut vinum fundas" (Daniil).

Înrudirea logică dintre *înturna* şi modernul *turnare* o regăsim în următorul vers din Alfred de Musset: *La poésie r e t o u r n e sa coupe d'ambroisie sur ses cheveux* "poezia t o a r n ă cupa-i de ambrosie peste părul său".

Verbum a transmis româneşte, sub forma *vorbă*, toate nuanţele sale de sens, pe când limbile romanice l-au adoptat numai ca termen gramatical (= *verb*), sau ca expresiune mistico-religioasă (= *cuvânt*) şi au primit, în locul său, pe *parabola* "pildă" (it. *parola, sp. palavra,* fr. *parole*), iar reto-romana pe *placitum* "părere, povaţă" (*plaid*).

Ca şi latinul *verbum,* luat uneori în sens de "proverb, adagiu, sentenţă", tot aşa "românii mai numesc *vorbe* şi anumite expresiuni tipice, proverbiale, ce le citează în vorbirea

lor, de unde *povestea vorbei* "narratio verbi" pentru *proverb*[1]. În Ardeal, *vorbe,* adică "istorioare", corespund munteanului *snoave*" (Slavici, *op. cit.*, p.157).

În opereta *Scara mâței* de Alexandri (*Teatru,* p.176): "Florico!... Urât ți-a fi făr' de bărbățel! că-i numai o lună de când ne-am cununat... numai o lunicică, și *povestea vorbei*... p a r că-a r f i p l o u a t c u p i p e r î n t r e n o i !... Tu te afli la târg cale de-o poștă de mine, și eu la țară la Florinești, cu grebla-n mână și cu doru-n suflet".

În piesa *Chirița în Iași* (*Ibidem*, p.441): "Am venit păn-aici cu zilele-n mână... uliți îs aiste?... pave îi asta?... Nu poți face doi pași, făr-a fi... *povestea vorbei*: c â n d c u c a p u l d e p e a t r ă , c â n d c u p e a t r a d e c a p ... Ș-apoi vă mai lăudați cu Ieșul dumilor-voastre... Cică-i capitalie... așa capitalie!..."

O formă colaterală a cuvântului *vorba e voroavă,* ca în citatul următor din Miron Costin, *Cronice* I, 11: "Întru unele *voroave* limba italienilor își aduce aminte preste seamă cu a noastră limbă moldovenească".

Dosoftei, *Viețile svinților,* oct. 73ª: "Mărgând svântul adease la temniță, unde erau cei 7 svinți de-i socotea, pururea asculta svintele lor *voroave* și învățături".

[1] Și *poveste* singur se ia uneori în acest sens, bunăoară, la Nicolae Costin (*Cronice* I, 72), vorbind de Traian: "Număratu-l-au râmlenii între dumnezeii săi, că avea în *poveste* râmlenii pre acest împărat: mai fericit decât August, mai bun decât Traian, cum laudă cu îmbunături pre alți împărați ai lor".

În limba modernă, *poveste* are exclusiv însemnarea de "istorie închipuită, basm", pe când odinioară avea și sensul slavicului *povêstĭ* "narratio" în genere, de pildă, în *Predoslovia* lui Grigorie Ureche: "Mulți scriitori au nevoit de au scris rândul și *povestea* țărilor, de au lăsat izvod pre urmă, și bune și rele, să rămâe [feciorilor] și nepoților, să le fie (cele bune) de învățătură, [despre] cele rele, să să [ferească] și să să socotească, iar [de pre cele] bune să urmeze".

Ibidem, ghen. 21[b]: "Petru vamăşul fiind nemilostiv şi cu totul neîndurat, îi dzăcea scumpul toţi, atâta cât adănăoară calicii făcând de dânsul *vorovă*, că nime n-au scos milostenie de la dânsul".

Nicolae Costin numeşte pe Cicero *domnul v o r o a v e i râmleneşti*, adică "principele elocuenţei romane!"

Voroava se aude şi în limba modernă, ca şi verbul *vorovesc*, identic cu *vorbesc*. Într-o doină ardeleană (Jarnik-Bărseanu, p.240):

Spune, mândră, ce ţi-i gându,
De ţi-i faţa ca pământu?
Spune, mândră, ce gândeşti,
De toată îngălbeneşti,
Când cu mine *voroveşti?*

Şi mai interesant este un al doilea dublet, ieşit din *vorbă*, adică *horbă*, care, influenţat de *hor* "cor", dobândi înţelesul de "adunare" (comp. totuşi *cuvânt* în raport cu *conventum*). Dintre texturile arhaice, vorba e foarte deasă mai cu seamă la Dosoftei. Iată şase citaţiuni numai din *Vieţile şi petrecerile svinţilor:*

"Şi mearseră sfintele lor Dumnezău în *horbă* cu îngerii în ceriu" (sept. 33[a]).

"Şi toiul lor strângându-să *horbă* pregiur dânşii" (oct. 75[a]).

"Atunce den norodul, ce sta în *horbă*, gândind că-s farmeci, se răpezără la svântu Apostol" (noemvr. 125[a]).

"Iară svinţia sa făcând o v o r o a v ă den *horbă* povesti limpede de Domnul Hristos" (*Ibidem*, 179[b]).

"Ăcastă minune agĭungând la auzul împăratului şi la patriarhul, făcând *horbă*, chemară pre omul de-l întrebară" (dechemvrie, 200[b]).

"Iară un jidov oarecare din *horbă* foarte se mănie şi apucând un fuşte îl înfipse în coasta svântului de-i adusă moarte" (ghenar, 8[a]).

La istriano-români *vorbă* s-aude numai în Jeiune, la ceilalţi *cuvânt* (I. Maiorescu).

B. CUVINTE GENERALIZATE ÎN LIMBA MODERNĂ

Boiereasă, propriu "femeia boierului", generalizat în "muiere sau nevastă" (comp. alb. *bulĭăreşă* "signora, matrona").

Legenda sfintei Vineri c.1580 (Hasdeu, *Cuvente* II, 145, 147): "E cel om chema-l Agaton, e *boereasa* lui chema-o Polfiĭa". - "Venit-au o *boereasă* în cetate de propovedueşte şi spune de fiĭul Marieei".

Azi, cuvântul, contras în *boreasă,* s-a păstrat numai în graiul ardelenesc şi bucovinean.

Într-o poveste de pe Someş ("Contemporanul" II, 596): "Odată zice către *boreasă*: tu femee, lucrul l-am cam isprăvit".

Într-o doină voinicească din Bucovina (Marian II, 187):

Dacă codru frunza-şi lasă,
Toţi voinicii merg pe-acasă,
La copii şi la *boreasă.*

Într-o doină haiducească din Ardeal, care nu-i decât o variantă a celei precedente (Jarnik-Bărseanu, p.289):

Până codru frunza-şi ţine,
Toţi voinicii trăiesc bine;
Deaca codru frunza-şi lasă,

Toţi voinicii trag pe-acasă,
La copii şi la *borească*,
La viaţă ticăloasă!

E cunoscută hazlia întrevorbire, ce Anton Pann pune în gura a doi ungureni, adică a doi români ardeleni, asupra urmărilor primejdioase ale beţiei. Iat-o în extract (*Povestea vorbei*, p.52-54):

Măi soaţe, văz't-ai tu ghie?
- Am văz't, măi, - zise - ş-o mie.
- No, da cum îi? de-i văz't, spune!
- Da au îi, măi, v'o minune?
- De n-ai văz't, cred pot' să-ţi pară;
- No, mă, să-ţi spun cum îi dară:
Îi albă şi ste-n chişoare,
Răscăcănată la soare.
- No, minţ tu, că n-ai văz't ghine,
Să-ţi spun io, cată la mine:
Ghia aie-i pi-un deal pusă,
Tot cu ţepi pin ea împunsă,
Şi cochile, voinici tună
Poama ei de i-o adună,
Şi supt chicioare, împar'că,
Să-i cure zeama, o calcă.
Apoi p-aceea zeamă dragă
O botez ghin şi o bagă
În o scorbură întinsă,
Cu bete d-alun încinsă;
De-aci mere o *borească*,
Ce îi zice cârjmăreasă,
Şi chiamă ghinul pi-o boartă,
Ţânând o cofă cu toartă,
Şi ţi-l dea de-l beai cu oala.
Mă, da-i şelău ghinul ala!...

Codru însemna, odinioară, exclusiv "munte", întocmai ca albanezul *kodră* "monte, gran massa di terra" şi istriano-românul *codru* "munte", bunăoară, în proverbul istrian: "*Codri* stau en loc, omiri se contrescu = I *monti* stan fermi e le

persone s'incontrano", corespunzând daco-românului: "Munte cu munte se întâlneşte, dar încă om cu om". Tranziţiunea la sensul de "munte păduros", cum însemnează *codru* în Jeiune, făcu posibilă generalizarea cuvântului în "pădure mare şi deasă", singura accepţiune cunoscută de graiul modern daco-român. Slavicul *gora* întruneşte ambele sensuri "munte" şi "pădure", ca şi sârbul *ropa* "mons, silva".

Iată câteva texturi în cari *codru* are însemnarea de "munte".

Evangeliarul din British Museum, Mat. XVII, 20: "Să aveţi credinţă cât uîn grăunţu de muştariu, zicere-aţi *codrului* acestui «treci de acicea încolo» şi ar treace" = Si habeatis fidem quantulum granum sinapis, dicetis huic *monti*: Transgreditor hinc illuc; et demigrabit..."

Psaltirea lui Coresi, Ps. XIV: "Doamne, cine va lăcui întru viaţa ta? şi cine se va sălâşui în *codrul* sfânt al tău? = Jehova, quis commoraturus est in tentorio tuo? quis habitaturus in *monte* sanctitatis tuae?".

Ps. LXXI: "Să priimească *codrii* pacele oamenilor şi m u â n ţ i i în dereptate = Proferant *montes* pacem populo et c o l l e s propter justitiam".

Ps. CXIII: "*Codrii* jucară ca berbecii şi m u n ţ i i ca mieii [oilor] = Ipsi *montes* subsiluerunt velut arietes, c o l l e s ut subrumae pecudes".

Ps. CXXXII: "Ca roa Ermonului ce deştinse în *codrii* Sionului = Ut ros Hermonis, qui descendit super *montes* Zionis".

Sub influenţa lui *codru* căpătă şi *pădure* sensul de "munte".

Evangeliarul din 1574 scrie când "*codrul* Eleonului", când "*pădurea* Eleonului".

Psaltirea lui Coresi, Ps. XVII: "Şi urziturile *pădurilor* smintirâ-se şi rădicarâ-se = Fundamentaque *montium* commoventur, concutiuntur autem..."

Ps. XXIII: "Cine s u i în *pădurea* Domnului? şi cine stătu în locul sfânt al lui? = Quis ascensurus est in *montem* Jehovae, et quis staturus in loco sanctitatis ejus?"

Ps. XLV: "Turbura-se *pădurile* de vrătutea lui = Commoverentur *montes* elatione ejus maxime".

Vorba *codru*, în sens de "porţiune, bucată", e de altă origină şi anume din medio-latinul *quadra* sau *codra* (*panis*). Proverbul muntean "Flămândul *codrii* visează şi vrabia mei" corespunde moldovenescului "Vrabia mălai visează şi calicul *comândare*".

Învăţul, la istriano-români *văţ* sau *veţ*, era primitiv o "deprindere rea", un *viţiu* (*vitium*), bunăoară, în proverbul: tot *învăţul* are şi d e z v ă ţ u l . Sensul peiorativ dispăru cu generalizarea cuvântului în "deprindere", de unde verbul *învăţare* "a deprinde, a instrui". Tot aşa la istriano-români *învăţ*, cu formele secundare de *văţ*, *veţ* şi *veţa*, însemnează "a învăţa, a se deda, a se deprinde" (I. Maiorescu); asemenea la macedo-români *nveţu* "disco". Spanioleşte *vezo*, italieneşte *vezzo* are, mai cu seamă, sensul peiorativ "deprindere rea, nărav", de pildă, în proverbul: "il lupo cangia il pelo, ma non il *vezzo*" "lupul îşi schimbă părul, dar *năravul* (= învăţul) ba"; dar şi acela de "dezmierdare, petrecere", de unde *invezzarsi* "a se învăţa, a se deprinde", sp. *envezar* "a petrece".

Lovire, paleo-slavic *loviti* "venari, capere, piscari", de la sensul special "a lovi v â n a t u l spre a-l prinde", cum şi însemnează vorba în istriano-română: *lovesc* "a vâna, a prinde vânând", *lovesc lişiţa* "fac vânătoare de vulpi" (I. Maiorescu),

a trecut la accepţiunea generală *a lovi* adică "a da în cineva sau în ceva", de unde apoi nuanţele logice "nimeresc, ajung, apuc, brodesc".

Miron Costin, *Cronice* I, 22: "Şanţul (lui Troian) *loveşte* pe la Nipru, şi de la Nipru cu mai mare dispărţenie la Don".

Nicolae Costin, *Cronice* II, 4: "(Grigorie vodă, domnul muntenesc), luându-şi pre doamna sa cu tot ce au avut, au *lovit* prin Moldova, pre la Suceava, şi au trecut în ţ[e]ara leşească, de unde au tras la Beciŭ la împărăţia neamţului".

Într-o strigătură din Ardeal (Jarnik-Bărseanu, p.360):

Altu joacă-o ţârişoară
Şi-l *loveşte*, Doamne, -o boală
De trei luni nu să mai scoală...

Într-o doină (*Ibidem*, p.57)

Haide, mândro, să fugim,
Amândoi să pribegim,
Că noi bine *ne lovim*
Şi la ochi, şi la sprâncene
Ca doi păunaşi la pene!...

Sau (p.247):

Bade, cu cin'te iubeşti,
Nici un pic nu *te loveşti!*
Uită-te, bade, la mine
Că-s tânără ca şi tine;
Mult ne ar sta nouă bine!

Macedo-românii întrebuinţează în locu-i verbul *agudescu* "pulso" (Kavalliotis), *se agudeaşte* "accidit" (Boiagi) adică "*se loveşte*, se întâmplă".

Nevastă "muiere de curând măritată, soție" a dobândit românește un sens mai larg decât în limbile slavice: psl. *nevêsta* "sponsa, nurus", rus. nsl. *nevêsta* "fiancée", pol. *niewiesta* "femme nouvellement mariée", ceh., cr., serb. *nevêsta* "fiancée, belle-fille" (Cihac). În dialectul macedo-român *nvĭasta* însemnează "noră": *miresei* îi zic *'nveasta ginerelui* sau *'nveastă nouă* (V. Petrescu); iar istrianul *nevastă* sau *neveastă* este "mireasă" și "nevastă în primele zile după căsătorie", alminterea zic dânșii *muliere* "muiere", căci n-au vorba *femeie* (I. Maiorescu).

Compară următorul pasaj din *Pravila lui Matei Basarab*, p.162: "...călugărița se cheamă *nevasta* lui Dumnezeu, carea iaste cununată cu Dumnezeu...", precum și alte două din *Evangeliarul* din British Museum, v. 160: "s o a c r a la *nevasta* ei și *nevasta* la socră sa", v. 201: "cine are *nevastă* g i n e r e iaste". În aceste pasaje *nevastă* însemnează "mireasă" sau "noră" ca în dialectele macedo- și istriano-român.

Voinic însemna,odinioară,aproape exclusiv "oștean", întocmai ca paleo-slavicul *voĭnikŭ* "miles". Iată câteva exemple.

Codicele Voronețian, Act. Apost. XXIV, 31: "*Voinicii*... luară Pavelu prespre noapte întru Antipatrida = *Milites*... receptum Paulum duxerunt nocte Antipatrida".

Evangeliarul lui Coresi, Ioan XIX, 23 (Cipariu, p.15): "(Iar) *voinicii* când răstigniră Isus, luară veșmintele lui și făcură [patru] părți = Milites ergo, quum crucifixissent Jesum, acceperunt ejus vestimenta et fecerunt quatuor partes..."

Cronica lui Moxa, p. 402: "Atunce un *voinic*, anume Miloș Cobilici, v i t e a z și bărbat bun, deci meșterșugui de se apropie și spintecă cu un hangeariŭ pre Murat-beghi".

Pravila de la Govora, p.21: "Ce *voinic* va eși la r ă z b o i ŭ și se va lovi cu alt *voinic* și-l va birui și-l va pleca subt

dânsul şi acela va şti, că va să ia moarte de la dânsul şi de va zice: dau-mă, frate, nu mă ucide, iată că sînt pre voia ta; iară acesta va fi nemilostiv şi-l va ucide, să se leapede de creştinătate şi pocaanie 20 de ai şi metanii câte 1000 în zi. Deci pentru că-l plecaşi supt tine şi întru voia ta tu, pentru ce, ticăloase, îl uciseşi? Iară de va fi ucisul de limbă păgână, aceluia mai puţini ai să-i socotească lui duhovnicu său. Iară de se vor aduna doi împăraţi cu *voinicii* lor la r ă z b o i ŭ ..."

În reflecţiunile cu cari cronicarul însoţeşte relaţiunea războiului de la Râmnic între Ştefan vodă şi Ţepeluş vodă ne întâmpină locuţiunea quasi-pleonastică *voinici d e o a s t e* (Cronice I, 167): "Minunat lucru! După poticala [lui] deântâi (a lui Ştefan), cela ce nu avea *voinici* de o a s t e , ci strângea păstorii din munţi şi argaţii, de-i într-arma, amu iară se rădică deasupra biruitorilor! Cel ce întâi se vedea că au pierdut ţara, acmu dă domnii altora, şi ţara-şi lăţeşte."

Într-o colindă de oştean (Teodorescu, *Poezii pop.*, p.47):

(Cutare) *voinic*
S l u j e ş t e ,
Prujeşte
De micşor copil
La domn Constandin...

De aci, adjectivul *voinicesc* în sens de "milităresc", bunăoară, în următorul pasaj din prefaţa *Pravilei lui Matei Basarab*: "În toţi anii alegea norodul doi bărbaţi de bună *rudă* să fie de-a tocmirea lucrurilor c e t ă ţ e n e ş t i şi *voinicești* şi le punea numele ipaţi".

Şi colectivul *voinicame* "oştire", ca în *Omiliarul* lui Coresi (quat.XIII, 7. 1. v.): "Ce-au fost la codrul Eleonului, acolo amu îngereştile tării şi *voinicamea* arhangghelilor unii nuori cu arepile vânturi aducea".

Limba modernă a păstrat numai una din însuşirile de căpetenie ale oşteanului - v i t e j i a - şi a generalizat-o, aplicând-o oricui o posedă, indiferent de starea sa socială. *Voinic* însemnează astăzi "viteaz, vârtos, tare" şi se întrebuinţează când ca substantiv, când ca adjectiv.

În balada *Vidra* (Alexandri, p.98):

Şi pe noi ne-a-ntâmpina
Păunaşul codrilor,
Voinicul voinicilor,
Iubitul nevestelor,
Drăgălaşul fetelor...

Într-o doină haiducească din Ardeal (Jarnik-Bărseanu, p.288):

La făgădăul de piatră
Beau *voinicii* şi se-mbată;
La făgădăul de peşte
Beau *voinicii* călăreşte;
La făgădăul de nuc
Beau *voinicii* şi se duc,
Din p i s t o a l e troscănind
Şi din gură chiuind...

Într-o doină cătănească (*Ibidem*, p.309):

Prin pădurea cu nuiele
Merg r ă g u t e tinerele,
Câte trei, ori câte patru,
De duc carte la-mpăratu.
Şi *voinicii* osteneau,
Că povară grea duceau.

Într-o strigătură ardeleană (*Ibidem*, p.431):

Badea-nalt ca ş-un husar,
Lelea până la pieptar;

Badea mândru şi *voinic*
Şi mândruţa de nimic!

Sau (p.420):

La mândruţa jucăuşă
E gunoiul după uşă;
La mândruţa-n joc b ă r b a t ă
Curtea nu e măturată;
La mândruţa-n joc *voinică*,
Spală oala tu, pisică!

Bălcescu, în *Cântarea României*, p.568: "O, ţara mea! Unde sunt acum *voinicii* tăi cei cu inima v i t e a z ă şi cu braţul t a r e ? N-aud ei răcnetul primejdiei tale... vaietele femeilor... plânsorile copiilor... rugele fecioarelor? Leii făcutu-s-au miei?... Paloşele crunte ruginitu-s-au în mânele războinicilor tăi?..."

§ 3

Generalizarea numelor proprii

În istoria unei limbi se întâmplă, adeseori, ca nume proprii să devie, printr-o deasă întrebuinţare, nume apelative şi să-şi lărgească astfel primitiva lor semnificaţiune. Nume de popoare şi de ţări dobândesc, în genere, o însemnare peiorativă, urâcioasă sau ridiculă, fie din ură, din glumă sau din observarea unor particularităţi etnice caracteristice. Aşa la grecii cei vechi, Κάρ însemna "mercenar"; Αβδηριτης "prost, mărginit"; Παφλαγων "flecar, nemernic"; Σχυθης "bădăran"; Φοινιξ "pungaş" (comp. *punica* fides) etc.[1].

[1] Fuchs, *op. cit.*, p.211-231, unde se află o listă foarte completă de numele proprii apelative din celelalte limbi romanice.

La mai toate popoarele, cuvintele cu cari se deseamnă naţiunile străine însemnează obicinuit "gângav" sau "mut": poporul considerând limba vecinilor săi, ce n-o înţelegea, ca un jargon nearticulat sau ca o nedesluşită gângăvire. La greci βαρβαρος, o expresiune onomatopeică pentru a depinge o limbă străină şi neînţeleasă, cum zice Ovidiu (*Tristia* V, 10., 37):

Barbarus hic ego sum, qui n o n i n t e l l i g o r ulli...

De aci, apoi, sensul secundar "bădăran, necioplit", grecii privindu-se ca mai civilizaţi.

Sanscritul *mlêčča* "indistincte loquens" deseamnă pe cel ce vorbeşte o limbă neinteligibilă, adică diferită de cea naţională, cu care vorbă ar sta în directă legătură, după unii linguişti, vechiul german *walah* "peregrinus", latinus". Tot aşa, evreii numeau *laëg, loeţ* "gângav" pe un popor barbar, precum arabii poreclesc cu *agem* "cu vorba îngăimată" (de unde româneşte *ageamiu* "nedibaci") pe popoarele nearabe, în special pe persiani.

În acelaşi mod, au poreclit slavii pe germani *nêmĭcĭ* (de unde româneşte *neamţ*) adică "mut (*nêmĐ*), după Nestor, străinul ce vorbeşte o limbă neînţeleasă în raport cu slavii din *slovo* "vorbă", precum şi la greci αγλωσος "fără limbă, mut" era sinonim cu βαβαρος.

Tot aci, se rapoartă numele albanezilor *ghegă,* pe când *gogă* e porecla ce dânşii dau macedo-românilor; *găgăuţi*, numele unui trib bulgăresc de pe lângă Varna, care vorbeşte şi scrie turceşte cu litere greceşti: toate acestea stau în strânsă relaţiune cu onomatopeea *găgăesc*, care s-aplică, d-opotrivă, strigătului gâştelor şi vorbirii îngăimate a oamenilor, *găgăuţă* "peltic, nerod" primitiv *gângav.*

În fine, ungurenii sunt numiţi în Moldova *ceangăi*, ceea ce însemnează pe ungureşte (*csangó*) "rău sunător (la ureche)"[1].

Numele poporului bulgar, care a luat o parte atât de însemnată la răspândirea în apusul Europei a învăţăturei eretice a popii Bogomil, a devenit, în limba franceză, unul din cuvintele cele mai triviale. În evul-mediu, *bulgari*, *bugari* sau *bugeri* era numele partizanilor bogomilismului identificaţi cu *Albigensi: haeretici, Manichaeorum asseciae* (Du Cange), de unde apelativul comun pentru orice fel de eretici. Astfel, un text francez medieval, citat de Du Cange, spune: "Envoia son fils en A l b i g e o i s pour destruire l'heresie des *Bougres* du p a y s ". Fanatismul popular, acuzând pe eretici de dezordini infame, dete cuvântului *bougre* însemnarea de "celui qui se livre à la débauche contre nature" (Littré): Dicti praeterea *Bulgari* puerorum corruptores; interdum *Bulgari* sau *Bougres* dicti κυνοβαται; bougrie, si est habiter avec les bestes (Du Cange). În franceza modernă *bougre* a devenit un termen de dispreţ, o înjurătură întrebuinţată numai în limbagiul cel mai de rând.

În vechea limbă românească, bulgarii se numesc *şcheaiĭ*, ca în următorul citat din *Cronica* lui Moxa, p.377: "În zilele (împăratului Constantin Bărbosul) trecură *şcheaii* Dunărea şi luară ţară multă de la greci"[2].

[1] Atari porecle le dă bucuros poporul vecinilor săi. Românul numeşte pe neamţ *şonţ* sau *şonţişor*, ceea ce va să zică."olog, şchiop"(ung. *santa*"perclus, boiteux"), pe ungur *şoacăţ* adică "şoricel" sau *şoangher*, pe grec *caţaon* adică "canalie" şi *capră* sau *parpalec* adică "plăcintar", pe evreu *Iudă*, etc. Turcii poreclesc, bunăoară, pe moldoveni *boi moldoveneşti* (*bogdani nadan*), pe munteni *ţigani* (*cinghiané*), pe bulgari şi sârbi *tâlhari* (*haĭdud*), pe ţigani *faraoni* (*firauni*) etc. Cantemir, *Istoria imperiului otoman*, p.340 nota.

[2] Până astăzi românii din Ardeal numesc o suburbie a Braşovului *ţinutul Scheilor*, ungureşte *Bolgorszék* adică "colonie bulgară", *Scheŭ*, *Scheĭ* se numesc şi mai multe localităţi în România.

Acest cuvânt se trage din albanezul *škĭa-u* (= šklĭav) "bulgar", din neo-grecul σκλαβος; medio-lat. *sclavus*, ital. *schiavo*, fr. *esclave*, din germanul *Sklave* pentru *Slave*, engl. *slave*: cuvânt aplicat mai întâi la prinşii *slavoni* şerbiţi de Otto cel Mare şi de urmaşii săi. De la secolul al X-lea, vorba *sclavus*, propriu "slav", dobândeşte în limbile europene sensul general de "rob" fără deosebire de naţionalitate.

Această generalizare a numelor proprii prezentă o mare varietate şi ne întâmpină pe toate cărările limbei. Ea se manifestă în fauna şi flora graiului, şi feluritele numiri de stofe, jocuri, vinuri, etc., despre care simpla răsfoire a unui dicţionar ar putea procura un bogat seceriş de exemple. Trecând cu vederea acestea, ne vom mărgini la un număr oarecare de apelative mai importante cari îşi trag origina de la nume proprii de fiinţe sau de locuri.

Unele din aceste numiri au o origină de tot recentă, ceea ce nu le împiedică a se generaliza din ce în ce mai mult în limbă.

Pălăria cea înaltă şi cilindrică, numită şi *capelă*, poartă, în genere, numele de *joben*, după pălărierul francez Jobin prin care a ajuns la modă.

Figura comică a doftorului nemţesc *Flaimuc* a rămas asemenea în limbă pentru a desemna pe "un om tont", dându-se cu preferenţă celor străini.

În cânticelul comic *Mama Angheluşa, doftoroaie* de Alexandri (*Teatru*, p.14): "Pentru dureri de cap... cunosc două leacuri fără greş... le-am învăţat de la răposatu d o f t o r u *Flaimuc*, care s-o dus de mult pe ceea lume ca să-şi vadă bolnavii".

În piesa *Florin şi Florica* de acelaşi (*Ibidem*, p.912): "Da ce-ai păţit, Florine, de te-ai schimosât aşa? Ha, ha, ha! parcă eşti *Flaimuc* c i u b o t a r i u ".

Şi mai la vale (p.915): "Vai! mânca-te-ar moliile, *Flaimucule...!*"

Jipescu, *Opincar,* p.108: "Numa la Craiova am auzit, că v'o şase c i o f l i n g a r i , *flaimuci* au mâzdrit pă puţin un milionaş dă gălbiori".

Iată acum câteva de aceste apelative generalizate.

Crai "rege" din psl. *kralĭ* "rex", care derivă, la rândul său, din germanul *Karl*, adică *Carolus Magnus,* Carol cel Mare, al cărui nume deveni tipic pentru a desemna pe suverani, întocmai ca *Caesar,* de unde germanul *Kaiser* şi rusul *ţarĭ.* Tot astfel, siglul *Io,* atributul comun al domnilor în ţările române, se trage încă din timpul imperiului româno-bulgar, de la vestitul Ioaniţiu Asan[1].

E remarcabilă accepţiunea peiorativă; "desfrânat", ce a dobândit vorba *crai* în graiul zilnic, bunăoară,în următoarele versuri din *Tragodia* lui Beldiman (*Cronice,* III, 358):

Strejile lipsite toate, la culuce nime nu-i,
Craii din Iaşi fiecare era după cheful lui.
Spargeri de dughieni şi case, şi beţii câte voieşti,
Căci pe dânşii cu seimenii nu puteai să-i pedepseşti."

A se alătura de acest sens francezul "vivre en roi" şi românul "beţiv *împărătesc*" pentru a zice "beţivan". O cauză identică a făcut ca vorba *boierie* să capete sensul de "boală lumească".

[1] Papiu Ilarian, *Tezaur* [*de monumente istorice*, t] I, 56-58 şi Hasdeu, *Cuvente* I, 227. - Domnul Urechia, într-o notiţă la *Cronica* lui Raimund Muntaner [*despre imperiul româno-bulgar*] (Hasdeu, Arhiva ist. I, 2. 180) compară pe românul *Io* cu spaniolul *En*, care figurează asemenea înaintea numelor proprii. Acest *En* însă e o prescurtare catalană din *dominus (dom-en)* în loc de domen-in) imediat înaintea numelor proprii, precum femininul său *Na* nu-i decât o prescurtare din *domina* (*dom-na*): *En* Boral, *Na* Maria (Diez, *Wörterb.* I, 157).

Mai pomenim aci şi poetica numire *crai nou* pentru "lună nouă", la care se roagă fetele şi flăcăii pentru împlinirea dorinţelor lor şi asupra căreia se poate citi frumoasa poezie cu acelaşi nume de Alexandri.

Braşoavă, primitiv "marfă de Braşov", obicinuit "marfă proastă", deveni un nume apelativ pentru tot ce-i falş, exagerat sau neînţeles: "palavră, minciună".

În piesa *Rusaliile* de Alexandri (*Teatru*, p.706): "Bietu Ferchezanu era b r a ş o v a n şi-mi spusese *braşoave*".

În *Agachi Flutur* (*Ibidem*, p.739):

Neculae: Gata *sum pro confesare.*

Agachi (serios): Neculae, nu-mi vorbi b r a ş o v e n e ş t e, că nu-mi plac *braşoavele.*

Vorba se aude numai în Moldova, dar, în timpul mai nou, a trecut, ca multe altele, şi în graiul muntean, de pildă (Cal. Basm. 1882, p.50): "Slugile, ameţite de aşa *braşoave* late..., îl crezură şi se supuse fără să cârmească poruncilor lui".

Criş sau *Cris*, propriu "Croesus", ca în următorul pasaj din *Alexandria*, p.81: "Şi atâta aur şi argint află, cât se sătură toată oastea de avuţia lui *Cris* împărat". De aci apoi sensul apelativ "bogat, puternic" mai cu seamă în locuţiunea moldovenească *crişu-eu!*

În piesa *Rusalii de Alexandri* (Teatru, p.711):

Prefectul meu stă nevăzut,
De ţinutaşi necunoscut.
El în oraş şede pe loc
Vara-n grădini, iarna la foc.
Dar, *crişul eu*! toţi mă râvnesc,
Şi ca de-un drac toţi se feresc,
Că-s subprefect de un ocol,
Şi-n ţara mea joc mare rol!

În *Florin şi Florica* (*Ibidem*, p.912): "În sfârşit, îs boier!... cu ciubucu meu, cu giretca me, cu surtuca me... *Crişu eu*! ştiu că am să mi-o scot în pele de-acu-nainte!"

Dar vorba poate servi şi ca un calificativ, de pildă, în dialogul următor din *Zgârcitul risipitor* (*Ibidem*, p.1635):

> Ischiuzarliu: Se zice că lasă o avere mare; căci toată viaţa lui a trăit sarac ca să moară bogat.
> Doctorul: Nu ţi-oi putea spune, domnul meu.
> Ischiuzarliu: Cu adevărat, d-ta eşti sosit de curând din străinătate şi nu poţi şti; dar de s-ar crede ce se vorbeşte în lume, apoi *crişul* Polidor!... ştiu că va avea de unde să taie stosul!

Danciu, propriu diminutiv de la Dan (comp. *Stanciu* din *Stan*), este apelativul copiilor de ţigani, cari poartă obicinuit acest nume.

Într-o anecdotă populară de Speranţă ("Contemporanul" I, 803): "Şi la miere cu ţ i g a n c a şi cu *dancii* au plecat..."

În piesa *Iorgu de la Sadagura* de Alexandri (*Teatru*, p.1052): "... Unde-s s c r i p c a r i i ?... Iată-i... Ian ascultaţi, *dancilor*... să-mi cântaţi o horă de cele bătrâneşti, cum le plăcea părinţilor noştri".

Xenopol, în *Brazi şi putrigai*, p.182: "Un ţ i g a n se hotărî să-şi îngroape singur copilul, *dănciuleţul*, pe care i-l luase cel de sus".

Frenţe sau *sfrenţie* "syphilis", literal "boală *franţuzească*", ca şi cealaltă numire românească *malafranţă* de la neo-grecul μαλαφρανζα (= ital. *mal francese*), boala considerându-se ca provenită din Franţa. Fiecare naţiune a atribuit, alminterea, numele ei poporului învecinat: italienii, germanii şi

englezii o numesc *mal francese, Franzosenpocken, french pox*; francezii, la rândul lor, *mal napolitain*; olandezii, maurii şi portugezii *boală spaniolă, boală castiliană*; orientalii *boală creştină*; asiaticii *boală portugesă*; persianii *boală turcească*; polonii *boală nemţească* şi muscalii *boală leşească*.

Gaşpar, unul din cei trei crai de la răsărit despre care se zice, în cântecele de Irozi, că ţine "frânele crăiiei în părţile A r ă p i e i ", a devenit numele apelativ al ţiganilor. Această tranziţiune se explică, după domnul dr. Gaster prin aceea "că unul din cei trei crai, adică *Gaşpar*, se reprezintă ca un *arap* căci, după legendă, era împăratul *Araviei*"[1].

Acest nume, pe care l-a purtat şi un domn al Moldovei de origină apuseană (Fotino III, 67) a devenit, sub forma *gaşper*, o poreclă populară a ţiganului, în genere a lăutarului, apoi, în special, a ţiganului prichindel, tânăr şi fudul. Iată câteva exemple:

Jipescu, *Opincar*, p.101: "Însă, cum păşi pă uşă, târla-mârla, s-a uimăcit ăl dintâi *gaşper*..."

Conv. lit. XVIII, 207: "Ne-am săturat de s c â r ţ ă i - t u r i l e a doi păcătoşi de *gaşperi*".

Şi mai obicinuită este întrebuinţarea femininului *gaşperiţă* pentru "ţigancă".

Ispirescu, *Basme*, p.63: "*Gaşperiţa* de c i o a r ă , ce să facă ca să ponosească pe doamna sa?", sau mai la vale (p.66): "*Gaşperiţa* se duse îndată în bucătărie".

Forma diferenţiată *gheşperiţa* e numele unei zâne rele şi slute, al cărei tărâm s-află dincolo de vântul turbat şi despre ale cărei fapte nelegiuite povesteşte basmul *Piciul ciobănaşul şi pomul cel fără căpătâi*"[2].

[1] Gaster, *Literat. pop. rom.*, p.496.

[2] Ispirescu, *Basme*, partea II, fasc. I, p.127-144.

Tot după negreață a fost poreclit țiganul cu epitetele populare *arapină, cioară* sau *cioropină*, precum, pe de altă parte, *călău* "gâde, propriu "țigan" ("călăii fiind mai toți țigani") e țigănește *kâlo* "negrul", o numire (sanscrită) mai mult apelativă în opoziție cu *parno* "albul", adică nețiganul, ca și o altă poreclă a lor *mèlelo* "negrul" (comp. ngr. μελανι)[1].

O altă numire românească a țiganului e *faraon* - întocmai ca turcește *ferevni* "țigan" de la *Farao* și ungurește *farao-nép* "țigani", literal "poporul lui Faraon" - și *ighiptean* (Jipescu, *Opincar*, p.101: uite așa o pățiră cioacile și grauri dă *ighiptenĭ*); macedo-rom. *ghift* "lăutar, țigan" din ngr. γυφτης; alb. *iefcu*; medio-lat. *aegyptiacus*; engl. *gipsy*; sp. port. *gitano* (= *aegyptianus*), poporul luându-i ca veniți din Egipt, deși această țară n-a fost nici măcar o stațiune principală, precum francezul îi numește *bohémien*, fiindcă au emigrat în Franța din direcțiunea Boemiei.

Irod sau *irozi* se numește, în Moldova, masca cu care se colindă de Crăciun până la lăsatul secului (25 dec. - 7 ian.), după numele lui *Irod*, împăratul Iudeii, care figurează în reprezentațiune. Același teatru religios se numește, în Muntenia, *Vicleim*, după numele orașului *Vitleim* sau *Betlehem*, unde s-au omorât pruncii de către Irod[2].

Într-o poveste de Creangă (Conv. lit. IX, 404): "Ți se părea cucoșu, că-i un *irod* din cei frumoși".

Iată alte câteva apelative religioase derivate de la nume proprii:

Iudă, o sărbătoare băbească pe ziua de 19 iunie, care poartă furtunile și bate țarinile cu piatră - de unde, apoi, luându-se efectul drept cauză, în graiul vânătoresc "o

[1] Vezi, și alte numiri ale țiganilor derivate de la culoarea lor relativ neagră, la Diefenbach, *Völkerkunde Osteuropa's [insbesondere der Haemo-shalbinsel und der unteren Donaugebiete]*. II, [Darmstadt, Brill, 1880], 297.

[2] Teodorescu, *Poezii populare rom.*, p.98-99, 102-109 și 109-119.

grămădire de aburi răsturnaţi", bunăoară, în următoarele versuri din balada *Vânătorul Carpaţilor* de Rucăreanu:

Vânătorul se opreşte:
"Jos, copii, pe brânci cu toţii!
Auziţi şuieratul
Caprei negre printre stânce?
Ne-au ulmat; dar sunt aicea.
Drept l-aninători vă duceţi
Şi vedeţi de le luaţi vântul
Ca nici una să nu scape!
Iar în *iudele* din faţă
Se ţin cerbii, stau şi urşii;
Daţi la câini îndată drumul!..."
"În *iuzi* gonesc copoii, spre vîrf ei se-ndreptează,
Din ce-n ce chefnitul mai mult se înteţeşte..."

Această numire, observă autorul[1], "derivă de la un v â n t foarte furios, ce bate mai în acelaşi timp din mai multe părţi şi pe care vânătorii munteni l-au numit *iudă*, pentru că, ducând mirosul de pe tot locul de la om la vânat, acesta îl ulmă, fuge şi se depărtează, astfel că toată osteneala vânătorului rămâne în van".

Lăzărelul" datină practicată numai în unele localităţi, ca doi sau trei copii să umble din casă în casă, în aşa numita "Sâmbăta lui *Lazăr*" sau a "Floriilor" [...],cântând pe o arie monotonă versuri..."[2].

Scaloian e "chipul unui om mititel ca de o palmă de lung şi făcut de lut", pe care locuitorii din Dobrogea îl pun într-un sicriu de papură şi-l dau pe Dunăre, în joia din săptămâna a patra după Paşte, recitând:

[1] Rucăreanu, *Modeste încercări poetice*, Bucureşti, 1873, p.65.
[2] Teodorescu, *Ibidem*, p.202.

"*Scaloieni, scaloian,*
Trupuşor de dician..."[1]

Aceeaşi datină există în Moldova şi răposatul Săulescu o descrie cam în modul următor: în timp de secetă, ţărancele fac din pământ galben un chip de om, numit *Caloian* sau *Scaloian*, pe care, punându-l într-un coşciug, îl bocesc şi-l îngroapă între bozii sau la puţul satului. După trei zile îl dezgroapă şi-l aruncă pe gârlă[2].

Acest cuvânt, pe care Săulescu îl pune în legătură cu *Caloian* (Καλοιανος), supranumele lui Ioaniţiu, fratele mai mic al lui Petru Asan, căpetenia imperiului româno-bugar, se întrebuinţează ca un apelativ spre a desemna, pe de o parte, pe „o femeie cu apucături bărbăteşti", adică ceea ce latinii numeau *virago*, iar pe de alta, pe "un om uşor, repede în mişcările lui, gata a umbla în toate părţile", bunăoară, într-o snoavă de Ispirescu, p.77: "Tartorul [...] trimise un *scaloian* de drăcuşor..."

Vasilcă se numeşte capul de scroafă, împodobit cu flori, panglice şi verdeţuri, cu care flăcăii colindă la sfântul *Vasile.*

Proverbul "*Vasilca*, cât de mult vei împodobi-o, tot *vasilcă* rămâne" îl explică Golescu (Conv. VIII, 69), adică "cele urâte când se împodobesc".

În *Sorcova* domnului de la Vrancea s-află o descriere a acestui obicei (*Sultănica*, p.182): "Taraful lăutarilor, [al lui] Sotir Ciupitul, ţambalagiul Olănitei, împodobise din preziuă un cap mare de porc cu tibet conabiu şi albastru, cu busuioc şi cu cercei roşii în amândouă urechile, şi mi-i vârâse, în dinţii

[1] Burada, *O călătorie în Dobrogea*, [Iaşi, 1880], p.26.

[2] *Mănunchi din manuscrisele lui G. Săulescu*, în *Analele Acad. rom.*, seria II, tom. XII, secţ. II, p.160.

rânjiți, un trandafir umplut cu tocătură rumenă de pecie și de mușchi".

Nume de animale de la nume de persoane ne întâmpină adesea în limbă.

Martin e numele popular al ursului numit și *Gavrilă* sau *Vasilică*, pe când la francezi *Martin* e numele măgarului, *Martin-pêcheur* "alcedo" și diminutivul *martinet* "lăstun", ca germanul *Martinsvogel*. Ruseşte *martiška* însemnează "maimuță", *vasīka* diminutiv de la *Vasiliĭe* numele pisicei, iar *miška* din *Michail* al ursului.

În povestea *Soacra cu trei nurori* de Creangă (Conv. lit. V, 333): "Oare nu cumva nenea *Martin* a dat raită pe la dumneata pe acasă".

În *Harap Alb* de același (*Ibidem* XI, 180): "Iaca u r - s u l se trezește, și după dânsul, *Gavrile!...*"

Mătieș sau *Machiaș*, în Transilvania, numele gaiței, ca și ungurește *mátyás* "garrulus glandarius" identic cu *Mátyás* "Matei", precum germanul *Staarmatz*, în care *matz* corespunde, asemenea, lui Matei.

Numele moldovenesc al pisicei, *mâță*, e pus în legătură cu serb. *maca*, care, ca și germ. *Mieze*, însemnează propriu "Mărioară" (sp. *marica* "coțofană"), precum serb. *mačka* "pisică" e literal "Mateiaș" și rus. *miška* "pisică" e propriu "Mihalache".

Compară-se totuși cu românul *mâță* italianul *muccia* "pisică" din proverbul: *chiamare la g a t t a m u c c i a* "a chema *pisica* m â ț ă ", adică a desemna ceva cu un nume dezmierdător. Numirile de *mâță* și de *pisică* (comp. engl. *puss*, numele răsfățător al pisicei, alb. *piso* "pisică" după strigătul *pis, pis!*) ar fi deci ambele onomatopoetice.

Specia de *corvus*, numită în Argeș *papagal țigănesc*, poartă moldovenește numele de *stancă* sau *stăncușoară*, identice cu omonimele lor femeiești.

B.C.U. M. EMINESCU IAȘI
LITERE

Grangurul poartă, în județul Dolj, numirea de *Zamfiră*, iară unii români din Bucovina cheamă *Ştefan* pasărea "cucu"[1].

Dintre plante pomenim: *hristoforiță* sau *iarba sfântului Hristofor* "Actoea spicata"; *crăstăval* "Cirsium oleraceum"; *iarba lui Timofti* "Phleum pratense"; *nemțișor* "Delphinium consolida"; *ungurean "Marrubium vulg."* şi *ungureancă* "Arum maculatum" (Brândză).

Solomonie însemnează mai întâi cartea magică *Clavicula Salomonis*, atribuită regelui Solomon apoi, în genere, "tot felul de farmece, de vrăji".

Despre ştiința universală a lui Solomon povestește un hronograf românesc "că au aflat firea a tot ce iaste în lume... pe supt ceriu şi pre pământ, şi în ape, toate cu înțălepciunea sa le-au aflat... Aşijderea şi planitele şi crângurile şi toată tocmala ceriului şi de supt ceriu ştia şi c u m v a l e g a p r e d i a v o l i şi cum îi chema pe numele lor *şi toate vrăjile...*[2].

Stamati, în povestea-i versificată *Ciubăr-Vodă* (*Muza rom.*, p.110):

Dar iată că au văzut
Pe-a ei scumpă brățea
Un baier de matostat,
Cu multe scrijilituri,
Ce foarte se potrivea
Cu slova, ce au fost scris
Împăratul S o l o m o n
În *Solomonia* sa,
Pre care c a r t e cetea
Prea ades Domnul Ciubăr.

[1] Marian, *Ornit.* pop. rom. I, 6; II, 132.
[2] Gaster, *Literat. pop. rom.*, p.336.

Şi mai la vale (p.115):

...Fata judelui...
Însă f a r m i c e ştiind
Şi, fiindcă şi Ciubăr
Credea în *solomonii*
Pe dânsa el o avea
De dragoman credincios
Între dracul şi-ntre el.

În povestirea *Moş Nichifor Coţcariul* de Creangă (Conv. X, 380): "Noroc că eu ştiu *solomonii* şi nu mă prea tem nici de balauri".

În povestea *Harap Alb* de acelaşi (*Ibidem* XI, 181): "Nu se poate apropiè nimene de cerb, căci este *solomonit* şi nici un fel de armă nu-l prinde".

Asupra vorbei *şolomonar,* cum se numeşte în Transilvania vrăjitorul sau astrologul "care caută stelele pe cer", d. dr. Gaster a scris o preţioasă monografie, în care dovedeşte că vorba e identică cu *şolomanţe*, formată printr-un compromis între *Salamanca* "unde se învaţă magia" şi *Solomonie* "măiestria lui Solomon", adică faimoasa Universitate spaniolă, în care se profesa magia după cartea cabalistică *Clavicula Solomonis*[1].

Troian, paleo-slavic *troĭan* "Trajanus", după numele marelui împărat, ale cărui valuri sau şanţuri dintre Prut şi Nistru au făcut pe popor să identifice numele său cu toate marile zidiri din aceste ţări (comp. sărbeşte *troian* "ziduri ce datează de la împăratul Traian")

Şi bătrânii noştri cronicari vorbesc de acea faimoasă construcţiune, ce se întinde:

[1] Jagič, "Archiv für slavische Philologie" VII, 281-290.

Pe câmpia dunăreană care fuge-n depărtare,
Unde ochii se afundă dintr-o zare-n altă zare
Ca pe sânul fără margini şi pustiu de ocean,
Unind două orizonuri, iată *valul lui Traian!*[1].

Miron Costin (*Cronice* I, 21) spune că "de acest vestit împărat e şi ş a n ţ u l săpat, *Troianul,* de oştile sale, în vecinica pomenire, începând din Ţara Muntenească peste toate apele aceste, care s-au pomenit: Siretul, Prutul, Nistrul, Buhul şi Niprul până la Don".

De asemenea, în *Letopiseţul* său (*Ibidem,* p.249), povesteşte că această ţară a fost mai "întâi descălecată de Traian, împăratul Râmului; a cărui împărat numele trăieşte între noi până astăzi, cu ş a n ţ u l cela ce se zice *Troianul*".

O câmpie de lângă Turda, în Transilvania, poartă numele de *Pratul lui Traian,* iar dunga albicioasă cu multe stele pe cer - *calea lactee* - se numeşte românește *Calea lui Troian,* pe când în Occident ea poartă numele de *chemin de Saint-Jacques, camino di Sant Yago, Jakobstrasse* [2].

Vorba *troian* a devenit românește un nume comun pentru orice grămadă de pământ, pentru orice întărire mai înălţată, pentru orice nemete sau movilă de omăt.

Într-un document slavon de la Ştefan cel Mare, din 1489, *troian* figurează între cele câteva cuvinte româneşti

[1] Alexandri, *Poezii* III, 92.

[2] Acelaşi râu albiu de stele
"ce curge spre Moldova în tainicul noian"
se mai numeşte şi *Calea-robilor,* din cauză că servea de călăuză robilor scăpaţi din mâinile tătarilor (Alexandri, *Calea -robilor*):

Şi râul cel de stele e călăuzul tainic
Ce duce la Moldova pe rătăcitul cainic;
Şi câmpul e Bugeacul cu orizonuri mari,
Bătut de oameni scarbezi ce fug de la tătari.

intercalate în textul slavic, ca *bucată*, *rediu*, *Limbă-Dulce*, *Rumăr* şi se ia drept delimitare hotarnică (Hasdeu, *Arhiva ist.* I, 1. 155).

Într-un fragment de *Cronică* anonimă, atribuită, de d. Hasdeu, lui Nicolae Milescu, se vorbeşte despre Traian Ulpie (*Cronice* I, 88), că "pe unde mergea, drumuri mari de piatră şi şanţuri groaznice trăgea pe unde şi îmbla, precum şi până astăzi se văd şi la noi aici în ţară, cărora încă *troianuri* le zicem, rămâind de atuncea de în om în om acel nume, carele se trage şi până astăzi, măcar că foarte puţini sunt carii se ştie, drept ce le zic *troianuri*? iar acesta este adevărul, că de oştirea acelui mare împărat, Traian Ulpie, sunt rădicate, şi nu numai aici, ci şi printr-alte ţări aşa au făcut, cum s-au zis, pentru ca să rămâie neamului omenesc pomenire de mari şi de puternice faptele lui".

Cuvântul luat, obicinuit, în sens de "morman, nemete" adică "grămadă de pământ sau de zăpadă" se aplică, la figurat, pentru "grămadă" în genere.

Alexandri, *Întoarcerea în ţară* (*Poezii* I, 221):

> Sania-mi cea mică, murgul meu cel dalb
> Lăsau urme albe pe omătul alb.
> Zburam noi ca gândul ce mă-mpresura;
> Gândul meu, ca mine, în ceruri zbura.
> Eu răzbăteam iute *troieni* de n i n s o r i ,
> El lăsa în urmă-i *troieni* lungi de n o r i .

În pastelul *Iarna* (*Ibidem* III, 9):

> Din văzduh cumplita iarnă cerne norii de z ă p a d ă ,
> Lungi *troiene* călătoare adunate-n cer grămadă;
> Fulgii zbor, plutesc în aer ca un roi de fluturi albi,
> Răspândind fiori de gheaţă pe ai ţării umeri dalbi.

Într-alt pastel *Viscolul* (Ibidem III, 13):

Crivățul din meazănoapte vâjie prin vijelie,
Spulberând zăpada-n ceruri de pe deal, de pe câmpie,
V a l u r i albe trec în zare, se așează-n lung *troian,*
Ca nisipurile dese din pustiul african.

În poema *Dumbrava-Roșie* (Ibidem III, 24):

În țara acea mică...
... unde pe sub iarbă câmpiile frumoase
Ascund *troiene* albe de-a dușmanilor oase...

Bolintineanu, în legenda *Făt-Frumos* (*Poezii* I, 427):

Într-o zi cu dulce soare
Drăgălașul Făt-Frumos
Prin *troiene* de n i n s o a r e
Trece mândru și voios.

Numele strălucit al împăratului roman a fermecat imaginațiunea diferitelor popoare. El răsună, adeseori, în legendele și cântecele populare ale rutenilor, sârbilor și bulgarilor, ba el figurează chiar în panteonul slavic alături de *Hurs, Veles și Perun*. Într-o veche epopee rusească, din secolul al XIII-lea, se vorbește de un *trop troĭanĭ* "șanțul lui Traian" în guvernământul Chievului, iar în poeziile populare bulgărești se povestește de "țarul Troian", stăpânul unor comori nesecate, căruia îi cură aur și argint din 70 de cișmele. Sub Balcani, e un oraș *Troĭan* și peste Topolnița, lângă Tatar-Bazargik, duce *Troĭanov most* "podul lui Traian", unde, nu departe, sunt ruinele numite de popor *Troĭanov grad* "orașul lui Traian"[1].

Toate acestea dovedesc că, într-adevăr, amintirea marelui împărat trăiește până astăzi în numele *troian*, cu care românul poreclește orice ridicătură, drum sau șanț mai răsărit,

[1] Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p.74 urm.

precum şi în v a l u l lui *Traian,* lunga linie de şanţuri, care se întinde neîntrerupt de lângă Constanţa până aproape de Cernavodă. Această construcţiune, ca şi multe altele, deşi posterioară lui Traian aproape cu trei secole[1], îi s-a atribuit totuşi de popor, în închipuirea căruia el înfăţişa pe constructorul prin excelenţă, de la care proveneau toate meterezele şi clădirile mai însemnate.

"Traian, părintele românilor, rămâne neşters în amintirea lor; prin el şi în el, ei văd tot ce-i trainic, de la munţii de zăpadă ridicaţi de viforul iernei, *troiene,* de la valurile de pământ şi dâmburile, cari întrerup monotonia şesului, *troian,* şi până la brâul de stele înfipte pe bolta cerească, *calea lui Traian*"[2].

§ 4

Restrângerea sensului

Dacă am cerceta cuvintele franceze: *avaler, meuble, viande* din punctul de vedere semasiologic, am constata că fiecare din aceste vorbe a pierdut semnificaţiunea primitivă generală şi a păstrat numai o însuşire specială a sferei sale logice. Astfel, ceea ce însemna la început "a coborî, a da la vale" (*aval = ad vallem*) se restrânse la un anume fel de coborâre, a alimentelor, adică la "a înghiţi" (*avaler*); ceea ce exprima primitiv "tot ce se poate mişca din loc" (*mobilis*) s-a restrâns la anumite lucruri de casă, la "mobilă" (*meuble*); în fine, ceea ce desemna originar "lucrurile cu cari cineva

[1] Tocilescu, "Revista", an.II, vol.II, p.179.
[2] Tocilescu, *Istoria română,* p.208.

trăieşte (*vivenda*) se specializă pentru "carnea animalelor" (*viande*).

Evoluţiunea către specializare a semnificaţiunilor o compară Fuchs cu creşterea unui arbore: trunchiul cel tare şi puternic, din care se nasc şi câteva stârpituri, produce mai multe ramuri; fiecare ramură iar mai multe crăci; crăcile, mici vlăstare; câte o ramură sau cracă, negreşit, se veştejeşte în curând, pe când altele se răsfiră cu atât mai înbelşugat; uneori crăci din diferite ramuri se confundă într-atâta, încât abia le poţi despărţi[1].

Ca şi în paragraful precedent, vom da, şi aci, mai întâi o listă de cuvinte latine cari şi-au specializat sensul trecând în limba română, după care va urma un număr oarecare de vorbe ce au suferit aceeaşi schimbare semasiologică în limba modernă.

A. CUVINTE LATINE SPECIALIZATE ROMÂNEŞTE

Anima, înrudit cu grecul ανεμος "vânt", a păstrat încă această însemnare primitivă în Lucreţiu: *aurarum animae* "adierile vânturilor". Sensul clasic de "suflare sau principiu de viaţă" se restrânse româneşte la *inimă* (*cor*), considerată ca centrul principiului de viaţă şi de simţire[2]: popoarele moderne privind *inima* ca reşedinţa afecţiunilor şi a sentimentelor în opoziţiune cu cei vechi, cari o socoteau de lăcaş al inteligenţei (comp. *cordatus* "priceput", literal "inimos"). Dar anumite locuţiuni: *om fără inimă, nu-ţi face inimă rea,* etc. mai păstrează încă unele din accepţiunile cuvântului latinesc, care

[1] Fuchs, *op. cit.*, p.209.

[2] Latineşte deja *anima*, primitiv identic cu *animus*, se lua mai mult în accepţiune fizică, rezervându-se termenul respectiv pentru însemnarea morală.

fu înlocuit, pe de o parte, cu expresiunea metaforică *suflet* pentru oameni, pe de alta, cu aceea de *abur* sau *bleasc* (= psl. *blêskŭ* "splendor, fulmen") pentru animale.

Apponere "a pune lângă" s-a specializat, românește, numai pentru "punerea" sau dispariţiunea astrelor, adică pentru noţiunea numită şi *asfinţire*, pe când dialectul macedo-român a păstrat sensul original al cuvântului "demittere", trecut şi în limbile romanice; *se te apunĭ caplu a teu* "pune-ţi jos capul" (Daniil). Participiul *apus* "occidens" îşi găseşte o analogie în formele romanice: it. *ponente* (= *ove il sol si pone*), sp. *poniente*; prov. *ponent*; macedo-român *apusu* însemnează "humilis" (Kavalliotis), adică acelaşi lucru, ce-l exprimă Alexandrescu în versurile asupra turnului Curţii domneşti din Târgovişte:

> ...şi în vale să privesc
> Măreţul turn, trist martur l-al nostru *apus*,
> Ş-a cărui origine în secoli s-a răpus.

Apprehendere sau *apprendere* de la sensul general "a apuca, a lua" a trecut românește la cel special "a lua foc sau lumină", reflexiv "a se înflăcăra": istriano-românul zice, asemenea, *aprind*, dar mai des *prind* (*foclu*). În limbile romanice, forma compusă o întrebuinţează italianul numai reflexiv (*apprendersi il fuoco*), alminterea: *prender fuoco* ca şi fr. *prendre feu*; francezul pentru noţiunea abstractă "a lua în conştiinţă" adică a "învăţa" (*apprendre*), pe când forma *éprendre*, de unde participiul *épris*, avea asemenea în vechime înţelesul "a se înflăcăra" la propriu şi la figurat.

Campana în evul-mediu "clopot şi balanţă", ambele numite astfel după provincia *Campania*, a transmis românește, sub forma *cumpănă*, numai sensul din urmă, adică acela de "statera unius lancis" (Isidorus), ca şi psl. *kapona* "lanx,

statera" şi ung. *kompona* "statera". Primul sens, păstrat în macedo-românul *cămpână* "tintinabulum" şi în albanezul *cămbână*, fu înlocuit românește cu slavicul *clopot*, propriu "strepitus", de care se poate alătura daco-românul *zvon* "rumor, strepitus", în raport cu psl. *svonĐ* "sonus, tintinabulum", cum şi însemnează vorba la românii de pe lângă Verşeț şi la cei din Istria. Următoarele versuri din *Despot Vodă* de Alexandri (p.102):

A! dulce este viața şi bună e puterea
Când Domnul răspândește în țară mângăierea
Şi mii de mii de glasuri într-un acord frățesc
Cu-a c l o p o t e l o r *zvonuri* în cale-i se unesc!

lămuresc această asociațiune logică.

Capere s-a restrâns, sub forma (*in*) *căpere*, oarecum la "locum capere", adică "a lua loc, a ocupa", sens deja în *Vulgata,* Ioan VIII, 37: "Sermo meus non *capit* in vobis", românește: "Cuvântul meu nu *încape* în voi". Tot aşa şi în celelalte limbi romanice: it. *capere*; sp., port., prov. *caber*, intranzitiv, "a avea loc". Frecuentativul *captare* a încercat, de asemenea, o specializare de sens, redus oarecum la "oculis captare", ca în *Lex salica* şi la Isidorus: *cattat* i.e. *videt*, de unde românește *cătare* "a privi, a se uita" ca în vechea spaniolă şi portugeză: *catar* "a vedea, a privi"; pe când în spaniola şi portugeza de astăzi, vorba însemnează "a gusta, a cerceta" adică tocmai ca în dialectul macedo-român: *cattare* "a gusta, a căuta". Forma diferențiată daco-română *căutare*, aplicată, în special, pentru acest din urmă sens, ar deriva, după domnul Burla, din participiul *cautus*, pe care graiul popular l-a confundat cu prima formă cu atât mai uşor, cu cât ambele stau într-o strânsă legătură logică: *a căta* nu este altceva decât *a căuta cu ochii*. La istriano-români *caut* sau *cavt* întruneşte, într-adevăr, ambele aceste sensuri: *"a cerceta"* şi *"a privi"*.

Cibus "mâncare" a devenit românește *cib* "mâncare pentru porci sau pentru paseri de curte".

Clarus "luminat, limpede" s-a restrâns la adverbul *chiar* "même, justement", pe când vorba s-a păstrat în istriano-română (*chiar* "limpede") și în albaneză (*kĭar* "curat, senin"). Tot astfel, latinul *fortis* "tare, zdravăn" se regăsește numai în adverbul *foarte,* pe când albaneza posedă *fortă* adj. "tare" și *fort* adv. "foarte".

Fructus "rod, folos", sub forma *frupt,* trecu la însemnarea mărginită de "rodul oilor" adică "lapte", de unde sensul special religios "mâncare, bucate de dulce". *Pravila lui Vasile Lupu* din 1646, p.1: "De se va găsi cineva vrun păstor de oi să fie mulgând oile stăpânu-sâŭ furiș și de va fi vânzând *fruptul* să-și pearză simbria și să fie bătut foarte".

Fruptul oilor din acest citat este pe deplin identic cu *mana* v i t e l o r, de unde adjectivul *mănos,* primitiv "lăptos" (*vacă mănoasă* "care dă lapte mult"), care, ca termen ciobănesc, s-a generalizat, identificându-se cu "fructuosus". Macedo-românul *frutu,* istriano -românul *frupt* sau *frut* și albanezul *frŭt,* au păstrat accepțiunea primitivă, înlocuită în daco-română prin slavicul "rod, roadă".

Humus "pământ" s-a restrâns românește la un anume fel de pământ: *humă* "pământ moale, de lipit".

Manere "a rămânea" s-a restrâns la sensul de "a petrece noaptea", rezervându-se semnificațiunea generală compusului *rămânere.*

Masculus "de parte bărbătească" s-aplică românește, sub forma *mascur,* "porcului scopit și îngrășat", precum sardul *mascu* însemnează "berbece" (*aries*). Dar macedo-românul *máscuru* a păstrat sensul original "mas".

Monstrare, de la sensul "a arăta" în genere, a trecut la cel special peiorativ "a arăta greșeli, abateri": *mustrare* "a certa cu vorbe aspre, a imputa".

Nutricium "hrană, mijloc de hrană" s-aplică, românește, sub forma *nutreț*, în special pentru "hrana vitelor".

Petere "a cere" s-a restrâns la sensul de "a cere în căsătorie" (*peţire*), de unde *peţitor,* care corespunde, în privința sensului, moldovenescului *staroste.*

Într-o strigătură din Ardeal (Jarnik-Bărseanu, p.450):

Nu rânji, lele, dinţii,
Că n-am venit a *peţi!*

Sau (*Ibidem*, p.447):

Nu te, maico, supăra,
Că şi eu m-oi mărita,
C-am vorbit cu doi feciori
Să-mi trimită *peţitori.*

Dar şi verbul *a cere*, luat absolut, are uneori sensul restrâns "a cere în căsătorie", bunăoară, în următoarea doină din Ardeal (Jarnik-Bărseanu, p.75):

D-auzi, mândră, ori n-auzi,
Ori n-ai gură să răspunzi?
Mi te *cere*-un diecel:
Mere-i, mândră, după el?

Sau într-o strigătură din aceeaşi localitate (*Ibidem*, p.408):

Măi bădiţă moldovene,
Hai la maica de mă *cere*,
Că m-oi face mânioasă ,
Dar veni-voi bucuroasă!

Reus însemnează latinește "pârât" în genere, fie vinovat sau nevinovat. Termenul general "acuzat" se luă românește ca sinonim cu cel special peiorativ "culpabil", de unde

rău pentru latinul *malus*, întocmai ca şi italieneşte *reo* din versurile lui Petrarca:

> Perche morte fura
> Prima i m i g l i o r i e lascia stare i *rei*?

Adică: "de ce răpeşte moartea întâi pe cei b u n i şi cruţă pe cei *răi*?"

Salutare s-a restrâns la manifestarea familiară a salutării, luând locul latinului *osculari: a săruta* "a pune buzele pe faţă sau mâini". În vechile tipărituri însă, bunăoară, în *Omiliarul* lui Coresi din 1580, vorba păstrează sensul latin. Astfel (Cipariu, p.42): "Şi intră (Isus) în casa Zahariei şi *sărută* Elesavta şi fu deca a u z i Elesavta *sărutătura* Mariei, jucă tânărul în maţele ei".

Alexandrescu dă (cam abuziv) acelaşi sens cuvântului în *Umbra lui Mircea la Cozia*:

> *Sărutare,* umbră veche! primeşte închinăciune
> De la fii ai României, care tu o ai cinstit...

Serus "târziu" s-a restrâns la timpul târziu al zilei, la *seară,* întocmai ca sp. *tarde* "seara" propriu "târziu" şi ngr. βραδυ "seară" din βραδυς "încet, târziu".

Silva, latineşte expresiunea generală pentru "pădure", s-a restrâns româneşte, sub formele *selbă, schelbă, silbă, silhă* şi *sihlă,* la "acea parte de pădure tânără şi deasă, în mijlocul căreia numai foarte cu greu poţi străbate" (Marian, *Ornitologia* II, 210). Vorba se aude la românii din Bucovina, de unde a trecut la huţeani şi la rutenii munteni, la cari *sehelba* sau *syhla* însemnează "ausgerodete Waldstelle", iar în celelate regiuni ale Galiţiei *syhla* însemnează "eine höher gelegene sumpfige Wiese mit dünner, nur für Pferde geniessbarer, Grasart" (Miklosich, *Wanderungen,* p.19).

Într-o doină bucovineană *Bărbatul urât* (Marian I, 96):

Urâte, urâte
Du-te la oi, du-te
Într-un vârf de munte
Şi acolo te-ascunde
Într-o *silhă* verde
Şi acolo te pierde.

Sau (*Ibidem* II, 122):

Eu am încărunţit
Pe marginea *silhelor*,
Ţinând calea mândrelor...

În Transilvania, *sâlhă* se numeşte o specie particulară de "abies", numită în alte localităţi "brad alb" (Brândză).

Talis a păstrat românește, sub forma *tare*, numai accepţiunea particulară "grand, distingué, important, considérable". Cuvântul lipseşte în dialectul macedo- şi istriano-român.

Terra, în latinitatea medie sinonim cu "praedium, ager, dominium", a transmis românește numai sensul particular "provincia, regio" (*ţară*): sensul general fu înlocuit cu vorba *pavimentum*, ce o am cercetat mai sus. Ardelenii numesc *Ţeară per excellentiam* "Ţara Românească", în special "Muntenia", ai cărei locuitori sunt denumiţi "ţăreni". Astfel, într-o doină ardeleană (Jarnik-Bărseanu, p.141):

De-ar fi lună de cu seară,
M-aş duce la badea-n *ţeară*;
Luna răsare târziu,
Nu poci mere şi să viu.

La rutenii din Bucovina, cari au împrumutat vorba de la români, *ţara* (*cára*) însemnează "duium, mulţime (de popor)".

Torquere "a întoarce, a suci" a devenit, românește, un termen de industrie domestică, *a toarce* "a întoarce (lână, cânepă, in) cu fusul spre a forma fire, latinește *nere.*

Versare "a întoarce de multe ori" a trecut, ca și în celelalte limbi romanice, la înțelesul special "a întoarce un vas umplut spre a-l face să curgă", adică *a-l vărsa.*

Victus "nutriment, hrană în genere" s-a restrâns, românește, sub forma *vipt*, pe de o parte, numai la "hrana oamenilor" în opoziție cu *nutreț* "hrana vitelor", precum și la istriano-români *vipt* însemnează, în Schihazza, "nutrimentul omului (crud sau gătit)".

Astfel Stamati, *Muza românească*, p.33:

> Fioros pășește, și supt a lui talpe
> Pârâiesc ciolane ș-a morților scafe,
> Căci *viptul* lui Vronța era tot de leșuri
> De români, furate de prin ținterimuri.

Iar pe de alta, la obiectul cel mai important de hrană, la "cereale", ca și la macedo-români *yiptu* "frumentum" (Daniil). Iată câteva exemple despre acest din urmă sens. *Paliia* din 1581, Gen. XLV, 23: "[D]zeace asini, carele g r â u , p â i n e și *vipt* ducea tătâni-său pre cale".

Mărgăritarul sfântului Hrisostom (Cipariu, *Principia*, p.212): "Bună roadă *vipturelor* p ă m â n t u l u i și timpure cu pace".

Coresi, *Cântarea lui Moisi*, 54: "Și mănâncă p ă m â n t u l și *vipturele-i*".

Vindicare "a libera, a scăpa" s-a restrâns, românește, (*vindecare,* arhaic *vendicare*) la sensul de "a scăpa de boală, a lecui", lat. *medicare.*

În vechile tipărituri, bunăoară, la Dosoftei, vorba are înțelesul mai larg "a restabili, a așeza din nou" tot ce s-a sclintit sau stricat. Astfel, în următoarele două pasaje din *Viețile*

svinţilor (noiemvrie 125[b], 183[b]): "Şi neputându-l suferi pământul, s-au desfăcut prăvălindu-l toţi şi l-au sorbit de viu ca pre Datan şi Aviron şi *s-au vindecat* p ă m â n t u l peste dânsul".

"Iară svinţia sa au *vindecat* la loc î n c h i s o a r e a şi p e c e ţ i l e".

B. CUVINTE SPECIALIZATE ÎN LIMBA MODERNĂ

Coşciug, sau mai corect *cociug*[1], din psl. *kovŭčegŭ* "arca, marsupium, loculus", avea, odinioară, sensul general de "coş, ladă", bunăoară, în următorul pasaj din *Vieţile svinţilor* de Dosoftei (noemvrie, 105[b]): "Şi când fu demăneaţă zăsă Ieremia lui Avimeleh: ia *coşciugul*, fiule, şi pasă la viea lui Agripa pre potica muntelui şi ado smochine pentru bolnavii poporului".

De aci, la acelaşi scriitor, expresiunea metaforică *coşciug de bou*, corespunzând modernului *coş de vită*, adică trunchiul sau partea superioară la animale: "De aciea pre svinţi îi băgară în *coşciuge de bou* şi îi aruncară în mare" (*Ibidem*, 99[a]).

Acest sens s-a păstrat încă, astăzi, în Moldova.

În cânticelul comic *Păpuşăriul* de Alexandri (*Teatru*, p.58): "De abia am putut scăpa *coşciugul* c u p ă p u ş i din ghiarele lui...".

În Muntenia, cuvântul s-a restrâns la semnificaţiunea specială de "lada mortului", numită moldoveneşte *sicriu* (ung. szekrény = lat. *scrinium* „scrin") şi *raclă* (comp. *lacră* "ladă, cufăr"), iar ardeleneşte *tron*: pretutindenea, aceeaşi asociaţiune logică.

[1] Această formă se aude în Moldova. Astfel, în piesa *Iaşii în carnaval* de Alexandri (*Teatru*, p.1118): "Vină dacă-ţi dă curăua şi dacă vrei să te vâr în *coşciugul* ista (cu păpuşi) cu Vasilachi ţiganul". Forma asibilată *coşciug* a fost influenţată de sinonimul său *coş*, din psl. *košĭ* "cophinus, sporta".

Dereagere, din latinul *dirigere*, avea odinioară sensul general "a îndrepta", ca în următoarele exemple din *Psaltirea* diaconului Coresi:

Ps. V: "Derept vrăjmaşii miei *dereage* [între] tine calea mea; că nu iaste în rostul lor deadevăr, inema lor deşartâ; mormânt deşchis grumazul lor, cu limbile înşelâciune = *Complana* coram me viam suam. Nam non in ore illorum rectum, intimum illorum aerumnae; sepulcrum apertum guttur illorum; lingua sua dolose blandiuntur".

Ps. XXIV: "Dereage-mâ spre deadevărul tău şi învaţâ-mâ, că tu eşti Zeul, spăsitoriul mieu = Fac ut *incedam* per veritatem tuam et doce me, nam tu Deus salutis meae...".

În limba modernă forma contrasă *dregere* s-a restrâns la sensul de "a îndrepta ceva stricat, a repara".

Durori, din latinul *dolores*, este sinonim, în vechile texturi, cu modernul *dureri*. Astfel, în *Psaltirea* diaconului Coresi, Ps. XVII: "Ţinurâ-mâ *durorile* morţiei, şi izvoarâle fărâ-lĭagiiei turbura[râ]-mâ = Circumdantibus me *doloribus* mortis et torrentibus nequam perterrentibus me".

În *Cronica* lui Moxa, p.347: "Şi cu t r u d ă şi cu *durori* să se hrănească şi cu s u d o r i să lucreze pământul".

În *Divanul* lui Cantemir (Hasdeu, *Arh.* II, 108): "Un om, când la vârsta de 80 [de ani] ajunge, oricine îl vede, îl fericeşte, zicând: Ai! fericit este omul acesta şi ferice este de dânsul, căci şi-a umplut custul vieţei sale şi la adânce bătrâneţe a ajuns! Şi până într-atâta tot omul pofteşte, cunoscând că cei mai mulţ[i] cu toate felĭurile de *durori* şi de p ă t i m i r i sunt îngreuiaţi şi îngreunaţi..."

Astăzi, vorba deseamnă, în graiul popular, o anumită boală *podagra* pentru a cărei lecuire medicina băbească recomandă *iarba-de-durori* "Polygonatum officinalis" (Brândză).

Acest sens îl întâmpinăm deja într-o cronică munteană, din secolul trecut, a lui Constantin Căpitanul, care spune (Mag. Ist. I, 100) că: "Amurat, al doilea împărat al turcilor, fiind b o l n a v de *durori*, au lăsat împărat în locul lui pe fiiul său Mehmet tânăru".

Totuşi, în descântece, cari păstrează cu mai multă stăruinţă limba arhaică, *durori* e identic cu *dureri*. Aşa, într-un descântec de soare-sec (Teodorescu, *Poezii pop.*, 396):

Nouă surori,
Cu nouă *durori*...

Fapt, lat. *factum* "faptă", pe lângă sensul general de "facere, faptă", ce îl are în vechile tipărituri, bunăoară, în *Parimiarul* lui Dosoftei, fol. 9v.: "Aceasta-i cartea *faptului* ceriului şi pământului când se feace" sau în *Biblia* din 1688, I Cor. V, 2: "Cela ce *faptul* acesta au făcut"[1], mai are, atât în limba veche cât şi în cea modernă, sensul special de "vrajă, farmec".

[1] Pentru alte exemple, vezi Cipariu, *Principia*, p.204-207. *Fapt*, ca participiu, în loc de modernul *făcut*, de pildă, în următorul exemplu din *Pentateucul* de la Tordaşi, Gen. XXXII, 31: "O, mare păcat au *fapt* acest nărod", a persistat uneori în poezia populară. Astfel într-o doină (Teodorescu, *Poezii pop.*, 58):

Dintr-o picătură,
Dintr-o stropitură
Faptu-mi-s-a, *fapt*,
Ca un chip de lac,
Un lac mititel,
Frumos iezărel...

Acest sens se apropie şi de însemnarea, ce o are cuvântul în locuţiunea *faptul* zilei pentru *ziori de ziuă* ca în *Înşiră-te, mărgărite* de Alexandri (*Poezii* II, 180):

Blândul zâmbet al copilei
Lumina ca *faptul* z i l e i ,

Astfel, Dosoftei, în *Viețile svinților*, oct. 40[b]: "Un om oarecare anume Aglaid, îndrăgind pe Duspina de frâmseața ei și neputându-să lipi, năzui la Chiprian, iară Chiprian trimisă în trei rânduri d i m o n i la ficioară cu *fapturi* și nemică nu putu direage".

Într-o *Desfacere de pagubă* (Teodorescu, p.385):

Cum plugul
Cu fierul,
Sparge pământul...
Așa să se spargă
Toate pagubele
D a t u r i l e,
Fapturile,
Descântecele,
F a r m e c e l e
Și v r a j e l e!

Într-o doină din Ardeal (Jarnik-Bărseanu, p.186):

Frunză verde trei nuiele
Mamă, suratele mele

Ș-al ei joc părea un zbor
Chiar de flutur sprinteior...

sau într-un pastel (*Ibidem* III, 68):

Faptul z i l e i se aprinde pe a dealurilor frunte,
Ș-un râu falnic de lumină se revarsă peste munte.

Forma *faptă* avea,odinioară,sensul de "făptură" (*Cazania* de la Iași din 1643, p.80[v]: "Unde-l cerci, acolo-l afli: în tot ceriul, în tot pământul, în toată marea, în toate *faptele*" și 131[v]: "Închinăciune de la toate *faptele*") adică invers ca în macedo-română, unde *făptură* însemnează "faptă" (*Mostre* II, 11: "după aista *făptură* climă hilĭu su și ilĭ zise"), cu care se poate compara alb. *fătirë* "species, imago, phisionomia, color", pe care Miklosich o pune în legătură cu *facies* (*Alb. Forsch.* II, 24), dar care corespunde tot mai bine latinului *factura* cu același sens, ca la Aul-Geliu XIII, 29: F a c i e s est forma omnis et modus, et *factura* quaedam corporis totius.

Şi aseară s-au socotit
Ş-aseară s-au vorbit
D-oi mamă-ntr-un corn de şură,
Să-mi a r u n c e *fapt* şi ură.

Într-o altă doină, întâmpinăm verbul *facere* cu acelaşi sens (*Ibidem*, p.9):

Mărie din Gârbova,
Doar tu mi-ai *făcut* ceva,
De nu te mai poci uita!

Cuvântul *fapt* mai însemnează "pojar" (*Lex bud.*) şi o altă boală, consistând din pete roşii pe corp, ce se prefac în bube rele, şi pe care poporul (mai cu seamă cel din Bucovina şi Ardeal) crede că o capătă când i-o aruncă duşmanul în cale (Marian, *Descântece*, p.118-124).

"O analogie generală - zice Pictet (*op. cit.* II, 641)- se observă în modul indirect, cu care mai multe limbi deseamnă acţiunea de a se deda magiei, sau, mai bine, fermecătoriei, ca şi cum s-ar teme d-a o exprima mai clar. Astfel, grecii zic ερδειν τινι "a f a c e ceva cuiva" pentru "a vrăji", ca nemţeşte *einem etwas anthun;* medio-lat. *facturare* pentru *fascinare, factura* "vrajă"; it. *fattura* "farmec" şi *fattuchiero* "fermecător" vin de la *facere* ca şi sp. *hechizo* "vrajă", *hechizero* "vrăjitor" din *hecho* "faptă".

O altă expresiune românească pentru "vrajă" - *farmec* sau *fermec* din lat. *pharmacum* - a suferit, de asemenea, o specializare de sens: grecul φαρμακον însemnând, pe de o parte, "leac sau doftorie", iar pe de alta, "otravă, fermece, vrăji, descântături", de unde macedo-românul *farmăcu* "venenum" şi *fărmecat* "otrăvit". Cu *vrajă*, psl. *vraža* "divinatio, incantatio", stă în legătură sârbul *vraci* "medicus, magus", de unde românește *vraci*, ambele din psl. *vrŭkati*

"murmurare" (comp. *şişcoi* "vrăjitor", *şişcă* "vrăjitoare" în raport cu rus. *šuškati* "a şopti" şi psl. *vlŭhvŭ* "magus" din *vlŭsnati* "balbutire"), precum rom. *încântec* "farmec" şi fr. *charme* "farmec" din lat. *carmen* "cântec sau formulă magică" ne rapoartă la acele timpuri când medicina nu era decât un fel de magie, când boalele, ce se credea în genere produse de spirite rele, puteau fi alungate numai cu ajutorul unor anumite formule - d e s c â n t e c e - mai mult *şoptite* decât rostite. Această credinţă există până în ziua de astăzi mai la toate popoarele, şi domnul Hasdeu, reproducând un *fragment dintr-o conjuraţiune* românească dinainte de 1583, o rugă pentru scoaterea dracilor, observă (*Cuvente* II, 171) că popii români din Ardeal sunt faimoşi ca meşteri în această artă şi că ungurii chiar recurg la măiestria lor în asemenea ocaziuni.

Înveştire, lat. *investire,* avea odinioară sensul general de "îmbrăcare".

Psaltirea lui Coresi, Ps. XLIV: "Stătu împărâteasa de-a dereapta ta în v e ş m i n t e poleite *înveştită* şi prea înpistrită".

Cronica lui Moxa, p.347: "Şi-i *învăscu* în p i e i de trup, de lăcuia înaintea raiului, şi plângea nemăngâiat".

Sinaxarul lui Dosoftei, noiemvrie 114ª: "Era părul alb, iară faţa neagră şi topită, numai oasele cu p i ĭ a l e *învăscute*, de i se ţânea încheeturile".

Astăzi, se aude numai participiul *învăscut,* care are, în Moldova şi în Transilvania, sensul de "acoperit, înrădăcinat", aplicat, mai cu seamă, la plante. În înţeles figurat la Alexandri, *Despot Vodă,* p.79:

> Tu prin a ta frumseţă regină eşti născută
> Eu vreu să fii prin mine în r a z e *învăscută.*

Într-o colindă moldovenească ne întâmpină încă sensul arhaic al cuvântului (Teodorecu, *Poezii pop.*, 21):

V-aduc de Anul Nou
Prunc de răsărit născut,
Care este *învăscut*
În alb s c u t e c ca un ou...

Istriano-românii posed asemenea *învestesc* sau *îmvestesc* "îmbrac, gătesc", macedo-românii *'nveştire* "investire" şi *'nviscut* "vestitus", pe când limba modernă daco-română l-a înlocuit cu termenul *îmbrăcare* din *bracae* "izmene, nădragi", vorbă de origină soldătească.

Lângoare, din latinul *languor* "slăbiciune, moliciune, boală", era odinioară expresiunea generelă pentru "boală" ca în dialectul macedo-român, precum *lânged* înlocuia pe slavicul *bolnav*, bunăoară, în următorul pasaj din *Evangeliarul* lui Coresi din 1570, Marcu VI (Cipariu, p.9): "Şi unge cu unt mulţi *lângezi* şi se vindeca".

Astfel, în *Psaltirea* lui Coresi, Ps. XL: "Tot stratul lui întors-ai în *lăngoarea* lui = Totum cubatum ejus ex *morbo* ejus mutaveris".

În *Evangeliarul* aceluiaşi, Marc. XII: "Şi să aibă despus a vindeca *lângorile*".

Astăzi, prin *lângoare*, poporul înţelege o boală anumită *"tifus"*, boală primejdioasă şi î n d e l u n g a t ă, din care cauză poporul îi zice mai des *lungoare,* etimologie poporană, oarecum "boală lungă", pentru care medicina bătrânească întrebuinţează *buriana lungoarei* "Ligusticum levisticum" (Brândză).

Acest înţeles popular al cuvântului îl întâmpinăm şi în *Letopiseţul* lui Miron Costin (*Cronice* I, 372), care povesteşte despre Ştefăniţă vodă, că "au căzut în boală foarte grea, *lungoare*,... aşa de greu l-au cuprins herbinţeala, cât [...] au stătut f r ă n i t i c, adecă buiguit de hire. Cu chipul ciumei era

boala, că i-au eşit bolfa la o mână. Ce nu era ciumă, ce direaptă *lungoare*, cărei boale îi zic doftorii m a l i g n a..."

În piesa *Drumul de fer* de Alexandri (*Teatru,* p.944): "Acum două luni, ştii, când am căzut bolnavă de *lungoare* la Iaşi, la mătuşa me".

Într-o doină bucovineană (Marian II, 84):

De la fagul din cărare
Zace un voinic de *lungoare*...

Lare, din latinul *lavare,* odinioară, "a spăla" în genere, ca şi la macedo-români.

În *Psaltirea* lui Coresi, Ps. VI: "Ustenii în suspinile meale, şi *lau* în toate nopţi s t r a t u l mieu, cu lacrâmele meale aşternutul mieu ud".

În *Paliia de la Orăştia*, Gen. XLIX (Cipariu, p.57): "*La*-va în vin v e ş m â n t u l său şi în sângele aoiei tâmbariul său".

În *Legenda lui Avram* de pe la 1600 (Hasdeu, *Cuvente* II, 191): "Adu l â u t o r ĭ u l şi *lă* ospele acestoĭa p i c ĭ o a- r e l e , că ĭaste ustenitu".

Astăzi, cuvântul *lare* s-a restrâns numai pentru "spălarea la cap", rezervându-se sensul general formei compuse *spă-lare* (= *ex-per-lavare*).

Marhă, formă colaterală din *marfă* (nsl. *marhă* "vită, marfă", ung. *marha* "grex, merx" din vechi-germ. *merha* (Mähre) "cal prost"), şi-a rezervat exclusiv sensul de "vită", cu care se făcea negoţul principal. Vitele şi productele lor constituiesc principala bogăţie a popoarelor pastorale şi prin urmare mijlocul obicinuit de tranzacţuni: de aceea,cuvintele cu sensul de "proprietate, bani" sunt, adeseori, înrudite cu cele ce însemnează "vite, turme". În *Riġ-Veda,* în *Zend-Avesta* şi în *Omer,* obiectele sunt socotite pe capete de bou; ebraicul *kasaf*

însemnează "berbece şi monedă", *mikne* "turmă şi cumpărătoare"; grecul κτημα "proprietate şi turmă". Festus observase deja raportul între *pecunia* "bani", *peculia* "avere" şi *pecus* "vită". Goticul *faihu* "pecus" (de unde germ. *Vieh*) are, în traducerea lui Ulfila, sensul de "bani", precum got. *skatts* "comoară şi turmă" (germ. *Schatz* "comoară", frison *sket* "vită") în raport cu psl. *skotŭ* "vită" şi sanscr. *rupiia* "aur, argint, monedă" în raport cu *rŭpa* "vită".

Iată câteva exemple:

În *Omiliarul* lui Coresi din 1575, pasajul Luca XIII e redat astfel (Cipariu, p.19): "Iară în a şaptea zi carea iaste sămbăta Domnului Dumnezeului tău, în carea nu feace nece uân lucru, nici tu, nici feciorul tău, nici fata ta, nici sluga ta, nici slujnica ta, nici *marha* ta, nici striinul, carele va fi întru porţile tale".

În *Paliia de la Orăştia* din 1581, Ex.XXII (Cipariu, p.69): "Iară să vor prinde (la fur) cea *marhă* furată vie, săva bou fie, săva asin, săva oae, de doao ori să dea atâta".

Astăzi, *marhă* însemnează, în Transilvania, "vită" şi "marfă".

Primul sens în următoarea baladă din valea Crişului Negru (Pompiliu, p.62):

Dacă ţi-i urât de mine,
Du-mă-n oraş şi mă vinde,
Du-mă-n târg la Târgoveţ,
Unde au mândrele preţ,
Şi mă strigă vânzătorĭu
Ca pe *marhă* pieitorĭu!

Tot aci trebuie raportat şi vorba *socotesc*, ung. *szokotálni* "compter, calculer", pe care Roesler (*Romänische Studien*, p.351) o pune în legătură cu psl. *skotŭ* "pecus", de mai sus, şi al cărui sens primitiv va fi fost "a păzi sau a îngriji

v i t e l e", cum şi însemnează vorba pe ruteneşte: *sokotyty* "pascere". În vechea limbă românească,*socotesc* avea sensul general "a-îngriji", aplicat la fiinţe şi la lucruri.

Evangeliarul din British Museum, 61 v.: "Lânged eram şi mâ *socotit*".

Pravila lui Vasile Lupu, p.7: "Să plătească (toată paguba), ...ce va fi ucis dulăul, pentru că[ci] au omorât pre *socotitorĭul* t u r m e i ". Şi mai la vale: "De va *socoti* un om un p o m şi-l va creaşte...". *Ibidem*, p.17: "De vor da nescuĭ nişte a v u ţ i e , ca să o ţie şi să o *socotească*".

Pravila de la Govora, p.25: "Oarecine naşte f e - c i o r ĭ şi nu-i va *socoti* nice îi va hrăni pre dânşiĭ cum se cade... cine nu va g r i j i de feciorii lui să-i cearte...".

Pravila lui Matei Basarab, p.73: "Iară pre alocurea, pre unde nu e nici cum arhiereŭ, acolo se *socoteaşte* lucrul acela de s o c o t i t o r ĭ u satelor sau al oraşelor al aceluĭa loc sau ţinut, sau de preot, sau de duhovnic, pentru care lucru şi d u h o v n i c i ĭ *socotitorĭ* d e l o c u r ĭ să cheamă".

Sensul de "numărare sau calculare" va fi rezultat din cel primitiv în urma daraverilor făcute cu cumpărarea sau vânzarea vitelor şi de la această semnificaţiune materială s-au tras alte două ideale: "a presupune" şi "a reflecta", cu care se poate alătura cele zise, în capitolul asupra metaforei, privitor la vorba *cumpăt.*

Într-o doină ardeleană (Jarnik-Bărseanu, p.148):

N-are omul ce gândi
Făr-mereu a *socoti*
Că-n veci va tot trăi.
Dar viaţa omului
E ca floarea câmpului:
Dimineaţa înfloreşte,
Peste zi se veştejeşte.

Sau (*Ibidem*, p.71):

Foaie verde de rât,
O fată s-a *socotit*
Să facă fărmecătură
Tot cu pizmă şi cu ură...

Moşie avea odinioară sensul de "patrie" în accepţiunea cea mai nobilă a cuvântului. Astfel, în *Evangeliarul* lui Coresi, Marcu VI (Cipariu, p.8): "Şi vine Isus în *moşiia* lui" şi mai la vale: "Nu e proorocului fără cinste numai în *moşiia* lui şi în rudă şi în casa lui", la care alăturăm următoarele două pasaje din *Evangeliarul* din British Museum: "Nece uân proroc priimit iaste în *moşiia* lui" şi "prorocul întru a lui *moşie* cinste n-are".

În *Pravila lui Matei Basarab,* p.151: "Cela ce-şi va hicleni *moşiia* şi naşterea, de unde a născut, acela mai cumplit să-l cearte decât pre un ucigătorŭ de părinţi, de vreame ce se cade mai bine să-şi ferească şi să-şi socotească neştine *moşiia* decât părinţii ce l-au născut".

În *Letopiseţul* lui Nicolae Muste, *Cronice* III, 5: "Duca Vodă era de *moşie* de la Rumele din ţara grecească; şi de copil mic, viind aice în ţară în zilele lui Vasilie vodă, au fost la dugheană la abăgerie".

Alexandria, p.47: "Împărate, toată lumea veĭ lua, ĭară *moşia* ta nu veĭ vedea".

În limba modernă, cuvântul figurează în acest sens general numai doară în poezia populară şi la scriitorii cari afecţionează stilul arhaic.

În doina *Stejarul şi cornul* (Alexandri, *Poezii populare*, p.44):

Frăţioare românaş,
Voios parul da-ţi-l-aş,
Dacă ai face tu din el

Buzdugan de voinicel,
Ghioagă mare nestrungită
Cu piroane ţintuită
Şi cu dânsa de-ai lupta
Să aperi *moşia* ta.

Alexandri, *Despot-Vodă*., p.6:

... Acuma nepoţii lor trufaşi,
Mici râvnitori de tronuri, seci, răi, ieşiţi din minte,
Păgâni prin a lor fapte, s-ating de cele sfinte,
De sceptru, de *moşie*, de neam şi de popor,
Iar ţara, muma, pere gemând sub talpa lor.

Acelaşi, *Poezii* (*Doine*) I, 5:

Hai, copii, cu voinicie,
Să scăpăm biata *moşie*
De păgâni şi de [robie]!

Eminescu, *Satira III*:

Rămâneţi în umbră sfântă, Basarabi şi voi Muşatini,
Descălecători de ţară, dătători de legi şi datini,
Ce cu plugul şi cu spada aţi întins *moşia* voastră
De la munte pân' la mare şi la Dunărea albastră.

În graiul de astăzi, *moşie*, propriu "pământul dobândit de la *moşi*", s-a restrâns la "proprietatea moştenită", care aparţine exclusiv unui individ.

Astfel într-o doină ardeleană (Jarnik-Bărseanu, p.24):

Bine-a zis frunza de fag,
Că dragostea nu-i i o s a g ;
Bine-a zis frunza de vie,
Că dragostea nu-i *moşie*;
Că dragostea se sfârşeşte
Şi cât lumea nu trăieşte.

Într-o strigătură din Ardeal (Ibidem, p.436):

De-oi trăi ca frunza-n vie,
Nu iau fată cu *moşie,*
Mai bine iau o săracă
Ce cu mâna ei se-mbracă,
Ce voi zice eu, să facă,
Când oi zice: taci, să tacă!

La rutenii dn Bucovina, în special la cei de pe lângă Sniatin, *muşiă,* împrumutat de la români, însemnează "Erbtheil, Antheilsgut" (Miklosich).

Primenire, psl. *primêniti* "mutare", avea odinioară sensul general de "a schimba", precum *primineală* acela de "schimbare".

Miron Costin, *Cronice* I, 18: "De acest turn (Turnul Severin), cum i s-au *primenit* n u m e l e , este de mirat de-i zic *Severin*; că acel turn l-au zidit Traian împărat, ce nu altul deplin; că spun istoricii când au făcut şi podul, căruia cu ochii noştri am privit pragurile din apa limpede a Dunărei, când am mers cu Dabija-vodă cu oştile la Uivar. Cum acel turn şi-au s c h i m b a t numele şi n-au ţinut numele ziditorului său, cum ţine şanţul lui Traian împărat până astăzi, a şti nu pot..."

Grigorie Ureche, *Ibidem,* p. 213: "Şi de-l va cruţa Dumnezeu îndelung (pe Despot-Vodă) la domnie, nu vrea putea fi într-alt chip, să nu *primenească* şi l e g e a , şi să nu răsipească şi ţara".

Cantemir, în *Divanul lumii* (Hasdeu, "Arhiva" II, 93): "Florile grădinilor lui, degetele străine le-au cules şi nasul cel necunoscut le-a [a]mirosit; p a l a t u r i l e lui, sălaşe boaghelor şi puhacelor le-am *premenit...*"

Ibidem, p.135: "Toate ale lumii l u c r u r i , până nu le vei spre bine *premeni,* deşerte sunt şi lucruri vrednice de râs. (Ieremiia [cap] X, [vers] 15)".

Titlul *Omiliarului* lui Silvestru de la Govora din 1642 (Cipariu, p.150): "Evanghelie învățătoare, sau Cazanie preste dumineciile anului şi la praznice gospodski, şi la alți sfinți mari, s c o a s ă şi *primenită* de pre limba rusască pre limbă rumânească [...] cu usteneala şi izvodirea lui Silivestru eromonah".

Dosoftei, în *Viețile svinților*, oct. 66ª: "Pământul să roade şi să schimuşeaşte în toți veacii s c h i m b ă n d u - s ă până la *premeneală* cea de apoi".

Ibidem, oct. 75ª: "Şi toți cari erau strânşi într-acea horbă să minunară de aşa grabnică s c h i m b ă t u r ă şi *premeneală* răpede".

Miron Costin, *Cronice* I, 26: "Măcar dar că şi la istorii şi la graiul şi străinilor şi în de sine, cu vreme, cu veacurile, cu *priminele* am dobândit şi alt nume, iar acel carele este vechi nume stă întemeiat şi înrădăcinat rămâne: R o m â n i ..."

Astăzi, cuvântul s-a restrâns la sensul special "a schimba haine, rufe" (comp. *izmene* "caleçons" cu psl. *izmêna* "commutatio, mutatio"; româneşte *schimburi* "rufe curate" cu it. *mutande* "izmene" adică "ceea ce se schimbă").

În balada *Novac şi corbul* (Alexandri, p.144):

H a i n e l e să-ți *primineşti*
Ca să pari un biet sărac,
Să nu semeni a Novac,
Că nu-i turcilor pe plac.

Vorba se mai aplică şi la c a i cu înțelesul de "a potcovi *din nou*" ca,într-o baladă populară (*Ibidem*, p.48):

M u r g u l să ți-l *primineşti*
Şi pe loc să-l p o t c o v e ş t i ...

Sensul special modern de "a schimba haine, rufe" se află deja în *Pravila lui Matei Basarab*, p.91: "Preotul să se

speale cu apă şi să se îmbrace în cămaşă noă adică să se *primenească...*", precum uneori regăsim, vice-versa, sensul arhaic general în graiul popular, bunăoară în basmul muntean *Cele trei rodii aurite* (Ispirescu, p.359): "Ajunse apoi la o fântână, mucegăită şi plină de nămol: el se apucă îndată de curăţi şi *primeni* a p a din fântână şi-şi căută de drum..."

Lexiconul de Buda diferenţiază vorba în *premenesc* "reficio, exhilaro" (de unde *premenit* şi cu sensul "carele au trecut la a doaă căsătorie" lat. *bigamus*) şi *primenesc* "muto, permuto, commuto, cambio", o diferenţiare necunoscută vechilor texturi şi limbei populare.

Rost, din latinul *rostrum* "cioc de pasere, rât, bot de corabie", avea odinioară sensul general de *gură,* pe care cuvântul latin îl are la Plaut, Lucilius, Varro, Petronius şi în Pandecte, dar mai mult ca o aplicaţiune ironică ("botul" omului). Iată câteva exemple despre acest sens general.

Evangeliarul lui Coresi, Mat. XIII, 35 (Cipariu, p.2): "Deşchide-voĭu în pilde *rostul* mieu, şi voiu răgăi ascunsele deîn tocmeala lumiei".

Psaltirea aceluiaşi, Ps. XXXVII: "Eu ca un surd n-auzii şi ca mut nu deşchiş *rostul* mieu. = Quos ego tanquam surdus non audio et tanquam mutus non aperiens *os* suum".

Cântarea lu Moĭsi de acelaşi: "Ia aminte cerĭul şi grăivoĭu şi să auză pământul cuvintele *rostului* mieu".

Miron Costin, *Predoslovie*: "Să nu pomenim de marele Moĭse, carele dupre atâţia ani au scris Leatopiseţul de la zidirea lumei, că acesta au avut pre singur Dumnezeu dascal şi învăţătoriu cu *rost* către *rost*".

Acelaşi, *Cronice* I, 286: "Cuvântul şi sfatul înţălept din singură hirea izvoreşte păn încât este, precum zice şi înţăleptul Solomon: «din *rostul* direptului izvoreşte înţălepciune»".

În limba modernă, *rost* s-a restrâns mai mult la rezultatul sensului arhaic, adică la "pronunțare, expresiune"[1], bunăoară (Ispirescu, p.40): "Această împărătească cu *rostul* ei cel b l a j i n , cu purtarea cea cumpătată, se făcu de o iubiră până și cumnatele ei".

De aci apoi înțelesul figurat de "regulă, rânduială, căpătâi" de pildă (Isp. 333): "Ce era să facă bietul om? Să nu o asculte, îi era că i se r i s i p e ș t e c a s a și-și pierde *rostul*".

Într-o strigătură din Ardeal (Jarnik-Bărseanu, p.468):

Așa zice popa nost
Când moare cel fără *rost:*
– Mergeți tare,
Că bani n-are;
Dar când moare vreun bogat,
Unde-ți cântă trăgănat:
– Puneți jos,
Că-i bănos!

Același cuvânt se mai aplică, în graiul de astăzi, la "ciocul sau pliscul" paserilor și la noțiunea materială de "fir de urzitură".

Vorba *rost,* proprie dialectului daco-român, o regăsim, dintre limbile romanice, numai în spaniolul *rostro* și în portugesul *rosto,* ambele cu sensul de "față".

Mai observăm încă, că verbul *rostesc*, care posedă mai toate accepțiunile lui *rost,* în special aceea de "pronunțare, exprimare", s-a diferențiat în forma secundară *răstesc* cu nuanța peiorativă "a vorbi aspru".

[1] Cu toate acestea el persistă în locuțiunea: *de rost, pe de rost* "pe din afară", literal "prin gură", fr. *par coeur* "prin inimă".

Rudă era odinioară un substantiv colectiv, însemnând "neam, generaţiune, familie". Iată o serie de texturi cronologice cu această semnificaţiune generală.

Evangeliarul lui Coresi, Mat. XIII, 35 (Cipariu, p.2): "Şi atunce vor plânge toate *rudele* p ă m â n t u l u i ", şi mai la vale (p.6): "Deadevăr grăesc voao, că n-are a treace *ruda* aceasta până acealea toate vor fi!".

Psaltirea de acelaşi, Ps. LXXVIII: "În *rudâ* şi în *rudâ* spunem lauda ta = In quamque *generationem* enarrabimus laudem tuam".

Cronica lui Moxa, p.349, 350, 356: "Când fu Moisi de 85 de ai, atunce scoase pre *ruda* o v r e i a s c ă deân robiia lu Faraon deân Eghypet".

"Atunce se rădică, după alţi înpăraţi Senahirem viteazul cu ţara Asiriei şi cu *ruda* p e r s i l o r şi cu mideanii, cu oaste mare pre Ierusalim".

"Era oarecine în Rim, anume Marchie, de *rudă* bună şi plin de bunătate".

Noul Testament de la Belgrad din 1648, Luc. IX, 50 (Cipariu, p.91): "Ca să se caute de la aceasta *rudă,* sângele a toţ(i) prorocii vărsaţ(i) de începutul lumii".

Pravila lui Matei Basarab, p.359: "Drept aceaia la bucatele şi avuţiile, carele sînt râu adunate, pedepseaşte Dumnezeu până la a treilea *rudă,* iar nu la trup sau la suflet".

Dosoftei, *Vieţile svinţilor*, octomvrie, 40[b]: "Chiprian era de la Antiohia Siriei în zilele lui Dechie împărat, de *rudă* mare şi bogată, filosof şi vlăhovnic de ispravă, fu vânat la credinţă spre Domnul Hs. de Duspina ficioara şi creştina, toate a lui fapturi şi lucrări dimoneşti răsăpind ca o ţăsătură de painjină".

Ibidem, noiemvrie 112[a]: "Era la Antiohia un om bogat de *rudă* mare şi căzusă în boală de gĭumătate de cap şi atăta au

crescut boala, cât i-au eşit ochiul cel direpţ din melciu în afară".

În acelaşi sens general se lua şi cuvântul *rod*, sinonim cu *rudă*, ca în epistola dedicătoare, ce mitropolitul Teodosiu o adresează către Şerban-vodă, ca prefaţă la *Liturgia slavo-românească*, tipărită în Bucureşti, la 1680, şi în care descrie starea naţiunii şi a limbii româneşti:

"Den neînvăţătură şi de neînţeleagerea limbii, care noao jalnic şi plânsuros lucru iaste, într-atâta micşorare şi călcare *rodului* nostru cestui rumânesc, carele odată şi el număra între putearnicele n e a m u r i şi între tarii oaminii să număra, iară acum atâta de supus şi de ocărât iaste, cât nice învăţătură, nice ştiinţă, nice armă, nice legi, nici nice un obiceaiu între tot *rodul*, cât să pomeneaşte astăzi rumân, nu iaste; ce ca neşte nemearnici şi orbi într-un zbor învârtindu-se şi înfăşurându-se: de la streini şi de la varvari, doară şi de la vrăjmaşii *rodului* nostru cer şi să împrumutează şi de carte şi de limbă şi de învăţătură. O grea şi durerosă întâmplare!"

Astăzi, vorba *rudă* s-a restrâns numai la raporturile, ce leagă pe membrii unei aceleaşi familii, la însemnarea specială de "consângean sau rudenie", întocmai precum *neam* are, în Moldova, accepţiunea mărginită de "rudă".

Ioan Neculce, *Cronice* II, 263: "(După ce au adus pe domniţa Casandra la Iaşi,) i-au dat gazdă la Iordachi Ruset visternicul, fiindu-i *neam...*" alăturea de sensul general, bunăoară, în următorul pasaj din Nicolae Costin, *Cronice* I, 61: "Cine aŭ fost la Italia să vază pre italiani, să ia aminte: nu-i va trebui mai bună dovadă să crează că un neam sînt cu moldovenii".

În *Despot-Vodă,* când Doamna întreabă pe Lăpuşneanu, dacă poate pune pe ea sculele preţioase oferite de Despot, acesta-i răspunde (p.36):

Domniță, aste scule străbune le priimește
Și-n semn de mulțămire cu ele te gătește,
Ca să serbăm norocul ce azi ne-a dăruit
Un văr măriei tale și mie-un... *neam* iubit.

Trăiesc avea, odată, un sens mai larg: el se aplica aproape exclusiv la lucruri, ținea adică locul actualului *a fi* sau *a exista, a ținea* sau *a dăinui,* ori a neologismului *a dura.*

Miron Costin, *Cronice* I, 5 (Predoslovie): "Făcu-tu-ți-am izvod întâiași dată de mari și vestiți istorici, cărora *trăiesc* și acmu s c r i s o r i l e în lume, și vor *trăi* în veci".

Ibidem, p.10: "Multe o b i c e i u r i întru acest neam *trăiesc* a italienilor până astăzi".

Ibidem, p. 21:Sub acest nume (Dacia) au trăit aceste țări până la al doilea descălecat cu Dragoș voevod.

Ibidem, p.23: "Acest Traian împărat au venit pe aice și au încongiurat această parte de loc și au descălecat n e a m u l seminției, l i m b a , care *trăiește* până acum în Moldova și în Țara Muntenească, și norodul cât este în Ardeal cu acest nume român".

Nicolai Costin, *Ibidem,* p.37 (*Predoslovie*): "Și după ce vom arăta descălecarea țărei noastre, cum s-au pomenit mai sus, arăta-vom pre urmă câtă vreme *au trăit* pre aice d e s c ă l e c a r e a lui Traian..."

Ibidem, p.45: "Al doilea p o t o p au fost pre vremea lui Eraclie și a lui Prometeiŭ, carele *au trăit* o lună".

Grigorie Ureche, *Ibidem,* p.165: "Iară dacă au eșit neprietenii din țară, au strâns Ștefan vodă trupurile celor morți, movilă, și au zidit deasupra oaselor o b i s e r i c ă , care *trăiește* până astăzi la Războieni, întru pomenirea acelor suflete".

Pentru aceeași noțiune, aplicată la lucrurile însuflețite, la ființe, se întrebuința, în limba arhaică, verbul *a custa,* lat.

constare, care are uneori acest sens, bunăoară,în următorul pasaj din Cicero (*de Orat.* II, 22): "Antiquissimi fere sunt quorum quidem scripta *constent*, Pericles atque Alcibiades...", care, tradus în stilul lui Miron Costin, ar suna astfel: "Cei mai bătrâni, cărora *trăiesc* s c r i s o r i l e , Pericle şi Alchibiade...".

Dosoftei, *Vieţile svinţilor,* 39[b]: "Tânărule, t a t ă -tău *custă,* iară tânărul dzăse c-au m u r i t ".

Ibidem, octomvrie 41[b]: "Decî eşind la rugă în voroavă la Dumnezâu îş făcea inemă rea şi tristă, cum nu să cade, zicând: că nu să cade să *custe* o a m e n i i cei fără Dumnezău, carii strică şi strâmbază căile ceale direapte a lui Dumnezău".

Ibidem, ghenarie 47[a] şi 23[a]: Trecând 80 de ai a c u s - t u l u i său, cât *au custat*". - "I s-a tocmit limba de la Dumnezâu de grăea curat, până cât *au custat*".

Pentateucul de Tordaşî, Gen. XVIII, 10: "Şi zise: iară mă voiu turna la tine să *custarem* şi iacă muieriei tale, în Sara, fi-va fecior".

Sicriul de aur, tipărit la Sasşebeş în 1673 de popa Ioan din Vinţi (Cipariu, p.126): "O Doamne,... de acum încă până *vom custa*, dă-ne păstori buni şi sufleteşti, să poată preveghea prin agiutoriul tău pentru sufletele noastre".

Cantemir, *Divanul lumii* (Hasdeu, "Arhiva" II, 96): "Dară un o m , carele într-un munte pustiu locuieşte şi într-o gaură de bălaur sau într-o peşteră de leu sau de urs sau de pardos v i e ţ u i e ş t e , oare ce fel de petrecere va să facă? şi ce fel de *cust* va să *custe*? sau ce chip de t r a i va să t r ă i a s c ă ?".

În stihurile de la sfârşitul *Psaltirii* lui Dosoftei,vorba se aplică şi la lucruri. Vorbind de Traian, zice (Cipariu, p.253):

Seamnele stau de să văd de dânsul făcute,
T u r n u l S e v e r i n u l u i *să custe* în vremi multe.

Acelaşi cuvânt există încă azi în Transilvania, cum o atestă *Lexiconul budan* şi poezia populară ardeleană. Într-o baladă din valea Crişului (Miron Pompiliu, p.63):

Nu mă da dup-aista,
Cât pe lume voi *custa*
Tot pe tine-oi blestema...

Astăzi, verbul *trăire* se întrebuinţează numai în sens de "vieţuire" şi se aplică exclusiv la fiinţe; totuşi graiul popular împrospătează uneori uzul arhaic al cuvântului, bunăoară într—o povestire de pe Someş ("Contemporanul" II, 596): "Şi *trăi* mult p r i e t e n i a asta într-aceşti doi oameni".

Umplere sau *împlere*, lat. *implere*, a păstrat, în limba modernă, numai sensul material al cuvântului, dar avea odinioară şi pe cel ideal, înlocuit astăzi prin *împlinire.*

Paliia din 1581, Gen. II (Cipariu, p.48): "Şi *împlu* Domnezeu în a şaptea zi l u c r u l său ce făcu şi odihni în a şaptea zi".

Cronica lui Moxa, p.368: "O înpărate! Nu să cade cine poartă căftan mohorât să grăiască mencĭuni, *împle-mi* ce ai f ă g ă d u i t, de pune un fecior al mieu să fie Kesar".

Pravila lui Matei Basarab, p.77: "Iară neştine va învăĭui sluga şi nu-l va lăsa să-şi *umple* s l u j b a după învăţătura mai marelui său...".

Alexandria, p.130: "Iată că se *umplu* patruzeci de a n i ai împărăţiei tale".

Tot astfel la macedo-români (*Mostre* II, 7): "Când *umple* doi anĭ...".

Astăzi numai în sens de "a face plin", bunăoară,în următoarea doină din Ardeal (Jarnik-Bărseanu, p.31):

Faţa ta cea rumeioară
Zice: vino de te-nsoară,
Ochii tăi cei negrişori
Umple-mi t r u p u de fiori,
Fruntea ta cea albineaţă
Umple-mi s â n u l de dulceaţă.

Vearze avea odinioară sensul general de "verdeţuri, legume", conform etimologiei sale: lat. *viridia* "plante înverzite, verdeaţă".

Evangeliarul lui Coresi, Mat. XIII, 32 (Cipariu, p.2): "Ce mai mic iaste [grăunţu de muştarĭ] de toate s e m e n ţ e l e, e când creaşte mai mare de toate *vearzele* ĭaste".

Psaltirea lui Coresi, Ps. XXXVI: "Că ca i a r b a curând usucă-se, ca *vearzele* de zlac curând cad = Nam sicut f o e n u m cito succidentur et sicut *viriditas* t e n e r a e h e r b a e decident".

Paliĭa de la Orăştia, Gen. I (Cipariu, p.46): "Şi rodi pământul i a r b ă şi *vearze* şi pomi roditori, cine întru sine rodiia poamele sale".

Pravila de la Govora, p.17: "Miercuri şi vineri preste tot anul, câţi vor veni la ispovedanie, să mănânce post, ce să zice fiertură cu unt de lemn, aşijderea şi *vearze*; iară carne şi brânză şi peaşte să nu-ş guste".

În limba modernă *varză*, pl. *verze*, s-a restrâns la o anumită legumă "brassica" numită, în Moldova şi Transilvania, *curechi.* La istriano-români şi în Ardeal *verze* are sensul exclusiv de "varză fiartă, varză acră" (I. Maiorescu), iar la macedo-români *veardzile* "olera", *verdzile* "viridia" (Daniil) şi *verdzu* "brassica" (Kavalliotis).

Vită însemna, în vechea limbă românească, "animal" în genere, conform etimologiei sale "tot ce are *viaţă*"

(= *animal* "ce are viaţă"): lat. *vita,* formă primitivă din *vitula, vitulus.* Limbile romanice au păstrat uneori forme mai arhaice, din cari limba latină clasică nu posedă decât diminutive[1].

Omiliarul lui Coresi, c.1570 (Cipariu, p.29): "Cene dă mâncare atot trupului, cine dă *vitelor* mâncare a lor?".

Psaltirea de acelaşi, Ps.VIII: "Toate supus-ai supt picioarele lui: oi şi boii toţi, încâ şi *vita* cămpilor = Omnia posuisti sub pedibus ejus. Greges et armenta quotquot sunt; etiamque *bestias* agrestes".

Ps. XXXV: "Oamenii şi *vita* spăseşti, Doamne, că mulţit-ai meserearea ta, Doamne = Homines et *jumenta* conservas, Jehova. Quam pretiosa benignitas tua, Deus..."

Ps. IL: "Că ale meale sânt toate *vitele* dumbrâviei = *Animalia* agrestia sint penes me".

Ps. LXXVII: Prid[ă]di[t] grindiniei *vitele* lor şi avuţiia lor, focului = Dedidit etiam eidem grandini *bruta* eorum et p e c o r a eorum prunis ignitis.

Moxa, *Cronica,* p.346: "Până a cincea zi nu era pre pământ nice o *vită,* nice într-apă, nice în văzduh a zbura".

În limba modernă, *vită,* macedo-român *avită*, s-a restrâns la anumite animale domestice, ca bou, oaie, capră.

Într-o doină ardeleană d-ale cătăniei (Jarnik-Bărseanu, p.306):

Eu mă duc, maică,-n cătane,
Tu rămâi cu multă jale;...
Maică, până ce-oi veni,
Tu cămaşă mi-i croi,
Dar să n-o coşi omeneşte,
Ci s-o coşi cătăneşeşte:
Pe barburul dinainte
Pune plug cu şese *vite*,
Pe barburul dinapoi
Pune plug cu şase b o i ...

VI. SCĂDEREA SENSULUI

§ 1

Scăpătarea cuvintelor

Nu numai în viaţa socială, dar şi în evoluţiunea istorică a limbilor, există o perpetuă înălţare şi scăpătare. Admirabilă este descrierea ce Horaţiu face despre această continuă schimbare a soartei cuvintelor:

Ut silvae foliis pronos mutantur in annos,
Prima cadunt: ita verborum vetus interit aetas,
Et iuvenum ritu florent modo nata vigentque .
Debemur morti nos nostraque...
..... mortalia facta peribunt,
Nedum sermonum stet honos et gratia vivax.
Multa renascentur quae jam cecidere, cadentque
Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus,
Quem penes arbitrium est et ius et norma loquendi.

[1] Diez, *Grammatik der rom[anischen] Sprachen* I [Bonn], 442.

[2] Horatius, *De arte poetica*, v. 60-72. - Domnul Ar. Densusianu, într-o traducere a acestei scrieri (Iaşi, 1882), redă versurile de mai sus în chipul următor:

"Cum codri-şi schimbă frunza, l-al anilor declin,
Pierzând pe cea dântâia: pier vorbele bătrâne,
Iar' care nasc, ca junii înflor şi strălucesc.
Şi noi şi toate a noastre supuse sunt la moarte.
.....
A limbei stălucire şi farmec n-o să peară?
Renaşte-or multe vorbe, ce-acuma nu mai sunt
Şi vor peri de care acuma sunt în vază,
Cum va dispune uzul, ce singur are dreptul
A judeca de limbă şi a-i pune legi şi reguli.

Aci, ca şi acolo, dăm numai foarte rar peste acei favoriţi ai soartei, cari să ştie a arunca un văl asupra joasei lor origini, cari să priceapă a-şi acoperi obscura lor proveninţă şi a-şi izbândi un brevet de nobleţă sau cel puţin un drept de a sta alături cu ceilalţi membri ai graiului. În toate limbile, aceasta este un fenomen de o raritate extraordinară, a vedea adică, cum bastarzii graiului omenesc izbutesc a-şi legitima o poziţiune onorabilă în societatea linguistică.

Un exemplu foarte remarcabil, în această privinţă, ni-l oferă vorba *războinic*, pe care o poartă azi cu fală toţi apărătorii patriei.

Care e origina acestei glorii actuali?

În paleo-slavica cuvântul însemnează "ucigaş, tâlhar": *razboĭnikŭ* "homicida, praedo", precum *războiul* nu-i alta decât "hoţie, măcel": *razboĭ* "latrocinium, homicidium".

Actualul *copil* este iarăşi unul din aceşti favoriţi ai soartei.

În cronice şi în vechea legislaţiune românească, ca şi la macedo-români *cochil* "spurius", se numea astfel "copilul din flori" în opoziţiune cu *cucon* sau *fecior* adică "copilul legitim" (comp. alb. *kopilĭ* "bâtard"; psl. *kopilŭ* "nothus").

Cronicarul Grigorie Ureche, vorbind despre Bogdan vodă, observă (*Cronice* I, 147): "... Mulţi zic că n-au fost Bogdan vodă f e c i o r c u c u n u n i e, ci *copil* lui Alexandru vodă".

Pravila lui Matei Basarab, p.96, 162: "Cela ce va zice cuĭva, că e a f u r i s i t sau *copil*, neştiind pre cel afurisit, că s-aŭ ertat şi pre celalalt l-aŭ făcut a d e v ă r a t f e c ĭ o r p r e l e a g e, acela ĭară nu se va certa ca un suduitorĭu".

"Fecĭoriĭ cari se vor naşte deîn călugăriţă, aceĭa sînt *copilĭ* şi nu vor moşteni nimica deîn averea mâne-sa".

Vorba *grai* nu se bucură de o origină mai nobilă; ea e primitiv identică cu "cântec" sau chiar cu "croncănire": psl. *graĭ* "cantus", *graĭati* "crocitare".

Dar pe cât de rari sunt aceşti privilegiaţi ai limbei, pe atât de numeroşi sunt, din contră, nobilii vlăstari ai graiului, pe cari diferite împrejurări nefavorabile îi face să-şi pearză vechea nobleţă şi, din scăpătare în scăpătare, să ajungă uneori adevărate stârpituri. "Găsim multe exemple, în cari un cuvânt cu semnificaţiune bună sau nobilă a decăzut, în cursul timpului, la una rea şi joasă; *pentru viceversa mai nici unul*, un fenomen puţin îmbucurător, în tot cazul remarcabil pentru filosofia istoriei"[1].

Mişel nu era odinioară decât "săracul, sărmanul"; *nemernic*, nenorocitul osândit a trăi în neagra străinătate; *mârşav*, cel cu constituţiunea delicată.

Ce au devenit astăzi aceste cuvinte!

De pildă, în următoarele versuri din piesa *Ovidiu* de Alexandri (Act I, sc.I):

> De când el mai cu samă a scris *Arta iubirei*,
> Femeile, perdute pe câmpul rătăcirei,
> În braţe-i se aruncă orbiş, într-un noroc,
> Ca f l u t u r i i *nemernici*, ce dau, zburând, în foc.
> B e r b a n t u l cât de *mârşav*, berbant numai să fie,
> La dânsul dau năvală copilă şi soţie,
> Căci viţiul le-atrage, trăsnindu-le prin gând
> Că vor schimba în e r o u pe un *mişel* de rând.

Jupân şi *chir* erau altă dată cele mai înalte titluri de respect, astăzi ele au ajuns o curată bătaie de joc!

[1] Tobler, *Versuch eines Systems der Etymologie, în Zeitschr. f. Völkerpsychol.* I, 368.

Într-aceste două clase de ridicare şi scădere a cuvintelor s-află o clasă intermediară de vorbe, cari, avându-şi rădăcinile înfipte în cele mai adânci prăpăstii ale corupţiunii omeneşti, capătă, în cursul timpului, o înfăţişare mai prezentabilă, ba se furişează chiar în saloane.

Cînd moldoveanul numeşte astăzi pe un glumeţ cam răutăcios *şugubăţ*, el îi dă fără voie ponosul de "ucigaş, criminal", cum şi însemna vorba atunci când era mai proaspătă amintirea originei sale.

Ceea ce era odinioară expresiunea propriu-zisă a crimei, a nedreptăţii, a nelegiuirii - *bazaconie* - a devenit astăzi, în gura românului, o adevărată fantasie copilărească, ce o rosteşte la întâmplarea cea mai neînsemnată: *fără-de-legea* a devenit o simplă *necuviinţă* sau *prostie*.

Ce poate fi mai nevinovat decât *zglobiu*, epitetul caracteristic al copiilor? Şi cu toate acestea vorba însemnează nici mai mult nici mai puţin decât *"rău"*, în adevăratul sens al cuvântului!

Această rafinare a viţiului, această îmbrobodire cu un exterior recomandabil a corupţiunii e comună tuturor limbilor. Pretutindenea constatăm, în evoluţiunea istorică a graiului, pe de o parte, o treptată şi continuă degenerare a elementelor bune, iar, pe de alta, aplecarea firească a omului de a da răului o aparenţă mai respectabilă, de a acoperi ca podoabele rafinării lucrurile cele mai urăcioase.

Vorba franceză *gêne,* care se aplică astăzi la cea mai mică neplăcere sau supărare, însemna odinioară "tortură".

Calvin, *Institution chrétienne,* préface: "... Si ces impétueuses furies, sans que vous y mettiez ordre, exercent tousjours cruauté par prisons, fouet, *gehennes,* coppures, bruslure: nous, certes, comme brebis dévouées à la boucherie, serons jetez en toute extrémité".

Molière, *L'avare,* a.IV, sc.VII: "Allons vite, des commissaires, des archers, des prévôts, des juges, *des gênes*, des polences et des bourreaux!"

Forma arhaică *gehenne* ne conduce imediat la etimonul cuvântului, la medio-latinul *gehenna*, gr. γεεννα, care, în Noul Testament şi în latinitatea eclesiastică, însemnează "iad" şi la figurat "suferinţă, durere". La evrei *ghê hinnôm* - de unde grecul γεεννα - era "Valea lui Hinnom" aproape de Ierusalim, consfinţită lui Moloh, căruia s-aduceau jertfe omeneşti. "Combien peu de personnes songent aujourd'hui aux sacrifices offerts à Moloh dans la valée de Hinnom, quand elles prient leurs amis de ne pas *se gêner!*"[1]

§ 2

Degenerarea şi rafinarea cuvintelor

Din cele mai sus zise, rezultă că la scăderea sensului prezidă o consideraţiune de o îndoită natură: *pesimismul*, care nu-i mai puţin pronunţat în limbă şi conform căruia mai toate cuvintele bune, oneste, nobile sunt într-un mod fatal supuse degenerării, tinzând a se transforma în rele, neoneste şi joase; *eufemismul,* după care, din contră, cuvinte de baştină rele sunt astfel îmbrobodite, încât îndrăznesc a se introduce prin contrabandă în societatea onorabilă a graiului: această îmbrobodire însă e numai aparentă, căci de cele mai multe ori le rămâne inerentă o nuanţă pesimistă, care dă de gol joasa lor origină. Vom procede deci din acest îndoit punct de vedere, dând câte o serie de exemple din fiecare categorie.

[1] Max Müller, *Nouvelles leçons* etc. II, 304.

A. DEGENERAREA CUVINTELOR

Mişel, din latinul *misellus,* diminutiv de la *miser* vulgar *meser*, care dedese românește pe arhaicul *measer*[1], însemnează primitiv "sărman, sărac", o accepțiune exclusivă în vechile texturi.

Psaltirea diaconului Coresi din 1577:

Ps. IX: "Nu uita chemarea *mişeilor* = ...Non oblivisci clamoris p a u p e r u m afflictorum".

Ibidem: "Că nu până în sfrăşit ultat va fi m e a s e - r u l , răbdarea *mişeilor* nu va peri până în sfrăşit = Non enim oblivioni unquam tradendus est e g e n s , expectatio *pauperum* non peritura est in perpetuum".

Ps. XI: "Derept chinul *mişeilor* şi suspinarea m e a - s e r i l o r acmu înviu, zise Domnul = A vastatione *pauperum* afflictorum, ab exclamatione e g e n t i u m jam exurgam, dicit Jehova".

PS. CXII: "Ce rădicâ de pământ *mişelul* şi deîn gunoişte [înalţâ] m e a s e r u l = Erigens e pulvere *tenuem*, e sterquiliniis elevans e g e n t e m ".

În *Omiliarul* lui Coresi din 1575 ne întâmpină interesanta formă[2] *mişelame* "sărăcime" adică poporul de jos, plebea (Cipariu, *Crestomatie*, p.20):

"Merg oamenii la beserecă, cum acolo popa să spue cuvântul lui Dumnezeu, sfânta Evanghelie, în limba pre carea grăiesc oamenii, să putem înţeleage noi *mişelamea*; ce folosu

[1] Acest frumos cuvânt a dispărut cu totul din graiul de astăzi şi limba modernă l-a înlocuit cu neologismul *mizer*. În vechile tipărituri îl întîlnim foarte des, ca şi derivatele sale: *meserere, meserătate.*

[2] Despre sufixul colectival romanic *-ame,* atât de rarisim românește, înlocuit fiind cu *-ime*, vezi articolul domnului Hasdeu, *Voinicame şi mişelame [Istoria unui sufix romanic dispărut din limba română],* în *Columna* pe 1882, p.480-486.

e lor, deaca popa grăiaşte în limba striină rumânilor, sărbeaşte, de nu înţeleg, sau pre altă [limbă], ce nu vor înţeleage ascultătorii".

Pentateucul de la Orăştia din 1581, Ex. XII (Cipariu, p.71): "Să vei da bani împrumut alor miei *mişei* oamini, carii cu tine într-un loc sînt, nu suguşa pre el".

Moxa, *Cronica*, p.371: "Deci, pentru că nu putea (Iustin) eşi des la *mişei* şi la s ă r a c i să-i judece cu dereptul, ei avea asupreală multă şi strâmbătăţi greale şi mântuiri reale de cătră o samă de boiari".

Poziţiunea ţăranului român devenind foarte precară mai cu seamă de la începutul secolului al XVI-lea, *mişel* începu a înlocui, în documentele posterioare[1], vorba actuală *ţăran*, care este o raritate extremă în vechile tipărituri[2].

[1] D. Papadopol-Calimah, în articolul *Sloboziile în România*, publicat în Conv. lit. XVII, 449 urm., citează mai multe cărţi domneşti, în cari *ţăran* e înlocuit cu *mişel*. D-sa însă se înşală susţinând că vorba *mişel* mai târziu numai ar fi căpătat accepţiunea de *sărac*, pe când ea este cea primitivă. De aceea şi comparaţiunea cu francezul *vilain* nu-i tocmai nimerită. Vorba *vilain* are în vechea franceză sensul exclusiv de "ţăran", căruia evul-mediu îi atribui sensurile morale secundare de "josnic, strengăresc, urât", cari singure au persistat în limba de astăzi (Diez, *Wörterbuch* I, 443). *Vilain* îşi poate găsi o analogie doară numai în rânul *mojic*, care, ca şi rusul *mužik*, însemnează în acelaşi timp "ţăran" şi "grosolan, necioplit" din paleo-slavicul *monžikŭ* "vir" (comp. rom. *om* în sens de "ţăran", bunăoară, în următorul pasaj din actul de desrobire al vecinilor din Moldova, publicat de Constantin Nicolae Vv. la 1749 (Mag. Ist. II, 290): "Şi când s-a vinde moşia, o a m e n i i să nu se vânză, ci ca nişte s ă t e n i a s a t e l o r să rămâie făcând slujbă obicinuită...")

[2] Vorba actuală *ţăran* este pretutindenea înlocuită, în vechile tipărituri, cu *rumân* sau *vecin*. În documente nu l-am întâmpinat decât o singură dată şi aceasta într-o scrisoare intimă a unui oarecare Dumitrache către familia sa, datată 1695 (Hasdeu, *"Arhiva"* I, 1. 63): "... deci dintr-acei bani au dat unui ţ ă r a n al mieu: pentru hârtie de 2 lei au dat 16 lei ş-un tult din banii acelui vin".

Iată, într-adevăr, cum descrie Cantemir starea țăranului: "Aceşti țărani toți, ori şi din ce limbă ar fi, sunt foarte aspru asupriți cu munca stăpânilor lor. Căci lucrul nu le este aşezat cu hotărâre, ce numai singur în voia stăpânului stă, câte zile să-i lucreze ei... Voind el să-i facă strâmbătate, îl bate atâta de mult, până când țăranul de bună voia sa îi dă ceea ce cere el... să vânză vrun boieriu pe țăranul său are voie..."[1].

În limba modernă, vorba *mişel* a decăzut într-un sens peiorativ. Ea însemnează obicinuit "ticălos, fricos, rău, blestemat, nelegiuit":

Timpul are dinți de oțel
Roade v o i n i c şi *mişel*. (Pann)

Într-o doină ardeleană (Jarnik-Bărseanu, p.171)

Să fi luat seama bine
Cu cine te împreuni
Şi cu cine te cununi;
Cu propteaua gardului,
Cu *mişelul* satului
Şi cu neamul s l a b u l u i.

Sau (*Ibidem*, p.277):

Doi bujori şi doi bădiți,
Şti-vă dracu ce gândiți,
C-amândoi [mă]-nceluiți;
Amândoi fost-ați la carte,
De nici unul n-avui parte.
Avui parte d-un *mişel*,
Pică țundra de pe el...

Bălcescu, în *Cântarea României*, p.568: "Şi mumele ziceau la ficiorii lor: «Cel ce fuge dinaintea duşmanului este

[1] Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Negruzzi, p.246.

mişel... şi *mişeii* nu sunt din sângele nostru... duceţi-vă de muriţi mai bine liberi, decât să trăiţi în robie şi în ocară!»"

Şi mai la vale, p.573: "Sângele ficiorilor tăi s-a stricat şi inima lor a putrezit... Când erai tare, erau şi ei mândri de tine... Dar de când s-au amestecat cu cei *mişei* şi cu cei vicleni, s-au făcut şi ei vicleni şi *mişei*..."

Nemernic este un alt cuvânt care, în limba modernă, şi-a pierdut aproape cu totul nobila sa semnificaţiune primitivă, devenind astăzi un cvasi-sinonim al lui *mişel.*

În vechile texturi *nemernic* însemnează "străin, pribeag".

Astfel, în *Biblia* lui Şerban vodă din 1688, *Deuter.* XIV, 21: "Şi toată mortăciunea să nu mâncaţi, celui *nemearnic,* ce e în c e t ă ţ i l e tale să va da şi va mânca".

Cronica lui Moxa, p.361: "Şi (pe Traian) îl durea inima de ceĭa ce boliĭa, *nemearnicii* -i m i l u ĭ a , soţii-ş i dăruĭa".

Cazania mitropolitului Varlam din 1643 în alăturare cu pasajul corespunzător din *Evangeliarul* din British Museum ("Columna" pe 1883, p.311):

Mat. XXV, 35-36: Flămânzii şi-mŭ deadetŭ mâncare, însetoşai şi mă adăpat, s t r i i n ŭ era şi mă dusetŭ, desbrăcat era şi mă înbrăcat, lănged era şi mă socotitŭ, în temniţă era şi venit cătră mine... (1575).

Am fostŭ flămândŭ şi mĭ-aţĭ datŭ a măînca, însetatŭ am fostŭ şi m-aţi adâpat, n e - m e a r n i c am fost şi m-aţi dusŭ în casâ, golŭ şi m-aţi înbrâcat, bolnavŭ şi m-aţĭ socotitŭ, în temniţâ am fost ş-aţ venit la mene... (1643).

Cantemir, în *Divanul lumii* din 1698 (Hasdeu, *"Arhiva"* II, p.111): "... Omenească minte cereştile socotească,

iară pământeştile să batjocurească şi prin feliuri de feliuri de nevoie spre ceruri să se întindă, unde şi scaunul şi adevărata odihnă îi este. Căci nouă l u m e a *nemernicie* ne este şi într-însa p r i ş l e ţ i suntem; iară cerul m o ş i e şi acolo c a s n i c i şi m o ş n e n i suntem".

Nicolai Costin descrie astfel pe italieni (*Cronice* I, 60): "Oamenii (Italiei) iscusiţi peste toate neamurile; stătători la cuvânt, neamăgei, blânzi şi cu o a m e n i i *nemernici* îndată se prietenesc, cum de ar fi d e a i s ă i, cu mare omenie; pentru aceia le zic *gentilomi*, cum zic grecii *celebii*".

În hrisovul din 1799 de la Alexandru Ipsilant voievod pentru veniturile sfântului Spiridon din Iaşi (Codrescu, *Uricariu* I, 83) se spune, că "în lăuntru întru această sfântă mănăstire este şi spital, care acest spital de vreme ce s-au făcut spre priimirea şi căutarea şi tămăduirea de bolnavi neputincioşi şi săraci, atât din p ă m â n t e n i cât şi din s t r e i n i *nemernici*..."

Dar şi la cei mai buni scriitori moderni vorba s-a menţinut în sfera pură a originei sale.

Stamati, *Muza românească* I, 156:

> Ce acolo o s p e ţ i m e a pe *nemernic* primea,
> I da lăcaş de odihnă, îl încălzea, îl hrănea.

Creangă, în *Povestea porcului* (Conv. lit. X, 112): "Mai stăi! şi nu te bucura aşa degrabă, că încă eşti *nemernică* pe aceste l o c u r i şi tot n-ai scăpat de primejdii".

Negruzzi, *Aprodul Purice*, p.117:

> Deşi se găsea *nemernic*, p r i b e g i t din ţara sa,
> Patriotică simţire în inima-i tot s-afla.

Alexandri, *Umbrei lui Nicu Ghica* (*Poezii* I, 232):

> Toate, într-o clipă, cum de-aţi părăsit
> S u f l e t u - i *nemernic*, gându-i r ă t ă c i t?

În vorbirea zilnică însă *nemernic* însemnează "vagabond, ticălos, netrebnic, om de nimic", ca adjectiv "mişelesc", găsindu-şi o analogie în vorba *venetic* "străin, vagabond"[1] şi în germanul *Elend* "străinătate, mizerie"[2] din vechiul-german *eli-lenti* "ţară străină", de unde adj. *elend* "străin, nenorocit, mizerabil", precum şi românul dă epitetul de *negru*, adică de "nenorocit" străinătăţii, ca în balada *Novac şi corbul* (Alexandri, *Poezii pop.*, 144):

Fecioraş Gruiuţul meu!
Ascultă de ce-ţi zic eu,
Să nu cazi la vrun loc rău,
La loc rău şi mult departe,
În n e a g r a *străinătate.*

Iată câteva exemple de această întrebuinţare josnică a cuvântului *nemernic*:

Nu sta ca un *nemernic,*
Dacă te ştii, că eşti v r e d n i c . (Pann)

Ispirescu, *Basme,* p.106: "A doua zi dacă se deşteptă Făt-Frumos, îi fu ruşine de ceea ce făcuse. El se căia şi se căina cum de să facă el fapte de care nu mai făcuse în viaţa lui, să-şi bea adecă şi simţirile. El socotea, vezi, că a b ă u t ca un *nemernic*, şi d-aia se îmbătase aşa".

Bălcescu, în *Cântarea României*, p.573: "Mult mai înainte păgânul zisese: «Ca să zdrobesc acest trup ce mă îngrozeşte şi mă amerinţă, să dau drumul asupră-i *nemernicilor mei*...». Şi mulţime de greci calici, lepădaţi de Domnul, ca un nour de lăcuste trecură mările şi se asvârliră peste tine, o ţara mea şi supseră sângele tău!"

[1] Şăineanu, *Elemente turceşti în limba română*, p.111.

[2] Goethe în *Hermann und Dorothea*:
Schweifen nicht Männer von hoher Geburt nun im E l e n d ?

De la Vrancea, *Sultănica,* p.31: "Vitele, ce trag la plug, să fie ele mai fericite decât *nemernica* f ă p t u r ă a omului?"

Mândrie, mândru, din paleo-slavicul[1] *madru* "φρονιμος, prudens" (*madrĭcŭ* "σοφος, sapiens" înrudit cu vechiul-german *muntar* "expeditus, vigil": comp. sanscritul *budha* "înțelept" din rad. *budh* "a deștepta") au, în vechile tipărituri românești, sensul de "înțelepciune, înțelept", cum dovedesc următoarele citațiuni.

Codicele Voronețian c.1550 (p.110): Iară se neştinre de voi lipsitu iaste de *mândrie* = Iară de se lipseşte cineva dentru voi de î n ț e l e p c i u n e " (*Biblia* din 1688).

Ibidem , Act. Apost. XVII, 14: "Lucrându Domnului cu toată s m e r i t a *mândrie* = Slujiți Domnului cu toată s m e r e n i a (1688)".

În pasajul din urmă *mândria* însemnează "înțelepciunea umană în raport cu cea divină" adică "supunere, smerenie".

Psaltirea lui Coresi din 1577:

Ps. XXXVI: " Rostul dereptului învață-se *preamândrie* şi limba lui grăiaşte j u d e ț = Justi os meditatur *sapientiam* et ejus lingua loquitur j u s ".

Ps. CIII: "Că mărirâ-se faptele tale, Doamne, toate în *mândrie* fapt-ai... =Quam ampla sunt opera tua, o Jehova! ea omnia *sapienter* fecisti!..."

Ps. CX: "Începutul *mândrie* frica Domnului... = Caput *sapientiae* reverentia Jehovae..."

Evangeliarul aceluiaşi c.1570, Marcu VI, 2 (Cipariu, p.9): "Şi mulți asculta, mirară-se grăiia: de unde [a]cestui aceastea? şi ce *mândrii* date lui = ...Multique audientes

[1] Miklosich, *Lex. psl.,* p.394. - Curtius, *Grundzüge,* p.292.

percellebantur, dicentes: unde huic ista? et quae est haec *sapientia* quae data est ei?..."

Noul Testament din 1648, Luca IX (Cipariu, p.91): "Derept aceaca şi *mândriia* lui Dumnezâu zise: trimite-voiu întru ei proroci şi apostoli... = Propterea etiam *sapientia* Dei dixit: mittam ad eos prophetas et apostolos..."

Legenda Duminicei c. 1600 (Hasdeu, *Cuvente* II, 45): "Înţeleageţi, *nemândrilor,* că no semteţe î n ţ e l e p ţ i !..."[1]

Dar deja la scriitorii din secolul al XVII-lea, *mândrie* sau *mândru* are înţelesul de "cuminţie exagerată, semeţie, trufie" (comp. litfanul *mandrûs* "deştept, vioi, îndrăzneţ").

Moxa, *Cronica*, p. 350: "De-aciia au înpărăţit Navăhodonosor 25 de ai şi pentru *mândriia* lui-l feace Dumnezeu de au fost porc 7 ai".

Miron Costin, *Cronice* I, 297: "Era la h i r e a sa Barnovschi vodă foarte t r u f a ş şi la p o r t u l hainelor *mândru*, iară la inimă foarte direpţ, blând şi nelacom".

Cantemir, *Divanul lumii* (Hasdeu, "Arhiva" II, 117): "Aşijderea, *mândrul,* adecă c e l m a i î n a l t c u f i r e a, numai el om, iar alţii toţi dobitoace a fi socoteşte. Adu-ţi dară aminte că pentru *măndria* îngerul din cer căzu şi drac se făcu,

[1] În *Alexandria* sau *Istoria lui Alexandru Machedon,* brahmanii se numesc *negomândri,* care ar corespunde grecului γυμνοσοφιστης adică "înţelept despoiat". Pasajul în cea mai veche ediţiune a *Alexandriei* (Ms. 1620, ed. Bianu în Col. lui T. pe 1883, p.453) sună: "... merseră zile şi ajunseră... la un ostrov şi... de cee parte de apă, şi să vede copaci nalt şi oameni cu ţară... Şi întrebă pre filosofi ce ţară este acolo; ei ziseră: «este acolo Edemul, ce ziceţi voi M a c a r o n, şi sămtă acolo *nagomudrii,* omeni g o l i şi d e r e p ţ i i, şi au şi înpărat Evant înpărat»". Întrevorbirea, ce au avut-o eroul cu capul *brahmanilor,* a devenit în *Ceasornicul Domnilor* de Nicolai Costin: "Vorova a prea înţeleptului *daramanţilor* cătră marele Alexandru". Vezi Gaster, *Lit. pop. rom.;* p.31.

zicând: "În cer mă voi sui, asupra stelelor cerului voi înălța scaunul meu" (Isaia, cap. XIV, vers. 13)".

În limba modernă, *mândrie* are îndoitul sens de "fierté" și de "orgueil": însemnează adică, pe de o parte, sentimentul just al demnității umane, iar, pe de alta, sentimentul exagerat, pasiunea care imitează această mândrie legitimă și care ne face să ne credem mai presus de semenii noștri.

Intermediar, însă, între aceste două sensuri este acela de "măreț, strălucit, frumos", ce-l are *mândru,* aplicat la ființe și la lucruri (comp. gr. γαυρος "mândru" cu γανος "veselie, strălucire"):

1. La ființe:

În balada *Miorița* (Alexandri, p.2):

Să le spui curat
Că m-am însurat
Cu-o *mândră* c r ă i a s ă,
A lumei mireasă...

Ibidem (p.3)

Cine-au cunoscut
Cine mi-au văzut
Mândru c i o b ă n e l
Tras printr-un inel?

Într-un bocet din Transilvania (Burada, *Datine*, p.146):

Bucură-te, progadie,
Mintenaș are să-ți vie...
Mândru voinicel...

În balada *Mihu Copilul* (Alexandri, p.62):

Mihu copilaș,
Mândru P ă u n a ș,
Păunaș de frunte,
Copilaș de munte.

În balada *Codreanul* (*Ibidem*, p.86):

Mult e *mândru,* s p r i n t e n e l
Cel v o i n i c, cel voinicel!

2. La lucruri:
În balada *Mihu [Copilul]* (*Ibidem*, p.66):

Că eu Mihu sunt,
Şi vreau să vă cânt
Un *mândru* c â n t i c,
Cântic de voinic
Cum n-aţi auzit
Cât veac aţi trăit!

În balada *Toma Alimoş* (*Ibidem,* p.72):

Şi pe iarbă cum şedea,
Mândră m a s ă - şi întindea,
Şi tot bea şi veselea...

În balada *Soarele şi luna* (*Ibidem*, p.27):

Îmbla, frate, *mândrul* s o a r e,
Îmbla, frate, să se-nsoare
Nouă ai,
Pe nouă cai
Care noaptea pasc în rai.

În *Movila lui Burcel* (*Ibidem*, p.168):

Într-o zi de sărbătoare,
Într-o zi cu *mândrul* s o a r e
Care lumea-nveselea
Şi cu aur o-nvelea...

Bolintineanu, în *Moartea lui Mihai Viteazul* (*Poezii* I, 142):

Are o presimțire, ce l-a turburat,
Și pe mâna-i *mândră* capul a plecat...

În *Andrei [sau luarea Nicopolului de români]* (I, 157):

Perdut-ai vro cruce de mărgăritare
Sau paserea verde cu *mândra* c â n t a r e ?

Ibidem (I, 164):

Ah! cine-i fecioara a cării *mândrețe*
E dulce ca visul voioasei junețe?...

În *Pagiul bătrân* (I, 443):

Dar către seară tot se stingea;
P a l a t u l *mândru* se părăsise;
În sala dalbă tronul perise,
Regina dulce nu mai era...

Ispirescu, *Basme*, p.6; 13: "Fiecare f l o a r e era cu deosebire de *mândră* și cu un miros dulce, de te îmbăta".

"Își alese calul cel mai frumos din grajdurile împărățești, h a i n e l e cele mai *mândre* și mai bogate și merinde, ca să-i ajungă un an de zile".

În *Cântarea României* de Bălcescu, p.554: "Care e mai *mândră* decât tine între toate ț ă r i l e semănate de Domnul pre pământ? Care alta se împodobește în zile de [vară], cu flori mai frumoase, cu grâne mai bogate?"

În Ungaria, Banat și Transilvania, *mândru* însemnează, ca și țigănește, exclusiv "frumos"[1]; iar în poeziile populare, femininul *mândra*, cu frumoasele diminutive: *mândrișoară, mândruleană, mândrulică, mândruliță, mândruță*[2], are sensul de "iubită, amantă".

[1] Slavici, *Die Rumänen in Ungarn*, p.146.

[2] A se vedea aceste forme în excelentul *Glossaire*, cu care domnul Jarnik a însoțit ediținea poeziilor populare ardelene *Doine și Strigături*, p.167-170.

În balada *Păunaşul Codrilor* (Alexandri, p.25):

Cântă-ţi , *mândro,* cântecul
Că mi-e drag ca sufletul...

În doinele ardelene (Jarnik-Bărseanu, p.10, 14, 19):

Pentru *mândra* care-mi place,
Trei zile la domni aş face...

Floricică albăstrea,
Mândră, mândruleana mea,
După faţa ta de doamnă
Lumea întreagă se întoarnă ...

Cât în lume am umblat,
Eu ca *mândra* n-am aflat,
Bunişoară şi frumoasă,
Şi ca ea de drăgăstoasă!

Celelalte sinonime ale lui *mândru*, în accepţiunea peiorativă de "orgueilleux", exprimă toate o însuşire materială: *trufaş*, oarecum "bon-vivant" (ngr. τρυφη "delices, mets exquis"), *fudul* (formă turcească vulgară pentru arabul *fuzûl*) propriu "care se întrece (în bine sau în rău), covârşitor" şi, în fine, *îngâmfat*, care în limba arhaică are sensul material de *unflat*, ca în următorul pasaj din *Cugetări în ora morţii* de pe la 1600 (Hasdeu, *Cuvente* II, 470): "Altora le va curâ diîntro ochi smrad cu puroi şi vor fi *îngânfaţi*..."

Mârşav, din paleo-slavicul *mrŭšavŭ* "macer", nu implică într-însul nici o idee josnică şi însemnează pur şi simplu "slab (de constituţiune)".

Pravila lui Matei Basarab, p. 156: "Cela ce ĭaste foarte g r a s şi cela ce ĭaste s l a b şi *mărşav* sau altul ce nu-şi se poate de loc clăti să fugă sau să alearge, acela nu iaste vinovat să fugă de cele ce să scoaţă asupra lui cu cuvinte de

sudalmă, că atunci ar fi mai rău, că l-ar goni vrăjmaşul şi l-ar ajunge şi l-ar ucide de l-ar omorî".

Astăzi, vorba are mai mult sensul peiorativ de "murdar" şi cel figurat de "mişel, păcătos".

Bolintineanu, în *Dragomir [sau Cetatea lui Radu Negru]* (*Poezii* I, 99):

> Moartea nu spăimântă decât pe *mârşavi.*
> Moartea-i logodită cu acei mai b r a v i :

În *Doamna lui Ieremia Movilă* (I, 105):

> Unde-i vitejia boierilor b r a v i ?
> Nu mai sunteţi n o b i l i , sunteţi r o b i *mârşavi!*[1]

Nebun însemnează literal "non-bonus" adică "rău" (comp. *zglobiu* "nebunatic" cu *zlobiv* "rău").

Psaltirea lui Coresi din 1577, Ps. XCIII: "Înţeleageţi acmu f ă r ă m e n ţ i întru oameni şi *nebunii* cănduva î n - m â n d r i ţ i - v â = Animadvertite, o b r u t i s s i m i in populo: et *stultissimi*, quando intelligentes eritis?

Nuanţa fundamentală de "răutate" este uneori intim implicată în vorba *nebunie*, aşa că se acopere una pe alta.

Pravila de la Govora din 1640, p.18: "Iară de va şti neştine un tălharĭu şi va mearge fără de vină fiecare şi-l va prinde de-l va ucide, iară nefăcându-ĭ nimica într-acel ceas, pre uniĭ ca aceĭa îĭ învăţăm să li se risipească casele şi să se gonĭască dintr-aceale locure şi dentru avearea lor; că sînt şi aceĭa într-un chip cu *nebunia* t ă l h a r i u l u ĭ şi-şî pearde şi sufletu sâu".

[1] Tot aşa ce-i palid e fără gust, neplăcut, prost: *searbăd*, arhaic *sealbed* din lat. *ex-albidus*, propriu "palid", figurat "fade, insipide"; *bleg* "moale, prost" însemnează literal "palid" (comp. polon. *blak* "pâleur" din germanul *bleich* "pâle").

Constantin Căpitanul, vorbind în *Cronica* sa de "Sekel Moisi, craiul Ardealului", care-şi propusese să strice şi să calce ţara, zice (Mag. Ist. I, 241): "Şărban vodă cu boïariĭ auzind, aŭ socotit să-l împace cu daruri şi aŭ trimis boïarĭ cu daruri scumpe, rugându-l să se părăsească de a vârsa sânge nevinovat. El nicĭ cum nu vrea, ci cu semeţie zicea, că va să facă răŭ . Decĭ *nebuniia* luĭ văzând Domnul cu boïariĭ..."

Acelaşi cronicar descrie astfel "*nebuniile* dorobanţilor, a seimenilor şi altor slujitori" sub Matei- vodă (*Ibidem,* p. 309):

"Încruntându-se în sânge se făcură ca neşte câĭnĭ turbaţĭ, căuta pre cine vor muşca şi începură casele boïarilor a le jăfui şi nu numaĭ ale boïarilor, ci şi ale altora şi bisericile jăfuea, odăjdiile, potirile, discosile, cărţile, de le vindea pren târg, pre mulţĭ preoţĭ îĭ scotea de plete de unde făcea liturghie şi-i bătea, icoanele le ardea să scoată aurul şi pren prestoale căuta de găsea moaşte sfinte şi le lepăda zicând că sînt farmece. Ca aceste lucrurĭ fără de leage făcea dorobanţii, seimenii şi alţi slujitori de coprinsease r ă o t a t e a lor toată ţară, atât că se mira bieţii boiari ce vor să facă, ci fugea care încotro putea scăpa".

Anton Pann, *Povestea vorbei,* p.70:

Plosca îl aţâţă mai tare,
De se făcu numai foc
Că ea are multe daruri:
Aci face pe o m b u n
Şi aci îl întărâtă de-l preface în *nebun.*

Sinonimul lui *nebun, smintit* este, propriu vorbind, "cel cu mintea *pervertită*", o accepţiune exclusiv modernă, formată, probabil, sub influenţa vorbei *minte*, cu care n-are deloc a face. *Smintit* e participiul verbului *smintire* din paleo-slavicul *sŭ-*

matiti "turbare", un sens ce-l întâmpinăm adesea în vechile tipărituri.

Psaltirea lui Coresi:

Ps. VI: "Vindecâ-mâ, Doamne, că *smintirâ*-se o a s e l e meale şi sufletul mieu t u r b u r â - se foarte = Cura me, Jehova, quia *conturbata* sunt ossa mea, et anima mea c o n t u r b a t a est valde..."

Ps. XVII: "Şi rădică-se şi tremurat fu pământul şi u r z i t u r i l e pădurilor *smintirâ-se* şi rădicarâ-se = Et concutitur ac movetur terra, fundamentaque montium *commoventur*, concutiuntur..."

Ps. XXIX: "Întors-ai faţa ta şi fui *smintit* = ... Te abscondente faciem tuam fui c o n t u r b a t u s".

Ps. XXX: "Miluĭaşte-mâ, Doamne, că scrăbesc; *sminti-se* de mănie o c h i u l mieu = Gratiam fac mihi, Jehova, nam angustiae mihi; *contabescit* prae indignatione oculus meus..."

Ps. XLV: "Derept aceaĭa nu spământămu-ne când *sminteaşte-se* p ă m â n t u l , şi schimbă-se pădurile într-înema măriei = Idcirco non timeremus, si *commutaret* terra, aut si dimoverentur montes in ima maria".

Smintit, în sens de "stricat, mutat din loc", e întrebuinţat, dar foarte rar, şi de unii scriitori moderni.

Beldiman, *Jalnica tragodie* (*Cronice* III, 346):

> Două t u n u r i , ce avea curtea, din care unul *smintit*,
> Aşa-l legase bine, cât nu credeai că-i cârpit.

De la Vrancea, *Sultănica*, p.107: "F e l i n a r e l e, înfipte din răspântie în răspântie, *smintite* din locul lor, nu luminau mai mult decât stâlpii telegrafului..."

Răzbunare însemnează literal a "face din nou bun" şi se aplică, pe de o parte, la restaurarea unei stări anterioare,

bunăoară, *vremea se răzbună* adică "se înseninează, devine iar bună" (comp. ital. *bonaccia,* fr. *bonace* "mare liniştită" literal "vreme bună"), de unde *răzbunare* "odihnire" şi substantivul invariabil *răzbun* în sens de "odihnă, pace", ca în următoarele exemple:

Paliia de la Orăştia din 1584, Ex. XXXIV, 41 (Cipariu, p.81): "În şase zile lucrează, în a şaptea zi tu *răzbună* de-a ararea".

Moxa, *Cronica,* p.405: "Se sfădesc cu toate ţările şi nu au *răzbun*".

Ioan Neculce, *Cronice* II, 258: "...Scoase şi Antioh vodă de la ţară obiceiul Ducăi vodă, văcărit, în două ierni încă şi mai greu: doi lei de cal şi un galben de vacă, ca să se apere de duşmani; iară duşmanii nu-i mai da *răzbun* niciodată".

Într-o anecdotă populară de Speranţă ("Contemporanul" II, 922): "Pârdalnicele de păcate nu-i dădeau popii *răzbun*".

Pe de altă parte, *răzbunare* se aplică la "răsplata răului comis" - sensul cel mai general - care se făcea de cele mai multe ori prin o sumă hotărâtă, ce ucigaşul plătea rudelor ucisului, adică îşi r ă s c u m p ă r a crima, de unde, în vechile tipărituri, *răscumpăr* e sinonim cu *răzbunare*. „*Răzbunarea* considerată ca "rachat" - zice domnul Hasdeu (*Cuvente* I, 301) - este consecinţa instituţiunilor juridice medievale, când rudele ucisului se împăcau cu ucigaşul pentru o plată oarecare hotărâtă".

Iată şi două exemple pentru *răscumpărare* cu sens de *răzbunare*:

Nicolai Costin, *Cronice* I, 41: "Tot neamul Cainilor cel oţerit se stinse din temelie, în care neam s-au arătat întâi *răscumpărarea* lui Dumnezeu cea adevărată pentru vărsarea de sânge nevinovat al lui Avel, în al treilea şi în al patrulea seminţie cercând *răscumpărare* nedreptăţii".

Grigorie Ureche, *Cronice* I, 155: "... S-a rădicat Ştefan vodă cu toată puterea sa, voind să-şi *răscumpere* strâmbătate, ce-i făcuse ungurii..."

Cumplit, din latinul *completus*, posedă ca substantiv semnificaţiunea sa etimologică de "sfârşit, margine" în vechile texturi.

Psaltirea lui Coresi, Ps. XXXVIII: "Spune-mi, Doamne, *cumplitul* mieu şi m ă s u r a zilelor meale căte-s = F a c u t experiar, Jehova, *finem* meum; mensura dierum meorum, quid sit..."

Ps. XLV: "Veniţi să vedeţi lucrul lu(i) Dumnezeu, ce puse minuni în pământ, lua războiure până în *cumplitul* pământului... = Agite videte opera Jehovae, ut disponat desolationes in terra: facies ut cessent bella usque ad *extremitatem* terrae..."

Ps. LVIII: "Şi vor şti că Zeul volnicu e ca Iacov şi cu *cumplitele* pământului... = Ut sciant Deum summe dominari in Jacobo, usque, ad *fines* terrae".

Evangeliarul din British Museum, Mat. XIII, 49: Aşa va fi *cumplitul* veacului = Ita erit in *consummatione* saeculi..."

Sensul general de "deplin, desăvârşit (fie în bine, fie în rău)" s-a restrâns de timpuriu la nuanţa peiorativă de "grozav, înfricoşat; neîndurat, zgârcit", o nuanţă pe care o întâmpinăm deja la cei vechi.

Omiliarul mitropolitului Varlam din 1643, f.274: "Văzând şi oamenii cei buni şi direpţi *cumpliciunea* celor n e m i l o s t i v i".

Grigorie Ureche, comparând domnia lui Petru vodă cu a urmaşului său Aron vodă, face următoarea reflecţiune (*Cronice* I, 239): "Ce norocul ţărei cel bun s-au schimbat, că după noroc bun i-au venit şi rău; cum ar fi însemnat de Dumnezeu, după vreme bună şi sănină să vie vreme rea şi

tulburată; după domnie l i n ă şi blândă, să vie *cumplită* şi amară".

Miron Costin zice asupra aceluiaşi domn (*Ibidem*, p.249): "Domniei lui Aron vodă cu cale i-au zis *cumplită*, că aşa au fost desfrânată domnia şi nedireaptă, cât, de răul lui, ce erau boieri de frunte fugisă mai toţi în ţara leşească".

Semnificaţiunea primitivă reiese în următorul pasaj din Constantin Căpitanul (Mag. Ist. I, 113): „După ce au mazălit turcii pre Mihnea vodă, pentru r ă u t ă ţ i l e lui cele *cumplite*... le-au dat domn pre Vlad-vodă..."

În limba modernă predomină exclusiv acest sens peiorativ. În balada *Cucul şi turturica* (Alexandri, p.8):

Eu n-aş zice ba
Pentru dumneata,
Dar c u m p l i t mi-e teamă
De *cumplita*-ţi m a m ă,
Că-i bănuitoare
Şi fărmecătoare.

Pann, *Povestea vorbei*, p.16:

Soţia ta astăzi, perechea-ţi iubită,
O să te răpuie cu m o a r t e *cumplită*...

Ibidem, p.60:

Eu nu zic ca o m u l *cumplit* să se facă
Şi până într-atâta a r g i n t u l să-i placă,
Încât s-ajungă la el să se-nchine...

Ibidem, p.65:

A fost un z g â r c i t odată, care mereu grămădea,
Zi şi noaptea totdauna pe bani dormea şi şedea;
Şi de *cumplitate* multă trăia singur, singurel,
Nu ţinea-n casă nici slugă, nici pisică, nici căţel.

Alexandrescu *Ucigaşul fără voie*:

O noapte fatală! o noapte *cumplită!*
Pe patu-mi de trudă dormeam obosit.
Era despre ziuă: soţia-mi iubită
Şedea lângă mine... un vis, vis *cumplit!*

Alexandri, *Despot-Vodă*, p.6:

Căci fiarele-s *cumplite*, dar omu-i mai *cumplit!*

Într-o doină ardeleană (Jarnik-Bărseanu, p.265):

Dare-ar, bade, Dumnezeu,
Să fie pe gândul meu!
Să te-ajungă d o r *cumplit*,
Să laşi lingura pe blid,
Să ieşi afară plângând
Şi părul din cap smulgând...

Mai pomenim, aci, şi întrebuinţarea de tot caracteristică a vorbei *cumplit* în graiul moldovenesc, alăturându-se pe lângă alte însuşiri bune spre a le da mai multă tărie, formând astfel un fel de superlativ perifrastic.

Iată două exemple luate din anecdotele populare de Speranţă ("Contemporanul" I, 404, 802): "O ducea *cumplit* de b i n e ..." -"Că-i *cumplit* de b u n ă mierea".

În aceste locuţiuni *cumplit* împlineşte acelaşi rol ca şi *tare* sau *grozav* într-o poziţiune analoagă, exprimând o nuanţă particulară de gradul cel mai înalt, ceva mai mult decât "o ducea *foarte* bine" şi "*foarte* bună mierea".

Fortună, furtună, din latinul *fortuna* "hazard, aventure, sort", a scăzut, româneşte, la sensul de "vijelie, vifor", întocmai ca alb. *furtună* "vijelie", *fortune* "procella, tempestas, naufragium", neo-grec φουρτουνα "vijelie pe mare",

turc., serb. *fortuna* "tempestas" şi în mai toate limbile romanice: it., sp., port., prov., *fortuna*; fr. *fortune de mer*; reto-rom. *furtüna* "neliniște, poftă".

În latinitatea medie *fortuna* şi chiar foarte des *furtuna* (Schuchardt II, 123) însemnează deja "maris tempestas".

Astfel, într-un text de la 1244 citat de Du Cange s.v. citim: "Circa mediam noctem validissima *F o r t u n a maris et temporis* fuit in portu Januae, ita quod multae naves i v e r u n t i n t e r r a m".

Şi într-alt text francez aproape contemporan: "En cel an (1269) dut passer le Roi d'Arragon en Surie, et monta sor mer il et ses os, et quant vint au quart jor une *Fortune* grant le pris et r o m p i s a n a v e..."

Este probabilă opiniunea d-lui Cihac (*Dict.* I, 106) "que l'acception de *tempête* a dû se développer en premier lieu de l'it. *correre fortuna,* ç.-à-d. *courir fortune sur mer, et de là subir une tempête*".

Vorba românească vine din latinitatea medievală, iară nu din neo-greaca, care ea însăşi o dobândi din italiana. De la români vorba trecu la rutenii din Bucovina, la cari *fortuna* însemnează "vreme rea".

Iată un frumos pasaj din *Istoria ieroglifică* a lui Cantemir, în care se cuprinde sinonimica *furtunei* în gradaţiune ascendentă, p.237: "Marea nu de alta, ce de v â n t faţa îşi schimbă, vântul v i v o r, vivorul h o l b u r a, holbura *furtuna*, furtuna v a l u r i, valurile primejdie vaselor şi peirea celor din vase aduce".

Cerşesc, format din *cerşi*, perfectul arhaic al verbului *cer*, are, astăzi, exclusiv accepţiunea peiorativă "a cere milă". În vechile tipărituri, *cerşit* sau *cerşut* n-avea nimic ignobil în sine.

Iată două-trei exemple din cronicari:

Nicolae Costin, *Cronice* I, 75: "Purces-au cu oşti Antonin Caracal asupra partilor trimiţând sol de *au cerşut* pe fata craiului partilor, pre care neprimindu-l să-i fie ginere, au intrat cu oşti în ţara partilor de au prădat".

Acelaşi, *Ibidem* II, 5: "Deaca au murit Dabija vodă, rămânând ţara fără Domn, s-au sfătuit boierii cei mari ai ţării Moldovei şi îndată au purces la Ţarigrad de şi-au c*erşit* Domn de la Poartă după obiceiul lor, fiind sub stăpânirea împărăţiei turceşti".

Grigorie Ureche, *Ibidem* I, 197: "Mai apoi de toate şi-au ales sfat ca să trimiţă soli la împăratul, cu mare rugăminte şi plângere, să-i ierte; şi aşa au ales dintre dânşii pre Trifan Ciolpan, de l-au trimis sol la Suceava la împăratul, de s-au rugat de pace şi şi-au *cerşut* Domn".

În limba modernă, sensul scăzut "a cere milă" e singurul cunoscut. Într-o doină din Ardeal (Jarnik-Bărseanu p.261):

De-i lua de seama mea,
Tot să poţi trăi cu ea;
De-i căta la altceva,
Dumnezeu să nu-ţi mai dea
Decât una ologea,
Să ţi-o pui în telegea,
Să umbli *cerşind* cu ea;
Să vii şi la pragul meu,
Să te m i l u i e s c şi eu...

Chivernisire este, în privinţa sensului, primitiv identic cu *cârmuire.*

Mărgăritul lui Ioan Hrisostom din 1691 (Cipariu, p.199): "Să cunoşti cum că iaste necercetată şi neurmată cea

de toate mai nainte cunoascătoare a lui Dumnezeu *chivernisire*".

Cronica lui Constantin Căpitanul (Mag Ist. I, 88): "Andronic Paleologul având şi un fecior, anume Ioan, care încă nefiind de vârstă, ca să poată *chivernisi* î m p ă r ă ţ i a ..."

Şi mai la vale, vorbind de bătălia de la Nicopole, zice (p.96): "Den rea *chivernisealâ* a creştinilor au biruit Baizit pre creştini, tăindu-i şi robindu-i".

Cantemir în *Istoria ieroglifică*, p.348: "Arătarea neprieteşugului fără folos corăbiiarilor se aseamănă, cariĭ în vreamea furtunii *chivernisala* c o r ă b i e i lăsând... unii pre alţii vina aruncă".

Sensul secundar de "agonisire" şi de "mijloc de câştig" fu modificat, în timpul fanarioţilor, în cel peiorativ de "înavuţire prin jafuri sau abuzuri în funcţiuni publice", modificare remarcabilă ca o rămăşiţă din acea tristă epocă, când nepotismul se practica pe scara cea mai întinsă.

Alexandri, în dialogul politic *Păcală şi Tândală* (*Teatru*, p.64):

Ce greşeală am făptuit,
Pentru că, fiind în slujbă, şi eu m-am *schivernisit?*

Scârbă, din paleo-slavicul *skrŭbi* "cruciatus, cura, aegritudo animi, moeror", însemna odinioară exclusiv "întristare, mâhnire sufletească".

Psaltirea lui Coresi din 1577, Ps. XVII: "şi în *scrăbiĭa* mea chem Domnul, şi cătrâ Dumnezeul mieu chem = In ipsa *angustia* mea invoco Jehovam et ad Deum meum vociferor".

Ps. XXIV: "*Scrăbiĭa* inimei meale mulţi-se, de nevoia mea scoate-mâ = *Oppressiones* animi mei dilatant se; ab angustiis meis deduc me".

Moxa, *Cronica* din 1620, p.367: "Că nice un bine pre lume nu iaste ca să nu ameastece cu *scrăbă* şi cu mult a m a r: soarele-l acoperă nuorii, aşa şi pre bine vrăjmaşii".

Nicolai Costin, în *Predoslavia* cronicei sale (*Cronice* I, 34): "Aşijderea (învaţă istoria) a nădăjdui a nu se teme şi pre norocul (carele nicăiurea multă şedere la un loc nu are), cum se mută biruitoriul, cum se veseleşte de izbândă, gonind pre cei biruiţi, pre urmă cei ce fug cum se fac biruitori asupra celor biruitori mai întâi, cum b u c u r i a de sârg se întoarce în *scârbă* şi scârba în bucurie: toate aceste dentru ceteala istoriei se cunosc".

Ţichindeal, *Fabule,* p.205: "B u c u r i a şi *scârba* sunt două surori, care una după alta aleargă".

Într-o doină (Alexandri, *Poezii pop.* 254):

Frunză verde siminoc
De *scârbă*, de mare foc
Stau în codru şi gândesc,
Ce să fac, ca să trăiesc?

Astăzi, vorba *scârbă* are mai ales sensul peiorativ de "greaţă, desgust".

Bălcescu, *Cântarea României,* p.579: "Făptuitorii tâlhăriilor se spăimântează înşişi de faptele lor!... Domnul şi-a întors cu *scârbă* faţa de la dânşii şi îngerii s-au depărtat cu g r o a z ă de ei..."

B. RAFINAREA CUVINTELOR

Şugubăţ, din paleo-slavicul *dušegubĭcĭ* "homicida" literal "perditor animae" (*duša* "anima", *gubiti* "perdere"), cu

afereza primei silabe[1], însemnează în vechea limbă românească totdeauna "criminal, ucigaş", ca în citaţiunile următoare:

Dosoftei, în *Vieţile svinţilor* din 1683, oct. 43[a]: "Ce tot nepriiatinul şi vicleanul nu părăseaşte a face râŭ. Că prăvălindu-să în chip de om şi aflând pre svântul la stâmtoare lesne de surpat cu râpă adâncă, căzu la picioarele svântului făcându-să a-i să ruga de blagoslovenie; iară svântul spăriindu-să de fără veaste tlăniş şi împiedicându-să de dânsul, deade în gios cu capul de agiunsă tocma la fundul răpei cel de maĭ gios. Ce însă dintr-acea încă nemică n-au folosât acel *şugubăţ*, rămâind svântul întreg n e v ă t ă m a t".

Acelaşi, *Ibidem*: "Şi-mfruntă cu îndrăznire fără frică pre păgânul, iară el neputând răbda îndată pusă de aprinsără cu mâni g r e a l e *şugubeaţe*, unii de cap, alţii de umere şi de haĭne, cine cum putea silea să facă necinste, să împle voĭa spurcatului tiran" (Ibidem, 69[b]).

"Şi pravoslavnicii proslăviĭa pre Dumnezâŭ, ĭară *şigubăţul* să turbura şi să înspâĭma de minune a svinţilor îngeri, că să siliĭa să să pocăĭască de cătră p ă g ă n ă ţ ă e ce feace" (noiemvrie, 98[b]).

"Iară el tăgăduind că nu ştie, svântul descălecâ de pre cal şi întrebâ în casa *şigubăţului* şi pogorând vasul întrebâ, ce-i aceasta? ĭară *şigubăţul* tremurând căzu la picioarele svântului" (*Ibidem*, 117).

"Aceastea văzând acel *şigubăţ* şi m â n c ă t o r d e s â n g e deade răspuns asupră-le de sabie (*Ibidem*, 138[a]).

[1] Miklosich, *Lex. psl.*, p.182. - Domnul Hasdeu a consacrat acestui cuvânt un studiu special [*Şugubeţ şi şugubină. Un rest din influinţa juridică a slavilor asupra limbei române*] în "Columna" pe 1882, p.612-619, după ce indicase deja adevărata sa origină în "Arhiva istorică a României" I, 176, comentând aşezământul lui Miron Barnovschi. Vezi şi Melchisedec, *Cronica Huşilor*, p.64-68.

"Şi odănăoră un neguţătoriu cu aur mult trecând pe acolea l-au u c i s un *şugubăţ* şi l-au tras la uşa chiliei svântului. (ghenarie, 43[a]).

Cantemir, în *Divanul lumii* din 1689 (Hasdeu, "Arhiva istor. II, 88): "Petrecerea ta cu oamenii şi oamenii cu tine - deşertare şi amăgeală este. Iară pentru a anilor vechime cătă ai, mult mă mir: atăta cât eşti de amăgitoară, mincinoasă şi *şugubeaţă*, cum te Dumnezeu rabdă şi nu te, cu un ceas mai înainte, prăpădeşte? ce cu aceasta pre a sa [prea] bogată milă şi îndelungă răbdare sviteşte".

Sub influenţa verbului *şuguesc* "a glumi", vorba *şugubăţ* a suferit o mare scădere semasiologică, având astăzi, în Moldova, semnificaţiunea redusă de "primejdios, răutăcios, glumeţ", implicând însă totdeauna o nuanţă pesimistă mai mult sau mai puţin pronunţată.

Iată câteva exemple luate din scriitorii cei mai bogaţi în moldovenisme:

Stamati, *Muza românească*, p.346 (fabulă):

Momiţa însă, fireşte, deşi este prea isteaţă,
Şi h a z l i e , *şugubaţă*,
Însă este p i z m ă t a r ă ,
V i c l e a n ă şi râzătoare.

Creangă în povestea *Harap-Alb* (Convorbiri liter. XI, 176, 177): "În călătoria ta ai să ai trebuinţă şi de răi şi de buni, dar să te fereşti de omul roş, iară mai ales de cel spân, cât îi putea; să n-ai de-a face cu dânşii, căci sunt foarte *şugubeţi*".

"L o c u r i l e [aiestea] sunt *şugubeţe;* de unde ştii cum vine întâmplarea, şi, Doamne fereşte, să nu-ţi cadă greu singur...".

În piesa *Chiriţa în provincie* de Alexandri (*Teatru*, p.534):

Vai, că m-o p i ş c a t iară,
Bre! ce om *şugubăţ!*
Da şezi, măi, binişor.

În *Iorgu de la Sadagura* (*Ibidem*, 997): "Să te păzeşti, dragă cucoană Gahiţă, pentru că la vârsta noastră c a t a r o i l e sunt foarte *şugubeţe*".

Ibidem (p.1000): "O duceţi bine?... mă bucur... Videţi d-voastră că s ă n ă t a t e a - i *şugubeaţă!*..."

În *Kir Zuliaridi* (*Ibidem*, 1160): "Madama Flaimuc mă iubeşte... şi d r a g o s t e a - i *şugubeaţă* de firea ei".

Dintre scriitorii moderni din Muntenia am întâmpinat vorba *şugubăţ* numai la domnul Odobescu şi anume în minunatul "basm vânătoresc" (*Pseudokyn.*, p.219): "V e v e r i ţ e l e *şugubeţe* cu coada vâlvoi, cari sar zglobii pe crăcile copacilor, ronţăind alune, ghindă şi scoruşe".

În legătură cu *şugubăţ* stă vorba *şugubină,* arhaic *deşugubină,* din paleo-slavicul *dušegubina* "homicidum" literal "perditio animae", însemnând în vechea jurisprudenţă românească "omor sau relaţiune nelegitimă între bărbat şi femeie" (ambele considerate de dreptul canonic ca o "pierdere de suflet"), apoi "amendă pentru răscumpărarea crimei" care se da *deşugubinarilor* sau *şugubinarilor*, însărcinaţi cu strângerea ei.

În aşezământul lui Miron Barnovschi din 1628 (Hasdeu, *"Arhiva"* I, 175; 176): "... Îmblă *dişugubinarii* în toată vremea de fac năpăşti a f ă m e i şi a f e t e de oameni buni şi a sărace pe minciuni, de fac pradă şi-i bagă în fiară şi-i c i o b o t e s c ... aşijderea şi *deşugubinarii* ca să n-aibă a umbla pentru *deşugubinele* numai într-o lună pentru an, în luna lui septemvrie, iar mai mult să nu umble".

Grigorie Ureche, *Cronice* I, 138 enumerând boieriile mari în sfat tocmite de Alecsandru vodă cel bun şi bătrân: "Vornic mare [de] ţara de [sus], giudecător tuturor din ţară ...şi globnic de m o r ţ i de om şi de *şugubini*, ce să fac [în] partea lui".

Aşezământul lui Constantin Mavrocordat din 1741 (Codrescu, *Uricariu* IV, 404): "Slugile vornicești, unde vor afla f e m e i sau f e t e cu pricini de *şugubini*, să nu fie volnici a lua ceva, atât de la fată, cât şi de la bărbat fără gĭudecata ispravnicului de ţinut, şi pe vorbe omenești fără dovadă să nu vinuiască".

Astăzi, vorba *şugubină* însemnează, în Muntenia, "crimă capitală, păcat de moarte" (Costinescu), de unde sensul figurat de "nenorocire".

Zicătoarea: a dat de ş u g u b i n ă e sinonimă cu: a dat de p o c i n o g, sau: a dat de b o c l u c [1].

Jipescu, *Opincar*, p.48: "Nu cumva... uţupinile din lumea lui Dumnezeu cu d'adinsu te dau dă *şugubină*?"

În basmul muntean *Fata din dafin* (Cal. basm. 1883, p.23): "Nici să te repezi şi să o coprinzi în braţe aşa ţoropoc, asemenea nici să te cerci să fugi cu ea aşa fără de voe, că dai de *şugubină* şi te î m p i e t r e ş t i ca toţi ceilalţi feciori de împăraţi".

În basmul *Tăleruş* (Ispirescu II, 1. 120):

"- Dară ce ai, stăpâne, de eşti aşa opărit? îi zise boul.

- Ce să am? răspunse băiatul, iaca a m d a t d e *şugubină*. Şi îi spuse tot ce îi zisese taurul (adică să vie Tăleruş să se bată cu dânsul)".

De vorba *şugubină* n-am dat în nici un scriitor moldovean, pe când la munteni locuţiunea proverbială *a da de şugubină* e foarte des întrebuinţată.

[1] Ispirescu, *Zicători populare* în Tocilescu, *Revista*, an. I, vol.I, p.227.

Bazaconie, arhaic *bezaconie*, din paleo-slavicul *bezakoniře* "iniquitas, injuria" (*bezŭ* "sine", *zakoniře* "justitia"), are , în vechile tipărituri, sensul exclusiv de "fără-de-lege, nedreptate, nelegiuire".

Psaltirea lui Coresi din 1577:

Ps. XXXVII: "...Că *bezaconiile* meale preanălțarâ-se capul mieu că tar greu păsarâ spre mine... = Nam iniquitates meae transcendunt caput meum ut onus grave..."

Ps. CXXIX: "Şi el izbăveaşte Israil de toate *bezaconiile* lui... = Et ipse redimet Israelem ab omnibus iniquitatibus ejus".

Pravila de Govora din 1640, p.13: "Iară ce ĭaste de muĭare, cu mult mai bine să întrebi pre aceastea şi să iscodeştĭ de cât pre bărbat, că ajung aceastea şi în maĭ marĭ *bezaconiĭ*, că fac farmece şi vrăjĭ şi pierd sufletele cuconilor la vreame de naştere şi încă fiind şi în trupul lor şi beŭ oarecarĭ erbĭ ceale ce înseşĭ le ştiu".

În *Alexandria* scrisă la 1620 (ed. Bianu în "Columna" pe 1883, p.450): "Înpărate, noi simtem de la țara grečască şi am avut împărat la Machidonie pre Araclie şi împărătiasă Seramida; şi văzură acolo omeni răi şi să făce multe răotăți, şi să vărsa sângele omenesc, şi războe, şi multe *bezaconii* văzu pre lume făcând omenii".

În ediţiunile moderne ale cărţii populare, acest pasaj sună astfel: "Împărate, noi suntem de la țara grecească şi am avut împărat elinesc de la Machedonia pre Eraclie împăratul şi împărăteasa lui Semiramida. Şi văzură acolo atâta strâmbătate şi războaie şi multe *bazaconii* şi sânge vârsat".

În limba modernă, cuvântul, sub forma *bazaconie* sau *baţagonie*, a încercat o scădere logică extraordinară, redus fiind a însemna "faptă hazlie, istorie ciudată; gogomănie, prostie", câteodată numai cu o uşoară nuanță pesimistă.

Jipescu, *Opincar*, p.45, 115: "Aici (în oraş) alte *baţagonii*: caleştile îţi hauiesc capu".

"Că pe dracu l-au zărit oamini ca o nălucă, ba ca o mogândeaţă, ba că era cu coarne, ba că şedea în casă pustiie cu spahiili, cu muma pădurii, cu joimăriţa: toate *baţagoniili* astea sînt scoase d-ăl dă n-are dă lucru".

De la Vrancea, *Sultănica*, p.260 (*Odinioară*): "Pe loc împăratul porunci la doi cetaşi să întoarcă călugărul din cale, ca să-i spuie şi lui *bazaconia* de g h i c i t o a r e, pe care n-a dovedit-o nici ciobanii, nici mocanii, nici ţurcanii, nici iţanii".

Creangă în povestea *Stan-Păţitul* (Conv. lit. XI, 22): "Atunci dracii s-au împrăştiet, iute ca fulgerul, în toate părţile. Unul din ei au apucat spre păduri, să vadă de n-a putea trebălui ceva şi pe-acolo, doar a face pe vrun om să b â r f e a s c ă împotriva lui Dumnezeu, pe altul să-şi c h i n u i a s c ă boii, altuia să-i r u p ă vrun capăt sau altceva de la car, altuia să-i s c h i l o d e a s c ă vrun bou, pe alţii să-i facă să se b a t ă până s-or ucide, şi câte alte *bazaconii* şi n ă z b u t i i de care iscodeşte şi vrăjeşte dracul".

Alexandri, în cânticelul comic *Sandu Napoilă, [ultra-retrogradul]* (*Teatru*, p.40): "Bre!... bre!... Adică multe-am văzut în viaţa mea!... c-am văzut ieniceri şi răzmeriţi; am văzut ciuma, holera şi lăcustele, dar încă aşa *bazaconie* n-am chitit c-oi agiunge să văd... Auzi? reforme? îmbunătăţiri?..."

În *Kera Nastasia [sau Mania posturilor]* (*Teatru*, p.104): "El învaţă acum de şease luni la şcoala publică şi ştie o mulţime de *bazaconii*, ştie Constituţiunea şi Convenţiunea, şi drepturile cetăţeneşti şi paternitatea..."

În opereta *Crai-nou* (*Teatru*, p.226): "Acu... nepoata ca nepoata; dar altă *bazaconie!*...În ziua când au spălat putina Anica cu Leonaş, am găsit lada sămişiei deschisă; broasca stricată şi înuntru 40.000 lei... lipsă".

În *Iorgu de la Sadagura* (*Teatru*, p.993): "Ce spui, cucoană Gahiţo?... argaţii mei au făcut vro *bazaconie* la d-ta în casă?... nu mă'neburi!...".

Zlobiv, din paleo-slavicul *zlobivŭ* "malus, injuriae acceptae memor" (*zloba* "malitia")[1] are în vechile tipărituri semnificaţiunea de "rău", bunăoară, în citatele următoare:

Pravila lui Matei Basarab din 1652, p.78, 205: "Oamenii cei domneşti încă de să vor prileji să fie *zlobivi* şi vor face a s u p r e a l e, şi vor î n p r e s u r a săracii fără de ştirea domniei, pre unii ca aceaĭa cine i va sudui, nu se va pedepsi ca un suduitor de domnie"

"Beatul, carele va face vro greşală şi-şi va cunoaşte lucrul, câte toate orile când să înbată iaste r ă u la beţie şi să c e a r t ă şi să s f ă d e a ş t e cu toţi, acela să se cearte deplin, ca şi cum ar fi greşit în trezvie, şi după cum spune pravilele şi după greşala ce va face, pentru că se cade cine îşi cunoaşte firea că iaste *zlobiv* la beţie, acela sau să nu-şi bea vin nicecum, sau să bea puţinel să nu se înbate".

Psaltirea în versuri a lui Dosoftei din 1673, Ps. CXXXVI:

> Să nu uiţi , Doamne sfinte,
> De Edom, ce-au zâs cuvinte
> Sfintei cetăţi înprotivă
> Cu râu din gură *zlobivă*.

Divanul lumii de Cantemir din 1698 (Hasdeu, "Arhiva" II, 167): "De la bucatele şi băuturele, carile spre deprinderea r ă u t ă ţ i l o r te trag, mai vârtos cele mai bune

[1] Miklosich, *Lex. psl.*,p.227 - A se vedea studiul [*De unde vine «zglobiu»? Notiţă etimologică*], ce domnul Haşdeu a consacrat cuvântului în *Columna* pe 1882, p.245 urm.

şi mai plăcute, carile îndemnările şi într-armăturele *zlobivelor* p o f t e sunt, măcar şi în dar de ţi s-ar aduce, singur pre tine, fără numai cătu-i pentru trai, te opreşte şi te părăseşte".

Grigorie Ureche, vorbind despre ucigaşii lui Ştefan Vodă Lăcustă (*Cronice* I, 200): "Iară începătura acestui lucru urât şi necuvios s-au făcut de la Mihul Hatmanul, şi de la Trotuşan Logofătul, carii s-au vorovit într-o seară, ca nişte tirani şi l u p i t u r b a ţ i, să vâneze o a i a cea *nezlobivă* adecă pre Ştefan vodă".

Vorba *zlobiv*, sub forma *zglobiv* sau *zglobiu* cu epenteza unui *g* ca şi în *jghiab,* în raport cu paleo-slavicul *žlebŭ,* se întrebuinţează, astăzi, mai cu seamă, în Muntenia, cu sensul scăzut de "nebunatic, zburdalnic (de tineri sau copii); neastâmpărat, aprig (de cai)".

Odobescu, *Pseudokyn.,* p.188: "...Într-un sohat fără margini, unde, printre copitele *zglobiilor* m â n j i ce pasc în erghelii, se strecoară pitpalacul limbareţ..."

În balada *Corbea* (Teodorescu, *Poezii pop.,* p.439):

Stau în temniţă băgat
.....
Pentru Roşul b i d i v i u,
Pentru Roşul meu *zglobiu.*

În cântecul *Şarpele* (*Ibidem*, p.439):

Frunză verde măr sălciu,
F r ă ţ i o r u l mijlociu
Şi de fire cam *zglobiu*...

De la Vrancea, *Sultănica*, p.172 (*Şuer*): "El venea (pururea) în fruntea *zglobiilor* de c o p i i, jucându-şi murgul, ce-şi mesteca zabalele înecate în spume albe şi roşii".

Bolintineanu, în poezia-i *Idealul*, aplică acest epitet stelelor (*Poezii* I, 325):

S t e l e l e *zglobii*
Revărsând pe mare valuri de lumină
Şi formau fantastici, splendide grădine
Cu ale lor scântei.

Beznă însemna odinioară exclusiv "prăpastie", derivând din paleo-slavicul *bezdŭna* "abyssus" (*bezŭ* "sine" şi *dŭno* "fundus").

Mărgăritul sfântului Ioan Hrisostom din 1691 (Cipariu, p.199): "Nu cerea cealea ce nu le ajunge mintea şi puterea cunoştinţii tale, nici să cercetezi ceale ascunse, căci că judecăţile lui carele le judecă şi le face sînt a d â n c i m e şi *beznă* mare şi multă".

Divanul lumii de Cantemir din 1699 (Hasdeu, "Arhiva" II, 85; 133): "Întâi dară lumea, adecă trupul, spre cari în a d â n c i m e nemăsurate *bezne* f ă r ă f u n d este să te răpească şi în veci fără ieşire să te, prăpădind, chinuiască; aşijderea înţeleptul, adecă sufletul, de acea *beznă* şi p r ă p a s t i e ferindu-te, şi despre a ei alergare împedecându-te, spre care slavă, fericire şi în veci fără sfârşire bucuria te îndemnând, învitează; carele *bezna* î n t u n e r e c u l u i lumesc arată şi luminează..."

"Lumea cu cel deobşte cuvânt, adecă cerurile, pământul, marea, *beznele* şi alalte carile în lume se cuprind, cu un cuvânt toate, lume se cheamă".

Bălcescu, în *Cântarea României*, p.573: "Ei (grecii) aruncară pe copii tăi în *beznele* î n t u n e r i c u l u i ... şi numele lor peri cu tine!... Erai liberă... şi te puseră în lanţuri... Erai bogată... şi se îmbuibară de carnea ta ca nişte lupi flămânzi... Erai viteză... şi înfipseră mişelia în inima ta... Erai vrednică şi lăudată... şi ajunseşi defăimată... Erai curată şi te pângăriră cu tâlhărie şi nedumnezeire".

Locuțiunea figurată *bezna întunericului* din pasajul de mai sus din Cantemir formează tranziținea la sensul modern de "întuneric, negură groasă", exclusiv cunoscută în limba de astăzi.

Bălcescu, în *Cântarea României,* p.562: "N o a p t e a cu *beznele sale* a cotropit omenirea... sângele curge pâraie... focul mistuieşte ce scapă de sabie şi moartea seceră pământul... î n t u n e c i m e a se îndeasă şi mai mult..."

Basmul vânătoresc, povestit de domnul Odobescu (*Pseudokyn.* p.216): "Când se mai potoli furtuna, feciorul de împărat cătă a se urni din scorbura unde stătuse pitulat; dar el nu mai ştia încotro s-apuce, aşa de tare era, în codru, şi frunza deasă, şi n o a p t e a î n t u n e c o a s ă, şi calea pietroasă; pe unde căta urma îmblată, urma era ştearsă; [pe subt] atâtea tulpine surpate şi în lapoviță înecate, pe subt atâtea frunzare căzute, toate cărările se făcuse n e v ă z u t e. Nu v e d e a, nu auzea, nici în greul pământului, nici în uşurelul vântului; numai când trăgea bine cu urechea, îi venea din depărtare la auz, chiotul ghionoaiei, ce-şi ascuțea noaptea ciocul de coaja copacilor, şi miorlăitul cucuvăilor care se chemau jalnic una pe alta prin mijlocul *beznei...*"

Mai relevăm şi expresiunea invariabilă *întuneric beznă,* în care a doua vorbă serveşte a da mai multă tărie celei dintâi, formând un superlativ sui-generis, ceva mai mult decât *tare întuneric.*

Ispirescu, *Legende,* p.64: "Coaja acestor doi meri era suflată cu aur, de lucea ca ziua, când noaptea era î n t u n e r i c *beznă*".

Calendarul basmelor pe 1881, p.71: "Mergând astfel, bâjbăind prin *întunericul beznă,* zări printre obloanele unei cârciumioare o mică rază de lumină".

O formă colaterală a lui *beznă* este *băzdăganie* (Polizu: *băţăganie*) cu înţelesul de "monstru, lucru extraordinar, faptă de mirare".

Povestea *Harap-Alb* de Creangă (Conv. lit.XI, 187): "Şi mai mergând ei o bucată, numai iacă ce vede Harap-Alb altă *bâzdâganie* şi mai şi: o p o c i t a n i e de om umbla cu arcul după vânat paseri".

Ispirescu, *Unchiaşul sfătos,* p.2 (*Mărul discordiei*): "Eu mă prinz că nici nu visaţi ce *bâzdâganie* mai este şi aia.

Identic este *bidihanie* şi forma scurtată *băhanie* "monstru, pocitură".

În basmul *Ileana Cosinzana* de Pompiliu (Conv. lit. VI, 20): "Apoi îţi închipuieşti că auzi mii de săsăituri împrejur ca de şerpi şi de alte *bidihănii* nezărite, şi vuiete înspăimântătoare ca de trântituri între fiarele pustiei".

Calendarul basmelor pe 1877, p.21: "Asta cioară spurcată, astă *băhanie* urâtă, îi făcea zile fripte, gura ei calapanta mergea toată ziua ca o moară hodorogită".

E probabil că sensul lui *bâzdâganie* şi *bidihanie* de "animal monstruos" a fost influenţat de quasi-omonimul lor *dihanie.*

Ciudă, din paleo-slavicul *čudo,* genitiv *čudese* "miraculum", avea, odinioară, întreaga accepţiune a cuvântului "minune", după cum, şi astăzi la macedo-români *ţudie* e "miraculum"[1]. Iată câteva texturi în ordine cronologică:

Psaltirea diaconului Coresi din 1577:

Ps. IX: "...Spui[u] toate *cĭudesele* t a l e = ...Enarrabo m i r a b i l i a tua".

[1] La istriano-români *ciudă* însemnează "mult" (comp. nsl. *čuda* "minune", *mulţime,* dispoziţie"): *cĭudă omiri* "mulţi oameni"; *se face vir cĭudă* "se face vin mult", vezi Maiorescu, *Itinerar,* p.92.

Ps. XXV: "Să auz glasul lauziei tale şi să spuĭu toate *cĭudele* tale = Personando voce gratiarum actionis et enarrando omnia m i r a b i l i a tua".

Ps. XXXIX: "Multe fapt-ai tu, Dumnezeul mieu, *cĭudele* tale, şi cugetelor tale nu e cine să se podobească ţie... = Tu multa praestas, Jehova, Deus mi, m i r a b i l i a tua et cogitationes tuas erga nos: nemo recensendis iis par tibi..."

Ps. LXXXVIII: "Ispovedi-vor cerĭurele *cĭudele* tale, Doamne, că deadevărul tău în besearecile sfinţilor = Celebrarant coeli m i r a b i l e opus tuum, Jehova; etiam fidem tuam in congregatione sanctorum".

Ps. CV: "Şi ultară Zeul ce spăsi ei, ce feace mare m i n u n e în Eghipet, *cĭude* în ţara lu Hamu, f r i c o a s e în marea neagră = Obliti sunt Dei fortis servatoris ipsorum qui fecerat r e s m a g n a s in Aegypto: m i r a b i l i a opera in regione Chami, t e r r i b i l i a ad mare algosum".

Ibidem: "Părinţii noştri în Eghipet nu înţeleaserâ *cĭudele* tale, nece pomenirâ mulţiĭa milosteei tale... = Majores nostri in Aegypto non intellexerant m i r a b i l i a tua opera, non secordati fuerant amplitudinis benignitatum tuarum..."

În *Paliia de la Orăştia* din 1581, Ex. IV (Cipariu, p.59): "Să derept aceaĭa nu vor creade ţie, nice cuvântul tău nu vor asculta pre un fapt de *cĭudă*, creade-vor cuvântul tău cu altă *cĭudă*. Să ĭară acestor doao *cĭude* nu vor creade, nice cuvântul tău nu vor asculta, ia apă den apă curătoare şi o varsă pre uscat şi aceaĭa apă, care-ai luat den acea apă curătoare, fiva sânge pre cel pământ uscat... ĭa în mâna ta toiagul, cu carele fă *cĭude*".

Noul Testament de la Belgrad din 1648, Mat. VII (Cipariu, p.89): "Şi cu numele tău dracii am scos şi cu numele tâu multe *cĭude* am făcut".

Astăzi, vorba *ciudă* are numai însemnarea de "părere de rău, necaz, supărare mare, mânie" (comp.serb. *čud* "fire,

dispoziţiune"; alb. *čudă* "minune, îndărătnicie"), o însemnare, pe care o întâmpinăm deja în *Pravila lui Matei Basarab* din 1652, p.127: "Fecĭoria de suflet o fac uniĭ căcĭ nu nasc copiĭ saŭ zice mulţĭ nasc şi mor; şi rămân fără cuconĭ şi de *cĭuda* lor mişăiĭ părinţi ĭaŭ coconĭ străinĭ şi şi-i fac lor fecĭorĭ sufleteşti cu sfintele molitve şi le sînt aceaĭa ca şi feciorii carĭ i-au născut trupeaşte şi întru rudenie şi întru moştenire şi întru spiţe".

Beldiman, în *Jalnica Tragodie* (*Cronice* III, 345):

> Nu-ţi era *ciudă* atâta de ciocoi, de arnăuţi,
> Cât te pătrundea durerea, de grecii cei cunoscuţi.

În balada *Oprişanul* (Alexandri, p.202):

> Nu mi-e *ciudă* de asta
> Cât mi-e *ciudă* de alta...

Alexandri, *Lipitorile satelor* (*Teatru*, p.1534): "... Nu vă mai potriviţi la vorbele unui beţiv. Pun rămăşag că se duce la crâşmă să-şi înece *ciuda*..."

Jipescu, *Opincar*, p.44: "Nu vezi că-mi crapă hĭerea în mine dă s u p ă r şi dă *ciudă*".

În basmul vânătoresc al d-lui Odobescu (*Pseudokyn.*, p.221): "Aşa mai păţi într-o noapte; şi a doua zi, de *ciudă* şi de m â n i e, se porni de pe dealul Bălaurului în jos, când abia se miji de ziuă şi ajunse deodată cu zorile, când se deschideau florile, la valea stearpă şi pustie a Pâclelor de Glod".

Ibidem, p.243: "Cu încetul cu încetul, începu fata a lua seama că sufletul voinicului se înmuiase la dogoreala dragostelor femeieşti; acum îi p ă r e a r ă u şi-i venea *ciudă* că iubitul ei nu mai era ca mai nainte, vitejelul plaiurilor, căruia lumea îi zicea cu laudă: Feciorul de împărat, cel cu noroc la vânat!"

Ispirescu, *Ileana Simiziana* (*Basme*, p.26): "Muma zmeului, dacă văzu că nu se poate urca (pe acest zid) şi să treacă dincolo, nici să roază (dintr-însul), nu mai putea de *ciudă*, şi cum era de c ă t r ă n i t ă şi (de) a m ă r â t ă, se urcă şi ajunse cu gura la gaura ce lăsase inelul să rămână, şi suflă văpaie din gura ei cea spurcată cale de trei ceasuri ca să-i ajungă şi să-i pârjolească..."

Pann, *Povestea vorbei,* p.17:

Mâncând în tăcere şi- n t r i s t a t cu totul
Se dete pe o pernă răzămându-şi cotul,
D e n e c a z şi *ciudă* foc ieşea dintr-însul...

Într-o strigătură din Ardeal (Jarnik-Bărseanu, p.431):

Ciudă mi-i şi r ă u î m i p a r e,
C-am iubită şi nu-i mare.
Am nădejde c-o mai creşte,
Când o prinde mâţa peşte
Şi coada la urs o creşte!

Izbesc "a lovi", din paleo-slavicul *izbiti* "occidere", va să zică, propriu vorbind, "a ucide" a scăzut de la această semnificaţiune pentru că noţiunile de "izbire" şi "ucidere" sunt înrudite: ruseşte *buĭu* "a bate, a omorî" germ. *schlagen* "percutere, occidere", bunăoară pasajul Gen. VIII, 21 sună în traducerea lui Luther: "Und ich will hinfort nicht mehr *schlagen* alles, was da lebet", unde în traducerea românească modernă scrie: "Nici nu voi mai *omorî* tot ce este viu..."; tot aşa macedo-românul *vătămu* "occidere, percutere":

A treia zi de Paştele mari
Vătămară trei l i o n a r i ...[1]

[1] Caragiani, *Românii din Macedonia şi poezia lor populară* în *Convorbiri lit.* II, 386.

în raport cu daco-românul *vatăm* "laedo, vulnero" mai cu seamă în sensul figurat "offendo".

În vechile texturi, vorba are uneori şi sensul primitiv al latinului *victimare* "a omorî pentru jertfă, a omorî" ca în *Psaltirea* lui Coresi, Ps. LXXXVII: "Fuŭu ca omul fără ajutoriu în morţi slobodă, ca *vătămaţii* ce durmirâ în mormânte, ce n-au pomenit după aceaia şi ei de mâna ta împenşi furâ = Sum similis viro quem deficit virtus. (Reputor) inter mortuos, semotus ut *confossi* jacentes in sepulcro, quorum non recordaris amplius, qui manu tua e x c i s i sunt".

Ps. CXXXIV: "Cel ce *vătămâ* întâi-născuţi Eghipetului de la om până la vită = Qui *percussit* primogenita Aegypti, tam hominum quam jumentorum".

Cântarea lu Moisi (Coresi, p.418): "Adăpa-voiu săgeatele meale de sânge şi armele meale măînca-vor carne de s â n g e l e *vătămaţilor* şi prădarea".

Aceeaşi afinitate logică o observăm, în fine, şi la verbul *ucid*, care are, în vechile tipărituri, aproape exclusiv sensul de "a izbi, a lovi", cum dovedeşte următoarea serie de citaţiuni cronologice:

Psaltirea lui Coresi din 1577, Ps. CIV: "Şi *ucise* v i i - l e lor şi smochinele lor şi tărî tot lemnul de hotarul lor = Quibus *percussit* v i t e s illorum et ficus illorum; confregitque arbores termini illorum".

Evangeliarul lui Coresi (Cipariu, p.12), Luca VI, 29: "Cine te va *ucide* î n b u c ă, dă şi alaltă... = Et qui tibi *ceciderit* maxillam, praebe et alteram..."

O *sentinţă* din 1588 (Hasdeu, *Cuvente* I, 51): "Au *uces* un om de au m u r i t ..."

Legenda Duminecei circa 1600 (*Ibidem* II, 46): "Cu sulița mă î m p u n s e r ă în coaste, cu t r e s t i e mă *ucidea* pre cap, e în mâru (= mână) şi în picĭuare ei mi bâtură găvoazde".

Moxa, *Cronica* 1620, p.379: "Tremease voinicii toţi şi boiarii să se *ucigă* cu turcii".

Viaţa legendară a sfântului Alexie c.1740 (ed. Gaster, apud Tocilescu, "Revista" II, 1346): "Şi văzând că nu este tânărul, se *ucidea* în piept şi plângea cu amar".

În *Vieţile svinţilor* întîmpinăm vorba *ucisătură* cu sensul de "lovitură", bunăoară: "Şi vitejeaşte aceale *ucisături* le răbdă (fevr. 69ª).

Compară următorul pasaj din *Pravila de la Govora*, p.17: "*Uciderea* de bunăvoe iaste această, când e gălceavă de oarecare învăluire şi oarecari vor lua ciomege sau lemn şi va lovi pre vecinul de bună voe şi de acea lovitură va muri".

Limba modernă nu cunoaşte decât semnificaţiunea latină a vorbei *ucidere*.

§ 3

Pesimismul în limbă

La o mulţime de popoare ideile primitive de simplitate, sinceritate, adevăr, bunătate au degenerat în cursul timpului în cele diametral opuse de răutate, prostie, neştiinţă şi chiar de stupiditate. Vorba *simplu*, adecă "in quo duplicitas non est", un cuvânt de cea mai înaltă onorabilitate, care caracterizează primitiv pe un caracter model, opus *duplicităţii* sau *talerului cu două feţe*, a suferit cel dintâi această soartă tragică din partea unei culturi rafinate, care înjosi vorba la o mărginire intelectuală: fr. *simple*, engl. *simple*, *simpleton*, germ. *einfach* "prost, neghiob". Caracteristic pentru viaţa romană este că în latină *simplex* şi *simplicitas* n-au dobândit niciodată o însemnare josnică, pe când grecul απλους posedă

deja în epoca clasică accepţiunea de "stultus". Germanul *schlecht* "rău" însemna, odinioară, "bun, drept, simplu" (comp. locuţiunea: *schlecht* und r e c h t): de la această din urmă accepţiune trecu, apoi, la sensul intermediar de "neghiob, nefolositor" şi, în fine, la acela de "rău". Englezul *silly* "nerod, prost" e identic cu anglo-saxonul *sælig* "fericit, cuvios" şi un vechi poet englez dă într-o colindă acest epitet nou-născutului Hristos: this harmless *silly* babe "acest neprihănit şi cuvios cocon". Francezul *benêt* "neghiob", din latinul *benedictus*, e o formă colaterală la *béni*: metaforă întemeiată pe pilda evangelică, că cei săraci cu duhul vor moşteni împărăţia ceriurilor, că sunt deci *binecuvîntaţi* de Dumnezeu; astfel, *benedictus* deveni echivalent cu *stultus*.

Grecul ευηθης "simplu, nevinovat, fără răutate; prost, neghiob" îşi are analogia în francezul *bonhomme* "bunicel, prostatic, simplu". Tot aşa, germanul *albern* "nerod" se trage din vechiul-german *alawâr* "benignus, verissimus", precum şi ebraicul *tam* "integru" dobândi posterior sensul de "idiot".

Un exemplu remarcabil îl are şi limba noastră în cuvântul *prost* din paleo-slavicul *prostŭ* "extensus; simplex, rectus, rudis, insons" (*prostrêti* "extendere")[1], care însemna, la început, „simplu" "απλος", aplicându-se, în vechile tipărituri, limbei româneşti, cea *aplá*, adecă necultivată, neperfecţionată în opoziţiune cu greceasca, limba savantă; rangului social în opoziţiune cu cei nobili, şi intelectualiceşte celor necărturari în opoziţiune cu învăţaţii sau - cum se zicea pe atunci - cu *pedepsiţii* în limbă. O serie de exemple va ilustra aceste aplicaţiuni.

1. *Prost* în sens de *"vulgar"*, aplicat în special la limbă:

[1] Miklosich, *Lex. psl.*, p.706.

Pravila lui Matei Basarab, prefață: "Eu mai micul, prostul și plecatul prah de supt picioarele cinstite ale sfinției tale (o, sfinte creaștete)... voĭu cu toată inima, cu blagoslovenia și îndemnarea sfinției tale, a prepune această *îndereptare de leage* dă pre limba elinească pre limba *proastă* rumânească, nu doară dă în nevrednicia prostimei mele sau dă într-o învățătură învățat, fără numai cât m-am ispitit a linge pre dinafară puținel gramatica și sintaxisul... să nu las comoara ascunsă nici grădina încuiată: ce să zice capetele Dumnezeeștilor Pravile să le aducă și să le prefacă dă pre eleneaște pre cuvinte *proaste* rumânești..."

Aiurea (p.135): "Iastă și altă rudenie de pre cununie, care se cheamă pre limba *proastă* nășia sau finia..."

Dosoftei, *Viețile svinților*, dechemvrie 146ª: "Ăcastea și altele multe, carile le-am lăsat pentru graba și pentru căce că-i primejde să tlăcuiască neștine čale ce-s de rândul lui Dumnezâu nelesne cuprinse la priceapere pre limbă *proastă*".

O gnomologie românească, tipărită la Târgoviște în 1713, poartă următorul titlu: *Pilde filosofești după limba cea* proastă *grecească tălmăcite româneaște de vlădica Antim.*.

Aci se înțelege limba neo-greacă sau vulgară - απλα - în opozițiune cu cea clasică: ελλινικη.

2. *Prost* în sens de *necărturar* sau *ignorant*, de unde *prostie* sau uneori și *prostime* "neștiință, ignoranță":

Pravila de la Govora din 1640, p.12: "Deci învățăm pre preoți și pre toți ceia ce știu carte, când va vrea neștine să se ispovedească la duhovnicu său, să-și scrie greșalele lui întru hărtie și să o dea duhovnicu-său, ca nu cumva

cu neştiinţă să uite sau să lase ceva de greşale şi iară învăţăm pre duhovnici să scrie în hărtie şi să-i dea nişte învăţături ca acealea, cât va vrea să-i dea; iară oamenii cei *proşti* să grăiască gură cu gură câte un cuvânt..."

Grigorie Ureche, *Predoslovie* (*Cronice* I, 129): "Nice este a se mirare că scriitorii noştri n-au avut de unde strânge cărţi; că de la lăcuitorii dântâi n-au aflat scrisori, că n-au lăsat, ca nişte oameni neaşezaţi, şi mai mult *proşti* şi n e c ă r t u r a r i, ce şi ei au scris, mai mult den basme şi den poveşti, ce au auzit unul de la altul".

Hrisov de la Grigorie Ghica pentru şcoalele din Moldova (Codrescu, *Uricariu*, I, 58): "Facem ştire tuturor cui se cade a şti pentru rândul şcoalelor de învăţătura cărţii, de vreme ce în ţara aceasta din nepurtare de grijă a domnilor, nebicinuindu-se mai dinainte vreme a se ţinea şcoale de învăţătură, era multă *prostie*..."

Pravila lui Matei Basarab, p.209: "Ţăranul cel g r o s, acela poate şovăi să nu se cearte, mai ales când va fi mărturie cuiva şi de va grăi cuvinte fără ispravă, fără cale, de se va cunoaşte lucrul că grăieşte de *prostimea* lui; iară de va grăi de î n v ă ţ ă t u r a lui cea rea, atuncea se va certa tocmai ca şi alţii..."

Cantemir, în *Istoria ieroglifică*, p.212: "*Prostimea* şi h i r i ş i a inimei, asupra adevărului stăruită, adesea şi mai totdeauna ascunse şi căptuşite vicleşugurile şi măguliturile i s t e ţ i l o r au biruit..."

3. *Prost*, ca rang social, *din treapta de jos* sau *de origină obscură*, de unde *prostime* "gloată, plebe":

Pravila lui Matei Basarab p. 61: "Acestea îndreptări de leage... priimiţ-o ca o haină împărătească plină de toate lucruile scumpe... dulce iaste blagocestivilor, iară zlocestivilor înfruntătoare, groaznică păcătoşilor, certătoare de toată

vârsta şi de toată deregătoria şi rânduială, împăraţilor, domnilor, boiarilor şi celor ce sînt pre mâna mai marilor, voinicilor, *proştilor*, bogaţilor, săracilor..."

Dosoftei, *Vieţile svinţilor*, dechem. 24[b]: "Când noi astăzi vedem că sîntem biruiţi de cuvântul unui p r o s t a c, cumu-l vedeţi că-i n e m v ă ţ a t la cuvânt şi de m o ş i e şi de o r a ş *prost*; iară însă în facerea lucrurilor iaste luminat de ne întreace..."

Document de la Mihai Racoviţă din 1752 (Codrescu, *Uricariu* VI, 87):

"De vreme ce străinii, cari vin aice în ţară... unii oameni m a i d e c i n s t e şi cu n e a m u l ş t i u t, alţii *proşti* şi n e ş t i u ţ i..."

Miron Costin, *Cronice* I, 18: "Cătă ţară au şi rămas pe loc, *prostimea*, ţ ă r a n i i, toată au scos-o Traian de pre aceste locuri peste munţi, care despart ţara ungurească despre noi..."

Acest din urmă sens l-a păstrat cuvântul şi în limba modernă, dar cam rar.

C. Negruzzi, *Scrisoarea XII* (*Opere* I, 246): "Luând d-acolo oameni, fie n e m e ş i sau *proşti*, ş l e a h t i c i ori m o j i c i - nu mai alegeau - îi înjugau şi arau lanuri cât vezi cu ochii".

Ispirescu, *Basme*, p.307: "Am răzbătut... împăraţii şi cetăţi, târguri şi cătune, am încercat şi la bun şi la rău, la tinere şi la bătrâne, la femei d e n e a m şi la [de] cele *proaste*, până şi la roabe, şi la nimeni nu s-a potrivit (condurul)".

Alexandrescu, fabula *Elefantul* (p.300):

Dar *prostimea* ciudată
Aşa e învăţată

Şi făr-a şti ce cere
Va nencetat să zbere...

Ispirescu, *Basme*, p.103: "Făt-Frumos, daca se cunună cu fata, se aşează în scaunul împărăţiei şi-şi tocmi oştile, b o - i e r i m e a şi *prostimea* cum ştia el în legea lui".

4. *Prost*, din punctul de vedere al gradului sau al calităţii, *ordinar* (stofă, soldat):

Grigorie Ureche, *Cronice* I, 196: "Şi dacă au înserat, (pescarii) l-au îmbrăcat pe (Petru vodă) cu h a i n e *proaste* de a lor, şi i-au dat comănac în cap, şi l-au scos la Ardeal".

Acelaşi, *Ibidem*, p.228: "Toată oastea lui Ion vodă era 30.000 fără *proşti* şi a d u n ă t u r ă ce eraŭ pre lângă Ion vodă".

Ispirescu, *Basme*, p.90: "Plecând către oraşul în care locuia părinţii şi fraţii [săi], îmbrăcat fiind în h a i n e *proaste* ţ ă r ă n e ş t i , (Prâslea) întâlni nişte drumeţi şi află de la dânşii că fraţii lui au luat de soţii pe fetele care le-a trimis el..."

5. *Prost*, din punctul de vedere intelectual, *mărginit* la cap şi la creieri, "nerod, neghiob", sens aproape exclusiv modern.

Într-o doină ardeleană (Jarnik-Bărseanu, p.156):

- Ce stai, mândruţă, la poartă,
Ori eşti *proastă* şi n e t o a t ă ?
- Nu-s nici *proastă*, nici n e t o a t ă ,
Fără stau înfierbântată
De dragostea de o dată!

Sau (p.180):

Toţi au casă şi moşie,
Numai eu trag la urgie.
Nimănui vină nu-i bag,

Fără *prostului* de cap;
El e mare şi stogos,
Dar la m i n t e mic şi *prost*!

Într-o strigătură din Ardeal (Ibidem 422):

Fosta-am, fost la şezătoare,
Unde-s fete lucrătoare;
Toate fetele torcea,
Numai *proasta* mea plângea,
— Nu mai plânge, t o a n t ă fa,
Că dracu te-o mai lua,
De-i fi t o a n t ă tot aşa!

Mai e de notat particularitatea moldovenească de a însoţi cu epitetul de *prost* unele însuşiri abstracte. Astfel, Creangă, în povestea *Soacra cu trei nurori* (Conv. lit. IX, 340): "B u c u r i a caprei nu era *proastă*".

Acelaşi, în povestea *Harap Alb* (Ibidem XI, 173): "Mai ştii păcatul, poate să-ţi iasă înainte vrun iepure, ceva... şi popâc! m-oi trezi cu tine acasă, ca şi cu frate-tău, ş-apoi atunci r u ş i n e a ta n-a fi *proastă*".

Din bogata sinonimică a *prostiei*[1], alegem câţiva termeni interesanţi sub punctul de vedere semasiologic:

Gogoman, din *gog* "tont" cu augmentativul *man* (= *andru* din *copilandru* "copil mai mare": slavo-germanul *mann* = grecul ανηρ, ανδρος) deci "tont mai mare"; arată mai mult o imperfecţiune a rostirii "peltic" (comp. *gâgăiesc*, despre gâşte, despre raţe şi despre om, de unde şi *găgăuţă* "nerod" propriu "gângav"), care s-a întins apoi şi asupra celorlalte facultăţi intelectuale.

[1] *Lex. Bud.*, p.259 s.v. *hăbăuc*: nătâng, năuc, necălit, meteurd, stolon, cap de cal, trunchi, nătărău, nătântoc, cap de plumb, bou, foarte nepriceput, bălămut, tântălău, meteleu" - Pann, *Povestea vorbei*, p.157:
Nerod, nătărău făcându-l, nătăfleţ, guguman, prost!

Háplea, în stilul familiar, însemnează "prost" cu o nuanţă optimistă: vorba reprezintă pe grecul απλος, η, ον "simplu".

Năuc "stupid" e propriu "neînvăţat, necărturar" (psl. *neukŭ* "imperitus", *neučenъ* "indoctus", croato-serb. *neuk* "ignorant, inexperimenté"), precum la greci *idiot* (ιδιωτης) era cetăţeanul retras în viaţa *privată,* care nu lua parte la dregătoriile statului; dar fiindcă, după părerea grecilor, numai o participare la afacerile publice activează desvoltarea intelectuală, *idiot* "particular, nu public" trecu la sensul de "neînvăţat, prost", de la care un pas numai ne desparte până la sensul modern de "tâmpit".

Nătărău, derivând, după domnul Hasdeu, din adjectivul arhaic *netare* "slab", denoată mai mult o slăbiciune fizică decât intelectuală[1], ca şi sinonimul *netot,* adică "neîntreg", cu care se poate alătura locuţiunea populară *îi lipseşte o doagă,* care se aplică celui slab la minte.

§ 4

Scăpătarea numelor proprii

Iată în ce trăsuri admirabile caracterizâ domnul Hasdeu decadenţa numelor proprii:

"Un nume propriu când se generalizează peste măsură într-o ţară, încât la tot pasul întâlneşti omonimi, ajunge în cele din urmă a deveni ridicol prin trivialitate, şi de atunci încoace, ferindu-se părinţii a-l mai împune copiilor, începe a fi din ce în ce mai rar... La românii din Muntenia mai multe numi

[1] După răposatul Lambrior ("Romania" X, 350), *nătărău* s-ar trage din vorba pierdută *nătură* (= lat. *natura*) şi, în acest caz, ar găsi o analogie în englezul *natural* "prostănac"din *nature* "natură".

proprii bărbăteşti au avut o soartă analogă de a se vedea îmbrâncite treptat în straturile cele mai de jos ale societăţii, după ce figuraseră altădată mai cu preferinţă pe tron şi-n divan.

Mai întâi este *Vlad*. Etimologiceşte, acest cuvânt însemnează *domn*. În secolii XIV şi XV cei mai iluştri principi ai Munteniei au fost Vlad Basarab, Vlad Dracul, Vlad Ţepeş. Între boieri şi-n burghezie erau Vlazi peste Vlazi. Trebuia firește să vină o reacţiune. Trivializându-se prin abuz, gloriosul oarecând Vlad s-a făcut cu încetul sinonim al *nerodului*. În secolul XVII Vlazii încep a se rări, căci pesemne se născuse deja proverbiul: "după ce e p r o s t, îl cheamă şi *Vlad*"[1].

Tot aşa au păţit-o *Udrea şi Nan*, două dintre cele mai uzate numi din primii secoli ai istoriei muntene, despre cari astăzi poporul zice:

Care cum venea,
Tot *Udrea*-l chema[2].

Sau:

"Caută *Nan* iapa, şi el călare pe ea"[3].

Iacă în ce mod căderea unui nume propriu în deriziune este o probă istorică despre exagerata-i popularitate într-o epocă anterioară.

Această ursită izbise şi pe *Muşat*... Pintre ţăranii munteni *nea Muşat*, ca şi *nea Vlad*, ca şi *nea Udrea*, ca şi *nea Nan*, însemnează astăzi pe un p r o s t o l a n. Aci îşi are locul exclamaţiunea bătrânului Orațiu:

Non semper idem floribus est honor!

[1] Pann, *Proverburi* II, 139. - Cf. observaţiunea domnului Odobescu, "Revista română" II, 364, unde mai aduce un alt proverb: "Vorbi şi nenea Vlad, că-i şi el din sat".

[2] Pann, *Ibidem* III, 25.

[3] *Ibidem* I, 85.

Poporul şi copilul cu atât mai iute se satură de un lucru şi-l aruncă stricat sub picioare, cu cât mai mult le plăcuse[1].

În limba zilnică de astăzi *Vlad*, sau diminutivul său *Vlăduţă*[2], a devenit într-adevăr un tip de prostie omenească.

O zicătoare ne spune: "Cel ce dă ziua la miază-mare în gropi şi nu ştie să-mparţă paie la doi măgari, îi zic: ia, alde neaV l a d , alde neaV l ă d u ţ ă"[3].

Iată câteva citaţiuni din basme muntene. *Calend. basm.*, 1881, p.37:

"Baba de silă, de milă, fu nevoită să-şi înghiţă necazul până a doua zi, dar îndată ce fugi murga din sat începu iarăşi să tocăne pe *Vladul* de b ă r b a t , că s-o scape de sataraua procletului de băiat".

Idem, 1882, p.17: "Dar ce are Măria-sa că se uită mereu pe dânsul ca *Vlad* f e r m e c a t u l ".

Idem, 1883, p.53: "*Vlăduţa* de b ă r b a t prinse pe noul venit o dragoste şi un prieteşug, să-şi dea pentru el inima şi mai multe nu".

Într-o snoavă de Ispirescu (p.101): Voia, vezi, să-şi şi arate că nu e vrun *vlăduţă*, şi că nu-l poate î m b r o b o d i aşa lesne".

În *Poveşti morale* de acelaşi, p.29: "Pizmaşii îl părâseră la domnie că voise să-şi vânză pe domnul său, şi câte şi mai câte. Vodă crezu, ca un *Vlăduţă* ce era el, şi fără a-l mai cerceta, porunci de-l aruncă la închisoare şi nu-şi mai aduse aminte de el".

[1] Hasdeu, *Istoria critică*, Bucureşti, 1874, p.87.

[2] Şi *Vlăduţă* fu pronume de domn, anume al lui Radu, fiul lui Radu-Vodă, fiind nepotul lui *Vlad* Ţepeş. Vezi Fotino, *Istoria Daciei* II, 40.

[3] Odobescu, "Revista română" pe 1862, p.364.

Numele etnic *român*, din latinul *Romanus*[1], are, în vechile documente de la începutul secolului al XVI-lea încoace, sensul peiorativ de "şerb, rob", precum *românie* acela de "robie".

Iată o serie de probe documentali în ordine cronologică:

Într-o poruncă domnească din anul 1602 (Hasdeu, *Cuvente* I, 123): "Să aibă a-i ţinea ş-a fi ei *rumăni* cum se-au v ă n d u t".

Document din 1610 (Hasdeu, "Arhiva" I, 1, p.8): "Scris-am eu Tudor de Voineşti cesta al meu zapis, cum să să ştie, cum sintu detoriu jupănuluĭ Mihaĭu aspri 7700, şi i sintu detorĭu de multă vreame de sintu la 8 ani de cănd u i sintu detoriu aceşti aspri, şi mi-au pus zi de multea ori. Iar acmu ĭar m-amu rugat de mi-a pus zua la sveti Dimitrie să-i plătescu aspri la zi; *ĭar să nu-i voĭu putea plăti aspri la zi, ĭar eu să-i fiu r u m ă n u cu fecĭorii mei şi cu toată moşiia mea*".

Document din 1627 (*Ibidem*, 15): "Eu Preda sin Prăvului scris-am al meu zapis la mâna lui Socol păh., cum să se ştie că i-am vândut totă partea mea, cătă am avut den sat de Gemenele şi de preste tot locul şi de cămp şi de pădure şi de apă şi de silişte satului şi *cu un r u m â n anume Crăste şi cu feciorii lui căţi are şi căţi i va mai da Dumnezeu* şi am vândut de bună voe a mea derept şase mie de bani gata..."

Document din 1629 (*Ibidem*, 15): "Eu Preda post. [...] scris-am şi mărturisesc cu acest al meu zapis, cum să se ştie că am vândut eu lu Socol peh. ocină şi moşie în sat în Gemenele însă den parte me cât am avut doo părţi de preste tot locul... şi cu doi r u m â n i anume Voico Glăva cu fecĭorii lui şi Coman

[1] Forma vulgară va fi fost *Rumanus: "Rumam* pro *Roma"* observă Servius. Comp. goticul *Rumoneis*, reto-roman *rumonş, rumanş, rumanci* (= lat. *romanice*). V. Schuchardt, *Vokalismus* II, 113; III, 200.

cu feciorii lui păntru că acest moşie şi r u m â n u ce scriu mai sus fostu-mi-au de moşie de la tată-meu Părvul log., [...] am vândut dereptu 30.000 de bani gata...".

Document de la Matei Basarab din 1649 (Ibidem 107): "Io Mateiu, (scrie domnia mea) ţie j u d e ţ u cu 12 p r ă g a r i şi voao tuturor o r ă ş a n i l o r u şi p r e u ţ i l o r şi d i ĭ a c o n i l o r de în oraşul domnii meale de în Argeş şi voao *rumânilor* m ă n ă s t i r i i den satul Flămănzeşti..."

Document din 1681 de la Şerban Basarab (Codrescu, *Uricariu* VI, 111-114): "Cu mila lui Dumnezeu Io Şerban voievod şi domn a toată Ţara Românească... dat-am domnia me această poruncă a domniei mele sfintei şi dumnezeeştei mănăstiri ce se cheamă Govora..., ca să fie sfintei mănăstire satul Strâmba ot sud Doljiĭ, tot satul cu tot hotarul şi *cu toţi r u m â n i ĭ* şi cu tot venitul despre tot hotarul... am adevărat domnia me cu tot divanul, *c-au umblat r u m â n i i cu meşteşuguri şi cu ficlenii ca să scape de r u m â n i e.* Datu-i-am domnia me pe r u m â n i i de grumaz în mâna părintelui Gherasim egumenul..."

Testament din 1687 (Hasdeu, "Arhiva" I, 1, p. 62): "*R u m â n i i câţi sînt toţi să fie ertaţi* şi să li se dea şi zapisele de ertăciune".

Dionisie Eclesiarhul, în *Hronograful Ţărei Rumâneşti de la 1764 - 1815,* vorbind de Bonaparte şi de revoluţiunea franceză, zice (Papiu-Ilarian, *Tezaur* II, 211): "Deci într-acea vreme era mare turburare la Franţia, căci craiul franţuzesc vrea să-şi orânduiască crăia a avea din toate ţările oşti regulate ca la împărăţia nemţilor, dar boierii cei mari, care avea sate multe i o b a g i , adecă *rumâni,* nu îngăduia... doi trei ani apoi s-au scociorât altă turburare... cum că să nu mai fie *rumânie*, s u p u ş i c a n i ş t e robi unii la alţii, fiind un neam, ci să fie slobozi... odată toată mulţimea norodului s-au sculat şi s-au adunat la palaturile de judecătorie, cu un glas toţi au

cerut s l o b o z e n i e de *rumânie*, sau va porni zurba asupra boierilor. Apoi n-au avut cum să facă boierii a-i avea *rumâni* mai mult, ci s-au făcut d e s l e g a r e şi s l o b o z e n i e *rumâniei* Franţiei ca şi odinioară *rumâniei* Ţării-Rumâneşti..."

La cronicari şi numai la aceştia, dacă nu ne înşelăm, *român* conservă încă şi semnificaţiunea sa etnică, cum zice Nicolai Costin (*Cronice* I, 71): "Măcar că şi la istorie şi la graiul străinilor, şi între sine, cu vreme, cu veacuri, cu priminele, iau şi dobândesc şi alte numiri, iar acela ce este vechiu nume, stâ neclintit *român*!"[1].

[1] Pe lângă numele naţional - *români*, macedo-rom. *ar(o)mâni*, istriano-rom. *rumeri* - cel mai răspândit nume străin e *valah*, ce-l găsim mai întâi la naţiunile germanice (anglo-saxon *Vealh*, vechi-germ. *Walah*), şi cu care ele se serveau spre a desemna pe popoarele învecinate negermane. Slavii l-au primit de timpuriu: psl *Vlahŭ* "Vlahus, generatim homo Romanae originis; pastor; pl. Italia, Valachia: vocabulum, uti videtur, celticum, quod a Celtis ad Germanos ab his ad Slavos migravit" (Miklos., *Lex. psl.*, 68). Interesantă e accepţiunea de "păstor" a numelui etnic *valah*, creşterea vitelor fiind principala ocupaţiune a românilor (comp. istriano-rom. *furlan, fârlan* "ţesător de pânză" (Maiorescu, *Itinerar*, p.98), literal "friulan, locuitor din Friaul", ţesutul fiind profesiunea obicinuită a friulanilor). Astfel, în documentele sărbeşti de după 1250, *vlah* însemnează numai "pecuarius" (Miklosich, *Wanderungen*, p.3). Păstorii nomazi se numesc în general în Grecia βλάχοι (Schmidt, *Volksleben der Neugriechen*, p.15).

La scriitorii bizantini se înţeleg sub acest nume şi triburi slavice: "Toţi câţi duc o viaţă nomadă, graiul comun îi numeşte βλαχους" (Anna Comnena). În limba albaneză, românul se numeşte *cioban* adecă "păstor" chiar şi când trăieşte în oraşe (Miklosich, *Alb. Forsch.* I, 17), sau *bugarĕ* adică "bulgar" prin confuziune cu bulgarii, precum tot dânşii mai poreclesc pe români cu epitetul de *Urum i vogălĭă* "micul grec, grecotei". La ruteni, *walachy* se numeşte "locuitorul din regiunea muntoasă de pe lângă Teschen"; *valach, valaška* însemnează "cioban, român din Moravia sau din Carpaţi, baci, ajutorul baciului", iar *valašta* "topor": cicii din Istria purtau odinioară un toiag cu tăiuş de fier şi un ciocan (Miklosich, *Wanderungen*, p.22, 24). Despre răspândirea cuvântului *vlah*, vezi Diefenbach, *Völkerkunde Ost-europa's* I, 227 urm.; despre origina vorbei Hasdeu, *Ist. crit.*, p.38-43.

După domnul Xenopol "această întrebuințare a numelui etnic al poporului român într-un înțeles josnic și aplicat la o clasă degradată a societății" se explică prin aceea "că elementul venit de peste munți (cu ocaziunea descălecării), deși n-a cucerit țara cu sabia, totuși a pus în lucrare o predomnire, o stăpânire asupra poporațiunii vechi și autohtone a țărilor descălecate"[1].

"Fără îndoială - adaugă domnul Xenopol - că la început *rumân* nu însemna "șerb", ci numai cât "supus" și că numai cât mai târziu, când se strică condițiunea supușilor, acest termin ajunse a însemna clasa cea mai inferioară a societății".

Ceea ce erau *rumânii* în Muntenia, aceea erau *vecinii* în Moldova. Semnificațiunea cuvântului *vecin* de "*țăran vecin* adică *pământean*, nu străin, *locuind pe o moșie și deci supus unei clăci hotărâte*"[2] își găsește o analogie în medio-latinul *vicinus* "locuitor pământean" și în spaniolul *vezin* "conlocuitor, cetățean".

Nu este deci exactă părerea emisă de Cantemir și împărtășită de Bălcescu (*Mihai Viteazul*, p.11): "Întocmai precum în Europa se obicinuise a se da acestor servi (robi ai pământului) numirea de romani, așa și la noi servagiul fu numit *rumânie* și *vecinătate*, căci proprietarii din țara de jos, unde mai cu seamă erau proprietățile mari, își a d u s e s e c o l o n i din ț a r a d e s u s și din r o m â n i i din ț ă r i l e v e c i n e".

[1] Xenopol, *Întemeierea țărilor române*, în Tocilescu, "Revista", an. III, vol.V, p.294-301. Comp. la saxoni *walliscus, wealh, wali* "rob, străin"; despre accepțiunea cuvântului *romanus* la franci și la longobarzi, v. Hasdeu, *Ist. crit.*, p.42.

[2] Cihac, *Dictionnaire* I, 308.

Iată câteva texturi privitoare la *vecinia* sau şerbia ţăranului moldovean[1]:

Nicolae Costin în caracteristica lui Constantin Duca vodă (*Cronice* II, 41): "Aşijderea şi la divan făcea dreptate tutulor, şi mai vârtos celor ce se pârau pentru *vecinătate* [...] şi fără jurământ; şi mai cu deadinsul răspundea celui ce avea nevoie de *vecinătate,* zicându-i: «pas de-ţi caută trei patru oameni jurători, cum n-au fost nici tată-său, nici moşul său *vecin* de m o ş i e aceluia cine-l trăgea»; şi aşa jurând, îi da volnicie să fie slobod în veci de *vecinătate;* că acum făcuse boierii obicei nou de ziceau: « c i n e a u ş e z u t î n s a t b o i e r e s c 1 2 a n i , s ă r ă m â n ă *vecin*»".

Aşezământul lui Ioan Constantin Nicolae voievod, din 1741 (Codrescu, *Uricariu* IV, 398): "Oamenii străini, ce vor veni să se aşeze pe moşii monastireşti sau boiereşti, oricât vor vra pe acele moşii, să nu v e c i n e a s c ă , afară de cei ce vor fi vechi *vecini*".

Document de la Ioan Nicolae voievod, din 1744 (Cogălniceanu, "Arhiva" II, 169): "După poronca ce s-au dat şi cu toţii cu un glas pohtind, toţi egumenii hotărâră pentru oamenii ce lăcuesc pe moşiile mănăstireşti, cei ce nu sînt *vecini* să le dea un nart de câte zile vor lucra pe an..."

Actul din 1749, a lui Constantin Nicolae voievod, pentru dezrobirea vecinilor în Moldova ("Magazin istoric" II, p.288-291): "...La aceasta a treia domnie şi mai multe jalobe făcând oamenii săteni ce şed pe moşiile mănăstireşti şi

[1] Câteodată, ne întâmpină vorba şi în documente muntene, bunăoară, într-o cumpărătură [Cumpărăturele spatarului Mârzea] din Ilfov, din 1608[-1609] (Hasdeu, *Cuvente* I, 168): "Au cumpărat ocină ... a patra parte ... cu *vecinaşi*" - sau într-un document din Târgovişte, din 1618 de la Gavrilă Moghilă vodă (Tocilescu, "Revista", an. II, vol.I, p.219) unde vorba figurează şi în textul slavon: *вечнъ*.

boiereşti, făcând pâră asupra stăpânilor satelor ce-i supun cu *vecinătate,* adecă părându-le oamenilor că acest nume de *vecinie* n-are osebire de r o b i e şi se silea ca să găsească îndreptare şi mântuire de numele *vecinii,* arătând şi pricini, că unii din stăpânii satelor s-au obicinuit a vinde pe v e c i n i ca pre r o b i , ş-a-i împărţi cu împărţală ca pre ţigani şi a da numele lor în foi de zăstre, ş-a-i despărţi pe copii de la părinţi... Fiind noi cu toţii adunaţi... s-au făcut sobor de întrebăciune acestor pricini mai sus arătate. La care cu toţii cu un glas am răspuns mărturisind adevărul că *vecinii* r o b i n u s î n t , nici să stăpânesc cu nume de robie... că *vecin* va să zică s ă t e a n m e g i a ş f ă r ă d e m o ş i e , atâta numai că din sat nu este volnic ca să iasă..."

Iată cum rezumă robirea oficială a ţăranului eminentul istoric al lui Mihai Viteazul, al domnului, carele a sancţionat printr-un aşezământ special şerbirea săteanului român:

"Mihai-Viteazul a fost cel dintâi domn care legiui printr-un aşezământ al său că fiecare ţăran p-a cui moşie se va afla atunci, acolo să rămână r u m â n v e c i n i c ... De atunci, clăcaşii, transformaţi în robi, nu numai că urmară a se vinde împreună cu pământul, dar şi numele lor începură a se trece în actul vânzării, deşi nu se puteau vinde deosebit de pământ, ca robii ţigani; de atunci proprietarul, murindu-i robul fără moştenitori, putea să-l moştenească; de atunci el putea să-l îndatoreze a munci cât va voi. Singurul drept, ce se dă ţăranului rob, era ca stăpânul lui să nu-i poată răpi de pre voinţă banii, vitele şi instrumentele de arătură şi de a nu-l putea pedepsi decât corecţional, iar nu a-l omorî; căci, făcând-o, se osândea ca un ucigaş, iar nevasta şi copii ucisului rămâneau liberi. Fără a şti când s-a desăvârşit sistema feodală în Moldova ştim că, pe acea vreme, aceleaşi obiceiuri erau şi pe acolo...

Aşa r o b i a fu răsplata claselor de sus ale societăţii către clasele de jos, care le-au hrănit, le-au respectat totdeauna, le-au păstrat în poziţia lor şi au jertfit şi muncă şi bani şi viaţă pentru patrie şi libertate. De atunci, de la Mihai Viteazul[1], ţara se împărţi cu totul în două tabere vrăjmaşe având interese împotrivite; de atunci încoace, poporul se făcu nesimţitor la glasul Domnului şi al boierilor, nu mai vru a se jertfi pentru o patrie, unde nu-i s-au lăsât drepturi şi pentru o libertate, de care el nu se putea bucura şi ţara, în loc de a se realţa, merse cu grăbire spre scădenie. Timpuri nenorocite aveau să o copleşească în urmă"[2].

Litfa, litva însemna, odinioară, "Litfania sau litfan", derivând din polonul *litwa* "Litfania, litfan".

Cronica lui Constantin Căpitanul (Mag. Ist. I, 154): "În domnia lui Neagoe vodă au intrat hanul tătăresc în ţara l e ş a s c ă de au robit *Litva* până la Vilna".

Ion Neculce, *Cronice* II, 355: "Iară oastea *Litfei* cum au auzit, cum s-au strâns la un loc".

Din ce cauză a dobândit cuvântul o semnificaţiune josnică în gura poporului român, mai cu seamă la cel din Moldova?

[1] Domnul Tocilescu, într-o serie de conferenţe, ţinute anul trecut la Ateneu, asupra *Ţăranului român* - rezumatul operei d-sale cu acelaşi titlu - a combătut părerea greşită, împărtăşită şi de Bălcescu, că *legătura lui Mihai* ar fi robit pe *toţi* ţăranii l i b e r i ; căci, după mărturia hrisoavelor, *rumânia* exista şi mai-nainte şi *rumânii* după actul lui Mihai nu difer întru nimic de cei anteriori. În urma pohoiului lui Sinan, ţăranii pribegiseră în toate părţile; spre a se reîmpopula câmpiile pustii, Mihai făcu aşezământ atunci "cum care pe unde va fi acela să fie *român vecinic*, unde se va afla". *Legătura lui Mihai* n-ar fi deci "un act barbar făcut de un prinţ, ce a lucrat atâta pentru libertate", cum a zis-o Bălcescu, ci o simplă măsură administrativă dictată de forţa lucrurilor...

[2] Bălcescu, *Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul*, ed. Odobescu, p.304-306.

Domnul Alexandri o explică astfel: "*Litean* sau *litfean*, locuitor din Litfania. Desele războaie ce avură moldovenii cu leşii, daunele ce făceau aceştii în ţară când năvăleau şi numeroasele lor călcări peste tractatele de pace au dat cuvântuluii *litfă* o semnificare [foarte] uricioasă. *Litfă* e sinonim de *neam rău şi fără credinţă*"[1].

Adevărata cauză pare-ni-se a fi cu totul alta. Nu *caracterul* litfanilor, ci *credinţa* lor a ocazionat această transformare logică. Litfanii, ca şi leşii, sunt catolici şi nimic nu era mai urâcios, în ochii românilor, decât confesiunea *papistăşească*. "Nici o religie, zice Cantemir, nu este urâtă moldovenilor ca cea papistăşască... Ei (moldovenii) zic că toate celelalte religii eretice sunt cunoscute şi pre lesne se înţelege depărtarea lor de la biserica cea pravoslavnică; însă papistaşii ascund chipul lor cel de lup supt cojoc de oaie..."[2].

Această consideraţiune religioasă reiese şi din poezia populară.

În balada *Bogdan* (Alexandri, p.175):

Ea nu-i fată de-mpărat
Şi-i chiar de *litean* bogat
Şi de l e g e l e p ă d a t ...

În *Ştefan vodă şi şoimul* (Ibidem, 172)_

Te calc ungurii făloşi
Şi *lifteni* n e c r e d i n c i o ş i ...

C. Negruzzi în *Sobieski şi românii* (*Opere* I, 170): "... Craiul (leşilor) a trimis răspuns călugărului, care şedea în clopotniţă, să deschidă, ori face mănăstirea praf şi pulbere.

- Auzit-aţi acolo *litfa* cea p ă g ă n ă !..."

[1] Alexandri, *Poezii populare*, p.84.

[2] Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Negruzzi, p.283.

Litfă însemnează dar, înainte de toate, "nepravoslavnic" şi, ca atare, înzestrat cu toate însuşirile, ce caracterizează pe eretici.

În balada *[Român] Grue Grozovanul* (Alexandri, p.80):

Negrul meu să nu mi-l vinzi,
Să nu-l vinzi la ungurean,
Nici la turc ţarigrădean.
Să nu-l vinzi nici la *litean*
Că *liteanu*-i om v i c l e a n .

Generalizându-se, cuvântul *litfă* în sens de "om sau popor necredincios", el fu aplicat, sub formele *litfă* sau *liftă*, tuturor celor străini de credinţa pravoslavnică.

În balada *Vulcan* (Ibidem, 138):

Alei! feară venimoasă!
Litfă rea, n e c r e d i n c i o a s ă !
Ce rău, spune, ţi-am făcut
Turcilor de m-ai vândut?

În balada *Constantin Brancovan[ul]* (Ibidem, 212):

Câni turbaţi, t u r c i , *liftă* rea!
De-ţi mânca şi carnea mea,
Să ştiţi c-a murit creştin
Brancovanul Constantin.

Într-o doină bucovineană (Marian II, 164):

Un panţiriu, *liftă* s p u r c a t ă ,
Zi şi noapte mă tot cată...

Jipescu, *Opincar,* p.25: "Liniştea ne-o tulbură vrăjmaşu dă ungur, dă tătar, dă poleac, dă neamţ, dă turc, dă muscal şi câte alte *litfe*, lighioi s p u r c a t e..."

În povestirea *Moş Nichifor Coţcariul* de Creangă (Conv. lit. X, 378): "De-aş avea eu atâţia gonitori în ocol şi

d-ta [atâția] băieți, câți c ă z a c i , c ă p c â n i și alte *litfe* s p u r c a t e au căzut morți (la Grumăzești) din vreme în vreme".

Alexandri, în piesa *Creditorii* (*Teatru*, p.1062): "*Litfa* de z a r a f s-au spăriet de mine ș-au fugit, parcă l-au umflat năbădaica...

- Auzi I u d a ? poate că venea să-ți ceară parale?".

Același, în *Cetatea Neamțului*, unde e vorbă de l e ș i (Ibidem, 1483): "Și voi, cu totii: bărbați, femei. copii, pe-apărare!... Înarmați-vă cu ce-ți găsi și dați de moarte, ca să nu zică *litfa* c-o întrat în țara noastră ca-ntr-un sat fără câni".

Același,în poema *Dumbrava Roșie* (*Poezii* III, 28):

Și călărași din fugă prin sate, prin orașe
Crainesc: «Săriți cu toții pe *litfele* trufașe!
Viteazul Ștefan-vodă vă cheamă-n vitejie.
Cine-i mișel să fugă, cine-i român să vie!»

În *Dan, căpitan de plai* (*Ibidem*, p.97):

Tatarii ca zăvozii pe dânsul dau năval'!
«În lături *litfe*!» strigă la ei viteazul Dan,
Punându-se de pază la capul lui Ursan.

Aceeași considerațiune religioasă a făcut ca vorba *letin* (= *latinus*) să capete, în limba română, accepțiunea peiorativă de "eretic" (comp. alb. *lřeti* "latin, catolic").

În balada dobrogeană *Sava letinul* (Burada, 211):

Zinca un fecior însoară,
Boier Răducan îl cheamă,
Iancu vodă mi-l cunună.
Dar fata de unde o ia?
Chez din târg din Dobrogea,
Ia fata *letinului*,
Lui Sava p ă g â n u l u i ,

B.C.U. „M. EMINESCU" IAȘI

Lui Sava *letin* bogat
Şi de l e g e l e p ă d a t
Şi-n c r u c e n e b o t e z a t...

Jipescu, *Opincar*, p.152: "Pasă-mi-te că eşti *letin*, dă s p u r c i vinerea şi miercurea ?..."

§ 5

Soarta tragică a titulaturei străine la români

O interesantă scădere semasiologică au suferit, mai cu seamă în limba românească, cuvintele străine de reverenţă, cari - ca *jupân, jupâneasă; chir, cocon* - ilustrând odinioară personalităţile cele mai marcante ale societăţii, au scăpătat şi scapătă încă până la clasele cele mai de rând, devenind, din nalte titluri de nobleţă, nişte formule banale de cele mai multe ori luate în bătaie de joc. Decadenţa, care a ameninţat şi ameninţă încă titulatura străină, întrebuinţată vremelnic în România, a cruţat - lucru demn de atenţiune - titulatura de baştină românească. Iată ce ne spune răposatul Lambrior în această privinţă:

"Moda care îşi bate joc de ceea ce a fost mare şi important altădată n-a îndrăznit nici într-un timp să surpe de la înălţimea lor vorbele *domnul, domnitorul, măria-ta, măria-sa*. Dovadă că vorbele aceste au însemnat gradul cel mai mare de respect absolut nu relativ la cutare sau cutare poziţie a domnilor noştri faţă cu străinătate este că vorba domnul se întrebuinţează asemenea pentru *Dumnezeu*; vocativul ei, *Doamne*, era şi este deopotrivă pentru Dumnezeu şi pentru capul statului"[1].

[1] Lambrior, *Cuvinte de reverenţă la români* în *Conv. lit.* XV, [1881], 267.

Asupra titulaturei străine găsim în *Glosariul* răposaților Laurian și Maxim o pagină interesantă, deși nu-i scrisă cu seriozitatea ce o reclama subiectul. Iat-o (p.337-338):

"*Jupân*, cuvânt, ce, după timpuri, luă și avu varie și foarte diverse sensuri, așa: 1. în cele mai vechi timpuri, *jupân* se zicea cu sensul de "om de cea mai înaltă condițiune, nobil de frunte"... : *jupânii dară erau notabilii țărei, soțiile jupânilor de pe atunci erau și ele jupânese, [...] jupânii erau oarecum domni, însă titlul de domn se da, cu mare respect, numai capului țărei*; 2. în timpuri posterioare, numele de *jupân* se întinse, la toți cei de condițiune medie, la neguțători și industriali de toate gradele: *soțiile acestor noi jupâni fură toate jupânese ca și soțiile vechilor jupâni*; 3. în timpul fanarioților numele de *jupân* al vechilor patricii cese titlului grecesc de *chirios* (χυριος); *mitropoliții ca și episcopii, principii bisericei ca și ai ierarhiei civile purtau toți titlul de chirios: muierea jupânului de altă dată, care acum era chirios, se zicea și ea chiria*; - acest titlu grecesc nu întârziară a lua și *jupânii împreună cu jupânesele de stare medie*; ca să evite disprețul, în care, cu modul indicat, căzuse titlul de *chirios*, vechii jupâni avură recurs a se împăuna cu titlele bizantine, fedate cele mai multe cu fedoase nume slavice; și ca să nu mai poată plebeii, noii jupâni și noii chirii, să uzurpe și aceste title, le regulară prin legi, după gradele oficielor ierarhiei civile; însă și aceste title deveniră vili în supremul grad și periră cu sunet de eternă uitare și de etern contempt al vocei poporului; ce rămâne dară din acest putrid și fantasmagoric edificiu de titulatură? Nimeni astăzi din români, fie cel mai infim, nu e care să nu respingă cu oroare titlele de *chirios* și de *chiria*; nimeni nu cutează să-l dea altuia, fără să se teamă de răzbunarea intitulatului cu așa nume; - numele de *chirios* și de *chiria* a perit cu totul din uz; dar numele de *jupân* cum stă?

abia se mai poate din când în când aplica *jidanilor* şi *servitorilor*; - *vechii jupâni* căutară o nouă scăpare în titlele de *boier, boiereasă; cocon, cocoană*; dar şi acestea nu întârziară a se sordi şi cădea în dispreţ; mai nimeni nu aude bucuros a se numi aşa; în fine, ultimul refugiu, la care confugiră *vechii jupâni,* fură titlele *musiu, madamă, damă* (monsieur, madame, dame) cari căzură şi mai curând în dispreţ, aşa că astăzi abia sufer *curtezanele* să se califice cu ele: numai cuvintele curat române: *domn*, *doamnă*, ca title de onoare, rămaseră neşterse în gura românului şi sperăm că vor rămânea până când va via naţiunea română".

Numiţii lexicografi mai revin într-un stil cam comic asupra subiectului şi în articolul consacrat *boiariului,* din care extragem următoarele (p.81):

"[...] s-a petrecut, în adevăr, ceva curios la noi românii cu titlurile onorifice, ce se dau celui cui vorbim; odată titlul cel mai onorific era *pan* sau *jupân: boieresele* de prima clasă se numeau *jupânese*; astăzi şi femeile din casă se supără de titlul de jupăneasă; jidanului însuşi abia te mai poţi adresa cu *jupâne*; veni apoi furia lui *chir*: un mitropolit era foarte onorat de a se intitula *chir*; astăzi nici precupeţul nu aude bucuros numindu-l *chir*; *cocon* se întronă în locul lui *chir* şi pare a fi mai încăpăţânat şi mai ambiţios decât veneticii precedenţi; bărbaţii l-au cam urgisit, dar femeile ţin încă cu dinţii la dânsul; bun e însă Dumnezeu şi cu dânsul: deoarece şi *jupânesele* din casă nu mai vor să fie decât *cucoane*, matronele române vor căuta neapărat să lase rămas sănătos favoritului *cocon*, căruia *bonjuristul mosiĭu* (*monsieur*) încă vru în zilele din urmă să-i ia locul, dar, ca uşurel bonjurist ce este, pare că a vrut numai să întărâte bătaia şi s-a pus apoi pe fugă sănătoasă, lăsând bătrânului *domn* să susţină lupta atât cu

coconul cât şi cu *jupânul*, care în legământ defensiv cu *chir* tot mai speră că va ieşi triumfător".

Jupân, la croaţi şi sârbi *župan ŭ* "primar, inspector", la poloni *župan* "nalt funcţionar", la unguri *ispan* "şef de comitat", era la români, în trecut, pe lângă titlul special rezervat clasei boiereşti, şi formula generală de politeţă, adică în totul sinonim cu actualul *domn*.

În *Pravila lui Matei Basarab* (p.113) se povesteşte că "un boiariu la Nicomidia" [a fost] sfătuit de către un sfânt părinte să dea unui preot bani ca să slujească pentru dânsul 40 de liturghii. "Şi cum deade boiariul banii să dusă acasă-şi. Şi deaca să slujiră ceale 40 de liturghii, într-o noapte să deşteptă boiariul de în somnu-şi şi fără dă de veaste să de[schisă] uşile casei lui nedăşchise dă niminea şi văzu unde intrară v o i n i c i călări în chip de î n g e r i, şi stătură 20 din-a dreaptă iară alţi 20 de-a stânga lui (văzu lucru ciudat!). Boiariul, cum-i văzu, de vedearea aceaia se îngrozi foarte şi zise către dânşii: *giupânii* mei, drept ce aţi venit la casa unui păcătos?"

Titulatura oficială din partea unui arhiereu către un *jupân* (*Ibidem*, p.225):

"De bună rudă, luminate şi prea viteaje [marele] *jupân*, întru duhul sfânt preaiubit fi[i]u smereniei noastre *chir* cutare, dar, pace şi alt tot binele rugămu-ne lui Dumnezeu să ţi se dăruiască dumnetale".

În *Pravila lui Vasile Lupu* (ed. Sion, p.21) vorba *jupân* se ia în opoziţiune cu *slugă*, deci în accepţiunea de *stăpân*: "S l u g a care va fura în casa *jupânului* său, de va fura lucru puţin, să nu se cearte, iară de va fura lucru mare, să se cearte".

Aceeaşi accepţiune o are şi astăzi vorba în clasa medie; iar în poeziile populare, *jupân* se aplică uneori *bărbatului*, ca în următoarea doină bucovineană (Marian II, 87):

De-ar da bunul Dumnezeu
Să fie pe gândul meu:
Să moară *j u p â n u l*
Să rămâi numai cu mine,
Ca să mă-nțeleg cu tine...

Cuvântul a suferit, în limba de astăzi, o restricțiune riguroasă, indicată în parte în cele două citate din *Glosarul* Laurian-Maxim; ceea ce avem de adăogat încă este că *jupân* va rămânea în limba literară, și anume în genul fabulei, ca un epitet caracteristic, cum a și fost utilizat de eminentul nostru fabulist Grigore Alexandrescu.

În fabula-i *Pisica sălbatecă și tigrul*, pisica se adresează tigrului în chipul următor:

Ia stai mă rog puțin, *jupâne* de pe jos,
Care te socotești
Că nu știu cine ești.
Mândria, ce o arăți cu noi, e de prisos...[1]

Jupâne e aci atât de bine la locul său, încât și-ar pierde tot hazul,înlocuindu-l cu vrun alt termen sinonim

Femininul *jupăneasă* era, în timpurile de floare ale nobleței române, nevasta jupânului adecă a boierului, titlul de *doamnă* fiind exclusiv rezervat nevestei domnitorului.

Iată un frumos pasaj din *O seamă de cuvinte* de Ioan Neculce (*Cronice* II, 187): Gheorghe Ștefan vodă, când era b o i e r, murindu-i *giupăneasa*, au rămas văduvoiŭ; și tălnind o *giupăneasă* săracă, frumoasă, tânără, anume Safta de n e a m u l Boeștilor, au tâmpinat-o pe drum mergând cu rădvanul la Iași și au poprit rădvanul cu sila și s-au suit fără de voie în rădvan și au întors rădvanul înapoi la casa lui. Și pre urmă au

[1] Gr. Alexandrescu, *Meditații, elegii, epistole, satire și fabule.* București, 1863, p.314.

priimit şi ea şi s-au cununat cu dânsul, care au agĭuns de au fost şi *D o a m n ă* ".

În cartea populară *Istoria lui Alexandru Machedon*, eroul se adresează astfel către Ptolemeiu (p.114): "Nouă nu ne trebuiesc fetele că noi multe muieri văduvitu-le-am şi cui va trebui, afla-şi-va *jupâneasa* şi d o a m n a ".

Alexandri, *Despot-Vodă*, p.32:

Doamna: Măria-ta, dă-mi voie cu-a mele *jupânese*
Urare să-ţi aducem.
Lăpuşneanu: Flori mănare şi alese
Din stratul boierimei, cu drag vă mulţumesc.
Aşa cunună-o prinde pe D o a m n a ce-o iubesc.

După această epocă de glorie a cuvântului, *jupâneasa* scăzu la femeile din clasa de mijloc, între boierime şi ţărănime.

În basmul *Găinăreasa* de Ispirescu (*Basme*, p.306) se enumeră astfel treptele ierarhice ale femeii române din trecut: "Pasămite, condurul nu se potrivi la nici o f a t ă d e î m p ă r a t, , la nici o c u c o a n ă , la nici o *jupâneasă,* la nici o ţ ă r a n c ă, ba chiar la nici o r o a b ă ".

În poezia populară *jupâneasa* e titlul femeii în genere, fără deosebire de rang.

Astfel,în balada *Ciuma* (Alexandri, p.35):

Unde-s tufe prin potici
Sunt mormânturi de v o i n i c i ,
Unde-s tufele mai dese
Mormânturi de *giupânese,*
Unde-s tufele mai rari
Mormânturi de f e t e m a r i ,
Unde-s tufele mai vii
Tot mormânturi de copii.

Astăzi, vorba a scăpătat la ultima treaptă a rangului social, la slugi, şi deseamnă în special pe femeile din casă şi pe doici (comp. mai jos *madamă*).

Ca şi *jupân, jupâneasa* se va menţinea şi în genul fabulei, unde joacă acelaşi rol caracteristic.

Astfel, în *Vulpea liberală* de Alexandrescu elefantul grăieşte către vulpe (P.358):

Am aflat, *jupâneasă,* că ai mare talent.
Voi să te pun în pâine,
Şi, începând de mâine,
Îţi dăm cu mulţumire,
Ca un semn de cinstire,
Al găinilor noastre întins departament.

Chir însemnează "domn" şi se întrebuinţa, odinioară, pentru personalităţile cele mai înalte ale ierarhiei religioase şi civile.

Astfel, *Pravila lui Matei Basarab* numeşte (p.229) pe al "lumii Patriarh" *Chir Dionisie,* într-alt loc chiar (p.264) pe "împăratul" *Chir Leu Filosoful.*

Astăzi, se ia mai mult în batjocură, ca în pasajul următor (Ispirescu, *Basme,* p.107): Să-mi luaţi pe *chir* ăla care trece în căruţă şi să nu-l slăbiţi până nu va scoate inelul ce mi-a tras din deget mişeleşte".

Cu decăderea sa în graiul de astăzi, fabula l-a tras şi pe dânsul în domeniul ei. Cât de bine, într-adevăr, îi şade lui *chir* în fabula *Şoarecele şi pisica* de Alexandrescu (p.313):

Un şoarece de neam, şi anume Raton,
Ce fusese crescut sub pat la pension,
Şi care în sfârşit, după un nobil plan,
Petrecea retras într-un vechi parmezan,
Întîlni într-o zi pe *chir* Pisicovici,
Cotoi, care avea bun nume între pisici.

Cocon însemna odinioară "prunc" sau "copil", cum rezultă din enumerarea celor şapte vârste ale omului în *Pravila lui Matei Basarab* (p.347): "*Cocon* iaste omul deaca naşte, până la 4 ani[1]; copil se cheamă de la patru ani până la patrusprezeace; cătărig iaste de în 15 ani până în doozeci şi doi; voinic, adecă june, iaste de în doozeci şi trei [de ani] până în 42; bărbat iaste de în 42 de ani până la 56, iar bătrân iaste de în 56 până la 69; iar mator iaste de la 70 de ani până la 80: de-aciia mai mult neputinţă şi dureri şi boale".

Acest sens s-a menţinut şi în poezia populară. Astfel, în balada *Constantin Brancovan[ul]*:

«Dragii mei, *coconi* iubiţi!
Lăsaţi somnul, vă treziţi,
Că pe noi ne-a-ncongiurat
Paşa cel neîmpăcat.
Cu turci şi cu tunuri mari,
Ce sparg ziduri cât de tari!...»

Şi mai la vale:

Brancovene Constantin,
Ghiaur vechi, ghiaur hain!
Trei *cuconi* tu ai avut
Pe doi ţi-i ai pierdut,
Numai unul a rămas...

[1] După *Pravila lui Vasile Lupu* (ed. Sion, p.135): "*Cocon* se cheamă până la al şeptele an de vrâstă". După *Divanul* lui Cantemir cele şapte a vieţei omeneşti vârste sunt (Hasdeu, Arh. II, 137-142): "Întâia dară vârstă şi floarea vieţei omeneşti pruncia este; a doua şi a treia vârstă copilăria şi cătărigia este; a patra vârstă voinicia este; a cincea vârstă bărbăţia este; a şasea vârstă căruntea ţa este şi a şaptea vârstă, sau de tot putregĭunea poamei vieţei omeneşti, bătrâneţea este".

În fine, vorba franceză *madame*, românizată *madamă*, a suferit o scădere analoagă cu a cuvântului *jupâneasă*, aplicându-se femeilor din casă şi dădacelor, în special celor de altă naţionalitate. De notat este şi forma populară *madaramă*, care se aude în gura poporului şi care figurează asemenea în "jocul păpuşilor" (Teodorescu, p.122):

> Cocoana Mariţa: Bon sor, m u s i u paiasă"
> Paiaţa: Bu-jor, *madaramo*, bu-sor!

Aci mai trebue adăogat şi un alt titlu străin, care a decăzut de la ilustra sa origină la rangul cel mai josnic: *moţpan* din polonul *mospan* (*mości* = *milość pan*) "prea milostive, prea puternice Doamne" a devenit, în graiul moldovenesc, sinonim cu "berbant, ştrengar, om de nimic".

Alexandri, în *Chiriţa în provincie* (*Teatru*, p.508): "Îmi era mai mare ruşine de ofiţer aseară... mai ales că... ştiţi una? îmi face curte *moţpanu*... ce vă spune Chiriţa".

În *[Paracliserul sau] Florin şi Florica* (*Ibidem*, p.918): "A! bădică Florine, ai zis că mă-i lua fată-n casă şi că ţi-i face milă şi pomană să mă măriţi cu altu?... Ei, lasă, *moţpane*, că ţi-oi arăta eu fudulie... Mă duc să mă împodobesc cu straie de-a cucoanei Todosia... când m-a videa Florin, să-şi scoată căciula dinaintea me..."

În *Iorgu de la Sadagura* (*Ibidem*, p.1001): "Vin', gugulea moşului! (îl sărută ş-apoi căută la el cu dragoste). Ian videţi-l ce *moţpan* mare s-o făcut! parcă-i Alexandru Machedon!"

În *Iaşii în carnaval* (*Ibidem*, p.1127): "Unde, Doamne iartă-mă, să-mi fie punga? Oare nu cumva mi-au şters-o vrun *moţpan*?"

Dar această tragică soartă a lovit întreaga noblețe polonă - glorioasa de odinioară *şleahta*, pol. *slachta* - care în vechile cronice are încă nobila sa semnificaţiune.

Grigorie Ureche, *Cronice* I, 170 despre războiul lui Ştefan vodă cu Albert, craiul la codrul Cosminului: "... Mulţi den boierii leşeşti socotiau că face îndeadins să pearză oastea toată, cum au şi ieşit mai apoi la dânsul şi zicătoarea: în zilele lui Olbreht, *şleahta* au perit".

Astăzi, vorba *şleahtă* a decăzut (Cihac II, 390), în graiul popular din Moldova, la însemnarea trivială de "prostime, oameni de rând, ceată, cârd".

Sic transit gloria mundi...

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CONCLUZIUNE

Să recapitulăm, în trăsuri generale, rezultatele la cari ne-a condus această lungă colindare în lumea ideală a cuvintelor.

Cu întemeierea studiilor linguistice în primul pătrar al secolului nostru a fost un ce firesc, ca întâiele cercetări să fie exclusiv îndreptate asupra părții formale a limbei. Trebuia, înainte de toate, să se adune materialele cu cari să se poată ridica edificiul foneticei ario-europee. Drumul cel larg apucat de către Wilhelm de Humboldt, care căuta să pătrunză în mecanica intelectuală a graiului, n-a mai fost bătut de urmașii săi. Numai Ludwig Geiger, înzestrat cu o puternică intuițiune, a făcut un pas înainte în scrutarea legilor semasiologice. Ne pare însă prea riguros, când contestă fantaziei orice participare la crearea limbei și nu recunoaște acestui fenomen sufletesc măcar rolul de auxiliară în diversificarea logică a cuvintelor. Relevând inconștiența tranzițiunilor sensului, el consideră facultatea intuitivă a omului ca factorul principal în prima perioadă de evoluțiune linguistică. Cauza unică a varietății semnificațiunilor ar fi *întâmplarea, confuziunea* noțiunilor analoge și o repetire necurmată a acestei confuziuni. Ea însăși - confuziunea - n-ar fi decât rezultatul unei erori, a unei concepțiuni mărginite sau piezișe a lucrurilor.

Excluderea absolută a fantaziei cu multiplele ei combinațiuni de pe terenul limbei ar face imposibilă explicarea nenumăratelor nuanțe, ce îmbogățesc mereu sfera logică a cuvintelor. Omul nu poate rămânea într-o absolută pasivitate față cu dezvoltarea facultății sale intuitive. Atențiunea concentrează impresiunile sensibile și imaginațiunea reproduce obiectele, cari au trecut de mult pe dinaintea ochilor noștri. Imaginile, deșteptate în noi, nefiind izolate, se pun în

contact cu alte imagini coerente, aşa că, fără ştirea şi voia noastră, ne simţim împinşi de a înădi şi îmbina laolaltă, în felurimi de chipuri, reprezentările individuale. *Asociaţiunea ideilor* - pe lângă *uitarea* - este deci principiul capital care prezidă la diversitatea combinaţiunilor sensului.

De la aceste două operaţiuni intelectuale derivă, pentru semasiologie, pe de o parte, *analogia* şi *metafora* , iar, pe de alta, *limitarea* şi *generalizarea* sensurilor, factori comuni tuturor limbilor şi cari explică mai toate fenomenele ce supravin pe terenul ştiinţei semnificaţiunilor.

Am zis "mai toate", căci, într-adevăr, fenomenele semasiologice sunt de natură atât de multiplă şi diversă, încât necesitează uneori intervenirea şi altor factori secundari, din cari am studiat doi dintre cei mai permanenţi: influenţa religioasă şi cea culturală.

Am urmărit acţiunea creştinismului asupra terminologiei religioase şi am cercetat cu deamăruntul urmele lăsate în limbă de mişcarea culturală pornită de la întâii cărturari ai traducerilor sfinte.

Apoi, părăsind acest tărâm cam şovăitor, am căutat a pătrunde în sufletul limbei şi al poporului printr-un studiu adâncit al metaforelor graiului românesc.

Transformismul, această lege generală a universului, a fost constatat pe terenul limbei prin schimbătoarele fenomene ale restrângerii şi lărgirii semnificaţiunilor şi, mai cu seamă, prin priveliştea peripeţiilor perpetue, ce ne oferă interesantul episod semasiologic al scăderii sensurilor.

În acest mod, ni se pare a fi atins mai toate chestiunile palpitante ale acestei noi ştiinţe şi a fi îndrumat la o cercetare mai temeinică a materialului semasiologic al limbei noastre.

Semasiologia, folosindu-se de materialele etimologiei ştiinţifice, caută a explica cauzele schimbării semnifica-

ţiunilor şi a motiva diferenţiarea logică între primitiva şi posterioarele accepţiuni. Ea deschide istoriei culturali perspective întinse, permiţând a deduce din tezaurul lexical gradul de civilizaţiune, momentele etice şi particularităţile spiritului naţional. La popoarele cu o literatură puţin dezvoltată, semasiologia e de o importanţă capitală, constituind aproape unicul izvor pentru asemenea preţioase informaţiuni. Mai mult încă, limba poate supravieţui poporului care a vorbit-o, şi, în lipsa altor monumente, să grăiască urmaşilor de toate bătăile inimei sale. "Limbile - a zis Jacob Grimm - sunt o dovadă mai vie despre popoare decât oseminte, arme şi morminte. Limba e deplina răsuflare a sufletului omenesc, unde ea răsună sau unde e ascunsă în monumente, acolo dispare orice nesiguranţă despre raporturile acelui popor către vecinii săi".

Împrumuturile ce limbile le fac unele altora, considerate din punctul de vedere semasiologic, permit a aprecia gradul de dependenţă a naţiunilor respective, convieţuirea lor mai mult sau mai puţin intimă, cu un cuvânt, reciproca lor înrâurire istorică.

S-ar putea specifica în acest mod o statistică semasiologică, care să coprinză *in nuce* toate ordinele de idei ce constituiesc capitalul lexical al unui popor şi din care s-ar putea deduce ce anume noţiuni se datoresc cutărei sau cutărei naţiuni învecinate.

Dacă vom arunca o privire sintetică asupra contingentelor lexicale, cu cari popoarele vecine au îmbogăţit alternativ elementul de baştină românesc, vom constata că temelia limbei române - latina veteranilor, a bătrânilor descălecători ai neamului şi ai locului - a rămas neatinsă.

Mai toate primele impresiuni ale omului din popor, aproape întregul vocabular al țăranului pentru a exprima noțiunile de întâia necesitate din lumea fizică și intelectuală e de origină romană. Unele din aceste cuvinte latine sunt îmbrăcate cu o concepțiune proprie poporului român; cele mai multe însă au păstrat ideile originare în virtutea puterii conservătoare a limbei, care persistă paralel cu tendența-i modificătoare.

Podoabele firii: *cer, soare, lună, stele, pământ, apă* și *foc*;

împărțirile timpului: *an, lună, săptămână, zi* (dimineață, amiazi, seară, noapte);

anotimpurile: *primăvara, vara, toamna* și *iarna*;

fenomenele naturei: *nor, negură, brumă, ploaie, curcubeu, rouă, grindină, fulger, tunet, ninsoare, vânt*;

aspectele pământului: *șes, câmp, munte, râpă, vale, râu, țârm, coastă, cărare*;

întâiele cuvinte rostite în leagăn: *mamă, tată, papă*. Românca își adoarme copilul cu tradiționalul *nani, nani!* întocmai cum pe malul Tibrului romana îi dezmiardă auzul cu *ninna, nanna*;

fenomene intelectuale: *suflet, minte* (aducere aminte, luare aminte), *cuget, înțeleg, cunosc, pricep, știu, dor, dorință, rușine, teamă, spaimă, adevăr, minciună*;

credințe și eresuri: *zâne, ursite, frumoase, zburător, miazănoapte, măiestre, strigă* (strigoi), *vântoase, legătura, dezlegătura, descântecul, vergelatul*;

legături sociale: *părinți, fiu, fiică, frate, soră, bun, bunică, nepot,* (*văr* e unguresc), *unchi* (*mătușă* e slavic), *cumnat, socru, ginere, noră, vitreg*;

vârstele omului: *făt, fată,* (*prunc* și *copil* de origină obscură), *tânăr, fecioară* (vergură), *bărbat* (om), *femeie* (muiere), *bătrân*;

corpul omului: *cap, frunte, tâmplă, ochi* (văz, lumina ochiului), *sprânceană, pleoapă, geană, nas,* (*miros* e grecesc), *nări, ureche* (auz), *faţă, bucă, falcă, dinte, măsea, gură, buză, limbă* (gust), *împărătuş* (cerul gurei), *omuşor, bărbie, junghi* (*gât, gâtlej* e slavic), *umăr, spate, subsioară, braţ, cot, mână* (pipăit), *pumn, deget, unghie, piept, pântece, buric, spate, dos, coapsă, coastă, genuche, pulpă, picior, călcâi, talpă, piele, coamă, păr, barbă*;

organe interne: *creier, inimă, plămân, ficat, rărunchi, splină, maţ, măruntaie*;

regnul animal: *feară* (*dobitoc* e slavic), *leu, tigru, urs, lup, câine, căţel, cal, iapă, armăsar, mânz, asin, vită, bou, vacă, viţel, junc, taur, cerb, capră, oaie, miel, berbec, porc, mascur, scroafă; - pasere, vultur, aceră, corb, găină, pui, porumbel, priveghetoare, rândunică; şarpe; cărăbuş, greiere, lăcustă, viespe, albină, furnică, muscă*;

regnul vegetal: *arbure, pom* (lemn, scoarţă, trunchi, rădăcină), *pădure, cer, fag, tei, sâlhă, pin, salcie, plop, ulm, arin, carpin, paltin, frasin, arţar, soc, măr, păr, prun; piersică, cireaşă, fragă, mură, nucă, linte; varză, curechi, lăptucă, fasole, ceapă, ai, usturoi; grâu, secară, mei, orz; - iarbă, floare* (frunză, sămânţă) şi multe nume de flori;

regnul mineral: *aur, argint, aramă, plumb, fier.*

Dacă *oraşul* e străin, nu tot astfel e *cetatea, satul, casa, masa, căminul* şi *vatra* românului; de asemenea: *curte, încăpere, bucătărie, celar, grânar, scară, treaptă, uşă, poartă, fereastră, scaun.*

Din nenorocire, împrejurările grele prin cari s-a străcurat acest popor, silit fiind a căuta în fundul munţilor un adăpost împotriva potopului a zecimi de limbi păgâne, l-au făcut să pearză mai toate cuvintele culturale. Deşi a mântuit din acest cataclism *cartea* şi *scrierea*, precum şi dorul de a *învăţa*,

dar în şcoala slavonă trebui el să meargă spre a-şi însuşi *citirea* şi în aceea a ungurului *socoteala*, rezervându-şi latinescul *cumpăt* pentru ecuilibrul său intelectual. Cu toată influenţa fatală ce au avut-o grecii în trecutul neamului nostru, totuşi lor li se datoresc elementele instrucţiunii: *dascălul* şi *grămăticul, condeiul* şi *hârtia, coala* şi *rigla* şi, mai presus de toate, *tiparul* ne vin de la dânşii[1]. Când Vasile Lupu şi Matei Basarab îl întroduseră în ţările române, între primele cărţi tipărite fură pravilele prelucrate din greceşte: de aci un şir de termeni juridici, cari au rămas în limbă: *diată, clironom, epitrop; condică, catastif, catagrafie* etc. Pe când păstorul făcea să răsune munţii de *viersul* doinelor şi cântecelor sale, primul poet român, care ieşea din şcoala grecească, îşi aşternea în *stihuri* patriotica sa inspiraţiune.

Din aceeaşi cauză terminologia agricolă e mai toată slavonă (*ogor* alăturea de *ţarină* [= *terra* + *ina*], *plug, brazdă*, etc.), pe când, din contră, păstoritul a încercat numai puţine încălcări străine (*păstor, păcurar, turmă, lapte, caş, cheag, unt, zăr*), de asemenea şi ţesutul (*iţe, urzeală, bătătură, fuior, tort, spată, fus*, etc.).

[1] Nomenclatura tecnică a tiparului e nemţească: zaţ "cules" (*Satz*), *zeţar* "culegător" (*Setzer*), a *zeţui* sau *jeţui* "a culege" (*setzen*), *caşte* "cassă" (Kasten), *ciofleagă* "galion" (*Schublade*) identic cu *şif* (*Schiff*), *vingălac* "culegău" (*Winkelhacken*) şi *şpalt* "coloană" (*Spalt*). Tot din limba germană derivă câteva expresiuni militare: *bantă* (*Band*), *flintă* (*Flinte*), *gang* (*Gang*), *graniţă* (Grenze), *lăduncă* (Ladung), *lagăr* (Lager), *liotă* (Leute), *panţir* (Panzer), *raniţă* (Ranzen) *roată* "de soldaţi" (*Rotte*), *şanţ* (*Schanz*), *streang* (*Strang*), *straf* (*Straf*) - precum şi următoarele cuvinte: *bucşă* (*Büchse*), *loitră* (*Leiter*), *spiţă* (*Spitz*), *lăută* (*Laute*), *clampă* (*Klampe*), *ramă* (*Rahmen*), *şnur* (*Schnur*), *şurup* (*Schraube*), *ladă* (*Lade*), *laibăr* (*Leibel*), *şorţ* (*Schurz*), *ţop* (Zopf), *taşcă* (*Tasche*), *taler* (*Teller*), *troacă* (*Trog*), *ieţ* (*Sitz*); *falt* (*Falte*), *faier* (*Feuer*), *târtan* (*[Un] terthan*), *ţel* (*Ziel*), *iarmaroc* (*Jahrmarkt*), *sfanţ* (*Zwanziger*), *ort* "<¼ leu>" (*Ort*), *smalţ* (*Schmalz*), *spichinat* (*Spicknarde*), *stiglete* (*Stieglitz*) etc.

Mai toate meşteşugurile sunt de origină străină, afară de câteva excepţiuni (*argintar, căldărar, cuţitar, dogar, fierar, măcelar, pietrar, şelar, tâmplar*). Alminterea: *brutarul, cizmarul* (ciobotarul), *croitorul* şi *zidarul* au venit de la slavi; *meşterul* şi *lăcătuşul* de la unguri; *plăpămarul* şi *zugravul* (vopsitorul) de la greci, *dulgherul* şi *tinichigiul* de la turci.

Nomenclatura privitoare la război e reprezentată prin: *luptă, bătaie, oaste, armă, arc, săgeată, şea, frâne, căpăstru.* Limba slavonă a dat: *tabără, sabie, steag, chivără, pinten, potcoavă.* Restul a fost suplinit de elementul turc şi german.

Din *veşminte* sau *straie*: *cămaşă, cingătoare, zeghe*; din *bucate* sau *merinde*: *carne* (cârnat), *friptură, pâine* (plăcintă, turtă), *făină* (macin, cern, frământ, coc), *piper, sare, zahăr*; *lingură, furculiţă, cuţit*; *gustare, prânz, cină.*

Dar ceea ce trebuie relevat, mai cu seamă, ca o trăsătură caracteristică, e seriozitatea, am putea zice solemnitatea, cu care poporul tratează cuvintele de origină latină. Pe când celelalte contingente lexicale capătă în gura românului o nuanţă progresivă de ironie batjocoritoare, singurul element latin e cruţat de această tendenţă pronunţată spre parodie, de care n-au scăpat nici măcar cuvintele sacramentale de origină slavo-greacă. În această excepţiune remarcabilă se poate recunoaşte caracterul particular al elementului latin: nu-ţi baţi joc de ceva scump, la care ţii din baierele inimei; elementul latin este mai intim, mai aproape de sufletul naţiunii. Această temelie a limbei s-a păstrat cu mai multă scumpătate, fiindcă zguduise odinioară mai puternic întreaga fire a poporului român şi fiindcă se infiltrase mai de de mult şi mai adânc în sucul şi sângele său.

Înrîurirea seculară a slavilor a lăsat în viaţa şi în inima românului urme adânci şi neşterse. De aceeaşi religiune cu

dânsul, ei îi au împărtăşit nu numai o parte din nomenclatura sa religioasă, dar şi multe din *obiceiurile* şi credinţele sale (Rusalii, moroi, vârcolac). Poezia populară e întipărită de acelaşi spirit[1]. În *basme* şi *poveşti* ne întâmpină *balaurii, zmeii* şi *Pepelea,* creaţiuni ale fantaziei slave. Un contingent important conţine *flora* (bujor, busuioc, hrişcă; ovăz; măslin, smochin, stejar) şi *fauna* română (cocoş, gâscă; cârtiţă, dihor, jder, măgar, ţap, lebădă, liliac, nevăstuică, păiajin, rac). Cu deosebire sunt de relevat expresiunile duioase şi energice: *căinţă, dragoste, iubire, prieten, vrăjmaş, grijă, milă, sărman, vesel, voinic, viteaz, vrednic, destoinic, dibaci, iscusit, isteţ;* apoi: *greşală, muncă, necaz, oglindă, primejdie, pagubă, plată, podoabă, sfat, spor, sfială* şi *treabă,* cari n-au echivalente latine. Mai departe, în sânul intim al familiei: *dadă, lele, nană, nene, mătuşă.*

De la slavi avem, înainte de toate, ierarhia civilă şi titlurile onorifice. În opoziţiunea cu *ţăranul* şi *moşneanul* stau *boierul* şi *jupânul* cu numeroase trepte ierarhice. Alăturea de *împărat* şi *domn* se vede *crai* şi *vodă* şi sub dânsul: *ban, vornic, hatman, postelnic, vistiernic, stolnic, medelnicer, clucer,* etc. şi întreaga acea organizare altoită pe complicata titulatură a Bizanţiului.

[1] Uneori această întipărire este prea pronunţată, bunăoară în următorul fragment de poezie populară, în care toate substantivele sunt de origină slavonă (Alexandri, *Poezii pop.* 384):

Vine cioful de la baltă
Cu plătica îmbăirată,
Cu suducul în pohod
Şi carasul în novod...

Dar tendenţa satirică motivează această excepţională îngrămădire, deoarece versurile de mai sus fac parte din *Uncropul,* adică din cântecul ce se zice a doua zi după nuntă.

E interesant a releva tendența peiorativă ce a prezidat la alegerea acelor cuvinte slavice a căror noțiune fundamentală avea deja un reprezentant latin: *iarbă-bălărie, os-ciolan, dorință-poftă.* Această tendență predomină, cu deosebire, în limba modernă și atât terminologia religioasă cât și o bună parte din elementul lexical au devenit obiectul parodiei populare, cum am căutat a dovedi în cursul acestei lucrări.

Rezultatul final al elementului slavic va fi îmbogățirea limbei cu o sinonimică interesantă, reprezentată printr-o serie din ce în ce mai numeroasă de dublete, uneori chiar de triplete logice de origină diferită. Azi, românul zice, deopotrivă, *avut* și *bogat*, *ceas* și *oară*, *dragoste* sau *iubire* și *amor*, *timp* și *vreme*. Cu progresarea limbei se va stabili o diferențiare logică mai mult sau mai puțin pronunțată într-aceste noțiuni, azi identice sau quasi-identice. În acest mod se va repeta, la noi, același fenomen semasiologic ce-l constatăm în istoria limbei engleze, în privința elementului german și roman[1].

De la unguri s-au împrumutat, pe lângă câteva numiri de plante (*hajmă, leuștean, mohor, picioarcă, atrățel, ciupercă, coacăz*) și de animale (*coroi, libuț, șoim, uliu, vindereu*), numele *orașului* și al vechei administrațiuni municipale (*pârcălab = porkoláb, pârgar = polgár, șoltuz = soltész*), al *neamului* și al *uriașului*; apoi o serie de noțiuni abstracte foarte importante, cari denoată o mare intimitate socială între cele două popoare: *bănui, bizui, chibzui, făgădui, gândi, închipui, îngădui, socoti, chip, fel, pildă, seamă.* În genere, mai toate verbele în *ui*(i): *alcătui, altoi, bântui, cheltui, ciripi, întâlni, lăcui, mistui, sârgui, sudui, tămădui.*

[1] A se vedea privitor la influența slavică cap. III, § 2 din această lucrare.

Câteva vorbe de întâia necesitate: *aldămaș, bir, belșug, cimpoi, gazdă, giulgiu, guler, ham, holdă, hotar, talpă, tobă, țintirim, viclean.*

Frumoasele cuvinte *gingaș* și *alean* sunt de aceeași origină: dar, pe când ungurul înțelege prin *ellen* numai pe "vrăjmaș, protivnic", românul a concentrat în *alean* melancolica duioșie, care se răsuflă în doinele sale.

Influența grecilor se răsfrânge, mai ales, asupra terminologiei religioase. Câteva *numiri de plante* (anghinară, chitră, boboc, (vlăstar), conopidă, crin, garoafă, lămâie, portocală, rodie, zmeură, trandafir), de *animale* (chit, cucuvaie, scatiu, scumbrie (țâr), stacoj) și mai toate *cuvintele culturale*: *tipar, dascăl, catastif, condei, hârtie, hartă, filă, plic; filosof* (zodie), *doftor, mamoș, spițer* (alifie) etc. Am moștenit, apoi, de la dânșii, pe o parte, *ananghea* și *lipsa*, pe de alta, *folosul* și *prisosul*; pe de o parte, *cutezarea*, pe de alta, *frica*; pe de o parte, *agonisirea, evlavia*, și *mângâierea*, pe de alta, *patima* cu mai tot cortegiul ei: *mânie, pizmă, trufie, urgie...*

Un fragment din titulatura Bizanțului: *comis, logofăt, spătar.*

Verbe de mult încetățenite, ca: *părăsi, pedepsi, sosi* formează un contrast cu ingrediente superficiale ca, *catadicsi, metahirisi, pliroforisi* și ceilalți musafiri provizorii în *-isi*, cari s-au dus tot atât de repede cum au venit. De asemenea, cuvinte ca, *cositor, drum, horă, ieftin, miros, noimă, proaspăt, temei*, adânc înrădăcinate în limbă, dovedesc o origină mai veche și se deosebesc fundamental de vorbele introduse în epoca fanarioților, a căror circulațiune devine din ce în ce mai mărginită și sunt fatal menite a sucomba sub povara ironiei populare. Așa sunt: *anost, apelpisit, chir, cocon, chiverniseală, ifos, ipochimen, mutră, nostim, parapon, procopseală,*

sindrofie, tombatera şi alţi reprezentanţi de această categorie, care formează un izvor nesecat pentru literatura umoristică.

Slavii şi grecii, întru câtva şi ungurii, erau popoare de aceeaşi credinţă şi de aceleaşi datini cu românii. Înrîurirea lor se resimte în toate manifestările vieţii religioase, sociali şi intelectuali. O influenţă de altă natură a suferit în curs de veacuri limba română din partea unui popor străin prin religiune şi aspiraţiuni, din partea turcilor. E interesant deci a urmări ce anume ordine de idei s-au putut împrumuta în asemenea împrejurări. Limba este, în acest caz, oglinda cea mai credincioasă: ea n-are de înregistrat nici o noţiune intelectuală, nici un verb. Lumea, suprafaţa pământului, corpul omului şi sufletul său, viaţa de familie - în toate acestea nu găsim nici o urmă, nici o răsfrângere a elementului turcesc. Despotismul orientalului a rămas, din contră, ca stereotipat în numeroasele dări, cu cari aceste ţări au fost împovărate în diferite rânduri. Enumerarea lor este o istorie în miniatură a suferinţelor trecutului. Lucrarea noastră asupra *Elementelor turceşti* conţine peste 28 de biruri speciale, din cari citâm numai pe acelea cari au rămas neşterse din mintea ţăranului: *angara, bacşiş, beilic, haraci, havaiet, havalea, huzmet* etc.

Luxul orientului se oglindeşte în multiplele numiri de stofe şi materii, din cari multe au persistat până în ziua de astăzi, cum: *aba, alagea, atlaz, bazea, borangic, catifea, cit, cutnie, dimie, hasa, şaiac.* În *Alexandru Lăpuşneanu* de Negruzzi, în *Novelele* d-lui Odobescu şi în romanul lui Filimon, precum şi în vechile cronice şi foi de zestre putem urmări acea pestriţă varietate de costume şi scumpeturi, cari făceau din oameni bazaruri ambulante. Puţine s-au moştenit din acea fală a aristocraţiei române din trecut. Ţăranul, mai stăruitor în această privinţă, a păstrat încă: *cepchen, ghebă,*

zăbun, ilic, chimir, fileri, iminei; ţăranca: *basma, maramă, tistimel, tulpan, fermenea, fotă, tivilichie, condur, papuc, colan*; preotul şi lăutarul: *anteriu, cabaniţă, caftan, calpac, giubea.* Aci se poate adăoga: *ciorap, şal, şapcă, tichie*; apoi *boccea, cutie, dulap, geamantan, geantă*; *ghiozdan, sipet,* precum şi culorile: *cărmăziu, civit, conabiu, fistichiu, ghiurghiuliu, ghiviziu, havai, lulachiu, pembe* şi *samaniu.*

Regnul animal e puţin reprezentat: *buhai, bursuc, catâr, colun*; cel vegetal numără,din contră,un contingent important: *anason, arpagică, asmăciuc, bame, bostan, cais, chimion, cimşir, curmal, dud, dovleac, enibahar, fistic, harbuz, indrişaim, iorgovan, iucsucea, lalea, liliac, maroliă, micşunea, moşmolă, năut, nufăr, păpădie, patlagea, revent, sacâz, salcâm, şiboi, zambilă, zarnacadea, zarzăr, zarzavat*; varietăţile de struguri: *mischet şi razachie*; apoi, *tarla, ghiveci, saxie*; lemnul de *abanos, antep, băcan,* şi *odagaci*; regnul mineral: *chihlibar, fildeş, mărgean, peruzea, sidef, tibişir, tuci, urmuz.*

Cuvinte privitoare la de ale casei: *acaret, bina, bageacă, balama, beci, cafas, canat, cat, ceardac, cercevea* (pervaz), *duşumea, geam, iatac, odaie, ogeac, paiantă, parmaclâc, tavan* (bagdadie), *cearşaf, cergă, chilim, iorgan, macat, mindir, muşama, perdea, peşchir, saltea*; apoi *caldarâm, cişmea, han, maidan.*

De asemenea,cele mai multe lucruri relative la bucătărie: *bărdacă, cazan, ceanac, ceaun, chisea, chiub, cofă, covată, farfurie, filigean, gavanos, ibric, lighean, saca, sahan, satâr, sinie, tacâm, tavă, tingire, tipsie*; feluri de mâncări: *capama, chiftea, cheschet, ciorbă, ciulama, iahnie, musaca, pacea, sarma, tarhana* precum şi restul gastronomiei orientale întrodusă de becerii şi parpalecii Fanarului împreună cu *chiulhanurile, taifasurile, zevchiurile* şi *ziafeturile* sale:

baclava, beltea, magiun, mezelic (acadea, halva, rahat); băuturi: *afion, balbaş, cafea, ceai, rachiu, revac, salep, şerbet* precum şi întregul aparat al fumatului: *ciubuc* (giuvanea, imamea, narghilea), *lulea, tutun* alcătuind tacâmul *tabietului* osmanliu.

Interesant este că mai toate expresiunile privitoare la "beţie" le-au împrumutat românii de la un popor, a cărui religiune îi interzice într-un mod formal întrebuinţarea spirtoaselor. Astfel, *chef, mahmur, tiriachiu, turlac* şi idiotismele populare pentru "a se îmbăta": a fura *luleaua* neamţului sau a se afuma cu *luleaua.*

Păstoritul numără cuvintele: *cioban, caimac, caşcaval, iaurt, câşlă, ceair, otac*; ţesutul: *darac, mosor.*

Jocul copiilor în *arşice*, împreună cu varietăţile (în *arman*, în *bei*) şi termenii săi (*ichiu, giol*), e de origină turcească. De asemenea, pe lângă jocul *şatrangelor* şi al *zarului*, mai toate expresiunile privitoare la jocul cărţilor: *berlic, coz, dubara, fursant, otuz-bir, rutea*; în fine, termenul de biliard *mandanea.*

Instrumente muzicale introduse prin *tarafurile* de lăutari colindători: *cobuz, caval, moscal, nai, surlă, tambură,* cu cari dânşii executau cele mai frumoase melodii orientale (bestele, manele, pestrefuri, samaiele, tacsâmuri).

Cea mai mare parte a terminologiei comerciale: *alişveriş, saftea, chesat, cişit, dugheană, magazie* (hambar), *aiar, cişniu, cântar* (terezie, vizinea), *dara, teanc, top, testea, raft, tejghea, muşteriu, mezat* (atârdisesc, hareci, telal); *irmilic, para* (calp, naht, peşin, tarapana, zaraf), *oca* (chilă, dimerlie), *rup* (gref); *câştiu, chirie, amanet, sinet, vadea, samsar, vechil.*

Multe numiri de meşteşuguri, de industrii, de unelte şi dichisurile respective: *boiangiu* (cană, benghiu, suliman),

casap (masat, parlagiu, zalhana), *cavaf* (ciriş, mucava, muştea, pingea, saftian), *ceapraz* (găitan, şiret), *dulgher* (burghiu, cherestea, ciripie, rândea), *cazma* (chepcea, bidinea), *cimur* (corasan), *chenar, meremet, moloz*; *băcan, giuvaergiu, tabac* (ticnea), *tinichegiu*; *cimbistră* (nişter, perdaf), *gherghef* (ciul, ibrişim, tighel), *iabaşa* (minghinea), *macara*; *calfă, isnaf, salahor.*

Cuvinte aparţinând terminologiei militare: *alai, bairac, baltag, beşliu* (deliu), *buzdugan* (topuz), *caraulă, ceauş, conac, culă, fişic* (fitil, chibrit), *geampara* (daierea, teas, tumbelechiu), *ghiulea, hanger* (iatagan), *hazna, ierugă* (handac, şarampou), *iamă* (iuruş), *leafă, masala, meterez* (tabie), *pală* (şiş), *surugiu, şuşanea* (arbiu, cobur, condac), *tain, tulumbă, zaherea.* Apoi *divanul* şi titlurile de *agă, mazil, serdar, zapciu.* Câţiva termeni de marină: *caic, cange, catran, iedec, liman, schele, şaică, talaz, trânchet* şi mai tot ce priveşte calul: *abraş, arcan, at, bidiviu, cioltar* (harşa), *dezghin, geambaş, herghelie* (tamazlâc), *saia* (seiz), *tegnefes* (dalac).

E de observat că multe din cuvintele turceşti au căpătat în limba română nuanţe de sens necunoscute idiomei originali. Aşa, *abraş* însemnează la figurat "nenorocos", *abanos* are ca adverb înţelesul "tare, trainic", *bocluc* sensul metaforic "belea", *coltuc* acela de "refuz", *mehenghi* de "iscusit, şiret" - toate desfăşurări logice proprii cugetării româneşti.

Spiritul oriental a avut o oarecare influenţă asupra desvoltării parimiologiei române, dar mai interesante sunt de relevat locuţiunile proverbiale plăzmuite de mintea românului, îmbrăcate într-un veştmânt oriental, dar fără nici o noimă pe terenul originar. Astfel, pentru a caracteriza pe un "terchea-berchea trei lei perechea" adică pe un om de rând şi

sărăcuț care poartă tot avutul pe sine, poporul a născocit proverbul: *pirpiri cosac saxana briceag* "ușurel ca un cosac (pește), greu ca un briceag", în care cuvintele *pirpiri* și *saxana* au dobândit sensuri proprii românești și străine limbei, din care se trag. Aceeași idee e redată prin zicătoarea ironică: *elcĭu belcĭu, stambu chelcĭu,* în care e vorbă de un ambasador nătăfleț, pe care îl compară cu un morman (de cărbuni arși) din Constantinopole. Tot așa zicala: *cĭoc seleam* (= multă sănătate) *de la jupân Ibriam, că și-a făcut căciula șalvari* exprimă același lucru ca proverbul "se lovește ca nuca în perete" sau ca "tronc, Marico, fa!"

Unele din cuvintele turcești, foarte populare în Muntenia, sunt înlocuite în Moldova cu corespunzătoare de altă origină (greacă sau slavă), cum de pildă: *ciorap - călțun, caldarâm - pavea, dud - agud, tibișir - cridă, peșchir - prosop, tavan - sofit* (alăturea de *bagdadie*); dar și viceversa: *duducă - domnișoară, cofă - doniță, dugheană - prăvălie, bageacă - ferestruie, buhai - taur, hasa - stambă.* Alteori, figurează în aceste localități cuvinte diferite, dar de aceeași origină: *bahadârcă - bașardină, haraba - chervan, bostan - dovleac,* etc. O atare considerațiune geografică s-ar putea însă aplica la toate elementele lexicale ale limbei. În genere, moldoveanul a păstrat mai corect formele originali: *bacal, badana, bela, derbeder, dușame, magaza, meidan, nohod, tiutiun* reproduc mai exact prototipurile lor decât munteneștile: *băcan, bidinea, belea, derbedeu, dușumea, magazie, maidan, năut, tutun.*

Buhaiul plugușorului din seara de Sf. Vasile, *chindia,* ca o diviziune a zilei bisericești și ca numele unui joc popular, *geamala* sinonim cu *brezaia, dulapul* învârtitor din timpul Paștelor și *hagiul* sunt singurele cuvinte cari au pătruns în sfera datinilor religioase.

Credința *ielelor*, în jurul cărora s-a grupat un complex de diverse elemente mitice, este, cel puțin în caracterul ei fundamental, de origină orientală.

Un mare rol îl joacă în basme *buzduganul*, arma favorită a zmeilor în lupta lor cu Feți-Frumoși. Cale de mai multe conace, după puterea zmeului, asvârlă el grozava măciucă, care izbește cu vuiet poarta și ușa deschizându-le, sare apoi pe masă, unde, după ce se învârtește de trei ori în semn ca bucatele să fie gata, se așează în cui. Adeseori însă eroul, care s-află de față, îl asvârlă mult mai departe și zmeul se întoarce turburat acasă, unde se ia la luptă cu îndrăznețul său protivnic. Buzduganul este deci simbolul puterii fizice și ca atare figura, împreună cu topuzul, între emblemele domnilor români.

Cabazul, caraghiosul, ghiduşul, măscăriciul, mucalitul, pehlivanul și *soitarul* alimentau prin *hazul* și *marafeturile* lor desfătările și petrecerile societății de odinioară.

Belea, dandana, satara, tavatură, zor sunt ecoul spaimei, ce lăsau în urma lor ianicerii, cârjalii și zorbagii.

Caracteristice sunt cuvintele: *chilipir, cirac, ghelir, hatâr, geaba, moft, palavră.*

Versatilitatea Fanarului e reprezentată prin: *ceapcân, mehenghi, pişicher, şiret, telpiz.* Tot de acolo au venit: *derbedeu, dalcauc, duşman, farfara, haimana, lichea.*

Puținele adjective, luate din turcește, exprimă aproape toate o însușire nefavorabilă: *ageamiu, bondoc, ceacăr, chel, chior, murdar, peltic, tembel, ursuz, zevzec.*

În fine, câteva substantive des întrebuințate: *calabalâc, ciomag* (sopă), *cusur, damla, leș, mahala, musafir, nuri, soi, surghiun.*

Ironia poporului, care n-a cruțat de parodiare o bună parte a elementului slavo-grec, urmărit de spiritul satiric al

românului până şi în domenul terminologiei religioase, ameninţă întregul contingent al elementului turcesc. Cuvinte ca *aferim, afif* (ififliu), *babalâc* (baccea), *berechet, fudul, habar, hal, halal, naz, renghi, zeflemea* sunt toate întipărite de o doză mai mult sau mai puţin mare de ironie optimistă.

Bahadârcă înseamna primitiv "eroină": vorba are astăzi, în gura moldoveanului, sensul peiorativ de "mamorniţă sau femeie prefăcută", găsindu-şi o analogie în munteanul *başardină* (= baş cadână), care, de la înţelesul originar de "întâia favorită (a sultanului)", scăpătă treptat la accepţiunile azi obicinuite: muiere grasă bătrână, *matronă - cotoroanţă - târfă.*

Beşleagă era, mai nainte, titlul căpitanului de beşlii; astăzi, acest nume, odinioară onorific, se ia într-un înţeles identic cu *babalâc* adică "bătrân nevoiaş". Acelaşi lucru s-a întâmplat cu *bulubaşa*, mai nainte, apelativul onorific al *colonelului,* azi "mai marele unei şetre de ţigani".

Marafet e propriu "ştiinţă, măiestrie, dibăcie, talent"; azi, numai cu sens peiorativ "uneltiri viclene, nazuri"; tot aşa, *tertip* "dispoziţiune, plan, proiect" însemnează obicinuit "mijloc neonest, intrigă", totdeauna însă cu o nuanţă fină de ironie optimistă.

În general, literatura umoristică e în punctul de a monopoliza mai tot acest teren şi influenţa turcească îşi va găsi ultima expresiune într-un Pepelea, înarmat cu topuz şi buzdugan şi înconjurat de întregul arsenal de ironie, cu care poporul urmăreşte tot ce n-a putut prinde rădăcini adânci în limbă şi care n-a avut decât o înrîurire trecătoare asupra sufletului său[1].

[1] În privinţa elementului albanez a se vedea cele spuse la cap. III, § 3.

În acest mod am căutat a constata pe terenul ideal al limbei, în special al limbei române, o mişcare perpetuă de flux şi reflux, o transformare continuă analogă cu aceea care domneşte în lumea organică. Ne-am încercat a supune la un număr de principii fixe, de legi, seria nesfârşită de combinaţiuni logice în lipsa putinţei de a fixa într-un mod absolut un itinerar ideal al cuvintelor.

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ADAOSE ŞI ÎNDREPTĂRI

p.13, Adaogă: Arsène Darmesteter, *La vie des mots étudiée dans leurs significations*, Paris, 1887 (XII, 212). Autorul observă în prefaţă: "Ce n'est pas une étude historique des variations que les mots peuvent éprouver dans leurs significations qu'on a voulu tenter; c'est une étude philosophique des procédés logiques et des causes phychologiques ou linguistiques qui se cachent derrière l'évolution des sens". D. Darmsteter a ajuns în unele puncte la aceleaşi rezultate ca şi autorul acestei *Încercări.*

p.13, nota 1. Numele de *semasiologie*, adoptat şi de Gröber (în scurta schiţă, ce-i consacră în al său *Grundriss der romanischen Philologie*), e înlocuit la Darmesteter (*op. cit.*, 88) cu acela de *semantică,* o numire întrodusă în Franţa de Michel Bréal, care a publicat, în "Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France" (1883, p.132 urm.), un "fragment de sémantique", intitulat: *Les lois intellectuelles du langage.*

p.26: *a iscăli.* Domnul Hasdeu, care a binevoit a citi în coale această lucrare, mi-a atras atenţiunea că în vechile documente figurează formula *iskalŭ* "am iscălit", care nu-i decât perfectul paleo-slavicului *iskati* însemnând într-altele şi "a cerceta, a vedea": *iskalŭ* corespunde deci latinului *vidi.*

p.91: *boz.* Cuvântul se trage de la psl. *božĭ*, plural din *bogŭ* "deus", deci "zei" pentru "idol" (Hasdeu)

p.103: *naibă.* Hasdeu, *Etym. Magnum Rom.*, p.969: "A treia persoană imperativă: «n-*aibă*...!» constituă un fel de blăstem: «n-*aibă* parte!„» Când pomeneşte poporul pe d r a c, adauge cu groază: «n-*aibă* loc aici!», de unde apoi unul din numeroasele epitete ale necuratului: n a i b ă, format printr-un imperativ ca şi-n «ucigă-l toaca!»".

p.181, nota 1. Compară vechiul proverb francez: "Il faut se garder du devant d'une femme, du derrière d'une mule, et d'un moine de tous costez" citat de Le Roux de Lincy, *Le livre des proverbes français* I, 37.

p.190: *aghiasmă.* Adaugă fr. *l'eau bénite* d e c a v e = du vin, ap. Le Roux de Lincy I, 24.

p.198: *Dumnezeu.* E interesantă următoarea observaţiune a lui Le Roux de Lincy (I, XIV): "Il est bon d'observer que le nom de Dieu placé dans un grand nombre de proverbes ne l'est jamais d'une manière inconvenante; on peut en dire autant du nom de Jésus Christ et de celui de la Vierge Marie... Le même respect ne s'est pas attaché aux noms de saints; la littérature légendaire n'a pas été assez puissante pour arrêter le sarcasme et le moquerie". Vezi mai la vale.

p.203: *popeşte.* Adaogă *a hirotoni* "a bate", apud Polizu, *Dicţion.* 528.

p.207: *sfânt.* Francezul, caracterizând apucăturile cele rele, le precede cu vorba *saint* făcând în acelaşi timp un joc de cuvinte, aşa: il a le mal s a i n t *Acaire* = il est opiniâtre (*acariâtre*); il a le mal s a i n t *Avertin* = il a *mauvaise tête*; mal s a i n t *Martin* = *l'ivresse,* etc., ap. Le Roux de Lincy I, 43, 44, 50.

p.304. Afară de şesul *Pratul lui Traian,* numit de unguri *Keresztes,* mai e, în Oltenia, *Calea Troianului,* cum numeşte poporul vechea cale romană, care trece din Oltenia prin pasul Turnului Roş.

BIBLIOGRAFIE

BAHNER, Werner

1973: *Zum wissenschaftsgeschichtlichen Stellenwert von Şăineanus rumänischer Semasiologie*, în "Studii şi cercetări lingvistice", 24; 5, p.493-498.

BALACCIU, Jana & CHIRIACESCU, Rodica

1978: Săineanu, Lazăr în *Dicţionar de lingvişti şi filologi români*, Bucureşti, Editura Albatros, p.234-236.

BÎRLEA, Ovidiu

1974: *Istoria folcloristicii româneşti*, Bucureşti, Editura enciclopedică română, p.322-323.

1978: *Prefaţă* la Şăineanu, (1978), p.V-XX.

1979: *Poetică folclorică*, Bucureşti, Editura Univers.

BOGREA, Vasile

1971: *Pagini istorico - filologice*. Cu o prefaţă de acad. Constantin DAICOVICIU.Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi indice de Mircea BORCILĂ şi Ion MĂRII, Cluj, Editura Dacia.

BRÂNCUŞ, Grigore

1984: *Mari filologi români. Lazăr Şăineanu*, în "Tribuna României", 13, 267, p.11.

1988: *Studiu introductiv*, la B.P. HASDEU (1988), p. V-LVI.

BRÉAL, Michel

1897: *Essai de sémantique*, (Science des significations), Paris, Hachette.

BUCĂ, Marin & EVSEEV, Ivan

1976: *Probleme de semasiologie*, [Timişoara], Editura Facla.

C.D.

1984: *Lazăr Şăineanu, 50 de ani de la moarte*, "Telegraful Român" (Sibiu), 28, 553, p.2.

COPCEAG, Dimitrie
1989: *Rumänisch: Phraseologie* în *Lexicon der Romanistischen Linguistik*, G. HOLTUS, M. METZELTIN, Chr. SCHMITT (ed.), Band III, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, p.78; 81.

COSERIU, E.
1964: *Pour une sémantique diachronique structurale.* "Travaux de linguistique et de litterature", 2, 1, p.139-186. Trad. rom. Elena SLAVE în *Antologie de semantică*, p.242-324.

COTEANU, Ion
1959: *Contribuţii la o semasiologie sistematică.* în *Probleme de lingvistică generală*, I, Bucureşti, Editura Academiei, p.11-31.

COTEANU, Ion (ed.)
1969: *Istoria limbii române*, vol. II, Editura Academiei.

COTEANU, Ion & DĂNĂILĂ, Ion
1970: *Introducere în lingvistica şi filologia românească Probleme, Bibliografie*, Bucureşti, Editura Academiei.

DARMESTETER, Arsène
1887/1925[15]: *La vie des mots étudiée dans leurs significations.* Paris, Libraire Delagrave.

DATCU, Iordan & STROESCU, S. C.
1979: *Şăineanu, Lazăr,* în *Dicţionarul folcloriştilor. Folclorul literar românesc.* Cu o prefaţă de Ovidiu BÎRLEA, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, p.412-416.

DE MAURO, Tullio
1978: *Introducere în semantică.* Trad. rom. de Anca GIURESCU, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică

DENSUSIANU, Ovid

1920-1921: *Semantica,* Curs predat în anul şcolar 1920-1921 de..., Editor J. BYCK.

1936-1937: *Evoluţii semantice.* Curs rezumat de Al., VASILIU.

1968: *Opere I. Lingvistică. Studii lingvistice.* Ediţie îngrijită de B.CAZACU, V. RUSU şi I.ŞERB.Cu o prefaţă de B. CAZACU, Bucureşti, Editura pentru literatură.

DIACONOVICH, C.

1904: *Şăineanu, Lazăr,* în *Enciclopedia Română.* Publicată din însărcinarea şi sub auspiciile Asociaţiunii pentru literatura română şi cultura poporului român. Tomul III, Sibiu, Editura W. Krafft, p.868.

DRĂGOI, Gabriela

1979: *Şăineanu, Lazăr,* în *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900,* Bucureşti, Editura Academiei, p.824-825.

DUCHÁČEK, Otto

1967: *Précis de sémantique française*, Brno, Opera Universitatis Purkynianae Brunesensis.

DUMISTRĂCEL, Stelian

1980: *Lexic românesc. Cuvinte. Metafore. Expresii,* Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică.

FLOREA, Virgiliu

1985: *M. Gaster şi Lazăr Şăineanu,* în *M. Gaster* (1985), p.101-113.

FRISCH, Helmuth

1995: *Relaţiile dintre lingvistica română şi cea europeană. O istorie a lingvisticii româneşti din secolul al XIX-lea. Curente principale în lingvistica secolului al XIX-lea.* Traducere de Marcel ROMA, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., p.173-190.

GASTER, Moses
1883: *Stratificarea elementului latin în limba română*, în "Revista pentru istorie, arheologie şi filologie " 1, p.352-355.
1890: *Rumänische Sprache und Literatur.* Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der Romanischen Philologie 1, München, R. Oldenbourg, p.623-640.

GEERAERTS, Dirk
1988: *Cognitive Grammar and the History of Lexical Semantics*, Topics in Cognitive Linguistics. RUDZKA-OSTYN, Brygida (ed.), p.647-678.

GIPPER, H. & SCHWARZ, H. (ed.)
1962-1966: *Bibliographisches Handbuch zur Sprachinhaltsforschung.* Teil I: *Schrifttum zur Sprachinhaltsforschung in alphabetischer Folge nach Verfassern mit Besprechungen und Inhaltshinweisen*, Köln / Opladen: Westdeutscher Verlag.

GOIA, Vistian
1987: *B. P. Hasdeu şi discipolii săi*, Bucureşti, Editura Minerva.

GORDON, W. Terrence
1982: *A History of Semantics,* Amsterdam, J. Benjamins.

GRAUR, Al. & WALD, Lucia
1977[3]: *Scurtă istorie a lingvisticii*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, p.128-129.

GRÖBER, Gustav (ed.)
1904-1906[2]: *Grundriss der romanischen Philologie,* I. Band, Strassburg, Karl J. Trübner.
1904-1906[2]: *Geschichte der romanischen Philologie,* în GRÖBER (ed.), p.144.

HASDEU B. P.

1878-1879; 1881/1983-1984: *Cuvente den bătrâni*. Tomul I-III. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de G. MIHĂILĂ, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică.

1882: *Studii de ştiinţa limbei. Un nou punct de vedere asupra ramificaţiunilor gramaticei comparative*, în "Columna lui Traian", (serie nouă), p.19-31.

1886-1895/1972; 1974; 1976: *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor.* Vol. 1-3. Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Grigore BRÂNCUŞ, Bucureşti, Editura Minerva.

1988: *Studii de lingvistică şi filologie*. Vol. 1-2. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Grigore BRÂNCUŞ, Bucureşti, Editura Minerva.

ILIESCU, Maria

1992: *Le latin et la spécificité des langues romanes. La sémantisme "spécifique" du roumain,* în *Latin vulgaire - latin tardif III. Actes du III ème Colloque international sur le latin vulgaire et tardif.* Édités par Maria ILIESCU et Werner MARXGUT, p.187-194.

IONESCU, Emil

1997²: *Manual de lingvistică generală,* Bucureşti, Editura ALL, p.33-42.

IORDAN, Iorgu

1934: *Lazăr Şăineanu*, în "Viaţa românească" 26, 10-12, p.45-47.

1975: *Stilistica limbii române*. Ediţie definitivă, Bucureşti, Editura ştiinţifică.

IVĂNESCU, G.

1980: *Istoria limbii române,* Iaşi, Editura Junimea.

JARNIK URBAN, Ioan

1877: *Sprachliches aus rumänischen Volksmärchen*, Wien.

KÖRTING, H.
1889: [Recenzie la:] *Încercare asupra semasiologiei,...* "Litterarisches Centralbatt", 12 ian.; trad. rom. în "Convorbiri literare" 22, 1889, 12, p.1103-1106.

KRONASSER, Heinz
1968²: *Handbuch der Semasiologie. Kurze Einführung in die Geschichte. Problematik und Terminologie der Bedeutungslehre,* Heidelberg, Carl Winter.

LAMBRIOR, A.
1976: *Studii de lingvistică şi folcloristică.* Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Ion NUŢĂ, Iaşi, Editura Junimea.

LĂZUREANU, Barbu
1975: *A murit Lazăr Şăineanu,* în *Cu privire la meşteşugarii cuvintelor.* Ediţie îngrijită de Mariana şi Victor Iova, Bucureşti, Editura Minerva, p. 198-201.

MACREA, D.
1965: *Lazăr Şăineanu,* în *Studii de istorie a limbii şi a lingvisticii române,* Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, p.131-154.
1978: *Lazăr Şăineanu,* în *Contribuţii la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti,* Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică.

MATEI, Constantin
1984: *Mărturii biografice inedite despre Lazăr Şăineanu,* în "Limba română", 33, 6, p.465-467.

MEILLET, A.
1921: *Comment les mots changent de sens, Linguistique historique et linguistique générale.* I., Paris, Champion. Traducere de I. PRIOTEASA în *Antologie de semantică,* p.66-114.

BCU CLUJ / UNIVERSITY LIBRARY

MEYER, Paul
1887: [recenzie la:] *L. Şăineanu, Încercare asupra semasiologiei...* în "Romania", p.631-632.

MIHĂESCU, H.
1993: *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, Editura Academiei Române.

MOCANU, Dragoş
1972: *Concepţia lingvistică a lui Lazăr Şăineanu*, în "Analele ştiinţifice ale Universităţii Al.I. Cuza". Seria lingvistică, *18*, p.93-103.

PERPESSICIUS - PANAITESCU, D.
1957: *Lazăr Şăinenu şi folclorul* în *Menţiuni de istoriografie literară şi folclor* (1948-1956), Bucureşti, Editura pentru literatură, p.348-385.

PETROVICI, Emil
1934-1935: *Lazăr Şăineanu* (1859 - 1934), în "Dacoromania" 8, p.493-495.

PHILIPPIDE, Alexandru
1894/1984: *Principii de istoria limbii*, în *Opere alese. Teoria limbii.* Editate de G. IVĂNESCU şi Carmen Gabriela PAMFIL. Cu un studiu introductiv şi comentarii de G. IVĂNESCU, Bucureşti, Editura Academiei.

POGHIRC, Cicerone
1968: *B. P. Hasdeu. Lingvist şi filolog*, Bucureşti, Editura ştiinţifică.

POP, Sever
1966: *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Roma, Società Accademica Romena.

PUŞCARIU, Sextil
1922/1974: *Din perspectiva dicţionarului* II, în *Cercetări şi studii*. Ediţie îngrijită de Ilie DAN. Prefaţă de G. ISTRATE, Bucureşti, Editura Minerva.
1940/1976: *Limba română*. I. *Privire generală*. Prefaţă de M. ISTRATE. Note, Bibliografie de Ilie DAN, Bucureşti.

ROSETTI, Al.
1978²: *Istoria limbii române. I. De la origini până în secolul al XVII-lea*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică.

ROSETTI, Al., DIM., R.
1897: *Şăineanu, (Lazăr)*, în *Dicţionarul Contimporanilor*, Editura Populară, p.166.

SAINÉAN, Lazare
1930: *Histoire de mes ouvrages*, Paris, Boccard.

SECHE, Luiza
1970: *Concepţia lingvistică a lui Lazăr Şăineanu* (I), în "Limba română" 19, 1, p.1-13.

SECHE, Mircea
1969: *Schiţă de istorie a lexicografiei româneşti*. II. *De la 1880 până astăzi*, Bucureşti, Editura ştiinţifică.

SECHE, Luiza & SECHE, Mircea
1978: [*Lazăr Şăineanu*] *în Istoria lingvisticii româneşti*. Iorgu IORDAN (coord.), Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, p.98-100.

STATI, Sorin
1968: *Probleme actuale ale semanticii lingvistice*, în *Limbaj, logică, filosofie*, Bucureşti, Editura ştiinţifică.

ŞĂINEANU, Const.
1935: *Lazăr Şăineanu* (1859 - 1934) *O activitate de jumătate*

BCU IAŞI BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ LIBRARY

de secol în serviciul ştiinţei, Bucureşti, Editura Cultura poporului.

1946: *Celui à qui on n'a pas rendu justice. Lazare Sainéan, le grand philologue* (1859 - 1934). *Sa vie et son oeuvre. Par son frère Constantin*, Craiova, Editura Scrisul românesc.

ŞĂINEANU, Lazăr

1883: *Câteva specimene de etimologie poporană română*, în "Columna lui Traian" 4, nr. 3-6, p. 242-244.

1885: *Elemente turceşti în limba română*, Bucureşti, Tipografia Academiei Române (publicată anterior în "Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", 2, 1884, vol. IV, p. 646-699).

1887: *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranziţiunea sensurilor.* Cu o alocuţiune-prefaţă de B.P. HASDEU, Bucureşti, Tipografia Academiei Române (publicată anterior în "Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", 3, 1886, vol. VI, p. 211-467).

1890: *Linguistica contimporană sau şcoala neo-gramaticală.* Lecţiune de deschidere a cursului de filologie comparativă la Facultatea de Litere din Bucureşti (16 octombrie 1889), Bucureşti, Ig. Haimann.

1891: *Raporturile între gramatică şi logică*: C-o privire sintetică asupra părţilor cuvântului. Studii de linguistică generală, Bucureşti, Stabilimentul grafic I. V. Socec.

1895[2]: *Istoria filologiei române. C-o privire retrospectivă asupra ultimelor decenii (1870-1895). Studii critice*, Bucureşti, Editura Librăriei Socec (ed. I, 1892. Cu o prefaţă de B. P. HASDEU).

1895/1978: *Basmele române.* In comparaţiune cu legendele antice clasice şi în legătură cu basmele popoarelor învecinate şi ale tuturor popoarelor romanice. Ediţie îngrijită de Ruxandra NICULESCU, Prefaţă de Ovidiu BÎRLEA, Bucureşti, Editura Minerva.

1896/1929[6]: *Dicţionar universal al limbei române.*, Craiova, Institutul de editură Samitca.

1897: *Scriitorii şi artiştii noştri.* Răspunsul d-lui..., "Foaia pentru toţi", Bucureşti 1, 22, p.169-171.

1900: *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române. I. Introducere. II. Vocabularul. 1. Vorbe populare. 2. Vorbe istorice*, Bucureşti, Editura Socec.

1901: *O carieră filologică (1885 - 1900). I. Istoricul unei împământeniri.* Memoriu autobiografic de..., Bucureşti, Editura Storck.

TAGLIAVINI, Carlo

1977: *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică.* Versiunea românească îngrijită şi coordonată de Alexandru NICULESCU. Trad.rom. Anca GIURESCU şi Mihaela CÂRSTEA-ROMAŞCANU, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică.

TĂTARU, Ieronim

1978: *Lazăr Şăineanu,* în Buletinul Societăţii de Ştiinţe Filologice, p.118-126

TIKTIN Hariton

1904-1906[2]: *Die rumänische Sprache,* în GRÖBER (ed.), p.570.

ULLMANN, S.

1952: *Précis de sémantique française,* Berne, Franke.

VORNEA, Luca

[1928]: *Lazăr Şăineanu.* Schiţă biografică urmată de o bibliografie critică de..., Bucureşti, Editura Adevărul.

WALD, Lucia

1985: *Lazăr Şăineanu - omul şi opera,* în *Memoriile Secţiei de ştiinţe filologice, literatură şi arte,* seria IV, tom VI, Bucureşti, Editura Academiei, p. 43-51.

WINDISCH, Rudolf

1991: *Der Beginn der semasiologischen Forschung in der Romania - Lazăr Şăineanu*, în *Zur Geschichte der Grammatiken romanischer Sprachen. Romanistisches Kolloquium IV*, W. DAHMEN, G. HOLTUS, J. KRAMER, M. METZELTIN, P. WUNDERLI (Hrsg). Tübingen, Günter Narr Verlag p.43-63.

* * *

1976: *Antologie de semantică*, Centrul de multiplicare al Universităţii din Bucureşti.

* * *

1983: *B.P. Hasdeu şi contemporanii săi români şi străini.* Vol.II (*Corespondenţă primită*). Text stabilit de Crina BOCŞAN-DECUSARĂ, Nicolae MECU, Viorica VIŞCOV, Al. SĂNDULESCU, Mihai VOINICU. Coordonare şi studiu introductiv Al. SĂNDULESCU, Bucureşti, Editura Minerva.

* * *

1985: *M. Gaster în corespondenţă.* Ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indice de Virgiliu FLOREA, Bucureşti, Editura Minerva, p.114-132.

* * *

1983 (1984): *Lazăr Şăineanu (1859-1934) - 125 de ani de la naşterea lingvistului şi folcloristului român*, în *Aniversări culturale*, 22, 1, p.301-336

BCU/MUSEUM/UNIVERSITY/LIBRARY

INDICE DE CUVINTE

aba 420
abanos 421, 423
abitir 20
abraş 423
abur 307
acadea 422
acaret 421
acăţa 136
acăţăra 136
aceră 414
adera 210
adevăr 413
adevărat 239
aferim 426
afif 426
afion 422
afuma (a se ~ cu luleaua) 422
afurisi 105, 106
agă 423
agăţa 136
ageamiu 289, 425
aghesmui 190
aghiasmă 190, 429
aghios 190; (a trage aghioase) 191
aghiuţă 104, 205
agonisi 157, 159–160
agonisire 419
agud 424
ai 414
aiar 422
aiasmă 190
aiuri 247
ajun 73
ajuta (Doamne-ajută!) 95, 197; mai de Doamne-ajută 197; a zice Doamne-ajută 197
alagea 420
alai 423
alba 124
albină 218, 414
alcătui 418
aldămaş 419
alean 419
alerga 218
alifie 419
aliluiia 191–192
alipi 210
alişveriş 422
altar 67
altoi 418
alunga 218
amanet 422
ameţi 247
amiazi 413
amin 192; (cât ~ul) 192; (nici la ~) 192
aminte (luare-~) 210
amor 418
an 413
anaftemă 192
anaftimă 106
anafură 198
ananghea 419
anason 421
anatemă 106, 192; (a da anatemei) 106
Andilandi 142
Andrea 70
angara 420
Anghel 98
anghinară 419
anost 419
antep 421
anteriu 421
Antihârţ 93
Antihrist 93
apă 413; (~ botează) 79
apăra 220
apelpisit 419
aprig 239
aprilie 69
aprinde 307; a-şi ~ paie (rogojină) în cap 232–234
apuca 210
apune 307
aramă 414
aranghel 98, 193 (sfântu ~) 193
arapină 296
arăta 220
arbiu 423
arbore 135, 414
arc 416
arcan 423

BCU CLUJ - UNIVERSITY LIBRARY

argint 414
argintar 416
arhanghel 98, 193; (sfântu-~) 193
arin 414
arman (joc în ~) 422.
armă 416
armăsar 414
arminden 69
arpagică 421
arşice 422
arţag 151 (~ul îşi găseşte pârţagul) 151
arţar 414
arunca 268–269
asfinţi 62, 307
asin 414
asmăciuc 421
astupa 145
asupri 211
at 423
atârdisi 422
atlaz 420
atrăţel 418
august 69
aur 414
auz 414
avut 239, 418
babalâc 426
babă 152
bacal 424
baccea 426
baclava 422
bacşiş 420
badana 424
bagdadie 421, 424
bageacă 421, 424
baha 426
bahadârcă 424, 426
bairac 423
balama 421
balaur 417, 99
balbaş 422
baltag 423
bame 421
ban 417
bantă 415
barat 64
barbă 414
barză 142
basm 417
basma 421
başardină 424, 426
bate 247; (bată-te D-zeu ...) 143
batjocori 247
baţagonie 369
bazaconie 131, 340, 369–371
bazea 420
băcan 421, 423, 424
băhanie 375
bălărie 418
bănui 247, 418
bărbat 142, 221, 413
bărbie 414
bărdacă 421
bătaie 143, 416
bătătură 415
bătrân 25, 39, 239, 413
bâlci 72
bântui 418
bâzdâganie 375
beat 239
beci 421
bei (joc în ~) 422
beilic 420
bela 424
belea 424, 425
belşug 419
beltea 422
benga 103
benghiu 422
berbec 414
berechet 426
berlic 422
beşleagă 426
beşliu 423
bezaconie 369
beznă 373–375; bezna întunericului 374; întuneric ~ 374
bidihanie 375
bidinea 423, 424
bidiviu 423
bina 421
binecuvânta 87, 105
bir 419
biserică 25, 66, 198
bizui 418
blagodori 193
blagomanie 193
blagoslovenie 193
blasgonie 193
blăstăma 105

blând 39
bleasc 307
bleg 354
blestema 105
blogodori 193
boboc 419
bobotează 79 (a păţit o ~) 194
boccea 421
bocluc 423
bodaproste 194
bogat 418
bogdaproste 194; a umplea pe cineva de bogdaprosti 194
bogonisi 193
boiangiu 422
boier 417
boierească 280
boierie 292
bolindeţ 76
bolnav 320
bolovan 93
boltă (bolta cerului; bolta gurei) 170
bondoc 425
borangic 420
borească 280
bostan 171, 421, 424
bot 172
botez 25, 81, 194
boteza 81
bou 414 (~l lui Dumnezeu) 198
boz 91, 428
brad 142
braniştе 274
braşoavă 293
braţ 414
brazdă 415
brăduleţ 237
brânduşă 155
brezaie 424
broască 142, 152
brumar 70
brumă 231, 413
brumărel 70
brutar 416
bucată 271, 303
bucate 271, 416
bucă 270–271, 414
bucătărie 414
bucşă 415
buhai 421, 424
bujor 417
bulci 72
bulubaşă 426
bun 211, 239, 413
bună 211
bunătate 140–141
bunci 72
bunget 142, 274
bunică 211, 413
bunii 211
burghiu 423
buric 414
bursuc 421
buruiană (buriana lungoarei) 320
bust 414
busuioc 417
buză 142, 152, 414
buzdugan 423, 425
cabaniţă 421
cabaz 425
cafas 421
cafea 422
caftan 421
caic 423
caimac 422
cais 421
cal 75, 271, 414
calabalâc 425
caldarâm 421, 424
calea 220
~ lui Troian 302
~ Robilor 302
~ Troianului 429
calendroi 77
calfă 423
caloian 298
calp 422
calpac 421
cămătă 160
cană 422
canat 421
candelă 198
cange 423
canon 194
canoni 195
cap 414
capama 421
capelă 291
capişte 67
capră 152, 290, 414
caraghios 425
caraulă 423
carne 416

carpin 414
cartaboş 171
carte 220, 414
casap 423
casă 271, 414
caş 415
caşcaval 422
caşte 415
cat 421
catadicsi 419
catagrafie 415
catastif 415, 419
catâr 421
catifea 420
catran 423
caţaon 167, 290
caţă 135
cavaf 423
caval 422
cazan 421
cazma 423
caznă 47
căciulă (asta-i altă ~) 234
cădea (a ~ drăguş la căuş) 225
căinţă 417
căiuţi 75
călău 296
călca (calcă a popă) 203; (calcă popeşte) 203
călcâi 414
căldărar 416
călţun 424
călugăr 65
căluş 75
căluşei 75
căluşer 75
căluţi 75
cămaşă 416
cămin 414
căpăstru 416
căpătâi (fără ~) 261
căpăţână 171
căputa 87
cărare 220, 413
cărăbuş 414
cărindar 69, 144
cărmăziu 421
cărnilegi 80
cărturar 220
căsători 247
căsătorie 87
căsătoriu 87
cătuşă 135
căţăra 136
căţel 152, 414
căuta 308 (a ~ [cuiva] ceartă) 248
câine 414
câmp 413
cântar 422
cârjal 425
cârjă 93
cârmuire 362
cârnat 416
cârtiţă 417
câşlă 422
câşlegi 80
câştiga 159, 160
câştiu 422
ceacăr 425
ceai 422
ceair 422
ceanac 421
ceangău 289
ceapă 414
ceapcân 425
ceapraz 423
ceardac 421
cearşaf 421
ceas 418
ceată (ceata lui Baboi) 231
ceaun 421
ceauş 423
celar 414
cepchen 420
cer 413 (~ul gurei) 170, 414; (împărăţia ceriurilor) 106
cerb 414
cerceluş 155
cercevea 421
cere 310
cergă 421
cerne 416
cerşi 361
cerşit 361
cerşut 361
cetate 414
cheag 415
chef 422
chel 425
cheltui 418
chenar 423
chepcea 423

cherestea 423
chervan 424
chesat 422
cheschet 421
chiar 309
chibrit 423
chibzui 248, 418
chiftea 421
chihlibar 421
chilă 422
chilim 421
chilipir 425
chimion 421
chimir 421
chimitir 68
chindie 424
chior 425
chip 93, 418; (~ cioplit) 93
chir 339, 400, 406, 419
chiraleisa 195
chirie 422
chisea 421
chit 419
chitră 419
chiub 421
chiulhan 421
chivără 416
chiverniseală 419
chivernisire 362
cib 309
cicală 151
ciga-miga 225
cimbistră 423
cimpoi 419
cimşir 421
cimur 423
cină 416
cingătoare 416
cinstit 240
cioară 142, 156, 296
cioban 422
ciobotar 416
ciochină (a pune la ~) 230
ciocoflendură 104
ciocorofleandură 104
ciofleagă 415
ciolan 418
cioltar 423
ciomag 425
ciorap 421, 424
ciorbă 421
cioropină 296
cirac 425
cireaşă 414
cireşar 69
cireşel 69
ciripi 418
ciripie 423
ciriş 423
cişit 422
cişmea 421
cişniu 422
cit 420
citire 415
ciubuc 422
ciudă 36, 375–378
ciuhurez 122
ciul 423
ciulama 421
ciupercă 418
ciurez 122
civit 421
cizmar 416
cizmă (a însura cizmele) 87
clampă 415
clironom 415
clopot 308
clucer 417
coacăz 418
coace 416
coală 415
coamă 414
coapsă 414
coastă 413, 414
cobăi 274
cobe 274
cobilă 152
cobur 423
cobuz 422
cociug 314
cocon 400, 407, 419
cocostârc 122
cocoş 152, 417
codobatură 156
codru 142, 274, 281–283 ; flămândul codrii visează şi vrabia mei 283
cofă 421, 424
colac 152 (~ peste pupăză) 152
colan 421
colindă 76–77
colindă 74–76, 77

colindeț 76
colivă 196
a mânca cuiva coliva 196; îi sună coliva în piept 196
coltuc 423
colun 421
comând 85–86
comândare 84-85; vrabia mălai visează și calicul ~ 283
comis 419
comunica 82–83
conabiu 421
conac 423
concepe 209
condac 423
condei 415, 419
condică 415
condur 421
conopidă 419
copaci 142
copil 152, 338, 413
copilandru 35
corasan 423
corb 414
coroi 418
cosași 75
cositor 419
coș 314; (~ de vită) 314; (~ul pieptului) 174
coșciug 314 (~ de bou) 314
cot 414
cotoi 135
cotoroanță 426
covată 421
coz 422
crai 292, 417; (~ nou) 293
craniu 171
Crăciun 73–74, 193, 196
credință 98
creier 414
cremene (târgul lui Cremene) 229
creștin 53–56
creștină 53–54
creștinesc 53–54
creștinește 53–54
cridă 424
crin 419
criș 293–294
croitor 416
cruce 93, 198; ~-ajută! 95; ~ de aur în casă! 95; ~ de voinic 96; crucea ta! 98, 196; a se face cruce 94; a-și face ~ 94; a fi (s. a sta) în cruci 95; a pune ~ cuiva 94; a umbla (s. a fi) cu crucea în sân 96
cucon 338
Cucuiata 230
cucuvaie 419
cuget 413
culă 423
cumătru 82
cumineca 82–83
cuminecătură 82
cumnat 413
cumpănă 307
cumpăt 212, 323, 415
cumplit 358–360
cunosc 413
cununie 87
cuptor (luna lui ~) 69
curat 221
curcubetă 171
curcubeu 220, 413
cure 218–219, 271
curechi 335, 414
curge 218, 271
curmal 421
curte 414
custa 332–334
cusur 425
cutezare 419
cutie 421
cutnie 420
cutreiera 268–269
cuțit 416
cuțitar 416
cuvânt 88,142, 212, 279
da (a ~ a înțelege) 248
dadă 417
daierea 423
dalac 423
dalb 160–163

dalcauc 425
dalei 160
damla 425
Danciu 294
dandana 425
daolică 160
dar 197
dara 422
darab 135
darac 422
daravere (a avea ~) 247
dascăl 415, 419
dăinui 332
de mult 261
decemvrie 69
degeaba 261
deget 414; (a pune ~ul) 26–27
deliu 423
demon 92
departe 262
deprinde 248
derbedeu 424, 425
dereage 315
descântec 413
descurajat 240
despreţui 213
destoinic 417
deşuchiat 173
deşugubinar 367
deşugubină 367
dezghin 423
dezgusta 210
dezlegătură 413
diac 65
diacon 65
diată 415
diavol 103
dibaci 417
dihai 20
dihanie 18–21, 375
dihor 417
dimerlie 422
dimie 420
dimineaţă 413
dimon 103
dinte 414
diva 21
divan 423
divî (a se ~) 21
doagă (a-i lipsi [cuiva] o ~) 387
doamnă 404–405
dobitoc 414
dodoraş 160
doftor 419
dogar 416
domn 417
domnişoară 424
doniţă 424
dor 213,413
dori 248
dorinţă 213,413, 418
dormi 249
dos 414
dovedi 249
dovleac 421, 424
drac 36, 98–102, 144; (e ~ul gol) 231
dragoste 417, 418
dreaptă (mâna) 172–173
drege 315
drept 143, 173
dreptate 213
drob 135
dropioi 156
drum 419
dubara 422
duce (du-te cu Dumnezeu!) 198; du-te (duce-te-ai) la Cucuiata 230; s-a dus pe urlaţi 230
dud 421, 424
duducă 424
dugheană 422, 424
duhovnic 93
dulap 421, 424
dulgher 416, 423
dumbravă 274
dumeri 249
dumesnicit 44
duminică 71
dumnezei 91
dumnezeieşte 198
Dumnezeu 89–91, 198, 429; bun e ~, meşter e dracu 198; cum ~! 198; dreptul lui ~! 198; un ~ dă, şi altul ia 198
dura 332
durere 213, 315-316
durori 315–316 (iarbă-de-~) 315
duşame 424
duşman 425

duşumea 421, 424
elciu belciu, stambu chelciu 424
enibahar 156, 421
epilepsie 143
epitrop 415
evanghelie 88
evlavie 419
exista 332
face 249, 318 (a se ~ mai de Dumnezeu) 198
fag 414
faier 415
falcă 144, 414
falce 144
falt 415
fapt 316–318 (~ul zilei) 316
faptă 317
faraon 296
farfara 425
farfurie 421
fasole 414
fată 413
faţă 133–134, 414
faur (luna lui ~) 69
făgădui 418
făină 416
fără-de-lege 131, 340
făt 413
făurar 69
feară 414
fecioară 413
fecior 338
fel 418
femeie 413
fereastră 414
ferestruie 424
fermeca 318
fermenea 421
feştanie 198
fevruarie 69
fi (a) 332 (aşa a fost să fie) 180
ficat 171–172, 414
fier 414
fierar 416
fiică 413
filă 419
fildeş 421
filer 421
filigean 421
filosof 419
fin 82
fior 213
fistic 421
fistichiu 421
fişic 423
fitil 423
fiu 413
Flaimuc 291–292
fleandură 104
flecar 240
flecări 250
flintă 415
floare 414
florar 69
Florii 79
fluier (~ele picioarelor) 174
foarte 309
foc 220, 413
fofengher 104
folos 419
fotă 421
fragă 414
frasin 414
frate 413; (~ de cruce) 96, 225; (fraţi juraţi) 225
frământa 416
frâne 416
frenţe 294
frică 419
friguri 213
friptură 416
frumoase 413
frumos 240
fruncea 176
frunte 176, 414
frunticea 176
frunză 414
frupt 309
fudul 353, 426
fugi 251
fuior 415
fulger 413
fura (a ~ luleaua neamţului) 422; (a ~ sfântul) 205
furculiţă 416
furnică 414
fursant 422
furtună 360–361
fus 415
gaiţă 274
galiţe 274

gang 415
garoafă 419
gaşpar 295
gaşper 295
gaşperiţă 295
gavanos 421
Gavrilă 299
gazdă 419
găgăuţă 289, 386
găină 414
găitan 423
gărgăuni 151
gâdila 167
gâgăi 386
gândi 418
gângav 289
gârlan 171
gârlă 171
gâscă 417
gât 414
gâtlej 414
geaba 425
geam 152, 421
geamala 424
geamantan 421
geambaş 423
geampara 423
geană 152, 176, 414; (geana zilei) 152
geantă 421
gelat 156
genuche 414
gerar 69
ghebă 420
gheena 106
ghelir 425
ghenarie 69
gherghef 423
gheşperiţă 295
ghiavol 103
ghiduş 425
ghiozdan 421
ghiulea 423
ghiurghiuliu 421
ghiveci 421
ghiviziu 421
ginere 413
gingaş 419
giol 422
giubea 421
giudeţ (ziua ~ului) 106
giulgiu 419
giuvaergiu 423
giuvanea 422
glagore 213
gobăi 274
gogoman 386
grai 339
graniţă 415
grămătic 415
grânar 414
grâu 144, 414
greaţă 37
gref 422
greiere 151, 414
greieruşi 151
greşeală 417
grijă 417
griji 83
grindină 413
grozav 360
grumaz 142
gudura 166–167
guler 419
gură 144, 171, 414
gustar 70
gustare 416
Gustea 70
habar 426
hagiu 424
haimana 425
hajmă 418
hal 426
halal 426
halva 422
ham 419
hambar 422
han 421 (~-tătar) 103
handac 423
hanger 423
haplea 387
har 197
haraba 424
haraci 420
harbuz 421
hareci 422
harşa 423
hartă 419
hasa 420, 424
hatâr 425
hatman 417
havai 421
havaiet 420
havalea 420
haz 425
hazna 423
hârtie 415, 419

hâhni 254
hârcă 171
herghelie 423
hirotoni 429
holbură (satul lui Holbură) 229
holdă 419
horă 419
horbă 279
hotar 419
hoţoman 156
hristoforiţă 300
Hristos 93, 98, 198
hrişcă 417
humă 309
huzmet 420
iabaşa 423
iad 106, 107
iahnie 421
iamă 423
ianicer 425
ianuarie 69
iapă 152, 414
iarbă 414, 418
~ lui Timotei 300
~ sfântului Hristofor 300
iarmaroc 415
iarnă 413; (a se face ~) 250
iatac 421
iatagan 423
iaurt 422
ibric 421
ibrişim 423
ichiu 422
iconom 242
idiot 387
idol 93
iedec 423
ieftin 419
Iele 61, 425
ierugă 423
ifîfliu 426
ifos 419
ighiptean 296
ilic 421
imamea 422
iminei 421
indrişaim 156, 421
ineluş 152
inimă 152, 306, 414
nu-ţi face ~ rea 306
om fără ~ 306
insinua 210
Io 292
iorgan 421
iorgovan 421
ipochimen 419
irmilic 422
irod 296
iscarioteanul 103
iscăli 26–27, 428
iscusit 417
isnaf 423
isteţ 417
iţe 415
iubi 253
iubire 417, 418
iucsucea 421
Iudă 290, 296–297
iulie 69
iunie 69
iuruş 423
izbi 378
izbuti 254
izmene 327
îmbărbăta 252
îmbina 165
îmblânzit 44
îmbrăca 320
împărat 417 (~ul păsărilor) 155
împărătuş 155, 170, 414; (Piţ ~) 155
împărăţel 155
împărtăşi 83
împlea 334
împlini 334
încăpăţânat 171
încăpea 308
încăpere 414
încărca 221
încântec 319
închina 81; (~ cu plecăciune) 122
închipui 209, 418
îndemna 213, 252
îndoială 214
îndreptare 122
înduioşa 252
îneca 37
înfrunta 214
înfrupta 199
îngădui 418
îngăima 165
îngâmfat 353

îngâna 163–164
îngânat 164
înger 98
înghina 165
înjosi 211
însera 252
însura 87
înşela 252
înştiinţa 253
întâlni 418
întâmplare 218
întunecat 105
întuneric 137–139
înturna 276–277
înţărca 269; (a înţărca scaraoţchi) 231
înţeleg 413
înţelege 210
învălui 231
învăscut 319
învăţa 46–47, 283, 414
învăţat 242
învăţătură 46–47
înveşti 319
învinge 253
jder 417
jertfă 84
jertfelnic 67–68
jeţ 415
jeţui 415
jgheab 372
joben 291
joi 71
judecată 106; (~ de apoi) 106
junc 414
june 220
junghi 414
jupân 339, 400, 403–404, 406, 417
jupânească 400, 404–406, 408
jurământ 98
la (a) 321
ladă 415
lagăr 415
laibăr 415
lalea 421
lapte 415
latură 140
laţ 152
lăcaş 133
lăcătuş 416
lăcrămioare 155
lăcui 133, 418
lăcustă 414
lăduncă 415
lămâie 419
lăptucă 414
lăsa 221
lăsat (~ul de carne) 80
lăută 415
lăzărel 297
lânced 320
lângoare 144, 320
leafă 423
lebădă 417
lega 254
legătură 413
lege 129–133, 200; a-şi face de ~ 200; legea ta, legea voastră! 198; ~ păgână 57; ~ spurcată 57
lele 417
lemn 134, 414; (~ verde) 135
leş 425
letin 399–400
leu 414 (a se face ~ paraleu) 224
leuştean 418
libuţ 418
lichea 425
lighean 421
liliac 417, 421
liman 423
limbă 36, 127–129, 152, 414
lingură 416
linguşi 166
linişte 210
linte 414
liopciofleandură 104
liotă 415
lipcioflendură 104
lipsă 419
litfă 26, 396–399
liturghie 80, 201
locaş 133
locui 133
logofăt 419
loitră 415
lovi 283–284
lua 273
Luceafăr 104

luceflender 104
Lucifer 104
lucra 159
lucru 160
lulachiu 421
lulea 422
lumânare 198
lume 120, 123, 125
~ albă 124–125
~a inelului 125
~a ochiului 123
lumina (~ ochiului) 123, 169, 414
luminărica Domnului 155
luminița nopții 155
lună 221, 413
luncă 273
lungoare 144, 320–321
luni 71
luntre (a se face ~ și punte) 224
lup 414; (~ cu piele de oaie) 231
luptă 416
macara 423
macat 421
machiaș 299
madamă 408
magaza 424
magazie 422, 424
magiun 422
mahala 425
mahmur 422
mai 69
maică (Maica Precista) 57; (~ prea curată) 57
maidan 421, 424
malafranță 294
mamă 143, 220, 413
mamoș 419
mană 309
mandanea 422
marafet 425, 426
maramă 421
mare 242
marhă 321–322
marolă 421
martie 69
Martin 299
martiriu 59
martur 57–58
marț 69
marți 71
masă 414
masala 423
masat 423
mascur 309, 414
matroană 426
maț 135, 414
mazăre 142
mazil 423
măcelar 416
măcina 416
măgar 417
măgură 142
măiestre 413
măiestrie 144
măiestru 144
mănăstire 65
mănos 309
măr 414
mărgăritari 155
mărgăritărele 155
mărgean 421
mărita 87
mărturí 58
mărturie 58
mărturisi 58
mărturisire 58
mărțișor 69
măruntaie 135, 414
măsălar 70
măscărici 425
măsea 414
măslin 417
mătanie 65
mătăni 66
mățieș 299
mătură 107
mătușă 417
mână 414; (a pune mâna) 26
mânca 254; (a ~ cu ochii pe cineva) 227
mândră 352
mândrie 348–350
mândrișoară 352
mândru 348–353
mândruleană 352
mândrulică 352
mândruliță 352
mândruță 352
mânea 309
mângâia 22

mângâiere 21, 419
mângâietură 22
mângâioasă 155
mângâios 22
mângânie 22
mânie 419
mânz 39, 414
mârşav 339, 353–354
mâţă 135, 299
measer 342
medelnicer 417
mehenghi 423, 425
mei 414
meidan 424
melc (~ii ochilor) 174
mere(a) 218, 271
meremet 423
merge 271
merinde 273, 416
meserătate 342
meserere 342
meşter 243, 416
metahirisi 419
meterez 423
mezat 422
mezelic 422
miazănoapte 413
michiduţă 104
micşunea 421
miel 414
miercuri 71
miezi-păresi 79–80
milă 417
minciună 413 (~ cu coarne) 151
mindir 421
minghinea 423
minte 413
mir (a lua ~ul cuiva) 201
mire 29, 142
miros 414, 419
mirui 201
mischet 421
mistui 418
mişel 339, 340, 342–345
mişelame 342
mititel 104
mitropolit 156
mizer 342
moaşte 63
moft 425
mohor 418
mojic 343
molitfă 81
moloz 423
morav 133
mormânt 68
moroi 417
moscal 422
mosor 422
moş 142
moşie 324–326
moşmolă 421
moşnean 417
moţpan 408
mucalit 425
mucava 423
mucenic 59
mucenicie 58–59
mugur 142
muiere 413
mulge-capră 156
mulţumesc 214
muncă 157–160, 417
~ jidovească 230; muncile iadului 158
munte 413
mură 414
murdar 425
musaca 421
musafir 425
muscă 414
mustra 309
muşama 421
muşchi 144, 173–174
muştea 423
muşteriu 422
mutră 419
naht 422
nai 422
naibă 103, 428
nană 417
nani, nani 413
nară 414
narghilea 422
nas 231, 414
a avea ~ 231
a nu avea ~ 231
a da ~ 231
a tăia ~ul cuiva 231
naş 82
naştere (~a Domnului) 202

naz 426
nănaș 82
năpârcă 142
nărav 133
născoci 150
nătărău 387
năuc 387
năut 421, 424
neam 331–332, 418
neamț 289
nebun 243, 354
necare 37
necaz 417
necăji 255
necuratul 104
negomândri 349
negru 347
negură 413
nelegiuire 131
nelegiuit 131
nemernic 339, 345–348
nemțișor 300
nene 417
nepot 413
netare 387
netot 387
nevastă 285
nevăstuică 154, 417
niciodată 263
nimeri 255
nimica 214
ningău 70
ninsoare 413
nișter 423
noapte 413
nohod 424
noian 142
noiemvrie 69
noimă 419
nor 413
noră 413
norocos 243
nostim 419
nucă 414
nufăr 421
nuntă 88
nunticică 237
nuri 425
nutreț 310, 313
oaie 414
oare 274, 418
oaste 272, 416
obosit 243
obraz 133
obraznic 214
oca 422
ochi 152, 414; ~ de fereastră 169; îi joacă ochii în cap 231
ocnă 169
ocniță 169
odagaci 421
odaie 421
ogeac 421
oglindă 417
ogor 415
oițe 154
oltar 67
om 343, 413
omorî 256
omușor 142, 169, 414
oraș 414, 418
orație 145
orb 33, 143, 214
orfan 215
ort 415
orz 414
os 418
otac 422
otuzbir 422
ou (ouăle genunchilor) 174
ovăz 417
pacea 421
pagubă 417
paiajin 417
paiantă 421
pală 423
palavră 425
paltin 414
panglicar 234
panțir 415
papagal (~ țigănesc) 156, 299
papă 413
papuc 421 (~ul Precistei) 204
para 422
paraclis 198
parapanghelos 192, 203
parapon 419
parastas 198
parlagiu 423
parmaclâc 421

parpalec 290
parte 140
pasăre 156, 274, 414;
~ ţigănească 156;
jumătate de ~ 156
pascalie 78
pască 78
paşte 118
~ moartea 117
~ păcatul 116
~ vântul 118
Paşti 77–78, 198
patlagea 421
pavea 424
păcat 98 (~ de Dumnezeu) 198
păcătos 203
păcurar 415
păcură 107
pădure 145, 273, 414
păgân 50–52
pălmui 256
pământ 275, 413
păpădie 421
păpăludă 156
păr 414
părăsi 419
păreasimi 79
păresi 79
părinte 64, 65
părinţi 413
păs 33, 216
păsa 216
păstor 415
păţit 243
păclă 107
păclisit 108, 109
pâine 416
pângări 52
pântece 414
pârâu 142
pârcălab 418
pârdalnic 104
pârgar 418
pârţ 151
pârţag 151
pecete (a pune ~) 26, 27
peche 107
pedeapsă 43–45
pedepsi 44, 419
pedepsie 143
pehlivan 425
peltic 425
pembe 421
Pepelea 417
perdaf 423
perdea 421
peruzea 421
pervaz 421
peşchir 421, 424
peşin 422
peţi 310
peţitor 310
picioarcă 418
picior 152, 414
piele 414
piept 414
pieri 256
piersică 414
pietrar 416
pildă 418
pin 414
pingea 423
pinten 416
pipăi 414
piper 416
pirpiri 424; ~ cosac saxana briceag 424
piscup 64
pisică 299
pişicher 425
pizmă 419
plată 417
plăcea 256
plăcintă 416
plămân 414
plăpămar 416
pleoapă 152, 414
plesnaie 150
plic 419
pliroporisi 419
ploaie 413
ploconi 81
plop 414
plug 415
plumb 414
poartă 414
podoabă 417
poftă 418
pogan 55–53
pom 414
pomană 85–87
pomenire 85
pomină 86
pop 152
popă 64, 152
popi 429

porc 414
portocală 419
porumbel 414
post 73
postelnic 417
potcoavă 416
poveste 278, 417
prat (Pratul lui Traian) 302, 429
pravilă 122
praznic 72, 85
prăpădi 257
prătar 69
prăvălie 424
prânz 416
Precista 57, 203
premeni 328
premenit 328
preot 64
prestol 67
pricepe 209, 413
pricestui 83
prier 69
prieten 417
primăvară 413
primăveruțe 155
primejdie 417
primeni 326–328
primineală 326
prinde 210
prisos 419
privighetoare 154, 414
proaspăt 419
procopseală 419
procopsi 257
proroc 88
prosop 424
prost 243, 381–386
prostie 382
prostime 382–385
prun 414
prunc 413
psalt 128
psaltire 88
pui 237, 414
~ de brad 237
~ de nuntă 237
~ de somn 237
pulpă 414
pumn 414
pupăză 152
pustiu (ducă-se pe pustii) 102
pustnic 65
rac 417
rachiu 422
raclă 314
raft 422
rahat 422
rai 106
ramă 415
raniță 415
razachie 421
răbda 257
răbdare (a pierde ~a) 256
răci (a se) 121
rădăcină 414
rămășițe 63
rămânea 309
răpciune 70
răpi 257
rărunchi 414
răscruce 95
răscumpăra 357–358
răscumpărare 357
răsfăța 214
răsti 329
răstigni 98
rău 244, 310–311
război 133, 338
războinic 338
răzbun 357
răzbuna 258, 356–357
răzbunare 357
rândea 423
rândunică 414
râpă 413
râu 413
reace 121
rediu 303
relege 133
renghi 426
repede 263
resbel 133
revac 422
revent 421
riglă 415
risipi 258
Ristos 93, 98
roată (~ de soldați) 415
rod 331
rodie 419
român 392
rost 328–329
pe (de) ~ 329

rosti 329
rotocol 122
rouă 413
rudă 330–331
rugá 81
rugă 80
rugăciune 80
rumân 26, 343, 390–393
rup 422
Rusalii 78–79, 417; sâmbăta ~lor 78
ruşine 216, 413
rutea 422
sabie 416
saca 421
sacâz 421
saftea 422
saftian 423
sahan 421
saia 423
salahor 423
salcâm 421
salcie 414
salep 422
saltea 421
samaniu 421
Samodiva 21
samsar 422
sare 416
sarma 421
sarsailă 104
sat 142
satana 103
satara 425
satâr 421
saxana 424 (v. pirpiri)
saxie 421
să 35
săgeată 416
săhastru 65
sămânţă 414
săptămână 71, 413; (~ albă 80)
sărac 215, 244
sărbătoare 72
sărman 215, 417
săruta 311
sâlhă 312, 414
sâmbătá 73
sâmbătă 71, 73
sâmbure 142
sân 59 (~-Georgiu; ~-Jeane; ~-Nicoară; ~-Petru; ~-Toader; ~-Vasiiu 59; ~-Vasile) 60
sânge (~le Domnului) 190, 204
sânt 59
sântă 59, 63; ~-Maria 59; ~ Duminică; ~ Miercuri; ~ Vineri 63
sârgui 418
scafă 171
scaloian 297–298
scaraoţchi 103
scară 414
scatiu 419
scaun 414
scăfârlie 171 (scăfârlia genuchiului) 174
scârbă 363–364
schelă 423
schelbă 311
schimburi 327
scoarţă 414
scorni 150, 151
scriere 414
scrisa (aşa i-a fost ~) 180
scroafă 414
scumbrie 419
sealbed 354
seamă 212, 418
seară 311, 413
searbăd 354
secară 414
sefterea 156
seiz 423
selbă 311
semantică 428
semasiologie 428
semui 212
septemvrie 69
serdar 423
sfanţ 415
sfat 417
sfânt 61, 429; până la Dumnezeu, te mănâncă sfinţii 199; până la Dumnezeu, sfinţii îţi ieu sufletul 199; ~ă de bătaie 61, 5

şapcă 421
şarampou 423
şarpe 414
şatrange 422
şchei 290–291
şea 416
şelar 416
şerbet 422
şes 413
şiboi 421
şif 415
şiret 423, 425
şiş 423
şişcă 319
şişcoi 319
şleahtă 408–409
şnur 415
şoacăţ 290
şoangher 290
şoim 418
şolomanţe 301
şolomonar 301
şoltuz 418
şonţ 290
şonţişor 290
şopârlă 142
şorţ 415
şoşele (a umbla cu ~ şi cu momele) 225
şpalt 415
Ştefan 300
ştiu 413
ştraf 415
ştreang 415
şugubăţ 35, 340, 364–367
şugubinar 367
şugubină 367–368
a da de ~ 368
şugui 366
şui 173
şurub 415
şuşanea 423
tabac 423
tabără 416
tabie 423
tabiet 422
tacâm 421
taifas 212,421
tain 423
taine 81
talaz 423
taler 415; (~ cu două feţe) 231
talmeş-balmeş 225
talpă 414, 419
a pune talpa gâştei 28
tamazlâc 423
tambură 422
tarapana 422
tare 312, 360
tarhana 421
tarla 421
tartar 108
tartor 108–109
tartoriţă 109
taşcă 415
tată 220, 413
taur 414, 424
tavan 421, 424
tavatură 425
tavă 421
tăcea 260
tămădui 418
tămâia 204
tătar 103
tâmplar 67, 416
tâmplă 67, 170, 414
tânăr 220, 413
târfă 426
târg 72
târtan 415
târţa-pârţa 225
teamă 413
teanc 422
teas 423
tecnefes 423
tei 414
tejghea 422
telal 422
telpiz 425
tembel 425
temei 419
terchea-berchea 225
terezie 422
tertip 426
testea 422
tibişir 421, 424
tichie 421
ticnea 423
tidvă 171
tighel 423
tigru 414
tigvă 171
timp 418
tingire 421
tinichigiu 416, 423

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

tipar 415, 419
tipsie 421
tiriachiu 422
tistimel 421
tiutiun 424
tivgă 171
tivilichie 421
toamnă 413
toarce 313
tobă 419
top 422
topuz 423
tort 415
trandafir 419
trăi 260, 332, 334
trăsnaie 150
trânchet 423
treabă 417
treanca-fleanca 225
treaptă 414
trebnic 67–68
treiera 269
trist 245
troacă 415
troian 301–305
troiță 93
tron 314
trufaș 353
trufie 419
trunchi 414
trup (a fi ~ și suflet cu cineva) 225
tuci 421
tulpan 421
tulumbă 423
tumbelechiu 423
tunet 413
turbura 210
turculeț 156
turlac 422
turmă 415
turna 276–277
turtă 416
tutun 422, 424
țap 417
țară 312
țarină 415
țăran 343, 417
țăreni 312
țărm 413
țâr 419
țel 415
țiitor 140
ținea 72, 139, 332
țintirim 68, 419
ținut 140
țop 415
țurloaie 174
ucide 379–380; ucigă-l-crucea 95; ucigă-l-toaca 428
ucisătură 380
uligaie 122
uliu 418
ulm 414
umăr 414
umplea 334–335 m-a umplut de Filipeștii 229
unchi 413
Undrea 70
unghie 414; a fi ~ și carne cu cineva 225-226
ungurean 300
ungureancă 300
unt 415
unt de lemn 135
urá 145
ureche 414
urgie 419
uriaș 418
urmuz 421
urs 414
ursite 413
ursuz 425
urzeală 415
usturoi 414
ușă 414
vacă 414
vadea 422
val 231 (~ul lui Traian) 305
valah 392
vale 413
vangelie 198
vanghelie 88
vară 146, 413
varză 335, 414
Vasilcă 298
Vasilică 299
vatră 414
văduv 215
văr 413
vărsa 276, 313
vătăma 379
văz 414

vânt 413; (ce ~ te aduce) 227
vântoase 413
vârcolac 417
vârtute 146
vearze 335
vechi 39
vechil 422
vecin 343, 393–394
vecinie 393
vedea (să te văd la Cucuiata) 230
venetic 347
venin 145
vergelat 413
vergură 413
vesel 246, 417
veşmânt 416
viclean 419
Vicleim 296
viers 415
viespe 414
viezure 156, 142
vileag 125
vindeca 313–314
vindereu 418
vineri 71
vingălac 415
vinicer 70
vipt 313
vis 216
vistiernic 417
vită 335–336, 414
viteaz 246, 417
vitreg 413
viţel 414
vizinea 422
Vlad 389
vlădică 64
Vlăduţă 389
vlăstar 419
vodă 417
voinic 285–288, 417
voinicame 286
voinicesc 286
vopsitor 416
vorbă 277–278, 279
vorbi 261
vornic 417
voroavă 278
vorovi 279
vraci 318
vrajă 318
vrăjmaş 100, 417
vrednic 417
vreme 418
vultur 414
zaharea 423
zahăr 416
zalhana 423
zambilă 421
Zamfiră 300
zapciu 423
zar 422
zaraf 422
zarnacadea 156, 421
zarzavat 421
zarzăr 421
zaţ 415
zăbun 421
zămisli 209
zăr 415
zău 88
zână 413
zbucium 150, 269
zburător 413
zeflemea 426
zeghe 416
zestre 172
zeţar 415
zeţui 415
zeu 88–89
zevchiu 421
zevzec 425
zglobiu 340, 372
zglobiv 372
zi 413; (a se face ziuă) 250
ziafet 421
zidar 416
ziori (~ de ziuă) 316
zlobiv 371–372
zmeu 417
zmeură 419
zodie 419
zor 425
zorbagiu 425
zugrav 416
zvon 308

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

INDICE DE NUME PROPRII

Alecsandri, V. 20, 24, 28, 51, 54, 62, 66, 69, 70, 81, 84, 85, 93, 95, 96, 103, 104, 106, 108, 117, 118, 123, 124, 129, 130, 132, 136, 147, 156, 161, 163, 164, 165, 167, 190, 192, 195, 196, 199, 202, 203, 204, 229, 239, 243, 244, 246, 248, 250, 251, 253, 256, 260, 261, 262, 263, 273, 278, 287, 291, 293, 294, 302, 303, 308, 314, 316, 319, 321, 324, 325, 327, 339, 346, 347, 350, 353, 359, 360, 363, 364, 366, 370, 377, 397, 398, 399, 405, 408, 417
Alepo, P. de 179, 232
Alexandrescu, Gr. 307, 311, 360, 384, 404, 406
Ana, Comnena 392
Aristotel 149
Arsenie, Th. M. 238, 261, 262
Ásboth, O. 47
Aulus, G. 172, 317

Bailly, A. 173
Bariţ, G. 19
Baronzi, G. 59, 248, 254, 257
Barrow, Isaac 213
Bălcescu, N. 116, 129, 131, 288, 344, 347, 352, 364, 373, 374, 393, 396
Bechtel, F. 12
Becker, K.F. 9
Beldiman, A. 117, 158, 167, 292, 356, 377
Benary, A. 13
Benfey, Th. 176
Bianu, I. 349, 369
Bîrseanu, A. 62, 67, 72, 93, 94, 125, 165, 194, 196, 198, 200, 201, 219, 271, 276, 279, 280, 284, 287, 310, 312, 317, 323, 325, 329, 334, 336, 344, 353, 360, 362, 378, 385
Blair, H. 235
Boiagi, M. 168, 284
Bolintineanu, D. 23, 162, 165, 215, 219, 304, 351,354, 372
Boltz, A. 12
Bopp, Fr. 5
Brachet, A. 168
Brândză, D. 155, 300, 312, 315, 320
Bréal, M. 8, 11, 173, 267,428
Brinkmann, Fr. 12, 153, 154, 166,226
Brown, R 264
Buffon, G.-L. 151
Bujoreanu, I. M. 19, 106
Burada, T.T. 215, 298, 350, 399
Burlă, V. 308

Caix, H. 195
Calvin, J. 340

Canta, I. 85
Cantemir, D. 20, 22, 23, 46, 48, 52, 74, 75, 104, 116, 144, 151, 159, 160, 180, 181,195, 214, 225, 290, 315, 326, 333, 344, 345, 349, 361, 363, 366, 371, 373, 374, 383, 393, 397, 407
Caragiani, I. 52, 126, 373
Căpitanul, C. 141, 158, 316, 355, 359, 363,396
Chaignet, A. 10
Chavée, H. 11
Chevallet, A. de 12
Chițu, Gh. 50, 55, 71, 89
Cicero, M.T. 29, 177, 221, 272, 333
Cihac, A. de 18, 20, 39, 49, 53, 75, 77, 79, 80, 87, 107, 114, 166, 174, 176, 285, 361, 393, 409
Cipariu, T. 19, 23, 37, 45, 48, 90, 91, 101, 115, 134, 151, 159, 215, 219, 277, 311, 313, 316, 320, 321, 322, 324, 327, 328, 330, 333, 334, 336, 342, 343, 348, 349, 357, 362, 376, 379
Codrescu, Th. 23, 27, 185, 232, 346, 368, 383, 384, 391, 394
Columella, L. 39
Condillac, E. 212, 264
Constantinescu, B. 72
Copernic, N. 17
Coresi 18, 21, 35, 71, 84, 85, 89, 93, 101, 117, 120, 121, 123, 127, 134, 137, 139, 140, 158, 159, 163, 275, 277, 282, 283, 285, 286, 311, 313,315, 319, 320, 321, 322, 324, 328, 330, 335, 336, 342, 348, 354, 356, 358, 363, 369, 375, 379
Corneille, P. 207
Costin, N. 21, 67, 91, 158, 232, 278, 279, 284, 331, 332, 346, 349, 357, 362, 364, 392, 394
Costin M. 60, 86, 91, 129, 139, 140, 181, 278, 284, 302, 320, 326, 327, 328, 332, 333, 349, 359, 384
Costinescu, I. 104,368
Creangă, I. 52, 80, 95, 104, 108, 124, 143, 181, 189, 190, 191, 194, 195, 197, 202, 204, 225, 229, 230, 296, 299, 301, 366, 370, 375, 386, 398
Cruşoveanu 126
Curtius, G. 15, 16, 17, 99, 110, 348

D'Alembert 168
Daniil Miscopoleanul 65, 81, 89, 135, 277, 307, 313, 335
Darmesteter, A. 428,
Darmesteter, J. 11
Delavrancea, B.Şt. 201, 348, 356, 370, 372
Delbrüch, B. 110
Densusianu, Ar. 337

Diderot, D. 168
Diefenbach, L. 174, 296
Diez, F. 59, 87, 89, 105, 136, 167, 170, 171, 272, 292, 337, 343
Dionisie Eclersiarhul 391
Dosoftei 19, 22, 58, 63, 68, 72, 91, 121, 127, 138, 174, 175, 215, 278, 279, 313, 314, 316, 317, 319, 327, 330, 333, 365, 371, 382, 384
Drobisch 38, 39
Du Cange, Ch. 50, 57, 66, 74, 78, 84, 90, 99, 140, 171, 290, 361
Dugald-Stewart 33
Du Meril, E.P. 12

Emerson, R.W. 25
Eminescu, M. 77, 129, 219, 269, 325
Ennius, Q. 29

Festus 214
Fick, A. 29
Filimon, N. 233, 420
Förster, W. 211
Fotino, I. 389
Freund, W. 14
Fuchs, A. 12, 223, 268, 288, 306

Gaster, M. 46, 99, 101, 128, 139, 142, 166, 238, 295, 300, 301, 349, 380
Geiger, L. 10, 17, 410
Gerber, G. 11
Gesenius 92
Ghica, Gr. 383
Goethe, J.W. v. 267, 347
Golescu, Iordache 149, 181, 298
Gregor de Tours 37
Gregorie, J. 64
Grimm, J. 18, 51, 125, 412
Gröber, G. 428

Haase, F. 9, 10, 30, 31, 32
Hahn, J.G. von 97, 144
Hammer, J. von 224
Hasdeu, B. P. 6, 8, 9, 18, 20, 22, 26, 27, 35, 37, 46, 48, 49, 53, 59, 67, 68, 73, 79, 87, 97, 100, 103, 104, 107, 108, 114, 119, 128, 131, 134, 136, 139, 140, 142, 143, 151, 159, 169, 174, 178, 179, 214, 231, 232, 236, 274, 280, 292, 303, 315, 319, 321, 333, 342, 343, 345, 349, 353, 357, 365, 367, 371, 379, 387, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 407, 428
Heerdegen, F. 7, 8, 9, 11, 31
Hehn, V. 29
Heliade-Rădulescu, I. 79
Herodot 272
Heuzey 78
Hinţescu, I.C. 131, 178, 206
Horatius, Q. 337
Hovelaque, A. 6

Hrisostom, I. 362, 373
Humboldt, A. von 222
Humboldt, W. von 5, 9, 410

Ianov, I. 229
Isidorus 66, 136, 214, 271, 308
Ispirescu, P. 52, 56, 86, 94, 95, 96, 97, 104, 108, 109, 124, 163, 166, 178, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 197, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 209, 216, 225, 228, 229, 230, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 276, 295, 328, 329, 347, 352, 368, 374, 375, 378, 384, 385, 389, 405, 406

Jagič, V. 301
Jarník, I.U. 62, 67, 72, 93, 94, 125, 165, 194, 196, 198, 200, 201, 219, 238, 271, 276, 279, 280, 284, 287, 310, 312, 317, 323, 325, 329, 334, 336, 344, 352, 353, 360, 362, 378, 385
Jipescu, Gl.M. 61, 72, 96, 101, 103, 109, 132, 159, 182, 183, 193, 195, 257, 292, 295, 296, 368, 370, 377, 398, 400
Jireček, C. 49, 304
Jolowicz 92

Kares, O. 10
Kavalliotis, Th. 37, 89, 126, 146, 273, 284, 307, 335
Kopitar, J. B. 141
Körting, G. 13, 15
Kraft 47

Lactantiu 53
Lambrior, Al. 35, 181, 273, 387, 400
Laurian, A.T. 80, 102, 128, 132, 166, 192, 401, 404
Lazarus, M. 10, 24, 264
Lecky 92
Lehmann, H 12
Leibniz, G.W. 24, 38, 266
Le Roux de Lincy 429
Leskien, A. 214
Littré, E. 55, 113, 115, 151, 192, 201, 207, 290
Livius, Titus 39
Locke, J. 34, 35, 208, 210, 264
Lucilius, C. 328
Luther, M. 378

Macedonski, Al, 160
Maiorescu, I. 47, 66, 72, 208, 283, 285, 335, 375, 392
Marian, S.Fl. 21, 60, 75, 76, 152, 154, 155, 156, 197, 200, 239, 243, 274, 280, 300, 311,312, 318 321, 398, 403

Marmontel, J. F. 235
Massim, I.C. 80, 102, 128, 132, 166, 192, 401, 404
Melhisedec (episcop) 185, 186, 187, 365
Michelet, J. 29
Miklosich, Fr. 20, 21, 39, 47, 49, 50, 53, 55, 57, 58, 59, 63, 67, 70, 71, 74, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 87, 88, 90, 93, 99, 100, 103, 105, 107, 121, 123, 125, 126, 127, 129, 133, 135, 137, 139, 141, 142, 143, 146, 157, 174, 273, 311, 317, 326, 348, 365, 371, 381, 392
Milescu, N. 303
Moliére, J. 54, 234, 341
Moxa, M. 19, 59, 67, 83, 91, 138, 139, 140, 145, 211, 218, 231, 275, 285, 290, 315, 319, 330, 334, 336, 343, 345, 349, 357, 364, 380
Muntaner, R. 292
Musset, A. de 277
Muste, N. 324
Müller, Max. 13, 25, 38, 42, 112, 113, 149, 150, 153, 212, 213, 264, 266, 267, 341

Nădejde, Sofia 61, 179
Nebunely, G.D. 59
Neculce, I. 331, 357, 396, 404
Negruzzi, C. 51, 52, 75, 85, 133, 180, 216, 344, 346, 384, 397, 420
Nestor 289
Nicolae, C. 343
Noiré, L. 12, 264
Nonius 166, 220
Nyrop, Kr. 230

Odobescu, A.I. 104, 156, 194, 238, 240, 251, 252, 262, 367, 372, 374, 377, 388, 389, 396, 420
Ovidiu, P.N. 289

Pann, A. 46, 61, 99, 118, 124, 151, 178, 191, 195, 196, 197, 203, 206, 213, 215, 231, 239 240, 245, 246, 250, 255, 256, 258, 263, 270, 274, 281, 344, 347, 355, 359, 378, 386, 388
Papadopol-Calimah 343
Papiu-Ilarian, Al. 74, 116, 292, 391
Paul Jean 148
Petrarca, F. 311
Petrescu, V. 276, 285
Petronius, C. 328
Pictet, M.-A. 13, 29, 44, 146, 172, 173, 210, 211, 222, 318
Plautus, T.M. 328
Polizu, G. A. 104
Pompiliu, M. 62, 63, 86, 94, 125, 198, 203, 272, 322, 334, 375
Popescu, N.D. 238
Pott, A.F. 12, 13, 42, 103, 170, 227

Ptolemeu, C. 17

Quintilian, M.F. 149, 234

Raumer 47, 50, 66
Reisig, Chr. 13, 14, 29, 30, 177, 178
Renan, E. 41, 43, 153, 217, 223, 224
Rössler, R. 48, 175, 322
Rucăreanu, N. 297
Rückert 25, 235
Russo, A. 116

Săulescu, G. 298
Schleicher, A. 6, 7, 8
Schmidt, J. 392
Schoppenhauer, A. 147, 148
Schuchardt, H. 39, 40, 53, 66, 73, 135, 141, 142, 169, 174, 273, 361, 390
Servius 390
Silvestru, ieromonahul 22, 115, 219, 327
Sion, G. 23, 407
Slavici, I. 55, 57, 61, 72, 80, 132, 159, 185, 212, 278, 352
Smith, A. 264, 265, 266, 267
Stamati, T. 53, 103, 107, 165, 313, 346, 366
Stăncescu, D. 236, 238, 241, 242, 243, 246, 257, 259, 262
Steinthal, H. 6, 10, 16, 17, 24, 264
Stewart, D. 264

Şaguna 48

Şăineanu, L. 82, 156, 347

Teodorescu, G.Dem. 56, 60, 61, 77, 79, 150, 188, 196, 201, 286, 296, 297, 316, 317, 319, 372, 408
Tertulian, Q. 48, 53
Theophanis 276
Tobler, L. 10, 209, 264, 339
Tocilescu, Gr.G. 35, 128, 142, 166, 183, 185, 187, 233, 238, 305, 368, 380, 393, 394, 396
Tordaşi, M. 90, 333
Trench, R.Ch. 10, 43
Turgot, A.-R. 168, 169

Ureche, Gr. 80, 128, 130, 140, 278, 292, 326, 332, 338, 358, 362, 368, 372, 383, 385, 409
Urechia, V.A. 292

Varlam 345, 358
Varro, M. T. 38, 39, 74, 220, 328
Vinţi, I. 86, 333
Virgiliu, P.M. 134

Wedewer 24
Weinhold, K. 47
Welcker 110
Westphal, R.G. 10

Xenopol, N.D. 37, 104, 191, 203, 294, 393

Zilot Românul 167, 213, 233

CUPRINS

Studiu introductiv V
Notă asupra ediției XLV
Abrevieri LI

ÎN LOC DE PREFAȚĂ (B.P. HASDEU) 3

I. INTRODUCERE 5
1. Locul semasiologiei în sfera științelor filologice 5
2. Literatura semasiologiei 9
3. Scopul și necesitatea semasiologiei 13
4. Importanța studiilor semasiologice 24
5. Principii semasiologice 29

II. CREȘTINISMUL ȘI LIMBA 43
1. Influența creștinismului asupra limbei 43
2. Terminologia creștină la români 48
A. Biserica 50
B. Învățătura creștină 88

III ANALOGIA 110
1. Analogia ca factor semasiologic 110
2. Nuanțe slavice 112
3. Analogii româno-albaneze 141

IV. METAFORA 146
1. Viața metaforică a limbei 146
2. Definițiunea și însemnătatea metaforei 149
3. Simbolismul corpului omenesc 168

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

4. Importanța metaforei pentru precizarea caracterului național 176
5. Abstractum ex concreto 208
6. Psicologia populară română 221

V. GENERALIZAREA ŞI LIMITAREA CUVINTELOR 264
1. Observațiuni preliminare 264
2. Lărgirea sensului 268
A. Cuvinte latine generalizate româneşte 270
B. Cuvinte generalizate în limba modernă 280
3. Generalizarea numelor proprii 288
4. Restrângerea sensului 305
A. Cuvinte latine specializate româneşte 306
B. Cuvinte specializate în limba modernă 314

VI. SCĂDEREA SENSULUI 337
1. Scăpătarea cuvintelor 337
2. Degenerarea şi rafinarea cuvintelor 341
A. Degenerarea cuvintelor 342
B. Rafinarea cuvintelor 364
3. Pesimismul în limbă 380
4. Scăpătarea numelor proprii 387
5. Soarta tragică a titulaturei străine la români 400

CONCLUZIUNE 410

ADAOSE ŞI ÎNDREPTĂRI 428

BIBLIOGRAFIE 430

INDICE DE CUVINTE 441

INDICE DE NUME PROPRII 461

BCUIAS/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Executat la **S.C. PUBLİ ŞTIREA EXPRESS S.R.L.**
Arad, Str Bela Bartok 19, tel/fax 057 255980
E-mail: stirea @ inext.ro

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BIBLIOTECA DE FILOLOGIE
lu
PRETUL
90.000

EDITURA DE VEST

Cartea de față reprezintă, după opinia reputatului romanist Carlo Tagliavini, prima monografie generală asupra semanticii unei limbi romanice, dar care, din păcate, a fost puțin răspândită .

Regăsim ,aici, sensurile vechi ale multor cuvinte românești opacizate, în timp, prin evoluții adesea uimitoare;ni se relevă, cristalizate în diversele mutații de sens ale cuvintelor, experiențe ale trecutului nostru socio-cultural,comportamente și mentalități străvechi. Descoperim,în paginile cărții, un repertoriu fascinant al metaforelor populare și, pe temeiul lor, incitante observații privind specificul limbii române, spiritualitatea, psihologia și simțul expresivității vorbitorilor ei.

ISBN 973-36-0316-3

Lei